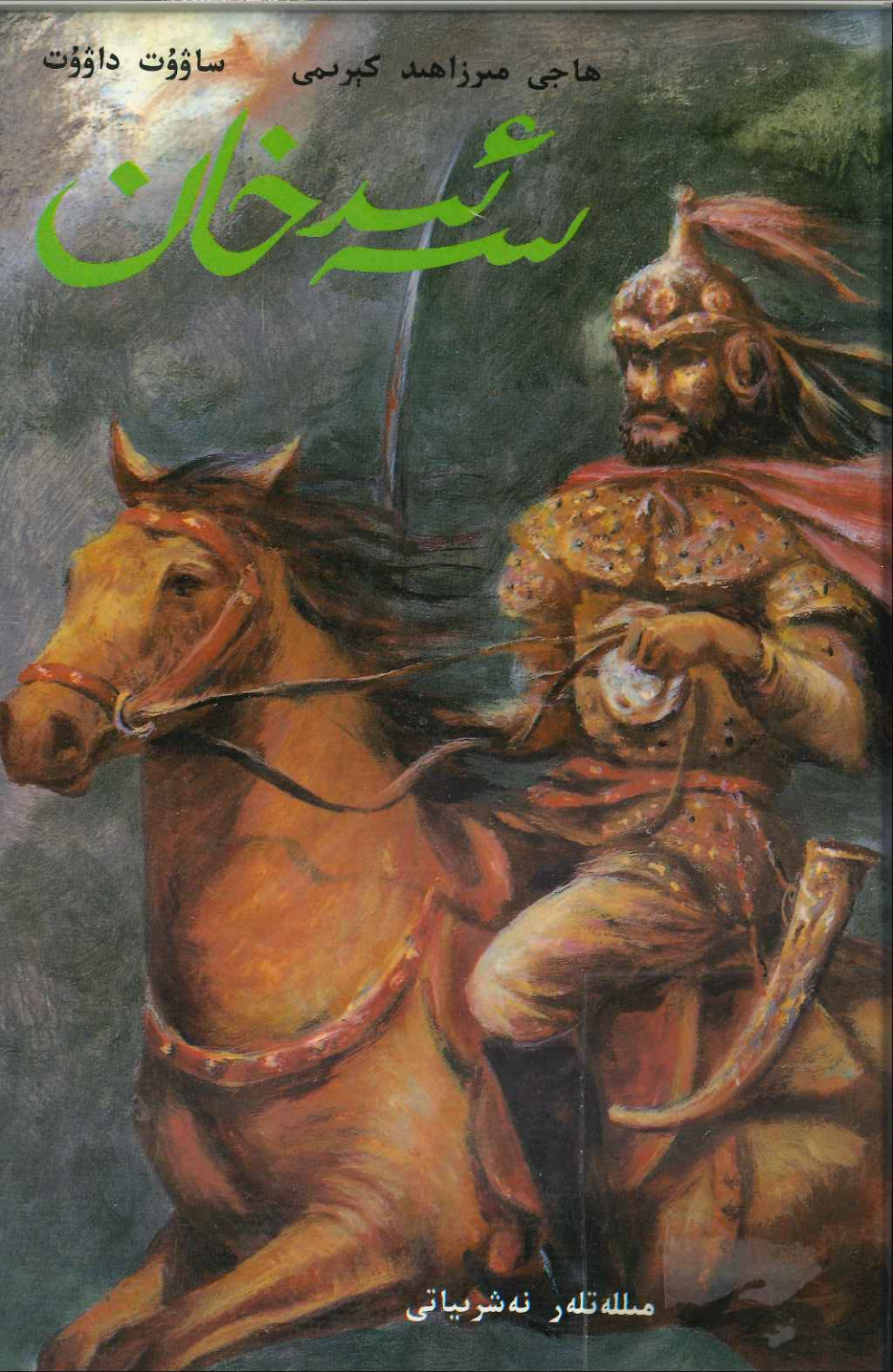
ساۆوت داۆوت

هاجی مرزاهید کهریمی

سئید خان

مەلەتەر نەشریاتی

هاجی مرزاهد کهرمی
ساۆوت داۆوت

سەئید خان

(تاریخی رومان)

مەلەتەر نەشریاتی

یازغۇچى ھاجى مىرزاھىد كېرىمى (ئوڭدا)،
ساۋۇت داۋۇت (سولدا) ئىجادىيەت ئۇستىدە.

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە ..... (1)
بىرىنچى باب تۇنجىكى سۆيىقەست ..... (13)
ئىككىنچى باب نادامەتلىك ئازابلىش ..... (28)
ئۈچىنچى باب مىرزا ئابابەكرىنىڭ يارلىقى ..... (39)
تۆتىنچى باب خوجا مۇھەممەد فىزالىدىنىڭ تەسەللىسى..... (51)
بەشىنچى باب قۇرۇق تىكەن شېخى ..... (66)
ئالتىنچى باب قارا پەرەنجىلىك ئايال ..... (80)
يەتتىنچى باب ئەنجۇۋا سېپىدىكى سىرلىق نەزمە ..... (88)
سەككىزىنچى باب جەمەك ئاغچىنىڭ قەستى ..... (101)
توققۇزىنچى باب خەتنە توي ۋە كۆك بۆرە ..... (114)
ئونىنچى باب سەئىدخانىنىڭ جازا ھۆكۈم قىلىشى ..... (135)
ئون بىرىنچى باب ئېتىكى تىللا بىلەن توشايدىغان قىز ... (143)
ئون ئىككىنچى باب تاشكەنتتىن ئەنجانغا كەلگەندە..... (157)
ئون ئۈچىنچى باب ئەخشىد توختامى ..... (173)
ئون تۆتىنچى باب ئالتۇن ئاپتۇۋا..... (190)
ئون بەشىنچى باب ئاشىق قىزنىڭ تەقدىرى ..... (212)
ئون ئالتىنچى باب ئانا دۇئاسى ..... (223)
ئون يەتتىنچى باب قان ـ ياش ئاققان كۈنلەر ..... (233)
ئون سەككىزىنچى باب پەتىۋا ئۈچۈن تۆكۈلگەن قان..... (263)
ئون توققۇزىنچى باب "باغى ۋاپا" ..... (291)
يېگىرمىنچى باب كاساندا بولغان جەڭ ..... (319)
يېگىرمە بىرىنچى باب سايراندىكى داپ ئاۋازى ..... (340)
يېگىرمە ئىككىنچى باب كېسىلگەن باش ..... (355)
يېگىرمە ئۈچىنچى باب تاج كىيگەن كۈن..... (393)
خاتىمە ..... (409)

مۇقەددىمە

كۈن غەربكە قىيسايغان چاغ. قەدىم شەھەر قەلئەسىنىڭ ئېگىز سېپىلىدىن خېلى يىراقتىكى كاھىشلىق چوڭ گۈمبەز ھەيۋەتلىك قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئۇنى چۆرىدىگەن چوڭ-كىچىك ئېتىكاپخانىلارنىڭ بەزى تاملىرى ئۆرۈلۈپ چۈشكەنىدى. بۇ ئەتراپتىكى يېڭى قوپۇرۇلغان، كونىرغان، قىيسايغان، ئۆڭكۈتۈرۈلگەن، سۇۋاقلىرى تۆكۈلگەن سان-ساناقسىز قەبرىلەر ھايات ئىنسانلارنى ماماتلىق دۇنياسىغا چاقىرىۋاتقاندەك سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. يىمىرىلىپ، ئاغزى ئېچىلىپ قالغان بەزى گۆرلەردە ئادەمنىڭ "ھىجىيىپ" تۇرغان باش سۆڭەكلىرى، سارغىيىپ چىرىشكە باشلىغان ئىسكىلىتلەر كۆزگە تاشلىنىپ ۋەھىمە تارقىتاتتى. ئۇ يەر-بۇ يەرگە ئۇنۇپ قالغان يانتاق، كۆك تىكەنلەر نېمە ئۈچۈندۇر كىشىنى مەيۈسلەندۈرەتتى. قەبرىستانلىقنىڭ سول تەرىپىدە شاخلاپ دۇپدۈگىلەك بولۇپ كەتكەن بىر تۈپ رېدە دەرىخى بار ئىدى. ئۇنىڭ قارامتۇل سايىسى چۈشكەن كارۋان يولى يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان قۇم بارخانلىرىغا تۇتىشاتتى. كىشىلەر "جىننىڭ ئۇۋىسى" دەپ ئاتىشالغان بۇ ۋەھىمىلىك رېدىنىڭ تۈۋىگە كېلىشتىن قورقۇشاتتى.

ئاپتاپ چېقىپ چىم-چىم كۆرۈنگەن ئاشۇ قۇم بارخانلىرىنىڭ بېشىدا بىر تۈپ قاپاق تېرەك كۆككە بوي تارتقانىدى. ئۇنىڭ باراقسان شاخلىرى قۇشلارغا قوندىاق بولسا، تۈۋىدىكى سايىسى يولۇچىلارغا ئارامگاھ ئىدى.

يېقىندىن بېرى بۇ يەردە جەنىدە-كۈلاھ كىيگەن بىر دەردەمەن بوۋاي پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇ سەدىقە تىلىمەيتتى، سايىدا ئولتۇرۇپ ساتار چالاتـ

تى. كىشىلەر ئولىشىپ ئۇنىڭ مۇڭلۇق نەغمىسىنى تىڭشايتتى. ناماز ۋاقتى بولغاندا ئەزان ئاۋازىنى ئىشتىپ ئاستا ئورنىدىن تۇرغان بوۋاي ساتارىنى كۆتۈرۈپ ئېتىكاپخانىغا كىرىپ كېتەتتى. نام-نەسەبىنى بىلگەچكىمۇ كىشىلەر ئۇنى ئالاھىدە ھۆرمەت قىلاتتى. بۇگۈنمۇ بوۋاي ھەر كۈنكى ئادىتى بويىچە تېرەككە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ساتار چېلىشقا باشلىدى. ئۇ كامانچىنى ساتارنىڭ تارلىرىغا ھەر قېتىم سۈركىگەندە چاڭ-توزان قونۇپ توپا رەڭ بولۇپ قالغان ئاق ساقاللىرى تىترەپ، ئۆسكىلەڭ قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى ئۇيقۇسىزلىق-تىن قىزىرىپ قالغان كۆزلىرى مىسكىن تۇس ئالاتتى.

يۇمشاق ۋە سىلىق ئۇرۇلغان كامانچىدىن چىققان ئاۋازغا تەڭكەش قىلىنغان مۇڭلۇق غەزەل كىشىلەرنىڭ يۈرەك تارلىرىنى چېكەتتى. بايا مۇقام باشلىنىش بىلەن تەڭ بىردىن-ئىككىدىن كېلىپ ئۇنىڭ ئەتراپىنى چۆرىدەپ ئولتۇرغان نامرات دېھقانلار، چار بازارچى سودىگەرلەر، ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ توختاپ قالغان يولۇچىلار بوۋايدىن كۆز ئۈزۈشمەي سېھىرلىك مۇقامنىڭ دولقۇنلىغان ساداسىغا غەرق بولۇشقانىدى. ئۇلارنىڭ دەرد-ھەسرەتلىرى بايان قىلىنىۋاتقاندەك ئېغىر ئۇھ تارتىشاتتى. بوۋاينىڭ پىغانى تۇتقانىدى. ئۇ «ناۋا» مۇقامىنىڭ داستان، غەزەللىرىنى شۇنداق لەززان ئاھاڭدا ئوقىدى-كى، كىشىلەرگە قەبرىلەر سىلكىنىپ، يۇلغۇن-توغراقلار كۆمتۈرۈلۈپ كېتە-ۋاتقاندەك، كۆكتە ھارارەت چېچىپ چاقناپ تۇرغان قۇياشمۇ ئېرىپ ئېقىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلماقتا ئىدى.

بەلا دەشتى ئارا مەجنۇن مېنىڭدەك كۆرمەمىش دەۋران،
قۇيۇندەك ھەر زامان بىر كۆرمىگەن ۋاددا سەرگەردان.

نى قايغۇ-مالالىغا ئوقۇبەت دەشتىدەك غايەت،
نى سەۋدايۇ جۇنۇنىغا مالامەت بەھرىدەك پايان.

كېچەم نۇرسىز، ئۆزۈم ئاغرىق ئىچىم غەمناكۇ باغرىم چاك،
تىلىم لالۇ، تېنىم ھالسىز، ئىشىم ئاھ، كۆزدە ياشىم قان.

زەئىبلىك دەردۇ، غەم-تەشۋىش جاپا چەكمەك ماڭا ئادەت،
ئۆزۈم ھىر خارۇ-سەرگەردان، قەتلى خەنجىرى ھىجران.

پىغانىمدىن پەلەك غەمكىن، يېشىمدىن بۇ جاھان رەڭگىن،
نى دەردىم ئوتىغا تەسكىن، نى ھەجرىم دەردىگە دەرمان.

بېشىم غەم تاشىدىن پارە، تېنىم ھىجر ئوقىدىن يارا،
كۆڭۈل بۇ پارەغە چارە تاپارغا تاپمايىن ئىمكان.

... ...

بوۋاينىڭ ياش سىرىپ تۇرغان كۆزلىرى چەتتە قاراپ تۇرغان ىىر بالىغا چۈشتى. 12 ياشلارغا كىرگەن بۇ بالىنىڭ ئۇچىسىدا چىغ يوللۇق قارا كىمخاپ تون، بېلىدە يېشىل قارا چەكمە گۈللۈك بەلباغ، بېشىدا قارەك ئاق يىپەك سەللە بار ئىدى. ئۇنىڭ تۇرقى مەغرۇر، نەزەرى ئوبچان بولۇپ، نۇرلۇق چىرايى، بېجىرىم قەددى-قامىتىدىن ئالىي نەسەبلىك ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. قارا كۆزلىرى ئۆتكۈرلۈكتە توشقانغا قادالغان قارچىغىنىڭ كۆزلىرىدەك چاقناپ كەتكەنىدى.ئۇنىڭ قولتۇقىغا كىتابلار سېلىنغان مەخـ

مەل جلىت قىستۇرۇلغاندى. ئېھتىمال ئۇ خانلىق مەدرىسىنىڭ تالىپلىرىدىن بولسا كېرەك. ئۇ مۇقامنى پۈتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن ېپرىلىپ تىڭشايتتى. بوۋاي تەئەججۇپ ئىلكىدە بالىغا قارىغىنىچە مۇقامنى ئەۋجىگە كۆتۈردى:

ساپالى پىقىر جامىن ئال جاھان نەقدىن ېپرىپ گەرچە،
كىشى جەمشىت جامىن ساقۇن ئالمايدۇ باھا ئەيلەپ.
كۆڭۈلكىم روزىگارىمنى قارار تېپىپ بولدى ئاۋارە،
تېپىلسا تەزدۇرەي دەۋران ئارا يۈزىن قارا ئەيلەپ.

... ...

مۇقام ئاخىرلىشىپ، بوۋاينىڭ ئېتىكىگە ھەر كۈندىكىدەك قەغەز پۇل-لار، مىس يارماقلار، كۈمۈش تەڭگىلەر تاشلاندى. ھېلىقى بالا سەل ئېگىلىپ پارقىراپ تۇرغان ئىككى تىللانى بوۋاينىڭ ئېتىكىگە قويدى. بالىنىڭ بۇ مەردلىكىدىن ھەيران قالغان بوۋاي ئۇنىڭ نۇرلىنىپ تۇرغان كەڭ پېشانىسىگە مېھرى بىلەن سۆيدى ۋە كۆپچىلىككە قاراپ تەۋزۇ بىلەن ېپشىنى ئەگدى.

— ئاللانىڭ ئىرادىسى، جامائەت ئىلتىپاتى پىقىرنى نەزىر-چىراقتىن ېمھاجەت قىلغان، ساتار چېلىپ، مۇقام ئوقۇپ ئەھلى دەردمەن كۆڭلىنى ئېلىشقا بۇيرۇغان. ئاشىق ئۆز ئىشقى بىلەن بى نىيازدۇر. پۇل، ئالتۇن-كۈ-مۈش ئەلەم تىغى بىلەن تىلىنىپ ھەسرەت دەريالىغا غەرق بولغان كۆڭلۈم-نى خۇرسەن قىلالمايدۇ. ماڭا بىرنەچچە تەڭگە بولسلا بېتىدۇ.

بوۋاي ئېتىكىدىكى قەغەز پۇل-تەڭگىلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى جۇل-جۇل كىيىملىك غېرىب-مىسكىن ساھىللارغا ئۆلەشتۇرۇپ بەردى. ھېلىقى

بالا بەرگەن ئىككى تىللانىڭ بىرىنى يەتتە-سەككىز ياشلىق بىرىم يالىڭاچ بىر ئوغۇل بالا يېتىلىۋالغان ئەما چالغا، بىرىنى ئىككى پۇتى ناكا —تىزلىنىپ ماڭىدىغان توكۇر يىگىتكە بەردى.

— باركاللا، — دېيىشتى كۆپچىلىك ئۇنىڭ ھىممىتىگە.

— خۇدا مۇرادىڭغا يەتكۈزسۇن.

— ئىككىلا دۇنيادا ئېزىز قىلسۇن، — دېدى غېرىبلار.

بوۋاي كىشىلەرگە خوش ئېيتىپ ساتارىنى كۆتۈرگىنىچە ئېتىكاپخانىغا قاراپ ماڭدى ۋە ھېلىقى بالىنىڭ ئۆزىگە سوغدىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى تۇيۇپ توختىدى:

— مەرھابا ئوغلۇم، — دېدى ئۇ ھۆرمەت بىلەن-تىكىلگەن بالىغا ئىللىق نەزەر تاشلاپ، — كەينىمدىن كېلىشىڭدە بائىس نېمىدۇر؟

تەمتىرىمەي، ئىككىلەنمەي جاۋاب بەردى بالا:

— خىسلەتلىك مۇقام-ناۋالىرى كۆڭلۈمنى تارتىپ، زوقۇمنى قوزغىدى، كۈي-ناۋالار ھەققىدە ئۆزلىرىدىن تەلىم ئالسام دەيمەن.

— ماشائاللا، مۇبارەك ئاتاڭ نېمىدۇر ئوغلۇم؟

— ئابدۇلرەشىد.

— ئابدۇلرەشىد؟ كىمنىڭ ئوغلىسەن؟

— سۇلتان سەئىدخاننىڭ.

— باركاللا! شاھزادەم ئىكەنسەنغۇ. مۇغەننىلەر ئىسىم-شەرىپىگنى، ئارزۇ-ھەۋەسلىرىگنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەي تەۋسىپ قىلىشىدۇ. ئىلىم-ھېكمەت، جەڭبازلىق، چەۋەندازلىقتىمۇ كامالەتكە يېتىشنى مەقسەت قىلىپ پىداكارلىق بىلەن تىرىشىۋېتىپسەن. ئىنشائاللا، قەلەم ۋە ئەلەم تۇتقان قوللىرىڭدا جىق ئىشلار نۇسرەت تاپقۇسىدۇر. خۇدا رەھمەت قىلغاي ئوغلۇم.

— ئىنشائاللاھ، قۇللۇق بوۋا ... مەن تېخى مەجلىسلەردە تەۋسىپلە-

نىشقا، تىللادا تەرىپلىنىشكە لايىق ئەمەسمەن، ئۆگىنىپ بىلىم تەھسىل قىلىشنى، ئەل-يۇرتنى ياۋدىن قوغداش ئۈچۈن جەڭبازلىق، سەربازلىق ئىشلىرىدا زامانىنىڭ مەرد-مەردانىلىرىدىن بولۇشنى ئارزۇ قىلغۇچى گۆدەك-مەن. مۇغەننىلەرنى ئۇستاز تۇتۇپ مۇقامغا ئىشق باغلىغان بىر ھەۋەسكار-مەن. قاچانكى سىلى بۇ يەردە پەيدا بولغاندىن تارتىپ بۇ دەشتۇ چۆللەرنى چالغان ساتارلىرى لەرزىگە كەلتۈرۈپتۇ. ئىپتقان مۇقاملىرى جىمى ئەلنى مەھلىيا ئەيلەپتۇ. پىقىر گۆدەك بولسامۇ خېلىدىن بېرى قايىل بولۇپ ئۆزلىرىنى غايىبانە ئۇستاز تۇتۇپ كەلگەنىدىم. بۈگۈن يارانقۇچى ئىگىمىز ئۆزلىرى بىلەن تونۇشتۇردى. نام-شېرىپلىرىنى بىلىش مەن ئۈچۈن شەرەپ ۋە پەخىرلىكتۇر.

شاھزادە سۆزدىن توختاپ ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويدى.

— ئىلگىرى خالايىق پىقىرنى خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى دېگەن نالايىق ئىسىم بىلەن ئاتىشاتتى، — دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇش ئەمەس، ئۆتمۈشنى بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن سۆز ئاچتى بۇۋاي ئېغىر خۇرسىنىپ، — بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مېنى "مۇقامچى، جاھان كېزەر سازەندە" دېيىشىدىغان بولدى. بۇ ماڭا بەك مۇناسىپ نام. ئەگەر: "زالىم بەگ، قانخور ئەمىر" دېگەندەك ناملار بىلەن ئاتىسا يارانقۇچىم ئاللاغا قانداقمۇ جاۋاب بېرەلەيتتىم؟ رەئىيەتكە قانداقمۇ يۈز كېلەلەيتتىم؟ ئاللادىن مىننەتدارمەنكى، مېنى ئاۋام ئۇنداق-بىزار ناملاردىن ساقلىدى. ئەمما بەزىلەر مېنى: "جەدىت" ، "ئەيش-ئىشرەتچى" ، "دىنسىز" دېگەن ناملار بىلەن ئەيىبلەپ، كۆزدىن يوقاتماقچى بولغانلىقى راست. يەنىلا پىقىرنى ئۆزىگە شەك-شۇبھىسىز ئىمان كەلتۈرگۈچى، قۇللۇق قىلغۇچىلار قاتارىدا ئامان-ئېسەن ساقلاپ كېلىۋاتقان ئاللا قوللىرىنى ساتاردىن، تىلىمنى مۇقامدىن ئايرىماي زاتىمنى نۇرلاندۇر-دى. شاھزادەم، ئەگەر پىقىردىن بەزى ئىبرەتلىك ساۋاقلارنى ئاڭلاشنى ئىستە-

سەك كۆلبەمگە مەرھەمەت قىلغىن.

شاھزادە ئابدۇلرەشىد ماقۇللۇق بىلدۇرۇپ، سەل مۇكچەيگەن قامەتـ لىك بوۋاي خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىنىڭ كەينىدىن قەدەم تاشلىدى.

— شاھزادەم، ياغۇزلۇق مالاللىق ئېلىپ كەلمىگەي دەپ ئەندىشە قىلىۋاتىمەن. شەھەر سىرتىغا ياغۇز چىققان بولساك، بۇ — باتۇرلۇقتىن ئەمەس، — دېدى خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى كەينىگە قاراپ.

— يوغسۇ تەقسىر، مەدرىستىكى بىر كۇنلۇك ئوقۇشۇمنى ئاياغلاشتۇـ رۇپ بۇ يەرگە كېلىشىم. كىشىگە زىيان يەتكۈزمىگەن بەندىسنى ئاللا ساقلايدۇ. ئەندىشە قىلمىغايلا.

شاھزادىنىڭ جاۋابىدىن مەمنۇن بولغان خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ئۇنى ئېتىكاپخانىلارنىڭ كەينىدىكى قۇملۇق دۆڭدە چوقچيىپ تۇرغان كىچىك گۈمبەز ئىچىگە باشلاپ كىردى.

— بۇ مېنىڭ بۇ دۇنيادىكى ھاياتلىق كۆلبەم، شۇنداقلا ئۇ دۇنيالىق ئارامگاھىم. مەرھەمەت قىلغىن شاھزادەم، — دېدى پاخال ئۈستىگە سېلىنـ غان قوي تېرىسىنى كۆرسىتىپ.

ئابدۇلرەشىد مەدرىستىكى ئۇستازىنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغاندەك قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى:

— ئاللا سالامەتلىك ئاتا قىلسۇن ئۇستاز.

— كامال تاپقىن شاھزادەم.

خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ياغاچ ئاياغىنىڭ قېتىقىتىن ساپال تاۋاقنا بىر ئاز تۆكۈپ، قۇم چۆگۈندىكى مۇزدەك سۇنى قۇيۇپ دوغ قىلىپ شاھزادىگە تۇتتى.

— چاڭقىقمىنى قاندۇرغاندەك ئىلمىگە تەشنا كۆڭلۈمنى ھەم قاندۇـ رۇشقا نېسىپ قىلسۇن ئاللا.

ئارتۇقچە تەكەللۇپنىڭ ھاجەت ئەمەسلىكىنى سەزگەن خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى سۆز ئاچتى:

— ئۆز قان-تەرىمدىن كەلمىگەن، كىشىلەرگە مەنسۇپ بولغان پۇل-مالنى ئۆزۈمگە ھارام سانايمەن شاھزادەم، مېنىڭ قىممەتلىك بايلىقىم — كىشىگە ھۇزۇر-ئىلھام، غەيرەت-كۈچ بەخش ئەتكۈچى مۇقامدۇر. دىيارىمدىكى ئىلىم ئاشنالىرى، مۇقامنى سۆيگۈچى، مۇقامغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئىشتىياق باغلاپ قەدىرلىگۈچىلەر — مېنىڭ قولداشلىرىمدۇر. بۇ غېرىب كۆڭلۈمنى ئۇلار بىلەن ئاۋاتتۇر. پېقىر مۇشۇ سەۋەبتىن ھايات، — خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى تاۋاقتىكى دوغدىن بىر ئوتلاپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — مەن ياشىنىپ قالدىم، دۇنيانىڭ ھەممە ھۇزۇر-ھالاۋەتلىرىنى، رەنجى-مېھنەتلىرىنى، راھەت-جاپالىرىنى كۆردۈم. مال-دۇنيا نېمە؟ ۋەج-ئوقەت نېمە؟ بايلىقاتلىق نېمە؟ يوقسۇزلۇق نېمە؟ ھەممىنى تېتىدىم، بىلدىم. ۋاپاسىزلىق، ئازاب-ئوقۇبەتلەر ماڭا دۇنيا مەئىشەتلىرىگە ئالدانماسلىقنى، كۆڭۈلنى پاك، تەننى دۇرۇس تۇتۇشنى ئۆگەتتى. شاھزادەم، مەن ئۆز ۋاقتىدا بۇۋاڭ سۇلتان ئەھمەدخانغا ئوردا ۋەزىرى بولغانىدىم. سۇلتان ئەھمەدخان مېنى ئۆز ئىنسىدەك ياخشى كۆرەتتى، ماڭا ئىشىنەتتى، ئوردىنىڭ ھەممە ئىمتىيازلىرىدىن بەھرىمەن بولغانىدىم. دەرىخ ... پەلەك تەتۇر چۆرگىلەپ مىرزا ئابابەكرى تەختكە چىقتى، ئۇ مېنى ھەممىدىن مەھرۇم قىلدى، ھەتتا بالا-چاقىلىرىمدىنمۇ ئايرىپ سەرسان-سەرگەردان قىلىۋەتتى. قولۇمدا مۇشۇ ساتار بىلەن كامانچىدىن باشقا نەرسەم قالمىدى. بۇلار ئازابلىق كۈنلىرىمدىكى خۇشلىقىم، مەن بۇلارنى ھەرگىز تاشلىمايمەن، ئۆزگىلەرگە تارتقۇزۇپ قويمايمەن. ماڭا ئۇنىڭسىز مال دۇنيا، ھۇرلۇك نېسىپ بولماس. شاھزادەم، ئەل-يۇرتقا ئايان بولسۇنكى، ماڭا ئالتە كۈنلۈك ئۆمرۈمىدىكى راھەت — ئۆز ئەجرىمدىن كېلىدىغان سەمىمىي ئىخلاس ۋە ساداقەت-

تۇر. ئاۋازىم ئەل-رەئىيەتنىڭ ساداسىغا تەڭكەش، ساز-مۇقاملىرىم دىيارىم-نىڭ ھۆسنى ۋە قۇدرىتى بىلەن مەنداشتۇر.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان بالىنىڭ ئاۋۋال قارا كۆزلىرى چوڭ ئېچىلىپ، ئاندىن قوشۇمسى سەل تۇرۇلدى. ھاياجاندىن ئۆزىنى باسالماي ئورنىدىن دەس تۇردى-دە، كۆز ياشلىرىنى ئېرتىۋاتقان خوجا مۇھەممەد سەرۋەرنىڭ قوللىرىنى تۇتتى:

— ھۆرمەتلىك ئۇستاز، مەن بۇ دىيارغا كەلگىلى ئانچە ئۇزۇن بولمىدى. دادام سۇلتان سەئىدخان بىلەن بىللە كابۇلدىن — مىرزا شاھ بابۇر ئالدىدىن لەشكەر تارتىپ بۇ ئانا دىيارغا كېلىپ مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەلگە سالغان زۇلمىنى دەپئى قىلدۇق، دادام پادىشاھ بولۇپ ئەل ئىمىن تاپتى. دەسلەپكى قېتىم بايىقى تېرەك تۇڭدە جانابلىرىنىڭ خۇش ئاۋازىنى ئاڭلاپ مۇقام ئۆگىنىش ئىشتىياقىم ھەسسىلەپ كۈچەيدى. نام-شەرىپلىرىنى بىلگۈم، دانا پىكىرلىرىنى ئاڭلىغۇم كەلدى. بىراق ئۇ چاغلاردا پېقىرنىڭ سىلى بىلەن يۈزتۇرانە سۆزلىشىشى مۇمكىنچىلىكتىن يىراق ئىدى. ئەمدى-لىكتە بولسا ئەل تىنچىپ پۇرسەت تۇغۇلدى، مەن خانلىق مەدرىسته ئوقۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇم. پۇرسەت بولسىلا تېرەك تۇڭگە كېلىپ ئۆزلىرى بىلەن دىدار كۆرۈشۈپ مۇقام ئاڭلىدىم. خۇدانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ھازىر بىلىپ تۇرۇپتىمەنكى، مەن بىر ئاقىل ۋە خالىس ئۇستازغا يېتىشىپتى-مەن. شاگىرتلىرىنىڭ ھۆرمىتىنى قوبۇل قىلغايلا.

خوجا مۇھەممەد سەرۋەرنىڭ تېخى يېشى كىچىك بولسىمۇ تۇرقىدىن مەردانىلىق چىقىپ تۇرغان، گەپ-سۆزلىرى ئورۇنلۇق، مىجەزى ئوڭلۇق، چېچەن، خۇش پېچىم شاھزادىگە ھەۋىسى كەلدى. ئىچىدە تەھسىن-ئاپىرىن-لار ئېيتتى. بېشىنى سىلاپ جايىدا ئولتۇرغۇزدى.

— راھەت-دۆلەت كۆرگەنلىكىدىن ئەمەس، سەمىمىي، سادىق ئۇلپەت-

كه يەتكەنلىكىدىن غەيرەتكە كەلگەن ئىنسان مۇرادقا يېتەلەيدۇ. شۇكرى بالام، ئاللا ساڭا ئوخشاش بىر شاھ ئوغلىغا مەندەك بىر ئاجىز-پېقىرنى ئۇستاز تۇتۇشقا نېسىپ قىلىپتۇ. ماڭا بۇنىڭدىن ئارتۇق دۆلەت كېرەك ئەمەس، — سەرۋەرى ياغاق قوللىرىنى شاھزادىنىڭ مۇرىسىگە قويدى، — سېنىڭ قەددى-قامىتىڭدىن بوۋىلىرىڭ يۇنۇسخان، ئەھمەدخانلارنىڭ سىما-سىنى كۆرۈۋاتىمەن. بىلەمسەنكى، ئاتاڭ سۇلتان سەئىدخانىنىڭمۇ ئادالەت ۋە شاپائەت بابىدا مەرھۇم چوڭ بوۋاڭدەك رەئىيەتپەرۋەر، كۆكسى قارنى كەڭ شاھ ئىكەنلىكى پۈتۈن موغۇلستان ۋە ماۋارائۇننەھرگە ئايان بولماقتا. ئەل غېمىدە بولۇش — ھەممىلا شاھلارنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ. شاھلار ئۇچۇن ئېيتقاندا ئادىللىق ۋە دانالىق ھەممىدىن ئەۋزەلدۇر.

— مەرھۇم چوڭ بوۋام يۇنۇسخاننى كۆرۈش ماڭا نېسىپ بولماپتى-كەن، — سۆز قاتتى ئابدۇلرەشىد جايىدىن بىرئاز قوزغىلىپ قويۇپ.

— ئاڭى شاھزادەم، — سەرۋەرى ئويغا چۆمگەن ھالدا گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — باھادىر ئاتاڭ سۇلتان سەئىدخان سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئوغلى، بۇنى بىلسەن، سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئاتىسى بولسا بابا مۇبارەك نامى تىلىمدا جارى بولغان پادىشاھ يۇنۇسخاندۇر. يۇنۇسخانىنىڭ ئاتىسى ئۇۋەيسىخان، ئۇنىڭ ئاتىسى شېرئەلىخان، ئۇنىڭ ئاتىسى مۇھەممەدخان، ئۇنىڭ ئاتىسى خىزىر خوجاخان، ئۇنىڭ ئاتىسى ئىسەن بۇغاخان، ئۇنىڭ ئاتىسى دوۋاخان، ئۇنىڭ ئاتىسى بۇراقخان، ئۇنىڭ ئاتىسى يېسۇن تەۋا، ئۇنىڭ ئاتىسى مەۋا تۇغان، ئۇنىڭ ئاتىسى چاغىتايخان، ئۇنىڭ ئاتىسى چىڭگىزخان بولۇپ، يەتتە ئىقلىمنى سورىغاندۇر. زىنھار ئۇنتۇماسلىق لازىم-كى، نەسەبنى بىلىش ئۆز قەدىر-قىممىتىنى بىلىپ ياشاش ئۈچۇن ئالدىنقى شەرتتۇر. نەسەبنى بىلگەن كىشى ئۆزىنى، ياشقىلارنى بىلەلەيدۇ. ئۆزىنى بىلگەن كىشى ئەل-يۇرتنى سورىيالايدۇ. شاھزادەم، سەن شۇنداق ئۇستۇن

نەسەبلىككى، ئالىي ھىممەتلىك بولۇشۇڭ زۆرۈر.

— ئۇستازىم، نەسىھەتلىرىنى ئېسىمدە ساقلايمەن. ھۆرمەتكە سازاۋەر بوۋىلىرىم توغرۇلۇق ئويدان بىلمىدىكەنلا، بۇ توغرىدا ئوردىدىكى ئۇستازلار- دىن كۆپ ئاڭلىغان بولساممۇ، كۆڭلۈم قانائەت تاپمىدى. ئۇلار سەلتەنەت تەختىگە قانداق چىققان؟ قانداق يۈرۈشلەردە بولغان؟ بۇنى بىلگۈم كېلىدۇ. ئۆزلىرىدىن ھەم ئاڭلىسام دەيمەن.

— بالام، يەنىلا شاھزادىسەن-دە، بايا مۇقام ئۆگىنىشكە كىرىشكەنلە- كىڭنى ئېيتقانىدىڭ، ئەمدى شۆھرەتلىك ئاتا-بوۋىلىرىڭنىڭ تارىخىنى بە- لىشكە ئالدىراۋاتسەنغۇ!

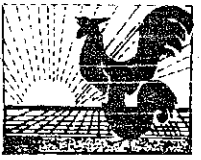
— شۇنداق ئۇستازىم، تاجۇ-سەلتەنەتكە بولغان ئىنتىلىشىم قىلىچقا مېھرىمنى چۈشۈرگەن بولسا، مۇسىقىغا بولغان ھەۋىسىم مۇقامغا ئىشتىياق باغلاتقۇزغاندۇر. بۇ گۇناھمۇ؟

— ئەسلا، — دېدى خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى توغرا جاۋاب كۈتۈپ جىددىيلەشكەن شاھزادىنىڭ مەنتىقسىگە قايىل بولۇپ، — ئۆز نەپسىنى دەپلا قان تۆكۈش ئۈچۈن قىلىچ كۆتۈرۈش، شەھۋانىي، چاكىنا ھەۋەسنى قاندۇرۇش ئۈچۈن مۇسىقىغا بېرىلىش — بۇ گۇناھ ... تېخى كىچىكسەن بالام. ئارزۇيۇڭنى چۈشەندىم، سۆزلەپ بېرەي، شۆھرەتلىك چوڭ بوۋاڭ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىم، ئادىل پادىشاھ ئىدى ... پۇقرالارنىڭ غېمىنى يەيتتى. موغۇلستان - ماۋارائۇننەھردىكى سۇلتان-پادىشاھلار ئىچىدە ئەڭ ھۆرمەتلىك ئىدى. بوۋاڭ سۇلتان ئەھمەدخان بولسا ئاق كۆڭۈل، ئەما بىغەم كىشى ئىدى، ئۇ غەپلەت قوينىدا قالغانلىقى سەۋەبلىك تاجۇ-تەختىنى تارتقۇزۇپ قويۇپ ئەلەم چەككەن. پېقىر بۇ توغرىلىقمۇ سۆزلەپ بېرەي. ھەممىدىن بىلىش زۆرۈر بولغىنى — باھادىر ئاتاڭ سۇلتان سەئىدخاننىڭ مىرزا ئابابەكرى خاننى مەغلۇپ قىلىپ، سەئىدىيە خانلىقىنى قانداق بەرپا

قىلغانلىقى توغرىسىدىكى تارىختۇر. بۇ ئىشلارنىڭ بەزىلىرىنى بىلسەڭمۇ، كۆپ قىسمىنى بىلمەسلىكىڭ مۇمكىن.

— شۇنداق، ئۇستازىم، بۇ تارىخنى سۆزلەپ بەرگەن بولسىلا ... ئۇنى بىلىۋالسام، مۇقامنى تېخىمۇ زور ئىشەنچ-ئۇمىد بىلەن ئۆگىنىشكە باشلايمەن، — دېدى شاھزادە تەقەززا بولۇپ.

پېتىشقا نەيزە بويى قالغان كۈننىڭ نۇرلىرى قۇم بارخانلىرىنى قىزغۇچ رەڭگە كىرگۈزگەنىدى. يازنىڭ سەلكىن شامىلى گۈمبەز ئەتراپىدىكى يۇلغۇن، كۆك تىكەنلەرگە ئۇرۇلۇپ، گۈمبەزنىڭ ئېغىز-يوچۇقلىرىدىن غۇرۇلداپ كىرىپ، خوجا مۇھەممەد سەرۋەرنىڭ تېنىگە راھەت بېغىشلىدى. ئۇ دەققەت نەزمىنى ئۆزىگە تىكىپ ئولتۇرغان شاھزادىگە قاراپ، سەئىدبەي خانلىقىنىڭ قۇرۇلۇش تارىخىنى سۆلتان ئەھمەدخانىنىڭ يارىكەنتتىن ئاقسۇغا چېكىنگەن كۈنلىرىدىن باشلىدى ...

بىرىنچى باب

تۇندىكى سۈيىقەست

1

تېخى قۇياش پاتمغانىدى.

زەرەپشان دەرياسى دولقۇنلىرىپ ئاقماقتا. بۇلۇت بېسىپ كېلىۋاتقان ئۇپۇقتىن زەردەك چېچىلغان كەچكى شەپەق چايقىلىپ ئېقىۋاتقان سۇغا سۈس جۇلا تاشلاپ بەجايىكى قان داغلىرىنى ھاسىل قىلغانىدى. دەريانىڭ باش تەرىپىدىن گاھ ئۆرلەپ، گاھ پەسلەپ كېلىۋاتقان كېمە قىرغاقتا يېقىنلاشتى. بۇلۇت ئۇپۇق يۈزىنى قاپلاپ، ئولتۇرۇشقا ئازلا قالغان قۇياشنى توستى. سۇ ئۈستىدە، قىيالاردا، يېشىل ياپراقلاردا چاقناپ تۇرغان شەپەق بىردىنلا ئۆچۈپ گوگۈم چۈشتى. كېمە قۇمساز يەرگە تىرىلىپ توختىدى. پالاق ئۇرۇپ كەلگەن كېمىچىلەر ھارغىنغا قارىماي دەس تۇرۇشۇپ، كېمە-نىڭ توم ئارقانلىرىنى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ئۇچلۇق خادا تاشقا باغلاشتى. ئاندىن ئۇلار سۇ چاچراپ ھۆل بولۇپ كەتكەن تونچە كۆينەكلىرىنىڭ ئۈستىدىن باغلىۋالغان بەلباغلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن يۈز-كۆزلىرىنى سۈرتۈپ

بولۇپ، ھۆرمەت بىلەن قول باغلاپ تۇرۇشتى. ئۈچ ئادەم ئاتلىرىنى بېتىلـ
گەن ھالدا كېمىدىن چۈشۈشتى. قول باغلاپ تۇرغانلاردىن ئۈچەيلەن
ئۇلارنىڭ ئاتلىرىنى شاخلىرى قۇرۇپ كەتكەن توغراققا باغلاپ قويۇشتى.
ئۇلار ئىچىدىكى قارا ساقلىق ئۆزىگە سالاپەت بەرگەن، بۇغداي ئۆڭ،
بويلۇقراق كەلگىنى سۇلتان ئەھمەدخان ئىدى. ئۇ ئادەتتى بويىچە بۇ
نۆۋەتمۇ شكارغا ساۋۇت، دوبۇلغا كىيىپ چىققانىدى.

— نامازنى قازا قىلىش دۇرۇس ئەمەس. شامنى دەريا بويىدا ئوقۇۋۇپـ
لىپ ئاندىن يانايلى، — دېدى سۇلتان بۇيرۇق تەلەپپۇزىدا قوللىرىنى
كېرىپ. دوبۇلغىسىنىڭ پىشانە تەرىپىگە قويۇلغان گۆھەر گويا يۇلتۇزدەك
چاقناپ تۇراتتى.

— خوپ شاھىم، — دېدى 40 ياشلار چامىسىدىكى قېنىق قارا
قاشلىق ئەلى سەردار تەمبەل بەستىنى سەل ئېگىپ. نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭ
چىرايى سەل توتۇق ئىدى. ئەمدىلا 20 ياشلارغا كىرگەن ئوردا شائىرى
ئايازى ئىككى مىسرا بېيىت ئوقىدى:

ئەجەب خۇش جاي ئىكەن شاھىم، تائەت-ئىبادەت قىلغۇدەك،
كېچە-كۈندۈز دېمەي سەگەك بولۇپ تىلاۋەت قىلغۇدەك.

سۇلتان ئەھمەدخان باش لىڭشىتىپ كۈلۈمسىرەپ قويۇپ، بىراقراقتـ
كى توغراقلىق دالدىسىغا بېرىپ ھاجەتكە ئولتۇردى.

ئوردىغا تېزرەك قايتىش كويىدا ئالدىرىۋاتقان ئەلى سەردار ساقلىنى
بىر سىيپاپ قويۇپ، دەريا بويىغا تاھارەت ئېلىشقا كەتتى. شائىر ئايازى
گۈزەل كەچ مەنزىرىسىگە ماسلاشمىغان سۈر بۇلۇتلارغا نارازى بولغاندەك
كۆز يۇگۈرتتى-دە، ئۇمۇ ئالدىرىماي بېرىپ تاھارەت ئېلىشقا تۇتۇندى.
سۇلتان ئەھمەدخان تاھارەت ئېلىپ قاشقا چىققاندا زەر چۈچۈلۈق يېپەك
جەينماز تاقىر يەرگە سېلىپ قويۇلغانىدى.

— ئاللاھۇئەكبەر، ئاللاھۇئەكبەر...

ئەلى سەردار لەرزان ئاۋاز بىلەن ئەزان ئېيتىپ، تەكبىر ئوقۇدى.

شارقىراپ ئېقىۋاتقان دەريانى سىيپاپ ئۆتكەن سەلكىن شامال ئاتلارنىڭ يايلىلىرىنى ئۇچۇرۇپ ئويناپ، يولغۇنلارنىڭ قىزغۇچ شاخلىرىنى شىلدىرلىتاتتى. بىراقتىن ئىتلارنىڭ قاۋغان ئاۋازىمۇ ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

پۇتۇن ئېس-يادى بىلەن نامازغا بېرىلگەن سۇلتاننىڭ قۇلىقىغا سەھرا كېچىسىنى كۆيلەۋاتقان پاقىلارنىڭ كۇرۇلداشلىرىمۇ كىرمىدى.

سۇلتان ئەھمەدخان دۇئادىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ گەپ-سۆز قىلمايلا ئاتقا مىندى ۋە قامچا ئۇرۇپ، چاپقىنچە تېز يۈرۈپ كەتتى. ئالدىراپ قالغان ئەلى سەردار ئىگەرنىڭ ئىككى يېنىغا غانجۇغىلانغان بىر جۈپ قىرغاۋۇلغا پۇتلىرىنى تەككۈزمەي مىنمەكچى بولۇپ پۇتىنى ئۆزەڭگىگە قويۇشى بىلەن شاش جەدە بىرئاز ئۇركىگەندەك بولۇپ يۈگۈرۈپ كېتىپ، يېقىلىپ كەتكىلى تاس قالدى. ئايازمۇ كەكلىك، قىرغاۋۇل، بۆدىنە قاتارلىق ئوۋلانغان قۇشلار غانجۇغىلانغان تورۇققا چەبدەسلىك بىلەن مىنىپ كېنىدىن چېپىپ كەتتى.

سۇلتان ئەھمەدخان ھەر قاچان شىكاردىن يانغاندا توختاپ ئارام ئېلىپ، يارىكەنت شەھرىگە نەزەر سالىدىغان تۆپىلىككە چىقىپ ئاتتىن چۈشتى. ئۇ گۈگۈم قوينىدا غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرغان شەھەردىكى مەسچىت، مەدرىسەرنىڭ ھەل بېرىلگەن كاھىشلىق گۈمبەز-مۇنارلىرىغا، قەندىل-چىراغلار يېقىلىپ كەتكەن ئوردا-قەسىرلىرىگە، چاھارباغدىكى دەل-دەرەخلەر ئارىسىدىكى كۆركەم راۋاقلارغا قاراپ ئىككى مىسرا شېئىر ئوقىدى:

سەۋرە كۆڭۈل رەنجىگە نەپ بەرمىسە،
ئوندىن ئۆزگە ھېچ دەرمان يوقتۇر ماڭا.

— مۇبارەك، مۇبارەك ھۆرمەتلىك شاھىم، — دېدى ئايازى خان ئاغزىدىن تۇنجى قېتىم ئاڭلىغان مىسرالارنىڭ مەنىسىگە يېتىپ، ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئالغان ھالدا، — بۇ بىباھا مىسرالار چاڭقىغان چاغدا سۇنۇلغان مەيدەك پېقىرغا ئىلھام بەخش ئەتتى.

تېزرەك قايتىش خىيالىدا بىئارام بولۇپ تۇرغان ئەلى سەردار ئېغىز

ئاچماستىن قاپقىنى تۇردى.

— مەن شائىر ئەمەس، — دېدى سۇلتان تۇز كۆڭۈللۈك بىلەن غەيرەت-شىجائىتى تۇرغۇپ تۇرغان ئايازنىغا، — ئەمما شېئىر-نەزمىگە ئىشتىياقىم بار. سىزدەك شائىرلارنىڭ كۆڭلۈمگە ياققان شېئىرلىرىنى يادلۇۋالىمەن. قېنى، ئەمدى سىزدىن ئاڭلايلى.

ھېس تۇيغۇلىرى بۇلاقتەك ئوخچۇپ تۇرغان ئايازى بىرئاز ئويلاپ تۇرۇپ، بۇ نەزمىنى ئوقىدى:

پۈتەر تەدبىر بىرلە ئىشلار سەراسەر،
قىلالماس ئۇ ئىشنى بېھىساب لەشكەر.
بېرەر شەمشەر ئەسلى ئۇچ باشقا بەرھەم،
لېكىن پەم بىرلە قولغا كەلگەي ئالەم.

سۇلتانغا بۇ نەزمىلەر ياقتى. ئۇ ئايازنىغا باركاللا ئېيتتى. نېمە ئۈچۈن-دۇر يۈرىكى ئېغىپ تۇرغان ئەلى سەردار تاقىتى تاق بولغان ھالدا:

— كەرەمىلىك سۇلتان، كەچ بولۇپ كەتتى. خۇپتەن نامىزىغىچە ئوردىغا بېرىۋالساق خاتىرجەم بولاتتۇق، — دەپلا سۆزدىن توختىدى. ئېھتىمال شىكار قىلىپ كۆڭلى ئېچىلغان پادىشاھنىڭ ئارامىنى بۇزماي دېدىمۇ، گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتمايلا خۇرسىنغان ھالدا ئېغىر تىن ئالدى.

سۇلتان ئەھمەدخان قىش-ياز دېمەستىن شىكارغا كۆپ چىقاتتى. ھەر قېتىم ئۆزىگە ئەڭ يېقىن بىلگەن بىرنەچچە كىشىنىلا ھەمراھ قىلىۋالاتتى. بۇ قېتىممۇ كۆپرەك مۇلازىم ئېلىۋېلىشقا رايى بارماي مۇشۇ ئىككىيلەننى ئېلىپ چىققاندى.

— ئى باتۇر سەردار، "قورقانغا سايىسىمۇ قوش كۆرۈنەر" دېگەندەك، بۇ جەمجىت كېچىدىنمۇ ۋەھىمە قىلىۋاتامسىز نېمە؟ — ئۆزىنى خاتىرجەم ھېس قىلغان سۇلتان ئۇنىڭ سۆزىنى چاقچاققا ئايلاندۇردى.

— يوغسۇ شاهىم، ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، — جىددىي تۇستە جاۋاب بەردى ئەلى سەردار، — شكارغا چىققىلى بەش كۈن بولدى، بىز كۆرمىگەن جاڭگال، دەريا بويى، چۆل-دەشتلەر قالمىدى. خۇدا نۇسرەت بېرىپ كۆپ قۇش ئۇۋلىدۇق، ئۇۋلىغان قۇش-جەرەنلەرنى يىل بويى گۆش دىدارى كۆرمەيدىغان غېرىب دېھقانلارغا بېرىپ، ئاللانىڭ رەھمىتىگە ئىگە بولۇپ قايتتۇق. دېمەكچىمەنكى، شەھەر خەلقى ئۆزلىرىگە زىيان-زەخمەت يېتىشتىن ئەنسىرەيدۇ. ئوردىدىكى ئەمىر-ئەركانلار يولىمىزغا مۇنتەزىر دۇر. ھەرەمخانىدىكىلەر دىدارلىرىغا ھەر نەپەس مۇشتاقتۇر. بىردەم بولسىمۇ بۇرۇنراق بارساق، ئۇلار مۇبارەك جامالىلىرىنى كۆرۈپ ئىمىن تاپقاي. ۋەھالەنكى، بەزى ھاللاردا بىر مىنۇت تەخىر قىلىش كىشىنى كۈتمىگەن زىيانلارغا ئۇچرىتىدۇ.

شۇ تاپتا سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ كۆز ئالدىغا ئۇنىڭ يولىغا مۇنتەزىر بولۇپ تۇرغان ساھىبجامال رەپىقىسى ۋە ئوغلى كېلىپ، يۈرىكى "پىژىرىدە" قىلىپ قالدى. ئەمما شۇ ئان يەنە ئېسىگە يارىكەنتكە كەلگەندىن بېرى ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلىپ سىناقلاردىن ئۆتكەن ئوردا ئىشلىرىغا مەسئۇل ۋەزىرى نەزەر مىرزا چۈشۈپ، كۆڭلى تەسكىن تاپقاندەك بولۇپ، يارىشىملىق ساقلىنى سىيپاپ قويدى. ئۇ خاتىرجەملىككە بېرىلگەن ھالدا:

— سەردار، ئېيتقان بۇ سۆزىڭىزدە ياخشى مەسلىھەت بار، بۇنى قوبۇل قىلىمەن. بىراق، بىھۇدە گۇمان، ئارتۇقچە ۋەھىمە كىشىنى كىشىدىن، شاھلارنى سادىق سىپاھلاردىن يىراقلاشتۇرىدۇ. خاۋاتىرلەنمەڭ ...، — دېدى ۋە قاراڭغۇلۇققا چۆككەن ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈپ، قەدىم شەھەرگە تىكىلدى، — سەردار، يادىڭىزدىمۇ؟ ئۇچ يىل بۇرۇن دىنىمىزنىڭ پېشۋاسى مۇھەممەد ئەزالىدىن ھەزرىتىمنىڭ ئىجازىتى ۋە دەۋىتى بىلەن ئاقسۇدىن يارکەنت دىيارىغا قەدەم باسقىنىمىزدا، بىزنى نەزەر مىرزا خەلق بىلەن مۇشۇ دۆڭلەكتە كۈتۈۋالغانىدى ۋە مېنىڭ سۇلتان بولۇش ئارزۇيۇم ئاللانىڭ خالىشى بىلەن ئەمەلگە ئېشىپ، تەختكە چىققان ئىدىم. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ھەر قېتىم مۇشۇ تۆپىلىككە قەدىمىم يەتكەندە داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋالغان

ئاۋام كۆز ئالدىمغا كېلىپ تۇرۇپ قالمەن. "ئۇلارنىڭ كۆتكىنىدىن چىقىۋا-تامدىمەن؟" دەپ ئۆزۈمگە سوئال قويىمەن. ئەمما ئادا قىلىشقا تېگىشلىك نۇرغۇن ئىشلارنى تېخى قىلالمىدىم، — سۇلتان ئەپسۇسلانغان تەرزدە مۇشتۇمىنى تۇگۇپ قويۇپ ئانقا مىندى. ئۇنىڭ كۆزىگە يەنە بوۋاق ئوغلى كۆرۈندى. بۇ ئوغۇل باش باھاردا تۇغۇلغانىدى. تولغاق ئازابىنى بىر كېچە-كۈندۈز تارتقان رەپقەسىنىڭ سارغىيىپ سەبدەدەك بولۇپ كەتكەن چىرايى خىيالىدىن كېچىپ ئانقا قامچا ئورىدى. بۇلار تۆپىلىكتىن پەسكە چۈشكەندە ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن ئۆرلىگەن چاڭ ھاۋادا لەيلەپ قالدى.

2

ئاي قاراڭغۇسى ئىدى. ئاسماننى قېلىن بۇلۇتلار قاپلىۋالغاچقا بىرمۇ يۇلتۇز كۆرۈنمەيتتى. ئوردا ېچىدىكى تۇرلۇك گۈل-گىياھلارغا ئورال-غان سالاسۇنلۇق كاتتا راۋاقنى كېچىنىڭ قارا پەردىسى يوشۇرغانىدى. كۈموش ھالقىلىق دەرۋازىلارنىڭ ئالدى ۋە قەسىر تۇۋرۇكلىرىگە ئېسىلغان چىراغلاردىن غۇۋا بورۇق چۈشۈپ تۇراتتى.

سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئوردا ئىشلىرىغا مەسئۇل ۋەزىرى ھەم يارىكەنت شەھىرىنىڭ ھاكىمى نەزەر مىرزا ئۆز مۇلازىملىرى بىلەن راۋاق تەرەپنى بىر ئايلىنىپ كەلگەندىن كېيىنمۇ خاتىرجەم بولالمىدى. ئۇ خانىنىڭ شىكار-دىن تېزرەك قايتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ ئەندىشە ئىلكىدە قالغانىدى. مۇلازىم-لىرى بىلەن گاھ دەرۋازا ئالدىغا، گاھ ئوردا ئىچىگە يۈگۈرەيتتى. ۋەزىرنىڭ كۆڭلى بىئارام، مۇلازىملىرى پاراكەندە ئىدى. شۇ چاغدا راۋاق تەرەپتىن گۈرسۇلدىگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. نەزەر مىرزا مۇلازىملىرىغا بۇ ئەترابنى ياخشى كۆزىتىشنى بۇيرۇپ، ئۆزى يەڭگىل قەدەم بىلەن راۋاق تەرەپكە قاراپ

ماڭدى. راۋاق ئوردىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ھەرەم[1] بېغىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئۇستىگە چىقسا يىراق-يېقىندىكى نەرسىلەرنى، بولۇۋاتقان ئىشلارنى كۆرگىلى بولاتتى. نېمە ئۈچۈندۇر راۋاق تۇۋرۇكلىرىگە ئېسىلغان چىراغلار ياندۇرۇلمىغانىدى. قاتتىق چىقۋاتقان شامال دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىنى ئېگەتتى.

ئىتتىك كېتىۋاتقان ۋەزىرنىڭ يۈرىكى گۈپۈلدەپ سوقۇپ كەتتى. بىر ئەنسىزلىك ۋۇجۇدىنى چۈلغىۋالدى. راۋاقنىڭ ئالدىنقى گۈلدار ئىشىكىگە ئېلىپ چىقىدىغان پايىگە[2] قەدەم قويغاندا كۆڭلىدىكى تەشۋىش كۈچىيىپ، ئالاقزادىلىك ئىچىدە قالدى. كۆزىگە بىر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنگەندەك بولدى. "بۇ ئۆز ئادەملىرىمىزدىن بولسا كېرەك" دەپ ئويلىغان بولسىمۇ، يەنە قەدەم يۆتكەشكە پېتىنالماي شىپىدە توختاپ قالدى. يارىكەنت شەھرىنى كېڭەيتىپ ياساپ، ئون يىلدىن بېرى ھاكىملىق قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ ئادەم ئەقلىگە كەلگەندىن بېرى مۇشۇ تۇندىكىدەك ئەنسىزچىلىكتە قالمىغانىدى.

ھېلىقى كۆلەڭگە راۋاقنىڭ ئۈدۈلىدىكى قېرى ياڭاق دەرىخىنىڭ تۈۋىدە تۇيۇقسىز يوقاپ كەتتى. نەزەر مىرزانىڭ ئەندىشىسى كۈچىيىپ كەينىگە ياندى. شۇ ئەسنادا بىر ئادەمنىڭ خىرقىراپ كۈلگەن غەلىتە ئاۋازى ياڭاق دەرىخىنىڭ تۈۋىدىنلا ئاڭلاندى.

— ھى...ھى ...ھى ...نەزەر مىرزا جانابلىرى، مەن بىلەن زۇلمەتكە چۆمگەن راۋاق ئالدىدا ئۇچرىشىپ قالدىغانلىقلىرى چۈشلىرىگىمۇ كىرمىگەن بولسا كېرەك-ھە؟ ھا... ھا...ھا... تەقدىر شۇنداق رەھىمسىز. بىزنى باشقا يەردە كۈندۈزى ئۇچراشتۇرماي، قاراڭغۇ كېچىدە ئۇچراشتۇرغىنىنى مۇجىزە دېسە بولىدۇ. تەقسىر، ئۆزلىرىگە ئاگاھ بولسىلاكى، ئەجەللىرى

---

① ھەرەم — پادىشاھنىڭ خانىش-تۇقاللىرى تۇرىدىغان جاي.

② پايە — پەلەمپەي، پەشتاق، باسقۇچ.

توشتى. ئەزرائىل جانلىرىنى قەبزە قىلغىسىدۇر، بۇنىڭدىن كېيىن يارىكەنتكە ھاكىملىق قىلىمەن دەپ خىيال ئەيلىمىسلە! ئۇقتىلمۇ؟ بۇ چاغقا قەدەر ھېچقانداق بىر مەخلۇقات جانابلىرى كەبى ئۆز ئۆلۈمىنى بۇنداق ئاسانلىق بىلەن كۈتۈۋالغان ئەمەس. سەزگۈر ۋە دانالقلىرى تۇپەيلىدىن ئەجەل شارابى سىلىنى بۇ يەرگە سۆرەپ كەلگەندۇر. ئەمدى تەخىرسىز ئۇنى ئىچمەكتىن باشقا ئامال يوقتۇر.

گەپ ئۇزۇلدى. نەزەر مىرزا غىلاپتىن چقىپ تۇرغان قىلىچ سېپىنى تۇتقىنچە داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. ۋەھىمىلىك شىلدىرلاپ تۇرغان ياڭاق دەرىخىنىڭ تۈۋىدە يۇزىگە نىقاب تارتقان بىر ئادەم پەيدا بولدى. نەزەر مىرزا ھېچ كۈتمىگەن بىر چاغدا تاپىنىڭ ئاستىدا پەيدا بولغان بۇ دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن قىلىچىنى غىلاپتىن شۇنداق تېز سۇغاردىكى، قاراڭغۇلۇق كېسىلىپ قىلدىن ئىنچىكە نۇر سىزىقى پەيدا بولدى. بىر-بىرىگە قارشى ئۇرۇلغان قىلىچلارنىڭ جاراڭ-جۇرۇڭ قىلغان ئاۋازى تۈن قاراڭغۇسىنىڭ شۇبھىلىك جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ تاشلىدى.

يۇزىگە نىقاب تارتقان يەنە بىر ئادەم ياڭاق دەرىخىنىڭ تۈۋىگە كېلىپ يوشۇرۇنۇپ، جان جەھلى بىلەن ئېلىشۋاتقان ئىككى ئادەمدىن كۆز ئۇزمەي تۇردى. قىلىچلار بىر-بىرىگە تەگكەندە خۇددى چاقماق چاقىنادەك ئوت چاقنايتتى. بىر چاغدا نىقابلانغان بايىقى ئادەمنىڭ بېشىغا قىلىچ تەگدى. ئۇ بېشىنى تۇتقىنچە ئىڭراپ-ئىڭراپ يىقىلدى ۋە ئۆز قېنىغا غەرق بولغان ھالدا يەر قاسىپ، پۈت ئېتىپ تىپىرلاشقا باشلىدى. ياڭاق دەرىخىنىڭ تۈۋىگە يوشۇرۇنغان نىقابلىق ئادەم كەينىدىن تۈيدۇرماي كېلىپ نەزەر مىرزىنىڭ بوينىغا كۈچەپ قىلىچ ئۇردى. تەندىن ئايرىلغان باش يەرگە چۈشۈپ سەكرەپ-سەكرەپ توختىدى. باشسىز تەن سىلكىنىپ-سىلكىنىپ جىم بولۇپ قالدى...

ھېلىقى نىقابلىق ئادەم نەزەر مىرزىنىڭ قانغا بويالغان تېنىنى سۆرەپ كېلىپ ياڭاق دەرىخىنىڭ تۈۋىدىكى ئازگالغا تاشلىدى. كۆزى ئوچۇق ھالدا

توپىغا سلىنىپ يانقان باشنىمۇ تېپىپ ئازگالغا چۈشۈردى.

— قوچقار بەگ ئاغا،① جېنىم قېينىلىپ كەتتى، خۇدا ھەققى، مېنى ھۆكۈماغا ئېلىپ بېرىپ قۇتقۇزۇۋالغىن، تېز بولغىن، — يېلىنىپ خىرقىرىدى بابا نەزەر مىرزىنىڭ قىلىچى تېگىپ يىقىلغان ئادەم.

— خەپ شۇڭ، ئەلى بەردار! دۈشمەندىن زەخمە يېگەن دوستىنىڭ قولىدىن نېمە ئىش كەلسۇن؟ سېنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ كېتەمدىمەن؟ بەگگە-نىڭ خىيالىنى قىلما. جېنىڭ قېينالغان بولسا، مانا بۇ قىلىچىم سېنى ئازابتىن قۇتۇلدۇرىدۇ، — قوچقار ياساۋۇل ھەجىيىپ قان يۇقى قىلىچىنى يۇقىرى كۆتۈردى. ئەگەر كۈندۈز بولغان بولسا ئۇنىڭ چوقۇر سوقچاق يۇزىنىڭ تارتىشىپ، پولتىيىپ چىققانَ كۆزلىرىنىڭ بەقەمدەك قىزىرىپ كەتكىنىنى كۆرگىلى بولاتتى.

— خۇدادىن قورقمىن قوچقار بەگ ئاغا، سۇلتان مىرزا ئابابەكرىگە نېمە دەپ جاۋاب بېرىسەن؟

— سۇلتان مىرزا ئابابەكرى: "ئەلى بەردار نەزەر مىرزىنى ئۆلتۈرگەن-دىن كېيىن ئۇنى سەن ئۇجۇقتۇرىۋەت"، دەپ بۇيرۇغان، ئۇقتۇڭمۇ؟ يەنە قانداق گېپىڭ بار؟ — قوچقار ياساۋۇل "سەن ئۆلۈمگە مەھكۇم" دېگەن مەنىدە كۆز قىستى.

— ئۆزۈڭگە توۋا قىلدىم ئاللا، بۇ بەدنىيەتلەرگە ئالدىنىپتىمەن... ئۇنىڭ سۆزى تۇغمەستىن قىلىچ كۆكسىگە سانجىلدى. ئەلى بەردار ئاچچىق تىپىرلاپ جان بەردى. قوچقار ياساۋۇل جەسەتنى تېپىپ يۇمىلىتىۋەتكەندىن كېيىن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

شامال كۈچەيىپ، ئېغاڭلاپ تۇرغان ياڭاق دەرەخنىڭ بىر تال شېخى قاراسلاپ سۇنۇپ چۈشتى. چاقماق چېقىپ تاراسلاپ چۈشكەن يامغۇر بىر

---

① قوچقار بەگ — مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئوردا جاللاتلىرىدىن بولۇپ، قەبرىسى ھازىرمۇ يەكەن كونىشەھەردە ساقلانماقتا.

پەس شارقىراپ قۇيۇلدى-دە، توختاپ قالدى. قاراڭغۇ كېچىنىڭ تىمتاسلىقى كىشىنى ئەيمىندۇرگىدەك دەرىجىدە سىرلىق تۇس ئالغانىدى. ئوردا تەرەپتىن مەشئەل كۆتۈرۈپ كەلگەن بىرقانچە ياساۋۇل-نەۋكەرلەر راۋاقتا چىقىپ تۇۋرۇككە ئېسىقلىق چوڭ چىراغنى يانداۋردى. ئۇلار راۋاقتىن چۈشۈپ گويا يىغا-زارە قىلىۋاتقاندەك مۆڭلۈق شىلدىرلاپ تۇرغان ياڭاق تۇۋىدە چۆچۈپ تۇرۇپ قېلىشتى. مەشئەل يورۇقىدا تەندىن جۇدا قىلىنغان قورقۇنچلۇق باشنى كۆرۈشكەنىدى. يەنە ئازگالدا ياتقان جەسەتكىمۇ كۆز سېلىشتى.

— نەزەر مىرزا! ئەلى بەردار، — دېگەن تىترەك ئاۋاز ھەممە ئېغىزدىن تەڭلا چىقتى. شۇ چاغدا:

— ئۇنۇڭنى چىقىرىشما! بۇ يەردىن دەرھال كېتىش! — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

ياساۋۇل-نەۋكەرلەر قىلىچ يالتىڭلاپ چىقىپ كەلگەن تۆت نەپەر نىقابلىق ئادەمنى كۆرگەندە قورقىنلىرىدىن زۇۋانى ئۆچتى ۋە قوللىرىدىكى مەشئەلنى تاشلاپ قېچىشتى.

* * *

سۇلتان ئەھمەدخان، ئەلى سەردار، شائىر ئايازىلار ئاخشام شىكاردىن يانغاندا شەھەرگە يېقىنلاپ كېلىپ شۇ يەردىكى جاھانباغ ھەرەمخانىسىدا قونۇپ قېلىشقانىدى. ئۇلار بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا ئەتىگەنلىك تاماقنى ئوردىدا يېمەكچى بولۇپ كۇن قىزىرىشقا باشلىغاندا يېتىپ كەلگەنىدى. ئوردا ئەتراپىدا ئاتلىق، پىيادە ياساۋۇل-نەۋكەرلەر ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى. ئوردىنىڭ ھەيۋەتلىك دەرۋازىسى ئالدىدا چىرايلىرى ئۆڭگەن بىر توپ لەشكەرلەر تۇراتتى. ئۇلارغا سەپسېلىپ ئەجەبلەنگەن سۇلتان خاۋاتىرلەنگەن ھالدا ئوردا دەرۋازىسىدىن كىرىشىگە، بىر ياساۋۇل يۈگۈرۈپ كېلىپ تىزلانىدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم شاھ ئالىيلىرى، خۇدا ئۆمۈرلىرىگە بەرىكەت، دۆلەتلىرىگە كۈچ-قۇۋۋەت ئاتا قىلغاي.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ھە، نېمە گەپ؟ — سۇلتان ئەھمەدخان كىمنىدۇر ئىزدىگەندەك ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈپ سورىدى، — نەزەر مىرزا قېنى؟

— شاھ ئالىيلىرى، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا.

— كەچتىم، سۆزلە!

— ھۆرمەتلىك ۋەزىر ئەزەم نەزەر مىرزا بۈگۈن كېچە ئوردا بېغىدا ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. ئەلى بەردارمۇ ھەم...

— ھە؟! — سۇلتان ئەھمەدخان چاپچىپ تۇرغان ئاتنىڭ تىزگىنىنى بىر تارتقاندى، ئات ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ پۇشقۇرۇپ توختىدى. ياساۋۇل ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئىشلارنى بوغۇقۇپ-بوغۇقۇپ سۆزلەپ بەردى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان ئەلى سەردارنىڭ ساقاللىرى تىترەپ، ئاغزى گەپكە كەلمەي قالدى. ئاخشاملا ئوردىغا يېتىپ كىرىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئېيتىپ پادىشاھقا قەتئىي تۇردە مەسلىھەت بېرىشكە پېتىنالمىغانلىقى ئۈچۈن ھەسرەت چەكتى. شائىر ئايازنىڭ شىكاردىن ئالغان ئىلھاملىرى، شېئىرىي تۇيغۇلار، ھاياجانلىق پىكىرلەر گاراڭ بولغان كاللىسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى.

— دەرىخا، دەرىخا... ساداقەتمەن ۋەزىرىم، سۇلتانلىقىمنىڭ تۈۋرۈكى ئىدى، قانداق نامەرد ئېزىز بېشىڭنى جاسارەتلىك تېنىڭدىن جۇدا قىلغاندۇ؟ ئاللادىن قورقمىغان ئۇ باغرى تاش مەلئۇن زادى كىم؟

سۇلتان ئەھمەدخان ئاتتىن چۈشۈپ بېشى قېيىپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئەلى سەردار بىلەن ئايازى ئىككى تەرىپىدىن يۆلىۋالدى. كۆزلىرىگە ياش تولقان ئەھمەدخان بېشىنى كۆتۈردى، چىرايى تاتارغانىدى.

— بىر كۈچلۈك دۈشمەن ئۆز سايىسىنى كۆرسەتمەي ھەرىكەت قىلىۋېتىپتۇ شاھىم، بىز تېخىمۇ پەخەس بولۇشىمىز لازىم، — دېدى ئەلى

سەردار ئۇنى ئاگاھلاندۇرۇپ.

— غەپلەتتە قاپتىمەن ۋەزىر، بىر ياۋۇز دۇشمەن تاجۇتەختىمگە تەھلىكە سېلىۋېتىپتۇ. بۇنى بىلدىم، — دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئورنىدىن تۇرۇپ، — ۋەزىرىمنىڭ جەستى قەيەردە؟ مەن ئۇنىڭ چىرايىنى بىر كۆرۈۋالاي. ئەلى سەردار ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ توستى:

— سۇلتانىم، غەپلەت قويىندا ئالدىرىماي چوڭ زىيان تارتتۇق. ئەمدى ئىتتىكلىك قىلماق ئاپەتكە بىشارەتتۇر. قازاغا سەبرى قىلماق ئاللاغا يېقىن بەندىنىڭ شاراپىتىدۇر. ئالىيلىرىنىڭ پاجىئە يۈز بەرگەن يەرگە بېرىشى — ياۋۇز دۇشمەننى خۇشال قىلىدۇكى، قايغۇمىزنى ئاشۇرىدۇ. ھەرەمخانىغا كىرىپ ئارام ئالسىلا. بىز بېرىپ بۇ قازايى قەدەرنىڭ بائىسىنى[1] تېپىش ئۈچۈن ئۇرۇنۇپ كۆرەيلى.

3

تاڭ شەپىقى ئەۋرىشىم چۈچۈلۈق پەردە تارتىلغان دېرىزىگە جۇلا تاشلىدى. ئايدەك چىرايىنى غەم-تەشۋىش مۇڭلاندۇرۇۋەتكەن خەدىچە سۇلتان بېگىم خاس مېھمانخانىنىڭ باغقا قارىغان دېرىزىسى بېشىدا مامۇق كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇراتتى. قۇچقىدا تېخى ئالتە ئايغا توشمىغان ئوغلى قارا كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ياتاتتى. بېگىم خېنىمنىڭ بۇلۇق ئۆزۈن چاچلىرىنى ئىككى كېنىزەكى تاراۋاتاتتى. بوۋاق ھە دەپ ئانىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كۆكسىگە ئۆمتۈلۈپ كۆزلىرىنى چىمچىقلىتاتتى. ئويماقتەك لەۋلىرىنى شوراپتتى.

خەدىچە سۇلتان بېگىم تۇغلۇق تۆمۈرخانىنىڭ پەي نەۋرىسى بولۇپ، ئۇنىڭ دادىسى سابىر خوجا باھادىر چىن تۆمۈرخانىنىڭ كەنجى بالىسى

---

① بائىسى — سەۋەبى.

ئىدى. موغۇلستان خانى يۇنۇسخان ئىككىنچى ئوغلى ئەھمەدخان بىلەن بىرگە ئويناپ ئۆسكەن بۇ چىرايلىق قىزنى 14 يېشىدا ئۇنىڭغا ئېلىپ بەرگەنىدى. ئەھمەدخان تۇرپاندىكى چېغىدا چوڭ ئوغلى مەنسۇرخان تۇغۇلغانىدى. ئۇنى يۇنۇسخان ئېلىپ قېلىپ، بۇلارنى ئاقسۇغا يولغا سالغانىدى. مانا شۇنداق تەقدىرى-قىسمەت بىلەن ئۇلار ياركەنت شەھرىگە كېلىپ تۇرۇپ قالغانىدى.

قارا يوللۇق ئەتلەس كۆڭلەك ئۈستىدىن زەر بىلەن كەشتىلەنگەن جىلىتكە كىيگەن خانىش سىلىق تارالغان چاچلىرىنى كەينىگە تاشلاپ كېنىزەكى تۇتۇپ تۇرغان ئەينەككە قارىدى، لېكىن نەزەرى ئېختىيارسىز ئېشىك تەرەپكە ئاغدى. "سۇلتان نېمىشقا كەلمەيدىغاندۇ؟ پۇتۇن ئوردىنى ئەنسىزلىك قاپلاپ كەتتى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەسكەرلىرى ھەممىلا يەردە تىمسىقلاپ يۈرەرمىش. چاپسانراق كەلسە بولاتتى."

— گۈلسۇم!

— لەببەي خانىش، — چىرايىدىن رەسىدە بولغان قىز ئىكەنلىكى چىقىپ تۇرغان كېنىزەك كىرىپ باش ئېگىپ تۇردى.

— ئوردىغا چىقىپ يەنە بىر قېتىم قاراپ باققىنا! سۇلتان كەلدىمىكىن؟

— ماقۇل بېگىم خېنىم...

گۈلسۇم مۇشۇنىڭ بىلەن يەتتە قېتىم ئوردىغا چىقىپ دېرەك ئالالمايى بېنىپ كىردى.

— پادىشاھ ئالىيلىرى تېخى كەلمەپتۇ بېگىم خېنىم، — دېدى ئېگىلىپ ۋە تەشۋىش ئىلكىدە قوشۇپ قويدى، — ئوردىدا ئاجايىپ قورقۇنچلۇق گەپلەر بولۇۋاتىدۇ، — ئۇ بىر ئىشنى يوشۇرغاندەك قىلىپ يۈزىنى ئىران گىلىمى تارتىلغان تام تەرەپكە قىلىۋالدى.

— قانداق گەپلەر ئىكەن، ئېيتقىنا؟

كېنىزەك يېغلامسىراپ گەپ باشلاي دەپ تۇرۇشىغا، خاس مۇلازىم

ـ ياساۋۇللىرىنى تاشقىرىدا قالدۇرغان ئەھمەدخان كىرىپ كەلدى.

— قەدەملىرى مۇبارەك سۇلتانىم، — دېدى ئېمىتۇاتقان بالىنى كۆرپە ئۈستىدە ياتقۇزۇپ قويۇپ ئورنىدىن تۇرغان خانىش نازاكەت بىلەن ئىگىلىپ سالام بېرىپ.

— خۇدا كۆپلەر قاتارىدا ھەممىزنى ئامان قىلغاي. سەئىدخان ئوبدانمۇ؟

— شۇكرى، مانا دىدارلىرىغا تەشنا بولۇپ تۇرۇپتىمىز، — دېدى خانىش ئالدىغا چۈشۈۋالغان قاپقارا ئۆرۈم چاچلىرىنى سۈلكەت بىلەن كەينىگە تاشلىغىنىچە. ئۇنىڭ ئىشارىتى بىلەن كېنىزەكلەر چىقىپ كەتتى. سۇلتان ئۆزىگە تەلپۈنگەن ئوغلىنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى ۋە ھەرقاچان ئۆزىلا ئولتۇرىدىغان تەختكە ئوخشىتىپ ياسالغان كۇرستا ئولتۇردى. مەلىكە ئېرىگە قاراپ ھارغىنلىق ئەمەس، قانداقتۇر غەم-ئەندىشىنىڭ سۇلتان چىرايىغا كۆلەگگە تاشلىغانلىقىنى سېزىپ كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ قالدى ۋە ھېچ ئىش بولمىغاندەك مۇڭلۇق چىرايىغا شۇ ئانلا كۈلكە يۈگۈرتۈپ سورىدى:

— شاھىم، ناشتىلىقنى مۇشۇ يەرگە ئېلىپ كىرسۇنمۇ؟ ئاخشام ئۆزلىرى كىرگۈزگەن قىرغاۋۇل، بۆدىنە گۆشلىرىنى ئاشپەزلەر كاۋاب قىلىپ پىشۇرۇپ تەييارلاپ قويۇپتۇ.

— ھازىر كاۋابقا زەۋقىم يوق. بەش كۈندىن بېرى شىكاردا كاۋاب بىلەنلا تاماقلاندۇق. مەن ئوردىغا چىقىمەن. زۆرۈر ئىشلار بار. سىز بالا ۋە كېنىزەكلەر بىلەن ئاللانىڭ بۇ رىسقىدىن بەھرىمەن بولغايسىز خانىش.

سۇلتان ئەھمەدخان قاپقارا كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ يانقان سەئىد-خانىڭ پېشانىسىگە بېنىشلاپ سۆيۈپ قويۇپ، ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.

پادىشاھنىڭ كۆڭلى ئارامسىدا ئەمەسلىكىنى بىلگەن خەدىچە سۇلتان بېگىم ئېرىنىڭ ئاياغ ئاۋازىغا قولاق سېلىپ، كۆزىگە ياش ئالدى ۋە قىقىراپ يىغلاپ كەتكەن ئوغلىغا ئەمچەك سالدى.

ئىككىنچى باب

نادامەتلىك ئايرىلىش

1

سۇلتان ئەھمەدخان ۋەھمە-تەشۋىش ئىلكىدە بىئارام بولۇپ كۈننى ئاران چۈش قىلدى. ئۇنىڭ سەل تاتارغان چىرايى ناھايىتى خاپا كۆرۈنەتتى. گەرچە مۇشۇ تاپ سۇلتانلىق تەختىدە ئولتۇرسىمۇ، كۆڭۈل شەھرىنى غەم لەشكىرى باسقانىدى. ئەتىلا تاجۇ-سەلتەنەتكە، ئادالەتكە تەشنا رەئىيەتكە يېغا كېلىدىغاندەك، ئادەملەر قىرىلىپ تۈگەيدىغاندەك، شەھەر، بېزا-بازارلار ۋەيران بولىدىغاندەك تىنچسىزلىنىپ، ئۆزىنى بەكمۇ خارامۇش سېزەتتى. ئەتىگەندىن بېرى ئۇنىڭ ئالدىغا كىرگەن ئەمىر-ئەركانلار خۇشامەتكۆيلۈق بىلەن مەدھىيە سۆزلىرىنى گويا يامغۇردەك ياغدۇرۇپ، ھېچقانداق مەسلىھەت ياكى تەسەللىي بېرىشەلمەي ئۇنى تولىمۇ بىزار قىلىۋەتكەنىدى. ئۇزۇندىن بېرى ئوردىنىڭ تۇزىنى يەپ كەلگەن ۋەزىر-ۋۇزرا، بەگ-سپاھلاردىن ھېچ-قانداق ئاقىلانە مەسلىھەت چىقمىدى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى قورقۇنچ ئىلكىدە قالغانىدى. ھەرقانداق ئىش بولۇشتىن قەتئىينەزەر مەنسەپلىرىدىن ئايرىد-

لىپ قالماسلىقنى ئارزۇ قىلىدىغان بۇ بىر قىسىم ئالىيجانابلارنىڭ بەزىلىرى دۆانخانىدا مۇگدەپ ئولتۇرۇشاتتى. بەزىلىرى ئۆيلىرىگە كېتىشكەن، بەزىلىرى شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدىلا يوشۇرۇنۇۋېلىشقانىدى. ئۆز كۆڭلىدە بۇنى تۈيۈپ ئولتۇرغان پادىشاھ ھەقىقەتەن ئاچچىقلانغانىدى. ئۇ شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىر سائەتتىن بېرى ھېچكىمنى قوبۇل قىلماي قويدى.

ۋەھىمە ئىچىدە دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن ئىشىك ئاغىسى ئىمىر-ۋەلى تاغايى پۈتىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ كىرىپ، باش دۆان بېگى خوجا مۇھەممەد سەرۋەرنىڭ كىرىشكە ئىجازەت سوراۋاتقانلىقىنى گەپلىرى قولاش-مىغان ھالدا يەتكۈزدى. ئۇنىڭ باش-ئايىغىغا كۆز يۈگۈرتكەن سۇلتان چەكچىيىپ ۋارقىرىدى:

— ئۇ كىرسۇن، ئۆزۈڭ يوقال!

— خوش ئالىيلىرى...، — لاغ-لاغ تىترىگەن ئىشىك ئاغىسى ئۈزۈن ساقلىنى سىيپىغان ھالدا كەينىچە ھېڭىپ دۆانخانىغا چىقتى، تەقەززا بولۇپ تۇرغان خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماي شاھ ئالدىغا كىردى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم شاھىم...

— ھە، كىرىڭ ... ئولتۇرۇڭ...

سۇلتان ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ تىكىلىپ تۇرغان ۋەزىرىگە سەپ سالدى. غەزەپ ئوتى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى ناھايىتى قىزىرىپ كەتكەنىدى. گويا ھازىرلا جەڭگە ئاتلىنىدىغاندەك كىمخاپ تون ئىچىگە ساۋۇت كىيىپ قىلىچ ئېسىۋالغانىدى. بېشىغا چىڭ ئورالغان ئاپئاق سەللە ئۇنى تېخىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرسىتىپ تۇراتتى.

— باركاللا ۋەزىرىم، سىز بار ئىكەنسىز...

پادىشاھنىڭ بۇ سۆزىدىكى كىنايىنى چۈشەنگەن خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ۋاقىئەنى بايان قىلىپ دېدى:

— ئاللاغا سادىق بەندە رەئىيەتكە قارا سانىمايدۇ، ئادالەتلىك پادىشاھ-

تىن يۇز ئۆرۈمەيدۇ. تۇنۇگۈن كەچ ئالبىلىرىنىڭ يولىغا مۇنتەزىر بولۇپ تۇرغان چېغىمدا مىرزا ئاباباكرى لەشكەرلىرىنىڭ پايتەختتىنى قامال قىلىۋالـ غانلىقىدىن خەۋەر تاپتىم. قارىسام ئوردىدا ئۇ يەردە كۈسۈر-كۈسۈر، بۇ يەردە پىچىر-پىچىر... سالقىن نەزەرلەر مېنى تەقىپ قىلىشقا باشلىدى. مەن دۈانخانىنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ، دېرىزىدىن يوللىرىغا كۆز تىكىپ ئولتۇرۇپ ئەتراپىنى كۆزەتتىم. باش ۋەزىر شاھدانە كۈكۈلداش، ئەمىر لەشكەر مۇھەممەدبېكلار بىر قىسىم سەردار، مىرزا، ياساۋۇللار بىلەن ئوردىـ دىن پەش قېقىپ چىقىپ كېتىشتى. ئوردا بېگى نەزەر مىرزا ۋەزىر ھەسەن مىرزىنى ئۆزىتىپ قويۇپ ئۆزى قالدى. ئالبىلىرى شىكارغا چىقىپ كەتكەن مۇشۇ بەش كۈندىن بېرى ئۇ ئوردىدىن ھېچ يەرگە بارمىدى. ئاللا ئۇنىڭ ئالبىلىرىغا بولغان ساداقىتىدىن مېنى تەسىرلەندۈردى. ئۇنىڭغا ھەمدەم بولۇش ئۈيىنى كۆڭلۈمگە سالدى. شۇنىڭ بىلەن خاس نەۋكەرلىرىمنى، تېخى كەتمىگەن سادىق بەگلەردىن بىرنەچچىنى چاقىرىپ ئوردىنى ياخشى مۇھاپىزەت قىلىشقا، بىرەر ئىش-ۋەقە سادىر بولسا ئوردا بېگى نەزەر مىرزىـ نىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلىشقا بۇيرۇپ، ئۆزۈم يەنە كۆزىتىش بىلەن بولدۇم. قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى. بىر چاغدا راۋاقتا يېنىپ تۇرغان چىراغلار ئۆچۈپ قالدى. قانچە دەققەت بىلەن كۆزەتكەن بولساممۇ ھېچنېمىنى ئىلغا قىلالمىدىم. لېكىن ۋۇجۇدۇمنى تەشۈش ئورىۋالدى. "بۇ نېمە ئالامەتتۇ؟" دەپ تۇرۇشۇمغا نەزەر مىرزا راۋاق تەرەپكە ماڭدى. مەن چىقىپ ئۇنىڭ قېشىغا بارماقچى بولۇپ تۇرغىنىمدا ھەرەمخانىنى بىر يوقلاپ ئۆتۈش ئۈيى كۆڭلۈمگە چۈشتى ۋە كەينىمگە يېنىپ ئەتراپقا سىنچىلاپ قارىغىنىمچە ھەرەمخانىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدىم. باش دەرۋازىنۇەن ۋە ئىككى نەۋكەر قوغۇن يەپ ئولتۇرغانىكەن. ئۇلار مېنى تونۇپ قوغۇن بېيىشكە تەكلىپ قىلدى ۋە ئالبىلىرىنىڭ ئاخشام جاھانباغ مەۋزىسىگە كېلىپ چۈشكەنلىكلىرىنى ئېيتتى. ئىش ئامانلىق ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئەندىشەم پەسەيپ، قوغۇن يەپ ئولتۇرۇپتىمەن. ھاۋا ۋەھىمىلىك گۈلدۇرلەپ چاقماق چېقىش بىلەن تەڭ

يامغۇر يېغىپ كەتتى. يامغۇرنىڭ توختىشىنى كۈتۈپ بۇ يەردە يەنە بىردەم ئولتۇردۇم. دېگەندەك يامغۇر توختىدى. توخۇنىڭ دەسلەپكى چىللىغان ئاۋازى ئاڭلىنىش بىلەن تەڭ ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئوردا سەيناسىغا چىقتىم. مەشئەل كۆتۈرگەن نەۋكەرلەر ئۇ ياقتىن-بۇ ياققا يۈگۈرۈشۈپ يۈرۈپتۇ. مېنى كۆرگەن خاس نەۋكىرىم ئالدىمغا كېلىپ نەزەر سىرزىنىڭ راۋاق بېنىدا ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئېيتتى، مەن راۋاق تەرەپكە ئېتىلدىم. "دىۋان بېگى، ئۇ ياققا بارغىلى بولمايدۇ" دەپ نەۋكىرىم ئالدىمنى توستى، "كەينىمدىن ماڭ!" دەپ كېتىۋەردىم. راۋاقنى ئايلىنىپ ياڭاق دەرىخى تۈۋىگە كەلگىنىمىدە، ئازگالدا تېنىدىن جۇدا قىلىنغان نەزەر سىرزىنىڭ بېشىنى كۆردۈم. نەۋكىرىم، بايا ئۇ يەرگە كەلگەندە نىقابلىق ئادەملەرنىڭ قىلىچ يالىڭاچلاپ تېز كېتىشىنى بۇيرۇغانلىقىنى قورقۇمسىراپ سۆزلەپ بەردى. مەن قەدىردان بۇرادىرىمنىڭ جەستى دۈشمەن قولىدا قالماسلىقنى، ئېلىپ كېتىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدىم ۋە نەۋكەرلىرىمگە ئۇنى كۆتۈرگۈزۈپ، تونۇمنى ئۇستىگە ياپتىم. ئوردىنىڭ ئارقا دەرۋازىسىنى ئاچتۇرۇپ ئۆيۈمگە ئېلىپ كەتتىم. مەرھۇمنىڭ بالا-چاقىلىرىنى چاقىرتىپ كەلدىم. ئۇلار ئۇنسىز يىغا-لاشتى. كۈن چىققىچە شېھىت بولغان نەزەر سىرزىنى يەرلىكىدە قويۇۋەتمەتتۇق، — سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى پېشىنى توختىتالماي قالدى، — شاھا، قەبرىستانلىقتا بامدات نامىزىنى ئوقۇپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ قايتتۇق، ئاخشام خەۋەر تاپقاچقا ئالىملىرىنى بار، دەپ ئويلاپ، جاھانباغقا كەلسەم نەۋكەرلەر: "ھازىر بۇ يەردە ئەمىر سىرزا ئاباباكرى ئارام ئېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭدىن ئىجازەت بولمىغىچە ھېچ كىشىنىڭ كىرىشىگە بولمايدۇ" دەپ ئىشىك يېنىغا كەلتۈرمىدى. قوي تېرىسىگە ئورۇنۇۋالغان بۆرىنىڭ ئۆزىنى ئاشكارىلىغانلىقىنى، نەزەر سىرزىنى قەتلى قىلىش — ئالىملىرىغا ئاگاھلاندۇرۇش ئىكەنلىكىنى، "ئوردىنى بوشات!" دەپ ئالىملىرى كېتىشلىرى بىلەن تەڭ جاھانباغقا ئورۇنلاشقانلىقىنى بىلىپ، بىر قېتىم غەپلەتتە قالغانلىقىمىز ئۈچۈن پۇشايمان بىلەن ھەسرەت چېكىپ

ئۆيۈمگىمۇ بارماي، شەھەرنى ئۇچ قېتىم ئايلىنىپ چىقتىم. يولدا ۋەزىر ھەسەن مىرزا بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇ ماڭا: "پۇتۇن ئەتراپنى مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەشكەرلىرى بېسىپ كېتىتۇ. شاھىمىز سۇلتان ئەھمەدخاندىن ئەنسىرەۋاتىمەن" دېدى. ئىككىمىز ئوردىغا كەلسەك ئەلى سەردار، ئايازبىلار بار ئىكەن، — گېپى تۈگىمىگەن خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى بارغانسېرى غەمگە چۆمۈپ جىممىدە ئولتۇرۇپ كەتكەن شاھقا قاراپ توختاپ قالدى. بۇنداق جىملىققا ئاچچىق غەزەپنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى ئۇ بىلگەنىدى.

— ئەمدى قانداق قىلماق كېرەك؟ — سۇلتان ئەھمەدخان سەل تۇرۇۋېلىپ سورىدى. ئۇنىڭ قويۇق قاشلىرى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ قوشۇمسى قانتىق تۇرۇلدى. يۈرەك سوقۇشى تېزلەپ چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ چىقتى، — ئەپسۇس، جەڭ دۇمبىقى چېلىپ يىراقتىن باستۇرۇپ كەلگەن دۇشمەننى تونۇش ئاسان بولغان بىلەن، ئالدىنقدا خوش دەپ كۈچۈكلىنىپ، كەينىدىن چىشلىمەكچى بولغان مەككار دۇشمەننى، قارا نىيەتلەرنى ئىلغا قىلىش بەندە ئۇچۇن مۇشكۇل ئىكەن. مەن: شاھىم، پۇشتى-پاناھىم ئۆزلىرى، دەپ كەلگەن مىرزا ئابابەكرىگە ئىشىنىپ، ئۇنىڭ ئالا نىيىتى توغرۇلۇق بىشارەت بەرگەنلەرنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمىغىنىم راست... بولۇپمۇ نەزەر مىرزا مېنى كۆپ قېتىم ئاگاھلاندۇرغانىدى. ئۇ بۇ قېتىم مېنى ئۇۋغا چىقىشتىن توسۇپ: "ئۆزىمىزگە كۆز قۇلاق بولايلى، شىكارغا چىققاندىن كۆرە ئوردىدا — ئەلدە نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ، مۇتالىئە قىلىپ تەكشۈرۈپ باقايلى" دېگەنده پىسەنتىمگە ئالماي شىكارغا چىقىپ كەتكەنلىكىم ئاللاغا ئايان. مەن غەپلەتتە قالدىم. خوجا مۇھەممەد، ئەمدى نېمە قىلماق كېرەك؟ — ئۇ بۇ سۆزنى ئىككىنچى قېتىم قايتىلىدى.

سوئال نەزەرى بىلەن ئەندىشە ئىلكىدە قارىغان شاھقا خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىنىڭ ئىچى ئاغرىدى.

— شاھىم، بۇ خۇسۇستا ئۆزلىرىنىلا ئەيىبلىك ساناش ھەققەتكە كۆز يۇمغانلىق بولىدۇ. مىرزا ئابابەكرىنى چىرايلىق كۆرسىتىپ — پەردازلاپ

كېلىۋاتقان ئەمىر-ئەركانلارمۇ تېگىشلىك ھەسسىسىنى ئېلىشى كېرەك، — خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى يەنە گەپتىن توختاپ پادىشاھقا قارىدى. پادىشاھ بېشىنى لىڭشىتىپ: "سۆزلەۋېرىڭ" دېگەن ئىشارىنى قىلغاندىن كېيىن سەل تۇرۇۋېلىپ داۋاملاشتۇردى، — نەزەر مىرزا ئاللا ئۆزلىرىگە ھەمدەم قىلغان سەمەمىي زات ئىدى. ئۇنىڭ مەسلىھىتىگە قۇلاق سېلىش — بۈگۈنكى كېلىشىمسىلىكنىڭ ئالدىنى ئالغانلىق بولاتتى. خەيرىيەت، ۋاقىت ئۆتتى. ئەمدى تەخىر قىلىشقا بولمايدۇ. راستىنى دېسەم شاھىم، مىرزا ئابابەكرى نەچچە مىڭ لەشكىرى بىلەن شەھرىمىزنى تورىدەك ئورۇۋالدى. بىزنىڭ بىر قانچە مىڭ لەشكىرىمىز بولغان بىلەن ئۇلار ھەرقايسى بەگ-ئەمىرلەرنىڭ باشقۇرۇشىدا، ئۇلارنىڭ قورسىقىدا قانداق جەن بار؟ خۇدا بىلىدۇ، شۇتاپ ئوردىدا ئۇلارنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيدۇ. ئاقسۇدىن ئالىلىرى ئېلىپ كەلگەن 700 ياساۋۇل، نەۋكەر ھېلىمۇ ئۆزلىرىگە سادىق. ئەلھال ئۇلار بىلەن نەچچە ھەسسە ئارتۇق دۇشمەنگە تاقابىل تۇرۇش دانالىقتىن ئەمەس. ھازىرچە پايتەختتىنى ئاللاغا تاپشۇرۇپ ئاقسۇغا كېتىش — ھەممە چارىدىن ئۇنۇملۇك-رەك چارە بولارمىكىن دەيمەن...

— بايا ئەلى سەردارمۇ شۇنداق مەسلىھەت بەرگەن. بۇنىڭغا شائىر ئايازمۇ قوشۇلغانىدى. بۇنداق قىلىشقا رايىم بارماي تۇرغاندا سىزمۇ مۇشۇنداق مەسلىھەت بېرىۋاتىسىز. راست، بىشەك چېغىدا مۇداپىئە كەتكەن كۆۋرۈكتىن ئىككىنچى قېتىم ئۆتمەيدۇ، — دېدى سۇلتان ئەھمەدخان كۇمۇش غىلاپتىن چىقىپ تۇرغان قىلىچىنىڭ سېپىنى تۇتۇپ، ھۆرمەت بىلەن تىكىلىپ تۇرغان خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىگە، — مەن ئەمدى پۇقرالار ئاسايىش تاپار، پىتنە-پاسات تېرىلماس، ئۇرۇش بولماس، بولۇپمۇ دوست سانالغان ھەمراھلىرىمدىن ئاسىيلار چىقماس دەپ خام خىيال قىلغان ئىكەنمەن. مېنى ئاگاھلاندۇرغانلارنى ھەسەت قىلىۋاتىدۇ، كۆرەلمەيۋاتىدۇ، دەپ خاتا ئويلىغان ئىكەنمەن. پەلەك رەھىمسىزلىك بىلەن ماڭا بۇ ھەقىقەتنى تونۇتتى. بۇرادىرىم، مەن تولىمۇ كېچىكىپ ھوشۇمغا كەلدىم. بۇ

ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى خەيرلىك قىلسۇن ئاللا!...

سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى مۇلاھىزە قىلغان خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى دېدى:

— ئارى شاھىم، ئېغىر مۇشكۈللۈك ئالدىدا سادىقلار بىلەن ساداقەتسىزلەر ئۆزىنى ئاشكارىلايدۇ. ۋەھالەنكى، ئالىيلىرىغا ساداقىتىنى بىلدۈرگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىشەنچلىك دوست دېگىلى بولمايدۇ. تۇلكە ھەجىيىپ تۇرۇپ جان ئالدۇ ئەمەسمۇ؟ ئەمدىلىكتە ھەر قاچان سەگەك تۇرۇش لازىمكى، مىنۇتمۇ غەپلەتتە قېلىشقا بولمايدۇ. سۈيقەست بىلەن شوغۇللانغۇچى سېتىلمىلارنىڭ دامغا چۈشۈپ قالماسلىق ئۈچۈن ئالدىنىلا كۆرۈش كۇپايە قىلمايدۇ. ئارقىغىمۇ، يىراقتىمۇ نەزەر تاشلاش زۆرۈر، — سەرۋەرى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ تۇرغان پادىشاھتىن سۆز كۈتۈپ جىم بولدى.

— ياخشى مەسلىھەت — شاھ ئۈچۈن ئامەت ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن ئاللادىن مىننەتدارمەن ۋەزىر.

خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ سوئال نەزەرى چىقىپ تۇرغان قىياپىتىدىن بىرنەرسىنى چۈشەندى بولغاي، قول قوشتۇرۇپ دېدى:

— شاھىم، پېقىرنى كەچۈرگەيلا. يۈرتتىن ئايرىلىشنى قىيمىغانلىقىم، ھەم بالا-چاقىلىرىمنىڭ كۆپلۈكى سەۋەبلىك ئالىيلىرىغا ھەمراھ بولالمايدىغان بولدۇم. ئەمما، ئاللا ئۇستىمىزدە تۇرۇپتىكى، ھەرگىزمۇ مىرزا ئابابەكرى ئالدىدا خىزمەتتە بولمايمەن. بېشىمنى قانلىق قىلىچقا تۇتۇپ بېرىمەنكى، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ماڭمايمەن.

ۋەزىرنىڭ ئويىنى باشتىلا چۈشەنگەن پادىشاھ ئۇنىڭدىن ئاغرىنمىدى. ئەمما بىر دانا پىكىردىشى، مەسلىھەتچىسىدىن ئايرىلىپ قالدىغانلىقىغا بەكمۇ ئەپسۇسلاندى.

— خەيرىبەت، — دېدى ئۇ، — ھەر جايدا ئاللا ئىگەم ئۆزى ساقلىسۇن. سىزنى بۇرادىرىم سۈپىتىدە ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن. سىزدىن ئايرى-

رىلسامۇ بەرگەن مەسلىھەتىگىزنى ئۆزۈم بىلەن بىرگە ئېلىپ كېتىمەن.
— ئالىيلىرىنى خۇداغا تاپشۇردۇم شاھىم، رۇخسەت قىلغايلا.
پادىشاھ ياشلىرى تاراملاپ تۆكۈلۈپ تۇرغان ۋەزىرگە قۇچاق ئاچتى.

2

سۇلتان ئەھمەدخان دېرىزىنىڭ پەردىسىنى قايرىپ تاشقىرىغا كۆز سالدى. دەرەخلەر ۋەھىمىلىك شىلدىرلاپ تۇراتتى. تىمتاسلىق ئىچىدىكى ئوردىنى سۇر باسقاندى. سۇلتان ئەھمەدخان خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن كۆڭلى تېخىمۇ غەش بولۇپ ئويغا چۆمدى. "مەن كۆپ جەڭلەرنى باشتىن كۆچۈردۈم. بۇ ۋاقىتقىچە بۇنداق ئالاقزادە بولۇپ، قېچىش كويىدا نېمە قىلارىمنى بىلمەي قالمىغانىدىم. ئەجىبا، نەزەر مىرزىنىڭ ئېچىنىشلىق ئۆلتۈرۈلۈشى، خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىنىڭ سۆزلىرى مېنى ئۆز ئىرادەمگە قارشى ئىش قىلىشقا ئۇندەۋاتامدۇ ياكى قورقۇنچاقلىق قىلۋاتامدىمەن؟"

قوشۇمسى قانتىق تۇرۇلگەن شاھ دېرىزە يېنىدىن قايتىپ بېرىپ ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن تەخت ئۇستىدە ئولتۇردى ۋە:

"ياق، — دېدى ئۆز-ئۆزىگە، — مېنى بۇ ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان غەپلەت، دۈشمەننى دوست بىلگىنىم، دوستلارنىڭ سەمىمىي مەسلىھەتىنى قوبۇل تۇتماي، شاھلىق مەغرۇرلۇقىغا بېرىلگەنلىكىم..."

— مەرھەمەتلىك ئاللا جانابلىرىغا سالامەتلىك، كۈچ-قۇۋۋەت ئاتا قىلسۇن، — دېدى كىرىپ كەلگەن ھەسەن مىرزا ئىگىلىپ تەزىم قىلىپ.

سۇلتان ئەھمەدخان خىيالدىن باش كۆتۈردى. ئۇزۇن مۇددەت سادىقلىق بىلەن خىزمەت قىلغان يەنە بىر ۋەزىرى ھەسەن مىرزىغا مەيۈسلۈك بىلەن قاراپ، بىيقىن كېلىپ ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلدى ۋە توغرىدىن توغرا مۇنۇ سوئالنى قويدى:

— مەملىكەتنى بىر مەككار زالمغا تاپشۇرۇپ كەتكىنىمىز تۈزۈكمۇ ۋەزىر؟ پۇقرالارنى ئازابلىق كۈنلەرگە قالدۇرۇش ھېسابىغا ئۆز جېنىمىزنى قۇتۇلدۇرساق ئاللا راۋا كۆرەرمۇ؟

ھەسەن مىرزا جاۋاب بەردى:

— پادىشاھلارغا ئاللا راۋا كۆرمەيدىغان ئۇچ ئىش بار ئالىيلىرى: ئۇنىڭ بىرى، زالىملىق، بىرى، خۇنخورلۇق، يەنە بىرى، ئەيىش-ئىشرەتكە بېرىلىش. ئالىيلىرى تېخى ياش بولسىلىمۇ بۇ ئۇچ پاسىق ئىشتىن بىراق بولۇپ رەئىيەت كۆڭلىدىن ئورۇن ئالدىلا. پادىشاھلارغا ئاللا راۋا كۆرمەيدىغان يەنە ئۇچ ئىش بار: بىرى، ھەرقانداق شارائىتتا ئادالەتنى قولدىن بەرمەسلىك، بىرى، رەھىمسىز دۈشمەن ئالدىدا ئامانلىقنى قولدىن بەرمەسلىك، يەنە بىرى، غەلبە قىلغاندا مەغرۇرلانماسلىق، مەغلۇپ بولغاندا ئۈمىدسىزلەنمەسلىك. بۇ جەھەتتىن ئالغاندا ئاقسۇغا كېتىپ تۇرۇشلىرى ئامانلىق ئۈچۈن، رەھىمسىز دۈشمەننىڭ ئاياغ ئاستىدا قالغان پۇقرالارنى پۇرسەت تېپىپ قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن. ئامانلىق بولمىسا دۈشمەندىن قۇتۇلغىلى ۋە قۇتۇلدۇرغىلى بولمايدۇ.

سۇلتان ئەھمەدخان قولىغا قول، پۇتىغا پۇت بولۇپ كەلگەن بۇ ئاقىل ۋەزىرىنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ئەزىز بۇرادىرىم، — دېدى ئۇ كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا، — مەن تاج كىيگەندىن كېيىن غەپلەت پاتقىقىغا پېتىپ قالغىنىمنى تۇنۇگۈندىن بېرى ئاللا بىلدۇردى. بۇرۇن مەسلىھەتكىزنى قوبۇل كۆرمەي ئۈمىدلىرىڭىزنى يەردە قويغانلىقىمدىن مۇشۇ كۈنگە قالدىم.

— يوقسۇ ئالىيلىرى، — ۋەزىر شاھنىڭ ياشاڭغىرىغان كۆزلىرىگە قاراپ دېدى، — خۇراسان، ئىسسىق كۆل تەرەپلەردە تەڭداشسىز باتۇر، مەردانە بولغان ئۆزلىرىدەك شاھنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئاقماسلىقى كېرەك. يىغلاش — قورقۇنچاقلىقنىڭ ئالامىتىدۇر. تەدبىر — قېيان كەلگەن دەريانىڭ سېلىنغان كۆۋرۈكتۇر. ئالىيلىرىنىڭ ئاقسۇغا بېرىپ تۇرۇشلىرى تەدبىردىن

دۇر. بۇنى نېمشقا ئاللا راۋا كۆرمىسۇن؟ رەئىيەت نېمە ئۈچۈن خالىمىسۇن؟ ۋاقىت زىچ شاھىم، بۇگۈن كەچتىن قالماي ئاتلىنىپ يولغا چىققايلا.

— دېمەك ئامال يوق ئىكەن-دە، — دېدى تەختتىن زادى ئايرىلغۇسى كەلمىگەن سۇلتان ئەھمەدخان ئورنىدىن بىر تۇرۇپ، يەنە لەسسىدە ئولتۇردى.

— مىرزا ئاباباكرىنىڭ بۇنداق ۋەھىمە پەيدا قىلىشى — ئالىيلىرىنىڭ ئاقسۇغا تېزرەك كېتىشلىرى ئۈچۈندۇر. تەييارلىقسىز تۇرغان چېغىمىزدا تەييارلىق بىلەن ئۆزىنى ئاشكارا قىلغان دۈشمەندىن مەككار ۋە رەھىمسىز كۈچ يوقتۇر. ئۇنى دەپئى قىلىش ئۈچۈن ئەلۋەتتە چېكىنىشىمىز، تەييارلىق قىلىشىمىز لازىم.

— ئۇنداق بولسا، — دېدى سۇلتان ئەھمەدخان، — سادىق بەگ-سىپاھلار بىلەن بۇگۈن كېچىدىن قالماي يولغا چىقايلى. "باشقا كۈن چۈشكەندە تاشلىمىغان كىشى ساڭا ھەقىقىي دوست" دەپتىكەن ئاقىللار. قارىغاندا ئەمىر-ئەركانلاردىن، بەگ-سىپاھلاردىن ئوردىنى تاشلاپ كەتكەنلىرى بار ئوخشايدۇ. ئىشىك ئاغىسى ئىمىر ۋەلى تاغايىنى ئۆزۈم قوغلىۋەتتىم. ئۆزىنى شۇنچە باتۇر، دانا ھېسابلايدىغان بۇ ئادەم بۇگۈن ئەتىگەندىن بېرى لاغ-لاغ تىترەپ تۇرىدىغان قورقۇنچاققا ئايلىنىپ قالغانىكەن. بەزى ئادەملەرنىڭ بۇنچە تېز ئۆزگىرىدىغانلىقىنى خىيالىمغا كەلتۈرۈپ باقمىغان ئىكەنمەن. ياش بولسىمۇ شائىر ئايازدىن رازى بولدۇم. ئۇ — ھەرقانداق ۋاقىتتا ئۆزىنىڭ مەن بىلەن بىرگە بولىدىغانلىقى توغرۇلۇق قەسەمياد قىلدى. مەن سىزدىنمۇ رازىمەن بۇرادىرىم، ئاللا سىلەردەك مەردانە ئاقىللاردىن پېقىرنى ئايرىمىسۇن.

سۇلتان ئەھمەدخان ئۈچىنچى قېتىم ئورنىدىن تۇردى. ھاياجانلانغان ھەسەن مىرزىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ دېدى:

— خوجا مۇھەممەد سەرۋەردىن ئاغرىنمىغانلا شاھىم؟

— زىنھار...

— بۇ دانىشمەن ۋەزىرنىڭ قېلىشى يەنىلا ئالىيجانابلىرىنىڭ تېزرەك پايتەختكە كېلىشى ئۈچۈندۇر. ئۇ قىيما-چىيما بولۇپ كەتسىمۇ ئۆزلىرىدىن يۇز ئۆرىمەيدۇ.

— ئىشىنىمەن.

— ئەلى سەردارىمۇ قالماقچى بولۇۋاتىدۇ شاھىم.

— نېمىشقا؟

— خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىگە ئوخشاش ئارزۇدا.

— سىز ئۇنىڭ دېگەنلىرىگە ئىشىنەمسىز؟

— ئارى شاھىم.

— خوش، ئۇ نېمىشقا خوشلىشىشقا كىرمىدى؟

— دىدار كۆرۈشۈپ بولۇپ ئايرىلغاندىن، دىدار كۆرۈشمەي تۇرۇپ ئاللا پاناھىغا تاپشۇرۇش ئارتۇقچە روھىي بېسىم بولمايدۇ شاھىم. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، قالغىنى ئېگەمگە مەلۇم.

— ۋاللاھۇئەلەم، — دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئاقسۇغا كېتىش قارارىغا كېلىپ، — ئايازى بىلەن بىرگە كىشىلەرگە تۇيۇق چۈشۈرمەي تەييارلىق قىلىۋېرىڭلار.

— باش ئۈستىگە شاھىم.

ھەسەن مىرزا ئېگىلگىنىچە چىقىپ كەتتى. سۇلتان ئەھمەدخان تەختىنىڭ قۇبىلىرىنى سىلاپ-سىلاپ كۆزى قېيمىغان ھالدا يەرگە چۈشتى. كۆز چانقىغا پاتمىغان ياش تىترەپ تۇرغان ساقاللىرىغا قۇيۇلدى.

ئاخىرقى ياز ئېيىنىڭ تىنجىق بىر ئاخشىمىدا سەپەرگە ئاتلانغان سۇلتان ئەھمەدخان يارکەنت دەرۋازىسىدىن تىنچ-ئامان چىقىپ ئاقسۇغا راۋان بولدى.

ئۇچىنچى باب

مىرزا ئابابەكرىنىڭ يارلىقى

1

قارا بۇلۇتلار ئىچىدە بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي ئۇزۇپ كېتىۋاتقان ئاي جاھانباغ ھاۋزىسىدىمۇ بەئەينى شۇنداق ئەكس ئېتەتتى. "ھاۋزا" دەپ ئاتالغان بۇ كۆلنىڭ سۈيى خۇددى رۇبايەتلەردە تەسۋىرلەنگەن جەننەت ھەۋزىسىدەك تىنىق بولۇپ، قارىغان كىشىنىڭ كۆڭلىدىكى غەمنى گويا خېمىردىن قىل سۇغۇرغاندەك تارتىپ ئالاتتى.

مىرزا ئابابەكرى مەجنۇنتاللار ئېگىلىپ تۇرغان ئاشۇ ھاۋزا بويىغا قويۇلغان شاھانە تەختتە ئولتۇراتتى. ئۇ نەچچە يىللاردىن بېرى قىلىپ كەلگەن شېرىن ئارزۇسىغا مۇشۇ ئەنسىز كېچىدە يەتكەندەك قىلاتتى. ئۇنىڭ خۇشاللىقى ئاقۇش سوزۇنچاق يۈزىدە بەرق ئۇرۇپ تۇراتتى. پادىشاھقىلا خاس بولغان ئالتۇن تەختكە ئولتۇرۇش — بىرىنچى قېتىم بولغاچقىمۇ، ھاياجىنىنى باسالماي قالغانىدى. "تېخى تۇنۇگۈن مۇشۇ تەختتە سۇلتان ئەھمەدخان ئولتۇرغانىدى، ياخشى، ئۇ ھېچقانداق قارشىلىق كۆرسەتمەي

بۇ تەختنى بوشاتتى. مانا ئاللا نېسىپ قىلىپ مەن ئولتۇرۇپتىمەن. ئەمدى ئۇنىڭ تاجۇسەلتەنىتىگە، خەزىنە-دەپنىسىگە، ئوردا-ھەرىمگە، مۇلازىم-كېنىزەكلىرىگە ئۆزۈم ئىگىدارلىق قىلىمەن. ئاللا، گۇناھىمنى كەچۈرۈپ مۇرادىمغا يەتكۈزگەيسەن...“

— سەردار، مويسپىت بىر تەقسىر ئۆزلىرى بىلەن دىدار مۇلاقات بولسام دەيدۇ، — دېدى دەرەخ ئارىسىدىن چىقىپ كەلگەن خاس نەۋكەرى قوچقار ياساۋۇل قىلىچىنى قايرىپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ.

— مەن ھازىرىدىن باشلاپ سەردار ئەمەس، پادىشاھ، — دېدى مىرزا ئابابەكرى قويۇق قاشلىرىنى ھىمىرىپ.

قوچقار ياساۋۇلنىڭ توغاچتەك پولتىيىپ چىققان مەڭزىدە يۆگىلىپ تۇرغان سارغۇچ بۇرۇتلىرى قىمىرلاپ، چېھرىدە مەسخىرە كۈلكىسى پەيدا بولدىيۇ، شۇ ھامان چىرايى سۇرلۇك تۈس ئالدى.

— گۇناھىمدىن ئۆتسىلە شاھىم، بەندىڭ ھەرقاچان ئىللەت-نۇقسانىدىن خالىي بولمىقى قېيىن.

مىرزا ئابابەكرى تۇنجى قېتىم ”شاھىم“ دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ قىن-قىنىغا پاتماي قالدى. بۇ سۆزنى مەسخىرە قىلىپ دېدىمۇ ياكى سەممىي ھالدا ئېيتتىمۇ، تەكەببۇر ئەقىل ئىگىسىنىڭ شۇ تاپ بۇ ھەقتە ئويلىنىپ ئولتۇرۇشقا ھەپسىلىسى يوق ئىدى.

— ھازىرىدىن باشلاپ سەن خاس نەۋكىرىملا ئەمەس، پادىشاھ جاللاتلىرىنىڭ باشلىقىسەن!

— قۇللۇق شاھىم، — قوچقار ياساۋۇل يەنە بىر قېتىم تىزلىنىپ مىرزا ئابابەكرىنىڭ بۇيرۇقىغا قۇلاق تۇتتى.

— خۇدا بۇيرۇسا يەنە بىر سائەتتىن كېيىن ئوردىدا بولىمەن. ھەرقانداق خەۋپ-خەتەرنىڭ ئالدى ئېلىنىشى كېرەك. ئەگەر بىرەر پىشكەللىك يۈز بېرىدىكەن، كاللاڭ بىلەن جاۋاب قىلىسەن.

— خوپ شاھىم.

— ئەتە ھامدات نامزىنى پايتەخت جامەسىدە ئوقۇيمەن.

— خوپ شاھىم.

— ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن ئوردا ساربىيدا بارلىق ئەمىر-ئەركان-لارغا ۋەزىپە بۇيرۇيمەن. بۇ يارلىقنىڭ ئۇلارغا يەتكۈز.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ قارلىغاچ قانىتىدەك قارا قاشلىرى كۆتۈرۈلۈپ، تۇرۇلگەن قوشۇمسى پولتىيىپ چىقتى. كۆز چاناقلىرى خۇددى قاراڭغۇ كېچىدە چاشقان كۆرگەن مۇشۇكنىڭكىدەك كېڭىيىپ، ھال رەڭگە كىرگەن قارىچۇقلىرىدىن ئوت چاقنىغاندەك بولدى. ئۇ ھەرقاچان مۇشۇ ھالەتكە كەلگەندە يالتىرىغان قىلىچىدىن قان تاماتتى. ئۇنى كۆرگەن كىشىنىڭ تىلى كالۋالىشىپ، ئىختىيارسىز دىر-دىر تىترەپ تىزلىنىپ قالاتتى.

مىرزا ئابابەكرى ئورنىدىن تۇردى. قىلىچنىڭ باش قىيغان بىسىدىن تولا قان يالاپ قورقماس بولۇپ كەتكەن قوچقار ياساۋۇلمۇ دەرھال تىزلـ-نىپ پەرمان كۈتتى.

— نەزەر مىرزا يولغا سېلىنىدىمۇ؟ — سورىدى مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭ ئالدىغا دۈمبىلەپ كېلىپ.

باش كۆتۈرۈپ قاراشقا پېتىنالمىغان قوچقار ياساۋۇل:

— ئالىيلىرىنىڭ ئېيتقىنىدەك، ئۇ دۇنياغا يولغا سېلىنىدى، — دەپ بوغۇلۇپ جاۋاب بەردى.

— كىشى كۆرمىگەندۇ؟

— ئارى شاھىم، بىر ئاللادىن باشقا.

قوچقار ياساۋۇل يالغان سۆزلىدى. ئاشۇ مۇدھىش كېچە ئۇ جەسەتكە قارىتىپ قويغان نەۋكەرلەر، ئۆلۈم خەۋپىدىن قورقۇپ ئۆزلىرىنى چەتكە ئالغاندا نەزەر مىرزىنىڭ جەستى غايىب بولغانلىقىنى ۋە ئۇ نەۋكەرلەرنى قىلىچ بىسىدىن ئۆتكۈزگەنلىكىنى ئېيتمىدى. ئەگەر ئاغزىدىن چىقارسا ئۆزىـ-مۇ بېشىدىن ئايرىلاتتى.

— ئەلى بەردارچۇ؟

قوچقار ياساۋۇل بىردىن جانلىنىپ بېشىنى كۆتۈردى. ئالدىدا دۈندەك تۇرغان مىرزا ئابابەكرىگە كۆزى چۈشۈپ يەنە لاغلداپ تىترەپ كەتتى.

مىرزا ئابابەكرى قەددى-قامەتتە قەشقەر-ياركەنت دىيارلىرىدا يەككە-يېگانە سانىلاتتى. "تەلەي دوقا ماڭلاينىڭ قېشىدا" دېگەندەك، خۇدا ئۇنىڭ پەۋقۇلئاددە ئېگىز بويىغا شۇنداق بىر يوغان سوقمچاق باشنى ئورۇنلاشتۇرغان ئىدىكى، ئۇنىڭ بۇ غەلىتە بېشىنى سەل سوزۇنچاق ئاقۇش قىزىل كەلگەن چىرايلىق يۈز، قىڭراق بىسىدەك قاڭشار، بۈركۈتىنىڭكىدەك چاقناپ تۇرىدىغان ئۆتكۈر كۆز، ناھايىتى ماس كەلگەن يالپاڭ قۇلاق ۋە قويۇق ساقال-بۇرۇت ئارىسىغا يوشۇرۇنغان ئېغىز زىننەتلىگەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەتتە ھەم جەزبىدار، ھەم سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. ھەر كۈنى نەچچە نۆۋەت بۇ خوجىسى بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ تۇرىدىغان جاللات قوچقار ياساۋۇل ئۇنىڭ ھۆزۈرىدا ئەركىن سۆزلەشكە زادىلا ئادەتلىنەلمەي كەلدى. دائىم ئالدىغا كىرگەندە ئۇنى سۇر باساتتى. ھازىرمۇ مىرزا ئابابەكرىگە تىك قارىيالماي يەر تېگىدىن بېقىپ سوئالىغا جاۋاب بەردى:

— ئالىيلىرىنىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن ئەلى بەردارنىمۇ دەل ۋاقتىدا ئۇجۇقتۇرۇۋەتتىم.

— سەن مېنىڭ سايەم، لەۋزىڭدىن شېكەر، قىلىچىڭدىن قان تېمىپ تۇرۇشى لازىمكى، سېنى كۆرگەنلەر دىر-دىر تىترىسۇن، — مىرزا ئابەكرى ئېغىر تىن ئېلىپ، بىر پەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى، — ھېلىقى شەھەردىن چىققان تەقسىر ئەتە ئوردىغا بارسۇن.

— خوپ شاھىم.

— ئەمدى بارغىن.

قوچقار ياساۋۇل ئورنىدىن تۇرۇپ كەينىچە مېڭىپ دەرەخلەر ئارىسىدا غايىب بولدى.

مىرزا ئابابەكرى شۇ تاپتا ئۆزىنى ئىنتىزار بولۇپ كۈتۈپ تۇرغان كەنجى خوتۇنىغا بۇگۈن كېچىنى ئوردىدا ئۆتكۈزىدىغانلىقىدىن خۇش

خەۋەر بەرمەكچى بولۇپ، رەڭگارەڭ شامدانلارنىڭ نۇرىغا چۆمۈلگەن جاھاز-باغدىكى خاس قەسرىگە قاراپ ماڭدى.

2

ئارغامچا بويى ئۆرلىگەن قۇياش قارامتۇل بۇلۇتلار ئىچىدە بىر كۆرۈ-نۇپ، بىر كۆرۈنمەي ئۇزمەكتە ئىدى. ھېلىلا ئاقىرىپ ئاپتاپ چۈشكەن يەر بىردەمدە قارىيىپ ئاپتاپتىن خالىي بولۇپ قالاتتى.

تەختىنىڭ ئالتۇن يالتىلغان قۇببىسىغا دېرىزىلەردىن چۈشۈپ تۇرغان ئاپتاپ گېدىيىپ ئولتۇرغان مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئاياغ ئاستىدىكى بىر غۇلاچ يەردە ساغۇچ ئاق شولا پەيدا قىلدى. تەختىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ سەپراس تۇرغان ئەمىر-ئەركانلار قورقۇنچ قارا كۆلەڭگە تاشلاپ تۇرغان كۆزلىرىنى يەرگە سېلىنغان خوتەن گىلىمىدىن ئالماي، قول قوشتۇرۇپ تۇرۇشاتتى.

— ساداقەتمەن ۋەزىر-ۋۇزرا، ئەمىر-ئەركانلار، مېنىڭ يارىكەنت شەھەر-رىگە كېلىپ تەخت ئىگىلىشىم، — دېدى مىرزا ئابابەكرى بوم ئاۋاز بىلەن، — پىر بۇزرۇكۋار خوجا ئەھرار ھەزرىتىمنىڭ ئەمرى بىلەن بولغان ئىشتۇر.

— ئارى، ئارى ...، — دېيىشتى ئەمىر-ئەركانلار.

— ئەمىر-ئەركانلار، پېقىر ھېلىھەم خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن ھەزرەتىمگە مۇرىت. سۇلتان ئەھمەدخانغا پۇقرامەن، يېقىن كەلگۈسىدە شاھىمىز-نى قايتۇرۇپ كېلىپ ئۆز تەختىدە قارار تاپقۇزىمەن، — ئۇنىڭ ئاۋازى پەسلەپ چىرايىدا چۈشىنىكسىز تەبەسسۇم پەيدا بولدى، — ئاللا خالسا يارىكەنت شەھرىمىزنى ئۆز ئىسمى-جىسمىغا، پايتەختلىك دەبدەبىسگە لايىق قۇرۇپ چىقماق پېقىرنىڭ زىممىسىدىكى، جۈملىدىن ھەربىرلىرىنىڭ پات ئارىدا ئادا قىلمىقى لازىم بولغان مۇبارەك ئىشتۇر. ئېرىق-ئۆستەڭ چېپىپ، دېھقانلارنىڭ قاغجىراپ كەتكەن يەرلىرىنى سۇ بىلەن تەمىن ئېتىشنى، يول

ياساپ، كۆۋرۈك سېلىپ، خەلقنىڭ غېمىنى يېيىشنى پېقىرەدەك ياخشى نىيەتلىك سۇلتانغا ھەق سۇبھانەۋەتەئالا بۇيرۇغان...

ئۇ سۆزدىن توختىدى. قويۇق قاشلىرى كۆتۈرۈلۈپ، كۆزلىرى يوغان ئېچىلدى. بۇ كۆرۈنۈش جامالغا شۇنداق يېقىملىق تۇس بەردىكى، ئۇ ئۆزىنى "سۇلتان" دەپ ئاتىغاندا ئۆتكۈر كۆزلىرى نۇرلىنىپ كەتتى. كۆپچىلىككە شاھانە نەزەر تاشلىغاندىن كېيىن چىرايى يەنە سۈرلۈك تۇس ئېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئاللا بۇيرۇغان ئىشنى ۋاقتىدا ئادا قىلىش— پادىشاھنىڭ بۇرچىدۇر. بۇنىڭغا ھېچقانداق كۈچ قارشى تۇرالمايدۇ. توسقۇنلۇق، قارشىلىق يىمىرىپ تاشلىنىدۇ. مەن ئەلنىڭ سۇلتانى بولغان ئىكەنمەن، مەملىكەتنى باشقۇرۇشتا ئىشەنچلىك، ئىقتىدارلىق، قابىل دۆلەت ئەركانلىرىغا تايىنىشىم لازىم ئەلۋەتتە.

— بىز سۇلتانىمىزغا تايىنىمىز، — دېدى مىرزا ئاتابەكرىنىڭ كەينىدە بۇيرۇق كۈتۈپ قىلىچ يالىڭاچلاپ تۇرغان جاللات بېشى قوچقار ياساۋۇل.

— بىز سۇلتانىمىزغا تايىنىمىز، — ئەمىر-ئەركانلارمۇ قوشۇلدى.

— ئاللادىن مىننەتدارمەن قولداشلىرىم، — مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئوت چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدە ياش لىغلىدىدى، — ھەربىرلىرى دىيارىمىزنىڭ دانىشمەنلىرى، سائادەت كۆكىدىكى يۇلتۇزلار. ھەربىرلىرى — بىجانىدىل ھۆرمەتلەپ مېنى سۇلتان قىلىپ تىكلىگەن يەردە كىم ماڭا كۆز ئالايتالايدۇ؟ بىراق-يېقىندىن كىم ماڭا قارا قولىنى سۇنالايدۇ؟ ھېچكىم...

مىرزا ئاتابەكرى بۇ سۆزى بىلەن سۇلتان ئەھمەدخاننى ئۇزۇل-كېسىل ئىنكار قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭغا جەڭ ئېلان قىلدى. بابا: "مەن ئۇنىڭ پۇقراسى" دېگىنى رەئىيەتنىڭ رايىنى سىناش ئۈچۈنلا قىلىپ قويغان بىر سۆز ئىكەنلىكىنى ھازىر ئاشكارىلىدى.

ئوردا ئىچى شامالسىز كېچىدەك جىمجىتلىققا چۆكتى. كىشىلەرنىڭ تىنىقلىرىمۇ توختاپ قالغاندەك بولدى. سۆزىنىڭ كۆپچىلىككە قاتتىق تەسىر

قىلغانلىقىنى بىلىپ يەتكەن مىرزا ئاباباەكرى تەخت ئۇستىدە ئورنىدىن تۇرۇپ دېدى:

— شاھدانە كوكۇلداش باش ۋەزىرىم بولىدۇ.

كەكە ساقال، كىمخاپ تون كىيگەن بويلۇق بىر كىشى ئەركانلار ئىچىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ يەرگە باش قويدى:

— ئادالەتلىك سۇلتانىم، ئاللا تاجۇتەختلىرىگە رەھمەت ئاتا قىلسۇن.

— شاھدانە كوكۇلداش ئىستىداتلىق ئەرباب. سۇلتان ئەھمەدخانغا ۋەزىر بولغان چاغلىرىدا ئۆز قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرالماي سىقىلىپ كەلگەنلىكى پىقىرغا ئۇزۇندىن بېرى مەلۇم ئىدى. ئەمدى كارامەت كۆرسىتىپ تاجۇتەختىمىزگە زىننەت بەرگۈسى.

— باش ئۇستىگە شاھ سۇلتانىم.

— جاي ئالسۇنلار...

شاھدانە كوكۇلداش قۇللۇق قىلغىنىچە ئېگىلىپ بېرىپ باش ۋەزىرلىك كۆرسىدا ئولتۇردى.

— سەردار مۇھەممەد بېكنىڭ سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئەمر لەشكىرى ئىكەنلىكى ئاۋامغا مەلۇم. سۇلتان ئەھمەدخان ئۆز ئىلىنى كېڭەيتىش، قۇدرەت تاپقۇزۇش كويىدا بولمىغاچ، سەردار مۇھەممەدبېك ئوردىغا قامىلىپ قالغانىدى. ئەمدى ئۇنىڭ خىزمەت كۆرسىتىدىغان، تاجۇتەختىمىزگە شان-شەرەپ كەلتۈرىدىغان پەيتى بېتىپ كەلدى. ئۇ بۇگۈندىن باشلاپ مېنىڭ ئەمر لەشكىرىم ھەم ۋەزىرىم بولىدۇ.

مىرزا ئاباباەكرى سۆزلەۋاتقاندا ئەركانلار ئىچىدىن يەتتە تەزىم بىلەن پۇكۇلۇپ چىققان مۇھەممەدبېك تەخت ئالدىغا كېلىپ باش قويدى.

— قۇللۇق، شاھ سۇلتانىم، پىقىرنىڭ جانىپىدالىقى ئالىيلىرىنى رازى قىلسا ئۆلسەممۇ ئارماندا كەتمىگەيمەن.

— جاي ئالسۇنلار.

ئۇمۇ تەزىمە ئېگىلىپ بارغىنىچە ۋەزىرلىك كۆرسىدىن جاي ئالدى.

ئەمر-ئەركانلار "يەنە كىمنى چاقىرارسىن؟" دەپ، ھەرقايسىلىرى كاتتا تەمە بىلەن يەرگە قاراپ تۇرۇشاتتى. مىرزا ئابابەكرى ئۆزىگە سادىق دەپ بىلگەن ئەمر-سەردارلاردىن يەنە يەتتە كىشىنى ئۆزىگە ۋەزىر قىلىپ تەينىلىدى. مۆھۈردار، سەرمۇنشى، دىۋان بېگى، ئوردا بېگى، ياساۋۇللار بېگىدىن تارتىپ پادىشاھ كەپتەرخانىسىنىڭ باشلىقىغىچە بولغان ھەربىي ۋە مۇلكى ئەمەلدار-لاردىن 67 كىشىنى بەلگىلىدى. 27 كىشىگە ئەمر-سەردار، بەگ ناملىنى بەردى. ئىككى قولىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپ تۇرغان ھاتەم شاھنى قازى كالان، گاھ سارغىيىپ، گاھ تاتىرىپ ئالا-بۇلا بولۇپ تۇرغان ئىمىر ۋەلى تاغايىنى ئىشىك ئاغىسى دەپ ئېلان قىلدى. ئۇچ كۈندىن بېرى توختىماي داۋام قىلغان قورقۇنچ تىترىكى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئەمدى كۆتۈرۈلۈپ، ياداڭغۇ چىرايىدا خۇشامەت كۈلكىسى پەيدا بولدى. مىرزا ئابابەكرى شاھلىق ھاسىسىنى تۇتۇپ ئولتۇردى. ئۇ قىلىچىنى غىلاپتىن سۇغۇرماي تۇرۇپ، ھەيۋە بىلەن پادىشاھلىقنى تارتىۋالغان غالىپ سەركەردە ئىدى. يۈرەكلىرى ئەمدىگىنە ئورنىغا چۈشكەن ئەمر-ئەركانلار: "يەنە قانداق يارلىق چۈشۈ-رىدىكىن؟" دېگەن ئويدا ئۇنىڭغا تىكىلگەنىدى.

نېمىندۇر ئويلاپ مىرزا ئابابەكرىنىڭ قوشۇمسى تۇرۇلدى. ئاپتاپ ئۆچكەندەك، چىرايىدىن تەبەسسۇم يوقالدى.

— سەردار ئارسلانبەگ، مەخمۇتبەگ، مەنسۇربەگ، ئابدۇلمۇلك بار-لاسى، غىياسىدىن قەشقىرى، ئابدۇلمەجىت موغۇل... ئالدىمغا كېلىش. ئىسمى ئاتالغانلار بىر-بىرلەپ تەخت ئالدىغا كېلىپ باش قويدى. ئۇلارنىڭ چىرايى سارغىيىپ، ۋۇجۇدى تىترەكتىن لاغلداپ تۇراتتى.

— سەنلەر، — دەپ ئۇنلۇك خىتاب قىلدى مىرزا ئابابەكرى، — سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ سادىق ئەمەلدارى تۇرۇقلۇق نېمىشقا ئۇنىڭ بىلەن كەتمەي بۇ يەردە قېلىشتىڭ؟

— ئالىيلىرىنىڭ تەخت پايلىرى ئاستىدا ساداقەت بىلەن خىزمەت قىلىش ئۈچۈن، — دېدى مەنسۇربەگ ساقالسىز سىدام ئىگىلىرى كاسىل-

داپ تترىگەن هالدا. باشقىلارنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەندى.

— ئۆز پادىشاھىڭغا ساداقەت كۆرسىتەلمىگەن يەردە ماڭا قانداق قىلىپ ساداقەت كۆرسىتىسەن؟

— سايىلىرى ئاستىدا...

مىرزا ئابابەكرى ئاچچىق كۈلدى:

— ئېيتقىنا، سېنىڭ كوچىدىكى سەگدىن[1] قانداق پەرقىڭ بار؟ سەگ كىم بىر پارچە ئۇستىخان تاشلاپ بەرسە ئۇنىڭغا قۇيرۇق شىپاڭشتىپ جېنىنى باقىدۇ. سەنمۇ شۇنداق جان بېقىش كويىدا ئىكەنسەن-دە. مەن بۇنىڭغا يول قويمايمەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە مۇشۇ ئولتۇرغانلارنىڭ بىرى مەندىن پادىشاھلىقنى تارتىۋالسا، شۇبھىسىز سەن يەنە ئۇنىڭ ئالدىدا قۇيرۇق شىپاڭشتىسەن، ماڭا قىلىچ تەڭلەيسەن. سەندىن نە شاھقا، نە پۇق ر اغا ھېچقانداق پايدا يەتمەيدۇ. تۇرالغۇسى يوق ئېپلاس قەدىمگىنىڭ ئوردامـ نى مەينەت قىلىشىغا يول قويسام ئاللا مېنى كەچۈرمەيدۇ، جاللات!

— پادىشاھىم، گۇناھىمنى كەچۈرسىلە، — دېدى بېشىنى يەردىن كۆتۈرگەن مەنسۇربەگ تىزلىنىپ ئالدىغا مېڭىپ.

— راست ئېيتتىلا سەردار، — دېدى ئارسلانبەگ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ. ئۇنىڭ قىزغۇچ بوم ساقىلى تىترەپ كەتتى، — بىزنىڭ سەگدىن پەرقىمىز يوق. ئۆز شاھىمىزغا خىيانەت قىلدۇق. ئۇنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرىدۇق. مەنسەپ-ئەمەلنى دەپ ئالدىلىرىدا باش ئەگدۇق. بىزگە ئۆلۈم ھەق.

بۇ سۆزنى ئاڭلىغان مىرزا ئابابەكرىنىڭ يۈزلىرى چىملداپ، قاشلىرى كۆتۈرۈلدى ۋە ھاسىغا تايىنىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئالدىدا باش ئېگىپ تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئىت مىجەز ئەمەسلىكىنى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە پىكىر قىلغۇچى ئاقىللارنىڭمۇ بارلىقىنى بىلدى. ئەسلىدە ئۇ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى

---

① سەگ — ئىت.

ئىت مىجەزگە چىقىرىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ نەزەردە پىكىر قىلغۇچىلار — بولۇپمۇ قارشى پىكىر قىلغۇچىلار ئىنتايىن خەتەرلىك ئادەملەر ئىدى. بۇلارنى چوقۇم ئۆلتۈرۈش، ئۆزىنىڭ ئادىل، مەردانىلىقىنى كۆرسىتىشتە خەتەرلىك بولمىغان بىر قىسىم ئىت مىجەزلەرنىكىمۇ باشلىرىنى كېسىش، ئاۋامغا كۈچ كۆرسىتىش، بېسىم ئىشلىتىپ چۆچۈتۈش زۆرۈر ئىدى. شۇڭا مىرزا ئابابەكرى ھېچبىر ئىككىلەنمەستىن ئالدىدا بىرقانچە جاللات بىلەن ھازىر بولغان قوچقار ياساۋۇلغا بۇيرۇدى:

— بۇلارنىڭ بېشى كېسىلىپ سازايى قىلىنسۇن!

— باش ئۈستىگە شاھىم!

سەردار ئارسلانبەگ باشلىق يەتتە كىشىنىڭ يەلكىلىرىدىن قاماپ تۇتقان جاللاتلار ئۇلارنى سۆزلەشكە قويماي سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. باش ۋەزىرلىك ئورنىدا ئولتۇرغان شاھدانە كوكۇلداشنىڭ چىرايى ساماندەك سارغايدى. ئەمىر مۇھەممەدبېك گەز باغلاپ كەتكەن قېلىن كالپۇكىنى قاتتىق چىشلىدى. ئەمىر ۋەلى تاغايى يەنە تىترەشكە چۈشتى. چۈنكى باش ئېگىپ كەلگەنلەردىن ھېلىلا ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلار بۇلار ئۈچۈن قورقۇنچلۇق ئاگاھلاندۇرۇش ئىدى.

مىرزا ئابابەكرى سەپسېلىپ بۇلارنىڭ روھىي ھالىتىدىكى بىسەرەمجانلىقنى بايقىغان ھالدا كۈلۈمسىرەپ سورىدى:

— سۇلتان ئەھمەدخاندىن ئايرىلىپ يارکەنتتە قالغان ئەمىر-سەردارلەردىن ھۇزۇرۇمغا كەلمىگەن ئىككى ئادەم بار. ئەلى سەردار بىلەن خوجا مۇھەممەد سەرۇمرى ... ئۇلاردىن خەۋىرىڭلار بارمۇ؟

قىزغۇچ نۇر چاقناپ نۇرغان كۆزدىن ئۆزلىرىنى قاچۇرۇپ، ئورنىغا مىخلىنىپ قالغاندەك ئولتۇرۇشقان شاھدانە كوكۇلداش، ئەمىر مۇھەممەد بېك، ئەمىر ۋەلى تاغايىلار نېمە دەپ جاۋاب بېرىشنى بىلمەي، يەرگە كىرىپ كەتكىدەك بولۇشتى.

— خۇدا دۆلەت ئۈستىگە دۆلەت ئاتا قىلغاي سۇلتانىم، — دەپ

ئورنىدىن تۇردى ۋەزىرلىككە تەيىنلەنگەن ئابدۇللا دانىش ئىككى قولىنى ساقلىي بېيلىپ تۇرغان كۆكسىگە قويۇپ، — كىشىلەر ئارىسىدىكى گەپكە قارىغاندا، ئەلى سەردار قەشقەرگە كەتكەنمىش. تۇنۇگۈندىن بېرى قارىسى كۆرۈنمەيدۇ. خوجا مۇھەممەد سەرۇەرى ئۆيىدە بولسا كېرەك.

بۇ گەپكە قۇلاق تۇتمىغاندەك مىيقىدا كۈلۈپ ئولتۇرغان مىرزا ئابابەكرى:

— ۋەزىر-ۋۇزرا، ئەمىر-ئەركانلارغا تون تارتىلسۇن، — دەپ يارلىق چۈشۈردى. يېڭى تەيىنلەنگەن خەزىنە بېگى سۇلايمان دەۋرانى بۇرۇنلا تەيياردىق قىلىپ قويغان بولسا كېرەك، پەتنۇس-پەتنۇسقا قويۇلغان رەڭگا-رەڭ كىمخاپ تونلارنى مۇلازىملارغا كۆتەرتىپ ئېلىپ كىردى. ئەڭ ئاۋۋال باش ۋەزىر شاھدانە كوكۈلداشقا زەر قىياقلىرى جۇلالاپ تۇرغان بېپەك تونىنى كىيگۈزدى. ئاندىن باشقىلارغا ئۆز ئەمىلىگە يارىشا تون ياپتى. ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ پادىشاھنىڭ بۇ مەرھىمىتىگە مەدھىيە ئوقۇۋاتقاندا، ئوردا دەرۋازىۋەنى كىرىپ تىزلاندى:

— شاھ سۇلتانىم، خوجا مۇھەممەد سەرۇەرى كەلگەنكەن، ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشمەن، — دەيدۇ.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىللىق چىرايى ئاپتاپ ئۆچكەندەك سۆرۈن تۈس ئالدى.

— كىرسۇن! — دەپ شاھدانە كوكۈلداشقا كۆز ئىشارىسى قىلدى. ئىتتىك ئورنىدىن تۇرغان باش ۋەزىر ئىشىك ئاغىسى ئەمىر ۋەلى تاغايىنىڭ ھەمراھلىقىدا دىۋانغا چىقتى، بىر پەستىن كېيىن ئوردا دەرۋازىۋەنى خوجا مۇھەممەد سەرۇەرىنى باشلاپ كىردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، — خوجا مۇھەممەد سەرۇەرىنىڭ چىرايىدىن تەمكىنلىك ۋە ئۆزگە ئىشەنگەنلىك چىقىپ تۇراتتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى شاھدانە كوكۈلداش، ئۇنىڭ مەردانە نەزەرىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ. ئەمىر ۋەلى تاغايىنىڭ دېمى ئىچىگە

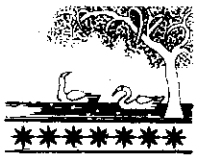
چۈشۈپ كەتتى.

— مىرزا ئوردىدىمۇ؟ — سورىدى ئۇ مەڭستىمگەندەك قىلىپ . "مىرزا كىم؟" بۇ سوئال كۆڭلىگە چۈشكەن شاھدانە كوكۈلداش ئويلاپ تۇرۇپ قالدى، نېمە دەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي ئۆزىدەكلا تېڭىرقاپ قالغان ئەمىر ۋەلى تاغايدىن سۆز كۈتۈپ ساقاللىرىنى سىقىمداپ قويدى.

— مەن مىرزا ئابابەكرىنى دەۋاتىمەن، — دەپ سۆزىنى تەكرارلىدى خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ، — قېنى ئېيتسىلا؟

— سۇلتانىمىز جانابلىرىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ، — دەپ جاۋاب بەردى شاھدانە كوكۈلداش تىلى تۇتۇلۇپ بۇت كەبى زۇۋان سۈرمەي تۇرغان ئەمىر ۋەلى تاغايغا ھومىيىپ قاراپ قويۇپ.

— مىرزا مېنى كۈتۈپ تۇرغان بولسا مەن كىرەي، — خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى تەئەددى قىلىپ دېمىقىنى قېقىپ قويدى-دە، قەسىر ئالىيغا قاراپ دادىل قەدەم تاشلىدى...

تۆتىنچى باب

خوجا مۇھەممەد فىزالىدىننىڭ تەسەللىسى

1

پەتنۇس ۋە مىس چۆگۈن كۆتۈرۈپ يېنىك قەدەم تاشلاپ كىرىپ كەلگەن مەستۇرە ئايىم خۇمرىدىكى ئىككى تۇخۇم ئارىلاشتۇرۇلغان سۈت چايغا بىر توقاچ نانىنى چىلاپ خوجا مۇھەممەد فىزالىدىننىڭ ئالدىغا قويدى.

— تەقسىرىم، قورساقلىرى ئېچىپ قالغاندۇ، چايغا مەرھەممەت قىلسىلا.

— ۋاقىت قايسى چاغ بولدى خاتۇن؟ — قويۇق، ئۇزۇن قاشلىرى ئاستىدىكى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن قاپقىنى ئارىدەك قوللىرى بىلەن ئۇۋۇلاپ ياستۇقتىن بېشىنى كۆتۈرگەن ھەزرىتىم مەنسۇپ كۈلۈمسىرەپ مەستۇرە ئايىمغا "يۆلە" دېگەندەك كۆز ئىشارىسى قىلدى.

— ۋاقىت چاشكا بولدى تەقسىرىم، ناماز بامداتتىن كىرىپلا ئۇيقىغا كەتكەنىدىلە...

ئىزملىرى ئېتىلمىگەن ئۇزۇن نىمچىسىدىن لۈەن قامىتى كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ گۈزەل چوكان ھەزرىتىمنىڭ تۆتىنچى خوتۇنى ئىدى. ئۇ قوي

كۆزلىرىنى ئويناتقان هالدا يۈكۈنۈپ تۇرۇپ ئاۋۋال هەزرىتىمنىڭ دۇمبىسىگە لىغلىداپ تۇرغان كۆكسىنى بېقىپ، ئاندىن ئىككى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئولتۇرغۇزدى.

— هەببەللى، هەببەللى خان، — دېدى خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن كۆيۈنگەن هالدا. ئۇ ئەمدىلەتىن 25 ياشلارغا كىرگەن بۇ چىرايلىق خوتۇنىنى باشقا ئۇچ خوتۇنىغا قارىغاندا ناھايىتى ياخشى كۆرۈپ "خان" دەپ ئاتاپ ئەتىۋارلايتتى.

— تەقسىرىم، چاي سوۋۇپ قالمىسۇن.

— خان دەملەپ كىرگەن چاي سوۋۇپ قالمايدۇ، — دېدى هەزرىتىم مەنسىپ هالدا خىرىلداپ.

— هەر ئىش ۋاقتىدا بولمىسا قىزىقى قالمايدۇ، — دەرھال جاۋاب بەردى مەستۇرە ئايممۇ نېمىگىدۇ ئىما قىلىپ.

هەزرىتىم كۈلۈپ سېلىپ، ئاغزىغا ئالغان نانىنى پۇرقۇپ تاشلىدى:

— شەرەنداز، شەرەنداز.

— مانا، دېمىدىممۇ تەقسىرىم، ئېغىزلىرىدا تاماق تۇرماس بولۇپ قاپتۇ. جانابى ئاللا كېرەم قۇۋۋەت ئاتا قىلغاي.

مەستۇرە ئايىم 70 ياشتىن ئاشقان بۇ ئېرىگە كىنايە قىلىپ، خودىدى هەسەلگە قول ئۇزاتقان كىشىگە نەشتەر سانجىغان هەرىدەك ئۇنى شۇ ئان چېقىۋالدى. دېمى ئىچىگە چوشۇپ ئولتۇرۇپ كەتكەن خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن بىر قولىغا خۇمرىنى ئالدى-دە، بىردەمدىلا ئۇنى قورۇقداپ قويدى.

— ئەلھەمدۇلىللا، — خۇمرىنى قويۇپ دۇئاغا قول كۆتۈردى، — كۆپىنىڭ قاتاردا رىسقىمنى زىيادە قىلغايسەن، ئامىن ئاللاھۇئەكبەر.

مەستۇرە ئايىم داستىخانىنى يىغىشتۇرۇپ تۇرۇشىغا مېھمانخانا ئىشىكى ئاستا چېكىلدى. هەزرىتىم خوتۇنىغا كۆز ئىشارىسى بىلەن ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كېتىشىنى بۇيرۇپ، ياستۇقتا يۆلەندى.

— قېنى، مەرھەمەت.

مەللە تون كىيگەن دۇمچەك بىر ئادەم ئىشكتىن كىرىپلا يۇكۇنۇپ ئولتۇردى ۋە تىزلىرى بىلەن ئۆمىلەپ مېڭىپ ھەزرىتىمنىڭ ئالدىغا كەلدى. بۇ خوجا مۇھەممەد فىزالىدىننىڭ خاس مۇلازىملىرىدىن خوتەن ۋىلايىتىدىن پىرنىڭ خىزمىتىگە بەل باغلاپ كەلگەن روزى سوپۇم ئىدى.

— ئەي مەرھەمەتلىك پىرىم، پادىشاھ ھەزرەتلىرى بوسۇغىمىز ئالدىغا كېلىپتۇ.

— خەۋەر قىلمىغىنىنى، ئەستاغپۇرۇللا! — خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن ئالدىراپ ئورنىدىن تۇردى.

— مەرھەمەتلىك پىرىم، شائىر ئايازنى ئالدىن ئەۋەتكەنكەن، ئۇ خان ھەزرىتىمنىڭ كېلىۋاتقىنى توغرۇلۇق ئۆزلىرىگە خەۋەر قىلىشمىنى ئېيتىپ، ئېتىكاپخانىدا قالدى، — دېدى سوپۇم، ئۇنىڭ قاپقارا كەكە ساقىلى تىترەپ كەتتى.

— ھە، مۇنداق دە، ئۇنداق بولسا ئېتىكاپخانىغا ھازىر چىقمەن. ھەزرىتىم "چىقىپ كەت" دېگەن مەنىدە سوپىغا ئىشارەت قىلدى. سوپۇم تىزلىنىپ ئارقىسىچە يېنىپ ئىشىك ئالدىغا كەلگەندىلا:

"يا نەخشىبەندى پىرىم" دېگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كەتتى.

— ئەھۇ!...

مەستۇرە ئايىم ئىچكىرىكى ئۆيدىن چىقتى.

— لەببەي...

— جەنىدە تونۇمنى كىيگۈزۈپ قويسىلا خان، — دېدى ھەزرىتىم قوللىرىنى يېيىپ.

مەستۇرە ئايىم ئىچكىرىكى ئۆيدىن جەنىدە ۋە ئاق داكا سەللە ئورالغان كۆلاھنى ئېلىپ چىقتى. ئۇ ئاۋۋال جەنىدىنى، ئاندىن كۆلاھنى كىيگۈزدى.

"سۇلتان ئەھمەدخان يارىكەنتتىن قېچىپ كېلىپلا مەندىن ئۆزۈنى قاچۇرۇپ يۈرگەنىدى. ھالا بۇگۈن كېلىشىدە بىرەر سەۋەب بولسا كېرەك.

سۇلتان تېخى ياش، ئىلاھا ئۆزۈڭ پاناھ بولغىن!" خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن كۆڭلىدە ئىلتىجا قىلىپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى.

2

زاۋال ۋاقتى. ئاسمان يۈزىنى سۇر قارا بۇلۇتلار قاپلىغانىدى. كەچ كۈزنىڭ سوغۇق شامىلى سۈيى تارتىلىپ قىرغاقتىن خېلىلا تۆۋەنلەپ ئېقىۋاتقان ئاقسۇ دەرياسىدا ساناقسىز چىم-چىم پەيدا قىلىپ، بېنىك شىلدىرلاپ تۇرغان دەرەخلەرنىڭ ياپراقلىرىنى قويماي تۆكمەكتە ئىدى. شەھەر كوچىسى غازاڭ بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. شۇ تاپتا ئەسىر-ئەركانلىرى بىلەن كېتىۋاتقان سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ چىرايى خۇددى ھاۋادەكلا تۇتۇق ئىدى. "تەقدىر ماڭا نېمانچە رەھىمسىزلىك قىلىدىغاندۇ؟ قول ئاستىمدىكى بىر لەشكەر بېشى تەختىمنى تارتىۋېلىپ يارکەنتتىن مېنى قوغلىۋەتتى. ئاقسۇغا كەلگىنىمدىن كېيىنمۇ ئارامليق بولمايۋاتىدۇ. ئاكام سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بىر كۆزى مەنده بولسا، يەنە بىر كۆزى ئۆز تاجۇ-تەختىگە خەۋپ يەتكۈزۈپ تۇرغان پەرغانە-خوراسان تەرەپتە، ئەل تىنچ ئەمەس. يامان بولغىنى، مىرزا ئىبابەكرى كۈندىن-كۈنگە كۈچىيىپ ئاقسۇنى يۇتۇۋېلىش كويىدا بولماقتا. نېمە قىلارىمنى بىلمەي قېلىۋاتىمەن. خۇدايا پەرۋەردىگارا، ئاجىز قۇلۇڭغا ئۆزۈڭ مەدەتكار بولغىن. پىرىم خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن ھەزرىتىمنىڭ مۇبارەك كۆڭۈللىرىگە سېلىپ ياخشى مەسلىھەت بەرگۈزگەيسەن. پېقىرنى ئۇنۇملۇك چارە-تەدبىرگە ئىگە قىلغايسەنكى، بەكمۇ ئاجىز كەلدىم..."

تورۇقنىڭ قاتتىق پۇشقۇرۇشى ئۇنى خيال دەرياسىدىن ئۇمىد قىرغىقىغا چىقاردى. كۆز تىككەن يەردە خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن ھەزرىتىم خانىقاسىنىڭ دەرۋازا پەشتاقلىرى كۆرۈندى. ئۇ ئىتتىك يورغىلاپ كېتىۋاتقان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ سەل ئاستىلاتتى.

— ئەسسامۇئەلەيكۇم شاھنشاھىم... مۇبارەك قەدەملىرى پېقىرنىڭ غېرىب خانىسىنى ئاۋات قىلغاي.

يىراقتىن پاپپاسلاپ بېتىپ كەلگەن خوجا مۇھەممەد ئەزالىدىن ئاتتىن چۈشۈۋاتقان سۇلتان ئەھمەدخانغا تەزىم بىجا كەلتۈردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام پىرىم، ھەزرەتلىرىنىڭ دىدارى پېقىرنىڭ ئۆزۈلگەن ئۇمىدىنى ئۇلغۇچى ريشتە، ئۆچكەن ئارزۇ چىرىغىنى ياندۇرغۇچى خاسىيەتلىك مەشئەلدۇر.

— قۇللۇق شاھىم، غېرىب خانەمگە مەرھەمەت قىلغايلا.

ئۇ ئاق سەللە ئورالغان بېشىنى سەل ئېگىپ ھاسسىنى توكۇلدىتىپ ئالدىدا ماڭدى. ئۇنىڭ كۆمۈشتەك پارقىراق ساقىلى پۇتۇن تېنىنى ئوراپ تۇرغان مەللە تون ئۇستىدىن كۆكرىكىنى بېسىپ تۇراتتى. ئېتىكاپخانىدىن ئالدىغا يۇگۇرۇپ چىققان ئايازى بىر ياندا تەزىمدا تۇردى. سۇلتان ئەھمەد-خان قاراڭغۇ دالاندىن ئۆتۈپ ئېتىكاپخانىغا كىردى. خوجا مۇھەممەد ئەزالە-دىن تۆردىكى ماموق يىكەنداز ئۇستىدە يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ، قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى ھوقۇشنىڭكىدەك سىرلىق كۆزىنى ئەھمەدخانغا تىكتى. ئۇ پىر ئۇستازلىق سالاپىتى بىلەن:

— مەرھەمەت سۇلتان، ئويلىمىغان ئىدىمكى، ئالىيلىرى يارىكەنتتىن بۇئاقىت بېنىپ كەپتىلا، — دېدى خىرقىراپ.

ئەھمەدخانىڭ قارا قاشلىرى سەل كۆتۈرۈلۈپ، مەكىرى ۋىللىدە قىزاردى.

— پىرىم ھەزرەتلىرى ئەپۇ قىلسۇنلاركىم، پېقىر مىرزا ئاباباكرى ئۇستىدىن داد ئېيتىپ كەلدىم.

ھەزرىتىم ئاپئاق ساقىلىنى بىر سىيپاپ قويدى:

— ئى خان ھەزرەتلىرى، گەرچە سىلى ياش بولسىلمۇ، سۇلتان دېگەن مۇبارەك نامىلىرى بار.

— ئارى، ھەزرىتى پىرىم، — ئاستا جاۋاب بەردى ئەھمەدخان يا

ئۆره تۇرۇشنى، يا يىكەنداز ئۇستىده ئولتۇرۇشنى بىلەلمەي. ھەزرىتىم ئولتۇرۇشقا تەكلىپمۇ قىلماي سوئالىنى داۋاملاشتۇردى:

— سۇلتانىم، ئاتىلىرىڭ ئىسىم-شېرىپلىرىنى ئەسلىگەيلا.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى تەقسىر؟ ئاتامنىڭ موغۇلستان[1] پادىشاھى يۇنۇسخان ئىكەنلىكى پۈتۈن دۇنياغا ئايانغۇ.

— ئاڑى، تېرىكمەي جاۋاب بەرگەيلا سۇلتان. پىقىرنىڭ پىرلىرى ئىكەنلىكىمنى ئۇنتۇپ قالمىسۇنلار.

— خۇدا ساقلىسۇن، پىر-ئۇستاز.

— خوش، بوۋىلىرىڭ ئىسىم-شەرىپلىرىنى دەپ باقسۇنلار.

— موغۇلستان شاھى ئۇۋەيسخان.

— ئۇۋەيسخاننىڭ ئاتىسىنىڭ نامى؟

— شىرئەلىخان.

— ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ نامى؟

— سۇلتان مۇھەممەدخان.

— ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ نامى؟

— خىزىر خوجىخان...

— ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ نامى؟

— چاغاتاي نەبىرىلىرىدىن دەسلەپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ غازات قىلغان تۇغلۇق تۆمۇرخاندۇر پىرىم.

— باركاللا، باركاللا بالام، ئولتۇرغايلا، — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن پىرىم ئەھمەدخانغا يېنىدىن جاي كۆرسەتتى، — شۆھرەتلىك ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ نامى ئەسلىرىدە چىراغدەك روشەن تۇرۇپتۇ سۇلتان.

---

① موغۇلستان — مىلادى 1348-يىلى چاغاتاي ئۇلادى تۇغلۇق تۆمۇرخان تەرىپىدىن قۇرۇلغان، ئالمالىق شەھرى (ھازىرقى قورغاس ناھىيىسى تەۋەسىدە) نى پايتەخت قىلىپ شىمالدا ئالتاي تاغلىرىدىن باشلاپ بالقاش كۆلىگىچە، غەربتە فەرغانە ئويمانلىقى، جەنۇبتا قاراقۇرۇم تاغلىرى، شەرقتە قۇمۇلنىڭ شەرقىغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان دۆلەت.

ئۇنىڭ بۇ سۆزىدە قاتتىق تەئەددى بار ئىدى. ئۇ ئېغىر تىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئالىيلىرىنىڭ يارىقەنت دىيارىغا خان بولغان بىرقانچە يىلدىن بېرى يۇرتىنى ئاۋات قىلغان، ئاۋامنى ھۆر تۇرمۇشقا پېتەكلىگەن مۇرىدىم ئىكەنلىكىلىرى ماڭا ئايان. نەزەر مىرزىنىڭ سۇلتان مىرزا ئابابەكرى تەرىپىدىن قەتلى قىلىنىشى بەكمۇ ئېچىنىشلىقتۇر. پېقىر بۇنىڭغا چىدالماي قېلىۋاتىمەن.

— ئۇستازىم، ئۇلارنى، ئۇ دانا، باھادىر بوۋىلىرىنى ئۇنۇتقىنىم يوق. سەممىگە سىلىپ شۇنى بىلدۇردىلەركى: مەن ئۇلارغا يۈز كېلەلمەيدىكەنمەن. قاچاق سۇلتان بولغان پېقىرنى جانابى ئاللا قانداق جازاغا تارتسا ھەق، تەقسىر.

قوشۇمسىدا ئىككى تۇرۇك پەيدا بولغان سۇلتان ئەھمەدخانىڭ چىرايىدىكى قىزىللىق يوقىلىپ ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ لېۋىنى قاتتىق چىشلىگىنىچە ئۆرە تۇرۇۋەردى.

— سۇلتانىم، ئولتۇرسۇنلار، — خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن بىر قولىنى يەرگە تىرەپ تەستە ئورنىدىن تۇرۇپ جاي كۆرسەتتى.

ئۇ پىر-ئۇستازلىق مەرتىۋىسىدە پادىشاھتىن ئۇستۇن بولالمايدىغانلىقىنى، ئەگەر سۇلتانىڭ غەزىپى تۇتسا ئاياپ قويمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا تەسەللىي بېرىپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— تەقدىر رەھىمسىز. تاجۇ-تەختلىرىنى تاشلاپ يارىقەنتتىن قايتىپ كېلىشلىرىدە ھەممە گۇناھنى ئۆزلىرىگە ئارتىشقا بولمايدۇ. چۈشكەن روھلىرىنى كۆتۈرۈش، پىرىم كۆڭۈللىرىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن بابا بەزى گەپلەرنى قىلدىم. ئارتۇقچە ھەسرەت چېكىپ يۈرمىسۇنلار. ئاتىلىرى شاھى جاھان يۇنۇسخان ئۆز تەختىدە بەر قارارداركى، مىرزا ئابابەكرىنىڭ بويۇنتاۋلىقىغا ھەرگىز يول قويمايدۇ.

— پىر ئۇستاز، مەن بەرھەق سۆزلىرىنى ئېغىر ئالغىنىم يوق ۋە كۆڭلۈمدە باشقىچە غۇمۇ يوق. ئەمما شاھ ئاتام مەندىن خاپا بولۇپ

قالارمۇ؟ دېگەن ئەندىشە پېقىرنى پاراكەندە قىلماقتا، — دېدى سۇلتان ئەھمەدخان قول ئىشارىتى بىلەن ئولتۇرمايدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ، — پېقىر ئاتامنىڭ كۆتكىنىدىن چىقالمىدىم. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەپسۇسلىنىمەن.

ئۇ ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ مۇنۇ ئىككى مىسرا شېئىرىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى:

ئەھلى ئالەم بىرلە ئالەمدىن ۋاپا تاپماس كىشى،
ئى خۇش ئۇل ئازادە كىم ئالەم ئىلە يوقتۇر ئىشى.

"ئۆز كۆڭلىنى خوش قىلىش بىلەن بولۇپ، ئالەم بىلەن ئىشى بولمىغان ئادەم قانداقمۇ پادىشاھ ھېسابلانسۇن. مەن ھەرگىز ئۇنداق قىلالمىغۇدەكمەن. ئاتام دائىم ئەلنىڭ غېمىنى يەپ موغۇلىستان، خۇراسان پادىشاھلىرى ئارىسىدا ئابروي قازانغان..." ، — سۇلتان ئەھمەدخان ئاتىسىنى ئويلاپ ئۇنىڭ خانلىق تەختىگە قانداق چىققانلىقى توغرۇلۇق دەپ بەرگەنلىرىنى ئېسىگە ئالدى...

يۇنۇسخان موغۇلىستان خانى ئۇۋەيسخاننىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، ھىجرىيە 808-يىلى[1] ئالمالىقتا توغۇلغانىدى. ئۇنىڭ ئۆزىدىن ئىككى يىل كېيىن تۇغۇلغان ئىنىسى ئېسەن بۇغاخان گۈزەكلىك ۋاقتىدىن تارتىپ ئۆكتەم، ھازارۋۇل[2] ئىدى. نازلىق كىچىك خوتۇنىدىن بولغان بۇ ئوغلىغا ئاتىسى بەكرەك ئامراق ئىدى. نېمە دېسە شۇنى تەييار قىلغۇزۇپ بېرەتتى.

بويلۇق بولسىمۇ ياۋاش، كەمسۆز ئاكىسى يۇنۇسخاننىڭ قولىغا نېمە چۈشسە ئىنىسى شۇنى تارتىپ ئالاتتى. دادىسى ئۇۋەيسخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن خانلىق تەختىدە يۇنۇسخان ئولتۇرۇشى كېرەك ئىدى. ئەمما ۋەدە قىلىپ ھۆرمىتى ئۈستۈن ۋەزىر-ئەمىرلەرنى ئۆزىگە قارىتىۋالغان ئېسەن بۇغاخان موغۇلىستان تەختىگە چىقىپ، ئاكىسىنى ئالمالىقتىن قوغلاپ چىقارىدى. يۇنۇسخانغا بۇ قاتتىق ئەلەم بولدى. ئۇ ئىگىچىسىنى ئوغلى ئابدۇلئىزىز

---

① ھىجرىيە 808-يىلى — مىلادى 1402 — 1403-يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ.
② ھازارۋۇل — شەيتانىڭ ئىسمى. بىشىم، ئۇششۇق مەنىلىرىدە.

مىرزىغا ئېلىپ بەرگەن سەمەرقەنت پادىشاھى ئۇلۇغبەگنى پاناھ تارتىپ، ئۆزىنى قوللايدىغان ھارىن قەبىلىسىنىڭ تۆمەن بېگى ئىبرزەنخان بىلەن جوراس قەبىلىسىنىڭ تۆمەن بېگى مىرەك تۇركمەنخاننى ئۇچ-تۆت مىڭ ئۆيلۈك خەلق بىلەن سەمەرقەنتكە ئېلىپ باردى. لېكىن ئۇلۇغبەگ ئېسەن بۇغاخاننى ياقلايدىغان كېلىنىنىڭلا سۆزىگە ئىشىنىپ، يۇنۇسخانغا ئىلتىپات قىلمايلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ بىلەن كەلگەنلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئەسىر ئالدى، قالغان قىسمىنى ھەرقايسى ۋىلايەتلەرگە تارقىتىۋەتتى. يۇنۇسخاننى بولسا بىر قىسىم مۇلازىملىرى بىلەن خۇراسان پادىشاھى بولغان ئاتىسى شاھرۇخ مىرزا قېشىغا ئەۋەتىۋەتتى. شاھرۇخ مىرزا ئەمدىلا 18 ياشقا كىرگەن ئەدەبلىك بۇ يىگىتنى ياقتۇرۇپ قالدى. ياخشى تەربىيە تاپسۇن دەپ ئۇنى مەۋلانە شەرىپىدىن ئەلى يەزدىگە[1]شاگىرتلىققا بەردى. ئۇنىڭ قولىدا 12 يىل ئوقىدى. ئۇستازىنىڭ ئەسەرلەر توپلىمى «مۇئەممە تەرەزى»نى ئوقۇپلا قالماي يەنە ئۇنىڭ «ھىلال»، «زەپەرنامە» قاتارلىق بىرقانچە ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ چىقتى. ھەممىدىن بەك سەئىدىنىڭ «گۈلىستان»نى ياقتۇرۇپ قالغانىدى. ئەرەبچە، پارسچىنى پىششىق بىلىشى — ئۇنىڭ ئىلىم-تەھسىل قىلىشىدا فارابى، ئىبنى سىنا ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىپ، مۇتالىئە قىلىشى ئۇچۇنلا ئەمەس، پارس ۋە ئەرەب دىيارىدا سەيلى-ساياھەتتە بولۇشى ئۇچۇنمۇ يول ئېچىپ بەردى. يۇنۇسخان شاھروخ مىرزىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئۇنىڭ شىرازدا ھۆكۈمران بولۇپ تۇرغان ئوغلى ئىبراھىم سۇلتان مىرزىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئاز ۋاقىت ئوردا خىزمىتىدە بولدى. بەختكە قارشى ئىبراھىم سۇلتان ئۇشتۇمتۇت باقىي ئالەمگە سەپەر قىلدى. تەختكە ئوغلى ئابدۇللا مىرزا ئولتۇردى. يۇنۇسخان ئۇنىڭ خاس نەۋكىرى بولۇپ شىرازدا 18 يىل تۇرۇپ قالدى. ئارىلىقتا ئىراق، شام، مەككە-مەدىنە، مىسىر تەرەپلەرگە بىرنەچە ھەج قىلغاچ سەيلى-ساياھەتتە بولدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭغا سوغۇق

---

① مەۋلانە شەرىپىدىن ئەلى يەزدى — ئۇيغۇر زامانداش داڭلىق چىقارغان ئالىم، ئەدىب.

مۇئاملىدە بولغان ئۇلۇغبەگ مىرزىنىڭمۇ ئوغلى ئابدۇللىتىپ مىرزا تەرىپىدىن شېھىت قىلىنغانلىقىنى ئىراقتا ئاڭلاپ شىرازغا قايتىپ كەلگەندە، ئاتىسىنى قەتلى قىلغان قاتىلىنىڭمۇ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپتى. ئۇنىڭ زېھنىمۇ، كۆزىمۇ ئېچىلىپ ئالەم ۋە سىياسىي ئەرباب بولۇپ قالغانىدى. يۇرت-ئېلىنى سېغىنغان يۇنۇسخان سۇلتان ئابدۇللا مىرزىنىڭ يۇقىرى مەنسەپ ۋەدە قىلىشىغا قارىماي سەمەرقەنتكە قايتىپ كەلدى. ئۇ ئېسەن بۇغاخاننى ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقان سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىشىغا ئېرىشتى.

— موغۇلستاننىڭ خانى بولۇشنى ئاللا سىزگىلا مەنسۇپ قىلغاندەك تۇرىدۇ، — دېدى ئەبۇ سەئىد مىرزا ئۇنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، —موغۇلستان ئېسەن بۇغاخان قولىدا نامراتلىشىپ كەتتى. ئۇ — ھە دەپ قوشنىلارنىڭ بېرىگە ھۇجۇم قىلىپ غەلىبە قىلالمايلا قالماستىن، نۇرغۇن نەۋكەرنىڭ قىرىلىشىغا، خەزىنە-بايلىقنىڭ خورىشىغا، خانلىقنىڭ يىلدىن-يىلغا ئاجىزلاپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولدى. ئۆز ھالىغا باقماي زېمىنىمىزغا باستۇرۇپ كەلگەن ئۇ مەلئۇنىڭ ئوبدان جازاسىنى بېرىپ، ئىككىنچىلەپ كىشىنىڭ بېرىگە ئاياغ باسماس ھالغا چۈشۈرۈپ قويدۇم. ئاڭلىسام بۈگۈن موغۇلستان خەلقى ئۇنىڭدىن بىزار بولۇپ يولىڭىزغا كۆز تىكمۈپتىپتۇ. لەشكەر دېسىڭىز، قانچىلىك كېرەك بولسا شۇنچىلىك بېرەي. موغۇلستانغا بېرىڭ يۇنۇسخان، ئاللا سىزگە نۇسرەت ئاتا قىلغۇسى.

يۇنۇسخان ئىككى كۈندىن كېيىن بىرمۇنچە لەشكەر بىلەن موغۇلستانغا قاراپ يولغا چىقىپ، ئىككى ھەپتىدىن كېيىن ئالمالىققا يېتىپ كەلدى.

يۇنۇسخاننى ھەرقايسى موڭغۇل قەبىلىسىنىڭ تۇمەن بەگلىرى، ئېسەن بۇغاخاندىن كۆڭلى قالغان بىر قىسىم ۋەزىر، ئەمىر، بەگ، سەردارلار، يۇرت كاتتىلىرى ئالمالىقتىن ئون چاقىرىم يەرگىچە ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى. شۇ كۈنى كېچىسى موڭغۇل قەبىلىلىرىنىڭ بەگلەر يىغىنى بولغان شىر ھاجىبەگ قىزى ئېسەن دۆلەت بېگىمنى يۇنۇسخانغا نىكاھلاپ بەردى.

ئەتسى بامدات نامزىدىن كېيىن موڭغۇل تۇمەن بەگلىرى بۇلارنى ئاق كىگىز ئۇستىگە ئولتۇرغۇزۇپ، يۇنۇسخانغا تاج كىيگۈزۈپ موغۇلستان خانى دەپ ئېلان قىلىشتى. بىر ئايدىن كېيىن ئېسەن بۇغاخاننى باغلاپ ئېلىپ كەلگەن شىرھاجىبەگنىڭ ياساۋۇللىرى ئۇنى يۇنۇسخاننىڭ ئاياغ ئاستىغا يانقۇزۇپ:

— خان ھەزرەتلىرى، دارغا ئاسامدۇق؟ بوغۇزلامدۇق؟ ياكى بوغۇپ ئۆلتۈرەمدۇق؟ — دەپ سورىدى.

ياداپ كۆزلىرى ئىچىگە كىرىپ كەتكەن ئېسەن بۇغاخان ئاكسىغا توغرا قارىيالماي يەر قاساپ ياناتتى. يۇنۇسخان ئورنىدىن تۇردى-دە، ئىنسىنىڭ بېشىدا زوڭ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ قوللىرىنى يەشتى.

— سەن ماڭا دۈشمەنلىك قىلغان بولساڭمۇ، بىر ئاتىدىن تۆرەلگەن قېرىنداشمىسەن. سېنى كەچۈردۈم، يەنە بېشىمغا قىلىچ چاپامسەن، ياكى خانلىقىمنى رونىق تاپقۇزۇش يولىدا جان پىدا قىلىپ گۈناھىڭنى يۇيامسەن، بۇ سېنىڭ ئىختىيارىڭ. كەل ئىنىم، مەن سېنى بىر قۇچاقلۇالاي، مەرھۇم ئاتا-ئانامنىڭ روھى خۇشال بولسۇن.

ئېسەن بۇغاخان ھۆركىرەپ يىغلاپ ئاكسىنىڭ ئايىغىغا تاشلاندى:

— پېقىر نالايىق ئىنىڭىز ئالدىڭىزدا كۆپ گۈناھكار، ئۇنى قانداق جازالسىڭىزمۇ ئازلىق قىلىدۇ ئاكا!

— چايانمۇ بىر-بىرىنى چاقمايدۇ، لېكىن ئادەملەر بىۋاپا بولسىمۇ، ھەممىسى نامەرد ئەمەس. سېنى ئەپۇ قىلالمىسام قانداقمۇ ئۇ دۇنيادا ئاللانىڭ ئەپۇ قىلىشىغا ئېرىشەلەيمەن ئىنىم. تۇرغىن، خانلىقىمىز ئۈچۈن ھالال خىزمەت قىل.

دانىشمەنلەرنىڭ "قاتىل بىلەن زىناخورنىڭ ئۆمرى كوتابولىدۇ" دېگىنى راست بولسا كېرەك. پۈقرانى ئۇنتۇپ ئەيش-ئىشرەتكە بېرىلگەن، ئەلنىڭ ھالىغا يەتمەي ئۇرۇش قوزغاپ قان تۆككەن ئېسەن بۇغاخان ئەركىنلىككە ئېرىشكەندىن كېيىنمۇ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرمىدى. ئۇ سارايڭ

بولۇپ قېلىپ ئۇچ ئايدىن كېيىن ئۆلدى.

يۇنۇسخان تەختكە چىققاندىن كېيىن خەلقتىن ئۇچ يىلغىچە ئالۋاڭ-ياساقنى كۆتۈرۈۋەتتى. بەش يىل ئىچىدە ئېسەن دۆلەت بېگىدىن مېھرى نىگار، قۇتلۇق نىگار، خوپ نىگار ئاتلىق ئۇچ قىز پەرزەنت كۆردى. بۇلار بىر-بىرىدىن چىرايلىق بولۇپ، ھەممىسى ئاھۇ كۆزلۈك ئىدى. خان بەدەخ-شان ئېلىگە مېھمان بولۇپ بارغاندا بۇ مەملىكەتنىڭ پادىشاھى مۇھەممەد-خاننىڭ قىزى شاھ بېگىمنى نىكاھىغا ئالدى. بۇ نازۇك بەدەن خوتۇنى مەھمۇدخان، ئەھمەدخان ئاتلىق ئىككى ئوغۇل، سۇلتان نىگار خېنىم، دۆلەت سۇلتان خېنىم ئاتلىق ئىككى قىز تۇغۇپ بەردى.

مېھرى نىگار خېنىمنى سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزىنىڭ چوڭ ئوغلى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا، سۇلتان نىگار خېنىمنى ئىككىنچى ئوغلى سۇلتان مەھمۇد مىرزىغا، قۇتلۇق نىگار خېنىمنى ئۈچىنچى ئوغلى سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىغا، خوپ نىگار خېنىمنى قەشقەر خانى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئوغلى مۇھەممەد ھۇسەين مىرزىغا ياتلىق قىلدى.

يۇنۇسخان ئوتتۇرا ئاسىيادىكى چاغاتاي ئەۋلادىدىن بولغان خانلار بىلەن ئەسىر تۆمۇر ئەۋلادىدىن بولغان سۇلتانلار ئارىسىدا دوستلۇق، ئىتتى-پاقلىقنى كۈچەيتتى ۋە تاشكەنت دىيارىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇنى چوڭ ئوغلى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ باشقۇرۇشىغا، ئاقسۇنى كىچىك ئوغلى ئەھ-مەدخانىنىڭ باشقۇرۇشىغا بەرگەنىدى. ئەھمەدخان ئاقسۇدىن ياركەنتكە يې-رىپ، ئۇچ يىل ئۆتمەي تەختىنى مىرزائابابەكرىگە تارتقۇزۇپ قويدى...

ئۇستازىنىڭ گەپ باشلىشى بىلەن سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ پەرۋاز قىلغان خىيال قۇشى توختاپ قالدى.

— ئاللا ئۆزلىرىگە يار بولسۇن سۇلتانىم، جانابى ئاتلىرى شاھىنشاھ يۇنۇسخان ئالىي ھىممەتلىك مەرد پادىشاھتۇر. ئۇ بۇ ۋاقىتقا قەدەر ئۆزىنىڭ ئەپۇچانلىقى، كۆكسى-قارىنىڭ كەڭلىكى بىلەن پۈتۈن موغۇلستان، خۇرا-سان ۋە ماۋارائۇننەھر شاھلىرى ئىچىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر بولۇپ كەلمەكتە.

جانابلىرىنى يارکەنتکە يولغا سالغىنى — شاھ ئاتلىرى ئەمەس، پىقىر ئۇستازلىرى. خاپا بولۇشقا توغرا کەلسە پىقىردىن خاپا بولسا، پىقىرنى جازالسا بولىدۇکى، سلىدىن خاپا بولۇش ئورۇنلۇق ئەمەس. ئەمدى ئاقسۇدا خانلىق تەختىدە ئولتۇرسۇنلار. بۇ ھەقتە بىر مەکتۇپ يوللاپ، شاھ ئاتلىرىنى مىرزا ئابابەکرىنىڭ ئاسىيلىقىدىن خەۋەردار قىلغايمەن.

خوجا فىزالىدىن ھەزرىتىم ئولتۇرماي ھاسسىغا تايىنىپ تۇرغىنىچە سۆزلەپ کەتتى.

— ئولتۇرسلا پىر ئۇستاز، — سۇلتان ئەھمەدخان خوجا مۇھەممەد فىزالىدىنىى ئورنىدا ئولتۇرغۇزدى، — پىقىر ئۆزلىرىدىن تەلىم ئالغىنىمدىن کېيىن، شاھ بولۇش خىيالىدا ئىجازەتلىرى بىلەن يارکەنتکە باردىم، شاھ بولدۇم، ئۇنى تارتقۇزۇپ قويدۇم. بۇ ئۆزۈمنىڭ شورى. ئەمدى شاھ ئاتام ئالدىغا بېرىپ ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولۇشنى خالاپ قىلىۋاتىمەن. جانابلىرىنىڭ مەکتۇپى شاھ ئاتامغا زور تەسىللىي بولغاي. ئەمدى ئىجازەت بەرسۇنلار، قايتسام.

— ئاقسۇنىڭ خانلىق تەختىدە ئولتۇرۇشلىرىنى نېمە ئۈچۈن شاھ ئاتلىرى خالىمىسۇن سۇلتانىم، زىنھار. بۇنىڭدىن بويۇن تولغىمسۇنلار.

جاۋاب بەرمەي سۆکۈت قىلىپ تۇرغان سۇلتانغا قارىغان ھەزرىتىم دېدى:

— سۇلتانىم، خارىزىم پادىشاھى بولغان ئەھمەد مىرزا، پەرغانە پادىشاھى سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا پەدەر بۇزرۇکۋارلىرى يۇنۇسخانىنىڭ کۈيئۇغۇللىرىدۇر. ئاکىلىرى سۇلتان مەھمۇدخان تاشکەنت دىيارىنىڭ خانى. نېچۈك ئۆزلىرىنى يالغۇز، ئاجىز سانايدىلا؟ قايسى تەرەپتىن ياردەم سورىسىلا ئۇلار قول قوشتۇرۇپ تۇرمايدۇ.

— بەس پىر ئۇستاز، پىقىرنىڭ بىر ئاللادىن باشقا ھەرقانداق کىشىدىن ياردەم تەلەپ قىلغۇسى يوق، ئىنسابىمغا دۇئا قىلسۇنلار.

ھەزرىتىم سۇلتانغا قاراپ کەتتى. "ئۇنىڭ مەجەزى بۇۋىلىرىغا

تارتىپتۇ" دېدى ئىچىدە.

— ئۇستازىم، دۇئا بەرسۇنلار.

— ئامىن، — قىبلىگە يۈزىنى قىلغان خوجا مۇھەممەد ئەزالىدىن ھەزرەت ئورنىدىن تۇرۇپ دۇئاغا قول كۆتۈردى، — ئى ئاسمان-زېمىننى يارىتىپ، بارلىق مەخلۇقاتنى ئۆز ئورنى بىلەن خالىق ئەتكەن ئۇلۇغ پەرۋەردىگارىم، كۆپلەرنىڭ قاتاردا سۇلتان ئەھمەدخاننى ئامان قىلغايسەن. ئۆزۈڭ ئىنئام قىلغان بەندىلەرنىڭ يولىغا باشلاپ، پەدەر[1] بۇزرۇكۋارى بىلەن سالامەت دىدار-مۇلاقات قىلغايسەن. كەلگۈسىدە ئۇنىڭ بۇ كەڭ دىيارىمىزغا ئادالەتلىك پادىشاھ قىلىپ بەرگەيسەن. بىرەھمەتكەيا ئەرھومەراھىمىن ...

ئەلەم ئوتىدا باغرى پۈچىلىنىپ تۇرغان سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ كۆزىدىن ئىككى قەتىرە ياش سىرغىپ ساقىلىغا چۈشتى. ئۇ ئۆزىنى ئۇزاتماقچى بولغان ئۇستازىنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ مېڭىپ، بۇ چوڭ خانىقانىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا چىقتى ...

خوجا مۇھەممەد ئەزالىدىن ئۆز غېرىبخانىسىغا ئالاھىدە يوقلاپ كەلگەن سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ بىر پىيالە سىنچايىمۇ ئىچمەي قايتىپ كېتىۋاتقىنىدىن كۆڭلى بىپەرۋا بولغانىدى. ئۇ، پەرىشان-مالال سۇلتان ئەھمەدخاننى شۇنداقلا ئۇزىتىپ قويۇشقا كۆڭلى قىيماي دېدى:

— سۇلتانىم، نائۇمىد شەيتاندۇر. ھەرگىز ئۇمىدسىزلەنمىسىلە. بۇ ئالەم ئۆزۈڭ ئالەم، قولغا كەلگەن تاجۇتەختىڭ قولدىن چىقىپ كېتىشىمۇ، يەنە قولغا قايتىپ كېلىشىمۇ تەقدىرى قىسمەتتۇر. غەيرەتلىك، جۇرئەتلىك بولۇش لازىم، — ئۇ ساقىلىنى تۇتاملاپ بىرنەرسە ئېسىگە چۈشكەندەك سورىدى:

— بۇ قېتىم تۇغۇلغان پەرزەنتلىرىڭ ئىسىم-شەرىپى نېمە ئىدى؟

---

① پەدەر — ئاتا.

— سەئىدخان، — سەل روھلىنىپ جاۋاب بەردى ئەھمەدخان.

— قوتلۇق ئىسمكەن، جانابى ئاللا مۇبارەك قىلسۇن، مەن ھەر كۈنى كېچىدە تەئەججۇد نامىزى[1] دىن پارىغ بولغىنىمدا شاھزادىگە دۇئا قىلىمەن. ئۆمرۈم يار بەرسە ئۆز تەربىيىتىمگە ئالغايمەن.

— خۇدا رەھمەت قىلسۇن پىر ئۇستاز.

سۇلتان ئەھمەدخان نامازشامغا چىققان ئەزانىنى ئاڭلاپ، خوجا مۇھەممەد فىزالىدىنىڭ كەينىدىن مەسچىتكە قاراپ ماڭدى.

① تەئەججۇد نامىزى — تۈن نىسپى بولغاندا يېكى تاڭ سەھەر تورۇپ ئوقۇيدىغان 12 رەكەت ناماز.

بەشىنچى باب

قۇرۇق تىكەن شېخى

1

سېغىز توپىلىق يارکەنت دېيارىنىڭ قىشچە سوغۇقتىن قانقان تۇپرىقى كۈن نۇرىدا ئىللىپ يۇمشاپ، يەردىن غېرىچ ئۆسۈپ چىققان كۈزگى بۇغداي مايسىلىرىنى كۆكلەم شامىلى يەلپۈندۈرمەكتە. ئېرىگەن قار-مۇز سۈلىرى بىلەن ئۇلغايغان زەرەپشان دولقۇنلىشىپ ئاقماقتا. مۇخ، كۆك تىكەن، يانتاق، يۇلغۇن باسقان دەريانىڭ بويلىرىدا — سۆگەت، تېرەك، رىدە، قارىياغاچ، چىنار دەرەخلىرى ئىغاكشىپ تۇرغان ئىككى قىرغاقتا گاھ قۇيۇن كۆتۈرۈلۈپ يەر ئوغۇتلاۋاتقان دېھقانلارنىڭ يۈز-كۆزلىرىگە قۇم-تاش ئۇرۇلسا، گاھ ئاسماندىن توپا بېغىپ پۈتۈن جاھان قىزغۇچ چاڭ-تۇمانغا غەرق بولاتتى. گاھ شارىلداپ ياغقان يامغۇردا جىمى كائىنات يۇيۇنۇپ، زەرەپشان دېيارى باشقىچە گۈزەللىشىپ كېتەتتى. لېكىن ئادەملىرى كۆچۈپ كەتكەن كونا يارکەنت شەھرى زەيلىشىپ، ئۆيلىرى ئۆرۈلۈپ خارابىلىققا ئايلىنىشقا باشلىغانىدى. يەنە بىرنەچچە قېتىم يامغۇر ياغمىغان بولسا ساق

ئۆيلەرمۇ قالمايدىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئادەملەر ھەقىقەتەن ئۇلۇغ بولىدىكەن. يېگىدىن بىنا قىلىنغان شەھەرگە كۆچۈپ بارغانلار ئۇ يەرنىمۇ تېزلا ئاۋات قىلىۋەتكەنىدى. بۇ يىل كەلگەن ھۆپۈپمۇ كونا شەھەرنىڭ دەرەخلىرىگە قونماي، يېڭى شەھەرنىڭ تال-جىرىملىرىغا، يېگىدىن ياسالغان مەسچىت-مەدرىسلەرنىڭ مۇنارلىرىغا قونۇپ سايراشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭ قايسى چاغدا كەلگىنىنى كىشىلەر كۆرمىگەن بولسىمۇ، ئۇجمە، سۆگەت شاخلىرىغا قونۇپ سايراۋاتقىنىنى بالىلارمۇ، چوڭلارمۇ كۆرۈشتى. دېھقانلار: "ھۆپۈپ كەپتۇ، يېڭى بىنا قىلىنغان شەھىرىمىزنى مۇبارەكلەپ سايراۋاتىدۇ، بۇ يىل بۇرۇنراق ئىسسىق بولغىدەك" دېيىشەتتى. قارلىغاچ كەلگەندىمۇ شۇنداق دېيىشكەنىدى. قارلىغاچ ھاۋا تۇتۇلغاندا، ھۆپۈپ ھاۋا ئېچىلغاندا كېلەمدىكىن؟ بۇگۈن ئاسماندا بۇلۇتنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى. ھەممە ياقتىن ھۆپۈپنىڭ سايرىغان ئاۋازى ئاڭلىناتتى.

ئوردىدا سۇلتانلىق تەختىدە ئولتۇرغان مىرزا ئابابەكرى ھۆپۈپنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، كىچىك ۋاقتىدا بېشىنى قوماق بېسىپ كېتىپ تەستە ساقايغان ئىمىر ۋەلى تاغايغا قاراپ كۈلۈپ قويدى. گەردىنىگىچە قىزىرىپ كەتكەن بۇ ئىشىك ئاغىسى پۇشۇلداپ تىنىپ يەرگىچە ئېگىلدى.

— قۇللۇق پادىشاھىم، خىزمەتلىرىگە تەييارمەن.

مىرزا ئابابەكرى قاقاھلاپ كۈلۈپ غەمزە قىلدى:

— ئى ئىشىك ئاغىسى، دەرھال چىقىپ ئاشۇ سايراۋاتقان ھۆپۈپ قونغان شاخنى ئېلىپ كېلىڭ...

— باش ئۈستىگە شاھىم.

ۋەزىر-ۋۇزرا، ئەمىر-ئەركانلار بىر-بىرى بىلەن كۆز يېقىشتۇرۇپ ئە-جەبلىنىپ تۇرۇۋەردى. مىرزا ئابابەكرى ئورنىدىن تۇرۇپ شاھانە تونىنىڭ قويۇن يانچۇقىدىن كەشىمىر قەغىزىگە يېزىلغان بىر پارچە خەتنى ئالدى.

— ۋەزىرلەر، ئەمىرلەر، قازى-قۇززات مۇنەججىملەر، ئاللانىڭ ئىلتىپا-تى ۋە ھەربىرلىرىنىڭ يار-يۆلەك بولۇشى بىلەن يارکەنت تەختىدە ئولتۇرغە-

نىمغا تېخى يىل توشمىدى. بۇرادىرىم سۇلتان ئەھمەدخان ئۆز سايىسىدىن چۆچۈپ يارکەنلىكىن كەتمىگەن بولسا، بۇ تەختتە ئولتۇرۇشقا ھەددىم يوق ئىدى. بوش قالغان تەختتە ئاخىرى بىر كىشى ئولتۇرۇشى كېرەك-دە. ئاللا بىلگۈچى نېسىپ قىلغانىكەن، مەن ئولتۇردۇم. بۇنىڭدىن بارچە خالايىق خۇرسەن. ھالبۇكى، قەشقەر ئەمىرى بولمىش ئۆگەي ئاتام مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلگۈچىدىن خەۋىسىرەپ قالغان چېغى، ئاڭلىشىمچە "تەختىنى تارتىپ ئالارمىكىن" دېگەن گۇمان بىلەن خاتىرجەم بولالمايۇبتىپتۇ. سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئاقسۇغا كېتىشى ئۇنىڭ ھۆرمەتلىك ئاتىسى بولغان موغۇلىستان شاھى يۇنۇسخانىنمۇ بىئارام قىلغاندەك. خۇراسان، خارەزىم شاھلىرىمۇ دىققەت نەزەرىنى بىلگۈچىگە تىككەندەك قىلىدۇ. ۋاللاھۇئەلەم، بىلگۈچىنىڭ ھېچ-قانداق يامان غەرىزى يوقلۇقى بىلگۈچى پەرۋەردىگار ئالەمگە ئايان. ئەگەر باشقىچە نىيەت-ئارزۇدا بولىدىغان بولسام، بۇ چاغقىچە سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ بېرىپ ئاقسۇنى ئۆز تەسەررۇپىمغا ئالغان بولاتتىم. يارکەنت شەھىرىنى قايتا بىنا قىلىمەن دەپ ئاۋارە بولماي، قارغىلىق، خوتەننى ئېلىپ، كەشمىر، ئافغانىستان تەرەپكە يۈرۈش قىلغان بولاتتىم. چۈنكى مەنمۇ قەشقەرنى سورىغان ئەمىر ئوغلىمەن. بۇنداق قىلىشقا نېمىشقا ھەققىم بولمىسۇن؟ ۋەھالەنكى، مەقسىتىم ئۇ ئەمەس، يارکەنت دىيارىنى ئاۋات قىلىش، يەتتە ئىقلىمدىكى نامدار شەھەرگە ئايلاندۇرۇش. مانا مۇشۇ مۇددىئادا موللا مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئاتامغا مۇنۇ مەزمۇندا بىر مەكتۇپ ئەۋەتكەنىدىم، سىلەر ئاڭلاپ بېقىڭلار.

سۇلتان مىرزا ئاباباكرى خەتنى ئېچىپ ئوقىدى:

"جانابى ئاللا قەشقەر تەختىدە بەرقارار قىلغان ھۆرمەتلىك ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا پەدەر بۇزرۇكۋارىمغا:

جانابى ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن پېقىرنى سۇلتانلىق تەختىدە ئولتۇرغۇزغان يارکەنت جامائەسىدىن، شاھدانە كوكۇلداش باشچىلىقىدىكى ۋەزىر-ۋۇزرالار، ئەمىر مۇھەممەدبېك قاتارلىق سەردارلار ئۆزلىرىگە ئالىي ئېھتىر-

رام بىلدۇرىمىز. پەرۋەردىگارىمىز ئاللا ئۆزلىرىنى پاناھىدا ساقلاپ، بەختـ
ىمزگە تاجۇ-سەلتەنەتلىرىنى ئۆمۈرلۈك قىلغاي. پېقىر قۇلۇم دېسىلە قۇللـ
رى، پەرزەنتىم دېسىلە پەرزەنتلىرى، ئەمرـپەرمانلىرىنى ساداقەتلىك بىلەن
ئىجرا قىلىپ، بۇيرۇقلىرىغا بويسۇنۇپ، ئاۋام-خەلقىگە، ئاجىز بېتىم-يېسىرلەرـ
گە خەزىنىدىن يارىدەم قىلىپ كېلىۋاتىمەن. ياراملىق زاتلارنى ئىش بېشىغا
قويۇپ، سۇلتان ئەھمەدخان دەۋرىدە ئارامى بۇزۇلغان ئەلگە ئاسايىشلىق،
ئەمنلىك ئاتا قىلىش يولىدا كۈچۈمنى ئايمايمەن. ھەزرەتلىرىنى ھەر
جەھەتتىن خاتىرجەم قىلىمەن. پىتنەـپاسات، ياڭلىق خەۋەرلەرگە ئىشەنمەـ
گەيلا، تاجۇـتەختىمنىڭ زىنھار كامال تېپىشىـ ئۈچۈن دۇئا بەرگەيـلا
بۇزرۇكۋارىم...

ئاللادىن مىننەتدار بولۇپ، نامۇناسىپ پەرزەنتلىرى سۇلتان مىرزا
ئابابەكرىدىن."

مانا بۇ مەكتۇپنى ئەۋەتكىنىمگە ئالاھەزەل ئىككى ئايدىن ئاشتى. پەدەر
بۇزرۇكۋاردىن خەۋەر يوق. بۇ خەتنى سىلەرگە ئوقۇپ بېرىشىم — غەيرىي
تىلەكـئارزۇيۇمنىڭ يوقلۇقىنى بىلدۇرۇشتىن ئىبارەت جانابلار.

ئۇ خەتنى شاھدانە كوكۈلداشقا بەردى:

— ساقلاپ قويۇلسۇن ۋەزىرىم.

— قوللۇق شاھىم، — شاھدانە كوكۈلداش يوگۇرۇپ كېلىپ ئىككى
قوللاپ خەتنى ئالدى. ئۇ گەۋدىلىك، تەمبەل ئادەملەردىن بولسىمۇ، مۇشۇ
تاپتا مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئالدىدا خۇددى ئاتىنىڭ يېنىدا ئېشەك تۇرغاندەك
ۋىجىك كۆرۈنەتتى.

2

مىرزا ئابابەكرىنىڭ بويى شۇنچىلىك ئېگىز ئىدىكى، ھەرقانچە قامەتـ
لىك ساناڭلىغان كىشىلەرمۇ ئۇنىڭ يەلكىسىگە كېلەتتى. ئەگەر ئۇ كۆپچىلىكـ

نىڭ ئارىسىدا ئۆرە تۇرسا، نۇرغۇن قوي ئارىسىغا قوتاز كىرىپ قالغاندەك بەھەيۋەت كۆرۈنەتتى. قارلىغاچ قانتىدەك شاپ بۇرۇتى، دۇگلەك قىلىپ چىرايلىق ياسالغان قاپقارا ساقىلى ئۇنىڭ كېلىشكەن تەمبەل بەستىگە سالاپەت قوشقانىدى. بىر قاراشقىلا كىشىنى ئەيمەندۇرىدىغان ئۆتكۈر نەزىرى ئەتراپتىكى ھەممەيلەننىڭ نەزىرىنى سۈندۇرۇپ تاشلىغانىدى. شۇڭا تىللىرى تۇتۇلۇپ قالغاندەك ھېچكىم زۇۋان سۈرەلمىدى. ئاخىرىدا جۇرئەتلىكرەك سانالغان ئەمر لەشكەر مۇھەممەدبېك ئالدىغا بىر قەدەم مېڭىپ تىزلاندى:

— ئى ئادالەتلىك سۇلتان، بۇ نامەدىكى مەزمۇن بىز ۋەزىر-ئەمىرلەرنىڭ كۆڭلىمىزدىكىنى ئىزھار قىلىپتۇ. بۇنىڭغا ئەمر مىرزا مۇھەممەد كورگانى ئەمەس، بەلكى پادىشاھ يۇنۇسخانمۇ قايىل بولغۇسى. چۈنكى ئالىيلىرى قەشقەرگە 50 يىلدىن ئارتۇق ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغاتاي ئەۋلادلىرىنىڭ دانا ھەم ئەلاسىنىڭ نادىر پۇشتى. چوڭ بوۋىلىرى ئەمر خۇدايىدات سەلتەنەتتە زامان شاھلىرىنىڭ ئالدى بولغانىكەن. ئۇنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلغان بوۋىلىرى ئەمر سەئىد ئەلمۇ قەشقەردە 20 يىلدىن ئارتۇقراق ھۆكۈمرانلىق قىلىپ ۋاپات بولغاندا، دانا ئاتىلىرى سانسىز مىرزا قەشقەرىيەنگسارنى مىرزا مۇھەممەد كوراگانىغا تارتۇق قىلىپ بېرىپ، ئۆزى ياركەنتنى پايتەخت قىلغانىكەن. بۇ، دۇنياغا ئۇنىڭ ئالىي ھىممەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. ھالبۇكى، ياش جەھەتتە كىچىك بولسىلىرىمۇ مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر ئۆزلىرىگە بەيئەت قىلىشى لازىمدۇر سۇلتانىم.

— ئارى، — شاھدانە كوكۈلداش ئەمر مۇھەممەدبېك بېيىدا تىزلاندى، — بۇ مەكتۇپلىرى ئالىي ھىممەتلىك نەسەبلىرىنىڭ مەرتىۋىسىنى ئەلۋەتتە تېخىمۇ ئۇستۇن قىلغاي. چاغاتاي ئەۋلادلىرى ئىچىدە ئالىيلىرىنىڭ قەلەم ۋە ئەلەمدە ھەممىدىن ئۇستۇن تۇرىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىغۇچى ھۆججەت بولۇپ قالغاي.

— ئارى، — ھەممە ۋەزىر-ئەمىر، بەگ-سەردارلار بىردەك تىزلاندى.

— ئورنۇڭلاردا ئولتۇرۇڭلار بۇرادەرلىرىم، — سۇلتان مىرزا ئابابەكـ رى يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى، — سىلەر خانلىقىمىزنىڭ تېرىكى، كۈچـ قۇدرىتى. پېقىر قولۇمغا قىلىچ ئېلىپ چەۋەندازلار قاتارىدىن ئورۇن ئالغانـ دىن بېرى ھەربىرىڭلار بىلەن ئەسرار بولۇپ كېلىۋاتىمەن. تاغام مۇھەممەد ھەيدەر كوراگانى بېيىدىكى ۋاقتىمدىمۇ، سۇلتان ئەھمەدخان ئالدىدا خىزـ مەتتە بولغان چاغلىرىمدىمۇ ھەربىرىڭلار پېقىرنىڭ ھۆرمەت-ئىززىتىمنى قىـ لىشىپ يۈقىرى ئابرويغا ئىگە قىلدىڭلار. بۇ نۆۋەت يارکەنتتە تەختكە چىققىنىمدىن كېيىنمۇ پەرمانبەردار بولۇپ، ياۋۇز دۈشمەنلەردىن قوغدىنىش، ئاۋام-خەلقنىڭ سېلىقىنى يېنىكلىتىش، ئۆي-جايلىرىنى سېلىش، يول يا-ساش، ئېرىق-ئۆستەڭ چېپىش ئىشلىرىدا جانپىدالىق كۆرسەتتىڭلار. تەختتە ئولتۇرۇشقا نېسىپ قىلغان ئاللا بۇنىڭدىن رازى. ئاۋام-خەلق رازى.

— بىز قۇللىرى يارکەنت شەھرىنى قايتا قۇرۇشقا پەرمان چۈشۈرگەن ئالىيلىرىدىن رازىمىز، — ۋەزىر-ئەمرلەرنىڭ ساداسىدىن ئوردا يەنە لەرزىگە كەلدى.

— جانابى ئاللادىن مىننەتدارمەنكى، ھەربىرىڭلارنىڭ پىداكارانە باشـ لامچىلىقلىرى ئارقىسىدا بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىتتا مانا بۇ يېڭى يارکەنت شەھرى بىنا قىلىنىپلا قالماستىن، شەھەر ئەتراپىدا 12 مىڭ يېڭى باغ ئەھيا قىلىندى. كاتتا سەيلىگاھ نورۇز دۆڭدە ياسالغان راۋاق-ئاشيان شەھەرلەرـ نىڭ ھېچقايسىسىدا يوقتۇر. بىر تەرەپتە جاھانباغ، چىنباغ، بىر تەرەپتە شامالباغ، گۈلباغ... كەبى باغلىق كەنتلەر شەھرىمىزنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشماقتا. ۋە لېكىن...، — سۇلتان مىرزا ئابابەكرى بىردىنلا سۆزدىن توختاپ كەينىگە يېنىپ، تەختكە چىقىپ ئولتۇردى، — ۋە لېكىن بۇ مۇبارەك يېڭى شەھرىمىزنىڭ سېپىلى تېخى پۈتمىدى. تېز ئاردا سېپىل قۇرۇلۇشى تاماملانسا، بۇ شەھەر بىر مۆجىزە بولۇپ قالىدۇ.

— ئاڭى، — قازاندەك چوڭ سەللە ئورىغان قازى كالان ھاتەمشاھ مىرزا ئابابەكرىنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ چوڭقۇر تەزىم قىلدى، — زېمىنۇ

ئاسمانىنىڭ يارانقۇچىسى ئاللا ئىگەم بۇ ئىشنى ئالىيلىرىغا نېسىپ قىلغانىكەن، باشقا ھېچقانداق شاھ-سۇلتانلارنىڭ قولىدىن كەلمەس. جانابى ئاللانىڭ بۇ ئىلتىپاتىنى شۇنداق جايىغا كەلتۈرىدىلەركى، خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن ھەرقانچە قاغىسىمۇ پىرىمىز خوجا ئەھرار ھەزرىتىمنىڭ دۇئاسى ئىجابەت بولۇپ، ئالىيلىرىنىڭ كۈچ-قۇدرىتى ئېشىۋېرىدۇ. نام-شەرىپلىرى تارىخلاردا ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن، ھارۇن رەشىد، سۇلتان سوتۇق بۇغراخانلاردەك زىكرى قىلىنىپ ئەۋلادتىن ئەۋلادقا قالغۇسى. ئىزلىرى مەڭگۈ ئۆچمىگەي. پەرۋەردىگار ئالەم ئالىيلىرىغا ھەزرىتى نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆمرىنى، ھەزرىتى سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ تەختىنە-دەبدەبىسىنى بەرسۇن ئامىن!

— ئامىن! — ئوردا ئىچى دۇئاغا كۆتۈرۈلگەن قوللاردىن قاراڭغۇلاشتى. "شۇكرى، ئەي ئاسمان-زېمىننىڭ ئىگىسى ئۇلۇغ ئاللا! غالىپ بەندە-لەرنىڭ قاتارىدا قىلغىنىڭغا شۇكرى. لەۋزىمنىڭ ئۆتكۈر قىلىچتەك بولۇشىغا، قىلىچمىنىڭ قېيا تاشنىمۇ بىسى يانماي پارە قىلىشىغا نېسىپ قىلغىن. پېقىر قۇلۇڭ ساڭىلا باش ئېگىدۇ..."

مىرزا ئابابەكرى كۆڭلىدە شۇكرى ۋە ئىلتىجا قىلغاندىن كېيىن ئاستا ئاۋاز بىلەن دېدى:

— ۋەزىرلىرىم، ئەمىرلىرىم، ئەلەم-قەلەمدە ئۆمۈرۋايەت مەن بىلەن بىرگە بولۇشقا ئەھدى قىلغان قېرىنداشلىرىم، مەن سىلەرگە ئىشىنىمەن. كىمىكى بۇ ئىشەنچكە داغ چۈشۈرىدىكەن ياكى ماڭا ئاسىيلىق قىلىدىكەن، بېشىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ، ياكى خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىدەك تېرىك تۇرۇپ بالا-چاقىسى بىلەن دىدارلىشالمايدىغان ھىجران ئازابىغا قالدۇرۇلىدۇ. بۇ — ئۆلتۈرۈلگەندىنمۇ ئازابلىق، — ئۇ سۆزدىن توختاپ قالدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئاشۇ كۈنى خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى كىرگەن چاغدىكى ئاجايىپ ھالەت كەلدى. مىرزا ئابابەكرى:"ئۇ ئايىغىمغا يېقىلىپ بىر قوشۇق قېنىنى تىلەيدۇ" دەپ ئويلىغانىدى. ئەما خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى:

— مىرزا، ئاللا دۇنيادا بۆرىنىمۇ، قوينىمۇ يارانقىنىغا ئوخشاش زالىم-

نمۇ، مۆمننمۇ ياراتقان. چۈنكى ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز قىلمىشىغا لايىق جازاغا ئۇچرايدۇ، ئىنتىمغا ئېرىشىدۇ، سىزمۇ شۇنداق. تەختكە چىقتىم دەپ ئۇنچە كۆرەڭلەپ كەتمەڭ. تەختتىن چۈشىدىغان نادامەتلىك كۈننىڭ بولىدىغانلىقىنمۇ ئۇنتۇپ قالماڭ، مەن شۇنى دەپ قويغىلى كەلدىم. ئەمدى قوچقار ياساۋۇلنى چاقىرىپ مېنى چېپىشقا بۇيرۇڭ، — دېدى كۆكرەك كەرگەن ھالدا تىك تۇرۇپ.

مىرزا ئابابەكرى قوچقار ياساۋۇلنى چاقىرمىدى، ئۇنى ئۆلۈمگىمۇ بۇيرۇمىدى. لېكىن مۇنداق دېدى:

— ئاللا سىنىڭ ئۆمرۈڭنى ئۇزۇن قىلغان ئوخشايدۇ. مەن سېنى ئۆلتۈرمەيمەن. ئەمما بۇگۈندىن باشلاپ خاتون-بالىلىرىڭ بىنىغا قەدەم باسمايسەن. ئەگەر ئۇلار بىلەن دىدار كۆرۈشىدىكەنسەن، شۇ كۈنى ئۆڭ-رۇق-ئەۋلادىڭ قەتلىئام قىلىنىدۇ. ماڭ، چىق!...

خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ئاچچىق بىر كۈلدى-دە، گۈس-گۈس دەسسەپ چىقىپ كەتتى.

3

مىرزا ئابابەكرى خىيالدىن ئۆزىگە كېلىپ بىردىن كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا بېشىنى سىلىپ تۇرغان ئەمىر ۋەلى تاغايغا قارىدى.

— ئىشىك ئاغىسى، ھۆپۈپ نېمىگە قونغان ئىكەن؟

— سۇلتانىم، ھۆپۈپ... — ئۇ دۇدۇقلاپ سۆز قىلالماي جايىدىلا تىزلاندى.

— ھۆپۈپ نېمىگە قونغان ئىكەن؟ قونغان نەرسىنى ئېلىپ كەلدىڭمۇ؟

— گۇناھىمدىن ئۆتسىلە سۇلتانىم، ئېلىپ كەلدىم.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ بايىاتىن قىزىرىپ ئېسىلىپ كەتكەن يۈزى سۇرلۇك

تۇس ئالدى.

— قېنى كۆرسەت.

ئىمىر ۋەلى تاغايى كىمخاپ تونىنىڭ يېڭىغا يوشۇرۇپ تۇرغان قۇرۇپ كەتكەن تىكەن شېخىنى چىقاردى ۋە ئىككى قوللاپ سۇندى.

— ئوردىنىڭ يان تېمى ئۇستىگە ئورنىتىلغان تىكەنلەر ئىچىدە مۇشۇ تىكەن ئۇستىگە قونغانىكەن، تازا كۆرۈۋېلىپ شوتا قويغۇزۇپ ئالدۇردۇم.

— يېڭىلىشمىغانسەن؟ — سورىدى مىرزا ئابابەكرى قۇرۇق تىكەن شېخىنى ئېلىپ.

— زىنهار سۇلتانىم.

— يېشىل تال ياكى كۆك تېرەك شېخى ئېلىپ كېلىدۇ دەپ ئويلىغانىدىم. خەيرىيەت، داڭگال ئېلىپ كەلمەي، قۇرۇق تىكەن شېخى ئېلىپ كەپسەن. ئەمدى دەرھال چىقىپ مۇشۇ تىكەن شېخىنى ئالغان تامنى چاقتۇرۇۋېتە. ئورنىدا ئىلگىرىكىدىنمۇ كۆركەم، ھەيۋەتلىك يېڭى تامنى كۆرەي. ئەمما ئۇستىگە قۇرۇق تىكەن شېخى ئەمەس، چىرايلىق ياسالغان ئۇچلۇق تۆمۇر زىخچە ئورنىتىلغان بولسۇن.

— خوپ شاھىم.

ئىمىر ۋەلى تاغايى پۇتى بىلەن ئەمەس، بېشى بىلەن دۇمىلىغاندەك ئارقىسىچە تېز مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

— دانا تەدبىر، — دېدى شاھدانە كوكۇلداش ئېگىلىپ، — ئوردا تېمى ئۇستىگە قۇرۇق تىكەن ئورنىتىش سەلتەنەتلىرىگە يارىشىمىس ئىدى. ئەمدى دەل جايىدا بولدى.

مىرزا ئابابەكرى ۋەزىرىنىڭ گېپىگە قۇلاقمۇ سالماي خىيالغا بەنت بولدى: "خۇدايا پەرۋەردىگارا، ئاۋۋال ھەممىگە مۇيەسسەر بولۇپ، ئاخىرىدا ھەممىدىن قۇرۇق قالارمەنمۇ؟ قۇرۇق تىكەن شېخى ياخشى بىشارەت ئەمەس. سۇلتان ئەھمەدخاننى يېڭى تۇغۇلغان ئوغلى سەئىدخان بىلەن ئۇجۇقتۇرۇۋەتمەي قويۇۋېتىپ يامان قىلىپتىمەن. بېقىر قۇلۇڭغا ئۆزۈڭگە پاناھ

بولغايسەن".

— ھۆرمەتلىك شاھىم، مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر كوراگانى سەردار نىياز مەشقاۋۇلدىن ئالىيلىرىغا خەت ئەۋەتكەنىكەن. كىرسۇنمۇ؟ — دېدى يېڭى تەيىنلەنگەن ئوردا دەرۋازىۋەنلەر باشلىقى ئىبراھىم مەرغۇلانى كىرىپ كەلگىنىچە تىزلىنىپ.

بۇ سۆزنى ئاڭلاپ خىيالدىن ئۆزىگە كەلگەن مىرزا ئابابەكرى ئىتتىك كىرىپ كەلگەن ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ باشلىقى قوچقار ياساۋۇل بىلەن ئوردا ئەمرى ئابدۇللا دانىشقا تەڭلا قاراپ:

— يەنە قانداق پالاكەت باستى؟ سېپىل پۈتمىدىمۇ؟ — دەپ سورىدى. ھەر ئىككىيلەن تىزلاندى. ئابدۇللا دانىش دېدى:

— شاھىم، كەچۈرگەيلا، سېپىلنى پۈتتۈرۈش ئۈچۈن كېچە-كۈندۈز تەر تۆكۈۋاتىمىز. بۇ ۋاقىتقا قەدەر ھەر ئائىلىدىكى ئۈچ جاندىن بىرىنى ھاشارغا تۇتقانىدۇق. تاش، توپا، سامان توشۇشقا يەنىلا بېتىشمەي، ئىككى جاندىن بىرىنى ھاشارغا تۇتىمىز دېسەك، شەھەر ۋە بەزى كەنت ئاھالىسى قارشى چىقىپ: "ئەھمەدخان ۋاقتىدا ئارامخۇدا كۈن ئۆتكۈزۈپ كەلگەنىدۇق. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ۋاقتىدا ھاشار ئىشلەپ ئۆلۈپ كېتىدىغان ئوخشايمىز. بىزگە زادى ئارامليق بارمۇ-يوق؟" دەپ غەۋغا كۆتۈردى. 100 دىن ئارتۇق كىشىنى زىندانغا تاشلىدۇق. ھېچ بىسقمايۋاتىدۇ.

— بىرنەچچە كىشىنىڭ قول-پۇتىنى ئۈرۈپ چىقتۇقتۇق. شاھىم، يەنىلا بىسقمايۋاتىدۇ، — سۆز قىستۇردى قوچقار ياساۋۇل.

مىرزا ئابابەكرى ھېچ ئىش بولمىغاندەك بۇرۇتىنىڭ ئۇچىنى بۇراپ-بۇراپ قويۇپ، بىردىن جۇراپ ئورنىدىن تۇردى:

— يارلىق! كىم ھېنىڭ سېپىل سېلىش پەرمانىمغا قارشى چىقسا، نەسەھەت قىلسىمۇ پەيلىدىن يانمىسا توپا ئاستىغا بېسىلسۇن. زىندانغا سالغانلارنىڭ ھەممىسىنى چىقىرىپ پۈتىنى كىشەنلەپ توپا توشۇشقا سېلىڭلار. ئىش بېشىدىكىلەردىن كىمكى ھېنىڭ يارلىقىمنى ئىجرا قىلماي بوشاڭ-

لىق قىلسا، شۇ جايىنىڭ ئۆزىدە 40 دەررە ئۇرۇپ ئاندىن سېپىل ئاستىغا بېسىڭلار.

— باش ئۇستىگە شاھىم، — دېدى قوچقار ياساۋۇل رەڭگى تاتىرىپ تۇرۇپ قالغان ۋەزىر ئابدوللا دانىشقا مەڭىستىمەسلىك بىلەن قاراپ.

مىرزا ئاباباكرى سوغۇق نەزەر بىلەن سورىدى:

— ۋەزىر، نېمە سەۋەبتىن زۇۋانىڭىز تۇتۇلۇپ قالدى؟

ئابدۇللا دانىش ئۇنىڭغا قارىدى:

— سۇلتانىم، جانابى ئاللا ھەممىلا ئادەمگە ئەقىل بىلەن كۆڭۈلنى ئوخشاش ئاتا قىلغان. قاچانكى ئالىيلىرى يارىكەنتته تەختكە ئولتۇرغان كۈندىن باشلاپ ئەقىل ئىگىلىرى خارلىنىپ يۈرەكلەر مۇجۇلماقتا. بولۇپمۇ بېگىم شەھەر سېپلىش جەريانىدا ئوردا خەزىنىسىگە نۇرغۇن ئالتۇن-كۈمۈش يىغىلدى. ئەمما خەلقنىڭ ئارامى بۇزۇلدى. چاكىقىغى قانغۇدەك سۇ، قورسىقى توپغۇدەك ئاش-نان بېرىلمەي، ئىشقىلا سېلىنىپ، كىشىلەر قاتتىق ئازابلاندى. پېقىر سۇلتانىمغا ياخشى مەسلىھەتلەرنى بەرسەم، ئاللانىڭ مۆمىن بەندىلىرىنىڭ مۇشكۈلىنى ئاسان قىلىشقا ياردىمىم تېگەر دەپ ۋەزىر بولۇشنى ماقۇل كۆرگەنىدىم. ئەمدىلىكتە پۇشايمان قىلۇاتىمەن.

— ھە، پۇشايمان قىلۇاتامسەن تېخى، — مىرزا ئاباباكرىنىڭ قاشلىرى لىككىدا كۆتۈرۈلۈپ، كۆزلىرىدىن ئوچقۇندىغان كۆكۈش نۇر چىرايىنى سۇرلۇك قىلۇەتتى. ئۇ تۇتۇپ تۇرغان قۇرۇق تىكەن شېخىنى شىلتىپ دېدى، — سېنىڭ خېلى گېپىڭ بار ئوخشايدۇ. تەخىر قىلىپ تۇر. مەن قەشقەردىن كەلگەن مېھمانىنى يولغا سالاي، — ئۇ باش ئېگىپ تۇرغان ئىبراھىم مەرغۇلانىغا كۆز تىكتى:

— سەردارنى باشلاپ كىر.

ئابدۇللا دانىش: "ھەرقانداق ئىش چەكتىن ئېشىپ كەتسە نارازىلىق قوزغايدۇ. بېگىم شەھەر سېپلىش ئەسلىدە ياخشى ئىش. لېكىن بۇ ئىشتا ھەربىر ئائىلىنىڭ ئەھۋالى نەزەرگە ئېلىنمىسا، سۇلتانىنىڭلا گېپى گەپ

بولۇپ، ئاۋامنىڭ پايدا-زىيىنىغا سەل قارالسا، ئىش مۇۋاپىق تەقسىم قىلىنماي زورلۇق ئاساسىي ئورۇندا تۇرسا، جاندىنمۇ كېچىدۇ كىشى. ھەي ... مىرزا ئابابەكرى، سەن كونىشەھەر ئورنىنى كولىتىپ، نۇرغۇن ئالتۇن-كۆمۈشكە ئىگە بولۇپ، كۆزۈڭ تورلىشىپ قالدى. ئېغىر ئەمگەك ئاستىدا ئارام ئالالماي ئاجىزلاپ ئۆلۈپ كېتىۋاتقان كىشىلەرنى كۆرمەي، نام-ئابروي قازىنىش كويىدا بولۇپ كېتىۋاتسەن. خەپ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇنىڭ سورىقى بولماي قالمايدۇ...“ دەپ ئويلىغىنىچە تۇرۇپ قالدى.

— قەشقەر ئەمرى مۇھەممەد ھەيدەر كوراگاندىن نامە ئېلىپ كەلدىم مىرزا، — دېدى سەردار نىياز مەشقاۋۇل لىپاپلىق مەكتۇپنى ئىككى قوللاپ سۇنۇپ.

— مېنىڭ ئىلگىرىكى تاغام، ھازىرقى ئۆگەي ئاتام بولمىش مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر شۇنداق دە دېگەنمىدى؟ — سورىدى كۆزى قىزىرىپ، چىرايى تاتارغان مىرزا ئابابەكرى.

— ماڭا مەكتۇپنى تېز يەتكۈزۈشۈمنى تاپىلىغانىدى.

— مەكتۇپنى ۋاقتىدا كەلتۈردۈڭ يېگىت، ساڭا ئۆزۈڭ كۈتمىگەن ئىنئام بېرىلىدۇ، — دېدى مىرزا ئابابەكرى مەسخىرە كۈلكىسى بىلەن. ئاندىن ئۇ قوچقار ياساۋۇلغا قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئاڭلىدىڭمۇ ياساۋۇل، بۇ يېگىتنى ئېلىپ بېرىپ سېپىل قۇرۇلۇشىدا ئىشلەت. كۈچ-غەيرىتى ئارتۇقتەك قىلىدۇ. ئەگەر خىزمىتى كۆڑۈنەرلىك بولسا، تەخىر قىلماي ئابدۇللا دانىشمەنلا باغى ئېرەمگە يولغا سېلىپ قويغىن. ئۇقتۇڭمۇ؟

ۋەزىر-ئەمرلەر چۆچۈشۈپ يەرگە تۆۋەن قاراپ تۇرۇپ قېلىشتى. قوچقار ياساۋۇل ئالدىغا بىر قەدەم بېسىپ يۇكۇندى:

— ئۇقتۇم شاھىم!

— ئەمدى بۇلارنىڭ بىمەزگە سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ۋاقتىمنى زايا قىلغۇم يوق. بۇلارنى ئېلىپ كەت. ھە، توختا، بۇگۈندىن باشلاپ پۈتۈن قۇرۇلۇشقا

سەن مەسئۇل. سېپىل بىر ھەپتىدە پۈتۈشى كېرەك!

— ئورۇندايمەن شاھىم!

— يۈرۈك يېگىت! — ئابدۇللا دانىش مىرزا ئاباباەكرىنىڭ گېپىنى تازا ئاڭقىرالماي تۇرغان نىياز مەشقاۋۇلنىڭ بېگىدىن تارتىپ كەينىدىن مېڭىشقا ئىشارەت قىلدى، — بىزگە بۇ دۇنيادا خوۋلۇق يوق. ئاللانىڭ دەرگاھىغا بىللە بارىدىغان بولدۇق ئىنىم.

— قېنى مېڭىش، — كۆزلىرى بەقەمدەك قىزارغان قوچقار ياساۋۇل ئۇلارنى ئالدىغا سېلىپ چىقىپ كەتتى.

مىرزا ئاباباەكرى لىپاپىنى ئېچىپ خەتنى ئالدى ۋە ئۇنىڭغا كۆز يۈگۈرتۈپ ئۇنلۇك ئوقىدى:

"بەخت قۇشىنى بېشىغا قوندۇرغان باھادىر بالام مىرزا ئاباباەكرىگە، يارکەنت ئەھلىگە...

كەمىنە قەشقەردە دۇئايىكىزدا بولۇپ تۇرغۇچى ۋالىدەڭىزدىن،① شاھ ئاتىڭىزدىن، ئەمىر-سەردارلەردىن، قەشقەر ئەھلىدىن دۇئايى سالام.

ئاللا پاناھىدا ئامان-ئېسەن تۇرۇۋاتقانسىز؟

ئەزىز بالام، ئاڭلىشىمغا قارىغاندا، سۇلتان ئەھمەدخان سىزدىن خاۋا-تىرلىنىپ ئاقسۇغا كەتكەندىن بېرى يارکەنت شەھىرىنىڭ ئورنىنى يۆتكەپ قايتا بىنا قىلىۋېتىپسىز. غەرەز-مۇددىئايىڭىزنىڭ ئوچۇق-ئاشكارا ئەمەسلىكى پېقىرنىمۇ ئەندىشىگە سېلىپ قويدى. ئەمما كېچىكىڭىزدىن تارتىپ ئاتا ئورنىدا تەربىيەلەپ ئۆستۈرگەنلىكىم تۈپەيلى كۆڭلۈم ھېلىمۇ توق. شۇڭا ۋالىدەڭىز بىلەن بىرگە يارکەنتكە بېرىپ سىز بىلەن دىدار كۆرۈشۈش نىيىتىگە كەلدۇق. ئاللا خالىسا ئەتە سەھەر يولغا چىقىمىز.

نامۇناسىپ ئاتىڭىز مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر.

ھىجرىيە 863-يىل رەبىيەل ئەۋۋەلنىڭ 9-كۈنى".

---

① ۋالىدە — ئانا.

مىرزا ئابابەكرى خەتنى ئوقۇپ بولۇپ تەختتىن چۈشتى. گۈررىدە ئورنىدىن قوپقان ۋەزىر-ئەمرلەر قول باغلاپ تۇرۇشتى.

— جانابلار، — دېدى ئۇ بوم ئاۋاز بىلەن، — قەشقەر ئەمرى مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر يەتتە-سەككىز كۈن ئىچىدە يېتىپ كېلىدۇ. بۈگۈن دۈشەنبە، كېچىكسە كېلەر چارشەنبە كۈنى بىز بىلەن دىدار كۆرۈشىدۇ. مۇشۇ بىر ھەپتە ئىچىدە سىپىل پۈتۈپ، شەھەر سەرەمجانلاشتۇرۇلۇپ بولۇشى كېرەك. بۇ چاغقىچە ئابدۇللا دانىش ۋەزىرلىك سۈپىتى بىلەن بۇ ئىشقا باشچىلىق قىلىپ كەلگەنىدى. ئەمدى قوچقار ياساۋۇل باشچىلىق قىلىدۇ. بارلىق ۋەزىر-ئەمىر، ئوردا سەردارلىرى بۇ ئىشقا نازارەتچى بولۇپ ھەيدەكچىلىك قىلىشلىرى كېرەك. ئەگەر سىپىل پۈتمىسە، بۇ شەھەر تېمى يوق ھويلىغا ئوخشاپ قالىدۇ. تېمى يوق ھويلىغا ئوغرى-قاراقچىمۇ، دوست-دۈشمەنمۇ ئوسۇپ كىرىۋېرىدۇ. بۇ ھالدا مىرزا مۇھەممەد ھەيدەرنى قانداقمۇ شەھەرگە تەكلىپ قىلغىلى بولسۇن؟ يارلىق: كىمكى بۇ ئىشقا توسقۇنلۇق قىلىدىكەن بېشى ئۈلىنىپ سازايى قىلىنسۇن. بۇ زور ئىشقا شاھدانە كوكۇلداش باش نازارەتچى بولىدۇ. مەن دۈشەنبە چۈشتىن كېيىن پۈتۈن شەھەرنى ئارىلاپ سىپىلنى كۆرگىلى بارىمەن. ھازىردىن باشلاپ شاھدانە كوكۇلداش، ئەمىر مۇھەممەدبېكلارنىڭ باشچىلىقىدا بۇ ئىشمۇ-زنىڭ ۋاقتىدا ئورۇندىلىپ بولۇشى ئۈچۈن جانپىدالىق قىلىپ بۇرچۇڭلارنى ئادا قىلىشقا ئاتلانغايسىلەر.

— باش ئۈستىگە، يارلىقلىرىنى بىجا كەلتۈرگەيمىز، — دېيىشتى ۋەزىر-ۋۈزرالار يۈرەكلىرى ئاغزىغا كەپلەشكەن ھالدا. ئۇلار شۇ ئالاقزادىلىك ئىچىدە قۇرۇق تىكەن شېخىنى تۇتقىنىچە مەغرۇر قەدەم تاشلاپ ھەرىمگە چىقىپ كېتىۋاتقان مىرزا ئابابەكرىنى تەزىم بىلەن ئۇزىتىپ قېلىشتى.

ئالتىنچى باب

قارا پەرەنجىلىك ئايال

1

بېڭى ياركەنت شەھىرى قارىسا تۇزلەڭلىكتەك كۆرۈنىدىغان قىياپاش دۆڭلۇك ئۈستىگە بىنا قىلىنغانىدى. ئۇزۇن-قىسقا كوچىلار، خالتا-ئەگمە كوچىلار كونىشەھەر كوچىلىرىغا قارىغاندا كەڭرەك بولۇپ، يولۇچىلارغا ئازادىلىك بېغىشلايتتى. يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى ئېرىقلاردا شىرىلداپ سۇلار ئېقىپ تۇراتتى. يول ياقىسىغا تىكىلگەن كۆچەتلەر شاخ ئايرىپ ئاينىشقا باشلىغانىدى. 7000 تۇتۇنلۇك ئائىلە بۇ شەھەرنىڭ ھەرقايسى كوچا-مەھەللىلىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. تۆت كوچا ئاغزى بولغان گۈزەردىكى[1] ئوقەتچى، لاتاپۇرۇش، دوراپۇرۇشلارنىڭ دۇكان-يايمىلىرى بۇ بېڭى شەھەرنىڭ ئاۋاتلىشىشقا يۈزلەنگەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى. بېڭى سىلىنغان مەسچىت-گۈمبەزلەرنىڭ قۇببىلىرى، پەشتاق-مۇنارلارنىڭ رەڭدار كاھىشلىرى كۈن نۇرىدا پارلىدايتتى. ئويما، قاپارتما نەقىش چۈشۈرۈلگەن

---

① گۈزەر — بازار.

تۇرۇك-ناۋالەر ئادەمنىڭ كۆزىنىڭ يېغىنى يەيتتى.

بۇگۈن سۇلتان مىرزا ئابابەكرى ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ناماز بامدانتىنى ئوقۇپ بولۇپ، غىزالىنىپلا ئالاھىدە زىننەتلەنگەن بېگى شەھەرنى كۆزدىن كەچۈرگىلى چىقتى. دەبدەبىسمۇ، ھەيۋىسمۇ يېتىپ ئاشقىدەك بۇ سۇلتاننى كۆرگىلى چىققان خالايىق يولنىڭ ئىككى قاسىنىدا تەزىم بىلەن ئۇن-تىنسىز تۇرۇشاتتى.

سۇلتان مىرزا ئابابەكرى سەيلى-ساياھەت ئورنى بولغان نوروز دۆڭ-دىن تارتىپ، شامالباغ، گۈلباغ، جاھانباغ، چىنباغ، ھەيرانباغ قاتارلىق جايلارنى ئارىلاپ چىققاندىن كېيىن، سۈرلۈك چېھرىدە تەبەسسۇم پەيدا بولدى. ئۇ ئېتىنى توختىتىپ دېدى:

— ۋەزىرلەر، ئەمرلەر، يارىكەنت خەلقى ھەقىقەتەن قابىل ئىكەن. مەن قايىل بولدۇم. دۇنيادا ھېچقانداق شەھەر بۇ كەبى تېز پۈتمىگەن بولسا كېرەك. بۇنى قۇتلۇقلاش لازىم، — ئۇ خەزىنە ۋەزىرى سۇلايمان دەۋرانىغا قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئاڭلاڭ! ھەر بىر شەھەر پۇقراسىغا بەش سەردىن كۆمۈش تارتۇق قىلىنسۇن.

— باربكاللا سۇلتانىمىز، ساخاۋەت بابىدا ھاتەم ئىكەنلا. ئۆزلىرىدەك جۈرئىتى بار ئىستىداتلىق سۇلتاننى جانابى ئاللا بۇ دىيارغا سۇلتان قىلمىغان بولسا، بېگى يارىكەنت شەھىرى بىنا قىلىنمىغان بولاتتى. جانابى ئاللا ئۆزلىرىگە رەھمەت قىلغاي. مەرتىۋىلىرى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن مەرتىۋىسىدەك ئۇستۇن بولغاي.

ۋەزىر-ئەمرلەر باش ۋەزىر شاھدانە كوكۈلداشنىڭ سۆزلىرىنى قۇۋۋەتلەپ مەدھىيە سۆزلىرىنى يامغۇردەك ياغدۇرۇۋەتتى. مىرزا ئابابەكرى ئاڭ-لىمىغانغا سېلىپ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇپ بېرىپ كونىشەھەرگە قاراپ يول ئالدى. ۋەزىرلەر سۇلتاننىڭ نېمە ئۈچۈن خارابىلىققا ئايلىنىپ قالغان كونىشەھەرگە بارماقچى بولغىنىنى بىلەلمەي، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن خاۋاتىرلەن-گەن ھالدا يۈرۈپ كېتىشتى.

كونىشەھەرنىڭ زەي باسقان مەيدەت كوچىلىرىدا كىشى كۆرۈنمەيتتى. ھەممە ئەتراپتىن غېرىبلىق، مىسكىنلىك چىقىپ تۇراتتى. ئۇستى ئېچىلغان ئۆيلەردىن ھەسرەت چاڭلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى. بۇ يەردە خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى، ئەلى سەردار كەبى سۇلتان ئەھمەدخانغا سادىق بىر قىسىم ئەمەلدارلار، شەھەر قورۇلۇشىدا نارازىلىق بىلدۈرگەن ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ ئائىلە-تاۋابئاتلىرىلا يېڭى شەھەرگە كۆچۈشكە رۇخسەت قىلىنماي قالدۇرۇپ قويۇلغانىدى.

مىرزا ئابابەكرى بەلكىم بۇ كونىشەھەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، بۇ يەردە قالغانلارغا ئۆز ھەيۋىسىنى بىر قېتىم كۆرسىتىپ قويماقچى بولغاندۇ؟ لېكىن ھېچكىم ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىپ ھۆرمەت بىلدۈرمىدى ياكى ھال ئېيتمىدى.

— ئى سۇلتانىم، بۇ يەردە قالغان بەختسىز كۆڭلى قارىلارنى جازالامدۇق؟ — سوردى شاھدانە كوكۈلداش سۇلتاننىڭ مەقستى شۇ بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ.

— جانابى ئاللا پېقىرنى يارىكەنتكە شەپقەت قىلىش ئۈچۈن سۇلتان قىلغان، — دېدى مىرزا ئابابەكرى، — ئاچچىقىڭىزغا ھاي بېرىڭ ۋەزىر. ئەتە نوروز دۆڭدە ۋە ھەرقايسى مەسچىت-مەدرىسلەردە قازان ئېسىلىپ خەلقە مېنىڭ نامىمدىن زاراخەتمە بېرىلسۇن! غېرىب-غۇرۇبالەرگە ئون سەردىن بىر سەرگىچە كۆموش ئىنئام قىلىنسۇن!

— خوپ شاھىم.

2

سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئاستىدىكى تورۇق ئات تۇۋقى ئاستىدىن چاڭ چىقىرىپ چاپچىپ تۇراتتى. ئۇ ئېتىنى دىۋىتىپ، بىر دوقمۇشتىن قايرىلىپ ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇستى ئېچىلىپ ئوت قويۇۋېتىلگەن، ئاستى قېزىلغان ئۆيلەر كۆپرەك بولغان بىر خارابە كوچىغا كىردى. ئات تۇيۇقسىز

ئۇركۈپ مىرزا ئاباباەكرىنى تاشلىۋەتكىلى تاس قالدى. ئۇ چۈۋەر چەۋەندار بولمىغان بولسا ئۇچۇپ چۈشۈپ زەي پاتقاقتا مىلىنىپ كەتكەن بولاتتى. مىرزا ئاباباەكرى غەزەپ بىلەن ئاتنىڭ تىزگىنىنى سىلكىپ تارتتى. ئات ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قاتتىق كىشنەپ توختىدى. ئۇ قارا تەرگە چۆمۈلگەن ئېتىنىڭ ئالدىدا قارا پەرەنجە ئارتقان بىر ئايالنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆردى ۋە غەزەپ، ھەيرانلىق ئىلكىدە سوردى:

— ئى بەدبەخت خاتۇن، ئۆلگۈڭ كەلدىمۇ؟ نېمىشقا ماڭا يول بەرمەيسەن؟

ئايال بارماقلىرىغا ياقوت كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈك سىلىنغان بىر قولى بىلەن چۈمىلىنى قايرىپ شۇنداق قارىۋىدى، مىرزا ئاباباەكرى گويا چۆچەكـ لەردە تەسۋىرلەنگەن ھۆر-پەرىنى كۆرگەندەك ھاڭۇقىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ بۇ ۋاقىتقا قەدەر بۇنداق چىرايلىق ئايالنى كۆرۈپ باقمىغانىدى.

— ئۆزۈم بىر ئاجىزە ئىكەنلىكىمگە قارىماي، سېنىڭ ياۋۇز تەلەتكىنى بىر كۆرۈپ باقاي دەپ ئۆيۈمدىن چىققان ئىدىم، — دېدى ئايال ئۇنىڭغا تىكىلىپ، — ئاللانىڭ ساڭا شۇنداق زور قەددى-قامەت، ئەقىل-پاراسەت ئاتا قىلغىنىغا مىڭ ئەپسۇس. چۈنكى سەن مۆمىن ئېرىمنى ئۆلتۈرگەن قاتىلسەن. قانخور قاتىلنىڭ بەشىرىسىنىڭ مۇنداق بولۇشىنى ئويلىمىغانىدىم.

— ئېرىڭ كىم؟ — سوردى مىرزا ئاباباەكرى ئايالنىڭ جامالىدىن كۆز ئۈزمەي.

— نەزەر مىرزا ئاتىنىڭ ياساۋۇلى تۆمۈر بەگ ئىدى. ئۇنى سېنىڭ ۋەھشىي ياساۋۇللىرىڭ بەش بالامنىڭ نالىسىگە قارىماي سۆرەپ چىقىپ، بېگى سوققان سېپىل ئاستىغا باستۇرۇۋەتتى. مانا كۆردۈم، سەنمۇ ئادەمگە ئوخشايدىكەنسەن، بەلكى قاۋۇل ئەبلەخ ئىكەنسەن.

مىرزا ئاباباەكرى قىلىچىنى شارت قىلىپ سۇغاردىيۇ، بۇ چوكانىڭ پەرەنجە ئىچىدىكى نازۇك بوينىغا ئۇرۇشقا تىترەپ تۇرغان قوللىرى بارمىدى. ئايال گەرچە قارا پەرەنجىگە يوشۇرۇنۇپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭ ساھىبجامالى،

شەمشادتەك قەددى-قامتى، تولغان بەدىنى ئاشۇ تۇرقىدىن مانا مەن دەپ چىقىپ تۇراتتى. بۇ لېۋەنىڭ مىرزا ئابابەكرىگە كۆرۈنۈپ تۇرغان گۈزەل چېھرى بۇلۇت بېرىپ چىققان تولۇن ئاينىڭ ئۆزى ئىدى. "سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ خوتۇنى خەدىچە سۇلتان بېگممۇ مانا شۇنداق چىرايلىق بولغىيتتى؟ ئەجەپ قولۇمدىن چىقىرۋېتىپتىمەن. ئوغلى سەئىدخاننى بو-غۇپ ئۆلتۈرۈپ ئۇنى ئەمرىمگە ئېلىپ، ئاندىن ئەھمەدخاننى قويۇۋەتسەم ئۇ ساراڭ بولۇپ تۇڭشىپ كېتەتتى. خۇدانىڭ مۇنۇ گۈزەل ئايالنى ماڭا يولۇققۇرۇشىدا قانداق ھېكمەت باردۇ؟ تىلى زەھەر ئىكەن. ئىچمۇ زەھەر-مىدۇ ياكى ..." ئۇ خىيالدىن توختاپ:

— ئاغزىڭنى يۇم، — دەپ ۋارقىرىدى. ئەمما ئۇنى بوش خىرقىراپ چىقتى. نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭ كۆڭلى ئىرادىسىگە بويسۇنمايۋاتاتتى. بۇ قورقۇمسىز ئايالنىڭ جاسارىتىمۇ ئۇنى ھەيرەتتە قويغانىدى. بۇ كەمگىچە ئايال زاتى ئەمەس، ھەرقانداق باھادىر سەركەردىلەرمۇ يۈزتۇرانە تۇرۇپ ئۇنى بۇنداق ئەيىبلىمىگەنىدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ بۇلۇتتەك تۇتۇلغان چىرايى بارا-بارا ئېچىلدى.

— ئى ئاللانىڭ شەپقىتىگە ئېرىشكەن سائادەتلىك مەزلۇمە، مەن سېنى كەچۈردۇم. شۇ شەرت بىلەنكى: بۇگۈن كەچ خۇدا خالسا ئۆز ئىختىيارىڭ بىلەن نىكاھىمغا ئۆتۈپ ماڭا خاتۇن بولغايسەن! — دېدى مىرزا ئابابەكرى جىددىي ھالدا.

ئايال شۇنداق قاقاھلاپ كۈلدىكى، ئات چوراپ ، تەيىارلىقسىز تۇرغان مىرزا ئابابەكرىنى تاشلۇەتتى. ئۇ كېچىكىدىن ئات مىنىپ ئالاھىدە تەربىيە-لەنگەن چەۋەندار بولغاچقا چاققانلىق بىلەن يەرگە دەسسۇالدى-دە، تىز-گىننى چىڭ تارتىپ ئاتنى تىنچلاندۇردى. ئون قەدەم نېرىدا توختاپ تۇرۇشقان ۋەزىر-ئەمىر، سەركەردىلەر نېمە ئىش بولغىنىنى ئاڭقىرالماي سۇلتانىنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتۈشۈۋاتاتتى.

— خۇدا بۇ سۆزۈڭگە مېنى يەغلاتماي كۈلدۈردى، — دېدى ئايال

— مەن يىراقتىن قىقاس-سۇرەننى ئاڭلاپ يەنە نامەرد ياساۋۇللىرىڭ بۇلاڭ-تالاڭ قىلغىلى كەلگەن ئوخشايدۇ، قاراپ باقاي دەپ چىقسپ سېنى كۆرگۈنۈم — تەقدىر-پىشانەم ئىكەن. ھېچكىمنى كەچۈرمەيدىغان سەندەك بىر زالىمغا خۇدا مېنى ئەپۇ قىلغۇزدى. بولمىسا بەش بالام ئۈچۈن جېنىمنى سەدىقە قىلماقچى ئىدىم. ھالبۇكى سېنىڭ بۇ تەلىپىڭگە ماقۇل بولماقتىن باشقا چارە يوق ئىكەنلىكىنى بىلىۋاتىمەن. ئەمما بۇ شەرتلىرىمنى بىجا كەلتۈرۈشۈڭ لازىمكى، ئۇنى رەت قىلماقچى بولساڭ جاۋاب بەرمەيلا بېشىمنى تېنىمدىن جۇدا قىلغىن. باللىرىمغا ئاللا بار.

— قېنى شەرتلىرىڭنى ئېيتقىن، — مىرزا ئابابەكرى ئۆزىگە قادىلىپ تۇرغان نازاكەتلىك ئايالغا قاراپ قىلىچىنى غىلاپقا سالدى.

— جانابى ئاللا كۆڭلۈمگە سالغان بىرىنچى شەرتىم شۇكى: بۇگۈن سەن قان تۆكمەسلىككە ۋەدە بەر.

— ۋەدە بەردىم، — دېدى مىرزا ئابابەكرى، — ئىككىنچى شەرتىڭنى ئېيت!

مەن ئابدۇلئەزىز يارخەندى ئاتلىق خالۋاپنىڭ قىزى ئۈممە گۈلسۇم بولىمەن. 15 يېشىمدا مەھەللىمىزدىكى سادىق كۇلالچىنىڭ ئوغلى تۆمۈر بەگگە ياتلىق بولغانىدىم. 12 يىلدا بەش بالىلىق بولدۇم. ئائىلىمىز ئاۋاتلىشىپ رونىق تېپىۋاتقان ۋاقىتتا سەن سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ يارخەنتتىن قوغلىۋېتىپ ئارامسىزنى بۇزدۇڭ. ئېرىمنى ئۆلتۈرۈپ مېنى تۇل قىلىپ قويدۇڭ. ئەگەر مېنى ئەمرىڭگە ئالماقچى بولساڭ، نارەسىدە بەش بالامنى قاتارغا قوشۇش تەلىپىمگە ماقۇل بولۇشۇڭ شەرت.

— خەير، جانابى ئاللانىڭ سېنى پېقىرغا ئۇچراشتۇرۇشىدا بىر ھېكمەت بار ئوخشايدۇ. بۇ شەرتىڭگە ھەم ماقۇل. قېنى ئۇچىنچى شەرتىڭنى ئېيت! — دېدى مىرزا ئابابەكرى بارغانسېرى ئايالغا مەھلىيا بولۇپ. "توۋا، نېمە ئىشتۇ بۇ. ئاللادىن باشقا ھېچكىمگە بوي ئەگمەس ھۆكۈمدار تۇرۇپ بۇ مەزلۇمنىڭ سۆزلىرىنى رەت قىلالمايۋاتىمەنا! ... ئەجەب..."

— ئۇچىنچى شەرتىم شۇكى دېدى ئايال، — پادىشاھ-سۇلتانلاردا ئىنساپ بولمايدۇ. ئىنساپ قىلدى دېيىلگەندەمۇ ساھىبجامال ئاياللارغا كۆزى چۈشكەندە ئىنساپتىن چىقىدۇ. تەلىپىم: باشقا خاتۇن-كېنىزەكلىرىڭ بىلەن ئوردىدا تۇرغۇم يوق. ماڭا ئايرىم قورۇ-جاي بېرىشىڭ كېرەك. كۆزۈم شەھۋانىي ھەۋەسىڭ قۇربانلىرىنى كۆرمىسۇن.

سۇلتان مىرزا ئاباباكرى بۇ نۆۋەت خىرىلداپ ئەمەس، قاقاھلاپ كۈلدى، يەر پۇراپ تۇرغان ئېتى چۈراپ باش كۆتۈردى-دە، تىزگىننى سۆرەپ قاچتى.

— ئاجايىپ خاتۇن ئىكەنسەن، — دېدى مىرزا ئاباباكرى تىزگىننى قاتتىق تارتىپ ئاتنى توختىتىپ، ئۇنىڭ ئەقل-پاراسىتى، سۈلكەت-نازاكەت-تىڭگە قايىل بولغان ھالدا، — ئۇچلا شەرتىڭ ئورۇندىلىدۇ. خۇدا خالسا بۈگۈن كەچ سېنى ساڭا ماقۇل كەلگەن قورۇ-جايىغا يۆتكەپ ئەمرىمگە ئالمەن. رازىمۇسەن؟

— سەندەك زالىمغا شەرتلىرىمنى قوبۇل قىلغۇزغان ئاللا پېقىرنىمۇ خاتۇن بولۇشقا رازىلىق بەرگۈزدى. ئەمدى ئۆيۈمگە كىرىپ كېتەي، باللىرىم كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

ئايال چۈمبىلنى يۈزىگە چۈشۈرۈپ قېيا ئېچىقلىق دەرۋازىدىن كىرىپ كەتتى. سۇلتان مىرزا ئاباباكرى ئۇنىڭغا بەرگەن ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىپ سېپىلنى كۆزدىن كەچۈرۈش جەريانىدا زادىلا غەزەپلەنمىدى. ئۇ سېپىلنىڭ ۋاقتى-قەرەلدە پۈتكەنلىكىدىن مەمنۇن بولغانلىقىنى كۆرسىتىپ، كىشىلەپ ئىشلەتكەن مەھبۇسلارنىڭ ھەممىسىنى قويدۇرۇۋەتتى. شۇ كۈنى كەچتە ئۈممە گۈلسۈمنى بەش بالىسى بىلەن ئوردىغا يانداش سېلىنغان تەكخانا قورۇسىدىكى خاس ئۆيگە ئالدۇرۇپ كېلىپ، نىكاھ ئوقۇتۇپ ئەمرىگە ئالدى.

ئۇ بۇ ۋاقىتقىچە ھېچقانداق بىر ئايالدىن بۇ كېچىدىكىدەك ھۇزۇرلانمىغانىدى. دېرىزىگە تاراسلاپ ئۇرۇلغان يامغۇرمۇ ئۇنىڭ شېرىن ئارامىنى بۇزالمىدى.

يەتتىنچى باب

ئەندۇۋا سېپىدىكى سىرلىق نەزمە

1

بۇ يىل زەرەپشانغا ئون كۈن بۇرۇن كەلگەن. دەريا قىنىغا پاتمىغان سۇ شىددەت بىلەن دولقۇنلاپ قىرغاقلارنى يالاپ، دەل-دەرەخلەر-نى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇپ ئېقىتىپ كەتتى. ئادەمسىز قالغان سال-كېمە، قېيىقلارنى شارقىراپ ئاق كۆپۈك چاچقان ئۆركەشلەر قورام تاشلارغا ئۇرۇپ پاچاق-پاچاق قىلىۋەتتى.

تاغ باغرىدىن ئېقىتىپ كەلگەن بولسا كېرەك، ئېشەك، ئات، ھارۋا، ئۆي سەرەمجانلىرى، بۆشۈك... قاتارلىق نەرسىلەرنى دولقۇنلار گاھ يۇتۇپ كەتسە، گاھ پۈرقۇپ قىرغاق ئۈستىگە تاشلايتتى. بۇ كەلكۈننى ئاسمان دېگىزىنىڭ چېكى سۆكۈلۈپ كەتكەندەك كېچىچە توختىماي قۇيۇلغان يامغۇر باشلاپ كەلگەنىدى.

نامازشام ئەتىگەن كېيىن يامغۇر توختاپ، ھاۋا بىرئاز ئېچىلغان بولسىمۇ، دەريا سۈيى بارغانسېرى ئۇلغىيىپ ئۆكتۈرۈلگەن، پەسلەپ كەتكەن يەرلەر-

دىن يار ئېلىپ، ئەتراپتىكى بېزا-كەنتلەرنى بېسىپ كېتىۋاتاتتى. سۇنۇك شارقىرغان ئاۋازى ئون چاقىرىمچە يەرگە ئاڭلىناتتى.

سۇلتان مىرزا ئاباباكرى ھۇنەرۋەن، كاسىپ، تىجارەتچىلەرنىڭ بىر قىسمىنى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى قارشى ئېلىشقا چىقىرىپ، يەنە بىر قىسىم شەھەر ئاھالىسىنى كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىشكە ئاتلاندۇردى.

قەشقەر دەرۋازىسىدىن تارتىپ، يولنىڭ بىر قاسىنقىدا تۇغ-ئەلەملەرنى لەپىلدىتىپ تۇرغان لەشكەرلەر سېپى، يەنە بىر قاسىنقىدا ناغرا-سۇناي سازلىرىنى سازلاپ تۇرغان شەھەر ئاھالىسىنىڭ سېپى تاكى زىننەتلەنگەن ياركەنت دەرۋازىسى ئۈستىدىن ئوردىغىچە سوزۇلغانىدى. 17 نەپەر نەۋكەر بۇرغا كانايىنى ئېگىز كۆتۈرۈشكەن ھالدا تۇرۇشاتتى.

كۈن غەربكە قىيسايغاندا قەشقەر تەرەپتىن كېلىۋاتقان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى كۆرۈندى. دەل شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ ۋەزىر-ئەمىر، سىپاھلىرى بىلەن شەھەر ئىچىدىن مىرزا ئاباباكرىمۇ چىقىپ كەلدى. كاناي چېلىندى، لەشكەرلەر سەپراس بولدى، داقا-دۇمباق ئەتراپنى لەرزىگە كەلتۈردى.

— خۇدا سۇلتان مىرزا ئاباباكرىنى سالامەت قىلسۇن!

— ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ھەزرەتلىرىگە سالامەتلىك تىلەيمىز! — دېگەن ئاۋازلار ھەر ياندىن ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

ئېتىنى بېتىلەپ كېلىۋاتقان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى كۆرگەن مىرزا ئاباباكرى ئاق قاشقا ئارغامچىسىنى ئىرغىپ چۈشتى-دە، ئىتتىك مېڭىپ بېرىپ ئۇنىڭ ئالدىدا تىزلاندى ۋە ئۇنىڭ قەشقەرچە زەر قىياق تونىنىڭ پەشلىرىنى يۈزىگە سۈرتۈپ، كۆكۈش نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىگە ياش ئالدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئەمىر ئاتا، مېھرى شەپقەتلىك پەرۋەردىگارىمىنىڭ ئىنايىتى بىلەن قەدەم تەشرىپ قىلىپ، غېرىب خانەمگە ئاياغ باسقانلىرى مىسكىن بېشىمنى كۆككە يەتكۈزدى. پېقىر قۇللىرى بۇنىڭدىن چەكسىز خۇرسەن، ئوبدان تۇرغانلا.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ئەزىز ئوغلۇم! ئەلھەمدۇلىللا، ئاللا پاناھىدا ياخشى تۇرۇپتسەن. پېقىرنى خجىل قىلماي ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت-لىك ۋالىدەلىرى بىلەن كۆرۈشسىلە، — دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا دەرھال ئۇنىڭ قولىدىن تارتىپ تۇرغۇزۇپ.

مىرزا ئاباباەكرى شۇ چاغدىلا زەر چۇچىلىق يوپۇق بىلەن چۇمكەلگەن مەپىنىڭ قارا مەخمەل پەردىسىنى ئېچىپ ئۆزىگە قاراۋاتقان ئانىسىنى كۆردى ۋە چاپسان ببرىپ تەزىم قىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ھۆرمەتلىك دۇنياگۇيۇم خان ئانا، مۇبارەك دىدارلىرى دىيارى يارکەنتنى ئۆزىنىڭ نۇر جۇلاسى بىلەن روشەن قىلغۇ-سى. قەدەم تەشرىپ قىلغانلىرى ئۇچۇن قانچىلىك خۇشال بولغۇنۇم جانابى ئاللاغا ئايانكى، ئۇرغۇغان روھىم سائادەت كۆكىدە پەرۋاز قىلماقتا.

جەمەك ئاغىچىنىڭ كالۇتۇن دوپپا ئۇستىدىن ئارتىلغان ئاق ھېلىلە رومىلىنى پۇتۇن قامىتىنى پىنھان ئەيلىگەن قارا پەرەنجىسى يوشۇرۇپ تۇراتتى. بىراق مىرزا ئاباباەكرى ئانىسىنىڭ كۆز بېشى قىلۇاتقانلىقىنى سېزىپ ھاياجانلاندى.

— ئەي جاھاندىكى ئانىلارنىڭ داناسى! پېقىر ئۇچۇن تۆككەن بىر قەترە بېشىڭىزنىڭ قىممىتى پۇتۇن ھاياتىمدىن ئارتۇق. بۇ قەرزنى قانداقچە تۇگىتىپ بولالايمەن؟ دۇئا ببرىڭ مېھرىبانىم.

— ئى باھادىر ئوغلۇم، خۇددى قەددى-قامىتىڭدەك سۇلتان بولۇپ، ھۆرمىتىڭمۇ ئېگىز كۆتۇرۇلۇپتۇ. سەن قەرزىڭنى تۆلىدىڭ. سەندىن رازىمەن بالام، — جەمەك ئاغىچا خېنىم قارا چۇمبەل ئىچىدىن مىرزا ئاباباەكرىنىڭ تەمبەل بەستىگە تىكىلدى، — ئەما ئىنىڭ ئۆمەر مىرزىدىن خاتىرجەم بولالماي كېلىۋاتسەمەن. ياۋاش، مۆكرەك، سەندەك قەيسەر ئەمەس. ئۇ ئاقسۇدا خوجا فىزالىدىنىڭ تەربىيسىدە بويسۇنغۇچى بولۇپلا ئۆتىدىغان نامەرد ئەمەلدارلاردىن بولۇپ قالمىسدى دەپ ئەنسىرەيمەن بالام.

— ياق خان ئانا، ئىنىم ئۆمەر مىرزا ئاقسۇدا تىنچ يانقىنى يوق.

ئۇ ئاقسۇنى بويسۇندۇرۇشۇمغا يارەملەشمەكچى.

— مىرزا ئابابەكرى، — دېدى سۆزلەرنى ئاڭلاپ تۇرغان مۇھەممەد مىرزا ئۇلارغا يېقىنلاپ كېلىپ، — مېنى ئەندىشگە سالغان دەل مۇشۇ ئىش. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ قەشقەردىن ئۆزۈم كەلدىم. بىز موغۇلستان خانلىقىغا — ئاتا-بوۋىلىرىمىز سادىقلىق بىلەن قوغداپ كەلگەن چاغاتاي ئەۋلادلىرى-نىڭ تاجۇ تەختىگە ئاسىلىق قىلىساق بولمايدۇ.

مىرزا ئابابەكرى ئەينى چاغدىكى قەشقەر ھۆكۈمرانى بولغان دادىسى سانسىز مىرزىنىڭ ئىنىسى بولمىش ھازىرقى ئۆگەي دادىسىغا قادالدى. قامەتلىك سانالغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ بويىمۇ ئۇنىڭ يەلكىسىگە كېلەتتى. دوغلاق، سېمىز بۇ ئادەم ئۆگەي بالىسىنىڭ شۇنچىلا بەستلىك ھەم تەمكىنلىكىدىن سەل تەمتىرەپ قالدى.

— پېقىر قۇللىرىنى ئاسىيلىقتا ئەيىبلىسىلە ھەق بولمايدۇ دادا، — دېدى مىرزا ئابابەكرى جىددىي تەرىزدە، ئۇنىڭ چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ چىقتى، — بۇ تۆھمەت بىلەن پېقىرنى قارىلىغانلارنى قاتتىق جازالاشنى تەلەپ قىلىمەنكى، ئىتائەتلىرىدىن خۇدا بەرگەن بۇ ئۆمرۈمدە بويۇن تولغاش نىيىتىم زىنھار يوق، ماڭا ئىشەنگەيلا.

— ھەزرىتىم، ئوغلۇم سىلىگە ئاسىيلىق قىلمايدۇ. ئۆزىنى "يارکەنت سۇلتانى" دەپ ئېلان قىلىشى ئۇنىڭ دانالىقتا كامالەتكە يەتكەنلىكىدىن-دۇركى، ئاخىر ئۇ سىلىنىڭ ئىزلىرىنى باسىدۇ ئەمەسمۇ؟ پەرزەنتلىرى ئىچىدە ھېچقايىسىسى ئەقىل-پاراسەت، ئەلەم-قەلەمدە ئۇنى بېسىپ چۈشەل-مەيدۇ. ئەگەر باشقا نىيىتى بولسا ھەرگىزمۇ سىلىگە بويسۇنمايتتى. بۇنداق دەبدەبە بىلەن كۈتۈۋېلىش ئۇرنىغا قىلىچ كۆتۈرگەن بولاتتى.

— ئاغىچا خېنىم، سۆزلىرى ماڭا ئەمىلىك بەخش ئەتتى. قەشقەردىن يولغا چىققىنىمدا بۇنداق داغدۇغا بىلەن كۆتۈۋېلىنىشىم خىيالىمغا كەلمىگە-نىدى. ئەلھال، بەدكارلارنىڭ پىتنە-پاساتلىرىنىڭ يالغانلىقىنى بۇ تەنتەنىلىك كۆرۈنۈش ئىسپاتلىدى. مەن ئوغلۇمدىن رازى، — دېدى مۇھەممەد ھەيدەر

مىرزا ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن باش لىگىشتىپ.
مىرزا ئاباباكرى تەبەسسۇم قىلدى.

2

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئاتقا مىنىپ ئۆگەي ئوغلى بىلەن قاتارلىشىپ ماڭدى. ئۇ سەپراس تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۈرگەن لەشكەرلەرگە كۆز سېلىپ: "نەۋكەرلىرى خىل ئىكەن" دېدى كۆڭلىدە ھەم "ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئاتىمىزغا ئامانلىق تىلەيمىز"، "سۇلتان مىرزا ئاباباكرىنى ئاللا پاناھىدا ساقلىغاي" دەپ تەنتەنە قىلىشۇاتقان خالايىققا قارىدى. "ئەجەبا، بۇلارنىڭ ھەممىسى ھۇنەرۋەنلەرمىدۇ؟ قوللىرىدائەسۋاب. بۇ مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئاۋامىنى ياخشى يولغاباشلىغانلىقىنىڭ ئىسپاتىمىدۇ؟ ياكى ئالداماچىلىقمىدۇ؟"

شۇ خىيالدا ئۇنىڭ كۆزى 70 ياشلاردىن ئاشقان چار ساقال بىر بوۋايغا چۈشتى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تىزگىنىنى تارتىپ ئاتتىن چۈشتى. بوۋاينىڭ ئالدىدا مىرزا ئاباباكرى باشلىق بارلىق ئەمىر-ۆمزىر، ياساۋۇللار توختىدى.

— ئى مويسىپىت ئۇستا، قوللىرىدىكى ئەندۇۋانى كۆرۈپ باقسام.

بوۋاي ئاۋۋال تەزىم بىجا كەلتۈردى. ئاندىن ئەندۇۋانى سۇندى. مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر يالتىراپ تۇرغان ئەندۇۋانى قولىغا ئالدى ۋە قىزىقسىنىپ نەزەر سالدى. ئەندۇۋانىڭ يۈزى ناھايىتى ياخشى سىلىقلانغان بولۇپ، خۇددى ئەينەكتەك كىشىنىڭ شولىسى چۈشۈپ تۇراتتى. ئۇنى قىزىقتۇرغان ئەندۇۋانىڭ يۈزى بولماستىن، ئاجايىپ گۈلدار نەقىش بىلەن زىننەتلەنگەن سېپى ئىدى. گۈلدار نەقىش ئىچىگە مۇنداق ئىككى مىسرا نەزمە ئويۇلغانىدى:

"مىرزا ئاباباكرى سالدى بىر شەھەر، گويا بېھىش،
تىرىكلەرگە ئالۋاڭ قويدى، ئۆلۈكلەرگە خىش..."

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قويۇق قاشلىق قاپقى شۇ ئان تۇرۇلدى.

— ئى تاغا، بۇ ئەندۇۋانى بۇ يەرگە كۆتۈرۈپ چىقىشلىرىدا بائىس نېمەدۇر؟ ئەندۇۋا سېپىدىكى ئويۇلغان نەزمىنىڭ مەنىسى ھەم نېمەدۇر؟ جاۋاب بەرگەيلا...

بوۋاينىڭ كۆكسىگە چۈشۈپ تۇرغان ئاپئاق ساقىلى تىترەپ كەتتى:

— بېشىمدىن قورقمەن ئالىبلىرى، گۇناھىمدىن ئۆتكەيلا.

— تاغا، ئاللانىڭ قەھرىدىن قورقسىلا، راستىنى ئېيتسىلا.

— مەن... مەن...، — دەپ بوۋاي يەنە توختاپ قالدى.

— مۇمىن كىشىلەر ئاللادىنلا قورقىدۇ ھەم يالغان سۆزلىمەيدۇ. قېنى، كۆڭۈللىرىدىكىنى ئېيتسىلا، — مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا چىرايى تاتىرىپ كەتكەن مىرزا ئاتابەكىرگە قارىپمۇ قويماي، بوۋايدىن جاۋاب كۈتۈپ تۇردى.

— پېقىر راستىنى ئېيتسام، ئېتىم تاھىر، ئاتىدۇراخمان نەققاشنىڭ ئوغلىمەن. كىچىكىمدىن تارتىپ تامچىلىق، نەقىشگەرلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەنمەن، — دېدى بوۋاي تۇتۇلۇپ-تۇتۇلۇپ سۆزلەپ، — سۇلتانىمىز مىرزا ئاتابەكىرى بېگىم شەھەر بىنا قىلىش يارلىقى چۈشۈرگەندىن كېيىن چوڭ-كىچىك ھەممە ئىشقا چۈشۈپ كەتتۇق. بايلارلا ئەمەس، تۇل-يېتىم، غېرىب-مىسكىنلەرنىڭ كەپە ئۆيلىرىنىمۇ بۇزۇپ، ئۇنىڭ خىشلىرىنى ئىشلىتىشكە مەجبۇر قىلىندۇق. ئوڭ-تەتۈر كولىنىپ ئاستىن-ئۈستۈن قىلۇېتىلگەن كونىشەھەردىن نۇرغۇن ئالتۇن-كۈمۈش يىغۇېلىنىپ خەزىنىگە ئېلىندى. بۇ ئاردا قانچە-قانچە ئەزىمەتلەر سېپىل ئاستىغا بېسىلدى. ئالىبلىرىنىڭ كېلىدىغانلىقلىرىنى ئاڭلىغان سۇلتانىمىز بىر ھەپتە ئىچىدە سېپىلنى پۈتتۈرۈشكە، بازار-كوچىلارنى رەتلەپ، شەھەرنى زىننەتلەشكە پەرمان چۈشۈردى. يەنە ۋەزىر ئابدۇللا دانىش قاتارلىق كىشىلەرمۇ سېپىل ئاستىغا ناھەق بېسىلدى. سېپىلغا توپا يەتمەي قەبرىلەر بۇزۇۋېتىلدى. بېگىم شەھەر ۋە كۆز ئالدىلىرىدىكى ھەيۋەتلىك سېپىل ئەنە شۇنداق بىنا بولغان. بۇ ئەندۇۋانى سۇلتانىمىڭ ئەمرى بىلەن كۆتۈرۈپ چىققىنىم راست، ئۇنىڭ سېپىگە نېمە ئۈچۈن بۇ نەزمە ئويۇلۇپ قالغانلىقىنى ئەمدى چۈشەنگەنلا.

بۇ سۆزنى ئاڭلىغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا تۇرغان جايىدا زۇۋان سۇرمەي تۇرۇپ كەتتى. كىمگە ئىشىنىش كېرەك؟ كەمبەغەل كاسىپ بوۋايغىمۇ ياكى سۇلتان مىرزا ئاباباەكرىگىمۇ؟...

3

توققۇز-ئون كۈنلۈك بولغان ئايىنىڭ يورۇقى پەردىسى بىر يانغا قايرىلغان دېرىزىدىن ئۇممە گۈلسۇم يانقان كىمخاپ تۆشەككە چۈشۈپ تۇراتتى. "تەقدىر-قىسمەت شۇنداق ئوخشايدۇ. بېتىم باللىرىم بىلەن خارا-بىلىقتا ئازابلىنىۋاتاتتىم. ئۇلۇغ قۇدرەت ئىگىسى ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن ھېچ كۈتمىگەندە سۇلتانىنىڭ خاتۇنى بولۇپ قالدىم. باللىرىمۇ پاراغەتلىك تۇرمۇشقا ئېرىشتى. ھەرقاچان ھوشيار بولۇپ مىرزا ئاباباەكرىنىڭ قەھرىدىن ساقلىنىشىم، ئۇنى شەيدا قىلىپ، ساھىبجامالدىن مېھرىنى ئۇزەلمەيدىغان ھالغا كەلتۇرمىگىم لازىم..."

ئۇممە گۈلسۇم ئابدۇلئەزىز خانۇاپ دەپ نام چىقارغان سودىگەرنىڭ ئەركە قىزى ئىدى. ئاتىسى كەشمىرگە كېتىۋاتقاندا لاداخ يولىدا تۇتەك ئېلىپ قازا قىلغاندىن كېيىن، ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدە ئۆستى. ئۇ مەھەللە-نىڭ بۇۋىمى بولغان ئانىسىدا ئوقۇپ ساۋاتلىق بولغان ئىدى. سۆزى چاقماقتەك خۇش ئاۋاز بۇ قىز ھەمىشە بىر شاھزادىگە ياتلىق بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. دائىم شاھزادىگە تېگىپ چۈشەيتتى. بىراق كاج تەقدىر-قىسمەت بۇ بېتىمەنى شاھزادىلەرنىڭ كۆزىدىن پىنھاندا بېتىلدۇردى. شاھزادە ئەمەس، بايلارنىڭ باللىرىمۇ ئۇنىڭغا كۆز قىرىنى سالمىدى. ئاخىرى مەھەللە-دىكى ياركەنت ھاكىمى ئەمىر نەزەر مىرزىنىڭ نەۋكىرى تۆمۈربەگ 15 ياشلىق بۇ قىزغا ئاشىق بولدى...

...ئۇممە گۈلسۇم ئىككى كۈندىن بېرى يۇز بەرگەن تەقدىرى قىسمەتنىن ھەم ھەيران، ھەم پەرىشان ئىدى. ئۇ بولۇپ ئۆتكەن ئىشنى

ئويلىغانسېرى ھاياجانلىناتتى. "بەزى ھالدا دۇشمەن شىلتىغان كۈچلۈك قىلىچنى قورقماستىن سۈندۈرۈپ تاشلاشقا ئىرادە قىلىش — كىشىنى كۈتمىگەن سائادەتكە ئېرىشتۈرىدىكەن. شاھزادىگە ياتلىق بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتىم. ئاقىۋەت سۇلتاننىڭ خاتۇنى بولۇپ قالدىم. بېشىمغا تاسادىپىي قونۇپ قالغان بۇ بەخت قۇشىنى ئۇچۇرۇپ قويماسلىقىز لازىم. ئى قۇدرەت-لىك ئاللا، ئەگەر سەن ئەقىل-جۇرئەت بەرگىنىڭ بىلەن گۈزەل ھۆسن بەرمىگەن بولساڭ، سۇلتاننىڭ قەھرىدىن ياندۇرالمىغان بولاتتىم. كاراماتىڭگە مىڭ شۈكرى، ساڭا سېغىنىپ تىلەيمەنكى، پېقىر ئاجىزە قولۇڭنى ئۇنىڭ مېھرىدىن، ئۇنى پېقىر ئاجىزە قولۇڭنىڭ گۈزەل رۇخسارىدىن ئايرىمىغايسەن..."

ئۇممە گۈلسۇم ئورنىدىن تۇرۇپ دېرىزىدىن قارىدى، تەكىخانا ھويلىسىدا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى. تۇنىڭ مەيىن شامىلى كۆتۈرۈلۈپ چىققان كۆكسىگە ئورۇلدى. بۇلۇت ئىچىدىن چىققان ئاينىڭ نۇرى ئەتراپنى گۈڭگا يورۇتقانىدى. ئەگەر مىرزا ئاباباەكرى ھازىر كىرىپ كەلگەن بولسا، ئادەمزات زاتىدىن بولغان بىر ئايالنى ئەمەس، سېھرلىك دۇنيادىن كەلگەن پەرىزاتنى كۆرگەن بولاتتى. قارا چاچلىرى ئاق ھېلىلە رومال ئىچىدە تولىمۇ گۈزەل كۆرۈنەتتى. ئاق سۈزۈك يۈزى تولۇن ئاينىڭ ئۆزى ئىدى. ئەمدىلا 27 ياشقا كىرگەن بۇ چوكانىنى ھېچكىم بەش بالىنىڭ ئانىسى دېمەيتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ياشلىق جلۋىسى سېھرلىك مايىسىدەك كىرپىكلەر توراپ تۇرغان قوي كۆزلىرىدىن چاقناپ، ھەرقانداق ئەرنى بىر قاراشتا ئەسىر قىلىۋالاتتى. قوي كۆز — ئوتلۇق، قارا كۆز مۇڭلۇق بولىدۇ. ئېغىر مۇسىبەتنى بېشىدىن كەچۈرگەن بولسىمۇ ئۇنىڭ مەي تولغان جامدەك لىغىلداپ تۇرغان كۆزلىرى ھامان كۈلۈپ تۇراتتى. ئۇ تەبىئىي مېھرى ئىسسىق كۆرۈنەتتى. ئۇ، دېرىزە ئالدىدىن قايتىپ كەلدى-دە، جەينامازنى ئوستىدە ئولتۇرۇپ «قۇرئان كەرىم»نىڭ «ئايەتەل كۇرسى» ئايىتىنى ئىخلاس بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى. مەرھۇم ئانىسى: "بۇ ئايەتنى ئوقۇغان ئادەم

هەرقانداق بالا-قازادىن ساقلىنىپلا قالماي، بەلكى ئامەتلىك بولىدۇ" دەپ ۋەسىيەت قىلغانىدى. شۇڭا ئۇ دائىم بۇ ئايەتنى ئوقۇيتتى. ئۇ بېرىلىپ ئوقۇۋاتقاندا،"تاراققىدە" ئىشىك ئېچىلىپ مىرزا ئابابەكرى كىرىپ كەلدى. شاھانە تونىنى سېلىپ كۆمۈش ئاسقۇچقا ئاستى. گۆھەر قويۇلغان سۇلتان-لىق تاجىنى ئېلىپ گۈلدار تەكچىگە قويدى. ئەمدى ئادەتتىكى بويلۇق ئادەمگە ئوخشاپ قالدى. ئۇ بىتاقەت بولغانىدى. ئۇممە گۈلسۇم دۇئاغا كۆتۈرگەن قوللىرىنى چۈشۈرمەي، ئاللاغا ئىلتىجا قىلماقتا ئىدى.

— بەس، دۇئا بەك ئۇزۇن بولۇپ كەتسە ئىجابەت بولماي قالىدۇ پەرىشتەم، بۇ ئۆيگە كىرگىنىمگە خېلى بولدى، — دېدى مىرزا ئابابەكرى سەل ئاچچىقلىنىپ. ئۇ قات-قات يىگەندار ئۈستىدە قوش پەر ياستۇقتا يۆلىنىپ ئولتۇردى.

دۇئادىن پاراغ بولغان ئۇممە گۈلسۇم ئورنىدىن تۇرۇپ ئېرىگە يەرگىچە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.

— شاھىم، ئاللا مەرتىۋىلىرىنى تېخىمۇ ئۈستۈن قىلسۇن. تازىمۇ سېغىنىدۇرىدىلا. يوللىرىغا قاراپ ئاخىرى بولالماي ئۆزلىرىگە دۇئا قىلغىلى ئولتۇرغانىدىم. تىلىكىمگە يارىشا خۇش كەپتىلا.

ئاق كۆڭلەك، ئاق رومال ئېچىدە ئاق قانائلىق پەرىشتىدەك تۇرغان ئۇممە گۈلسۇمنى يېنىدا ئولتۇرغۇزغان مىرزا ئابابەكرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا شەرىپىگە ئۆتكۈزۈلگەن زىياپەتتىكى ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كەتكەنلىكىدىن ۋاقتا قالغانلىقىنى ئېيتىپ ئەپۇ سورىدى.

— بۇنىڭغا ئىشەنچىم كامىل سۇلتانىم، ئەل-يۇرت ئىشى بىلەن بولۇپ پېقىر-ئاجىزەلەرنى ئۇنتۇمايلا يوقلاپ كىرگەنلىرى ئۈچۈن ئالىيلىرىدىن مىن-نەتدارمەن. ھۆرمەتلىك ئاتىمىز مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئالىيلىرى يارىكەنتتە خېلى تۇرامدىكەن؟ — دېدى بارماقلىرىغا سېلىنغان ئالتۇن ئۇزۈكلەر پارىلداپ تۇرغان قولىنى ئېرىنىڭ تىزىغا قويۇپ. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئۇزۇن يىللار بىرگە بولغان خوتۇنىدەك ئۇممە گۈلسۇمنىڭ سۆز-ھەرىكەتلىرى

تەبئىي، سىلىق ئىدى، ئۇنىڭدىكى غەزەپ-نەپرەت نەگىمۇ كەتكەندۇ؟

— كۆپ تۇرمايدىغاندەك قىلىدۇ. ئۇ بوۋايىنىڭ كىشىنى ئاۋارە قىلماي كەتكىنى تۈزۈك ئىدى. ھە دەپ يۈنۈسخانغا بەيئەت قىلىشىم توغرۇلۇق ۋەز-نەسىھەت ئوقۇپ باش-مېڭەمنى ئوچاق ئېتىۋەتتى.

مىرزا ئابابەكرى گېپىنى توختىتىپ ئۆز خىيالىغا بېرىلدى: "مەن يۈنۈسخانغا ئەمەس، يۈنۈسخان ماڭا بەيئەت قىلىشى كېرەك. سۇلتان ئەھمەدخاننى ئوغلى سەئىدخان بىلەن بىرگە دارغا ئاسىدىغان كۈنلەرگە ئۆزۈن قالمىدى..."

— نېمىشقا ئۇنداق دەيدىلا سۇلتانىم، سالامغا بارارمەن تېخى، — راھەتلەنگەن قىياپەتتە ناز بىلەن قىيا باققان ئوممە گۈلسۇم ئېرىنىڭ ئويچان چىرايىنى كۆزىتىپ جىم بولدى.

ناز-كەرەشمىدىن باشقىنى بىلمەيدىغان كۈندەشلىرىنىڭ ھېچقايسىسى ئۇنىڭ بىلەن بۇنداق ئەركىن پاراڭ سېلىشالمايتتى. مىرزا ئابابەكرى بۇ ئايالنىڭ پاساھەتلىك، ھېسسىياتلىق خاتۇن ئىكەنلىكىنى دەسلەپ كۆرگەندىلا بىلگەنىدى. "خاتۇن — كۆڭۈل ئاچىدىغان جانلىق ئويۇنچۇق" دەپ قاراپ كەلگەن مىرزا ئابابەكرى ئوممە گۈلسۇمنى ئەمرىگە ئېلىپ بىرقانچە قېتىم مۇشۇنداق پاراڭلاشقاندىن بېرى، بۇ ئويىنىڭ پۈتۈنلەي خاتا ئىكەنلىكىنى، ئەقىللىق، ياخشى ئايالنىڭ ئەر ئۈچۈن خاتۇن بولۇپلا قالماستىن، بەلكى سىرداش دوست، سەممىي مەسلىھەتچى، ۋاپادار جورا بولالايدىغانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىغانىدى. ھالبۇكى، ئوممە گۈلسۇمنىڭ توغرىدىن توغرا قويغان سوئاللىرى مىرزا ئابابەكرىنى بەزىدە رەنجىتسىمۇ، ئەمما ناز-كەرەشمىلىك خۇلقى مۇزدەك قېتىپ كەتكەن كۆڭلىنى ئېرىتىپ، ئۇنى مۇلايىملاشتۇرۇپ قويۇۋاتاتتى...

— ئى ئەقىللىق مەھبۇبەم، ئەل-يۇرت ئىشى — تۈگمەس ئىش. قىلغانسېرى كۆپىيىدۇ، چوڭىيىدۇ. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مېنىڭ تاغام. بەلكى ئۇ ئۆگەي ئاتام بولسىمۇ ئىش بېشىدا تۇرۇشۇمدىن، تاجۇتەختىنىڭ

ماڭا ئۆتۈپ كېتىشىدىن خاۋاتىرلىنىدۇ. شۇڭا سۇلتان ئەھمەدخاننى ئاقسۇغا كەتكۈزۈۋېتىپ ياركەنتته ئۆزۈمنى سۇلتان دەپ ئېلان قىلىشىم ئۈنى قاتتىق چۆچۈتۈۋەتكەن ئوخشايدۇ. مۇشۇ سەۋەبتىن ئانامنى ئېلىپ مۇددىئايمنى بىلىش ئۈچۈن ياركەنتكە كەلگەنلىكى ماڭا ئايان بولغاچقا، ئۈنى تەنتەنە بىلەن كۈتۈۋالدىم. گۈماندىن خالىي قىلىش ئۈچۈن تۈنۈگۈن يېڭى شەھەر-نى ئايلاندۇرۇپ، ئۇنىڭ نامىدا ياسالقان مەسچىت، بىنا قىلغان باغلارنى كۆرسەتتىم. شۇنىڭدىن كېيىنلا مۇئاملىسىدىكى سوغۇقلۇق دوستانىلىققا ئايلاندى.

مىرزا ئابابەكرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى قارشى ئېلىشنى قانداق ئورۇنلاشتۇرغانلىقىدىن تارتىپ، سېپىغا ئىككى مىسرا نەزمە يېزىلغان ئەندۇ-ۋانىڭ ئۆزىنى قانداق ئالاقزادە قىلىۋەتكىنىنىمۇ يوشۇرماي سۆزلەپ بېرىپ دېدى:

— پەرىشتەم، ئاشۇ ئابرويۇمنى تۆكىدىغان ئەندۇۋانى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىدىن بايا زىياپەت ئۈستىدە ئېلىۋالدىم.

— قانداق ئېلىۋالدىلا سۇلتانىم؟ — قىزىقسىنىپ سورىدى ئۇمە گۈلسۇم.

— مېنىڭ ئۇ تاغام زىياپەتتە شارابنى كۆپ ئىچىپ بىرئاز كەيپ بولۇپ قالدى. مەن: دۇشمەنلىرىم بۇ ئەندۇۋانى كاسىپ بوۋاي ئارقىلىق ئالىلىرىغا كۆرسىتىش بىلەن مېنىڭ يۈزۈمنى تۆكمەكچى. ئاتا، بۇنى نېمىشقا چۈشەنمەيلا، دېدىم. ئۇ: "شۇنداقمۇ بالام، ئەگەر ئېيتقىنىڭدەك بولىدىغان بولسا ھوشيار بولساق بولىدىكەن" — دېدى. مەن: "ئەندۇۋانى ماڭا بەرسىلە ئاتا، ئۇ ئارقىلىق دۇشمەنلىرىمنى تېپىپ جازاسىنى بېرەي" دېدىم. ئۇ ماقۇل بولۇپ ساقلىغىلى بەرگەن ۋەزىرىدىن ئېلىپ ماڭا بەردى. مەن قوچقار ياساۋۇلغا بېرىپ "بۇگۈن بۇ ئەندۇۋانى ھېلىقى بوۋاي بىلەن تاغارغا سېلىپ كونىشەھەردىكى خارابە ئۆيلەرنىڭ بىرىگە كۆمۈۋەت" دەپ بۇيرۇ-دۇم.

— ئاھ پەرۋەردىگار، — توۋلۇۋەتتى ئۇمە گۈلسۇم. ئۇنىڭ چىرايى ئۆڭۈپ كەتتى، — پادىشاھ ھوججاجمۇ[1] بۇنداق رەھىمسىزلىك قىلمىغاندۇ سۇلتانىم.

— رەھمدىل پادىشاھ يۇرت سورىيالمايدۇ پەرىشتەم، بىراق بۇنىڭ بىلەن مېنى رەھىمسىزلىكتە ئەيىبلەش نادانلىق بولىدۇ، — دېدى مىرزا ئاباباكرى نېرىراق سۈرۈلۈپ ئولتۇرغان ئۇمە گۈلسۇمگە قىسلغان كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ، — سىزنى ئۆز چېھرى بىلەنلا ئەمەس، سەمىمىي ساداقىتى بىلەنمۇ مېنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلالايدۇ، — دەپ ئەمرىمگە ئالغانمەن. ئېيتىڭا، ئابرويىمنى تۆكمەكچى بولغان، سۇلتانلىق تەختىمنى تەھدىت ئاستىدا قالدۇرغان كىشىگە قانداق مۇئامىلە قىلىشىم كېرەك؟

ئۇمە گۈلسۇم چۆچۈپ ئۇنىڭغا قارىدى. مىرزا ئاباباكرىنىڭ قاپىقى تۇرۇلۇپ، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ چىققانىدى.

— سۇلتانىم، ئالىيلىرىغا بولغان ساداقىتىم ئۆمۈرلۈكتۇر. مېنى ئەمرىلىرىگە ئالغاندا، ئاللا ئىگەم كۆڭۈللىرىگە ياخشى نىيەتنى سالغان، ئەمدى ئۇنىڭغا داغ چۈشۈرۈپلا. بەھۇدە قان تۆكۈش — تاجۇتەختلىرىگە ئورا كولايدۇ. سەل پەخەس بولسلا سۇلتانىم، — دېدى ئۇمە گۈلسۇم چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

—دۇرۇس گەپ قىلدىڭىز پەرىشتەم، — مىرزا ئاباباكرى ئۇمە گۈلسۇمنىڭ قولىدىن تارتىپ يېنىغا ئولتۇرغۇزدى. ئۇنى "پەرىشتەم" دەپ ئاتىشى بۇگۈن ئىدى، — مەن قەشقەر-ياركەنتكىلا ئەمەس، پۈتۈن موغۇلىستانغا، خۇراسانغا، ماۋارائۇننەھرگە پادىشاھ بولۇشۇم كېرەك. بۇنىڭدىن كېيىن قان تۆكمەسلىككە ۋەدە بېرىمەن، — ئۇ سۆزدىن توختاپ سەل ئويلىنىۋېلىپ دېدى، — سىزگە ئىشىنىمەن. سىزمۇ ماڭا ئىشىنىڭ. ئەگەر بەش ئوغلىڭىزنى ماڭا سادىق قىلىپ تەربىيىلىسىڭىز ھەربىرى بىردىن

---

① هوججاج — زالىملىقى بىلەن نام چىقارغان ئەرەب پادىشاھى.

شەھەرگە ھاكىم ياكى ئەمر بولىدۇ. قايسىسى مېنى دورىسا شۇ ۋارىسىم بولىدۇ. ئەكسىچە، ساداقەتسىزلىك قىلسا...، — مىرزا ئابابەكرى سۆزىنىڭ ئاخىرىنى تەئەددى بىلەن ئېيتىپ ئۈزۈپ قويدى.

— دېگەنلىرىگە ئىشىنىمەن شاھىم، بۇ سۆزلىرىنى زىنھار ئۇنتۇپ قالمايمەن، — دېدى ئۇمەم گۈلسۇم ۋە كۆڭلىگە پۈككەن مۇددىئاسىنى سوئال بىلەن ئىپادىلىدى، — ئالىيلىرى، ئەزىز مۇكەررەمّ ۋالىدەلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ، قۇللۇق قىلسام بولارمۇ؟

— ۋاقتى ئەمەس، — دەرھال جاۋاب بەردى مىرزا ئابابەكرى، — ۋالىدەم سىزنى ئەمرىمگە ئالغىنىمنى ئاڭلىسا ھەم سىزنى كۆرسە، بۇنى قوبۇل قىلالمايدۇ. ھازىر ئۇ مېنىڭ يارىكەنتته ئۆزۈمنى سۈلتان دەپ جاكارلىغىنىمدىن بەك خۇشال. ئۇمۇ مېنىڭ ئالمالىقتا، سەمەرقەنتته تەختكە چىقىشىمنى ئۈمىد قىلىدۇ. شۇڭلاشقا ھازىرقى ئېرى بولمىش تاغام مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى ھەرقانداق شارائىتتا ماڭا قارشى تىغ كۆتۈرگۈزمەيدۇ. مەن يۈرۈش قىلىپ خوتەننى بويسۇندۇرغىنىمدىن كېيىن قەشقەرنى ئۆز ھۆكۈمرانلىقىم ئاستىغا ئالىمەن. شۇ چاغدا دانىشمەن ئانام ئالدىغا سىزنى سالام بەرگىلى ئېلىپ كىرىمەن. ۋاقتى-سائىتى كەلگىچە سەبرى قىلغايسىز.

ئۇمەم گۈلسۇم مىرزا ئابابەكرىنى چىڭ قۇچاقلاپ ئاستا پىچىرلىدى:

— ئاللا ئىگەم ئادىل. ئۇ سىلىنى مۇرادلىرىغا يەتكۈزىدۇ. شەپقەتلىك بولسىلا شاھىم.

دېرىزىدىن چۈشۈپ تۇرغان غۇۋا يورۇق غايىب بولدى. چۈنكى ئاي يەنە بىر توپ قارا بۇلۇتلار ئارىسىغا كىرىپ كەتكەنىدى.

سەككىزىنچى باب

جەمەك ئاغىچىنىڭ قەستى

1

باھار. شاپتۇل، ئۆرۈك، ئالما دەرەخلىرى چېچەكلەپ، سۇلتان سانسىز مىرزىدىن قالغان چاھارباغنى ئاجايىپ گۈزەل تۈسكە كىرگۈزگەنىدى. بېگىم كۆتۈرۈلگەن كۈننىڭ شولىسى باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆلگە چۈشكەنىدى. كۆل بويىدىكى گۈمبەز شەكلىدە سېلىنغان خاس راۋاقتا جەمەك ئاغىچا خېنىم، گۈلئايىم ئاغىچا خېنىم مۇلازىم-كېنىزەكلىرى بىلەن پىستە چېقىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار تۈنۈگۈن چۈشتىن كېيىن چېچەك سەيلىسىگە چىققانىدى.

جەمەك ئاغىچىنىڭ يوغان قارا كۆزلىرى نۇرلىنىپ كەتكەنىدى. ئۇزۇن قارا چاچلىرىنى ئالتۇن ئۇقا قادالغان كەمچەت تۈمقىنىڭ ئۈستىدىن ئارتىلغان ئاق ھېلىلە رومىلى يوشۇرغانىدى. خۇشپىچىم ئۇچىسىدىكى زەر چۈچىلىق نىمچىسىنىڭ تىللادىن قىلىنغان تۈگمىلىرى ئېتىلمىگەچكە، كەڭ ئېتەكلىك بىنەپشىرەڭ يېپەك كۆينىكى ئۇنىڭ تولغان بەدىنىنى نامايان قىلىپ، يان-يېنىغا يېيىلغانىدى.

قەشقەر دىيارىدا بۇنىڭدىن ھۆرمەتلىك ئاغىچا يوق ئىدى. ئۇشتۇمتۇت قازا قىلغان سۇلتان سانسىز مىرزىنىڭ بۇ ئايالىنى سەردارلاردىن ۋەلىبەگ دېگەن نەۋقىران يېگىت ئاشىق بولۇپ قېلىپ ئالغانىدى. پادىشاھ ـ سۇلتانـ لارغىلا ئۆزىنى مۇناسىپ كۆرىدىغان بۇ شەرەنداز چوكان ئۇزۇن ئۆتمەي سەردار يېگىتتىن ئاجرىشىپ ئىككى بالىسى بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا تەگكەنىدى. ئۇنىڭدىن يەنە ئىككى بالىلىق بولدى. چوڭى مۇھەممەد ھۇسېين مىرزا، كىچىكى سەئىد مۇھەممەد مىرزا دەپ ئاتىلاتتى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا موغۇلىستان خانى يۇنۇسخان قېشىغا سالامغا بارغاندا مۇھەممەد ھۇسېين مىرزىنى بىرگە ئېلىپ بارغانىدى. خان ئەمدىلەتتىن 16 ياشلىك قارىسىنى ئالغان بۇ كېلىشكەن يېگىتكە ئارزۇلۇق قىزى خوپ نىگار سۇلتان بېگىمنى بەردى. شۇ چاغدىن باشلاپ مۇھەممەد ھۇسېين كوراگان[1]ئاتىلىپ قېيىن ئاتىسىنىڭ يېنىدا قالغانىدى. سەئىد مۇھەممەد مىرزا جەمەك ئاغىچـ ـنىڭ يېنىدا چوڭ بولۇۋاتاتتى. ئېرى گۈلئايىم ئاغىچىنى كىچىك خوتۇنلۇققا ئالغاندىن بېرى بۇ ئوغۇلنى ئۇنىڭ تەربىيەت قىلىشىغا تاپشۇرغانىدى. جەمەك ئاغىچا 45 ياشقا كىرىپ قالغىنىغا قارىماي، گۈزەل ياشلىق ۋۇجۇدىدا بەرق ئۇرۇپ تۇرغان گۈلئايىم بىلەن يۈرۈش-تۇرۇش ھەتتا كىيىم كېيىشتىمۇ بەسلىشەتتى، ياسىنىپ-تارىنىپ يۈرەتتى.

گۈلئايىم تېخى 20 ياشقىمۇ كىرمىگەنىدى. شۇڭا ئېرىنى گۈلئايىمدىن بەكرەك قاچۇراتتى. ئەگە بارسا بۇ لېۋەن چوكانىنى ئۆزى بىلەن بىرگە ئېلىپ باراتتى. بۇگۈن ئۇنى باغقا بىرگە ئېلىپ چىققانىدى.

— جىگەر پارەم كۆرۈنمەيدىغۇ؟ — ئەتەي سورىدى جەمەك ئاغىچا بىرنەرسىنى ئىزدىگەندەك كۆز يۈگۈرتۈپ.

— خوجام تۇنۇگۈن چۈشتە ئاتىسىنىڭ رۇخسىتى بىلەن ئاتۇشقا شكارغا كەتكەنىدى. بۇگۈن كېلىپ قېلىشى مۇمكىن.

---

① كوراگان — خانغا كۈيئوغۇل بولغانلارغا بېرىلىدىغان مەرتىۋە.

— نېمە، ماڭا دەپ قويماي شكارغا چىقىپ كەتتىمۇ؟ — جەمەك ئاغىچىنىڭ كۈلۈمسىرەپ تۇرغان ئاق يۈزى بۇلۇتتەك تۇتۇلۇپ كەتتى.

— غوجام يانلىرىغا كىرگەندە سىلى ئۇخلاپ قالغان ئىكەنلا. ئويغىتىشقا قىيماي ماڭا دەپ قويۇپ، ساقلاپ تۇرغان بەگزادىلەر بىلەن كەتكەندى. ئۆزلىرىگە ئېيتىشقا پېتىنالمىدىم.

بوستان چاچلىق بېشىغا ھالرەڭ پەرەڭ ياغلىق سالغان جەمەك ئاغىچا ياش كۈندىشىگە بىر نەزەر تاشلاپ قويۇپ، ئارتۇقچە گەپ قىلمىدى. پات-پات ئۈنى بىرەر ئېغىز گەپ بىلەن ئۇچۇقداپ تۇراتتى.

— ئاغىچا خېنىم، شاھىم كېلىۋاتىدۇ، — دېدى گۈلئايىم ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ يەرگە قاراپ ئېگىلدى. مۇلازىم-كېنىزەكلەرنىڭ ھەممىسى تەزىمدا تۇردى.

نەيزە بويى كۆتۈرۈلگەن كۈننىڭ نۇرى راۋاقنىڭ پەنجىرىلىرى ئارىسىدىن چۈشۈپ تۇراتتى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا پايدىن گۈرسۈلدەپ مېڭىپ راۋاققا چىقتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، — جەمەك ئاغىچا ھېچكىمگە قارىماي ئالدىغا كېلىپ توختىغان ئېرىگە ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم قىلدى، — ئوردىدىن ئالدىراش كېلىشلىرى بىر خەۋەرنى ئېيتىش ئۈچۈن بولسا كېرەك سۈلتانىم. ئىلاھىم، مېنىڭ ئاڭلايدىغىنىم خۇش خەۋەر بولغاي.

— ۋەئەلەيك ئاغىچام، خۇدا ياخشى خەۋەر ئېيتىشقا نېسىپ قىلسۇن، — ئۇ ئۆزىدىن ئىككى ياش چوڭ بولغان بۇ خوتۇننى ئاكسىنىڭ يۈز خاتىرىسى ئۈچۈنمۇ ياكى ئەقىللىق دەپ بىلگەنلىكى ئۈچۈنمۇ، ئەنە شۇنداق ھۆرمەت بىلەن ئاتايتتى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قات-قات سېلىنغان ئەتلەس كۆرپىگە ئولتۇرۇپ يەر ئاستىدىن گۈلئايىمغا ئوغرىلىقچە قارىۋالدى. ئۇنىڭ چىرايى سۆرۈن ئىدى. بىر كىشىدىن قاتتىق غەزەپلەنگەنلىكى چىرايلىق ياسالغان كەكە ساقلىنى سىيپاپ-سىيپاپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىشىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

ئۇ ئاخىرى ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرغان جەمەك ئاغىچىغا كۆز تىكىپ قارىدى:

— بۇگۈن ئەتىگەن خوتەن دىيارىنىڭ مۇتىبەرلىرىدىن مەكتۇپ كەلدى. پەرىشانلىقىمنىڭ بائىسى شۇ ئاغىچا خېنىم.

— مۇنداق دېسىلە سۇلتانىم، ئۇ مەكتۇپ ئۆزلىرىگە مالاللىق ئېلىپ كەلگەن بولسا، ئوغلىمىز سۇلتان مىرزا ئابابەكرىدىن تونۇگۈن كەچ كەلگەن بىر مەكتۇپ بار. بۇ مەكتۇپ سىلىنىڭ باشلىرىغا سايە تاشلىغان غەم بۇلۇتلىرىنى تارقىتىۋېتىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئاچچىق كۈلۈپ قويۇپ، شاھانە تونىنى سىلىپ گۈلئايىمغا بەردى. جەمەك ئاغىچىنىڭ شۇ ئان خويى تۇتتى.

— خوتەندىن كەلگەن خەتمۇ ئوغلىمىز توغرۇلۇق يېزىلغان ئىكەن.

ئاغىچا، مەن ئوغلىمىزدىن خاۋاتىرلىنىپ قالدىم، — دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا جەمەك ئاغىچىنىڭ ئەقىبىگە پەرۋا قىلماي. ئۇ گۈلئايىم قويۇپ بەرگەن قوش ياستۇقىغا يۆلەندى.

— مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولۇشقا مۇمكىنمىكىن؟ — جەمەك ئاغىچا ئۆزىنى ئوڭلاپ، ھېچنېمىدىن خەۋىرى يوقتەك ئەجەبلەنگەن ھالدا سىلىق تەلەپپۇز بىلەن سورىدى.

— مانا، ئۆزلىرى ئوقۇپ كۆرسىلە، — ئۇ خەتنى بەردى. جەمەك ئاغىچا مەكتۇپنى ئېلىپ كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى.

مەكتۇپكە مۇنۇ خەتلەر يېزىلغانىدى:

"بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم، ئەسسالامۇئەلەيكۇم شاھىن شاھىمىز مۇھەممەد مىرزا ھەيدەر ئالىيلىرى، بەختىمىزگە ئۇلۇغ ئاللا ئۆزلىرىنى سالامەت، دۇشمەنلىرىنى مالامەت قىلغاي، ئامىن. يېقىندىن بېرى يۇز بەرگەن ئىشلارنى يېزىپ مەكتۇپ يوللىدە ئالىيلىرىغا مەلۇم قىلايلى دېسەك تىلىمىزنىڭ كۆيۈشىدىن، يازمايلى دېسەك ئەلنىڭ ئاققان قان-ياشلىرىنىڭ، تارتقان ئازاب-ئوقۇبەتلىرىنىڭ ۋابالىغا قېلىشتىن قورقۇپ، بىر مەزگىلنى ھەسرەت-نادامەتلىك سۆكۈت بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتتۇق. ئاخىرى يازمىساق

ئۇستىمىزدە ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغان ئىگىمىز جانابى ئاللاغا يۈز كېلەلمەيدۇ. غانلىقىمىزنى ئويلاپ بۇ مەكتۇپنى يازدۇق. ھىجرىيە 879-يىلى شەئبان ئېيىدا لەشكەر تارتىپ خوتەن دىيارىغا كەلگەن سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنى بىزنىڭ ئاكا-ئۇكا ئىككى خانىمىز — قۇل نەزەر مىرزا بىلەن خان نەزەر مىرزا تەنتەنە بىلەن كۈتۈۋالدى. لېكىن ئۇنىڭ نىيىتى توغرا بولمىغاچقا، شەھەر سىرتىدا بارىگاھ قۇردى ۋە قوچقار ياساۋۇل باشلىق بەگ-ياساۋۇللار-نى «قۇرئان» بىلەن ئەۋەتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنى يالغاندىن «قۇرئان» شېرىپ-نى ئەكەلگەنلەر قىلىپ كۆرسەتكەچكە، خان نەزەر «قۇرئان»نى ئېلىش ئۈچۈن قول ئۆزىتىشىغا، ئۇنى باسماداپ تۇتتى. ئارقىدىن قۇل نەزەرنىمۇ تۇتۇپ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. مىرزا ئابابەكرى ئۆز بوۋىسىنىڭ قەبرىندىشىنىڭ ئوغۇللىرى بولغان خان نەزەر مىرزا بىلەن قۇل نەزەر مىرزىنى قوچقار ياساۋۇلغا بوغۇزلىتىپ، ئۇلارنىڭ باشلىرىنى تەنلىرى-دىن جۇدا قىلدۇردى. شۇ كۈنى پۈتۈن خوتەن ئەھلى ھازا تۇتۇپ زار-زار يىغلاشتى. مىرزا ئابابەكرى بولسا چېرىكلىرى بۇلاپ كەلگەن چىرايلىق قىز-جۇۋانلار بىلەن ئەيش-ئىشرەت قىلىپ كۆڭۈل ئاچتى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي ئۇ خانلىرىمىزنىڭ ئېزىز باشلىرىنى خار قىلىپ، ئاتقا غانجۇغلاپ بازار ئارىلاپ سازايى قىلدى. بۇ خورلۇق-ئاھانەتكە چىدىيالمىغان ئونلىغان ياشلىرىمىز ئېتىلىپ بېرىپ قارشىلىق قىلغاندا، ئۇلارنىمۇ ئۆز قانلىرىغا غەرق قىلدى. كىشىنى تېخىمۇ ئېچىندۇرىدىغىنى شۇكى، سەتەمكار سۇلتان مىرزا ئابابەكرى نەچچە كۈنگىچە خوتەن دىيارىنى چېرىكلىرىگە بۇلاڭ-تالاڭ قىلدۇردى. ئاندىن ئابدۇلۋارىس دوغلاتنى خوتەنگە ھاكىم قىلىپ قالدۇرۇپ، ئوردا خەزىنىسىدىكى بارلىق ئالتۇن-كۈمۈش جاۋاھىرلارنى ئېلىپ ياركەنتكە كەتتى. ئۇ ياركەنتكە بارغاندىن كېيىن يارلىق چۈشۈرۈپ، قايتىدىن بىنا قىلىش نامى بىلەن خوتەن شەھىرىنى بۇزدۇردى. ئۇ تەيىنلەپ قويغان بەدكار ھاكىم ئۆي-ئىمارەتلەرنىڭ ئاستىنى كولىتىپ 27 كۇب ئالتۇن-كۈ-مۈش تاپتى ۋە ئۇنى 100 دىن ئارتۇق تۆگىگە ئارتىپ سۇلتان مىرزا

ئاباباكرىگە ئەۋەتىپ بەردى. ئۆز قېرىنداشلىرىنى شۇنداقمۇ رەھىمسىزلىك بىلەن تالان-تاراج قىلغان بارمۇ؟ بۇ بەدكار ھاكىمنىڭ زۇلمى شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، خوتۇن-قىزلىرىمىزنىڭ بىلەيزۈك، ئۈزۈكلىرىنىمۇ تارتىپ ئالدى. بىگۇناھ تۇتقۇن قىلىنغانلار زىندانلارغا پاتماي قالدى. قارشىلىق قىلىپ ئەسىرگە چۈشكەن ياساۋۇل-نەۋكەرلەرنى، ھاكىم پەرمانىغا بويسۇنمىغان پۇقرالارنى ئالتۇن كالىلىرىغا ئېلىپ بېرىپ، بىر-بىرىگە تۆمۈر زەنجىر بىلەن چېتىپ مەجبۇرىي ئەمگەككە سېلىپ، ئالتۇن چايقىتىۋاتىدۇ. ھەر كۈنى ئۇ يەردە ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس.

ھۆرمەتلىك شاھىمىز، بىز خوتەن خەلقى بۇ ۋاقتا قەدەر ھېچكىمگە بوزەك بولۇپ باقمىغاندۇق. ئۆز قېرىنداشلىرىمىزنىڭ بوزەك قىلىشىغا، خورلىشىغا ئۈچرىغاندا قانداق تاقابىل تۇرۇشنى بىلمەي قېلىۋاتىمىز. ئاخىرىدا ئالىيلىرىغا داد ئېيتىپ ئەرز قىلىشنى ئوغرا تاپتۇق. ئەگەر ئاللاتائالا قەشقەردىمۇ ئادالەتنى كۆتۈرۈۋەتمىگەن بولسا، خوتەن دىيارىدا ئازاب-ئوقۇبەت چېكىۋاتقان بىگۇناھ پۇقرالارغا خەيرىخاھلىق قىلىشلىرىنى ئېگىمىز ئاللاھ نامىدىن سورايمىز. ئېھتىرام بىلەن، خىزمەتلىرىگە پەرمانبەردار خوتەن دىيارىدىكى 537 مەسچىت جامائىتىدىن."

— بۇ ئەزىز پەرزەنتلىرىمىز مىرزا ئاباباكرىگە قىلىنغان تۆھمەت، — دېدى جەمەك ئاغىچا مەكتۇپنى ئاچچىقى بىلەن يىرتىپ پارچە-پارچە قىلىپ يەرگە ئېتىپ، — ئالىيلىرى كاززابلارنىڭ بۇ مەكتۇپىگە ئىشەنمىسىلە. كۈندىن-كۈنگە زوربېيىپ رونىق تېپىۋاتقان سانسىز مىرزىنىڭ پەرزەنت-نەۋرىلىرىگە دۈشمەنلىك قىلىۋاتقان كىشىلەر بىراقتىن ئېيتقاندا خۇراسان-خارەزىمدىمۇ، پەرغانە-ئالمالىقتىمۇ، تۇرپان-ئاقسۇدىمۇ، يېقىندىن ئېيتقاندا خوتەن-ياركەنتتىمۇ ھەتتا ئوردىمىز ئىچىدىمۇ بار. ئۇلار ئاشكارا ھالدا ئوغلىمىز مىرزا ئاباباكرىگە قارشى تۇرۇشنى باھانە قىلىپ، ئالىيلىرىنىڭ پېيىنى قىرقىش كويىدا بولۇۋاتىدۇ. ھوشيار بولسىلا سۇلتانىم. ئوغلىمىزنىڭ بۇ مۇبارەك مەكتۇپىنى كۆرۈپ باقسىلا.

ئۇ سۇلكەت بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ، كەشمىرنىڭ پاتلىق قەغىزىگە يېزىلغان مەكتۇپنى ئۇزاتتى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا مەكتۇپنى ئېلىپ ئاچتىيۇ، ئوقماي گۈلئايىمغا بەردى. گۈلئايىم تىترەك ئاۋاز بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى:

"بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم، 18 مىڭ ئالەمنىڭ ئىگىسى ئاللادۇر. ماخ-تاش-ماختىنىش بىر ئاللاغا خاستۇر. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بەرھەق پەي-غەمبىرىمىزدۇر. تۆت چاھاريار بىزنىڭ ساداقەتلىك دوستلىرىمىزدۇر. قەشقەر، ياركەنت، خوتەن دىيارلىرىنىڭ شاھنشاھى — مېنىڭ ھۆرمەتلىك پەدەر بۇزرۇكۋارىم مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئالىيلىرىغا، جاھان ئانلىرىنىڭ شاھى قەدىردان ۋالدەم جەمەك ئاغىچا خېنىم ھەزرەتلىرىگە ئۇلۇغ ئىگەم ئاللادىن تىنچ-ئامانلىق تىلەيمەن ھەم پېقىرنىڭ پەرۋەردىگار ئالەمنىڭ پاناھىدا يار-كەنت-خوتەن دىيارلىرىغا ئاۋات-ئەمنلىك، خۇرسەنلىك بېغىشلاپ ئۆتۈۋاتقانلىقىمنى بىلدۇرىمەن.

ھۆرمەتلىك پەدەر بۇزرۇكۋارىم، قەدىردان دۇئاگوي ۋالدەم، ئۇلۇغ جانابى ئاللادىن شۇنىڭ ئۈچۈن مىننەتدارمەنكى، كەنت-بازارلارنى تۇتاش-تۇرۇش ئۈچۈن 300 چاقىرىم يول ياساشقا پېقىرنى مالىك قىلدى. 17 ئېرىق-ئۆستەڭ چاپتۇرۇپ دېھقانلارنى ۋە يەرنى تەشنالىقتىن قۇتۇلدۇرۇشقا نېسىپ قىلدى. يۇزلىگەن باغلارنى ئەھيا قىلىپ، ئاۋامغا راھەت-پاراغەت، مەملىكەتكە ئاۋاتلىق ئاتا قىلغۇزدى. 2500 سەر ئالتۇن-كۈمۈشنى فېرىب-مىسكىن، يېتىم-يېسىر، كاسىپ-ھۇنەرۋەنلەرگە تارقىتىپ، ئۇلارنىڭ ھال-كۈنىنى ياخشىلاشقا سەرپ قىلغۇزدى. پېقىر ئاللادىن، ئاۋام-رەئىيەت پېقىر-دىن رازى. زىنھار ئەندىشە قىلمىسۇنلار. بىھۇدە ئۆسەك سۆز، پىتنە-ئىغۋالار-غا ئىشىنىپ خاۋاترلەنمىسۇنلار. چۈنكى، تاجۇ-تەختتىن تەمەسى بار، قول ئىلكىدە مېلى كۆپ، يۇزلۇك كىشىلەر ھەسەت يۇزىسىدىن پېقىرغا دۇشمەن-لىك قىلماقتا. ئۇلار خوتەن-ياركەنت دىياردا باش كۆتۈرۈشكە پەيت كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. لېكىن ئاللا ئالىپ قىلغان بەندىسىگە ھېچنېمە زىيان-زەخ-

مەت يەتكۈزەلمەيدۇ. خۇدا بۇيرۇسا دۇشمەنلىرىم ئايىغ ئاستىمدا ھالاك بولغۇسى. ئامىن! مالاللىق ۋە چوڭقۇر ئېچىنىش بىلەن يەنە شۇنى مەلۇم قىلىمەنكى، ئاقسۇدىن كېلىپ ھەربىرلىرىنىڭ ئالدىلىرىدا تۇرماي يېنىمغا كەلگەن ئەزىز دانىشمەن ئىنىم ئۆمەر مىرزىنى دۇشمەنلەر قەستلەپ كور قىلىپ قويدى. بۇ جىنايەتنى ماڭا ئارتىپ تەختىمنى تارتىۋالماقچى بولغان كىشىلەرنى دارغا ئېسىپ جازالىدىم. بىچارە ئىنىمنى ياخشى كۆتۈۋالتىمەن.

شاھ ئاتا، خان ئاتا، پېقىر قۇللىرىنى دۇئالىرىدا ياد ئېتىپ تۇرۇشقايلا. قوللىرىم ھەر زامان كۆكسۈمدە. بۇيرۇغان خىزمەتلىرىگە پەرمانبەردارمەن.

تۇمەنمىڭ ھۆرمەت-ئېكرام بىلەن، پەرزەنتلىرى مىرزا ئابابەكرى".

جەمەڭ ئاغىچا مەكتۇپنى ئوقۇتۇپ بولغاندىن كېيىن، ئېرىنىڭ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ دېدى:

— شاھىم، ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن يېزىلغان مانا بۇ مەكتۇپ بىزگە ھەقىقەتنى ئاشكارىلىدى. پەرزەنتىمىز سۇلتان مىرزا ئابابەكرى توغرا قىلىۋاپتىدۇ. ئۇنىڭغا ئىشەنسىلە. مەدەتكار بولسىلا. ئۇ ھەرگىز سىلىگە تەتۈر قارىمايدۇ. ئۆمەر مىرزىنى مىرزا ئابابەكرى قەستلەپ كور قىلدى دېگۈچىلەرنىڭ ئاغزىغا تاش-تۇپراق تولسۇن.

— بۇنىڭغا ئىشىنىمەن، — دېدى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ۋە سۆزىنىڭ ئاخىرىنى دېمەي تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئېسىگە باش ۋەزىرى ئەلى سەردارنىڭ: "ئالىيلىرى، مىرزا ئابابەكرىدىن پەخەس بولسىلا. ئۇ قارا نىيەت ئىنىسى ئۆمەر مىرزىنى قەستلەپ قارىغۇ قىلىپ قويۇپتۇ. يېقىندا خوتەننى ئۆزىگە قارىتىۋالدى. ئەمدى قەشقەرگەكۆزىتىكىۋاتىدۇ. بۇ يالغان ئەمەس" دېگەن گېپى چۈشتى. ئېرىنىڭ دېلىغۇل بولۇپ قالغانلىقىنى سەزگەن جەمەڭ ئاغىچا ئۇنىڭغا تەھدىت سېلىپ دېدى:

— ئوغلۇمغا ئىشىنىدىغانلىقلىرىنى بىلىمەن شاھىم، چۈنكى ئۇ ئاكىلىرىنىڭ ئوغلى، بۇگۈنكى كۈندە بولسا ئۆزلىرىنىڭ بالىسى. يات — بىر داستىخاندا ئۆمۈر بويى بىللە بولغان بىلەنمۇ يەنىلا ياتلىقىنى قىلىدۇ. ئۆز

دېگەن ئۆز. لازىم تېپىلغاندا جان تىكەلەيدۇ. سىلى ئوردىدىكى تىلى شېكەر، سىلى زەھەر بەزى ۋەزىر-ئەمرلەرگە ئالدانمىسلا. ئۇلار سىلىنى ئوغلۇمدىن يىراقلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ. ئوغلۇمدىن يىراقلاشمىسلا، بولمىسا ئۇلار قازغان ئورنىغا يېقىنلىشىپ قالىلا. مەن مانا شۇنىڭدىن ئەندىشە قىلىمەن. ئىلاجى بار ئۇنداق بەدنىيەتلەرنى ۋاقتىدا ئوردىدىن ھەيدەش لازىم. ئەگەر ئۇنداق قىلمىسلا مەن ئوغلۇمنىڭ يېنىغا كېتىمەن.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا چۆچۈپ خوتۇنىغا قارىدى، چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتتى. ئۇ ئىككى قولى بىلەن ئاق ئارىلىغان چېكىسىنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ قالدى.

2

جەمەك ئاغىچا پاراسەتلىك، ھىيلىگەر خوتۇن ئىدى. دېگىنىنى قىلاتتى ياكى باشقىلارغا قىلدۇراتتى. ئۇ خۇراسان، خارەزىم پادىشاھلىرىغا، پەرغانە قازاق-قىرغىز خانلىرىغا ئۆزىنىڭ يېنىدا تەربىيە تاپقان چۆرە، كېنىزەك، سادىق خىزمەتچىلىرىنى سوۋغا قىلىپ ئەۋەتىپ كېلىۋاتاتتى. يۇنۇسخان يېنىدىمۇ ئۇ ئەۋەتكەن ساھىبجامال كېنىزەك ئايسۇلتان ئالاھىدە ئېتىبارغا ئېرىشىپ توقال خوتۇن بولۇپ قالغانىدى. جەمەك ئاغىچىنىڭ بۇنىڭدىن مەقسىتى — پادىشاھ-سۇلتانلار بىلەن ئالاقىسىنى ساقلاپ، ئۇلارنىڭ مەقسەت-نىشانلىرىنى بىلىپ تۇرۇش ئىدى. ھەتتا ئوغلى مىرزا ئابابەكرى يېنىدىمۇ ئابروي تاپقان ئادەملىرى بار ئىدى. ئۇ ئۆمرى ئاخىرلاشقىچە ئوغلى مىرزا ئابابەكرىنىڭ موغۇلىستان، ماۋارائۇننەھردىكى شاھ-سۇلتانلارنىڭ ئوستىگە چىقىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ جەمەك ئاغىچىغا ھەر تەرەپتىن ئۇچۇر كېلىپ تۇراتتى. ئۇ يۇنۇسخاننىڭ ئوغۇللىرى سۇلتان ئەھمەدخان، سۇلتان مەھمۇدخانلارنىڭ ئالمالىقتا مىرزا ئابابەكرىگە قارشى قىلىچىنى بىلەۋاتقانلىقىدىن خەۋەردار ئىدى.

جەمەك ئاغىچا شۇ ئان ئېرى بىلەن يالغۇز سۆزلىشۈۋىلىش ئۈچۈن بىر باھانە تاپماقچى بولۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇ ياق-بۇ ياققا قاراپ ئولتۇردى-دە، گۈلئايىمغا:

— خېنىم، سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ كەلگەن-كەلمىگەنلىكىنى بىلـ گىلى بولارمۇ؟ ئەگەر كەلمىگەن بولسا ئۇنىڭ كەينىدىن بەگلەرنىڭ بىرىنى نەۋكەرلەر بىلەن ئەۋەتىپ باقساق، ئەنسىرەپ قېلىۋاتىمەن، — دېدى. گۈلئايىم ئۇنچىقماي ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ سەرۋىدەك زىبا قامىتى كۆزلەر ئەكس ئەتتى.

— ئوغلۇم تېخى كەلمەپتىمۇ؟ — سوردى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ياش خوتۇنىغا قاراپ.

— شاھىم، مەن ھەرەمگە قايتىپ غوجامنىڭ دېرىكىنى ئالاي، — گۈلئايىم تەزىم قىلىپ خوشلىشىپ ئىككى كېنىزەكى بىلەن باغنىڭ بېدىشكە ئېلىنغان تاللىق يولىنى بويلاپ يۇرۇپ كەتتى.

ياش خوتۇننىڭ كەينىدىن قاراپ قالغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا نەزەرىنى تاتىرىپ كەتكەن جەمەك ئاغىچىغا يۆتكىدى:

— جۇمە نامىزىغا ئۇلگۈرۈپ شەھەرگە كىرىپ كەتمىسەم بولمايدۇ. ئاغىچا، باشقا گەپ-سۆزلىرى يوقتۇ؟

— شاھىم، سىلى كىرىپ كېتىمەن دېگەن گەپنى قويۇپ تۇرسىلا. ئەمدى چىقىسلىغۇ، بۇ يەردە مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىش بار.

— قانداق مۇھىم ئىش بۇ ئاغىچا؟ مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىشىمۇ؟ — خۇشياقمىغان قىياپەتتە سوردى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا خوتۇنىنىڭ يېنىغا سۈرۈلۈپ. ئۇ ئاچچىقى كەلگەن چاغلاردا "ئاغىچا" دەپ "خېنىم"نى چۈشۈرۈپ قويياتتى.

— ياق بەگزادەم، — دېدى جەمەك ئاغىچا بوش كەلمەي. ئۇ ئېرىنى ئۆز گېپىگە كىرگۈزمەكچى بولغاندا ئەركىلىتىپ شۇنداق ئاتايتتى، — ئوغلىمىز مىرزا ئابابەكرى ئاللا پاناھىدا قۇدرەت تېپىۋېتىپتۇ. ئۇنىڭدىن

خاتىرجەم بولغايلا، لېكىن بۇ يەردە تاجۇ تەختىمىز خەۋپ ئاستىدا تۇرۇۋاتاتـ
دۇ. بۇ خەۋپتىن مىرزا ئاباباەكرىلا ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن بىزنى
قۇتقۇزۇۋالالايدۇ.

— نېمە؟ بۇ قانداق گەپ ئۆزى؟ — چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، — ئاللا تۆپىسىزدە تۇرۇپتىكى، بۇ سائەتكە قەدەر مەن ئۇنداق خەۋپتىن بىرەر نىشان كۆرگىنىم يوق ئاغىچا...

— ئەمدى ئالىيلىرىغا ئېيتمىسام بولمايدىغان يەرگە يەتتى. بۇ چاققىچە ئۇنداق ئەمەستۇ، دەپ كېلىۋېدىم، — جەمەك ئاغىچا ئېرىنىڭ ئالتۇن توقلىق كەمىرىدىن تارتىپ ئولتۇرغۇزۇپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى، — باش ۋەزىرلىرى ئەلى سەردار ئەمىرلەشكەر قۇددۇس بارلاس، ئەمىر نەئمان بارلاسلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ خارەزمگە كەتمەكچى بولۇۋېتىپتۇ. يۇنۇسـ خاننىڭ ئاقسۇنى ئوغلىمىز مۇھەممەد ھۈسەين كوراگانغا سۈيۈرغال قىلىپ بەرگەنلىكىگە نارازى بولسا كېرەك، ئالىيلىرى ئۇلارغا كۆپ ياخشىلىق قىلغان ئىدىلە، بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە...

— ئۇلار ماڭا ئاسىيلىق قىلامدىكەن؟ — ئالدىراپ سوردى ئۆپكىسى ئاغرىغا تىقىلغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، — ئەگەر شۇنداق بولسا مەن ھەممىنى ئوردىدىن ھەيدەپ چىقىرىمەن، ھوي تۇزكورلار...

— ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا بەگزادەم، مەن ئۇلارنىڭ شۇنداق يامان نىيەتكە كەلگەنلىكىنى ئىشەنچلىك خىزمەتكارىمدىن ئاڭلىدىم، — دېدى جەمەك ئاغىچا توپتەك ئۆرلەپ تۇرغان ئېرىنىڭ بېلىدىن قاماللاپ تۇتۇپ. بۇ ئايال ساددا، ئاق كۆڭۈل مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ غەزىپىنى ئۆرلىتىشكىمۇ، خۇش قىلىپ كۈلدۈرۈشكىمۇ ئۇستا ئىدى. شۇڭا ئوت ئۇستىگە ياغ چاچقاندەك قىلىپ دېدى:

— بۇ خەۋەرنى ماڭا يەتكۈزگەن كىشىنى سورىمايلىغۇ؟ ئۇ بۇنى نىياز دەللە. ئۇنىڭغا ئەلى سەردارنىڭ خوتۇنى: "پات يېقىندا خۇراسانغا كەتمەكچى بولۇۋاتىمىز" دەپ بېرىپتىكەن، ئۇ ماڭا يەتكۈزدى. مەن ئىچكـ

رىلەپ سوراپ بېقىشنى جېكىلىگەنىدىم، كېيىنىغانلار بىر توپ كىشى بولۇپ چىقتى. بۇڭا نىياز دەللە ھەرگىز يالغان سۆزلىمەيدۇ شاھىم. ئۇلار بۇ يەردىن كېتىپ سىلىنىڭ ئابرويلىرىنى چۈشۈرمەكچى. يۇنۇسخان ۋە خوراسان شاھى سۇلتان ئەھمەد مىرزىلاردىن پاناھلىق تىلەپ ئۇستىلىرىگە لەشكەر باشلاپ كېلىشى مۇمكىن. يەنىلا مىرزا ئابابەكرىنى سىلىگە قارشى كۆرسىتىپ، سىلىگە يارىدەم قىلىشنى باھانە قىلىپ، قەشقەر، خوتەن دىيارىدا يېڭى خانلىق تىكلەپ ئۆز مەقسەتلىرىگە يەتمەكچى.

— مەن ئۇلارغا ئەجەب ئىشىنىپ كېتىپتىمەنا! ئەلى سەردار، خەپ! يارىكەنتىن كېلىشىگە قارا نىيىتىڭ سەۋەبچى بولغان ئىكەن-دە! توختا سېنى... ئەمدى تاقەت قىلىپ تۇرالمايمەن. ھە، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئوردىدىن ھەيدەش كېرەك!

— ھەيدەپلا قالماي، زىندانغا تاشلاش كېرەك شاھىم.

— ئاغىچا، بۇ ئىشنى ئۆزۈم بىر تەرەپ قىلمەن ھەم يۇنۇسخانغا مەلۇم قىلمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوغلىمنىڭ مۇھەممەد ھوسېين كوراگان ئۇنىڭ يېنىدا. خوجا بۇبرۇسا خان ئۇنى خوراسان، خارەزىم تەرەپلەرگە ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ بىلىم تەھسىل قىلىپ، ھەممە جەھەتتىن كامالەتكە يېتىشى ئۈچۈن غەمخورلۇق قىلىشى مۇمكىن. ئوردا ئىچىدىكى ئەھۋالنى بىر تەرەپ قىلغاندىن كېيىن، بۇ ئىشلارنى مەكتۇپ ئارقىلىق يۇنۇسخانغا بىلدۈرىمەن. بۇ جەھەتتە مېنى تەگلىكتە قويمىسلا. ھە، تاماق تەييار بولغان بولسا ئېلىپ چىقسۇن. جۇمە نامىزىغا شەھەردىكى ئازنا مەسچىتكە بارمىسام بولمايدۇ.

جەمەك ئاغىچا ئېرىنىڭ جەھلىنى قانۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن بېشىنى لىگىشتىتى ۋە راۋاقنىڭ ئالدىدىكى گۈلزارغا خىزمەتكە تەييار تۇرغان كېنىزەكلەرگە تاماق ئېلىپ چىقىشنى ئىشارەت قىلدى ھەم ئاغزىنى ئېرىنىڭ قۇلىقىدا يېقىن قىلىپ پىچىرلىدى:

— ماقۇل شاھىم، مەن سىلىدىن بەك خوش. لېكىن ئەھۋالنى بىلىپ تۇرۇپ تۇنۇگۈن كەچ باغقا چىقماي كۆكلۈمنى بېرىم قىلىپ قويدىلا.

بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق بولمىسۇن.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قانىتىق كۆلكىسى راۋاقىنىڭ نەقىشلىق گۈلدار شوتىسىغا قونۇپ تۇمشۇق يالىشۋاتقان ئىككى ئەنجان پاختىكىنى ئۇچۇرۇۋەتتى.

— تۇنۇگۈن كەچ ئىراندىن كەلگەن ئەلچىلەرنى كۈتۈپ چىقالمىدىم. ئەندى ئۇنداق بولمايدۇ ئاغىچا خېنىم.

توققۇزىنچى باب

خەتنە توي ۋە كۆك بۆرە

1

ئاسمانغا بوي سوزغان قارىغاي، ئارچا دەرەخلىرى، رەڭگارەڭ گۈل-گىياھلار قىيا تۆپىلىكتىن چايقىلىپ تۇرغان سايرام كۆلىگە كۆلەڭگە تاشلىغا-نىدى. ئەتراپ گويا باغۇ ئېرەمنى بۇ يەرگە كۆچۈرۈپ ئەكىلىپ قويغاندەك ئۆزگىچە جەلپكار ئىدى. چاڭىلداپ سايراۋاتقان بۇلبۇللارنىڭ يېقىملىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى-يۇ، ئۆزىنى كۆرگىلى بولمايتتى. گۈل-گىياھلار بىلەن چۈمكەلگەن تەلكە داۋىسىدىن ئاق قاشقا تۇلپارنى دېڭىتىپ چىقىپ كەلگەن سۇلتان ئەھمەدخان كۆل بويىدىكى ياپيېشىل قىيا دۆڭ ئۈستىدە توختاپ، سايرامغا كۆز سالدى. بېشىدىكى نېپىز ئالتۇن يالتىلغان دۇبۇلغا گويا شەپەقنىڭ شولىسىدەك يېنىك دولقۇنلار يۈزىدە ئەكس ئەتتى. ئارقا-ئارقىدىن كېلىپ خانىڭ ئەتراپىنى چۆرىدەپ تۇرۇشقان سۇلتانلار، شاھزادىلەر، ئەمىر، بەگ، سپاھلارنىڭ سايىسى كۆل يۈزىنى قاپلىدى.

— ھۆرمەتلىك خان ئاتا، — دېدى ئۇنىڭ كەينىدە ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرغان ئىمىن خوجا سۇلتان ئېگىلگەن ھالدا، — ئەتىگەندىن

بېرى شكار قىلىپ چارچاپ كەتتىلە، بىرئاز ئارام ئېلىۋالامدىلا؟

بۇ دۆڭلۈك ئۈستىگە ئونلىغان ئاق ئۆي تىكىلگەنىدى. پادىشاھقا خاس بارگاھ قۇرغان ئەھمەدخان ئاق ئاربلىغان قويۇق ساقلىنى بىر قولى بىلەن سىيپاپ، ئويغا چۆمگەن ھالدا دېدى:

— جانابى ئاللا بىزگە مانا شۇنداق گۈزەل زېمىندىن يۈكسەك ئورۇن ئاتا قىپتۇ. ئەما تويماس نەپسىمىز ئىنساب سارىيىدىن چىقىپ كەتمەكتە. ھەر قېتىم سايرام بويىغا كەلگىنىمدە ئۇلۇغ پەرۋەردىگارىم ئالدىدىكى تۈز-كوراللىقىمىزنى ئويلاپ غەمگە چۆممەن. ئوغلۇم، يەرۇ-ئاسمان، پۈتۈن ئالەم ئاللانىك، ھەرگىزمۇ ئىنسانى يوق بەندىلەرنىك ئەمەس. ۋەھالەنكى، بىز ھەر كۈنى يەر-ئورۇن، بايلىق تالىشىپ قان ئاققۇزىمىز، بۇ گۈناھ ئەمەسمۇ؟

ئۇ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ، چىرايلىرى ئۆڭگەن ھالدا يەرگە قاراپ تۇرغان چوڭ ئوغلى مەنسۇرخاننى كۆردى. ئۇنىڭ بېشىدا بۇ نۆۋەت سەئىدخان بىلەن بىرگە خەتنە تويىنى قىلغان يەنە بىر ئوغلى خېلىل سۇلتانمۇ بار ئىدى. ئەھمەدخان بىر ئايدىن بېرى سوۋغا-سالاملار بىلەن ھەر ياقتىن تويغا كەلگەن پادىشاھ، ئەمىرلەرنى، يۇرت كاتتىلىرىنى ۋە ئاۋام-خەلقنى ئۇزىتىۋاتقان بولسىمۇ، تېخى مېھمانلارنىڭ ئايىغى ئۇزۇلمەيۋاتاتتى.

خان ئاخىرىدا ئۆز ئەللىرىگە قايتىش ئالدىدا تۇرغان پادىشاھ، سۇلتان-لارنى شكار قىلىشقا تەكلىپ قىلىپ، ئۇلار بىلەن ئۇچ كۈندىن بېرى تەلكە تاغلىرىنىڭ ئۈستى ۋە يان باغرىدا ئوۋ ئوۋلاپ بۈگۈن سايرام بويىغا بېتىپ كەلگەنىدى.

بۇ يۇنۇسخان ۋاپاتىدىن كېيىن ئالمالىقتا ئۆتكۈزۈلگەن ئەڭ چوڭ توي ئىدى. بۇ تويغا خارەزمنىڭ مەرھۇم پادىشاھى ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ئىككى ئوغلى — سۇلتان ئەھمەد مىرزا، سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىمۇ بالا-چاقىلىرى بىلەن كەلگەنىدى. ئۇلار سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىدىمۇ ياكى ئاڭلىماسلىققا سالدىمۇ، چاپچىپ تۇرغان ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ مەغرۇر ھالدا تۇرۇشاتتى.

بۇ ئىككى سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئىككى ئىنگىچىسى — مېھرى نىگار خانىم، قۇتلۇق نىگار خانىملارنىڭ ئەرلىرى ئىدى. بۇلار دائىم

بىر-بىرىگە خىرىس قىلىپ، بىر-بىرىنىڭ پېيىگە چوشۇپ كېلىۋاتاتتى، شۇڭا ئەپ ئەمەس ئىدى. قېيىن ئاتىسى بولغان يۇنۇسخان هايات ۋاقتىدا ئۇلارنى نەچچە قېتىم ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ئۇرۇش ئازابىنى كۆپ تارتقان موغۇلستان، خارەزىم، پەرغانە قەۋمىگە ئەمىلىك-ئاسايىشلىق بەخش ئەتكەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، خەتنە توينىڭ ئاخىرىنى بۇ يەردە ئۆتكۈزۈۋاتقان سۇلتان ئەھمەدخان ئاتىسىنى يەنە ياد ئېتىپ كۆزىگە ياش ئالدى. ئۇنىڭ ئەزىز مېهمانلىرى بولغان پادىشاھ، سۇلتانلارنى ئىتتىپاق، ئادىل، سەممىي نىيەتلىك بولۇشقا، ئەلنىڭ تىنچ-ئامانلىقى ئۈچۈن بىر-بىرىگە يول قويۇشقا، بىر-بىرىنى هۆرمەتلەشكە ئۈندەپ، ئاچچىقلىنىپ قىلغان سۆزلىرى ئۈچۈن ئۇنىلا ئەمەس، كۆيئوغۇللىرىنمۇ ئويلاندۇرۇپ قويغانىدى. ئۇلار خانىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىشتىن ئۆزلىرىنى قاچۇرۇپ جىم تۇرۇۋالدى.

— ئەلۋەتتە گۇناھ، خان ئاتا، — دېدى ئىككىنچى ئوغلى ئىمىن خوجا سۇلتان ئاتتىن چوشۇپ دادىسىغا كۆيۈنگەن هالدا، — دۇنيا قىلسىلا، جانابى ئاللا گۇناھىمىزنى كەچۈرۈپ، چاغاتاي خان ۋە پادىشاھ ئەمىر تۆمۈر ئەۋلادلىرىنى ئىناق ئۆتكىلى نېسىپ قىلغاي.

— مېنىڭ مەررە دۇنيا قىلمەن ئوغلۇم. هەرنە ئىش كىشىنىڭ نىيىتىگە يارىشا بولىدۇ. بىز نىيىتىمىزنى توغرا قىلمىساق، ئاللا بىر-بىرىمىزگە قىلىچ كۆتۈرگۈزىدۇ. يەتتە يىل مۇقەددەم مىرزا ئابابەكرى نىيىتىنى بۇزۇپ پېقىرنى يارىكەتتىن قوغلىغانىدى، — دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئەلەم بىلەن. ئۇ، چايقىلىپ تۇرغان سايىرام كۆلىگە قارىغىنىچە ئاتىسى يۇنۇسخانىنىڭ مىرزا ئابابەكرىگە قارشى يارىكەتتكە قىلغان ئىككى قېتىملىق يۈرۈشىنى ئەسلەپ تۇرۇپ قالدى...

سۇلتان ئەھمەدخان ئىسيان كۆتۈرگەن موڭغۇل قەبىلىلىرىنى باستۇرۇپ ئەلنى ئەمدىلا تىنچلاندۇرۇپ تۇرۇشىغا، قەشقەر دىيارىنىڭ خانى مۇھەممەد هەيدەر مىرزىدىن ئارقىمۇئارقا چاپارمەنلەر كېلىپ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ هۇجۇم قىلىپ پېڭسارنى تارتىۋالغانلىقى، سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ يارەمگە دەرهال قوشۇن ئەۋەتىشىنى زۆرۈر ئىكەنلىكى مەلۇم قىلىنغان مەكتۇپلەرنى تاپشۇرۇشتى. قۇدىسىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەنلىكىدىن خەۋەر

تاپقان يۇنۇسخان 15 مىڭ ئەسكەر توپلاپ، ئەھمەدخان بىلەن بىرگە يولغا چىقتى. ئاقسۇدىن كەلگەندىن بېرى بارغانچە چاچقۇن بولۇپ كېتىۋاتقان سابىق ۋەزىرى ھەسەن مىرزا، شائىر ئايازىلارنىمۇ ئۆزى بىلەن بىرگە ئېلىپ ماڭغاندى.

يۇنۇسخان ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي ئانتا تىك ئولتۇراتتى. چارچەدىم، ھاردىم دېمەيتتى. ئۇ قەشقەرگە بارغىچە ئۆز بېشىدىن ئۆتكەنلەرنى ئوغلى ئەھمەدخان ۋە ئۆزىگە يېقىن بولغان ئەمىر، بەگ، سەردارلارغا يەنە بىر قېتىم سۆزلەپ بېرىپ دېدى:

— جانابى ئاللا شاھ، سۇلتان، ئەمرلەرگە يەپ-ئىچىش، باش كەسىش، ئەيش-ئىشرەت قىلىش ئۈچۈنلا تەختتە ئولتۇرۇشنى، تاج كىيىپ ھۆكۈمدار بولۇشنى نېسىپ قىلغان ئەمەس، بەلكى ئاۋامنىڭ تىنچ-ئامان ھايات كەچۈرۈشىگە دائىم كۆڭۈل بۆلۈپ، ماجىرالارنى توغرا ھەل قىلىپ، ئادالەت بىلەن يۇرت سوراپ، ئاسايىشلىق، ئەمنلىكنى قوغداش، ئۆز ئېلىنىڭ پۇقرالىرىغا نەپ يەتكۈزۈپلا قالماي، قوشنا ئەللەر خەلقلىرىگىمۇ نەپ يەتكۈزۈش ئۈچۈن پادىشاھ بولۇشنى نېسىپ قىلغان. بۇنىڭ ئەكسىچە بولغاندا ئاللا ھەرقانداق كىشىدىن تاجۇ تەختىنى تارتىپ ئالىدۇ...

يۇنۇسخان قەشقەرگە كېلىپ لەشكەرلىرىنى بىر ھەپتە دەم ئالغۇزدى.

2

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئەسلىدە 60 مىڭ لەشكىرى بار ئىدى. جەمەك ئاغىچىنىڭ پىتنىسىگە ئالدىنىپ كەتكەن ۋاقىتتىن باشلاپ سەمەنىي-سادىق ۋەزىر-ئەمرلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئوردىدىن ھەيدەپ، بىر قىسمىنى نەزەربەنت قىلىپ قويغاندى. ھەتتا سۇلتان ئەھمەدخان يارکەنتتىن كەتكەندە، قەشقەرگە بېتىپ كېلىپ ئۆزىگە ۋەزىر بولغان ئەلى سەردارنىمۇ زىندانغا تاشلىغاندى. مىرزا ئاتابەكرى بېگىسارغا ھۇجۇم قىلغاندىن كېيىنلا ئۇلارنىڭ گۇناھسىز ئىكەنلىكىنى، ئالدىن بىشارەت بېرىپ قىلغان سۆزلىرى-

نىڭ توغرىلىقىنى بىلدى، لېكىن پۇشايمانىنى ئالدىغان قاچا تاپالماي قالدى. ئەلى سەردارىدىنى زىندانىدىن چىقىرىپ ئۇنىڭدىن ئەپۇ سورىدى.

— رەھمەت ئالىيلىرىغا، ياشىنىپ قالدىم، ۋەزىر بولغىدەك قۇۋىتىم يوق. ئەگەر زىندانىدىن چىقىرىپ ئەركىنلىكىمنى بەرگەنلىرى راست بولسا، ئىجازەت قىلسىلا. يالغۇز ېيشىمنى ئېلىپ خالىغان يەرگە كېتەي، — دېدى ئەلى سەردار ئۆسۈپ گەردىنىگە چۇشكەن چاچلىرىنى ياغاق قولى بىلەن سىيپاپ تۇرۇپ. ئوردىدىن كەتكەن يالغۇز ئەلى سەردار بولۇپلا قالماي، يەنە ئونلىغان ئەمىر-بەگ سەردارلارمۇ مىرزا ئابابەكرىنى پاناھ تارتىپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ قول ئاستىدىكى ئەسكەرلىرىمۇ بىللە كەتتى. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ 30 مىڭغا يېقىن يارامسىز ئەسكىرى قالغانىدى. ئۇ مانا شۇنداق ھالغا چۇشۇپ قالغاندا يۇنۇسخان كەلدى. خان ئالدىدا توققۇز قېتىم يۇكۇنۇپ تەزىم قىلغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئەھمەدخانغىمۇ يەتتە قېتىم يۇكۇنۇپ تەزىم قىلدى.

— مىرزا، ئوغلىڭىز سىزگە پۇت ئېتىپ، بىزگە كۆز ئالايتۇپتىتۇ. ئۇنى جازالاش ئۈچۈن ئوغلۇم ئەھمەدخان بىلەن كەلدىم.

يۇنۇسخان — زامانىسىنىڭ ئالىمى بولسىمۇ، ھەربىي سەركەردە ئەمەس ئىدى. ھەممە ئىشنى ئادالەت ۋە ئىنساب بىلەن قىلىشقا ئادەتلەنگەنىدى. ئۇ مىرزا ئابابەكرىنى بىر يوللا مەغلۇپ قىلماقچى بولۇپ، ئوغلى ئەھمەدخانىنى ئۆزىنىڭ ۋە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قوشۇنىغا ئەمىر لەشكەر قىلىپ تەينىلىدى. كۆيۈغلى مۇھەممەد ھۇسېين كوراگانىنى ئارقا سەپ تەمىنات ئەمىرى قىلىپ بەلگىلىدى. ئۇلار ھىجرىيە 884-يىلى[1] رەبىيە سانى[2] نىڭ 14-كۈنى ياركەنتكە يېتىپ باردى ۋە ياركەنت شەھرىنىڭ كۈن پېتىش تەرىپىگە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، كۈن چىقىش تەرەپكە يۇنۇسخان چۇشكۈن ياساپ بارگاھ قۇرۇپ، بۇ قەلئەنى ئىككى تەرەپتىن

---

① مىلادى 1480— 1479-يىللىرى.

② رەبىيە سانى — 6-ئاي.

قورشاپ هۇجۇم باشلىدى. مىرزا ئابابەكرى تاللانغان باتۇرلىرىنى يۇنۇسخان-نىڭ لەشكەرلىرىگە سالدى. ئارقىدىنلا ئاتلىق ۋە پىيادە. مەرگەنلىرىنى ھەربىكەتكە كەلتۇردى. ئەمىر لەشكەر سۇلتان ئەھمەدخان ئۆز ئەسكەرلىرى-نىڭ سەپنى بۇزۇپ قېچىشقا باشلىغانلىقىنى كۆرۈپ، ئەلەمدىن بىرىلاي دېدى-دە، ئەتراپتىكى بەگ-ئەمىرلەرگە يۇنۇسخاننى قوغداشنى تاپشۇرۇپ، قىلىچىنى سۇغۇرۇپ، ئۆزى جەڭگە ئېتىلىپ كىردى. بىراق ھەرقانچە قىلىپمۇ قېچىۋاتقان ئەسكەرلىرىنى توسىيالمىدى. ئاخىرى ئۇ ئاتىسى يۇنۇس-خاننى مۇھاپىزەت قىلغان ھالدا چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. بۇنى كۆرگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىمۇ جەڭ قىلمايلا قاچتى. مىرزا ئابابەكرى بۇلارنى تاكى يېڭسارغىچە قوغلاپ كېلىپ، ئاندىن يارىكەنتكە قايتتى. سۇلتان يۇنۇسخان قەشقەر، ئاقسۇدىمۇ تۇرماي، ئالمالىققا بېرىپ بىر يىل تەييارلىق قىلىپ 60 مىڭ ئەسكەر بىلەن قەشقەرگە 2-قېتىم كەلدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئاران 15 مىڭ ئەسكەرنى سەپكە تۇرغۇزدى. 15 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكىرى ھەر تەرەپكە قېچىپ، چېچىلىپ توزۇپ كەتكەنىدى. بىر قىسمى مىرزا ئابابەكرىگە ئەل بولغانىدى.

جەمەڭ ئاغچا ئوغلى مۇھەممەد ھۇسېين كوراگانغا نەۋرىسى مىرزا ھەيدەرنى ئېلىپ كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن خېلى ئاچچىقلانىدى:

— ئۆتكەن يىلى قايتىشىڭدا شۇنچە تاپىلىساممۇ، يەنە ئېلىپ كەلمەپ-سەن. بەلكىم بىر قورساقتىن چىققان ئاكاڭنىڭ ئەدىپىنى بېرىشكە ئالدىراپ كەتكەنسەن-ھە! ئۇنچە قىلمىساڭمۇ كوراگان دېگەن نامىڭدىن ئايرىلىپ قالمايتتىڭ. ئەپسۇس، ئىككى ئوغلۇمنىڭ بىر-بىرىگە قىلىچ كۆتۈرۈشىنى خىيالىمغا زادى كەلتۈرمىگەن ئىكەنمەن. تووۋا، مىڭ تووۋا، تۆل بولۇپ ئولتۇرۇۋەرگەن بولسام سىلەرمۇ تۆرەلمىگەن، مەنمۇ بۇنداق شەپقەتسىزلىكنى كۆرمىگەن بولار ئىدىم. تووۋا، تووۋا...

— ئانا، بولدى قىلسىلا، خاپا بولمىسىلا. ئەمدى مەن ئۆزلىرىگە بىر ئاچچىق ھەقىقەتنى ئېيتىشقا مەجبۇر بولۇۋاتىمەن. سىلى بىباھا سوۋغا

سۈپىتىدە ئەۋەتكەن ساھىبجامال چۆرە ئايسۇلتان ئاتىمىز يۇنۇسخانغا نەچچە يىل چۆرە بولۇپ تۇرۇقلۇقمۇ تۇزكورلۇق قىلىپ، شاراب ئىچىدىغان جامىغا زەھەر سېلىپ قويغانىكەن. بۇنى ئوغلۇم مىرزا ھەيدەر كۆرۈپ قېلىپ ئانىسىغا دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن زەھەر سېلىنغان جامنى سۇلتان ئەھمەدخان ئايسۇلتانغا بېرىپ: "ئىچكىن، ئەگەر زەھەر سالمىغان بولساڭ يالغان ئېيتقانلىقى ئۈچۈن مىرزا ھەيدەرنى 20 دەررە ئۇرىمەن" دېدى. ئايسۇلتان جامنى قولىغا ئېلىپلا ئىچىۋەتتى. ئۆلىدىغان چېغىدا: "راست گېپىمنى دەي، مەن جەمەڭ ئاغىچىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن شۇنداق قىلدىم" دېدى-دە يىقىلىپ جان بەردى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان خان ئوغلى ئەھمەدخانغا قاتتىق كايىدى. ئايسۇلتاننى دەپنە قىلغۇزۇپ ئۈچ كۈنگىچە قۇرئان تىلاۋەت قىلىشقا بۇيرۇدى. ئۇنى شۇنچە ياخشى كۆرىدىكەن، شۇنداق ئادالەتلىك خانغا قەست قىلىشتىن مۇددىئالىرى مىرزا ئابابەكرى ئۈچۈن ئىمكانىيەت تۇغدۇرۇشمىدى ئانا؟

— بولدى بەس! — جەمەڭ ئاغىچا ئوغلىنىڭ گېپىنى ئۈزۈۋەتتى، — سەن قارا چاپلاش ئۇچۇن كەلدىڭمۇ؟ بەدرەكنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ ماڭا تۆھمەت قىلماقچىمۇسىلەر؟ ئۆتكەن يىلدىن بېرى داداڭمۇ ماڭا چىراي ئاچماي كېلىۋاتىدۇ. سەن قالماقلارنىڭ گېپىگە كىرىپ ئەسلى نەسەبىڭنى ئونتۇپسەن. قالغىنىنى خۇداغا قويدۇم. بولدى، چىقىپ كەت!

مۇھەممەد ھۇسېين كوراگان ئانىسىدىن ئازار يەپ، ئاستا ئورنىدىن تۇردى. ئۇ بۇ قېتىم ھەم پۇتۇن لەشكەرلەرنىڭ تەمنات ئەمرى بولۇپ ياركەنتكە قاراپ يول ئالدى. ھىجرىيە 885-يىلى[1] جامادىيەل ئەۋۋەلنىڭ[2] بېشىدا ئۇلار ياركەنتكە يېتىپ باردى. ئۇلاردىن ئۈچ كۈن بۇرۇن كېچىسى يولغا چىقىپ ياركەنتكە يوشۇرۇن كەلگەن جەمەڭ ئاغىچا ئەھۋالنى مىرزا ئابابەكرىگە يەتكۈزۈپ بولغانىدى. ئۆتكەن يىلدىن بېرى تېخىمۇ چوڭ

---

① مىلادى 1482-1481-يىللىرى.

② جامادىيەل ئەۋۋەل — 7-ئاي.

جەڭگە تەييارلىق قىلىپ كېلىۋاتقان مىرزا ئابابەكرى 5000 دىن ئارتۇق جەڭ ماھارىتىگە ئىگە ئەسكەرنى سەپراس قىلىپ قويغانىدى. ئۇ ئالىسىدىن ئاڭلىغان ئەھۋاللارغا ئاساسەن ئاتلىق ئەسكەرلەرنى ئوڭ ۋە سول قانات قىلىپ ئىككى سەپكە ئايرىدى. يۇنۇسخاننىڭ كۈن چىقىش تەرەپتە، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ كۈن پېتىش تەرەپتە بارگاھ قۇرغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ 2000 دىن ئارتۇق خىللانغان مەرگەننى كېچىلەپ جەنۇبىي دەرۋازىدىن چىقىرىپ، يۇنۇسخان بارگاھىنىڭ ئارقا تەرىپىگە يوشۇرۇن ئوتكۇزۇپ مۆكتۇرۇپ قويدى. ياركەنت شەھىرىنىڭ ھەرقايسى دەرۋازىلىرىدىن جەڭ دۇمبىقى چېلىپ چىققان مىرزا ئابابەكرى قوشۇنلىرى روھلۇق ئىدى. ئوموت، گۈرزە كۆتۈرگەنلەر، قىلىچ-نەيزە تۇتقانلار مىرزا ئابابەكرى بارگاھىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئايرىم-ئايرىم ھالدا سەپراس بولغانىدى. 1200 ئاتلىق ئەسكەر ئىككى ياندا غاز قانىتىدەك سەپ تۈزگەنىدى. بۇنى كۆرگەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئىمانى ئۇچۇپ كەتتى. لەشكەرلىرى بولسا قېچىش كويىغا چۈشتى. يۇنۇسخان سەل چۆچۈگەن بولسىمۇ جەڭ قىلىپ ياركەنتنى ئېلىش قارارىغا كەلدى. ئەھمەدخان بولسا ئۆز دۈشمىنىنىڭ بۇنچىلا ھەيۋەت كۆرسىتىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ دۈشمەننى قورشاۋغا ئالدۇق دېگەن بىلەن ئۆزىمۇ قورشاۋغا چۈشۈپ قالغانىدى. جەڭ باشلىنىپ باشلانمايلا ئارقا تەرەپتىن ئوق يېگەن يۇنۇسخاننىڭ ئەسكەرلىرى ئالدى تەرەپتىن باستۇرۇپ كەلگەن ئاتلىقلارنى كۆرۈپ قالايمقانلىشىپ كەتتى. ئۆزۈن يول يۈرۈپ چارچىغان ئەسكەرلەر كۈچ-قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇرغان دۈشمەن قوشۇنىغا تەڭ كېلەلمەي قالدى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ لەشكەرلىرى تېخى ھۇجۇمغا ئۇچرىماي تۇرۇپلا ۋەھىمە-قورقۇنچ بېسىپ پىتىراپ قېچىشقا باشلىدى. شۇ چاغدا خاننىڭ خاس نەۋكەرلىرىدىن بولغان ئېگىز بويلۇق ئىلمىشاھ باتۇر ئۆزىنى بىر كۆرسەتكۈسى كېلىپ، قىلىچىنى شارت قىلىپ سۇغاردى-دە، ئات چاپتۇرۇپ دۈشمەن ئىچىگە بېسىپ كىردى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ خاس نەۋكىرى جەمشىت قىلىچۋاز ئۇنىڭ ئېتىنىڭ

ئايغىغا قالپىقىنى تاشلىدى. ئات ئۇركۈپ ئىلمىشاھنى تاشلىۋەتتى. ئىلمىشاھ ئورنىدىن تۇرغىچە يوپۇرۇلۇپ كەلگەن دۈشمەن بىلەن قىلىچۋازلىق قىلىشقا تۇتۇندى. ئۇ بىر قىلىچ ئۇرۇپ جەمشىتنى يىقىتتى. ئەمما ئارىغا ئېلىۋالغان جەمشىتنىڭ ئادەملىرى ئۇنىڭغا تەرەپ-تەرەپتىن قىلىچ ئۇردى. بۇنى يىراق-تىن كۆرۈپ ئەھمەدخان يۇنۇسخانغا مەلۇم قىلدى. يۇنۇسخان ئۇنى قوتقۇ-زۇۋلىشقا ئەھمەدخاننى سىپاھلار بىلەن ئەۋەتتى. ئۆزىمۇ ئاتقا مىنىپ ئۇلار-نىڭ كەينىدىن چاپتى. ئەسكەرلەر خان قاچقان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ قېلىپ، ئۆزلىرىمۇ قېچىشقا يۈزلەندى.

مىرزا ئاباباكرىنىڭ مۆكتۈرۈپ قويغان مەرگەنلىرى بۇلارنىڭ ئۇستىگە يامغۇردەك ئوق ياغدۇردى. يۇنۇسخاننىڭ نەچچە مىڭ ئەسكىرى ئاتتىن يىقىلدى. يۇنۇسخاننىڭ ئەسكەرلىرى ئەمدى تاقەت قىلالماي بۆرىدىن قاچ-قان جەرەندەك تېز قاچتى. سۇلتان ئەھمەدخان دادىسىنى مۇھاپىزەت قىلىپ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ، دۈشمەن پالۋانلىرىنى يۇنۇسخانغا يېقىن كەلتۈرمىدى.

مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان ئاتىسىنىڭ باشتىلا قاچقىنىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ توخۇ يۈرەكلىكىدىن نەپرەتلەندى. ئەھمەدخانغا ياندىشىپ، يۇنۇس-خاننى مۇھاپىزەت قىلىپ، دۈشمەن قورشاۋىدىن مىڭ تەسلىكتە ئېلىپ چىقتى. ئۇلار قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىنلا جەمەك ئاغىچىنىڭ سەئىد مۇھەممەد مىرزىنى ئېلىپ ئوردىنىڭ بىرمۇنچە ساتقىن بەگلىرى بىلەن ياركەنتكە كەتكەنلىكىنى بىلىشتى. مىرزا ئاباباكرىنىڭمۇ يېڭىسارغىچە كېلىپ قايتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان يۇنۇسخان:

— خۇدا نۇسرەتنى ئۇنىڭغا بەرگەن يەردە بىزنىڭ قەشقەردە يەنە تۇرۇشىمىزغا ئورۇن يوق. بىز ئاقسۇغا كېتەيلى، — دېدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا كىچىك خوتۇنى گۈلئايىمنى ۋە ئۇنىڭ كېنىزەكلىرىنى ئېلىپ يۇنۇسخانغا ھەمراھ بولۇپ ئاقسۇغا كەلدى. ئۇلار قىشنى ئاقسۇدا تىنچ-ئامان ئۆتكۈزۈشتى. كۆك چىقىپ، تېرەك پوتلا تاشلا-

غاندا يۇنۇسخان ئالمالىقا قاراپ يولغا چىقماقچى بولدى. ئۇلار ئەتە-ئۆگۈن يولغا چىقمىز دەپ تۇرغان كۈنلەردە:

"يۇنۇسخان ئاقسۇنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلغۇدەك" دېگەن پىتنە-پاسات چاقماق تېزلىكىدە ئاقسۇ دېيارىغا تارالدى. يەنە بىر قەلئەدە تۇرۇۋاتقان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا گالۋاڭراق، ئوڭايلا پىتنە-پاساتقا ئىشىنىدىغان ساددا ئادەم بولغاچقا، شۇ ئان ئىسيان بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇ ئۆز ئەسكەرلىرىنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ دەسلەپتە سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئوردىسىغا باستۇرۇپ كىرىپ ئۇنى نەزەربەنت قىلدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان يۇنۇس-خان ئۆز ئوردىدا قالغان سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ سەككىز كۈن ئىچىدە ئاقسۇغا يېتىپ كېلىشىنى بۇيرۇپ ئالمالىقا چاپارمەن ئەۋەتتى. سۇلتان مەھمۇدخان دەل ۋاقتىدا 30 مىڭ ئەسكىرى بىلەن يېتىپ كېلىپ، ئاقسۇ شەھرىگە يېقىنلاشقان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن جەڭ باشلىدى. بۇ جەڭ 40 كۈن داۋام قىلدى. ئاقسۇ شەھرىدىكى پۇقرالار بىلەن ئەسكەرلەر قەھەتچىلىك ئىچىدە قالدى. ئاخىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا سۇلتان ئەھمەدخاندىن كەچۈرۈم سوراپ، ئاقسۇنى بۆلۈپ ئىدارە قىلماق ئۈچۈن ئۇنى سۇلھى تۈزۈشكە يۇنۇسخاننىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. تۆپىلىكتە بارگاھ قۇرۇپ ئولتۇرغان دادىسى سۇلھىنى رەت قىلدى.

— سەن ئاسىينىڭ ۋەكىلى بولدۇڭمۇ؟ — دېدى ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخان بىرنەچچە يىلدىن بېرى كۆرۈشمىگەن ئىنىسىغا ئالىيىپ قاراپ.

— ياق، گۇناھىنى تونىغان قېرىنداشىمىزنىڭ سالىمىنى ئېلىپ كەلدىم ئاكا، مېنى ئەيىبكە بۇيرۇمايلا.

— قىلىچ كۆتۈرگەن دۈشمەننى قىلىچ بىلەن ئەل قىلىش لازىم، — دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ئەھمەدخانغا كۆز تىكىپ، — شەھەرگە ھۇجۇم باشلاڭلار، ئاقسۇنى ئىككىگە بۆلۈشكە بولمايدۇ.

شەھەرگە بىرىنچى بولۇپ سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئەسكەرلىرى بېسىپ كىردى ۋە مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى باغلاپ خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن

ۋە بەگـئەمرلىرى بىلەن بىرگە ئېلىپ كەلدى.

— مىرزا، بىز تۇغقانغۇ! چاغاتاي ئەۋلادىغۇ، ئۆگەي ئوغلۇڭ ئۆز كۆمچىگە چوغ تارتىپ ساڭا قارشى قىلىچ كۆتۈردى. سېنى قۇتقۇزغىلى كەلگەن قېرىنداشلىرىڭغا قىلىچ كۆتۈرسەڭ خۇدا راۋا كۆرەرمۇ؟ قېنى ئېيتقىن! — يۇنۇسخان ئاق كىگىز ئۈستىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى، — سەن بۇ شەرمەندە ئىغۋاغا قانداق قىلىپ ئىشەندىڭ؟ ئىغۋاچى زادى كىم؟

— مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا يۇكۇنۇپ تىز چۆكتى:

— ئىغۋاچى مېنىڭ ئەمىرىم ئابدۇللا قۇددۇس دوغلات بولۇپ چىقتى شاھىم. ئۇ مىرزا ئاباباكرىنىڭ ئادىمى ئىكەن.

— ئۇ قېنى؟

— بايا مەن ئوردىدا چېپىپ تاشلىدىم.

— بۇنىڭ قولىنى بېشىڭلار، — دېدى يۇنۇسخان ۋە ئۆزى بېرىپ خوجا مۇھەممەد فىزالىدىننىڭ قوللىرىنى يەشتى.

— ھەزرىتىم، سىپاھلىرىم بىلمەي ئۆزلىرىگە زۇلۇم قىلىپتۇ. كەچۈرسىلە...

— پېقىرمۇ ئىغۋاغا ئىشىنىپ مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئاسىي بولۇشىغا سەۋەبچى بولدۇم. ئاللادىن گۇناھىمنى تىلەيمەن شاھىم.

يۇنۇسخان ئۇنىڭ ئالدىغا تون-سەرپاي، كۈمۈش تەڭگە قويۇپ دېدى:

— نادانلىق ھەممە بالا-قازانىڭ مەنبەسى تەقسىر. پەقەت نامۇس ئوقۇشىلا بىلىپ، قانداق ياشاشنى بىلمىگەن كىشىنى ئاللا كۆلپەتتە قالدۇرىدۇ. نادان قېرىنداشلىرىمىزغا ياشاشنىڭ توغرا يولىنى كۆرسىتىپ بەرگەيلا.

خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن قۇللۇق قىلىپ ئۆز جايىغا قايىتتى. مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئاقسۇدا قېلىشنىمۇ خالىماي، يۇنۇسخان ۋە ئۇنىڭ بالىلىرى بىلەن ئالمالىققا كەلدى.

مىرزا ئابابەكرى قەشقەرنى ئېلىپ ئاقسۇغا كەلدى. ئاقسۇ خەلقى بىر نەچچە ئايغىچە ئۇنى شەھەرگە كىرگۈزمەي، قاتتىق قارشىلىق قىلدى. ئاخىرى يېڭىلىپ، ئۆز ئۆيلىرىگە يوشۇرۇۋۇنۇۋالغان بولسىمۇ، يەنىلا چاپقۇن قىلىندى. خوجا مۇھەممەد فىزالىدىننىڭ ئاپاق ساقاللىرىنى قويماي يۇلغۇزغاندىن كېيىن، ئەپۇ سوراپ ئۇنى قارارگاھىغا قايتۇردى. ھايات قالغان كىشىلەرنىڭ بىر قىسمىنى قەشقەر، خوتەنلەرگە سۈرگۈن قىلدى. ئاقسۇ شەھىرى بىر مەزگىل خارابلىققا ئايلىنىپ قالدى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان يۇنۇسخان سۇلتان ئەھمەدخاننى لەشكەر يىغىشقا بۇيرۇپ مىرزا ئابابەكرىگە قارشى كەڭ كۆلەملىك جازا يۈرۈشى قىلماقچى بولۇپ تۇراتتى. پەرغانە شاھى ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇنى ئەنجانغا تەكلىپ قىلدى. چۈنكى ئاكىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئۇنىڭغا قارشى لەشكەر تارتماقچى بولغانىدى.

يۇنۇسخان ئۆز ئوغرىنغا سۇلتان ئەھمەدخاننى قويۇپ، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى بىلەن ئەنجانغا كەلدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا بۇ قېتىمقى ئاتىسىنى داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋېلىپ، ئوش ۋىلايىتىنى ئۇنىڭغا سۇيۇرغاللىققا بەردى. يۇنۇسخان ئەمىر-بەگلىرىنى ئەۋەتىپ ئالمۇتا، توقماق، قاراقۇل شەھەرلىرىنى بىنا قىلدۇردى ۋە ئۇ يەرنى ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئالدى.

ئاكىسىنىڭ ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم قىلىشىدىن خاۋاتىرلەنگەن ئۆمەر شەيخ مىرزا:

— ئى خان ئالىلىرى، ئاكامنىڭ نىيىتى يامان. بېقىر ئىنىسىدىن ئەنجان، پەرغانە، تاشكەنت ۋىلايەتلىرىنى تارتىپ ئالماقچى. مەنمۇ بۇ دىيار-لاردىن كەچتىم. ئۇ يەرلەرنى ئۆز ئىلكىلىرىگە ئېلىپ جاھانگىر ئاكامنىڭ قانخورلۇقىغا خاتىمە بەرگەيلا، — دەپ ئىلتىماس قىلدى.

— سىلەر ئاكا-ئۇكا سۇلتانلارنىڭ غەلۋەڭلار تۇگىمەي كەتتىغۇ! ماڭا قاراشلىق زېمىن ناھايىتى كۆپ. ئارتۇقچە يەر بىھاجەت. مەن سىلەرنىڭ يارىشىپ قېلىشىڭلارنى خالايمەن، — دېدى يۇنۇسخان.

ئۇ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ مۇشۇ ۋاقىتتا تۇغۇلغان ئوغلىغا مۇھەممەد زاھىرىددىن بابۇر دەپ ئات قويۇپ بەردى.

يۇنۇسخان خانۇنى ئىسەن دۆلەت بېگىمنىڭ ئارىغا چۈشۈشى بىلەن ئالمالىققا قايتىپ، چوڭ ئوغلى مەھمۇدخاننى 30 مىڭ ئەسكىرى بىلەن تاشكەنتكە ئەۋەتتى. ئاقسۇدىن قۇمۇلغىچە بولغان ۋە پۈتۈن جۇڭغارىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان يەرلەرنى سۇلتان ئەھمەدخانغا بېرىپ، ئۆزىمۇ تاشكەنتكە كەلدى ۋە خوجا نەسىرىددىن ئابدۇللا ئەھرار[1]نىڭ ياراشتۇرۇپ قويۇشىنى ئۆتۈنۈپ، سەمەرقەنتكە كىشى ئەۋەتتى. خوجا ئابدۇللا ئەھرار ھەزرىتىم يۇنۇسخاننىڭ بۇ ئاقىلانە تەشەببۇسنى توغرا تېپىپ ھەرقايسى تەرەپنىڭ ئۇرۇشماي جايىدا توختاپ تۇرۇشى ئۈچۈن پەرمان چۈشۈردى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان ئەھمەد مىرزا، سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا ۋە سۇلتان يۇنۇسخان، سۇلتان مەھمۇدخان ئوتتۇرىسىدا سۇلھى تۈزۈلدى.

ئەمما بىر كېچىسى ھارغىنلىق تۈپەيلى مېڭىسىگە قان چۈشكەن يۇنۇسخان ئوڭ تەرىپى پالەچ بولۇپ يېتىپ قالدى. بۇ كېسەل ئازابىنى خېلى يىللار تارتىپ ساقىيالماي ھىجرىيە 892-يىلى تاشكەنتتە ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ دەپنە مۇراسىمىغا يېراق-يېقىندىكى پادىشاھ، خان-سۇلتانلارنىڭ كۆپ قىسمى كەلدى. مىيىتى شەيخ خاۋەندە تۆرە قەبرىستانلىقىغا قويۇلۇپ، قەبرىسى چوڭ گۈمبەزلىك مەقبەرە ئىچىگە ئېلىندى. ئوغۇللىرىدىن سۇلتان ئەھمەدخانلا ئۇنىڭ دەپنە مۇراسىمىغا قاتنىشالمىدى. ئەھمەدخانىڭ يۇرتىكى قان-زەرداپ بولۇپ، چوڭ نەزىر بەردى.

يىللار ئۆتتى. مانا، ئوتتۇرانچى ئوغلى سەئىدخان يەتتە ياشتىن ئاشقاندا ئالتە ياشلىق ئوغلى خېلىل سۇلتان بىلەن بىرگە خەتتە تۇيىنى قىلىۋاتماقتا ئىدى...

---

① خوجا نەسىرىددىن ئابدۇللا ئەھرار — شۇ زامانىدا ئوتتۇرا ئاسىيادا "ئاللانىڭ مەقبۇلى" نامى بىلەن تونۇلغان مەشھۇر شەخس بولۇپ، سۇلتانلار ئۇنىڭغا قول بېرىپ شاگىرت بولغانىدى.

3

— بۇۋاڭ يۇنۇسخان ۋە مىرزا ئابابەكرى توغرىسىدا سۆزلەپ بەرگەن-لىرىم ئېسىڭدە بارمۇ ئوغلۇم؟ — سورىدى ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەسلەپ چىققان ئەھمەدخان يادائوغۇ چىرايىنى غەم بۇلۇتى باسقان چوڭ ئوغلى مەنسۇرخانغا قايرىلىپ قاراپ.

— ئېسىمدە خان ئاتا، بىرنەچچە قېتىم سۆزلەپ بەرگەن ئىدىلە، — مەنسۇرخان ئېگىز قامىتىنى پۈكۈپ جاۋاب بەردى.

— ئەلۋەتتە ئېسىڭدىن چىقماسلىقى كېرەك. چۈنكى مىرزا ئابابەكرە-نىڭ قانلىق قىلىچى ياۋۇغا ئەمەس، ئۇنى دوست بىلگەن ماڭا تەڭلەنگەنىدى. ئوغلۇم، چۈنكى مەن سەلتەنەتنى كۆرۈپ ئاۋام-خەلقنىڭ ھالىغا يەتمىگەن-دىم، دوست بىلەن دۈشمەننى پەرق ئەتمىگەنىدىم. شۇڭا قىلىچ كۈتمىگەن يەردە ماڭا تەڭلەندى. مەن ئىنىڭ سەئىدخاننى ئېلىپ ئاقسۇغا كەتتىم. بۇنى كەچۈرگىلى بولارمىدۇ؟ ياق، ئەل كەچۈرگەن تەقدىردىمۇ ئاللا كە-چۈرمەيدۇ. بۇنى ھەم ئەستە تۇتقىن.

— ئەستە تۇتىمەن خان ئاتا، ئۇ بەختسىز كۈنلەرنى ساۋاق قىلىمەن، — دېدى مەنسۇرخان يېنىدىكى خېلىل سۇلتانىنىڭ مۇرىسىگە: "ئاڭلىدىڭمۇ؟" دېگەندەك نوقۇپ. بىلىگە كىچىك قىلىچ، يەلكىسىگە ساداق ئاسقان خانزادە كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ دېدى:

— مەن ھەرگىز تەختىمنى تارتقۇزۇپ قويمايمەن.

— ئوغۇل بالا، — دەپ تۇۋلۇھتتى ئۇنىڭ گېپىنى ياقتان سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا، — زېرەكلىكىنى بۇ گۈدەكنىڭ، ئەھمەدخانىنىڭ بالىلىرى ئىچىدە بۇ ئاتىسىنى يەرگە قارىتمىغۇدەك.

سۇۋادان تېرەكتەك بويلۇق سۇلتان ئەھمەد مىرزا پاكار بولسىمۇ دوغلاق، تەمبەل كەلگەن ئىنىسىنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ باش لىڭشىتىپ قويدى. ئەتراپىدا ئۇلار بىلەن بىرگە كەلگەن شەيخ زەيد بەگ، ئەلى مەزىد

بەگ، قەۋچىن بەگ، جانىبەگ دولداي، ئەھمەد ھاجىبەگ، سەئىد يۇسۇپ ئوغلاقچى، ئەھمەد تەنبەل قاتارلىق بەگ-ئەمرلەر سۇكۇت قىلىپ تۇرۇشتى.

— يېقىر مەرھۇم پەدەر بۇزرۇكۋارىم يېنىغا كەلگىنىمدىن كېيىن، ئاكام مەھمۇدخان ناشكەنتكە كەتتى. مەن موغۇللارنىڭ ئىسيانلىرىنى باستۇردۇم. "ئادىلخان" دېگەن نام بىلەن ئەمەس، "ئالاچىخان①" دېگەن نام بىلەن تۇنۇلدۇم ئوغلۇم. ھەر نامازدىن كېيىن گۇناھىمنى تىلەپ تۆۋبە قىلىمەن. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مىرزا ئابابەكرى قەشقەرنى بېسۇۋلىپلا قالماي، ئاقسۇنىمۇ ۋەيران قىلدى. پەدەر بۇزرۇكۋارىم مەرھۇم ئاتامنىڭ كۆزى شۇنىڭ ئۈچۈن يۇمۇلماي كەتتى.

— خان ھەزرەتلىرىنىڭ سۆزى قېيىن ئاتام يۇنۇسخانىنىڭ "بۆلۈنگەننى بۆرە يەيدۇ" دېگەن سۆزىنى ئەسلەتتى، — دېدى شاھ-سۇلتانلار ئىچىدە ئەڭ يۇقىرى ئورۇندا ئولتۇرغان خارەزىم شاھى سۇلتان ئەھمەد مىرزا سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — مىرزا ئابابەكرى ئۆزئارا زىددىيەتنىمىزدىن پايدىلىنىپ ئوش-ئۆرگەنچنى بېسۋالدى. بەدەخشان دىيارىغا لەشكەر تارتىپ بېرىپ ۋاخانىنىمۇ قولغا كىرگۈزدى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي ھازارجان ۋىلايىتىنىڭ كۆپ قىسمىنى تارتىۋالدى. ئىككى قولىمىزنى بۇرنىمىزغا تىقىپ قاراپ تۇردۇق. بوسۇغىمىزغا كەلگەن دۈشمەننى قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۇنىڭغا ئۆينى بوشىتىپ بېرىش كېرەكمۇ، ياكى بىر-بىرىمىزنى ئېپۇ قىلىپ ئىتتىپاق بولۇپ، دۈشمەن قەيەردىن كەلگەن بولسا شۇ يەرگە كەتكۈزۈۋېتىش كېرەكمۇ؟ بۇنى ئويلاپ دەرھال چارە قىلمىساق ئىككى پۈتمىز بىر ئۆتۈككە تېقىلىپ قالىدۇ.

باياتىن بېرى ئۇندىمەي ئۆپكىدەك ئېسىلىپ ئولتۇرغان ئۆمەر شەيخ مىرزا ئاكسىنىڭ ئۆزىگە دارتمىلاپ قىلغان سۆزىدىن قاتتىق ئاچچىقلاندى. قىمىز ئىچىۋاتقان كۈمۈش جامنى داستىخانغا دوققىدە قويۇپ دېدى:

---

① ئالاچىخان — چاپقۇن قىلغۇچى خان. "قانخور" دېگەن مەنىدە.

— ئالاچىخان توغرا ئېيتتى. خارەزىم شاھى بولغان ئاكامۇ توغرا ئېيتتى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ بوشاڭلىقىمىزدىن يەرلىرىمىزنى بېسىۋالغىنى راست. مەن ئۇ ياۋۇز سەتەمكارنىڭ زۇلمىغا خاتىمە بېرىش ئۈچۈن تەييارلىـ نىۋاتىمەن. باشقىلار پۈتلىكاشاڭ بولمىسلا ئۇ ئەبلەخنى قەشقەر دىيارىغىچە سۈرتوقاي قىلىشقا كۈچ-قۇدرىتىم يېتىدۇ.

ئۇنىڭ سۆزى سۇلتان ئەھمەدخاندىن كۆرە دائىم ئۆزى بىلەن قارشـ لىشىپ كېلىۋاتقان ئاكىسى ئەھمەد مىرزىغا قارىتىلغانىدى. بۇنى سەزگەن ئەھمەدخان بۇ يەردە ئاكا-ئۇكا سۇلتانلارنىڭ ئارازلىشىپ قېلىشىغا سەۋەب بولۇپ قالماي دەپ، مىجەزى ئىتتىك بولغان سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ قوپاللىقىنىمۇ كەچۈرۈۋەتتى.

— مەن ھەربىرلىرىنىڭ ئارىلىقىنى يىراق كۆرمەي مەرھۇم ئاتام يۇنۇسخاننىڭ يۇرتىنى قىلىپ تويغا كېلىشكەنلىكلىرى ئۈچۈن ئاللادىن مىنـ نەتدارمەن. ئەسلىدە بۇ بوستانلىقتا شىكار پەيزىنى سۈرۈشمىز كېرەك ئىدى. نېمە ئۈچۈنكى پېقىر ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلەپ قېلىپ، ھەربىرلىرـ نىڭ كۆڭۈللىرىنى چىگىپ قويىدۇم. ئەپۇ قىلىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن. يەنە شۇنى ئۆتۈنىمەنكى، ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن جاھان غەلىبىدىن خالاس بولۇپ، بۇ نېمەتلەردىن ھۇزۇرلىنايلى. قېنى، ئاۋۋال ئەللىرىمىزنىڭ تىنچ-ئاـ ۋاتلىقى ئۈچۈن شاراب ئىچەيلى.

— شاراب ئىچەيلى!

— غەلىبىمىز ئۈچۈن شاراب ئىچەيلى.

چۈقان سېلىشتى سۇلتان-ئەمرلەر. چېدىرلار لەرزىگە كېلىپ، تەلكە تاغلىرى ئۇستىدە ئەكس ساداً پەيدا قىلدى. سايراۋاتقان بۇلبۇللارنىڭ ئاۋازى پەسلەپ، ئاتلارنىڭ قۇلاقلىرى دىڭ بولدى. بۇ چۈقانغا ئاۋاز قوشمىغان ئىككى كىشى قالدى. بۇلار قەشقەرنىڭ سابىق ھۆكۈمرانى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن ئوغلى مۇھەممەد ھۇسېين كوراگان ئىدى. بايانىن ئەگىتىپ قىلىنغان گەپ-سۆزلەر ھەممىدىنمۇ ئۇلارغا قاتتىق تەگكەنىدى. ۋاقىتسىز

قېرىپ مۇكچىيىپ قالغان مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا شاراب ئىچىشتىن قالغىنىغا بىرقانچە يىل بولغان بولسىمۇ، بۈگۈن چىداپ تۇرالماي ئارقا-ئارقىدىن جاھىنى بوشاتتى. ئۇ نېمىمۇ دېيىەلمىسۇن؟ دەردىنى شارابتىن چىقاردى. نەچچە يىلدىن بېرى سەئىدخاننىڭ بەگ ئەتكىسى[1] بولۇپ كېلىۋاتقان مۇ-ھەممەد ھۈسەين كوراگانمۇ زۇۋان سۈرەلمىدى. ئۇ ئاتسىنىڭ يېنىدا شارابمۇ ئىچمەي باش سىلكىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار مەغلۇپ بولۇشنىڭ ئۆلۈم بىلەن باراۋەر ئىكەنلىكىنى مانا بۇ سورۇندا تونۇپ يەتكەنىدى.

سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ بۇ ئاتا-بالىغا كۆزى چۈشكەندە ئۇنىڭ ئېسىگە ئوغلى سەئىدخان كەلدى. ئۇنىڭ بۇ سورۇندا يوقلۇقىغا ئەجەبلىنىپ سورىدى:

— سەئىدخان قېنى؟

— ئوغلۇم مىرزا ھەيدەر ئىككىسى كەڭ سايغا چۈشۈپ كەتكەنىدى. مىجەزى يوق ئاتامغا قاراش بىلەن بولۇپ كېتىپ، ئۇلارنى ئېسىمدىن چىقىرىپتىمەن خان ھەزرەتلىرى، — دېدى مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان. ئۇ غەرق مەست بولۇپ كەتكەن ئاتىسىنى يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ تەزىمدا تۇردى.

— گۆدەك بالىلارنىسى ئۆز بېشىمچىلىقىغا قويۇپ بەرسەك قانداق بولىدۇ؟ ئىزدەڭلار.

بىردىن خاۋاتىرلىنىپ قالغان سۇلتان ئەھمەدخان ئوغۇللىرىغا بۇيرۇپ، بەگ-نەۋكەرلەرنى سەئىدخانىنى دەرھال تېپىپ كېلىشكە ئەۋەتتى.

4

تىلى بىر غېرىچ ساڭگىلاپ قالغان بىر كۆك بۆرە يانغا بۇرۇلۇپلا قېلىن

---

[1] بەگ ئەتكە — تەربىيلىگۈچى، خەۋەر ئالغۇچى دېگەن مەنىدە.

قارىغايلىق ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن يەتتە ياش چامىسىدىكى قارا كۆز بالا جايىدا يۇكۇنۇپ ئولتۇرغىنىچە ساداق كىرىچىنى تارتىپ ئوق ئۇزدى. "ئاپلا، يەنە تەگمىدى..." ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ چىملىق نەم يەردىن تىزغا يىپىشقان لاينى قولى بىلەن ئۆگىلىدى. ئالتۇن قۇببىلىق دۇبۇلغىنى سېكىلەك قويۇلغان بېشىغا ئوڭلاپ كىيىپ، توپا بولۇپ كەتكەن زەر تونىنىڭ پەشلىرىنى قاقتى. ئارقىسىغا قاراپ دەل-دەرەختىن باشقا ھېچ نەرسىنى كۆرەلمىدى. ھەمراھلىرىنىڭ يىراقتا قالغانلىقىدىن خاتىرلەنگەن ھالدا ئالدىغا مېڭىشنىمۇ، ئارقىسىغا مېڭىشنىمۇ بىلمەي تۇرۇپ قالدى. خاس نەۋكەرلىرى ۋە قولدىشى مىرزا ھەيدەر بىلەن بىر دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىققاندا ھاجىتىنى راۋا قىلىش ئۈچۈن ئېتىنىش ئۈلارنىڭ يېنىدا قويۇپ، بىر چاتقاللىققا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، باراقسان قېيىن دەرەخنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرغاندى. شۇ چاغدا ئالدىدىن بىر بۆرە ئۆتتى. شاھزادىنىڭ ئوۋ خۇمارى تۇتتى-دە، ئولتۇراماي قالدى. ھاجىتىنى تۈگىتىپلا مۇرىسىگە ئېسىلىق ساداقنى قولىغا ئالدى. "سەن مېنى ئاتالامسەن؟" دېگەندەك قىلىپ كۆز يېتىم يەردە قۇيرۇق شىپاڭشتىپ تۇرغان بۆرىنى كۆرگەندە ھەمراھلىرىنىمۇ ئۇنتۇپ ئالدىغا قاراپ يۈگۈردى. بۆرە ئۇنىڭ كېلىشىنى قانداقمۇ كۈتۈپ تۇرسۇن؟ قۇيرۇقىنى قىسقىنچە بەدەر تىكتۈەتتى.

ئارقىسىغا قايتسا بولاتتى، ئەمما بۇ گۆدەك بالا بۆرىنى يالغۇز ئۆۋلاشقا قىزىقىپ كەتكەن بولسا كېرەك، پېكىلداپ ئىز قوغلاپ كېتىۋەردى. بىر چاغدا بۆرە كۆرۈنمەي قالدى. "ئاپلا، قاچۇرۇپ قويدۇم"، ئۇنىڭ كىچىككىنە كاللىسىدىن بۇ خىيال ئۆتكەندە، ئاتالماي قالغىنى ئۈچۈن بەكمۇ ئەپسۇسلىنىپ كەتتى. بۇ چېتى كۆرۈنمەس چاتقاللىقتىن قانداق قىلىپ يول تېپىپ چىقىپ كېتىش تېخى ئۇنىڭ ئېسىگە كەلمىگەندى. قايرىلىپ كەينىگە بىر قاراپ قويۇپ، ساداقنى مۇرىسىگە ئاستى-دە، دەرەخلەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋەردى.

* * *

سايرام كۆلىنىڭ غەربىدىكى دۆڭلۇك ئۈستىگە تىكىلگەن ھەيۋەتلىك ئاق ئۆي ئالدىدا تۇرغان ئەھمەدخان يىراقتىن كۆتۈرۈلگەن توزانغا ئەنسىز-لىك بىلەن تىكىلدى. توزان سۈزۈلۈپ كۆردىكى، كۇن ئارغامچا بويى ئۆرلىگەندە كەتكەن مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان كۇن غەربكە قىيسايغان چاغدا نەۋكەر-ياساۋۇللىرى بىلەن قايتىپ كەلگەنىدى.

— سەئىدخان قېنى؟ — ئەھمەدخان مەيۈسانە تۇرغان مۇھەممەد ھۈسەين كوراگانغا قارىدى.

— قاراقچىلار باغلاپ ئېلىپ ماڭغان مىرزا ھەيدەر بىلەن ياساۋۇل-نەۋكەرلەرنى تاپتىم، بىراق ...

ئەھمەدخاننىڭ كۆز قارىچۇقى چانىقىدىن چىقىپ كەتكىدەك ھالدا يوغىناپ، ئاغزىغا گەپ كەلمەي قالدى. ئۇ مىرزا ھەيدەر بىلەن سەئىدخاننى مۇھاپىزەت قىلىپ ماڭغان ياساۋۇل-نەۋكەرلەرنىڭ باشلىقى شەيخ مەزىدبەگ-نى تىز پۈكۈپ ئولتۇرغان جايىدىن تارتىپ تۇرغۇزغىنىچە بىرنەچچە قامچا ئۇرۇۋەتتى.

— پېقىر قۇللىرىغا ئۆلۈم ھەق، بىخەستەلىك قىلىپتىمەن. بۇنداق بولارىنى بىز پەقەت بىلمەي قالدۇق. تەرەتكە كېتىپلا غايىب بولۇپ كەتتى. ئاھ خۇدا... بىز ساقلاپ تۇرساق، تۆت تەرەپتىن يوپۇرۇلۇپ كەلگەن قاراقچىلار ھەممىمىزنى ئەسىر قىلىپ باغلاپ ئېلىپ ماڭدى. شۇ چاغدا ئالدىمىزدىن ئۆزىمىزنىڭ ياساۋۇل-نەۋكەرلىرى چىقىپ كېلىشتى. ئۇلار ھۇ-جۇم قىلىپ بىزنى قاراقچىلاردىن قۇتقۇزدى. شۇنىڭ بىلەن بىز قاراقچىلارنى ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كەلدۇق. ئەمما شاھزادىمىزنىڭ ھازىر نېمە كويدا ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي ئەقلىمدىن ئادىشاي دەپ قالدىم، — دېدى شەيخ مەزىدبەگ دۇدۇقلاپ.

بىردىن ئەتراپتىكى نەۋكەر-ياساۋۇللار پات-پاراق بولۇپ كېتىشتى.

ئەھمەدخان ئېگىز كۆتۈرگەن قىل قامچىسىنى چۇشۇرۇپ قاردى. چاتقاللىقتىن چىقىپلا توختاپ قالغان بىر بۆرە ھەيران بولغان ھالدا قۇلاقلىرىنى دىك قىلىپ تۇراتتى. يۇزلىگەن ساداق ئۇنىڭغا بەتلىنىپ، يۇزلىگەن قىلىچ-نەيزە كۆتۈرۈلگەنىدى. ئەھمەدخانمۇ ئات ئېگىرىنىڭ بېشىغا ئېسىلىق ساداقنى ئېلىپ بەتلىدى. مىرزا ھەيدەر ساداقنى بەتلەپ بۆرىنىڭ قاڭشىرىنى قارىغا ئالدى.

— ئاتاڭلار! — ئىنچىكە، ياڭراق بىر ئاۋاز چاتقاللىقنىڭ بىر يېرىدىن ئاڭلاندى، — ئاتاڭلار! ئاتاڭلار!...

— سەئىدخاننىڭ ئۇنىغۇ، — دېدى مىرزا ھەيدەر ۋە ساداقنى كۆتۈرگىنىچە ئوقتەك ئېتىلدى... سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ قولىدىكى ساداق بەرگە چۇشۇپ كەتتى.

— بالام، ئوغلۇم...

ھەممەيلەن ساداقلىرىنى تۆۋەن قىلىشتى. بۆرە تۈيۇقسىز قانداق پەيدا بولغان بولسا شۇنداق تېز غايىب بولغانىدى. چاتقاللىق ئىچىدىن يۇگۈرگىنىچە چىقىپ كەلگەن بالا ئالدىغا ئېتىلىپ كەلگەن مىرزا ھەيدەرنى قۇچاقلىدى. ئاندىن يۇگۈرۈپ كەلگىنىچە دادىسى ئۇدۇلىدا تىزلاندى.

— خان ئاتا، ئۆزلىرىنى بىئارام قىلىپ قويدۇم، كەچۈرگەيلا.

— ئاھ، مېنىڭ كۆز نۇرۇم، كۇچ قۇۋۋىتىم، ئورنۇڭدىن تۇرغىن بالام، خۇدا سېنى ئۆزى ئەكىلىپ بەردى.

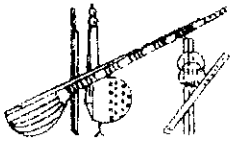
— خان ئاتا، مەن نەۋكەرلىرىم بىلەن سىلەردىن ئايرىلىپ كەتكە سايغا چۇشكەنىدىم. ئۆزۈمچە يا تۇلكە، يا بۆرە ئېتىۋېلىپ ئۆزلىرىگە سوۋغا قىلىشنى كۆڭلۈمگە پۈكۈپ كېتىۋاتاتتىم. تەرىتىم قىستىدى. نەۋكەرلىرىمنى قولدىشىم مىرزا ھەيدەر بىلەن توختىتىپ قويۇپ، يىراقراق بېرىپ ھاجەتكە ئولتۇردۇم. بىر چاغدا ئالدىمدىن بىر بۆرە ئۆتتى. بۇ بۆرە يا ماڭا بېقىنلاش-ماي ياكى يىراقلاشماي كۆز يېتىم يەردە كۆرۈنۈپ قويۇپ كېتىۋەردى. ئۇنى ئوۋلاش ھەۋىسىدە ھەممىنى ئۇنتۇپ كېتىپتىمەن. بىر چاغدا بۆرە كۆرۈنمە-

دى. مەنمۇ قانداق قىلىشىمنى بىلمەي كېتىۋەردىم. بۇرە يەنە كۆرۈندى. ساداقنى قولۇمغا ئېلىشىمغا يەنە غايىب بولدى. ئاخىرى چاتقاللىقنىڭ چېتىگە چىقسام بۇرە تۇرۇپتۇ. ئەھۋالىنى كۆرۈپ "ئاتماڭلار" دەپ ۋارقىرىدىم. شۇ ئان بۇرە كەينىگە يېنىپ چاتقاللىق ئىچىگە كىرىپ كەتتى. مېنىڭمۇ ئۇنىڭغا ئوق ئاتقۇم كەلمىدى.

— باركاللا، — دېدى ئەھمەدخان. "باركاللا" دېگەن سادا ئەتراپنى چاڭ كەلتۈردى.

— بالام ئەگەر ساڭا بۇرە ئۇچرىمىغان بولسا قاراقچىلارغا ئەسىر بولۇپ قالاتتىڭ. سېنى ئىگىمىز ئاللا ساقلاپ، ئاشۇ كۆك بۆرىنى خۇددى ئۇلۇغ بوۋىمىز ئوغۇزخانغا ئۇچراشتۇرغاندەك ئۇچراشتۇرۇپتۇ. ئۇ سېنى توپتوغرا بىزنىڭ ئالدىمىزغا باشلاپ كەلدى. بۇ بىر مۆجىزە. بۇ كەلگۈسىدە پادىشاھلاردىن ئۈستۈن تۇرىدىغان ئۇلۇغ خان بولۇشۇڭدىن بىشارەت. بوۋاڭنىڭ ئورنىنى سەنلا باسقۇدەكسەن. كەل بالام، مەن ساڭا دۇئا بېرەي: سەن كۆتۈرگەن قىلىچ زالىمى بەدكاردىن ئەلنى خالاس قىلسۇن. سەن ئاياغ باسقان يەر باياشات-ئاۋات بولسۇن. كۈندىن-كۈنگە دۈشمىنىڭ ئازـ يىپ دوستلىرىڭ كۆپەيسۇن. ياخشى نىيەت پادىشاھ ئۈچۈن ئوق ئاتمەس قالقاندۇر. ئاللا ئىگەم بۇ قالقانىنى چىڭ تۇتقۇزۇپ ھەممە جەڭلەردە سېنى زەپەر تاپقۇزسۇن، ئامىن!

— ئامىن! — گۈرۈلدىگەن بۇ سادا داۋالغۇپ تۇرغان سايرام كۆلىنىڭ شاۋقۇنىغا قوشۇلۇپ كەتتى.

ئونىنچى باب

سەئىدخاننىڭ جازا ھۆكۈم قىلىشى

1

ئەھمەدخان ئۆزىنىڭ شاھانە چېدىرىغا ھەرقايسى ئەل-يۇرتلاردىن كەلگەن پادىشاھ، سۇلتان، ئەمىر-بەگلەرنى يەنە بىر قېتىم چاقىردى. تاش-كەنت خانى سۇلتان مەھمۇدخان تويغا كېلەلمىگەنىدى. ئەھمەدخان دۇش-مەنلىك بولغان ئاكسىنىڭ تويغا كەلمىگەنلىكىنى توغرا چۈشەنىدى. توي نېسىۋىسى دەپ 500 تۈيۇق قوي، 200 ئات، 3000 گەز تەتىللا قاتارلىق رەخت-ماللارنى تاشكەنتكە ئەۋەتىپ بەردى.

بۈگۈن سايرام بويىدا ئۇزىتىش زىياپىتى باشلىناتتى.

ئەھمەدخان پاكلىق، ساداقەت بەلگىسى بولغان ئاق كىگىز ئۈستىدە بەداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى. ئوڭ يېنىدا چوڭ ئاچىسى مېھرىنىگار خېنىمنى ئەمرىگە ئالغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا، سول يېنىدا ئىككىنچى ئاچىسى قۇتلۇق نىگار خېنىمغا ئۆيلەنگەن سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا ئورۇن ئالغان-دى. ئىككى ئاكا-ئۇكا كۈيئوغۇللىرىغا كۆرسىتىلگەن بۇ ھۆرمەت بەدەخشان

شاهى سۇلتان مۇھەممەدخاننىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى. ئۇ تۆردىن ئورۇن ئېلىپ ئولتۇرماي، مېھمانلارنى كۈتۈش باھانىسى بىلەن باشقا ئورۇنغا يېرىۋالدى. ئەھمەدخان ئانا تەرەپ بوۋىسى بولمىش بۇ بەستلىك، چىرايـ لدىن خاپىلىق يېغىپ تۇرغان شاھنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ ئالاھىدە ھۆرمەت كۆرسەتتى.

— مەرھابا ئاتا، كېلىپ بۇ يەردە ئولتۇرغايلا، — سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن ئۆزئىڭ ئارىسىدىن ئورۇن كۆرسەتتى. مۇھەممەد ھەيدەر، مۇھەممەد ھۇسېين ئاتاـبالا مىرزىلارغا سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ يېنىدىن جاي بەردى.

سەئىدخاننى قولدىشى مىرزا ھەيدەر بىلەن ئالدىدا ئولتۇرغۇزدى. شادىبانە كۈيلەر چېلىندى. بۇرغاـكانايلارنىڭ ساداسى سايرامنى لەرزىگە كەلتۈردى. بۇ مەرىكە ئۈچۈن 170 قوي، 77 ئات، 77 كالا، 33 تۆگە، 33 ئوغلاق، 77 قوزا، يەتتە موزاي، يەتتە بوتىلاق، يەتتە تاي سويۇلغاندى. يا بىلەن ئېتىۋالغان قۇشلاردىن ئۈلاي، كەكلىك، بۆدىنە، قىرغاۋۇللار، بۇركۈت سېلىپ ئوۋلىغان ھايۋانلاردىن كېيىك، جەرەن، توشقانلار... كاۋاپ قىلىنۇاتاتتى. نامازدىگەر ۋاقتىدا زىياپەت يۈقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلدى. ئەھمەدخان قىمىز تېمىپ ھۆل بولۇپ كەتكەن ساقلىنى قوللىرى بىلەن سىيپاپ سۆز باشلىدى.

— سۇلتانلار، پادىشاھلار، ئەمىرلەر، ۋەزىرلەر، بەگلەر، سپاھلار ۋە بارلىق قېرىنداشلىرىم، ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن بولغان توي-مەرىكە ياخشى ئۆتتى. ئايرىلىش ئالدىدا شىكارغا چىقىپ ئاللانىڭ قۇدرەتـ كامالىدىن بەھـ رى ئالدۇق. پېقىر ھەممىلىرىنىڭ قەدەم رەنجى قىلىپ غېرىب خانىمىزنى ئاۋاتلاشتۇرغانلىقلىرىغا تەشەككۈر ئېيتىمەن. يەنە قاچان، قايسى چاغدا كۆرۈشمىز، بۇ يارانقۇچمىز ئاللاغا ئايانۇر. قايتا دىدار كۆرۈشكىچە تىنچـ لىق-ئاسايىشلىق مەقسىتىمىز بولسۇن، — ئۇ سۆزدىن توختاپ قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ئالدى-دە، يېنىدا ئولتۇرغان چوڭ ئوغلىغا ئۇزاتتى، — سۇلتان

مەنسۇرخان بۇ چاغقىچە بوۋىمىز چاغاتايدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان خانلىقىمىزنىڭ بىر شاھزادىسى سۈپىتىدە تونۇلۇپ كەلمەكتە. ئۇ تۇرپان-قۇمۇل دىيارىنىڭ ھۆكۈمدارى. مەن بۇ ئوغلۇمدىن رازى. مەن ئۇنىڭ ئادالەتلىك ۋە باھادىر خانلاردىن بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

سۇلتان مەنسۇرخان ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەھمەدخان ئۇزاتقان قىلىچنى قولىغا ئېلىپ باش ئۇستىگە كۆتۈردى. ئاندىن دەستىسىگە سۆيۈپ تىزلىنىپ ئولتۇردى-دە:

— ئاللانىڭ ئىلتىپاتىدىن مىننەتدارمەن. خانىنىڭ ئىشەنچىسىگە داغ چۈشۈرمەيمەن، — دەپ قەسەم قىلدى.

— مۇبارەك، مۇبارەك، سۇلتان مەنسۇرخاننى ئاللا ئامان قىلغاي، — دېيىشتى ھەممەيلەن.

ئەھمەدخان يەنە بېلىگە ئېسىۋالغان كۈمۈش ساپلىق خەنجىرىنى سەئىدخانغا بەردى.

— ئاللا ھەر ۋاقىت دۈشمىنىڭنى تاپىنىڭ ئاستىدا خار قىلسۇن بالام.

شاھزادە ئورنىدىن تۇرۇپ خەنجەرنى ئۈچ قېتىم بېشى ئۇستىگە كۆتۈرۈپ، ئاندىن ئالماس كۆزلۈك دەستىگە سۆيۈپ بېلىگە ئېسىۋالدى.

— ئىگىمىز ئاللا خان ئاتامغا ئۇزۇن ئۆمۈر ئاتا قىلغاي.

زىيارەت خۇپتەنگىچە داۋام قىلدى.

2

ئىككىنچى كۈنى سەھەردە بامدات نامازدىن كېيىن سۇلتان ئەھمەد-خان مۇنداق دېدى:

— ئاللا كۆڭلۈمگە مۇنداق بىر ئىشنى سالدى: ئالدىنقى كۈنى شەيخ مەزىد بەگ ئەسىر ئېلىپ كەلگەن 14 قاراقچىنى ئەتىگەنلىك غىزادىن كېيىن سوراق قىلىپ ھۆكۈم چىقارساق، ئۇلارنىڭ ئىشى ھېكمەتلىك ۋە ئىبرەتلىك

ئىش قاتاردا بېزىلسا.

— خان ئالىيلىرىنىڭ قارارى ھەق، ئۇلارنى ئىقرار كەلتۈرۈپ ئېسىش كېرەك، — دېدى يۈزى ئاناردەك قىزىرىپ كەتكەن ئۆمەر شەيخ مىرزا.

— خان ئالىيلىرى توغرا ئېيتىدۇ. ئۇلارنى سوراق قىلىپ ئاندىن ھۆكۈم چىقىرايلى، چىقارغان ھۆكۈمىمىز ئادىل بولسۇن.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئىنسىنىڭ سۆزىگە قوشۇلمىغاندەك قىلىپ چىرايلىق ياسالغان كەكە ساقلىنى تۈتاملاپ قويدى.

— ئۇلارنى بىر-بىرلەپ ئېلىپ كىرىڭلار، — دېدى ئەھمەدخان ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن ئىمىن خوجا سۇلتانغا. ئىمىن خوجا دەسلەپ قاراقچىلارنىڭ باشلىقىنى ئېلىپ كىردى. ئۇ ئوتتۇرا ياش، ئېگىز بويلۇق، شالاڭ ساقاللىق، چىرايى قارىغا مايىل ئادەم بولۇپ بېشىغا سېپاھلاردەك تۆمۈر دۇبۇلغا، ئۇچىسىغا ساۋۇت، پۇتىغا چورۇق كىيىۋالغان، قوللىرى چەمبەرچاس باغلۇۋېتىلگەنىدى.

ئەھمەدخان سۇلتان مەنسۇرخانغا "سوراقنى باشلا" دېگەن مەنىدە كۆز ئىشارىسى قىلدى. مەنسۇرخان تىكىلىپ سورىدى:

— ئىتىڭ نېمە؟

— سابىر، قەشقەر ئاتۇشنىڭ كاسىپلىرىدىن تامچى ئارىپ چوڭامنىڭ ئوغلىمەن. كىشىلەر مېنى سابىر يەل تاپان دېيىشىدۇ، — مەڭىستىمگەندەك جاۋاب بەردى ئۇ.

— سۇلتان سوتۇق يۈغراخان يانقان ئەزىز يۈرتتىكى كاسىپ ئىكەنـسەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق نېمە ئۈچۈن ئاللانىڭ ئەمرىگە قارشى قاراقچىلىق يولىغا ماڭدىڭ؟

— قانائەتتىن يىراق ئادەممەن. قانائەت قىلمىغان ئادەمدىن قاراقچىمۇ، قانخورمۇ چىقىدۇ.

بۇ جاۋاب ئەھمەدخاننى ئويلاندۇرۇپ قويدى. سەئىدخانغا بۇ قاراقچىـنىڭ جاۋابى نېمە ئۈچۈندۇر يوللۇقتەك بىلىنىپ قىزىقىپ قالدى.

— قاراقچىلىق قىلىشتىكى مۇددىئايىڭ نېمە؟ — سورىدى سۇلتان مەنسۇرخان ئاچچىقلىنىپ.

— بايلىق توپلاپ ھەممىنى باش ئەگدۈرۈش.

— ساڭا ئەگەشكەنلەرنىڭ مۇددىئاسى ھەم شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق. ئۇلارنىڭ ھەممىسى مەن بىلەن بىر يۈرتلۇق.

— ئېلىپ چىقىپ كېتىڭلار.

بىرنەچچە ياساۋۇل قاراقچىلار باشلىقىنى دۆشكەلىگىنچە ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئېلىپ كىرىلگەن ئىككىنچى قاراقچى چاچ-ساقىلى ئاقارغان چال ئىدى. سۇلتان ئەھمەدخان سورىدى:

— ئىتىڭ نېمە؟

— ناسىر.

— قانچە ياشقا كىردىڭ؟

— 68 گە.

— بىر پۇتۇڭ گۆرگە ساڭگىلىغاندا نېمىشقا قاراقچىلىق يولىغا ماڭدىڭ؟

— بايلىق توپلاش ئۈچۈن.

— بايلىق توپلاپ نېمە قىلسەن؟

— ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىنى ھەممىنى باش ئەگدۈرۈپ، راھەتتە ئۆتكۈزمەكچىدىم.

— ئۇنداق بولسا قاراقچىلارنىڭ باشلىقى بولالماپسەنغۇ!

بوۋاي كۈلدى.

— مەن باشلىقنىڭ مەسلىھەتچىسى، يول كۆرسىتىدىغان ئەقىلدارى.

— بولدى، ئېلىپ چىقىپ كېتىڭلار!...

ئېلىپ كىرىلگەن ئۈچىنچى قاراقچى 15-16 ياشلارغا كىرگەن ئۆسمۈر بالا ئىدى. پۈتىدا چورۇق، بېشىدا ئاق دوپپا بار ئىدى. ئۇچىسىغا تونچە كۆڭلەك كىيگەن بولۇپ، قوي كۆزلىرى چوغدەك يېنىپ تۇراتتى.

— قاراقچىمۇ شۇنداق ياش بولىدىكىنا! — ئەجەبلىنىپ ئويلىدى ئۇنىڭغا قاراپ قالغان سەئىدخان. شۇ ھەيرانلىقتا دادىسىغا كۆز سالدى. ئەھمەدخان ھېچ ئىش بولمىغاندەك تەمكىن ئولتۇراتتى. سۇلتان مەنسۇرخانىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلۇپ، چىرايى قەھرلىك تۇس ئالدى. ئۇ سورىدى:

— ئېتىك نېمە؟

— سۇلتان.

— سۇلتان؟

— ھەئە. غۇربەتچىلىكتە ئۆتكەن دادام چوڭ بولغاندا سۇلتان بولۇشۇمنى تىلەپ مۇشۇ ئىسىمنى قويغانىكەن.

— نېمىشقا قاراقچىلىق يولىغا ماڭدىك؟

— بايلىق توپلاپ سۇلتان بولۇش ئۈچۈن.

— ...

14 قاراقچىنىڭ ھەممىسى بايلىق توپلاش ئۈچۈن قاراقچىلىق يولىغا ماڭغانلىقىنى ئېقرار قىلدى. ئەمدى ئۇلارغا جازا ھۆكۈم قىلىش كېرەك ئىدى.

بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن بۇ قاراقچىلارنىڭ ھەممىسى يەنە چېدىرغا ئېلىپ كىرىلدى. "بۇلارنىڭ ھەممىسى دارغا ئېسىلىشى ياكى چېپىپ ئۆلتۈرۈلۈشى مۇمكىن" دەپ ئولتۇرغان سۇلتان، ئەمرلەر چىرايى سۇرلۇك تۇس ئالغان سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئاغزىغا قاراشتى. ئەما كۈتمىگەندە ئەھمەدخان دېدى:

— بۇلارغا سۇلتان مەنسۇرخان ئەمەس، تېخى نارسىدە، گۈناھتىن خالىي شاھزادە سەئىدخان جازا ھۆكۈم قىلسا ئاللانىڭ ئادالىتى شۇ چاغدا ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىدۇ، دېگەن ئوي كاللامدىن كەچمەكتە. بۇنىڭغا سۇلتانلار، ئەمرلەر قانداق قارايدىكىن؟

ئوردىدەك كۆركەم بېزەلگەن كاتتا چېدىر ئىچىنى جىمجىتلىق قاپلىدى. زەر چۈچۈلۈق دەرپەردە تارتىلغان چېدىر ئىشىكىدىن سايىرام كۆلىدىن

چقىقان غۇر-غۇر شامال كىرىپ ھاۋانى يېڭىلاپ تۇراتتى.

— كۆك بۇرە ئوغۇزخانغا يول باشلاپ، ئۇنى پۈتۈن قەبىلىلىرى بىلەن يورۇقلۇقتا چىقارغان، شاھزادە سەئىدخانغا كۆك بۇرە يولۇقۇپ، ئۇنى قاراقچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىشتىن ساقلاپ بۇ يەرگە باشلاپ كەلگەن. بۇ نارسىدە گۆدەكتە ھېكمەت بار.

— سۇلتان ئەھمەدخان ئالىيلىرى ئېيتقاندەك ھۆكۈمنى سەئىدخان چىقارسۇن، — دېدى سۇلتان ئەھمەد مىرزا.

— ھۆكۈمنى سەئىدخان چىقارسۇن.

— ئاللا سەئىدخاننىڭ كۆڭلىنى ھەقانىيەت قۇياشى بىلەن يورۇتقاي.

— ئادالەت قىلىچى سەئىدخان قولىدا ئۇزۇنى كۆرسەتكەي.

سۇلتان-ئەمىرلەر ئەھمەدخاننىڭ تەكلىپىگە قوشۇلۇشتى.

پەقەت ئويغا چۆمۈپ ئولتۇرۇپ قالغان مەنسۇرخانلا زۇۋان سۇرمىدى.

— قېنى بالام سەئىدخان، بۇلارغا جازا ھۆكۈم قىلغىن! — بۇيرۇدى ئەھمەدخان.

ھەممە كۆزنىڭ ئۆزىگە قادالغىنىدىن ئۆڭايسىزلانغان گۆدەك شاھزادە ئورنىدىن تۇردى.

"ئۇ قانداق ھۆكۈم چىقىرارکىن؟" دەپ دىققەتتە ئولتۇرۇشتى باشقىلار.

— خان ئاتا، راستىنلا مەن جازا ھۆكۈم قىلامدىمەن؟ — سورىدى سەئىدخان جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن. ئۇنىڭ كۆزلىرى نۇرلىنىپ كەتكەنىدى.

— راست ئوغلۇم، ئىككىلەنمەي جازا ھۆكۈم قىلغىن، — ئەھمەدخان ئۇنى رىغبەتلەندۈردى.

سەئىدخان قامىتىنى تىك تۇتۇپ دېدى:

— خان ئاتا، بۇ 14 قاراقچى باشلىرىنىڭ كېتىشىدىن قورقماي جىنايىتىگە ئىقرار بولدى. ھەتتا بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىشنى تىلەپ يېلىنىپ-يالۋۇرمىدى، ئەپۇ ھەم سورىمىدى. بۇ ئۇلارنىڭ ئۆلۈمگە تەييار

تۇرغانلىقىنى بىلدۇرىدۇ. بىراق، تويدا ئادەم قېنى تۆكۈش ياخشىلىقنىڭ بىشارىتى ئەمەس. مەن جانابى ئاللا خالسا شۇنداق ھۆكۈم قىلمەنكى: بۇ 14 نەپەر قاراقچى قانۇنىي جازادىن خالاس قىلىنسۇن ۋە بۇ يەردە ئولتۇرغان ھەرقايسى سۇلتان-ئەمرلەرگە بىردىن تەقسىم قىلىپ بېرىلسۇن. تەقسىم قىلىنغان ھەربىر كىشىنىڭ ئامانلىقىغا ئىگىدارلىق قىلغۇچى كاپالەتلىك قىلىپ خىزمەتكە سالسۇن. بۇنىڭ بىلەن يامان نىيەت ياخشى نىيەتكە، يامانلىق ياخشىلىققا ئايلانغۇسى.

— ماشائاللا، ماشائاللا! ... — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ئەھمەدخان، — ئارزۇ قىلغىنىمدەك ھۆكۈم چىقاردىڭ. خۇدا خالسا مىرزا ئابابەكرىنىڭ يارىكەنت، قەشقەر دىيارىدىكى ھۆكۈمرانلىقىغا ئاخىرقى ھېسابتا خاتىمە بەرگۈچى سەن بولۇپ قالىدىغان ئوخشايسەن بالام.

ئەھمەدخان سۆزدىن توختاپ، ئالدىدا قول باغلاپ تۇرغان ئوغلىنى قۇچاقلاپ ئېگىز كۆتۈرۈپ بىر ئايلاندى-دە، ئاق كىگىز ئۈستىگە دەسسەتتى.

— سەرمۇنشى! — ئەھمەدخان پۈتۈكچى چاقىرىپ بۇيرۇدى، — سەلتەنەتلىك تاجۇ-تەختىمىز تارىخىغا تويىنىڭ ئاخىرقى كۈنى يۈز بەرگەن ۋەقەلەر ئەينى بويىچە يېزىپ قالدۇرۇلسۇن.

— باش ئۈستىگە، — دېدى سەرمۇنشى خوجا سۇلايمان ۋە چاڭگا ساقاللىرىنى تىترەتكەن ھالدا ئالدىغا بىر قەدەم بېسىپ تىزلاندى. ئۇ قولىدا تۇتۇپ تۇرغان «نامەئى تارىخ موغۇلستان»نىڭ ئاق بېتىگە شۇ يەردىلا يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى بىرمۇبىر يازدى. ئالمالىقتىكى ئوردىغا قايتقاندىن كېيىن مۇنداق خۇلاسە قىلدى:

... خانىنىڭ چوڭ ئوغلى سۇلتان مەنسۇرخانمۇ بۇ ھۆكۈمنى ئۆزىنىڭ چىقارمىغانلىقىدىن ئەمدى ئەپسۇسلانمىدى. مىرزا ئابابەكرىگە ئۆز تەختىنى تارتقۇزۇپ قويغان يەتتە-سەككىز يىلدىن بېرى خارامۇش ھالدا چىرايى ئېچىلماي كېلىۋاتقان سۇلتان ئەھمەدخان ئوغلى سەئىدخانغا قايىل بولۇپ كۆلۈمسىرىدى. شۇنىڭ بىلەن 14 قاراقچى سۇلتان-ئەمرلەرگە تەقسىم قىلىپ بېرىلدى ۋە ھەرقايسى ئەللەرگە ئېلىپ كېتىلدى.

ئون بىرىنچى باب

ئېتىكى تىللا بىلەن توشمايدىغان قىز

1

جۇڭغار دالىسىدا جەرىنىڭ تاقلاپ بالىلىق دەۋرىنى ئۆتكۈزگەن سەئىدخانىنىڭ تەڭرىتاغ ئەتراپىدا بارمىغان يېرى قالمىغانىدى. خەتنە تويىدىن كېيىن سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن تۇرپانغا باردى. ئۇ يەردىن قۇمۇلنى بۆلۈۋالماقچى بولغان ئىسيانچىلارنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن لەشكەر تارتىپ ماڭغان دادىسىغا ھەمراھ بولۇپ تۇنجى قېتىم جەڭگە قاتناشتى. ئۇنىڭ ئات چېپىشتىكى ماھارىتى، قىلىچ ئۇرۇشتىكى چەبدەسلىكى، ھۇجۇمغا ئۆتۈشتىكى قورقۇمسىزلىقى دادىسىنى ھەيران قالدۇردى.

— يارايسەن ئوغلۇم. جەڭ قىلىشنى كىمدىن ئۆگەندىڭ؟ — سورىدى ئەھمەدخان ئۇنى ئالدىغا چاقىرىپ.

— ئۆزلىرىنىڭ سەردارلىرىدىن، — خان ئاتا.

— كىم مەشىق قىلدۇردى؟

— سەردار ئايازى، مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان، داۋاتاجى ئاغىلىرىم.

— ئۇلار سېنىڭ بەگ ئەتكىلىرىڭغۇ.
— شۇنداق دادا، يەنە بىر بەگ ئەتكەمۇ بار.
— ئۇ كىم؟
— مىرزا ھەيدەر، خوپ نىگار ئاپامنىڭ ئوغلى، مانا ئۇ.
— ھە، بىر نەۋرە ئاكاڭغۇ بۇ.
سۇلتان ئەھمەدخان ئىككى قەدەم نېرىدا تۇرغان سەئىدخاندىن ئېگىز-رەك، غوللۇق كەلگەن قوي كۆز يىگىتكە قارىدى. بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان، بۇرنى ئېلىپتەك تۆز، بۇغداي ئۆڭ بۇ يىگىت سەئىدخاندەك ساۋۇت، دۇبۇلغا كىيىپ تولۇق قوراللانغانىدى. ئۇ قارا بويۇن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇراتتى.
— مىرزا ھەيدەر ئاغام ھەر كۈنى كەچتە كىتاب ئوقۇپ بەزم يازىدۇ، — دېدى سەئىدخان بەگ ئەتكىسىنى ماختاپ، — بەزىدە ماڭا ھېكايە ئېيتىپ بېرىدۇ.
— مۇنداق دە ئوغلۇم. سەن قابىل ئۇستازغا ئېرىشىپسەن، — سۇلتان ئەھمەدخان مىرزا ھەيدەرگە كۆز تىكىپ سورىدى:
— قايسى كىتابنى ئوقۇۋاتسەن بالام؟
— پىردەۋىسنىڭ «شاھنامە» سىنى.
— ئوغلۇمغا قايسى ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بەردىڭ؟
— شەيخ سەئىدنىڭ «گۈلىستان» ىدىكى بەزى ھېكايىلەرنى.
— دۇرۇست قىلىپسەن بالام. يازغان نەزمىلىرىڭ نېمە توغرىسىدا؟
— يازغىنىم نەزمە ئەمەس، جايلار ۋە مۇھىم ۋەقەلەرنىڭ خاتىرىلىرى.
— بارىكاللا! — سۇلتان ئەھمەدخان ئىگىچىسىنىڭ ئوغلى بولغان مىرزا ھەيدەرگە يەنە بىر قېتىم سەپسېلىپ چىقتى. خۇشپېچىم، كېلىشكەن قەددى قامەتكە ئىگە مىرزا ھەيدەر خان تاغىسىدىن تەپتارتىپ ئارتۇقچە گەپ قىلمىدى.
— ھەر ئىككىڭلار بىر نەۋرە، ئوخشاشلا بالام. ۋاپادار تۇغقان، سادىق

دوستلاردىن بولۇپ قېلىڭلار، — دېدى سۇلتان ئەھمەدخان نەسىھەت قىلغان تەرىزدە. ئاندىن ئوغلىغا قاراپ دېدى، — بالام، بەگ ئەتكەڭنى ياخشى تاللاپسەن. قارىغاندا سەردار ئايازىدىن سەربازلىق-مەرگەنلىكنى، مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان ئاغاڭدىن دۆلەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشنى، مىرزا ھەيدەردىن تارىخ، ئەدەبىيات ئىلمىنى ئۆگەنسەڭ كامال تاپقىدەكسەن.

سەئىدخان ئاتىسىنىڭ بۇ نەسىھىتىنى ئېسىدىن زادى چىقارمىدى. ئۇ كۈندۈزى چەۋەندازلىق، مەرگەنلىك، قىلىچۇازلىقنى مەشق قىلسا، كېچىلىرى تارىخ، ئەدەبىيات، ئىلمىي نۇجۇم، ھېساب ئۆگىنەتتى. زادى تىنىم تاپمايتتى. نەگىلا بارسا مىرزا ھەيدەردىن ئايرىلمايتتى. ئۇچتۇرپان، قاراقول، ئۇشلارغىمۇ بىرگە بېرىپ كەلگەنىدى.

ئۇنىڭ تېزرەك چوڭ بولۇپ نۇرغۇن لەشكەرلەرگە ئەمىر بولغۇسى كېلەتتى. دېمىسىمۇ خېلىلا بوي تارتىپ يېگىت بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئەنجان تەرەپلەرگە بەكمۇ بارغۇسى كېلەتتى. كۈتكىنىگە يارىشا تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاندىن دادىسىغا تاشكەنتكە كېلىپ ئۆزىگە يارەملىشىش توغرىسىغا جىددىي مەكتۇپ كەلدى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئاكىسىدىن خاپا ئىدى. دادىسى يۇنۇسخان تاشكەنتتە ۋاپات بولغاندا، ئۇنى نېمە ئۈچۈندۇر ۋاقتىدا ۋاقىپلاندۇرمىغانىدى. سەئىدخان ۋە ئابدۇخېلىل سۇلتاننىڭ سۈننەت تويىغا كەلمەيلا قالماستىن، توي نېسىۋىسىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىنمۇ جاۋابەن سوۋغا ئەۋەتمىگەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ شايىبانىخان بىلەن بىرلىشىپ ئۆز ئىگىچىلىرىنىڭ ئەرلىرى بولغان سەمەرقەنت ۋە پەرغانە شاھلىرى سۇلتان ئەھمەد مىرزا، سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىلارنىڭ زېمىنلىرىنى ئىگىلىۋالماقچى بولغانىدى. سۇلتان ئەھمەد مىرزا، سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا ئارقا-ئارقىدىن ۋاپات بولۇپ، سەمەرقەنت، پەرغانىنى شايىبانىخان بېسىۋالدى. بۇ ئىككى سۇلتانىنىڭ ئەھمەد تەنبەل، ئۇزۇن ھەسەندەك ئەمىر-ھاكىملىرىمۇ شايىبانىخان تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. 12 يېشىدا تەختكە ئولتۇرغان ياش پادىشاھ زاھىرىد-

دىن مۇھەممەد بابۇر مىرزا نەچچە يىلغىچە بويۇن ئەگمەي گاھ قېچىپ، گاھ قوغلاپ پەرغانە، خارەزىم، خۇراسان زېمىنلىرىنى كېزىپ يۈرۈپ، شايبانىخان بىلەن قاتتىق ئېلىشتى. ئۇنىڭ تاغىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئۇشتۇمتۇت ئۆلۈمىدىن كېيىن خارەزىم پادىشاھلىقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغان خىسراۋ شاھ ئۆز پادىشاھىنىڭ خەزىنە-بايلىقىنى ئىگىلىۋېلىپلا قالماستىن، ئۇنىڭ ئوغۇللىرى بايسۇنغۇر مىرزىنى ئۆلتۈرۈپ، مەسئۇد مىرزىنىڭ كۆزىگە نىل تارتىپ كور قىلىپ قويدى. بۇ ئىش بابۇر مىرزىغا قاتتىق ئەلەم قىلدى. بىرنەچچە يىل ئىچىدە بۇ ياش پادىشاھ نۇرغۇن ئۇرۇشلارنى باشتىن كەچۈردى. پىيادە، ئاتلىق بولۇپ باشقا پادىشاھلار بىسىپ باقمىغان يوللارنى باستى، تارتىپ باقمىغان جاپالارنى تارتتى. ئاخىرىدا تاغىسى سۇلتان مەھـ مۇدخاننى پاناھ تارتىپ تاشكەنتكە كەلدى. سۇلتان مەھمۇدخان شايبانىخانـ دىن ئۈمىد كۈتكىنىگە پۇشايمان قىلغاچقىمۇ بابۇر مىرزىنى ياخشى كۈتۈۋالـ دى. ئەمما دەرھال ئەسكەر چىقىرىپ ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە شايبانىخانغا قارشى چىقىشقا پېتىنالمىدى. شۇڭا يارىدەم تەلەپ قىلىپ ئىنىسى ئەھمەدخانغا مەكتۇپ ئەۋەتكەنىدى...

ئەھمەدخان ماۋارائۇننەھرده يۇز بەرگەن ئىشلارنى بىر قۇر ئويلاپ تاشكەنتكە بېرىش قارارىغا كەلدى. ئۇ تۇرپانغا ھۆكۈمران قىلىپ قويغان چوڭ ئوغلى مەنسۇرخاننى ئورنىغا خان قىلىپ، ھەسەن مىرزا، ئايازى قاتارلىق سادىق ئەمىرلەر بىلەن خوتۇن-بالىلىرىنى ئېلىپ،نۇرغۇن لەشكەرـ لەرنى باشلاپ تاشكەنتكە قاراپ يولغا چىقتى. سەئىدخان كۆڭلىدە ناھايىتى خۇشال بولدى. ئۇ مەرھۇم بوۋىسى يۇنۇسخاننىڭ تەختىگە ئولتۇرغان تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاننى تېخى كۆرۈپ باقمىغانىدى. ياش تۇرۇپلا داڭقى چىقىپ كەتكەن مۇھەممەد بابۇر مىرزا بىلەن بىر ئۇچرىشىشنى نېمە ئۈچۈنكى بەكمۇ ئارزۇ قىلاتتى.

سۇلتان ئەھمەدخان قوشۇننىنى سالامەت تاشكەنتكە يەتكۈزۈش كويىدا مۇھەممەد شايبانىخان لەشكەرلىرى بىلەن توقۇنۇشۇپ قېلىپ، زىيان-زەخـ

مەت تارتىپ قالماسلىق ئۈچۈن تاغ-داۋان، چۆل-جەزىرىلەر ئارقىلىق ماڭ-دى. ئالاتاغ باغرىنى بويلاپ يۇنۇسخان هايات چېغىدا بەرپا قىلدۇرغان ئالمۇتا، قاراقول، توقماق شەھەرلىرىنىڭ سىرتىدىن ئايلىنىپ ئۆتتى. سەئىد-خانغا دۇنيانىڭ ھەممە يېرى تاغ-داۋان، چۆل-دەشتەك بىلىنىپ كەتتى. ئۇ تاشكەنت شەھرىگە تېزرەك يېتىش ئۈچۈن ئاق قاشقا ئېتىنى چاپتۇرۇپ، گاھ سەپنىڭ ئالدىغا ئۆتسە، گاھ سەپنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ لەشكەرلەرنى تېزرەك مېڭىشقا دەۋەت قىلاتتى. ئەھمەدخان ئوغلىنىڭ بىتاقەت بولغىنىغا قاراپ كۈلۈپلا قويياتتى.

ئۈلار 20 كۈنچە يول يۈرۈپ ئوشقا كەلدى. ئۈلارنى بۇ يەرگە نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان كۈتۈۋالدى. ئۇنىڭ ئايالى خوپ نىگار خېنىم ئۇزۇن يىللاردىن بېرى كۆرمىگەن بالىسى مىرزا ھەيدەرنىڭ سەئىدخانغا ھەمراھ بولۇپ كەلگىنىدىن بەكمۇ خۇرسەن بولدى. چوڭلا يىگىت بولۇپ قالغان مىرزا ھەيدەر دەسلەپ ئاتا-ئانىسى بىلەن دىدار كۆرۈشكەنلىكىدىن خۇشاللىنىپ يىغلاپ تاشلىدى. كېيىن بوۋىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىكىدىن قايغۇ-رۇپ كۆز يېشىنى توختىتىپ ئالالمىدى. رەھمەتلىك بوۋىسى كىچىكىدە ئۇنىڭغا بەكمۇ ئامراق ئىدى. مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان ئوغلىغا ئاتىسى-نىڭ ئۆلۈمى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى:

— ئوغلۇم، ئېسىڭدە بولسا كېرەك، بىز ئالمالىقتا كەلگەندىن كېيىن، ئۇلۇغ خان بوۋاڭنىڭ كۈيئوغلى سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۆزى قېيىن ئاتىسىغا سوۋغا قىلىپ بەرگەن ئوخسى دىيارىنى قايتۇرۇپ ئېلىش ئۈچۈن كۆپ نەسىھەت قىلسىمۇ ئۇنىماي ئۇرۇش قوزغىغانىدى. ئاخىرىدا پەرغانە دىيارىدىكى تېكە سەكرەتكۈ دېگەن ئېقىن بويىدا جەڭ بولدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا ئەسىر چۈشۈپ باغلانغان ھالدا يۇنۇسخاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىندى. يۇنۇسخان بۇ "ئەدەبسىز" كۈيئوغلىنىڭ قولىنى ئۆزى يېشىپ: "سۇلتان، ئالەم پادىشاھلارنىڭ ئەمەس، ئاللانىڭ. يەر كېرەك بولسا ماڭا چىرايلىقچە

دېسكىز بولماسمىدى؟ مەن سىزدىن زىنھار ئاللانىڭ زېمىنىنى تالاشمىغان بولاتتىم" دەپ تەربىيە قىلدى ۋە ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ ئېتىغا مىندۈرۈپ يولغا سېلىپ قويغاندى. شۇنىڭدىن تارتىپ قېيىن ئاتىسىغا ئىخلاس باغلىغان سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا قېيىن ئاتىسى 2-قېتىم ئەنجانغا كەلگەندە مۇشۇ ئوش ۋىلايىتىنى سۇيۇرغال قىلىپ بەرگەنىدى. يۇنۇسخان بۇ مۇنبەت زېمىنىنى ئۆزى بىلەن كەلگەن ئاتامنىڭ باشقۇرۇشىغا بەردى. كېيىن ئۆمەر شەيخ مىرزا ئوشنى قايتۇرۇۋېلىش تەلىپىنى قويغاندا، ئاتام بىزنى ئوشتا قويۇپ قەشقەرگە كەتكەنىدى. ئۇ يەردە ئۆگەي ئاكام مىرزا ئابابەكرى ئۆزىنى كىچىكىدىن بېقىپ چوڭ قىلغان، ھەم تاغا ھەم ئاتا ئورنىدىكى بۇزرۇكۋارىنى زىندانىدا بىر يىل ياتقۇزۇپ بەدەخشانغا ھەيدەۋەتكەنىكەن. ئۇ يەردىن سەمەرقەنتكە بېرىپ سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ قېشىدا بىر يىل تۇرۇپ ئاندىن خان ئاتىمىز يۇنۇسخاننىڭ قېشىغا كەتكەنىدى. كېسەل بولۇپ ۋاپات تاپتى ئوغلۇم. خان ئاتىمىز يۇنۇسخانمۇ تاشكەنتتە تۇغقىپ كەتتى. ئۆمەر شەيخ مىرزا يار ئوستىدىكى كەپتەرخانىسىدىن غۇلاپ كېتىپ قازا قىلدى. ئاكىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزىمۇ ئالەمدىن ئۆتتى. ۋاي، بۇ دۇنيا ھېچكىمگە ۋاپا قىلمايدىكەن. يىغلىما، كۆز يېشىڭنى ساقلا. يەنە لازىم بولىدۇ ئوغلۇم.

مىرزا ھەيدەر شۇ كېچىسى ئاتىسىنىڭ دېگەنلىرىنى بىرمۇبىر خاتىرىلەپ قويدى.

— مەنمۇ كۆڭلۈمگە خاتىرىلەپ قويدۇم، — دېدى سەئىدخان ۋە ماموق چۈشەككە باش قويدى. ئۇ خاتىرە يازمىغان بىلەن كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىنى ئېسىدە چىڭ ساقلايتتى.

ئۇلار ئوشتا بىر ھەپتە تۇرۇشتى. بۇ جەريانىدا ئۇلار سۇلتان مەھمۇد خان بارىكوھ تېغىنىڭ ئوستىگە ياساقلان تاش ئۆيگە چىقىشتى. بۇ ئۆي تامامەن رەڭگارەڭ تاشتىن نەپىس ياسالغان بولۇپ، سالقىن ئىدى. سېھرلىك تۈس ئالغان بۇ ئۆينىڭ پېشايۋانىدا تۇرۇپ قارىغان كىشىگە ئوشنىڭ گۈزەل

مەنزىرىسى ھۇزۇر بەخش ئېتەتتى. شۇ ئەسنادا سەئىدخاننىڭ كۆزىگە ئاسماندا پەرۋاز قىلىۋاتقان بىر لاچىن چېلىقىپ قالدى.

لاچىن بىردىنلا شوڭغۇغان پېتى تۆۋەندە تېرەك بويى ئۇچۇپ كېتىۋاتقان كەپتەرلەر توپىغا ئۆزىنى ئۇردى. بىر كەپتەرنى چاڭگاللاپ، بىرقانچە كەپتەرنىڭ پەيلىرىنى توزىتىۋەتتى ۋە يۇقىرى ئۆرلەپ تاغنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسىغا قوندى...

2

سەئىدخان ئەنجان بولىدا كېتىۋاتقاندىمۇ ئاشۇ لاچىن كۆز ئالدىدىن نېرى بولمىدى. ئۇنىڭ يېنىدا ئەمىر ئايازى، مىرزا ھەيدەرمۇ بار ئىدى. بۇلار دەريانى ياقلاپ مېڭىپ لەشكەرلەردىن خېلىلا ئۇزاپ كەتكەنىدى. شارقىراپ ئېقىۋاتقان سۇپسۇزۇك سۇ سەئىدخاننىڭ ھەۋىسىنى قوزغىدى.

— ئاغىلار، سۇغا چۆمۈلۈۋالاي، — دېدى ئاتتىن ئىرغىپ چۈشۈپ. دەريانىڭ ئىككى قاسنىقى باغارانلىق ئىدى. رەڭگارەڭ گۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەنىدى.

— شاھزادەم، ئادەملىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالساق بولمايدۇ، — دېدى تەرلەپ-پىشىپ كەتكەن ئايازى باش-كۆزىنى يېپىۋالغان يوپۇقنىڭ ئۇچىغا سۈرتۈپ. ئېغىر جەڭ ئەسلىھەسى ئۇنىڭ سېمىز گەۋدىسىنى ئېغىرلاشتۇرۇۋەتكەچكە ھاسىراپ قالغانىدى.

يارکەنتتىن تارتىپ سۇلتان ئەھمەدخاندىن ئايرىلماي كېلىۋاتقان ھەسەن ۋەزىر يۇنۇسخان ھايات ۋاقتىدىن باشلاپ خەزىنە ۋەزىرى، شائىر ئايازى بولسا ئوردا ئەمىرى بولغانىدى. سەئىدخاننىڭ سۈننەت تويىدىن كېيىن، ئايازى مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان بىلەن بىللە سەئىدخانغا بەگ ئەتكىسى بولدى. گەرچە دائىم بۇ گۈدەك بىلەن بىرگە بولمىسىمۇ، ھەرقانداق ۋاقىتتا ئۇنى نەزەردىن ساقىت قىلمايتتى. بولۇپمۇ يولغا چىققاندىن

كېيىن بۇ شوخ، ئۆز بېشىمچى شاھزادىدىن نېرى بولمىدى.

— سۇغا چۈشسەم يامانمۇ؟ ئۇنداق بولسا شاھ ئاتامدىن سورايلا.

— بۇنچىلىك كىچىك ئىشقا خانىنى ئاۋارە قىلمىسلا شاھزادەم، — دېدى مىرزا ھەيدەر، — ئەمىر ئايازى ئاغىنىڭ سۆزى ئورۇنلۇق. بۇ ياقا يۇرتتا ئۆزىمىزگە ئاگاھ بولمىساق بولمايدۇ.

— قورقاقلار، — مەسخىرە قىلدى سەئىدخان ئېقىن بويىدا كېيىملىرىنى سىلىۋېتىپ، — بۇنداق توخۇ يۈرەكلىك بىلەن قانداق جەڭ قىلىسىلەر؟

ئۇ ئىككى بەگ ئەتكىسىنىڭ سۆزىگە قۇلاقمۇ سالماي، شارقىراپ ئېقىۋاتقان دەريانىڭ تامبال بىلەن سەكرەپ ئۆزۈپ كەتتى. نېمە قىلارىنى بىلمەي قالغان ئەمىر ئايازى: "سەن قاراپ تۇرامسەن؟ بول، شاھزادىنى سۇدىن ئېلىپ چىق" دېگەن مەنىدە مىرزا ھەيدەرگە قارىدى.

— شاھزادىنى مەيلىگە قويىۋۆتكەن ئۆزىڭىز ئاغا، ئاتام خانىڭىز بېنىدا بولغاچقا بىزنى قېتىغا ئېلىپ قويمىدى. ئەمدى كۆتۈپ تۇرماقتىن باشقا ئىلاج يوق.

ئەمىر ئايازى باش لەشكىرتقان ھالدا غۇلاچ تاشلاپ ئۆزۈپ كېتىۋاتقان سەئىدخانغا قاراپ قولىنى شىلتىپ قويدى. سەئىدخان توختىماي ئۆزۈپ ئۇ ياققا ئۆتتى. قىرغاق قۇمساز ئىدى. مەجنۇنتاللار سايە تاشلىغانىدى. سەئىدخان قىزىغان كۆك قۇمغا باغرىنى بېقىپ، ئۇدۇلدىكى قاشالىق باغقا كۆز سېلىپ ياتتى. ئۇنىڭغا ئالما دەرىخى تۇۋىدە بىر قىز كۆرۈنگەندەك بولدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ زەڭ سىلىۋىدى، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان بىر قىز غىل-پال كۆرۈندىيۇ، كۆزدىن غايىب بولدى. "جىنمۇ نېمە؟" سەئىدخان ئويلاپ ئورنىدىن تۇردى. بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ قاشاغا يېقىنلاشتى. راستىنلا ئەمدىلا رېسىدە بولغان بىر قىز پىشقان شاپتۇلنى شېخىدىن ئۈزۈپ قولىدىكى سېۋەتكە سېلىۋاتاتتى. سەئىدخاننىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ كەلدى. بىردىن ئۇنىڭ باللىق شوخلۇقى تۇتتى. قاشىدىن

ئاتلاپ ئۆتۈپ قىزغا شاپتۇل ئۇزۇشۇپ بەرمەكچى بولۇپ، قولىنى ئۇزىتىشىغا، بارمىقىغا تىكەن سانجىلىدى.

— ئوغرى... ئوغرى...، — بىر ياش يىگىت ۋارقىرىغىنىچە پىچاق كۆتۈرۈپ كېلىپ، قاشانى ئۆرۈپ، سەئىدخان تەرەپكە ئۆتتى. ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالغان سەئىدخان يىگىت پىچىقىنى پارىلدىتىپ ئېتىلىپ كەلگەن چاغدىلا ئىشىنىڭ چاتاقلىقىنى بىلىپ چىرايى تۈتۈلدى. ئۇ سەل تۇگۈلۈپ ئۆزىنى يانغا ئېلىۋېدى، يىگىت شىلتىغان پىچاق قاشانىڭ بىر ياغچىنى بىرىم كېسىپ توختاپ قالدى.

— مىرزا ھەيدەر ئىنىم، چاتاق بولدى، بىرسى سەئىدخاننى ئۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ، — دېدى ئۇستى كىيىملىرىنى سېلىپ تاشلىغان ئەمىر ئايازى.

— كۆردۈم، — مىرزا ھەيدەر باشقا گەپ قىلماستىن كىيىمى بىلەنلا سۇغا سەكرىدى.

قولىدا ھېچنېمە يوق سەئىدخان پىچاق تەڭلەپ تۇرغان يىگىتتىن كۆز ئۇزمىدى.

— سەن ئوغرى خۇدادىن قورقمامسەن؟ — دېدى يىگىت.

— مەن ئوغرى ئەمەس ئاكا، بىز بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ سۇغا چۆمۈلگۈم كەلدى. شۇنىڭ بىلەن...

يىگىت سەئىدخانىڭ سۆزىنى تولۇق ئاڭلاپ بولماستىنلا ئەزۈەيلەپ كەتتى:

— سەن سىڭلىمنى ئېلىپ قاچماقچى. بۇ ئۇخلاپ چۈشۈڭ. قولۇڭنى بېغىشىڭدىن كېسىۋەتمەيدىغان بولسام ئوغرى، — ئۇ قەھرى بىلەن ئېتىلىدى. سەئىدخان كاپ قىلىپ ئۇنىڭ پىچاق تۇتقان بىلىكىنى بىر قولىدا تۇتۇۋالدى. بىر قولىدا يىگىتنىڭ مۈرسىنى قاماللىدى. يىگىتنىڭ بىر قولى سەئىدخانىڭ گېلىدا ئىدى. ئەمدىلا 15 نەچە قارىسىنى ئالغان سەئىدخان ئۆزىدىن خېلىلا چوڭ بولغان يىگىتكە بوي بەرمەيۋاتاتتى، — قولۇڭنى تارت! ئالدىڭدىكى سۇلتان ئەھمەدخانىڭ ئوغلى، — دەريادىن ئۇزۇپ

ئۆتۈۋاتقان مىرزا ھەيدەرنىڭ سۆزى ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. ئۇلار نەچچە قېتىم يۆگۈشۈپ، نەچچە قېتىم بىر-بىرىدىن يىراقلاشتى. شاپتۇل ئۇزۇۋاتقان قىز ئاكىسىنىڭ پىچاق كۆتۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ۋارقىرىۋەتتى.

— ئاكا، ئادەم ئۆلتۈرمەكچىمۇسەن؟ ياش بالىغۇ ئۇ. پىچاقنى تاشلا، بولمىسا دادامنى چاقىرىمەن.

يىگىت سىگىلسىنىڭ سۆزىگە پىسەنت قىلماي پىچاق ئوردى. لېكىن ئۇرغان پىچىقى قاتقىپ يەرگە چۈشتى. چۈنكى سەئىدخان چاققانلىق قىلىپ ئۇنىڭ پىچاق كۆتۈرگەن قولىغا تەپكەنىدى.

يىگىت پىچاقتا قول سوزغىچە سەئىدخان ئېلىۋالدى.

— سەن پىچاق ئۇرۇشنىمۇ ئانچە بىلمەيدىكەنسەن، ئاكا. ئۇ بىر شىلتىپ قاشانىڭ بىر تال ياغىچىنى شارتتىدە كېسىۋەتتى.

— توختاڭلار باللىرىم، — قىز ئۆيدىن باشلاپ چىققان ئاقساقال بوۋاي قاشا يېنىغا كېلىپ توۋلىدى، — بالام قاناتبەگ، نېمە گەپ بۇ؟

سەئىدخان بوۋاينى كۆرۈپ سالام قىلدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم بوۋا.

— بۇ ئوغرى دادا، يامان ئوغرىكەن. كىچىككىنە تۇرۇپ پىچىقمىنى تارتىۋالدى. قارىمامسەن، — دېدى قاناتبەگ.

— توختاڭلار چوڭە خورازلار، — بوۋاي ئاۋۋال يىگىتنى توستى. ئاندىن ئۆزىنىڭ يالىڭاچلىقىدىن ئوڭايسىزلىنىپ تۇرغان سەئىدخانغا قارىدى. ئۇنىڭ بويىنىغا ئېسىلىق تۇمارىنى كۆرگەن بوۋاي چوڭچۇپ كېتىپ:

— ئوغلۇم، شاھزادىلەردىن ئوخشىمامسەن؟ تۇمارىڭدا گۆھەر پارىلداپ تۇرۇپتىغۇ؟ — دەپ سورىدى.

دەريادىن ئۆتۈپ كېلىشكەن ئەمر ئايازى، مىرزا ھەيدەر تەڭلا:

— شاھزادەم! — دېيىشىپ ئۇنىڭ ئىككى يېنىغا ئۆتۈپ سوراشتى، — نېمىش بولدى؟

— ھېچ ئىش ئاغىلار. مۇنۇ يىگىت مېنى خاتا چۈشىنىپ قالغان

چېغى.

بوۋاي سەئىدخاننىڭ ھەققەتەن شاھزادە ئىكەنلىكىنى بىلىپ ھودۇقۇپ كەتتى.

— شاھزادەم، بالامنى كەچۈرسىلە، تونۇماي ئەدەپسىزلىك قىلىپ قويۇپتۇ.

— كېرەك يوق بوۋا، — دېدى سەئىدخان بوۋايغا ئىللىق نەزەر تاشلاپ، — ئەسلىدە قاشا يېنىغا كەلمىسەم بولاتتى. ئەيىب مەندە.

ئۇ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ يۈگۈرگىنىچە بېرىپ دەريانىڭ ئۆزىنى ئاتتى. ئۇ قىرغاقتا ئۆتتى-دە، چاپىنىنىڭ ئىچ يانچۇقىغا ئانىسى سېلىپ قويغان ھەمياننى ئالدى. كۆڭلىكىنى كىيىپ دەريانىڭ يەنە سەكرىدى.

— نېمىدېگەن چېچەن-ھە... خۇدا كۆز تېگمىشتىن ئۇنى ئۆز پانا-ھىدا ساقلا، — بوۋاي سەئىدخاننىڭ نېمە ئۈچۈن كېتىپ يەنە كېلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنەلمەي تۇرۇپ كېتىپ، ئۆزىگە ياندىشىپ تۇرغان قىزغا قارىدى.

— بالام يۈگۈر، ئۆيگە كىرىپ ئانار شەربىتىدىن بىر خومرا ئېلىپ چىق، شاھزادە ئۇسساپ كەتكەندۇ.

بۇ قىزنىڭ قامەت دەرىخىدىن پەسكە سالقىنلاپ تۇرغان مەجنۇنتاللار سەلگىنە كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ساغرىسىنى يېپىپ تېقىملىرىغا تېگىپ تۇراتتى. ئەتلەس كۆڭلىكى زىبا تېنىنى يوشۇرغانىدى. ئۇنىڭ قوي كۆزلىرى دەريادا ئۈزۈپ كېلىۋاتقان سەئىدخاندا ئىدى. قىز ئىتتىك مېڭىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. سەئىدخان بوۋاي ئالدىغا بېتىپ كەلگەندە قىزمۇ يۈزىگە چۈمبەل تارتقان ھالدا ئۆيدىن بىر كىچىك خۇمرا بىلەن ئىككى چىنىنى كۆتۈرگىنىچە چىقىپ كەلدى. شۇ چاغدا سەئىدخاننىڭ ئۇنىڭغا، ئۇنىڭ سەئىدخانغا كۆزى چۈشتى. ئانارەك قىزىرىپ كەتكەن قىز ئوتلۇق نىگاھىنى يەرگە قاراش بىلەن يوشۇردى. سەئىدخان بايانتىن بېرى بوۋايغا دېمەكچى بولۇپ ئويلاپ قويغان سۆزلىرىنى ئۇنتۇپ قىزغا قاراپلا قالدى.

— شاھزادەم، قايتايلى، خان ئۇزاپ كەتتى، بېتىشەلمەي قالمىز، —

دېدى ئايازى ئالدىرىتىپ. سەئىدخان ئۇندىمەي ھەمياندىن بىر تىللا ئېلىپ بوۋاينىڭ قاداق بېسىپ كەتكەن ئالقىنىغا قويۇپ:

— بوۋا، بۇ مېنىڭ بوسۇغىلىرىغا بىسوراق قەدەم قويغىنىمنىڭ ھەققى بولۇپ قالسۇن. نۇسرەت بىلەن قايتىشىمىزغا دۇئا قىلىپ قويسىلا، — دېدى.

بوۋاي تىللا قويۇلغان ئالقىنىنى بىر ئېچىپ، بىر تۇگۇپ، نېمە دېيىشنى بىلەلمەي قالدى.

— شاھزادە، بىز سائىللاردىن ئەمەس، تېخى بوسۇغىلىرى ئالدىغا بارغىدەك بولمىدۇق. بوسۇغىمىز ئالدىغا سىلى كېلىپلا. بىز سىلىگە بەرسەك بولىدۇ. تىللايىمىز بولمىغىنى بىلەن كىشىنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇرغىدەك شەربىتىمىز بار. مەرمەھەت قىلسىلا.

قىز يەردىن كۆز ئالماي ئانار شەربىتى قۇيۇلغان چىنىنى سۇندى.

بۇلبۇلنىڭ ئاۋازىدەك چاكىلداپ چىققان بېقىملىق ئاۋاز سەئىدخاننى ھەيران قالدۇردى. ئەمدىگىنە ياشلىقنىڭ بىرىنچى بالدىقىغا قەدەم قويغان سەئىدخان ئىختىيارسىز ھالدا سۆز ئويۇنى قىلدى:

— ئى بوۋا، مەن بۇ جەزىرىدە يانتاق بىلەن ئەمەندىن باشقا گۈل-گىياھ بىوق دەپ ئاكىلۇبدىم، بۇ جەننەت گۈلى قايدىن پەيدا بولۇپ قالدى؟ ماكا ئېيتىپ بېرەلەملا؟ ئۇنىڭ ئېتىكىنى تىللا بىلەن توشقۇزۇشنى خالايمەن.

— بۇ دىيارغا نادىر يېگىتنىڭ كېلىشىنى ئىرادە قىلغان ئاللا ئۇنىڭغا مۇناسىپ جەننەت گۈلىنىمۇ ئاپىرىدە قىلىپ قويغان-دە، شاھزادەم، — دېدى مىرزا ھەيدەر كىنايە قىلىپ.

— جەننەت گۈلىنىڭ ئېتىكى تىللا بىلەن ئاسان توشمايدۇ شاھزادەم، — قىزمۇ ئالمىدەك مەكزىنى توسۇپ تۇرغان چۈمبىلىنى سەل قايرىپ جاۋاب بەردى، — ھەمياناىرى بەك كىچىك ئىكەن.

— قىز دېگەنىڭ ئېتىكىنى بىر نۆۋەتتىلا توشقۇزغىلى بولمايدىغانلىقى

ماڭا ئايان، — دېدى سەئىدخانمۇ بوش كەلمەي ۋە ھەميلەندىن بەش تىللانى ئېلىپ قىزنىڭ ئېتىكىگە تاشلىدى، — ئۇمىدسىزلەنمەڭ سىڭلىم، 2-، 3-نۆۋەتتە يەنە تاشلاپ ئېتىكىڭىزنى توشتۇرماي قويمايمەن...

ئۇ چىنىدىكى لەغلداپ تۇرغان گۈلگۈن ئانار شەربىتىگە قاراپ مىرزا ھەيدەردىن ئۆگىنىۋالغان بۇ غەزەلنى ئوقىدى:

چاقىندى قەدەھتە كۈندەك، قىلدى ھىدايەت جۈلا،
يار جامالىن مەيدە كۆر دەپ جامىدىن چىقتى سادا[1]...

سەئىدخان تېخىچە گاڭگىراپ تۇرغان بۇۋايغا "خوش" ئېيتقان تەرىزىدە باش ئەگدى ۋە بىر قولى بىلەن رومىلىنى قېيا قايرىپ باققان قىزغا چىنىنى قايتۇرۇپ بەردى. ئاندىن تېز بۇرۇلۇپ دەريا بويىغا كەلگىنىچە كۈۋەجەپ ئېقىۋاتقان سۇغا ئۆزىنى ئاتتى. ئەمىر ئايازى بىلەن مىرزا ھەيدەر-مۇ ئانار شەربىتىنى بىر چىنىدىن ئىچىپ سەئىدخاننىڭ كەينىدىن دەريا بويىغا قاراپ ماڭدى.

① ناۋائىنىڭ غەزىلى.

ئون ئىككىنچى باب

تاشكەنتتىن ئەنجانغا كەلگەندە

1

سەئىدخان ئېتىنى چاپتۇرۇپ خېلىلا ئۇزاپ كەتكەن خان ئاتلىسىنىڭ قوشۇنىغا تېزلا يېتىشۋالدى. ئۇ خۇش كەيپ ئىدى. ئەنجانلىقلار قوغۇن پۇراپ تۇرغان بېزا-قىشلاقلىرىدىن ئۆتكىچە دەممۇدەم بىشەكشىرىن، كۆك-چىلەرنى يەپ، ئۈسسۈزلۇقنى قاندۇرغان بولسىمۇ، قىز قولىدىن ئىچكەن ئانار شەربىتىدەك يۇرىكىنى سەگىتەلمىدى. ئۇنىڭ يۇرىكى پۈتلىداپ كۆيۈپ تۇراتتى. مەرغىلانغا كەلگەندە سۇبھانى دەپ ئاتلىدىغان ئۇرۇق پىشپ ئاخىرلاشقانىدى.

ئەسلىدە ئۇلار ئۇدۇل خوجەنتكە كېتىۋەرسە بولاتتى. بىرىدىم شىمالغا، بىرىدىم جەنۇبقا، بىرىدىم ئالدىغا، بىرىدىم ئارقىغا — ئۆزلىرىنى دۇشمەندىن قاچۇرۇپ ماڭغانلىقى ئۈچۈن جەنۇبتىكى سەفەرە قورغىنىنى ئايلىنىپ بىر ئېدىرلىققا يېتىپ كېلىشكەندە "سەنگى تاش[1]" دەپ ئاتىلىدىغان يالتىراق

---

① سەنگى تاش — ئەينەك تاش (كرىستال).

قىيا تاشقا يولۇقۇشتى. سەئىدخان ئاتتىن چۈشۈپ "سەنگى تاش"قا قاراپ ئۆز جامالىنى كۆردى.

ئاياللار قارايدىغان نەرسىگە ئەرلەر قارىسا بولمايدۇ دېگەن ئۇقۇم كاللىسىغا ئورنىشىپ قالغان سەئىدخان دەرھال باشقا ياققا قارىۋالدى. ئەمما ئۇنىڭ مەشھۇر "سەنگى تاش"نى ئوبدان كۆرۈۋالغۇسى بار ئىدى. شۇڭا ئۇ تاشنىڭ قايسى يېنىغا قارىمسۇن ئۆز جامالى ۋە ئۆز قىياپىتىنى كۆردى. "ئەجەب هه!" دەپ قىزىقىپ قاراۋەردى، "ھېلىقى قارا كۆز، بوستان چاچ قىز كۆرۈنۈپ قالغان بولسا قانداق ياخشى بولاتتى-هه..." دەپ ئويلاپ، سەنگى تاشنى بىرقانچە قېتىم ئايلاندى. ئاخىر مىرزا ھەيدەر چاقىرغاندىلا نائىلاج يولغا چۈشتى. ئۇلار خوجەنت، ئوخسى شەھەرلىرىنى ھەم ئارقىدا قالدۇرۇپ، تاشكەنت دىيارىغا قەدەم قويۇشتى.

سەئىدخان ھەممە نەرسىگە — گۈل-گىياھلارغا، تاغۇ دەريالارغا قىزىقىپ كۆز سالاتتى. "ياغا" دەپ ئاتلىدىغان يېزىغا يېتىپ كېلىشكەندە ئالدىغا چىققان بىر بۆلۈك كىشىلەر بىلەن ئۇچراشتى.

سەئىدخان ئورتا بويلۇق، پىشانىسى كەڭ، غوللۇق كەلگەن بىر يىگىتنىڭ دەسلەپ ئاتتىن سەكرەپ چۈشكەنلىكىنى كۆردى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدا جەڭ كىيىمى بولماستىن، پەش ۋە ياقىلىرىغا تەتىلادىن پەۋاز تۇتۇلغان شايى تون، بېشىدا ئالتۇن قۇببىلىق تاج بار ئىدى. بىلىدىكى ئالماس كۆز قويۇلغان كەمەرگە كۈمۈش غىلاپلىق خەنجەر ئېسىقلىق ئىدى. ئىككى ئۇچى قىرقىلغان بۇرۇتى ئۇنىڭغا سۆلەت بېغىشلىغانىدى. "پادىشاھىمىدۇ ياكى شاھزادە؟" دەپ ئويلىدى سەئىدخان قىزىقىش بىلەن سەپسېلىپ.

— كىچىك خان ئاتامنىڭ قۇتلۇق قەدىمى مۇبارەك بولغاي، — ئۇ يىگىت ئات ئۈستىدە خىيالچان ئولتۇرغان سۇلتان ئەھمەدخانغا ئىگىلىپ سالام بەردى. خان بېشىنى سەل ئېگىپ قويۇپ سورىدى.

— كىم بولسەن يىگىت؟

— مەرھۇم سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ چوڭ ئوغلى زاھىرىددىن

مۇھەممەد بابۇر بولىمەن. موغۇلستانغا بېرىپ خىزمەتلىرىدە بولۇش ئارزۇ-يۇم بار ئىدى. ئۆزلىرى كېلىپ قالدىلا.

سۇلتان ئەھمەدخان ئوڭايسىزلانغاندەك بولۇپ ئاتىسىن دەرھال چۈشتى.

— پادىشاھ بابۇر مىرزا ئىكەنلىغۇ بالام، تونۇماپتىمەن.

بابۇر شاھ موغۇل خانلىقىنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى بويىچە خان ئالدىدا يۈكۈنۈپ توققۇز قېتىم تەزىم قىلىشى، ھېچ بولمىغاندا ئۈچ قېتىم تەزىم قىلىشى كېرەك ئىدى، ئەمما يەر توپا، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشقا ئەپسىز بولغاچقا يۈكۈنمىدى. سۇلتان ئەھمەدخانمۇ بۇنى ئېغىر ئالمىدى. بابۇر مىرزا بىلەن چىققان سەئىد مۇھەممەد مىرزا خان ئالدىدا يۈكۈنۈپ تەزىم قىلدى. ئۇ مىرزا ئاباباەكىرىدىن يۇز ئۆرۈپ، خانىنىڭ خىزمىتىگە كەلگىنىگە بىر يىل بولغانىدى.

ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئاغا، — سەئىدخان بابۇر مىرزىغا سالام بېرىپ يەرنىڭ توپىلىقىغا قارىماي يۈكۈنۈپ تەزىم قىلىشقا باشلىۋېدى، بابۇر مىرزا ئۇنى قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزدى.

— ئىنىم، تۇرۇڭ. سىز بىلەن بىر دىدارلىشىشنى ئارزۇ قىلاتتىم. سىزنى كۆرۈپ شۇجائىتىڭىزگە قايىل بولدۇم.

باشتىن ئاياغ جەڭ كىيىمى كىيگەن سەئىدخان بابۇر مىرزىغا پىشقان چەۋاندازدەك كۆرۈنۈپ كەتتى. بىر نەچچە ئاكىسىنى قىلىچ-ئۇمۇدلار بىلەن قورالالانغان. ھالدا كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئۆگىنىپ قالغان سەئىدخانغا ئۇ پادىشاھتىن كۆرە مىرزىلاردەك تۇيۇلدى. جاۋابەن تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ سالام بەرمىگىنى كۆڭلىگە كەلگەندەك قىلىپ، توپا بولۇپ كەتكەن تىزىنى قېقىپ ئورنىدىن ئىتتىك تۇردى.

سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن بىللە كەلگەن ئەسكەرلەر 22 مىڭغا يېقىن ئادەم ئىدى. پادىشاھ بابۇر مىرزا ئادەملىرىنى ئۇلار ئۈچۈن قونالغۇ راسلاشقا بۇيرۇپ، سۇلتان ئەھمەدخاننى ئۆز چېدىرىغا باشلىدى. يۇزلىگەن قوي-كالا

سويدۇرۇپ، ئىسىق شورپا بىلەن كۆچىلىكنىڭ ھاردۇقىنى چىقاردى. ئەتىسى ئەتىگەندە ئەھمەدخان بابۇر مىرزىغا شاھانە كىيىم ۋە ئۆزىنىڭ ئالماس كۆز قويۇلغان كەمىرى بىلەن جەرمن ئېتىنى سوۋغا قىلدى. ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن بابۇر مىرزا چۆرىسىگە كالۇتون بىلەن قىياق چىقارغان بۆك، كىمخاپتىن تىكىلگەن ئىزمىلىك تونىنى كىيىپ، ئوڭ ۋە سول تەرىپىگە تۇمارچە ئەنبەردان ئېسىلغان كەمەرنى باغلىدى. ئەمدى سەئىد-خانغا ئۇ ھەققىي بىر نەۋرە ئاكسىدەك كۆرۈنۈش بەردى. ئەگەر ئۆزىدەك جەڭ كىيىمى كىيگەن بولسا تەسەۋۋۇرىدىكى قەھرىمان بابۇر مىرزا بولغان بولاتتى. ئۇنىڭغا بولغان ئىخلاسىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن سەپەرگە چىقىشتىن بۇرۇن دادىسى ئالاھىدە بۇيرۇپ ياسىتىپ بەرگەن ئىككى زۇلپىقارنىڭ بىرىنى بابۇر مىرزىغا تەقدىم قىلدى.

— شاھ ئاغا، بۇ قىلىچنى سىزگە تۇتتۇم. ئۇنىڭ بىلەن شايباقخان-نىڭ[1] ياۋۇز كاللىسىنى نەس تېنىدىن ئايرىغايسىز. ئاللا سىزگە زەپەر ئاتا قىلسۇن، — دەپ بۇ شېئىرنى ئوقىدى:

ئۆچۈرگىن تېز قولۇڭدىن دەرمەھەل كەلسە،
جاھانىنى كۆيدۈرەر ئوت ئۇلغىيىپ كەتسە.
مەگەر بىر ئوق بىلەن ياۋنى يېگەر بولساڭ،
كېرىشكە ياسىنى ئۇنىڭ ۋاقىت بەرمە.

سىزنىڭ بۇ شېئىرىڭىزنى ناھايىتى ياقتۇرۇپ قالغانىدىم ئاغا. قولۇمغا يانى ئالسامىلا بۇ شېئىرىڭىز ئېسىمگە چۈشۈپ سىزنى كۆرگۈم كېلىپ كېتەتتى. ئاخىر كۆردۈم.

ئۆز شېئىرىنى سەئىدخاننىڭ شۇنچە كېلىشتۇرۇپ ئوقىغىنىدىن زوق-لانغان بابۇر مىرزا قىلىچنى ئىككى قوللاپ ئالدى-دە، بىلىگە ئېسىۋالدى.

— ئىنىم سەئىدخان، قۇرۇق تەشەككۈر ئېيتىسام ئالدىغان بولىمەن.

---

① شايباقخان — شايبانىخان، شاھبەگخان (كەمستېپ شۇنداق ئاتىغان).

باخشى تىلىكىڭىزنىڭ جاۋابىنى جەڭدە قايتۇرغايمەن.

— جەڭدە سىز بىلەن بىرگە بولسەمۇ ئاغا، — دېدى سەئىدخان ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ تۇرۇپ.

بابۇر مىرزا ئۇلارنى باشلاپ تاشكەنتتىن بەش-ئالتە چاقىرىم يىراق بىرگە چىقىپ كۈتۈپ تۇرغان چوڭ خان — سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بارگاھىغا ئېلىپ كەلدى. كېچىك خان ئاتتىن چۈشۈپ توققۇز قېتىم يۈكۈنۈپ ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخانغا سالام بەردى. چوڭ خان ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ قۇچاقلىدى. بۇ ئاكا-ئۇكىلارنىڭ كۆرۈشمىگىنىگە ئون يىللاردىن ئاشقانىدى. قارا چاچ، قارا ساقال ۋاقىتدا ئايرىلغان بۇ ئاكا-ئۇكا خانلار ھازىر ئاق چاچ، ئاق ساقال بولۇپ قېلىشقانىدى.

— شاھىنشاھ خان ئاتام تۇغۇپ كەتتى، — دېدى سۇلتان مەھمۇد-خان كۆز ياشلىرى تارامىلاپ، — ھۆرمەتلىك پىشۋا ئانىمىز ئېسەن دۆلەت بېگىم ھەم قازا قىلدى.

— ئاللا ئۇلارنىڭ جايىنى جەننەتتە قىلغاي خان ئاكا. ئانىمىز شاھ بېگىمنىڭ سالامەتلىكى قانداقراق؟ — سورىدى ئەھمەدخان مەھمۇدخاننى كىمخاپ چۈشەك ئۈستىدە ئولتۇرغۇزۇپ. ئاكىسى ئۇنىڭغا يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ دېدى:

— ئانىمىز شاھ بېگىم ئوبدان تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، خان ئانىمىزغا ھازىرغىچە ئىچ ئاغرىقى تارتىپ جۈدەپ قالدى.

سەئىدخانمۇ توققۇز قېتىم يۈكۈنۈپ تەزىم قىلىپ تاغىسى بىلەن كۆرۈشتى. سۇلتان ئەھمەدخان ئون بەچچە نەپەر قىز-ئوغۇلنى ئاكىسىغا تەزىم قىلدۇردى.

— خان ئۇكام، خېلى باللىق بولۇپ كېتىپسىز. چوڭ ئوغلىڭىز مەنسۇرخاننى كۆرگەنىدىم. سەئىدخان، ئىمىن خوجا سۇلتان، خېلىل سۇل-تان، باباخان سۇلتانلارنىڭ تۇغۇلغانلىق خەۋىرىنى ئىشتكەن بولساممۇ، بۇگۈن ئۇلار بىلەن دىدار كۆرۈشتۈم، يەڭ خۇرسەن بولدۇم. يۈنۈسخان

ئەۋلادى جەمەت، سان، بايلىق تەرەپتىن ئۈستۈن تۇرۇشى كېرەككى، تۆۋەن تۇرسا بولمايدۇ. ئاللا بىزلەرگە رەھمەت قىلسۇن.

خەدىچە سۇلتان بېگىم قاتارلىق سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ خانىش-توقال-لىرى سۇلتان مەھمۇدخانغا سالام بېرىش ئۈچۈن شاھانە چېدىرغا تىزلىنىپ كىرىشتى.

قوي-كاللار سويۇلۇپ، قىرغاۋۇللار پۈتۈنسېرى زىققا ئۆتكۈزۈلدى. كېچىچە دېگۈدەك دىدار كۆرۈشۈشنىڭ پەيزىنى سۈرۈشتى. سەئىدخان چوڭلار بىلەن ئولتۇرۇپ بىرىنچى قېتىم شاراب ئىچتى. مەست بولغان بابۇر مىرزا بىلەن بىر چېدىردا ياتتى. ئەنجان بولدا ئانار شەھرىنى قۇيۇپ بەرگەن قىزنى كېچىچە چۈشەپ چىقتى. "سىز شاھزادە بولسىڭىز مەنمۇ جەننەتتىن چىققان ھۇر، سىز بىلەن تەڭ تۇرالايمەن" دېگىدەك. "ئىسمىڭىز نېمە؟" دەپ سورىسا، "بۇ قېتىم ئېتىكمگە تىللا تاشلىغاندا ئېيتىپ بېرىمەن" دەپ كۈلگىدەك. بىر چاغدا سەنگى تاش يۈزىدە ئۇ قىزنىڭ سىماسى پەيدا بولۇپ كۈلۈمسىرەۋاتقۇدەك ... ئەتىسى ئۇلار چاشكا ۋاقتىدا تاشكەنتكە يېتىپ كېلىشتى. سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ھەيۋەتلىك ئوردىسى ئالدىدا ۋەزىر، ئەمىر-سەرباز‌لار سەپ تۈزۈشكەنىدى. يولغا پايانداز سېلىنغا-نىدى. ئەڭ ئاۋۋال شاھ بېگىم ئوغلى ئەھمەدخان توققۇز قېتىم يۈكۈنۈپ سالام بېرىپ بولغىچە تاقەت قىلالماي ئۆزىنى ئۇنىڭغا ئاتتى. شاھ بېگىمگە خەدىچە سۇلتان بېگىم ۋە باشقا خانىش-كېنىزەكلەر يۈكۈنۈپ توققۇز قېتىمدىن تەزىم قىلىشتى.

— ئوغلۇم، بالام ... ئاتاڭ يۇنۇسخان ....، — دەپ پىچىرلىغىنچە ھوشىدىن كەتتى. خەدىچە سۇلتان بېگىم ئۇنى يۆلەپ قۇچقىغا بېشىنى ئالدى. سەئىدخان: "مومام ئۆلۈپ قالارمۇ؟" دەپ بەك قورقۇپ كەتتى. خان مومىسى ھوشىغا كەلگەندىن كېيىنلا كۆڭلى ئارامغا چۈشتى. ھەرەم-خانا قەسىرىگە كىرىپ ئورۇن ئالغاندىن كېيىن مومىسىغا ئېلىپ كەلگەن ئالمالىقنىڭ شېرىن ئالمىسى قاچىلانغان چىغ سېۋەتنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى.

— موما، بۇ يۇرتلىرىنىڭ مېۋىسى، يەپ باقسىلا.
— چوڭ خانغا بەرمىدىڭمۇ بالام، — سوردى شاھ بېگىم قىزىرىپ پىشقان تاش ئالمىدىن بىرنى قولىغا ئېلىپ.
— ياق، بۇنى بۇزرۇكخانىمىز بولغان ئۆزلىرىگە ئېلىپ كەلدىم خان موما، سۇلتان مەھمۇدخان تاغامغا دادام كۆپ نەرسىلەرنى ئېلىپ كەلدى.
— ماڭىچۇ بالام، — دېدى هاممىسى قۇتلۇق نىگار خېنىم.
— ئۆزلىرىگىمۇ ئېلىپ كەلدىم خان هاما، — سەئىدخان چاچلىرى ئاقىرىشقا باشلىغان يوغان قارا كۆزلۈك هاممىسىغا ئالمىدىن بىرنى ئېلىپ تۇتتى.
— ئوغلۇم بابۇر مىرزا بىلەن قەيەردە ئۇچراشتىڭلار بالام؟
— ياغدا.
— ئۇنىڭغا نېمە ئېلىپ كەلگەنىدىڭ؟
— زۇلپىقار ئېلىپ كەلگەنىدىم.
— ئوغلۇمنىڭ كۆڭلىدىكىنى تېپىپ ئېلىپ كەلگىنىڭگە رەھمەت بالام.
— رەھمەت ئۆزلىرىگە مەلىكە خېنىم، ئوغلۇمنىڭ بۇ ئەرزىمەس سوۋغىسى ئۆزلىرىگە مەزۇر بولغان بولسا تاشكەنتكە كەلگىنىمىزدىن زادى ئەپسۇسلانمايمىز، — دېدى خەدىچە سۇلتان بېگىم قىران چاغدا ئېرىدىن ئايرىلىپ تۇل بولۇپ قالغان قۇتلۇق نىگار خېنىمغا ئىچى ئاغرىپ.
كەچكىچە ئۇرۇق-تۇغقان، ۋەزىر-ئەمىرلەر هەم ئۇلارنىڭ بالا-چاقىلىرى پاتمە ئوقۇشۇپ، ئۇلارنىڭ كەلگەنلىكىگە خۇرسەن بولغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. ئەتىسى سەھەردە "شەيخ خاۋەندە تۆرە" قەبرىستانلىقىغا بېرىپ يۇنۇسخاننىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىشتى.
ياپىيېشىل گۈل-گىياهلار بىلەن قاپلانغان قەبرىستانلىقتىن يېنىپ، يۇنۇسخان هايات چېغىدا بىنا قىلغۇزۇپ ئۆزى تۇرغان ئوردىغا بېرىشتى. سۇلتان مەھمۇدخان دادىسى يۇنۇسخاننىڭ ئېسىل ئەخلاق-پەزىلەتلىرىنى

بايان قىلىپ دېدى:

— ئۇ خارەزىم، خۇراسان، ماۋارائۇننەھر، موغۇلستاننىڭ خان-سۇلتانلىرى ئىچىدە ئادالەتلىك، ئالىم پادىشاھ ئىدى. ئۇرۇشتا ئەسىرگە چۈشكەنلەرنى قۇل قىلىشقا، قۇل ئېلىپ-قۇل سېتىشقا يول قويمايتتى. ھەممە ئادەم ئاللانىڭ بەندىسى، بىر-بىرىگە زۇلۇم قىلماسلىقى كېرەك دەيتتى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئاقسۇ خەلقىنى قىرغىن قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ، پالەچ بولۇپ قالغانلىقىدىن تولىمۇ ھەسرەتلەندى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ماۋارائۇننەھردىن شايبانخان باش كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇنىڭ زۇلمى مىرزا ئابابەكرىدىن ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ. شۇڭا لەشكەر باشلاپ مىرزا ئابابەكرى ئۇستىگە يۈرۈش قىلىشتىن ئىلگىرى شايبانخانغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ئىنىم ئەھمەدخان سىزنى بۇ يەرگە تەكلىپ قىلىشىم زۆرۈر بولۇپ قالدى.

— خان ئاكا، قانداق يارلىق چۈشۈرسىلە بىز پەرمانبەردار، — دېدى ئەھمەدخان قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ.

— شايباقنى تېزرەك يوقىتىپ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەدىپىنى بېرىش ئۈچۈن مەنمۇ جەڭگە قاتنىشاي خان دادا، — دېدى سەئىدخان سۇلتان مەھمۇدخان ئالدىدا تىز چۆكۈپ.

— يارايسەن بالام، بابۇر مىرزىغا ھەمراھ بولۇپ جەڭ قىلىشنى ئۆگەن.

2

شايبانىخانغا زەربە بېرىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن سۇلتان ئەھمەد تەنبەلنى تۈيۇق چۈشۈرمەي يېڭىش زۆرۈر ئىدى. چۈنكى ئۇ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئوشتۇمتوت قازاسىدىن پايدىلىنىپ پەرغانىنىڭ پادىشاھلىقىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپلا شايبانخان بىلەن بىرلىشۋالغاندى. شۇڭا 30 مىڭ

ئەسكەرنى باشلىغان ئاكا-ئۇكا جانلار تاشكەنتتىن يولغا چىقىپ كەندەرلىك[1] داۋنىنى يولى بىلەن ماڭدى. ئاھەڭگەران[2] دالىسىغا بارغاندىن كېيىن، كىچىك خان ئەسكەرلەرنىك ئالدىدا بابۇر مىرزا بىلەن سەئىدخاننى ئۆز نەۋكىرى بىلەن مېڭىشقا بۇيرۇدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا مۇھەممەد سەئىد مىرزا ماڭدى. سەئىدخان بۇنىڭدىن قەۋەت خۇشال بولدى. بىر قولىدا ئوقيانى تۇتتى. يەنە بىر قولىدا تىزگىننى سىلكىپ ئاتنى تېزلەتتى. ئۇ كېتىۋېتىپ بۇغداي ئۈ سىكىزلىقىدا دان تېرىپ يەۋاتقان بۆدىنىنى كۆرۈپ قالدى ۋە يانى بەتلەپ ئاتتى. ئوق بۆدىنىنىڭ دۇمبىسىگە سانجىلدى. بۇنى كۆرگەن بابۇر مىرزا:

— سىزنى سەل چاغلىغىلى بولمايدىكەن سەئىدخان، — دېدى ـدە، بەتلىگەن ياسىدىن ئوق ئۇزدى. پەيلىرى توزىغان قىرغاۋۇل دەرەخ ئۇستىدىن پالاققىدە قىلىپ يەرگە چۈشتى.

— سىزمۇ مەرگەن ئىكەنسىز، — دېدى سەئىدخان ھەم ئېتىنى چاپتۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتتى. بابۇر مىرزىنىڭ بۇ "ئەدەبسىز" بالىغا ئاچچىقى كەلدى. ئەمما گەپ قىلماي ياسىدىن ئىككىنچى ئوقنى ئۇزدى.

— مەن شايبانىخانىنىڭ قارا يۈرىكىگە مانا شۇنداق تەگگۈزىمەن، — دېدى ئۇ مەغرۇرلانغان ھالدا. ئەمما يانىڭ ئوقى ئېتىزدا دان تېرىپ يەۋاتقان كەپتەرنىڭ يېنىغا سانجىلىپ قالدى. چۆچۈگەن كەپتەر قانات قېقىپ ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى.

— ئەجىبا تەگگۈزەلمىدىم. بۇ نۆۋەتمۇ شايبانىخان بويۇن بەرمەمدۇ نېمە؟ — دېدى بابۇر مىرزا ئۈچۈپ كېتىۋاتقان كەپتەرلەرگە نەزەر سېلىپ. بىر چاغدا كەپتەرنىڭ پەيلىرى توزۇپ پىرىلداپ موللاق ئاتقىنىچە يەرگە چۈشتى. ئۇنىڭغا سەئىدخاننىڭ ئوقى تەگكەنىدى.

— مەن مىرزا ئابابەكرىنىڭ قازان كاللىسىغا ئەنە شۇنداق تەگگۈزـ

---

(1) كەندەرلىك — جاي ئىسمى .
(2) ئاھەڭگەران — جاي ئىسمى.

مەن، — دېدى ئۇ كەينىگە قايرىلىپ قاراپ.

بابۇر مىرزا ئىختىيارسىز كۈلۈپ قويدى.

ئاتىسى ۋاپات بولغاندىن بۇيان ئۇ پەرغانىگە كۆز تىككەن پادىشاھ-سۇلتانلارنىڭ تەقىبىدىن بىر كۈنىنمۇ خاتىرجەم ئۆتكۈزمىگەنىدى. ئانا تەرىپى چاغاتايخانغا، ئاتا تەرىپى ئەمىر تۆمۈرگە تۇتىشىدىغان بۇ شاھزادە ئۆزىنى خۇراسان، خارەزىم، ماۋارائۇننەھردە بىردىنبىر قانۇنلۇق مىراسخور پادىشاھ دەپ بىلەتتى. پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىيادا بىرلىككە كەلگەن كۈچلۈك دۆلەت قۇرۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. نەچچە يىلنىڭ مابەينىدە تىنىم تاپماي ھۇجۇم قوزغاپ مىڭبىر تەسلىكتە سەمەرقەنتنى ئالغان بابۇر مىرزا تەختتە ئالتە ئايمۇ ئولتۇرالمىدى. ئۆزى ئېغىر كېسەل بولۇپ يېتىپ قالدى. تالاش-تالاشتا قېلىپ نامراتلىشىپ كەتكەن بۇ شەھەرنىڭ بەگ-سىپاھلىرى ئارقا-ئارقىدىن قاچتى. قاچقۇنلارنى ئۆز ئەتراپىغا توپلىغان ئەھمەد تەنبەل ئەنجاننى قورشۇالدى. بۇ يەردە بابۇر مىرزىنىڭ ئانىسى قۇتلۇق نىگار خېنىم، مومىسى ئىسەن دۆلەت بېگىم ۋە ئىگىچى-سىگىللىرى بار ئىدى. بۇلار ئۇنىڭ دەرھال كېلىپ قۇتقۇزۇۋېلىشىنى تەلەپ قىلىپ مەكتۇپ ئەۋەتتى. كېسەلدىن تېخى ساقىيالمىغان بابۇر مىرزا كۆزى قېيمىغان ھالدا سەمەرقەنتتىن ئايرىلدى. ئۇ يېتىپ بارغىچە ئەنجاننى ئەھمەد تەنبەل ئىگىلىۋالدى. بابۇر مىرزىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەنىدى. ئۇ ئازغىنا بەگ-ئەسكەرلىرى بىلەن ئايلىنىپ كېلىپ خوجەنتتە تۇرۇپ قالدى. ئانىسى، مومىسى، ئىگىچى-سىگىللىرىمۇ ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشتى. ئانا باشقا، ئاتا بىر ئىنىسى جاھانگىر مىرزا بولسا ئەھمەد تەنبەللەر تەرىپىدە ئىدى. بابۇر مىرزا كۆرمەگەننى كۆرۈپ دەشت-چۆللەردە قېلىپ، تاغ-داۋانلاردا سەرگەردان بولۇپ يۈرۈپ ئاخىرى تاشكەنتتىكى تاغىسى چوڭ خان — سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ يېنىغا كەلگەنىدى...

ئۇ شۇلارنى ئويلاپ، ئاق قاشقىنى چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقان سەئىدخانغا يېتىشۈۋېلىش ئۈچۈن تىرگىنىنى قويۇۋەتتى.

سەئىدخان شايبانىخان ئەسكەرلىرى بىلەن تېزرەك ئۇچرىشىپ جەڭ قىلىشقا ئالدىرايتتى. ئۇلار كەرنان تەۋەسىگە كەلگەندە ئاكا-ئۇكا خانلار مەسلىھەتلىشىپ بابۇر مىرزىنى ئالدىغا چاقىرتتى.

— ئى باتۇر شاھزادە، بىز سىزنى ئوشقا ئەۋەتىپ دۈشمەننىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتكۈزۈش قارارىغا كەلدۇق، — دېدى سۇلتان مەھمۇدخان.

— مەن تەييار، خانلارنىڭ ئىشەنچىسىدىن چىقمەن، — بابۇر مىرزا قولىنى كۆكسىگە ئالدى.

— خان ئاتا، سەمەرقەنتنى ئېلىشتا بابۇر مىرزىغا مەن ياردەمگە بارغانىدىم. بۇ نۆۋەتمۇ بابۇر مىرزا بىلەن بىرگە بارسام، — دېدى شاھزادە سۇلتان مۇھەممەدخان. ئۇ ياشلىقىغا قارىماي سەمرىپ كەتكەنىدى. سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ چوڭ ئوغلى بولغان بۇ شاھزادە خىزمەت كۆرسىتىپ تەخت ۋارىسلىقىغا پەقەت ئۆزى مۇناسىپ ئىكەنلىكىنى بۇ سوقۇشتا كۆرسىتىپ قويماقچى، شۇنداقلا بابۇر مىرزىنىڭ خەلقى ئالەم ئالدىدا تېخىمۇ ئابروي قازىنىپ كېتىشىنىڭمۇ ئالدىنى ئالماقچى ئىدى.

— بابۇر مىرزىنىڭ ئۆزى بارىدۇ، — دېدى ئەھمەدخان ئاكىسى بىلەن كۆز سوقۇشتۇرۇۋېلىپ، — سىز بىز بىلەن ئەنجانىنى ئېلىش جېڭىگە قاتنىشىسىز.

— مەنچۇ؟ مەنمۇ بابۇر مىرزا ئاغام بىلەن بارمامدىمەن؟ — سەئىدخان يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن دادىسى سۇلتان ئەھمەدخاندىن جاۋاب كۈتتى.

— ئوغلۇم سەن بىز بىلەن قالسەن. ئاكاڭ سۇلتان مۇھەممەدخان بىلەن بىرگە بولسەن. مىرزا ھەيدەرمۇ سىلەر بىلەن بىرگە بولىدۇ.

سۇلتان مەھمۇدخان ئىنىسىنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ:

— مانا، بۇنىڭ بىلەن شايبانىخانىنىڭ پېشانىسىگە ئېتىڭ، — دەپ يېشىل ئۇچلۇق ئوقنى بابۇر مىرزىغا بەردى. ئۇ ئوقنى ياسىنىڭ ئوقدېنىغا سالدى. ئاندىن خوشلىشىپ بىرنەچچە بەگ-سەردارلار بىلەن 2000 چە

ئەسكەرنى باشلاپ يۈرۈپ كەتتى.

سەئىدخان بابۇر مىرزا تاكى چاڭ-توزان ئىچىدە غايىب بولغىچە قاراپ تۇردى.

3

ئىككى ئاي داۋامىدا ئوخسى، خوجەنت، مەرغىلان ئەتراپىدا يۈرۈپ دۈشمەن لەشكەرلىرىنى ئۈچرىتالمىغان سۇلتان مەھمۇدخان 3000 ئادىمى بىلەن كېلىپ ئەنجانىنى ئۇچ تەرەپتىن قورشىدى. ئۆزى ۋە بەش ئوغلى ئەنجان قورغىنى يېنىدىكى ئانىسى ئىسەن دۆلەت بېگىمنىڭ قوش تىگىرمەن ناملىق باغچىسىغا چۈشتى.

سۇلتان ئەھمەدخانمۇ سەئىدخان باشلىق ئوغۇللىرى بىلەن تەۋەككۈل لەنگىرى دەپ ئاتىلىدىغان بازار قېشىدىكى چوڭ بىر باغقا چۈشتى. سەئىد-خان "ئەمدى ئەنجان شەھرىنى ئېلىش جېڭى باشلىنىدىغان بولدى" دەپ ئويلاپ، مىرزا ھەيدەر بىلەن بىرگە ئاتىسىدىن ئىجازەتمۇ ئالماستىن ئۆز قارىمىقىدىكى ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئەنجاننىڭ شەرق تەرىپىگە ئۆتۈپ، بۇ شەھەرگە تۇيۇقسىز ھېسپ كىرىش پىلانىنى تۇزدى. بۇلار بېرىم كېچىدە تۇيدۇرماي چېدىرلىرىدىن چىقىپ ئاتلىرىنى يېتىلىگەن ھالدا ئېھتىيات بىلەن مېڭىشتى. بىر كىچىك ئېقىندىن ئۆتۈپ تۇرۇۋىدى:

"ئاشكەنت" دېگەن ئاۋاز ئىشتىلدى.

ئەجەبلەنگەن سەئىدخان مىرزا ھەيدەرگە قارىدى.

— ئالدى تەرىپىمىزدە ئادەم بارەدەك قىلىدۇ.بىزنىڭ بەلگە سۆزىمىزنى دەۋاتىدۇ، جاۋاب بېرەمدۇق؟

مىرزا ھەيدەر ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە دىققەت بىلەن قارىدى. ئاي يورۇقى بولغاچقا بىرمۇنچە قوراللىق كىشىلەرنىڭ دەرەخ قاپتاللىرىغا مۆكۈ-نۈپ تۇرغانلىقىنى كۆردى.

— مەيلى، جاۋاب بېرىپ باقايلى، ئۆز ئادەملىرىمىز بولۇپ قالسا بەھۇدە قان تۆكۈشتىن ساقلىنىپ قالىمىز.

"سايرام!" دېدى سەئىدخان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرۇپ.

ئۇ ياقتىن ئوچ ئاتلىق چىقىپ كەلدى. سەئىدخان ئۇلارغا سەپسېلىپ قاراپ، ئوتتۇرىدىكى نەۋقىران كىشىنى تونۇپ ۋارقىرىۋەتتى.

— بابۇر مىرزا ئاغا!

— سەئىدخان!

ئۇ مىرزا ھەيدەر بىلەن يۈگۈرۈپ بېرىپ پۈكۈلۈپ سالام قىلدى. بابۇر مىرزىنىڭ يېنىدا مۇھەممەد ھۈسېين كوراگان بىلەن قەمبەر ئەلى ئىسمىلىك بەگ بار ئىدى. بابۇر مىرزىنىڭ بېشى ھەم پۈتى تېڭىقلىق ئىدى. سەئىدخان ئۇنىڭ ياردار بولغانلىقىنى كۆرۈپ چۆچۈپ سورىدى:

— شاھ ئاغا، يارىڭىز ئېغىرمۇ؟

— ئەھمەد تەنبەلنىڭ قىلىچى ئوي-پىكىر بىلەن بەنت بېشىمغا بىر ئاز ئارام بېغىشلىدى. ئۇنىڭ ئوقى پۈتۈمنىڭ ھاردۇقىنى چىقىرىپ قويدى. بولغان ئىش مۇشۇ ئىنىم.

ئۇ ئەنجان قەلئەسىدىن باشقا ئوش، ئۆرگەنج قاتارلىق ئەنجانغا تەۋە جايلارنىڭ ھەممىسىنى قولغا كىرگۈزگەنلىكىنى ئېيتمىدى.

— سىز بۇ كېچىدە قەيەرگە كېتىۋاتىسىز ئىنىم؟ — سورىدى ئۇ.

— ئەنجان قەلـئەسـىگە! — جاۋاب بەردى سەئىدخان جىددىي قىياپەتتە.

— تېخى گۆدەكسىزدە ئىنىم. بۇ قەلئە چوڭ، بۆسۈپ كىرىشكە بولمايدۇ. ئۇرۇن ھەسەن مەككار، رەھىمسىز ئەبلەخ. ئۇ ئەنجاننى قاتتىق مۇداپىئە قىلماقتا. پۈختا پىلان، كۈچلۈك ئەسكىرى كۈچ بولمىسا بۇ قەلئەنى ئالغىلى بولمايدۇ، بىز تەييارلىق قىلىشىمىز لازىم.

سەئىدخان تۇرۇپ قېلىپ مىرزا ھەيدەرگە قارىدى.

— بابۇر مىرزا توغرا ئېيتىدۇ شاھزادە. بىز سەبرى قىلىپ، كەينىمىزگە

يانغمىز تۇزۇك. غەلىبىگە ئېرىشىش ئۈچۈن، — مىرزا ھەيدەر سۆزلەۋېتىپ ئاتىسىنى تونۇپ قالدى ۋە دەررۇ ئالدىغا بېرىپ ئېھتىرام بىلەن سالام بەردى.

— دادا، سىزمۇ كېلىپسىزدە.

— ھەئە ئوغلۇم ... شايىنىخانغا خىزمەت قىلىشنى ۋىجدانىم كۆتۈرمىدى. بابۇر شاھ بىلەن ئۆرە تۆپىدىن كەلدىم.

— ئانامچۇ؟

— مەن بىلەن بىللە كەلدى.

— قېنى؟ — ئالدىراپ سورىدى مىرزا ھەيدەر دادىسىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ.

— كەينىمىزدە مەپىدە كېلىۋاتىدۇ.

— مەن ئالدىغا باراي، — ئۇ ئېتىغا مىنىپ چاپقىنچە ئىككى ئات قوشۇلغان مەپگەيانداشپ توختىدى. "ئۇخلاۋاتقان بولسائارامنى بۇزماي" دەپ ئۇنچىقمىدى. ئەمما ياستۇقتا يۆلۈنۈپ ئولتۇرغان خوپ نىگار خېنىم مەپىنىك يېنىدا بىر ئاتلىقنىك پەيدا بولۇپ قالغىنىنى تۇيۇپ سورىدى:

— كىم ئىكەن بۇ!

— ئانا، بۇ مەن، پېقىر ئوغۇللىرى...

— ئاھ خۇدا، بالام قېنىسەن؟

خوپ نىگار خېنىم يوپۇقنى قايرىپ مەپىدىن بېشىنى چىقاردى. مىرزا ھەيدەر ئانىسىنىك مۇرىسىگە باش قويدى.

— جېنىم بالام، سەن بىلەن كۆرۈشمىگىنىمگە بىر يىلدىن ئېشىپتۇ. ھازىرمۇ سەئىدخان بىلەن بىرگە بولۇۋاتامسەن؟

— شۇنداق ئانا، بۇ قېتىم ھەم ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ كەلدىم. بابۇر مىرزىلارنىك ئالدىغا كەلگەندىلا ئۇلار ھال-مۇڭدىشىشتىن توختىدى ۋە ئۇنىك بىلەن تىنچلىق-ئامانلىق سوراشتى.

— سەئىدخان ئىنىم، سىلەرنىك پىلانىڭلاردىن خانلارنىك خەۋىرى بارمۇ؟ — سورىدى بابۇر مىرزا ھامىسى بىلەن يېغلىشىپ كۆرۈشكەن

شاهزادىدىن تاقەتسىزلىنىپ.

— خەۋرى يوق، — سەئىدخان ئالدىراڭغۇلۇق قىلغانلىقىدىن ئەمـ
دى خىجىللىق ھېس قىلىپ، بابۇر مىرزىنى باشلاپ ئۆز چېدىرىغا قايتتى.
مىرزا ھەيدەر خوپ نىگار خېنىمنى ئۆز چېدىرىغا چۈشۈردى.

— شايباقنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلدىڭىزمۇ؟ — سورىدى
سەئىدخان مۇزدەك ئانار شەربىتىنى بابۇر مىرزىغا سۇنۇپ.

— بىرقانچە قېتىم. ھازىر شايباقخان سەمەرقەنتتە جىددىي تەييارلىق
قىلىۋېتىپتۇ. ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىكى ھاكىم، بەگلىرىگە ئۆز بېرىنى ساقـ
لاش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈپتۇ. ئۆزى قوشۇن تارتىپ پەرغانىگە
كەلگىدەك. ئەھمەد تەنبەل ئوخشى قەلئەسىدە لەشكەر توپلاۋېتىپتۇ. ئەتە
خانلار بىلەن كۆرۈشۈپ يا ئەنجانىنى ھۇجۇم بىلەن ئېلىش، يا سەمەرقەنتكە
يۈرۈش قىلىش توغرىسىدا بىر قارارغا كېلىشىمىز زۆرۈر.

— خۇدا نېسىپ قىلسا بۇ قېتىم شايباقخانىڭ كاللىسىنى پىكىر
قىلماس قىلىپ قويىمەن، — دېدى سەئىدخان.

قاتتىق چارچاپ كەتكەن بابۇر مىرزا يېتىپلا ئۇخلاپ قالدى. سەئىدـ
خاننىڭ توخۇ چىللىغىچە ئۇيقىسى كەلمىدى. ئۇنىڭ كاللىسىغا يولدا تاساـ
دىپىي ئۇچراپ ئانار شەربىتى قۇيۇپ بەرگەن قىز كىرىۋالغاندى...

ئەتىسى ئەتىگەندە ئۇلار سوغۇق گۆش، ھەسەل، قايماق، سېرىق ماي،
قاتلىما نان بىلەن غىزالىنىپلا چوڭ خاننىڭ يېنىغا بېرىشتى.

خان باغدىكى كۆل بويىدا غاز كاۋىپى يەپ ئولتۇراتتى. ئۇ خانىشقا
ئۆز ھۇجرىسىغا كىرىپ كېتىشنى بۇيرۇپ بابۇر مىرزىنى يېنىغا ئولتۇرغۇزدى.

— بالام، سىزگە خۇدا رەھمەت قىلسۇن. ئوش، ئۆرگەنج، خوجەنت
ئەتراپىنى ئىنسم ئەھمەدخانغا بېرەي. ئۇلار ناھايىتى يىراقتىن بىزگە يارەمگە
كەلدى. سەمەرقەنتنى قولغا كەلتۈرگىنىمىزدىن كېيىن ئۇ يەرگە سىز پادىشاھ
بولىسىز. بۇ تىلىكىمنى يەردە قويماڭ، — دېدى.

— بۇ يەرلەرنىڭ ھەممىسى ئاللانىڭ خان ئاتا.سىزنىڭ ئىختىيارىڭىز-

چە بولسۇن، — خالار-خالىماس رازى بولدى بابۇر مىرزا.

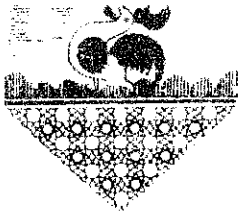
ئۇ چوڭ خاننىڭ يېنىدىن چىقىپ كىچىك خان تۇرغان باغقا كەلدى. ئۇنىڭغا ھەمراھ بولغان قەمبەر ئەلى قۇلىقىغا پىچىرلاپ دېدى:

— قولغا كەلتۈرگەن جايلارنى خان تارتىۋالدى. بۇلارغا ئەگەشسىڭىز ئىشىڭىز ئوڭدىن كەلمەيدۇ. دەرھال ئوشقا قايتىپ كېتەيلى ھەم ئەھمەد تەنبەلگە ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ بىلەن يارىشىۋالايلى. شۇنداق قىلساق قولغا كەلتۈرگەن جايلارنى ئىنىڭىز بىلەن بۆلۈشۈپ، پادىشاھلىقىڭىزنى ساقلاپ قالالايسىز.

— ئاللا كۆڭلۈمگە بۇنداق يامان نىيەتنى سالغىنى يوق. بەگ-خانلار مېنىڭ يېقىن تۇغقىنىم. بۇلارغا ئەسكەر بولغىنىم تەنبەلگە شاھلىق قىلغىنىمدىن ئارتۇق. ئىككىنچى بۇنداق گەپلەرنى قىلغۇچى بولماڭ، — دېدى بابۇر مىرزا قەمبەر ئەلىنى ئاگاھلاندۇرۇپ.

كىچىك خان ئىچى تىت-تىت بولغان ھالدا مۇھەممەد ھۇسەين كوراگان، مۇھەممەد سەئىد مىرزىلار بىلەن ئۇنى كۈتۈپ سالاسۇنلۇق ئايۇاندا ئولتۇراتتى. بابۇر مىرزا يۇكۇنۇپ ئولتۇرالمغانلىقى ئۈچۈن ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. ئەھمەدخان ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم قىلدى. ئاكا-ئۇكا مۇھەممەد ھۇسەين مىرزا ۋە مۇھەممەد سەئىد مىرزىلار يۇكۇنۇپ سالام بېرىشتى.

— ئوش، ئۇزگەن قاتارلىق جايلارنى چوڭ خان ئالدىدا سىزگە ئۆتۈنۈپ بەردىم، — دېدى مەغرۇر ھالدا بابۇر مىرزا. ئۇنى يېنىدا ئولتۇرغۇزغان ئەھمەدخان رەھمەت ئېيتىشنىڭ ئورنىغا كۈلۈمسىرەپ قويدى.

ئون ئۇچىنچى باب

ئەخمەد توختامى

1

قاش قارايغان چاغ ئىدى. باغ ئىچىدىكى كۆل بويىدا تۇرغان سەئىد-خان ئىككى سەردارنىڭ دەرۋازىدىن ئالدىراپ كىرىپ كەلگەنلىكىنى كۆردى. "بىرەر خەۋەر ئېلىپ كەلگەن بولسا كېرەك. بۇ قېتىم بابۇر مىرزا ئاغا نەگە بارسا شۇ يەرگە مەنمۇ بارىمەن. ئاتامنىڭ تەيياردا ئىگە بولۇپ قالغانلىقى ياخشى بولمىدى. سۇلتان مەھمۇدخان ناغارا ئۇنداق قىلمىسا بولاتتى". ئۇ شۇنداق ئويلاپ بەگلەرنىڭ ئارقىسىدىن ئاتسىنىڭ قارار گاھى بولغان باغنىڭ ئايۋانلىق مېھمانخانىسىغا كىردى. قارىسا بايىقى ئىككى سەردارنىڭ بىرى ئەمىر ئايازى، يەنە بىرى مۇھەممەد سەئىد مىرزا ئىكەن. ئۇلار شاھزادىگە سالام بەردى. بۆرە تېرىسى ئۇستىدە ئولتۇرغان ئەھمەدخان سەئىدخانغا "جىم تۇرا!" دېگەن مەنىدە ئىشارەت قىلىپ، ئايازغا قارىدى.

— بابۇر مىرزا ئىگىلىگەن يەرلەرنى خان ئاكام ماڭا تارتۇق قىلىپ بېرىپتۇ. قوبۇل قىلمىسام ھۆرمەتسىزلىك قىلغان بولىمەن. قوبۇل قىلاي

دېسەم تەيياردا ھەيدار بولغان خسراۋ شاھتىن پەرقىم قالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەنجاننى ھۇجۇم بىلەن ئېلىش قارارىغا كەلدىم. بۇ قەلئەنىڭ ھاكىمى ئۇزۇن ھەسەن ناھايىتى ئالدامچى، خۇپسەن ئىكەن. بۇ ۋاقتىقىچە: "شەھەرگە ھۇجۇم قىلماڭلار. دەرۋازىنى ئۆزۈم ئېچىپ بېرىمەن. سەل تەخىر قىلىڭلار" دەپ يېكىنىپ ياتتى. نەچچە ئايدىن بېرى پەرغانىدە ئايلىنىپ يۈردۇق. بۇ يەرگە كېلىپ يانقىنىمىزغىمۇ خېلى كۈنلەر بولدى. قارىغاندا ئۇ شايىانخاننىڭ سەمەرقەنتتىن قوشۇن باشلاپ كېلىشىنى كۈتۈۋاتقان ئوخشايدۇ. ئەھمەد تەنبەلمۇ ئوخسىدا جىم يېتىۋالدى.

— بىز مانا مۇشۇ مەسىلە توغرىسىدا خەۋەر ئېلىپ كەلدۇق ئالىيلىرى، — دېدى ئايازى، — مۇھەممەد سەئىد مىرزا تىكتىكلاش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئايغاقچىلار سەمەرقەنت، ئوخسىدىن قايتىپ كېلىشتى. ئالىيلىرى دېگەندەك شايىانىخان 30 مىڭ ئەسكەر بىلەن سەمەرقەنتتىن چىقىپ پەرغانىگە كېلىۋېتىپتۇ. ئەھمەد تەنبەل ھەم 10 مىڭدەك چېرىك بىلەن ئوخسىدا جەڭگە تەييار بولۇپ تۇرۇپتۇ. ئەنجاننى ئېلىشتىن بۇرۇن شايىانخاننىڭ ئالدىنى توسۇپ، ئۇنى يوقتىتىش لازىم. ئۇنى يوقاتماي تۇرۇپ ئەنجان، ئوخسى شەھەرلىرىنى ئالمىز دېسەك ئۆزىمىز قورشاۋغا چۈشۈپ قالىمىز.

— بۇنى خان ئاكام بىلدىمۇ؟

— بىلدى، بابۇر مىرزىمۇ دەرھال ئاتلىنىپ شايىانخانغا قارشى جەڭ ئېلان قىلىشقا قوشۇلدى. بىز ئۆزلىرىنى خەۋەردار قىلغىلى كەلدۇق.

ئايازى سۆزدىن توختاپ ئالدىغا قويۇلغان چايغا قول ئۇزاتتى.

— لەشكەرلەرنىڭ ھاردۇقى ئوبدان چىقتى. ئاتلىنىشقا بۈيرۇق بەرسەكلا دەرھال يولغا چىقالايدۇ. خان ئاكام قايسى ۋاقىتتا يولغا چىقىشنى ئېيتتى؟ — سوردى سۇلتان ئەھمەدخان.

— تاڭ قاراڭغۇسىدا، — جاۋاب بەردى مۇھەممەد سەئىد مىرزا.

— بۇگۈن كېچە تاڭ قاراڭغۇسىدىمۇ؟

سەئىدخاننىڭ بۇ سوئالى ئەھمەدخاننى تېرىكتۈردى:

— بۇگۈن كېچە بولماي قاچان بولاتتى؟ چوڭلار ئالدىدا جىم ئولتۇرۇشۇڭ كېرەك ئوغلۇم.

— سورىغانىنگ نېمە يامىنى بار خان ئاتا؟ — دېدى سەئىدخان، — بىلىۋالسام ياخشى ئەمەسمۇ؟ ئانام، ئۆكىلىرىم بىلەن خوشلىشىپ، بابۇر مىرزا ئاغام بىلەن بىللە شايياق ئۇستىگە قوشۇن تارتىپ بېرىشقا تەييارلىق قىلىۋاتامدىمەن؟

ئەھمەدخانىنگ تۇتۇلغان چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرىدى.

— بارغىن، ئاناڭ بىلەن يىغلىماي خوشلىشىۋالغىن. تۇن يېرىمدىن ئۆتكەندە يولغا چىقىمىز...

— سەئىدخان بۇ كېچە ئۇخلىمىدى. تۇن يېرىم بولغاندا بۇرغا-كانايلار چېلىنىپ، 30 مىڭدىن ئارتۇق لەشكەر ئانچە يىراق بولمىغان ئەنجان قەلئەسىگە قاراپ ئاتلاندى.

ئەھۋالنى كۆزەتكىلى ئەنجان سېپىلى ئۈستىگە چىققان ئۇزۇن ھەسەن بەگ-سەردارلىرىغا سۇلتان مەھمۇدخانىنگ ھۇجۇمىنى قايتۇرۇپ، شەھەرگە كىرگۈزمەسلىك توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. ئۇزاق ئۆتمەي خانلارنىڭ قوشۇنى ئاستا-ئاستا شەھەردىن يىراقلاشتى. ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن قىلىچ يالىڭاچلاپ دەرۋازا ئۈستىگە كەلگەن ئۇزۇن ھەسەن نېمە ئۈچۈن خانلارنىڭ ئەنجانىنى ئېلىشتىن ۋاز كەچكەنلىكىنى چۈشىنەلمەي تېڭىرقاپ قالدى.

2

سەئىدخان ئۆز نەۋكەرلىرى بىلەن بابۇر مىرزىغا ياندىشىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇلار بىر كۈندۈز، ئىككى كېچە يول يۈرۈپ ئەخشىد دېگەن يەرگە كېلىپ توختىدى. شايىبانىخانمۇ 30 مىڭ ئەسكىرى بىلەن سەمەرقەنتتىن بۇ يەرگە ئەمدىگىنە يېتىپ كەلگەنىدى.

تاڭ قاراڭغۇسى سۇزۇلۇپ ئاسمانىڭ بۇزى ئاقىرىشقا باشلىدى.
"ئاللاھۇئەكبەر، ئاللاھۇئەكبەر..."
شايىانخان ۋە سۇلتان مەھمۇدخانىڭ قوشۇنى ئىچىدىن تەكلا ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. ھەر ئىككى تەرەپ جەڭ قىلمايدىغاندەك بىر سىرلىق قىياپەتتە بامدات نامىزىنى ئوقۇدى.
ئۇيغۇق يۇزىدە قىزىل شەپەر پەيدا بولدى. كۆلگە، دەريالار، ياپراق يۇزىگە شەپەق جۇلا تاشلىدى.
شەرق تەرەپتىكى ئاسمان بىلەن يەرنىڭ تۇتاشقان جايىدا قان دەريا-سى دولقۇنلاۋاتقاندەك بىر ھالەت كۆرۈندى. ياق، ئوت كەتكەندەك بولۇپ يالقۇن كۆتۈرۈلدى.
بىردىن كۇن يالقىپ چىقتى. ھەر ئىككى تەرەپتىكى پىيادە، ئاتلىق ئەسكەرلەر جەڭگە كىرىش ئالدىدىكى جىددىيلىك ئىچىدە سەپراس بولدى.
ئەھمەدخان ئۆز ئەمىر-سەردارلىرى بىلەن سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ئوڭ تەرىپىدىن، ئەمىر مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان، سەئىد مۇھەممەد مىرزا سول تەرىپىدىن، بابۇر مىرزا ئۆز ئادەملىرى بىلەن ئايرىم ھالدا ئورۇن ئىگىلىدى. سەئىدخان شايىانخان بارگاھىنىڭ ئىككى قانىتىدىكى ئاتلىق، پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ ھەرىكىتىگە كۆز سالغان ھالدا بابۇر مىرزىغا ياندىشىپ تۇراتتى. ئۇ مۇشۇ تاپ جەڭنىڭ باشلىنىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتات-تى. شايىانخان تەرەپتىن جەڭ دۇمبىقىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ قول سىلكىشى بىلەن بۇ تەرەپتىمۇ جەڭ دۇمبىقى چېلىنىپ ئەسكەرلەر جىددىي ھالەتكە ئۆتتى.
شايىانخاننىڭ بىر چەۋەندازى ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە مەيدانغا كىردى.
ئۇ ئۆزۈن نەيزىسىنى ئاسمانغا ئېتىپ تۇتۇۋېلىپ دېدى:
— ئى ئۆزىنى چاغلىماي خوجا ئاكىسىغا شىلتىڭ ئاتقان ئەقلى قىسقا خان، بېشىڭ تېنىڭدە ۋاقتىدا قىلىچىڭنى بوينۇڭغا ئېسىپ شۆھرەتلىك شاھىجاھان شايىانخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ گۇناھىڭنى تىلە! بولمى-

سا سېسىق قېنىڭنى بۇ قاغجىرىغان يەرگە ئاققۇزۇشقا مەجبۇر بولىمەن.

غەزەپتىن قىزارغان يۈزىنىڭ گۆشلىرى تارتىشىپ كەتكەن سۇلتان مەھمۇدخان ئوڭ ۋە سول تەرىپىدىكى ئەمىر-سەردارلىرىغا قارىدى. ئەھمەد-خان، سەئىد مۇھەممەد مىرزا باشلىق ئون نەچچە سۇلتان ۋە تۆمەن بەگلەر ئۇنىڭ ئالدىغا تەڭلا كېلىپ، شايىانىخان مەيدانغا چۈشۈرگەن چەۋەندازنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ كېلىش ئۈچۈن ئىجازەت سورىدى. ئۇلارغا ياندىشىپ كەلگەن سەئىدخان:

— خان ئاتا، ماڭا رۇخسەت بېرىڭ. ئۇ ئەبلەخنىڭ جاجىسىنى مەن بېرىپ كېلەي، — دېدى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ. ئەھ-مەدخان ئۇنىڭغا نارازى بولغاندەك ھومىيىپ قاراپ قويدى.

— جەڭنىڭ دەسلىپىدىلا سىلەر مەيدانغا چۈشسەڭلار قانداق بولىدۇ؟ سەربازلىرىڭلار ئىچىدە ئۇنىڭغا تاقابىل كەلگىدەكلىرى يوقمۇ؟ — سورىدى سۇلتان مەھمۇدخان.

— بار، — دېيىشتى تۆمەن بەگلەر.

— نېمىشقا بولمىسۇن، — دېدى ئەھمەدخان. ئاچچىقلانغىنىدىن ئۇنىڭ قېنى يۈزىگە تېپىپ، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ چىققانىدى.

— بار، — دېدى سەئىد مۇھەممەد مىرزىمۇ، — ئەلۋەتتە بار.

— ئۇنداق بولسا سېپىڭلارغا قايتىپ شۇنداق ئەزىمەتتىن بىرنى مەيدانغا چۈشۈرۈڭلار.

ئەھمەدخانلار كەتكەندىن كېيىن ئۇ سەئىدخانغا دېدى:

— بالام، بۇنداق ئالدىراقسانلىق قىلما. باتۇرلارنىڭ جەڭ مەيدانىدە-كى ماھارىتىنى ئوبدان كۆرۈپ ئۇلاردىن ئۆگەن. سەن تېخى ياش، يەكمۇيەك جەڭگە كىرىدىغان چاغلىرىڭ تېخى ئالدىڭدا. ھازىرچە سەبرى قىلىپ جەڭ مەيدانغا قاراپ ماھارەت ئىگىلە.

سەئىدخان تاغسىغا تىكىلىپ قاراپ گەپ قىلماستىن ئارقىسىغا ياندى. رۇخسەت قىلمىغانلىقى ئۈچۈن ناھايىتى ئاچچىقى كېلىپ لېۋىنى چىشلەپ

قانىتىۋەتتى. بابۇر مىرزا ئۇنىڭ لېۋىدىن ئېقىپ تۇرغان قانىنى كۆرۈپ دېدى:

— ئىنىم سەئىدخان، ئىنسانىنىڭ لېۋى ئاچچىقى كەلگەندە چىشلەپ قان ئاققۇزۇش ئۈچۈن يارىتىلمىغان. ئۇ دوستلارنى شاد ئېتىدىغان، دۈشمەنلەرنى مات ئېتىدىغان سۆزلەرنى قىلىش، يۇرەكنى تىترىتىدىغان ناخشىنى ئېيتىش، گۈزەل دىلبەرنى ئۆپۈش، يېغلاش، كۈلۈش ئۈچۈن يارىتىلغان. ئۇنى نابۇت قىلىشقا بولمايدۇ. دۈشمەنگە سىر بەرمەسلىك ئۈچۈنلا كالپۇكنى چىشلەش دۇرۇس بولىدۇ، — بابۇر مىرزا سۆزدىن توختاپ جىددىي تۇس ئالدى، — بۇ گېپىمنى چۈشەنگەن بولسىڭىز، بىلىپ قېلىڭكى، جەڭ ئەمدىلا باشلاندى. يالغۇز مەيدانغا چۈشكەن پالۋانلار مەيلى يېڭىلسۇن، مەيلى يەڭسۇن ئۆز هاياتى بەدىلىگە جەڭنى قىزىتىش رولىنى ئويناپدۇ. يېڭىش — ئەمىر لەشكەر بولغان كىشىنىڭ جەڭنى پىلانلىق، قەيسەرلىك بىلەن ئېلىپ بېرىشىغا، ئەسكەرلەرنىڭ يېڭىشكە ئىشەنچ باغلاپ باتۇرلۇق بىلەن ئېلىشىشىغا باغلىق. كۆزۈڭنى ئېچىپ قاراڭ. شايبانىخان ئەسكەرلىرى قانداق رەتلىك سەپ تۈزگەن-ھە... ھەممىسى بىرگە ئېتىلمەن دەپ تۇرغاندەك كۆرۈنىدۇ. بىزنىڭچۇ؟ تۇغ-ئەلەملىرىمىز شۇنچە كۆپ، تۈزۈلگەن سەپلەر رۇست ئەمەس. ئەسكەرلىرىمىز هارغىن، بوشاڭ. ئەمىر لەشكەر بولسا قارامىلىق بىلەن بولۇشىغا جەڭ قىلىپ كەلگەن كىشى. باشقىلارنىڭ گېپىگە كىرمەيدۇ. ئەسكەرلىرى بولسا قېچىشقا تەييار تۇرغاندەك بىر كۆزى ئارقىدا. مەن بىللە كەلمىسەم بوپتىكەن. سەئىدخان ئۆكام، سۈلتان مەھمۇدخان تاغمىز مېنى ئەمىر لەشكەر قىلىپ تەينىلىگەن بولسا، بۇ ئەسكەرلەرنىڭ يېرىمىنى ئۆيلىرىگە قايتۇرۇۋېتىپ، قالغان يېرىمىنى جەڭگىۋار سەپ قىلىپ تۈزۈپ، شايبانىخاننى پۈتۈنلەي تارمار قىلغان بولاتتىم. ئەپسۇسكى، هازىر تېخى ماڭا ئۇنداق بەخت نىسىپ بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ. لېكىن ئاقىۋەت بىر كۈنى يېقىلماس بىر تۇغنى تىكلەيمەن، — بابۇر مىرزا قولىنى بىر سىلكىپ سۆزدىن توختىدى.

— ئاغا، سىز يۈكسەك جاسارىتىڭىز بىلەن كۆڭلۈمنى مايىل قىلىۋالـ

ـدىڭىز. ھېلى ھەم بولسمۇ چوڭ خانغا پىلانىڭىزنى بىلدۈرۈپ باقمامسىز؟ مەغلۇپ بولغاندىن كۆرە، غەلىبە قىلىش يولىنى تېپىۋالسا ئەجەب ئەمەس، — دېدى سەئىدخان تاقەتسىزلىنىپ.

— پىلانىمنى چوڭ-كىچىك خان تاغالار بىلىدۇ. لېكىن ماڭا يول قويمايدۇ. ئۆزلىرىمۇ قىلىشالمايدۇ. ئاچچىق ساۋاقتا ئىگە بولىدىغان بولدۇق. ئىنىم، جەڭ مەيدانىغا قاراڭ، بىز تەرەپتىن تاغىمىز چوڭ خانىنىڭ پالۋان-سەردارلىرىدىن بىرى بولغان ھەسەنبەگ بارلاس مەيدانغا كىردى...

بابۇر مىرزا قولى بىلەن مەيدانىنى كۆرسەتتى.

ھەسەنبەگ بارلاس بىر ئۇموتنى[1] باش ئۇستىدە ئايلاندۇرغىنىچە مەيدانغا كىرىپ، شايبانىخانىنىڭ پالۋانىغا:

— ئى توزكور، زالىم شايباقنىڭ پەسەندە غالچىسى، نېمە دەپ ئالجىۋاتسەن؟ — دەپ توۋلىدى-دە، ئۇموتنى ئۇردى.

شايبانىخانىنىڭ پالۋانى ئېتىنى دەررۇ چەتكە بۇرىدى. ئۇموتنىڭ پۇتاق-لىق چويۇن بېشى ئايلىنىپ كېلىپ ھەسەنبەگ بارلاس ئۆزى مىنگەن ئاتنىڭ ئالدى پۇتىغا تەگدى. ئات شۇ ھامان ئالدىنقى ئىككى تىزىنى پۇكۈپ دۈم يېقىلدى. ھەسەنبەگ بارلاس ئىككى مېتر يىراقلىققا ئۇچۇپ چۈشتى. قوپقىچە شايبانىخانىنىڭ پالۋانى ئونىڭ گەجگىسىگە نەيزە سانجىدى...

— بارىكاللا، سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بىر قانىتىنى سۇندۇردۇڭ. ئىككىنچى قانىتىنىمۇ سۇندۇر. ئۇ ئەبىدى ئۇچالماي قالسۇن. بۇ دۇنيادىن ئارماندا كەتسۇن. ئاپىرىن ساڭا باتۇرۇم! ئونىڭ بېشى ئۇستىدىن تىللا چېچىڭلار، — دېدى ئات ئۇستىدە ئولتۇرغان شايبانىخان ھاياجانلىنىپ. قىرقىما بۇرۇت، قارا ساقال، يىلانكۆز بۇ ئادەمنىڭ يۈزى يۇمىلاق بولۇپ، قۇلاقلىرى ئېڭىكىگە تۇتاشقاندى. كېلىشكەن قامىتى ئالتۇن يالتىلغان دۇبۇلغا، كۈموش ساۋۇت بىلەن بەھەيۋەت كۆرۈنەتتى. بۇ ئادەم مەيلى ئەمر

---

① ئۇموت — ئۆزۈن ساپلىق، پۇتاقلىق توقماق، ياغاچتىنمۇ، تۆمۈردىنمۇ ياسىلىدۇ.

تۆمۈر، مەيلى چاغاتاي ئەۋلادى بولسۇن هەممىسىنى ئۆچ كۆرەتتى. خارەزم، ماۋارائۇننەھردە ئۆز هاملىقىدىكى چوڭ دۆلەتنى بەرپا قىلىش ئۇنىڭ نىشانى ئىدى. سۇلتان مەھمۇدخاننى بوقاتسامالا تارزۇيۇمغا يېتىمەن، دەپ ئويلاتتى. تولۇق ئىسمى مۇھەممەد شاھىبەگخان ئىدى. كىشىلەر ئۇنى شايبانىخان دەپ ئاتاپ ئادەتتىنسىپ قالغانىدى. مىرزا ئابابەكرىدەك رەھىمسىز ئىدى. ئەمما دائىم كۆلۈمسىرەپ تۇراتتى. سۇلتان شايبانىخانىنىڭ خەزىنىدارى بىر ئېدىشقا ئون تىللانى سېلىپ ئاتلىق بىر چەۋەندازغا بەردى. ئۇ مەيدانغا كىرگىنىچە قىلىچ ئويىنتىپ تېرىسىگە سىغمايى قالغان پالۋان ئۇستىگە تىللا چاچتى. ئۇنىڭ تۆمۈر ساۋۇت بېيىپ تۇرغان مۇرىلىرىدىن جىرىڭلاپ توپا يەرگە چۈشكەن تىللا پارىلداپ، هەر ئىككى تەرەپتىكى ئەسكەرلەرنى جەلپ قىلدى.

هەسەن بارلاسنىڭ ئۆلتۇرۇلۇشى سۇلتان مەھمۇدخان ئەسكەرلىرىنىڭ سېپىدە ئەنسىزلىك پەيدا قىلدى.

— قېنى، قايسى باتۇر هەسەن بارلاس ئۈچۈن ئىنتىقام ئالىدۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى قەھرى بىلەن ئەھمەدخان.

— مانا مەن، — مايمۇنبەگ لەقەملىك سەردار ئات يۈگۈرتۈپ ئالدىغا چىقىپ چوڭ خاندىن ئىجازەت سورىدى. ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى قارا سۇلتان بولۇپ، يۈز-كۆزلىرىنى قاپقارا تۈك بېسىپ كەتكەن ئادەم ئىدى.

— بار، ئاللاغا تاپشۇردۇم سېنى، — دېدى سۇلتان مەھمۇدخان. ئۇ ئات چېپىپ بارغىنىچە ئېگىشىپ ئون تىللانى تېرىۋالدى.

— ئى شايباقخان، بەرگەن ئۇستىگىگە رەھمەت. ئەمدى بۇ مېلىگىنىڭ ئۆلۈمى ئۆچۈن ئىسقات[1] تەييارلاپ قوي! — قارا سۇلتان كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ تۇرغان شايبانىخان پالۋانىغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئۆلۈپ كېتىشىگىدىن بۇرۇن ئات-جونۇگىنى دەۋال. بولمىسا پۇشايمانىنى

---

① ئىسقات — كىشى ئۆلگەندىن كېيىن كەبىغەللەرگە بېرىلىدىغان نەپقە.

ئالغلى قاچا تاپالماي قالسەن كالۋا!

— كۆرمىگەن بولساڭ كۆرۈۋال، بىلمىگەن بولساڭ بىلۋال. پالۋانى جاھان، جەڭلەر ئارا ئارسلان، ئالەم كېزەر يەل تاپان، پىداكارى شايبانىخان ئىلياس ئابدۇلقۇددۇس باھادىر بولىمەن. يۇرتۇم بۇخارا، كەسپىم نەيزىۋاز، ئۆزۈڭگە ئاگاھ بول، — ئۇ سۆزلەۋېتىپ نەيزىنى ئاسمانغا ئاتتى.

— قارا سۇلتان دۇشمىنىڭ ئاۋۋال قول سېلىشىنى كۈتۈپ پىسەنتىگە ئىلمىغان قىياپەتتە تۇردى. ئۇنى يەردىن تېرىۋالغان ئون تىللا مەغرۇرلاندۇ-رۇپ قويغانىدى.

ئىلياس پىرقىراپ چۈشكەن نەيزىسىنى ئوڭ قولىدا تۇتۇۋېلىپ قارا سۇلتانىنىڭ گېلىغا تىقماقچى بولۇۋېدى، ئۇ بېشىنى ئىگەرگە قويۇپ ئۆزىنى قاچۇرماقچى بولدى. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن ئىلياس چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ دۇمبىسىگە نەيزە ئۇردى. ساۋۇت كارغا يارىمىدى. نەيزە كۆكرەك قىسمىنى تېشىپ ئۆتۈپ ئىگەرگە ھەم سانجىلدى. قارا سۇلتان "قىخ... قىخ..." قىلغىنچە قىڭغىيىپ ئاتتىن يىقىلدى. ئىلياسمۇ ئاتتىن چۈشۈپ ئۇنىڭ قوينىدىكى ھېلىقى ئون تىللانى ئالدى ۋە جىرىڭلىتىپ ئېتىپ ئويناپ:

— ماڭا مەنسۇپ بۇ بايلىقنى تارتىپ ئالدىغانلار يەنە بارمۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

بابۇر مىرزا چوڭ خان ئالدىغا كېلىپ تىزلانمايلا قوللىرىنى كۆكسىگە ئىلىپ دېدى:

— خان تاغا، ماڭا ئىجازەت بېرىڭ، ئۇ مەلئۇنىڭ ھايات چىرىغىنى ئۆزۈم ئۆچۈرەي.

ئىككى باتۇرىدىن ئايرىلغان سۇلتان مەھمۇدخان يۇرىكى ئېچىشىپ ئولتۇرالماي قالغانىدى. ئۇنىڭ ئىگىچىسىنىڭ بۇ ئوغلىغا رۇخسەت قىلغۇسى يوق ئىدى. بابۇر مىرزىنىڭ جاسارەتلىك قامىتىگە، ۋۇجۇدىدىن ئۇرغۇپ تۇرغان قورقۇمسىزلىقىغا قايىل بولۇپ:

— بار ئوغلۇم، خۇدا ساڭا ئۆزى مەدەت قىلسۇن، — دېدى. بابۇر مىرزا ھەم قولىغا نەيزە ئالغاندى. ئۇدۇل بارغىنىچە:

— ئى تېگى پەس قۇل، سەن خوجايىنىڭ ئىتقا سۆڭەك تاشلىغاندەك تاشلاپ بەرگەن ئاشۇ 10 تىللانى بايلىق سانامسەن؟ مەن ئۇ بايلىقىڭنى ئەمەس، جېنىڭنى ئەزرائىلغا تاپشۇرتقىلى كەلدىم. قېنى، ئۇر نەيزەڭنى — دېدى ئۇ بىر قولى بىلەن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، يەنە بىر قولىدىكى نەيزىنى ئىلياسقا كۆز-كۆز قىلىپ.

— ئى چىرايلىق بەچچە، سەن بىزگە چۆرىلىككە يارايدىكەنسەن. ساڭا نەيزە ئۇرمايمەن. ئات ئۈستىدىن يۇلۇپ ئېلىپ، ئوغلاقتەك تېقىمىغا باستۇرۇپ ئېلىپ كېتىمەن.

ئىلياس ئۇنىڭغا قول ئۇزاتتى. بابۇر مىرزا نەيزىسىنى ئىلياس مىڭەن چىلان تورۇقىنىڭ بېقىنىغا تىقىۋەتتى. قاتتىق ئاغرىققا چىدىيالمىغان ئات ئالدى پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئىككى قېتىم قاتتىق چاپچىدى ۋە سەنتۈرۈلۈپ يىقىلدى. ئىلياسنىڭ بىر پۇتى ئاتنىڭ ئاستىدا قالدى. بابۇر مىرزا قىلىچىنى غىلاپتىن سۇغۇرۇپ، ئىلياسنىڭ بوغۇن-بوغۇن بولۇپ كەتكەن گەردىنىگە ئۇردى. تەندىن ئاجرىغان كاللا سەكرەپ-سەكرەپ بابۇر مىرزىنىڭ ئېتىنى ھۈركىتىۋەتتى. ئۇ تىزگىنىنى قاتتىق تارتىپ، توپىغا ملەنگەن كۆزى ئوچۇق كاللىغا شۇنداق كۆز سېلىپ تېنى شۇركەنگەندەك بولدى. ئۇ ئېتىنى ئۇدۇل شايبانىخان بارگاھى تەرەپكە چاپتۇردى.

— ئەمىر تۆمۈرنىڭ ئەۋلادىغا خاس باتۇرلۇق قىلدىڭ!

— خارەزىمنىڭ شاھلىقى مەڭگۈ ساڭا مەنسۇپ!

— شايبانىخانغا ئۆزۈڭلا تېتىغۇدەكسەن!

سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئەمىر-بەگلىرى قاتتىق ۋارقىرىشىپ ئۇنىڭغا مەدەت بەردى.

"بۇ نەۋرە ئاكام ھەقىقەتەن باتۇر ئىكەن. بەستى ئۆزىدىن بىر ھەسسە چوڭ دۇشمەننى يەر چىشلەتتى. ئۇنىڭ رەھمىتىمنى جەڭدە ئېيتىمەن،

دېگىنى راست ئىكەن. مەن قايىل بولدۇم" دەپ ئويلىغان سەئىدخان بىرنەچچە نەۋكىرى بىلەن ئات چاپتۇرۇپ مەيدانغا كىرىپ بابۇر مىرزىغا يېراقتىن كۆز سېلىپ تۇردى.

— ئى شاپياقخان، — دېدى بابۇر مىرزا 50 قەدەم ئارىلىق قالغاندا توختاپ، — ئۆزۈڭنى مەردلەردىن ھېسابلىساڭ سۆزۈم تۈگىگىچە قۇلاق سالسەن. نامەرد بولساڭ سۆزۈمنى ئاڭلاشنى خالىمايسەن-دە، مېنى تىرىك تۇتۇش قەستىدە بولسەن ....، — بابۇر مىرزا توختاپ جاۋاب كۈتتى.

— چىرايلىق يىگىت، سۆزۈڭنى داۋاملاشتۇر. ئاۋازىڭمۇ يېقىملىق ئىكەن. قېنى ئاڭلاپ باقاي. ئەمدى قېچىپ قۇتۇلالمايدىغىنىڭ ئۆزۈڭگە ئايان بولغان ئوخشايدۇ، — دېدى ئات ئۈستىدە گېدىيىپ ئولتۇرغان شاپيانىخان. ئۇنىڭ مىيقىدىكى كۈلكىسى يوغان بۇرۇن تۆشۈكلىرىنى كېڭەيتىپ، يۈزىنى تارتىشتۇرۇپ قويغانىدى. ئۇ غەزەپلەنگەنىدە چىرايىدا ئەنە شۇنداق يېقىمسىز كۈلكە جىلۋىلىنەتتى.

— سەن شاپياقخان ماۋارائۇننەھەردە پەيدا بولۇپ قالغان زەھەرلىك يىلانسەن. كۈشۈلداپ تىلىگىنى چىقىرىپ نەشتەر سالمىغان ئەمىر تۆمۈر ئەۋلادىدىن بىرەرمۇ ئادەم قالمىدى. ئەمدى چاغاتاي ئەۋلادىغا نەشتەر تەگلەپ تۇرۇپسەن نامەرد. سېنىڭ نامەردلىكىڭ شۇ دەرىجىگە يەتكەنكى، ئالدانغان مەزلۇمە ئانىغا[1] بەرگەن ۋەدەڭگىمۇ ۋاپا قىلمايۋ، بىگۇناھ سەبىي ئىنىمىز سۇلتان ئەلىنى ئۆلتۈردۈڭ. يەنە قايسى بىگۇناھلارنىڭ ېشىغا چىقسەن؟ بۇنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. ئەگەر سەندە قىلچىلىك ئادەمىيلىك غۇرۇر بولسا مەيدانغا چىق! بىر ئېلىشىپ كۆرەيلى.

شاپيانىخان قاقاقلاپ كۈلۈپ قولى بىلەن ئىشارەت قىلىۋىدى، بىر توپ ئاتلىق قۇيۇندەك يوپۇرۇلۇپ بابۇر مىرزىغا ھۇجۇم قىلدى. كۆز سېلىپ

---

① ئالدانغان ئانا — سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئارزۇلۇق توقال خوتۇنى ئىدى. شاپيانىخانىڭ ئادەم قويۇپ ئالدىشى بىلەن يوشۇرۇن ھالدا ئوغلى سۇلتان ئەلىنى ئېلىپ ئۇنىڭ ئالدىغابارىدۇ. شاپيانىخان سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ گۈدەك ئوغلى سۇلتان ئەلىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ.

تۇرۇشقان بابۇر مىرزىنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇنى قوغداش ئۈچۈن ئۆزلىرىنى ئاتتى. سەئىدخان ساداقنى قولىغا ئېلىپ ئاتنى چاپتۇرغىنىچە جەڭ مەيدانىغا چۈشتى. ئۇ ئۆزى سۈيگا قىلغان قىلىچ بىلەن شۇنچە دۈشمەن ئەسكىرىگە بوي بەرمەي جەڭ قىلىۋاتقان بابۇر مىرزىدىن جاۋابقا ئېرىشكەندەك بولدى. خىيالىدا: "قايسىڭ بابۇر مىرزىنىڭ جېنىغا قەست قىلماقچى بولىشىدىكەن- سەن، جاجاڭنى يەيسەن" دەپ يانىڭ كىرىچىنى كېرىپ ئوقنى بەتلىدى. بابۇر مىرزا ياندىن كېلىپ چاپماقچى بولغان دۈشمەننىڭ قولىنى يەلكىسىدىن كېسىپ تاشلىدى. يەنە بىر دۈشمەن ئۇنىڭ بېشىغا ئومۇت ئۇرماقچى بولۇۋېدى، قىلىچ بىلەن قارىنىنى چۈۋۈۋەتتى. سەئىدخان ئايرىن ئوقۇپ ئىختىيارسىز ھالدا ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويىۋەتتى. ئېگىز بويلۇق بىر دۈشمەن بابۇر مىرزىنىڭ كەينىدىن تۆيدۈرماي كېلىپ نەيزە ئۇرماقچى بولدى. بۇنى كۆرگەن سەئىدخان تىزگىنىنى تارتىپ ئېتىنى توختاتتى-دە، تېزلىكتە قارىغا ئېلىپ ساداقتىن ئوق ئۇزدى. نەيزىسىنى بابۇر مىرزىنىڭ تاغقىنىڭ ئاستىغا ئۇرماقچى بولغان دۈشمەننىڭ گەجگىسى كۆيگەندەك بولۇپ، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى-دە، كېسىلگەن تېرەكتەك ئوگدىسىغا ئۆچۈپ كەتتى. بابۇر مىرزا ئۇنى سەئىدخاننىڭ ئوقى يېقىتقانلىقىنى بىلمىدى. دەم ئالدىغا، دەم ئارقىغا، گاھ ئوڭغا، گاھ سولىغا ئات يۈگۈرتۈپ جەڭ قىلىپ، ئاخىرى قورشاۋنى بۆسۈپ چىقتى.

شۇ ئەسنادا شايبانىخان پۈتۈن قوشۇنى بىلەن سۇلتان مەھمۇدخان ئەسكەرلىرىگە تەرەپ-تەرەپتىن ھۇجۇم باشلىدى. ئىككى ياقتا مۆكتۈرۈپ قويغان چەۋەندازلىرىمۇ سۈرەن سالغىنىچە باستۇرۇپ كەلدى...

ئۆچ كۈن قاتتىق جەڭ بولدى. قەدىردان دوستى ھەسەن مىرزا دۈشمەن ئارىسىدا قېلىپ تېنى پارە-پارە بولۇپ كەتتى. ئۆتىنچى كۈنى سەپ بۇزۇلۇپ ئەسكەرلەرنىڭ قېچىشقا باشلىغانلىقىنى كۆرگەن سۇلتان ئەھمەدخان قىلىچىنى غەزەپ بىلەن سۇغاردى.

— دۈشمەندىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ. جەڭ مەيدانىغا مەردلەر-

چە كىرگەن ئىكەنمز، مەردلەرچە ئېلىشايلى، — دەپ ۋارقىراپ ئات سالدى. ئۇ ناھايىتى ماھىر قىلىچۋاز ئىدى. بۇرىدەك ئېتىلىپ كەلگەن دۇشمەننى سۇلتان مەھمۇدخان تەرەپكە يېقىن يولاتمىدى. ئۇ ئەترايقا كۆز يۈگۈرتۈپ ئوغلى سەئىدخاننى كۆرەلمىدى. شۇ چاغدا شائىر ئايازى ئەھمەدخانغا ئۆزىنى ئېتىپ، دۇشمەن بىلەن ئېلىشۋاتقان خانىنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قالدى. ئەھمەدخانغا ئېتىلغان يا ئوقى ئايازنىڭ كۆكسىگە تېگىپ دۇمبىسىدىن چىققانىدى. ئۇ ئەھمەدخاننىڭ قۇچىقىدا شاھادەت ئېيتىپ جان ئۈزدى.

سەئىدخاننى كۆزدىن يوقتىپ قويغان بابۇر مىرزا بىردىنلا ئۇنىڭ ساداقىنى بەتلەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى.

"ئاۋۇ يەردە ئىكەنغۇ، يېنىغا باراي" دەپ تۇرۇشىغا سەئىدخان ئوق ئۇزدى. ئۇنىڭ ئاتقان بۇ ئوقىنىڭ شايبانىخاننىڭ مۇرىسىگە تېگىدىغانلىقىنى ھېچكىم خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. شايبانىخان مۇرىسىگە بىرنەرسە قادالغانلىقىنى سېزىپ ئاتتىن يىقىلىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن كۈمۈشتىن قىلىنغان ئىگەر بېشىنى چىڭ تۇتۇۋالدى.

— خان ھەزرەتلىرى، مۇرىلىرىگە ئوق تېگىپتۇ. بارىگاھقا قايتقان بولسىلا، — دېدى ئۇنى قوغداپ كېلىۋاتقان لەشكەر بېشى جانىبەگ سۇلتان ۋە ئاتنىڭ تىزگىنىدىن تارتىپ بارىگاھقا ئېلىپ كەلدى. شايبانىخاننىڭ تۇيۇپى ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن يا ئوقىنى ئۇنىڭ مۇرىسىدىن ئېلىپ، يارىغا مەلھەم سۈرتۈپ تېڭىپ قويدى.

— ئارام ئالسىلا شاھىم، — دېدى جانىبەگ سۇلتان.

— خۇراسان، ماۋارائۇننەھرنى تولۇق قولۇمغا كىرگۈزمەي تۇرۇپ تەكىيە تۇتۇپ يېتىشنى ئۆزۈمگە ھارام بىلىمەن. ماگا ئوق ئۇزگەن مەرگەننى دەرھال تىرىك تۇتۇپ كېلىڭلار، — شايبانىخاننىڭ چىرايىدىكى كۈلكە جانىبەگ سۇلتاننى "خوپ" دېيىشكە مەجبۇر قىلدى. ئۇ بارىگاھتىن چىقىپ سۇلتان مەھمۇدخان ئەسكەرلىرىنىڭ پىتىراپ ھەربىيانغا قاچقىلى تۇرغانلىقىنى

نى، ئارقا-ئارقىدىن ئەسىرگە چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆردى. شايبانىخانغا ئوق ئاتقان كىشىنىڭ ياشلا يىگىت ئىكەنلىكىنى بايا بىلگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ سەئىدخان ئىكەنلىكىدىن بىخەۋەر ئىدى. ئۇ قويۇق بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ، بىر توپ ئەسكەر توپلىشۋالغان يەرگە ئات چېپىپ باردى. ئوتتۇرىدا بايا شايبانىخانغا ئوق ئاتقان ياش يىگىت باغلانغان هالدا تۇراتتى. ئەهمەد تەنبەلنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇنى سالما تاشلاپ، ئوق ئېتىپ يارىلاندۇرۇپ تۇتۇۋالغانىدى. بىرلىرى قىلىچ ئۇرماقچى، بىرلىرى نەيزە سانجماقچى بولۇپ تۇرۇشاتتى.

— توختاڭلار، — جانىبەگنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئەسكەرلەر جىم بولۇشتى.

— بۇنى تېزدىن بارىگاهقا ئېلىپ بېرىڭلار، — بۇيرۇدى ئۇ.

— مەن ئېلىپ بارىمەن، — دېدى ئەهمەد تەنبەل. ئۇنىڭ كۆزلىرى قانغا تولغانىدى.

ئۆزىنىڭ ئەسىرگە چۈشۈپ قالغىنىغا قاتتىق ئېچىنغان شاهزاده لېۋىنى چىشلەپ ئاستا ماڭدى. جەڭ مەيدانى ئۆلۈك بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى. ئەهمەد تەنبەل ئۇنى شايبانىخاننىڭ بارگاهى ئالدىدا توختاتتى. تۆشەكتە يېنىچە ئولتۇرغان خان كۆز سېلىپ هەيرەتتە قالدى. "ئەجىبا، مېنى مۇشۇ ئاغزىدىن سوت تېمىپ تۇرغان گۆدەك ئاتتىمكىنە؟ كىمنىڭ ئوغلىدۇبۇ؟"

— ئېتىڭ نېمە؟ — سورىدى شايبانىخان كۆزگە ئىلمىغان هالدا سوغۇق نەزەر تاشلاپ. ئۇنىڭ يەلكىسى قاتتىق ئاغرىپ تۇرغاچقا چىرايىدىكى سوغۇق كۈلكە غايىب بولغانىدى.

— سەئىدخان، — جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن جاۋاب بەردى.

— كىمنىڭ ئوغلى؟

— ئەهمەدخان بىننى يۇنۇسخان ئوغلىمەن.

— هە، مۇنداق دە، شاهزاده.

— نېمىشقا ماڭا ئوق ئاتتىڭ؟

— ئەل-يۇرتۇمنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن.
— تۇتۇلۇپ ئۆلتۈرۈلۈشۈڭدىن قورقمىدىڭمۇ؟
— جېنىمنى ئەلگە ئاتىغانمەن.
— ماڭا خىزمەت قىلىشنى خالامسەن؟
— ياۋۇز بېشىڭنى تېنىڭدىن جۇدا قىلىشنى خالايمەن.

شايىانىخان چۆچۈپ زۇۋان سۈرمەي تۇرۇپ قالدى. ئۇ بۇنداق جاۋاب ئالمەن دەپ ئويلىمىغانىدى. ئۇنىڭ خىيالىغا سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئوغلى سۇلتان ئەلى مىرزا كەلدى. ئۇ: "مەن سىزنى ئاتا تۇتۇش ئۈچۈن ئانام بىلەن كەلدىم" دېگەنىدى. سەئىدخان بولسا يارىلانغان، قولى باغلاڭغان ئەسىر تۇرۇپمۇ تەپتارتماستىن "ئۆلتۈرمەن" دەۋاتاتتى. شۇ ئاردا بارىگاھ ئالدى پاتپاراق بولۇپ كەتتى. جانىبەگ كىرىپ كېلىپ تەزىم بىلەن دېدى:

— شاھىم، سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخانلار بالا-چاقىلىرى بىلەن ئېلىپ كېلىنىدى.

شايىانىخان ئۆرە بولۇپ كېرىلىپ ئولتۇردى. غولىنىڭ ئاغرىۋاتقىنىغا قارىماي قاقاقلاپ كۈلدى.

— يېگىت، ئەمدى نېمە دەيسەن؟ — سورىدى ئۇ سەئىدخاندىن.
— خان تاغام، ئاتاملار ئەسىر چۈشكەن بىلەن ساڭا باش ئەگمەيدۇ.
— باش ئەگسىچۇ؟
— مەن بۇنى كۆرۈشنى خالمايمەن.
— قەيسەر ئىكەنسەن شاھزادە. سەن ئەمدى مېنىڭ قولۇمدىن قۇتۇلالمايسەن، — دېدى شايىانىخان. ئاندىن ئەھمەد تەنبەلگە قارىدى:
— ئۇ زىندانغا تاشلانسۇن!
— ئاللا جېنىمنى ئامان قىلسىلا سەندىن ھېساب ئالماي قويمايمەن.

ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى ياساۋۇللار يالاپ ئېلىپ كېتىۋاتقان سۇلتان ئەھمەدخان ئاڭلىدى. سۇلتان مەھمۇدخان ياردار بولغانلىقى ئۈچۈن ئاڭلىيال-

مايي قالدى. ئۇنىڭ بېشىغا پۈتاقلىق ئۇموت ئۇرۇلغاچقا هوشىدىن كەتكەندى. مۇهەممەد هۇسېين كوراگان، مۇهەممەد سەئىد مىرزا، مىرزا هەيدەر ۋە باشقا ئەمىر-بەگلەر 15 مىڭ ئەسكىرى بىلەن ئەسىر ئېلىنغانىدى. خانلارنىڭ ئانىسى شاهبېگىم، سۇلتان مەهمۇدخانىنىڭ رەپىقىسى رابىيە سۇلتان بېگىم، سۇلتان ئەهمەدخانىنىڭ رەپىقىسى خەدىچە سۇلتان بېگىم، ئىگىچىسى مېهرى نىگار خېنىم، خوپ نىگار خېنىم، سىگلىسى خېنىمخان بېگىم، قىزلىرى ئائىشە سۇلتان خېنىم، رۇقىيە سۇلتان خېنىم قاتارلىق مەلىكە-خانىشلار ۋە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىمۇ بار ئىدى. شايبانىخان ئائىشە سۇلتان خېنىم، خېنىمخان بېگىم، رۇقىيە سۇلتان خېنىملارنى ئىشارەت بىلەن توختىتۇالدى ۋە ئۇلارنى جانىبەگ سۇلتانغا تاپشۇردى.

ئۇرۇش توختىدى. شايبانىخان سەيھۇل دەريالىسىدىن ئۆتۈپ بېشىل تۆپىلىككە جايلاشقان خوجەنت قەلئەسىنىڭ ئوردىسىغا كىرىپ هېچكىمنى قوبۇل قىلماي بىر كېچە-كۈندۈز ئۇخلىدى. 2-كۈنى چۈشتىن كېيىن سۇلتان مەهمۇدخان، سۇلتان ئەهمەدخانلارنى ئوردىغا چاقىردى:

— سىلەر مېنىڭ قېرىنداشلىرىم، ئۆلتۈرۈشكە قانداقمۇ قولۇم بارسۇن؟ جەڭ تۈگىدى. ئەمدى ئاللانىڭ پاناهىدا تېخىمۇ يېقىن تۇغقان بولۇپ ئۆتەيلى. مەن مۇنداق قارارغا كەلدىم: بىرىنچى، سىلەر موغۇلستانغا قايتىپ كېتىسىلەر. سەئىدخان يېنىمدا قالىدۇ؛ ئىككىنچى، بۈگۈندىن باشلاپ پەرغانىنىڭ غەربىگە قوشۇن تارتىپ كەلمەيسىلەر؛ ئۈچىنچى، ئائىشە سۇلتان خېنىمنى مەن ئەمرىمگە ئالىمەن. خېنىم سۇلتان بېگىمنى ئوغلۇم تۆمۇر سۇلتانغا ئېلىپ بېرىمەن. رۇقىيە سۇلتان بېگىمنى جانىبەگ سۇلتان ئەمرىگە ئالىدۇ. بۇ قارارىمغا ماقۇل بولساڭلار سۈڭنا سالام بىلەن ئوبدان ئۇزىتىپ قويىمەن. ماقۇل بولمىساڭلار ئۆزۈڭلارنىڭ شورى.

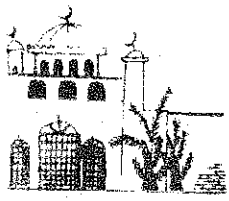
ئاكا-ئۇكا خانلار جىممىدە ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۇلارغا ماقۇل بولماقتىن باشقا چارە يوق ئىدى. "ياق" دەيدىغان بولسا باشلىرىنى ئايرىلاتتى.

هىجرىيە 908-يىلى شەئبان ئېيىدا توختام تۈزۈلۈپ، سۇلتان مەهـ

مۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخانلار توختامغا قول قويدى. بۇ توختام جەڭ بولغان يەرنىڭ نامى بىلەن «ئەخشەد توختامى» دەپ ئاتالدى.

مۇھەممەد شايبانىخان يەتتە كېچە-كۈندۈز توي قىلىپ بەردى. سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلتان ئەھمەدخان موغۇلستانغا يول ئالدى. مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان ئوغلى مىرزا ھەيدەر بىلەن ئوشقا قايتتى. شايبانىخان ئەسكەرلىرىنىڭ قورشاۋىنى بۆسۈپ چىقىپ كەتكەن بابۇر مىرزا بولسا كابۇلغا كەتكەنىدى.

ئەھمەد تەنبەل سەئىدخاننى ئوخسىغا ئۇلىپ بېرىپ ھاكىم بايزىدقا تاپشۇردى. بايزىد ئۇنى زىندانغا سالدى...

ئون تۆتىنچى باب

ئالتۇن ئاپتۇۋا

1

كۆزىنىڭ غۇر-غۇر شاملى هىم ئېتىلگەن دېرىزىنى سىرتىدىن ئاستا چېكەتتى. دېرىزىگە تارتىلغان هاۋارەڭ پەردە ئۆيگە ئالاهىدە زىننەت كىرگۈزۈپ تۇراتتى. بىر يوغان چۈشن دېرىزە كۆزىنىكىگە ئۆزىنى ئۇرۇپ گىژلىداشقا باشلىدى.

— ئو ... هوش! ... ئەجەب بىزار قىلدىغۇ بۇ چۈشن، — دېدى ئۇممە گۈلسۈم لەۋلىرىنى پۈرۈشتۇرۇپ. ئۇ چۈشىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرگىدەك بىر نەرسە ئىزدەپ ئۆي ئىچىگە قارىدى. قوش راملىق ئىككى دېرىزىنىڭ ناۋات سۈيى بىلەن پەردا بېرىپ قاتۇرۇلغان تەكچىلىرىدە بىردىن گۈللۈك لوڭقا بار ئىدى. ئىچىگە سېلىپ قويغان رەيهانگۈلدىن تارالغان خۇش بۇي ئۇنىڭ دىمىقىغا ئۇرۇلدى. بىر-بىرىنىڭ ئىچىگە ئېلىنغان، يۇپيۇملاق چەمبەر قاپارتما قىلىپ چىقىرىلغان تورۇسقا ئېسىلغان مىس شامداندىكى 12 تال شام پىلىلداپ كۆيۈپ، ئۆينى سۇس يورۇتقانىدى. پەرۋانە شام ئەتراپىدا

پىرىلداپ ئايلىناتتى. بۇمۇ ئۇنىڭ ئىچىنى پۇشۇردى. كۆزى خىلمۇخىل نەقىش كۇنگۇرە چقىرىلىپ نەپىس ياسالغان ئەگمە شەكىللىك مېھراپقا چۈشتى.

تاۋاردىن تىكىلگەن زەر چۇچۇلۇق ياپقۇ مېھراپقا بەكمۇ ياراشقانىدى. بىر يوغان قارا ئۆمۈچۈك تاۋار ياپقۇنىڭ ئۇستىدىن تۆۋەنگە چۈشۈۋاتاتتى. ئۇ كۆزىنى يۇمۇۋالدى ۋە ئۆزىنى قات-قات كۆرپە سېلىنغان كارىۋاتقا تاشلىدى. چوغدەك ئىران گىلىمى سېلىقلىق ئۆي ئىچى تىپتىنچ بولۇپ، ئۇنىڭغا خۇددى گۆردەك ۋەھىمىلىك كۆرۈنۈۋاتاتتى. "ئۆزى خۇپتەندىن يانغاندا بارمەن دەپ ئادەم كىرگۈزگەن تۇرۇقلۇق نېمىشقا كەلمەيدىغاندۇ؟ بىرىم كېچە بولۇپ قالدى. كەلمىسە بىراقلا كەلمەي قويسۇن!" دەپ غۇدۇڭشىدى ئاچچىقلانغان ئۇمما گۇلسۇم. ئۇ چۈننىمۇ ئۆلتۈرمىدى، قارا ئۆمۈچۈكنىمۇ ئېلىپ تاشقىرىغا تاشلىۋەتمىدى، پەرۋانىغمۇ تەگمىدى. بىر-دىنلا بۇقۇلداپ قاتتىق يىغلاپ كەتتى... "بۇ زالىمنىڭ ئەمرىگە ئۆتكىنىمگە 15 يىلدىن ئاشتى. باللىرىمۇ چوڭ بولدى. تۇنجى ئوغلۇمنىڭ تويىنىمۇ ئۆتكۈزۈۋالدىم. ئۇ يۇز بېشى بولۇپ خىزمەت قىلماقتا. ئۆزىنىڭ ئاتىسى كىم ئىكەنلىكىنى تېخى بىلمەيدۇ. خۇدايا، مەندەك ئاجىز مەزلۇمنى گۇناھى ئەپۇ قىلىنغان بەندىلەرنىڭ قاتارىدا قىلغىن. باللىرىمنى ياخشى تەربىيەت قىلىشىمغا مەدەت بەرگىن..."

باللىرى كۆز ئالدىغا كېلىپ خىيال بىپى ئۇزۇلدى...

مىرزا ئاتابەكرى 15 يىلدىن بېرى ئۇنى مەخپىي خوتۇن قىلىپ كېلىۋاتاتتى. ھېچكىم ئۇنىڭ نام-ئەھۋالىنى ئۇقمايتتى. ھەتتا ئۆز باللىرىمۇ ئالاھىدە ئورۇنلاشتۇرۇلغان قورۇنىڭ قايسى مەھەللىدە ئىكەنلىكىنى بىلمەيتى-تى. ئۇ ھەر پەيشەنبە ئاخشىمى ئالدىغا پەردە تارتىلغان مەپىگە چۈشۈپ بېرىپ باللىرىنى يوقلاپ قايتاتتى. باللىرىغا بۇۋى ئايسىخان ئاتلىق ئوتتۇرا ياش بىر خوتۇن قارايتتى. ئۇ گاھىدەك زادىلا زۇۋان سۇرمەيتتى. قارامتۇل چىرايىدىن يا خاپا، يا خۇشال ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدىغان بۇ ئايال

كۆزلىرىنى سانجىپ، بېزىرىپ تۇراتتى. ئەمما بالىلارغا ياخشى قارايتتى. ئاش-تامقىنى ۋاقتىدا بېرەتتى. كىيىم-كېچەكلىرىنى پاكىز تۇتاتتى. چىرايلىق چوڭ بولۇۋاتقان بۇ بالىلارنى كۆرگەن كىشىلەر مانا شۇ خوتۇننىڭ بالىسى ئىكەن دەپ قالاتتى، بالىلارمۇ ئۇنىڭغا ئامراق ئىدى.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ بۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇشى ئۇممە گۈلسۈمنى كىشىلەرگە بىلدۈرمەسلىك تۇپەيلىدىن ئىدى. قىلچە ئىشمۇ مىرزا ئابابەكرىنىڭ نەزىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. ئۇ سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ قىزى ھۆرلىقا بېگىمنى ئەمرىگە ئالغان بەش يىلدىن بېرى، ئۇممە گۈلسۈمنى بالىلىرى بىلەن قوشۇپ كۆزدىن يوقاتماقچىمۇ بولدى. ئەمما بۇ لاتاپەتلىك ئايالنىڭ سۈتتەك ئاق بەدىنى، نازىكەرەشمىسى، سۆزلىگەن چاغدىكى سۈلىكتى، جۈرئەت بىلەن بەرگەن مەسلىھىتى ئالدىدا مىرزا ئابابەكرى ئۇنداق نىيەتتىن كۆچ قېتىم يانغانىدى.

ھۆرلىقا بېگىم ياش ھەم چىرايلىق بولغىنى بىلەن ئۇممە گۈلسۈمدەك نازاكەتلىك، چېچەن ئەمەس ئىدى. تېنى گۈل شېخىدەك نازۇك بولسىمۇ، ئۇممە گۈلسۈمنىڭكىدەك تازا تولمىغانىدى. ئېرىنىڭ قۇچىقىدا ئاسلانىدەك شۇمشىيىپ قالاتتى. ئۇممە گۈلسۇم بولسا ھەر قېتىم ئېرى بىلەن بىللە بولغاندا ئۆزىنى ئۇنىڭغا قىزدەك ھېس قىلدۇرالايتتى، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى سىمابتەك ئېرىتىپ ھالسىزلاندۇرۇۋېتەتتى. مانا شۇ چاغدىكى ھۇزۇرنى مىرزا ئابابەكرى ھېچنېمىگە تەڭ قىلمايتتى. گاھ خۇيلىنىپ، گاھ نازلىنىپ قېيا بېقىشلىرى ئۇنى ماگنىتتەك ئۆزىگە تارتىۋالاتتى. ھېچقايسى خوتۇنى بۇ كەبى جەلپكار ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مىرزا ئابابەكرى ئۇنى " خۇمار خاتۇن" دەپ ئاتىۋالغانىدى. ئۇنى كۆزدىن يوقاتمايلا قالماستىن، بەلكى ئۇغلى ئەلىبەگنىڭ تويىنى قىلىشقا يول قويدى.

— خۇمارخاتۇن، تويغا بۇۋى ئايسىخان ئىگە بولىدۇ. سىز پەقەت مېھمان سۈپىتىدە قاتناشسىپ بېرىسىز. سالاھىيىتىڭىزنى ئاشكارىلاش — خۇن تۆكۈلۈشكە سەۋەب بولۇپ قالمىسۇن. بۇنى ئېسىڭىزدىن چىقارماڭ،

— دېگەنىدى ئۇ.

ئۇممە گۈلسۇم "مېھمان" بولۇپ تويغا باردى. توي ياخشى ئۆتتى. ئوغلى ئەلىبەگكە تون ياپتى. ھېچكىم ئۇنىڭ مىرزا ئاباباكرىنىڭ خانىشى ئىكەنلىكىنى بىلمىدى. كېلىن چىرايلىق قىز بولۇپ، نەسرىدىن باي ئاتلىق سودىگەرنىڭ قىزى ئىدى.

مىرزا ئاباباكرى بۇ تويغا ناھايىتى قىممەتلىك سوۋغا تەقدىم قىلىشقا ۋەدە قىلغانىدى. بۈگۈن ئاخشام ئەنە شۇ سوۋغىسىنى ئېلىپ كەلمەكچى ئىدى. ئۇممە گۈلسۇم ئۇنى كۈتۈپ كەلمىگەنسېرى ئىنتىزارلىق ئىلكىدە تىت-تىت بولۇۋاتاتتى.

ئىشىك ئېچىلدى. مىرزا ئاباباكرى بىر ئاپتۇۋانى كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى. ھەرقاچان ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ تەزىم بىلەن كۈتۈۋالىدىغان ئامراق خوتۇنىنىڭ كارىۋاتتا ئۇنچىقماي ياتقىنىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى.

— خۇمار خانۇن، — چاقىردى ئۇ قولىدىن تارتىپ.

قاقاقلاپ كۈلگىنىچە ئورنىدىن تۇرغان ئۇممە گۈلسۇم شۇنداق سۈلكەت بىلەن باقتىكى، مىرزا ئاباباكرىنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ كەتتى.

— جىممىدە ياتقىنىڭىزنى كۆرۈپ بىرەر ئىش بولدىمۇ-نېمە دەپ چۆچۈپ كەتتىم، — دېدى ئۇ.

— ئاخشامدىن بېرى يوللىرىغا تەلمۈرۈپ ئۆلەي دېدىم، يەنە سەل كېچىككەن بولسىلا جان قۇشۇم تېنىمدىن ئۇچۇپ كەتكەن بولاتتى شاھىم، — ئۇممە گۈلسۇم خۇيلانغاندەك قىلىپ، قارا چاچلىرى بېيىپ تۇرغان ئاق بوينىنى تولغىدى.

— ئەمسە ۋاقتىدا كېلىپتىمەن-دە.

— ياق، نەدە ۋاقتىدا بولسۇن؟ ھۆرلىقا بېگىمدىن ئايرىلىشقا كۆزلىرى قىيماي كېچىكىپ كېلىشلىرى بۇ قېتىملا ئەمەسقۇ؟ ئالىيلىرىنى كۈتۈپلا تۇگۈشۈپ كېتىدىغان ئوخشايمەن.

— ئۇنداق بولمايدۇ خۇمار خانۇن، خاتۇنلار ئېچىدە سىزنى بېسىپ

چۇشىدىغىنى يوق. گەرچە سىزنىڭ خانىشلىقىڭىز ئەلدىن مەخپىي تۇتۇلغان بولسىمۇ، مەن ھەر ۋاقىت چېكىملىككە ئەمەس، سىزگە خۇمار بولىمەن. ئەمما مەن پادىشاھ. سىزنى سېغىنغان، سىزنى ئويلىغان چېغىمدا ئەل-يۇرتـ نى ئەستىن چىقارسام، دۇنيانى ئەستىن چىقارسام، دۇشمەنلىرىمنى ئەستىن چىقارسام بولمايدۇ. ئەل-يۇرتنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك، مېنىڭ ھەل قىلىشىمغا تېگىشلىك ئىشلار ئاز ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە سىز مېنىڭ خۇپىيانە ئىگىدارلىق قىلىدىغان خاتۇنۇم. مەن بۇگۈن ئوغلىڭىزنىڭ تويىغا ئاتاپ قويغان سوۋغاتنى ئەنە شۇنداق چىگىش-سەۋەبلەر تۈپەيلى كېچىكىپ ئېلىپ كەلدىم، مانا قارىڭ.

ئۇمە گۈلسۇم ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاۋېتىپ مەرھۇم ئېرى تۆمۈربەگنىڭ سېپىل ئاستىغا بېسىلغانلىقىنى ئەسلىدى. مۇڭلانغان قارا كۆزلىرىدە ياش لىغلىدىدى.

— شاھىم، چۇشەندىم. سىلىدىن خاپا بولسام ئۆزۈمنى نابۇت قىلىدىـ كەنمەن. ئۆمۈر بويى خۇددى زىندانىدىكىدەك بۇ ئۆيدە كۆزۈمدىن ياش قۇرۇمايدىغانلىقىدىن، ئېرىم بولسىمۇ دائىم تەنھالىقىمدىن، ھەتتا باللىرىم بىلەنمۇ تاماقتا بىللە بولالمايۋ ئۆتۈپ كېتىدىغانلىقىمدىن زارلانسامۇ بولمايـ دىكەن. مېنى سىلىگە تەقدىر ئەنە شۇنداق باغلاپ قويۇپتۇ. ئېلىپ كەلگەن سوۋغىلىرى ئۈچۈن رەھمەت، — ئۇ بۇلۇڭغا قويۇپ قويۇلغان ئاپتۇۋاغا كۆز قىرىنمۇ سالمىدى.

— ئىلاھى تەقدىر پۈتكەن قىسمەتلەر بەندىلەرنى بىر-بىرىگە ئەنە شۇنداق باغلاپ قويۇپ چەرخى پەلەكنى ئايلاندۇرىدۇ.

— قان-ياش بىلەنمۇ-ھە؟ — سورىدى ئۇمە گۈلسۇم ئېغىر ئۇھ تارتىپ، — مۇلايىم كېنىزەك دىلارانى چېپىپ تاشلىدىلا. جان-جىگەر ھەمشىرىلىرىنى زىندانغا سالدىلا. قارا تۇندە، قارا كىگىز ئۈستىدە قارا چۆمۈلىنىڭ ھەربىتىنى كۆرۈپ تۇرغۇچى خۇدا بۇ ئىشلارنى راۋا كۆرەرمۇ؟

— خۇمار خاتۇن، — دېدى مىرزا ئابابەكرى قوشۇمىسىنى تۇرۇپ،

— دىلارا ئىسيان كۆتۈرمەكچى بولغان سۇلايمان يۇز بېشى بىلەن ئوشقا قېچىپ كەتمەكچى بولغان تۇرسا، ئۆلتۈرمىسەم بولامدۇ؟ ئانام: "ئۇكاڭ ساڭا ئاسىيلىق قىلمايدۇ" دەپ نىيىتىمدىن ياندۇرغانىدى، لېكىن قانداق بولدى؟ ماڭا جان جىگەر ئىنى بولغۇچى سەئىد مۇھەممەد مىرزا ئاسىيلىق قىلىپ ماۋارائۇننەھرىگە كەتتىغۇ! ئۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە قىلىچ كۆتۈرۈپ پېيىمنى قىرقىغىلى كەلمەي قالارمۇ؟ كىمكى ماڭا قارشى چىقىدىكەن، ئۇ ھالاك قىلىنىدۇ. خۇمار خاتۇن، ھەمشىرەم خان سۇلتان خېنىم باشتىن-ئاخىر مېنىڭ ئىشلىرىمغا قارشى چىقىپ كەلدى. خارەزمدە باش كۆتۈرگەن سۇلتان شايبانىخانغا ياتلىق قىلماقچى بولغانىدىم، ئۇ جان-جەھلى بىلەن قارشى چىقتى. ئۇ ماقۇل بولغان بولسا، شايبانىخان بىلەن بىرلىشىپ خارەزىم، خۇراسانلارنىمۇ قولغا كىرگۈزەتتىم. ئۇ ماقۇل بولمىدى. شۇڭا ئۇنى زىندانغا تاشلىدىم. شايبانىخان ئالدىنقى ئايدا سۇلتان مەھمۇدخان، ئەھمەد-خان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى سەئىدخاننى 15 مىڭ ئەسكىرى بىلەن ئەسىر ئاپتۇ. مانا شۇنداق پادىشاھقا ئۇنىمىدى-دە، ئەقلى قىسقا.

— مۆھتىرەم بۇزرۇكۋار ئانىمىز جەمەڭ ئاغىچا سۇلتان خېنىم بۇنى بىلەمدۇ شاھىم؟ — سوردى ئۇممە گۈلسۇم ئېھتىيات بىلەن ئاستاغىنا.

— ھەمشىرەمنى شايبانىخانغا ياتلىق قىلىش — ھۆرمەتلىك ئانامنىڭ مەسلىھىتى ئىدى. لېكىن ئۇ مەرەز ئۇنمىدى. ئۆزىگە قىلدى. مەن بەش ۋاق نامازئوقۇپ، جەينىماز ئۈستىدىن قوپمايدىغان ئۇ ھەمشىرەمنى شاراب ئىچىشكە مەجبۇر قىلمەن.

ئۇممە گۈلسۇم ئەندىكىپ كەتتى. "ئاللا قانداق ھېكمەت بىلەن مۇشۇنداق رەھىمسىز بەندىسىنى ياراتتىكىنا!— " دېدى ئۇ كۆڭلىدە. سەل تۇرۇۋېلىپ كۆزلىرىنى ئويناتقان ھالدا سوردى:

— مۇسۇلمان تۇرۇپ مۇسۇلمانغا شۇنداق زۇلۇم قىلسا بولارمۇ؟

— بولىدۇ،مەن شەيخۇلئىسلامدىن سورىدىم. ئۇ ئەتە جاۋاب بەرمەكچى. مېنىڭچە ئانىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغان پەرزەنتنى چانۇەتسىمۇ ئۇۋالى

بولمايدۇ.

ئۇمه گۇلسۇم بۇ توغرۇلۇق ئېغىز ئاچقىنىدىن ئەپسۇسلىنىپ قالدى.

— شاهىم، تاماق يەمدىلا؟

— نەدىكى تېتىقسىز گەپلەرنى قىلىپ تاقىلداۋاتقان نەپسىنى بېسىپ قويدىڭىز خۇمار خاتۇن.

ئۇمه گۇلسۇم ئۇنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى بىلىپ پىسسىڭ-ڭىدە كۇلۇپ قويدى-دە، يەرگە تېگىپ تۇرغان ئۇزۇن ئاق شايى كۆڭلىكى-نى سىلىپ زەڭگەررەڭ ئىچ كۆڭلىكى بىلەنلا قالدى.

— ھېرىپ چارچىغانلا شاهىم، بەدەنلىرىنى تۇتۇپ قويايي، — دەپلا مىرزا ئاتابەكرىنىڭ شاهانە كىيىملىرىنى سالدۇرۇۋەتتى.

— شارابىڭىز يوقمۇ خۇمار خاتۇن؟

— يەتتە يىللىق مۇسەللەس بار، — ئۇمه گۇلسۇم دەس ئورنىدىن تۇرۇپ جاۋەندىن قارامتۇل قەھرىۋادەڭ يالتىراپ تۇرغان بىر خۇمرىنى ئالدى. ئۇ ھەر نۆۋەت بۇ سۇلتان ئېرىنى كۇتۇۋېلىشقا ئالاھىدە باش قاتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىنىمۇ، ئاغزىنىمۇ، ئۇچىسىنىمۇ خۇش قىلىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ئەر-ئايال خىزمەتچىلەرنى تەرەپ-تەرەپكە ئەۋەتىپ، لازىملىق نەرسىلەرنى ئالدۇراتتى. بۇ بىر خۇمرا مۇسەللەسنى ئۇ خوتەندىن ئالدۇرۇپ كەلگەنىدى.

ئۇمه گۇلسۇم كۇمۇش چىنىگە بىلىق كۆزى قىلىپ مۇسەللەس قۇيدى.

— شاهىم، پەرزەنتلىك بولۇشىمىز ئۈچۈن ئېچكەيلا، — ئۇ مىرزا ئاتابەكرىنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ كۆڭلىكىنىمۇ سالغۇزدى.

— پۇتۇن خارەزىم، ماۋارائۇننەھىرگە پادىشاھ بولۇشۇم ئۈچۈن ئىچەي!

مىرزا ئاتابەكرى تىنماستىن بىر چىنە مۇسەللەسنى ئىچىپ تۇگەتتى.

— ئەمدى خۇمارىم تۇتۇشقا باشلىدى خۇمار خاتۇن.

ئۇ ئىككىنچى، ئۈچىنچى چىنىنى بوشاتتى-دە، ئۆزىنىڭ كالتە ئىشتاندىن باشقا كىيىملىرىنىڭ سالدۇرۇۋېتىلگەنلىكىنى كۆرۈپ كۈلۈپ كەتتى.

— بۇقىغا ئوخشامدىكەنمەن؟

— ئېيىققا، — دېدى ئۇمما گۈلسۇم، — «ماڭ بىر كېچە» دىكى ۋەردان قاسساپ[1] ئۆلتۈرگەن ئېيىققا.

مىرزا ئابابەكرى يېنىدا نازلىنىپ ياتقان ئۇمما گۈلسۇمگە كۆز سالغان ھالدا قاقاقلاپ كۈلۈپ، ئاغزىدىكى مۇسەللەسنىڭ قالدۇقىنى پۈرقۇۋەتتى.

— ئەجەپ ئايالسەن-دە خۇمار خاتۇن. ۋەردان قاسساپ ئۆلتۈرگەن ئېيىققا سادىق خاتۇندەك، ماڭا سادىق بولۇپ جاندىن كېچەلەمسەن؟

— كەچمەمدىغان شاھىم، بىر بېشىم ئەمەس، ئون بېشىم بولسىمۇ سىلىدىن ئايلانسۇن.

2

مىرزا ئابابەكرى ئۇمما گۈلسۇمدىن كۆپ رازى ئىدى. ئۇمما گۈلسۇم مىرزا ئابابەكرىنىڭ باشقا خاتۇنلىرىدىن قامەتلىك، تەمبەل بولغاچقا، ئۇنىڭ خالىغانچە نەپسىنى قاندۇرۇشقا قادىر ئىدى. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، مىرزا ئابابەكرى چۈشەنگىلى بولمايدىغان بۇ شۇم ئېغىز خاتۇنىنى ئۆلتۈرۈۋېتىش نىيىتىگە كەلگەن بولسىمۇ، ئۆلتۈرمەي ساقلاپ كېلىۋاتاتتى. ئالتۇن ئاپتۇۋۇنىمۇ شۇنىڭ ئۈچۈن سوۋغا قىلغانىدى.

مىرزا ئابابەكرى تاڭ سەھەردە يۇيۇنۇپ بولۇپ كىيىمنى كىيىدى-دە، سىرتتا كۈتۈپ تۇرغان مۇلازىملىرى بىلەن ئوردىغا كەلدى. دەل شۇ چاغدا بامداتقا ئەزان چىقتى. كۈزنىڭ غۇر-غۇر شامىلى ئۇ ناماز ئوقۇپ بولغىچە مەسچىتنىڭ كۈڭگۈرىلىك دېرىزىلىرىدىن كىرىپ، قىزىغان تېنىگە ئۇرۇلۇپ

---

① ۋەردان قاسساپ — ماڭ بىر كېچىدىكى پېرسوناژ.

تۇردى. دۇنا قىلىۋاتقاندا ئىككى تامچە ياش مەڭزىدىن سىرغىپ قارا ساقىلىغا چۈشتى. "ئىلاھا، گۈناھىمنى كەچۈرگىن!"

ئۇ بامداتتىن بېنىپ ئۈدۈل زىندانغا كەلدى. زىندان باشلىقى پاكار، سېمىز گەۋدىسى بىلەن پۈكۈلۈپ، تىترىگەن پېتى بۇيرۇق كۈتۈپ تىزلاندى.

مىرزا ئابابەكرى سورىدى:

— خان سۇلتان تاماق يېمىگىلى قانچە كۈن بولدى؟

— شاھ ئالىيلىرى، بۇيرۇقلىرى بويىچە تاماق بەرمىگىنىمىزگە ئۈچ كۈن بولدى. تۇنۇگۈندىن بېرى تولا نالە قىلىپ "بىر قوشۇق سۇ بولسىمۇ بېرىڭلار" دەپ ۋاقىراپ كەتتى.

— ھازىر بىر چىنە شاراب كەلتۈر.

— خوپ شاھ ئالىيلىرى.

زىندان باشلىقى بىر چىنە شاراب ئېلىپ كەلدى.

— ئىشىكنى ئاچ.

— خوپ ئالىيلىرى.

قۇلۇپنىڭ شاراقلىشى بىلەن تەڭ ئىشىك ئېچىلدى. تاڭ يورۇغان بولسىمۇ زىندان قاراڭغۇ ئىدى.

— چىراغ! — توۋلىدى مىرزا ئابابەكرى. زىندان باشلىقى ھايال ئۆتمەي جىن چىراغنى يېقىپ كەلدى.

— ھە، مېھرىبان ھەمشىرەم، قانداق تۇردىڭىز؟

— ئاللا پاناھىدا مانا شۇنداق تۇرۇپتىمەن سۇلتان، — ئاجىز بىر ئاۋاز مىرزا ئابابەكرىنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلاندى. رەڭگى سارغىيىپ ساماندەك بولۇپ كەتكەن بىر ئايال كونا كىگىز ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇراتتى. ئېھتىمال ئىبادەت قىلىۋاتقان بولسا كېرەك.

— ھەمشىرەم، مەن سىزگە شەربەت ئېلىپ كەلدىم. چاڭقاپ كەتكەندەك تۇرىسىز، ئىچىۋېلىڭ.

ئايال ئىككى قولى بىلەن يەرنى تىرەپ ئورنىدى تۇردى-يۇ، سەنتۇرۇ-

لۇپ تامنى تۇتۇۋالدى.

ئۇ چىنىنى قولىغا ئېلىپ ئاغزىغا بېقىن ئاپىرىپلا يەرگە تاشلىۋەتتى.

— ھۇ ئاللادىن قورقمايدىغان زالىم!

— ئاللادىن باشقا ھېچكىمدىن قورقمايمەن! — دېدى مىرزا ئابابەكـرى ئۇنىڭغا بېقىن كېلىپ، — سەن شايىانىخانىغا ياتلىق بولۇشنى قوبۇل كۆرمىسەڭ ئېچىرقاپ-چاكىقاپ ئۆلىسەن، مۇشۇ سائەتتىن باشلاپ ساڭا شارابتىن باشقا نەرسە بېرىلمەيدۇ.

— مېنى زورلىما قانخور! — دېدى ئايال بىردىن ئۇن سېلىپ يىغلاپ، — شايىانىخانىمۇ ساڭا ئوخشاش زالىم. ئۇنىڭغا خوتۇن بولۇشتىن ئۆلۈمنى ئەۋزەل كۆرىمەن. چېقىپ كەت، ئىككىنچى كۆزۈمگە كۆرۈنگۈچى بولما. قىيامەت كۈنى — ئاللا قازى بولۇپ ياخشى-يامان ئۈستىدىن ھۆكۈم چىقىرىدىغان كۈنى سەن بىلەن بىر ئۇچراشتۇرۇشنى ئۇل يارانقۇچى ئىگەمدىن تىلەيمەن. ماڭ چېقىپ كەت! چېقىپ كەت! ...

مىرزا ئابابەكرى ئاچچىق كۈلدى.

— سەن ھەرقانچە جاھىللىق قىلساڭمۇ ئاشقىڭ زېمىنىدىن بارلاس بىلەن ئەمدى قوشۇلالمايسەن. بىلىپ قوي، تۇنۇگۈن كېچە ئۇ سېنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن مۇشۇ زىندان تېمىدىن چۇشۇۋاتقاندا تۇتۇلۇپ، بېشى تېنىدىن جۇدا قىلىندى.

— ئاھ خۇدا...

مىرزا ئابابەكرىنىڭ سۆزىنى خان سۇلتان خېنىمنىڭ پەريادى بېسىپ كەتتى.

3

ئۇممە گۈلسۇم مىرزا ئابابەكرىنىڭ چېقىپ كەتكەنلىكىنى تۇيۇپ يانتى. ئۇ قانتىق چارچاپ كەتكەنىدى. يېنىغا ئۆرۈلۈپ دېرىزىنىڭ پەردىسىنى

قايريدى. كۆكته پارلاپ تۇرغان چولپان ئۇنىڭغا كۆز قسقاندەك قىلدى. "ناماز بامدانقىچە يۇيۇنۇپ پاكلىنىۋالاي، پاسكىنا يۇزۈم بىلەن چولپانغا ھەجەپ قاراپ سالدىما..."

ئۇمە گۈلسۇم پەردىنى قويۇۋېتىپ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، خاس ئۆيگە يانداش سېلىنغان دەھلىز[1]گە چىقتى. بايانتىن ئوت يېقىپ ھاممانى ئىسسىتىپ ئۇنىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇرغان مۇلازىم ئايالار تاش سۇپىغا ئىككى چىلەك سۇ چېچىۋېدى، پاڑىلدىغان ئاۋاز دەھلىزدە تۇرغان ئۇمە گۈلسۇمنى چۆچۈتۈۋەتتى.

— ئەمدى چىقىپ كېتىڭلار.

ئۇ مۇلازىم ئايالار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تاش سۇپىدىن ھور كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ھاممىغا كىردى. ئۇمە گۈلسۇم كۈمۈش ئاپتاۋۇا بىلەن بېشىغا ئىسسىق سۇ قۇيۇۋېتىپ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. "باللىرىمنى سالامەت چوڭ قىلىۋېلىشنى ئويلاپ 15 يىلدىن بېرى رەھمەتلىك ئېرىمنىڭ قاتىلى مىرزا ئابابەكرىگە خۇپيانە خوتۇن بولۇپ كەلدىم، ئەمدى باللىرىمغا ئەينى ئەھۋالنى ئېيتىپ، بۇ زالىمدىن قىساس ئالمىسام ئاللا نامى بىلەن نارەسىدە باللىرىمغا بەرگەن ئەھدىمگە خىيانەت قىلغان بولىمەن ..."

ئۇمە گۈلسۇم سۇ بىلەن ئەمەس، كۆز ياشلىرى بىلەن يۇيۇنۇپ ھاممادىن چىقتى. ئۇ قەتئىي ئىرادىگە كەلگەندى. ئوتتۇرا ياشلىق ئايال خىزمەتكارى جەمىلە خانىنى چاقىرىپ بۇيرۇدى:

— مەپكەش ساھىپقا دەڭ، مەپىنى قاتسۇن.

— خوپ خېنىم...

ئۇمە گۈلسۇم قارا يېپەك رەختتىن تىكىلگەن ئۇزۇن كۆڭلەكنى كىيىپ ئاق رومىلىنى ئارتتى. شۇ ئەسنادا مىرزا ئابابەكرى ئېلىپ كەلگەن ئالتۇن ئاپتاۋۇاغا كۆز يۈگۈرتتى. ئاپتاۋۇا چىرايلىق ياسالغاندى. ئايغى

---

① دەھلىز — مېھمانخانىلارغا يانداپ سېلىنغان كىچىك ئۆي.

تەخسە شەكلىدە بولۇپ، بىر يەردە قويۇشقا ئەپلىك ئىدى. ئاپتۇۋا ئۇستىگە چىقىرىلغان ھەر خىل نەقىشلەر كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى. ئۇممە گۈلسۇم بىرىپ ئاپتۇۋانى كۆتۈرمەكچى بولدى. تەستە ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپلا قويۇپ قويدى . بەكلا ئېغىر ئىدى. ئۇ ئاپتۇۋانىڭ ئاغزىنى ئېچىپ قاراپ، يالتىراپ تۇرغان ئۇنچە-مەرۋايىتلارنى كۆردى.

— ياھا! — دەۋەتتى ئۇممە گۈلسۇم.

ئۇ كېچىدە نازلىق خۇيلىنىپ، مىرزا ئابابەكرى ئېلىپ كەلگەن ئاپتۇ-ۋانىڭ ساپ ئالتۇن ئىكەنلىكىگە ئانچە ئىشەنمىگەنىدى. كۆرۈپ تۇرۇپتىكى، مىس ياكى تۇچ ئەمەس، ئاپتۇۋا ئالتۇندىن ياسالغانىدى. "ئوغلۇمغا ئېلىپ باراي، بۇمۇ ئاللانىڭ بەرگىنى. ئەھۋالنى ئۇ ئۇقسا نېمە دەركىن؟ خۇي-پەي-لى ماڭا تازا مەلۇم ئەمەس."

— خېنىم، مەپكەش ساھىپ پىشايۋاندا ئۆزلىرىنى ساقلاپ تۇرىدۇ،

— جەمىلىخاننىڭ سۆزى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

— نېمە؟ مەپىنى تەيبار قىلدىمۇ؟ — يېنىچە قاراپ سورىدى ئۇممە گۈلسۇم.

جەمىلىخان تەزىم بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئاتىنى مەپكە قوشۇشتىن بۇرۇن خېنىم بىلەن كۆرۈشمىسەم بولمايدۇ، — دەيدۇ.

ئۇممە گۈلسۇم پىشايۋانغا چىقتى:

— مەپكەش ساھىپ، مەپكە چۈشۈپ چوڭ ئوغلۇم ئەلىبەگنىڭ قېشىغا شاھ مىرزا ئابابەكرىنىڭ سوۋغىسىنى ئېلىپ بارماقچىمەن. سوۋغا ھۇجرامدا. ئېلىپ چىقىڭ...

مەپكەش بىرنېمە دېمەكچى بولدىيۇ، گېپىنى ئىچىگە يۇتۇۋېتىپ، ئۇنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن ئاپتۇۋانى تەستە كۆتۈرۈپ ھويلىغا ئېلىپ چى-قىپ، گىلەم سېلىنغان سۇپىغا قويدى.

— مەن ئاتىنى قوشۇپ مەپىنى ئېلىپ كېلەي خېنىم.

ئۇمەم گۇلسۇم تېخىچە مەپىنى تەيبار قىلمىغانلىقىنىڭ سىرىنى چۈشەنـ گەندەك قىلىپ ئۇنچىقمىدى. ھايال ئۆتمەي كولدۇرمىنىڭ جىرىڭلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، قامچىنىڭ قارسىلدىغان ئاۋازى چىقتى.

— مەپە تەيبار بولدى خېنىم، — دېدى ئىگىلىپ مەپكەش ساھىپ ۋە ئالتۇن ئاپتۇۋۇانى كۆتۈرۈپ مەپىنىڭ ئۈستىگە ئالدى. ئۇمەم گۇلسۇم جەملىخان بىلەن مەپىگە چىقىپ ئالدىدىكى پەردىسىنى چۈشۈرۈپ ئولتۇردى.

— تىرت... چۇھ...

مەپكەش ساھىپ ئافغان ئىدى. مىرزا ئابابەكرى بەدەخشانغا لەشكەر تارتىپ بارغاندا، ئۇنى ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كەلگەنىدى. بۇ يۈۋاش، ھۆكۈزدەك ئىشلەيدىغان يىگىت دەسلەپ زىنداندا گۈندىپاي بولدى. كېيىن ئوردا ئىچىنى سۈپۈرىدىغان مالايلارغا قوشۇپ قويۇلدى. سېرىق ساقال، بويلۇق بۇ ئادەم مىرزا ئابابەكرىنىڭ نەزىرىنى تارتتى. ئۇنى مەخسۇس ئۇمەم گۇلسۇم چۈشىدىغان مەپىنى ھەيدەشكە قويدى ۋە ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ بۇيرۇقـ سىز بىر يەرگە بارماسلىقنى، بەلگىلەنگەن ۋاقىتتىن باشقا چاغلاردا بىر يەرگە بېرىشقا توغرا كەلسە سوراش لازىملىقىنى، بولۇپمۇ بۇ ئايسىخانىنىڭ ئۆيىگە پەيشەنبە كۈنلىرىدىن باشقا ۋاقىتتا زادىلا بارماسلىقنى قاتتىق جېكـ لىگەنىدى. بۇ چاغقىچە يۇقىرىدىكى بەلگىلىمگە خىلاپلىق قىلمىغان مەپـ كەش ساھىپ خېنىمنىڭ بۇگۈن ئەتىگەندىلا بۇ ئايسىخانىنىڭ ئۆيىگە بارماقچى بولغىنىدىن گۇمانلىنىپ چۆچۈدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ سوۋغىسىنى ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، سۇلتانىنىڭ بۇيرۇقى شۇنداق بولۇشى كېرەك دېگەن ئويغا كەلدى. ئۇنىڭ ئەندىشىسى تۈگىگەن بولسىمۇ، تازا خاتىرجەم بولالماي مەپىنى ھەيدەپ ماڭدى.

ئۇمەم گۇلسۇم مەپە توختىغىچە باللىرىغا نېمە دېيىشنى، قانداق مەسلىھەت بېرىشنى، نېمە ئۈچۈن بۇۋاقىت كەلگەنلىكىنى، مىرزا ئابابەكرىنى قانداق چۈشەندۈرۈش كېرەكلىكىنى ئويلاپ سىرتقىمۇ تۇرۇككىنە كۆز

سالمىدى.

— خېنىم، يېتىپ كەلدۇق.

ئۇ تۆمۈر ھالقىلىق چوڭ دەرۋازا ئالدىدا مەپىدىن چۈشتى. مەپكەش ساھىپ ھىم ئېتىلگەن دەرۋازىغا بىر قاراپ ئاندىن باش سىلىپ تۇردى.

— دەرۋازىنى قېقىڭ! — بۇيرۇدى ئۇمە گۈلسۇم مەپىدىن چۈشۈپ.

مەپكەش ساھىپ دەرۋازىنىڭ ھالقىسىنى بىر-بىرىگە ئۇردى. خېلى بىر ۋاقىتتىن كېيىن دەرۋازا "غىچ" قىلىپ قىيا ئېچىلدى.

— كىم؟ — بىر ئايالنىڭ ئاچچىقلانغان تەرىزدە چىققان قوپال ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ئۇمە گۈلسۇم خېنىم شاھ مىرزا ئابابەكرىنىڭ سوۋغىسىنى ئېلىپ كەلدى. دەرۋازىنى چوڭ ئېچىڭ قەدىرلىكىم...

دەرۋازا چوڭ ئېچىلدى.

ئۇمە گۈلسۇم قارا يوللۇق ئەتلەس كۆڭلەك كىيىپ بېشىغا كەشمىر ياغلىقى سىلىۋالغان بۇۋى ئايسىخاننى كۆردى.

— ئەسسالام خېنىم، ھارمىغايلا!

— تىنچ تۇرغانلا ئايسىخان ئاچا.

بۇ كەمگىچە كەلسە-كەتسە زۇۋان سۇرمەي گۆشىيىپ تۇرۇۋېرىدىغان بۇ خوتۇنىنىڭ بىردىنلا تىلى چىقىپ قالغىنىدىن ئۇمە گۈلسۇم ھەيران بولدى، ھەم چۆچۈدى.

— خېنىم، ئەدەپسىزلىك قىلغىنىمنى كەچۈرسىلە. سورىمىسام بولمايدۇ. سوۋغا ئېلىپ كېلىدىغانلىرىدىن سۇلتان بىزنى خەۋەرلەندۇرمىگەنغۇ؟

— سۇلتان كېچىچە بىنىمدا بولۇپ سەھەر كەتتى. بۇ سوۋغىنى ئوغلۇمنىڭ تويىنى مۇبارەكلەپ ئېلىپ كەلگەنىكەن. كەچكىچە كۈتۈشكە قانداقمۇ تاقەت قىلاي؟ ئوغلۇم شاھنىڭ بۇ مەرھىمىتىدىن بۇرۇنراق خۇشال بولسۇن دەپ ئەتىگەندىلا ئېلىپ كەلدىم.

— شاھ سېنى خەۋەرلەندۇرگەنمىدى؟ — بۇۋى ئايسىخان مەپكەش

ساھىپقا تەبەسسۇم بىلەن تىكىلدى.

— ياق خاتۇن، كېچىدە سۇلتاننىڭ بۇ ئالتۇن ئاپتوۋۇانى مۇلازىملار بىلەن ئېلىپ كەلگىنى راست. لېكىن ماڭا باشقا گەپ قىلمىغانىدى.

— ھە، — دېدى بۇۋى ئايسىخان، — سۇلتاننى بىز خەۋەرلەندۇرۇپ قويساق بولغىدەك.

ئۇممە گۈلسۇم مەپكەش ساھىپنىڭ بۇۋى ئايسىخاننى "خاتۇن" دەپ ئاتىشىدىن تېخىمۇ ھەيران بولدى. بۇ ۋاقىتقا قەدەر بۇلارنىڭ ئەر-خوتۇن ئىكەنلىكىنى ئۇ زادىلا بىلمىگەنىدى.

— خېنىم، ھەيران بولمىسىلا، سۇلتاننىڭ تايىن قىلىشى ئارقىلىق ساھىپ بىلەن تۇرمۇش قۇرغىنىمغا ئۇچ يىل بولدى. ئەمما ھالا يۈزى كۆرمىدۇق. خۇدايىم سىلىنىڭ باللىرىنى بېقىشنى پىشانەمگە پۈتۈۋەتكەن بولسا كېرەك.

"ئاجايىپ ئىش، — ئويلىدى ھويلىغا كىرىپ كېتىۋېتىپ ئۇممە گۈلسۇم، — بۇ ھايات نېمانداق سىرلىقتۇ..."

— ئوغۇللىرىم تىنچ-ئامانمۇ؟ — سورىدى ئۇ بۇۋى ئايسىخاندىن.

— ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن قالسا سۇلتانىمىزنىڭ غەمخورلۇقى بىلەن پەرزەنتلىرىنىڭ ھەممىسى سالامەت، ئوبدان تۇردى. ھازىر باغدا ئاكىسىدىن قىلىچۋازلىقنى ئۆگىنىۋاتىدۇ. ئۇلار ھەر كۈنى ئەتىگەنلىك ناشتىدىن بۇرۇن ئەنە شۇنداق قىلىچۋازلىقنى مەشق قىلىشىدۇ. كېلىن خېنىمۇ بەك ئوبدان. ئەلىبەگ بىلەن ئاشىق-مەشۇقنىڭ ئۆزى، — ئۇ جاۋۇلداپ سۆزلەپ قوشۇپ قويدى، — بۇرۇن مۆرىمەس بۇ خوتۇن ھەجەپ ۋىتىۋالداقتەك ۋاتىلدايدىغان بولۇپ كېتىپتۇ، دەپ قالغانىدىم خېنىم. گاس-گاچا بولۇپ يۈرۈشۈمۇ، ۋىتىۋالداقتەك توختىماي جاۋۇلدايدىغان بولۇپ قېلىشىمۇ تەقدىر - قىسمەتتىن.

— سىلە بېقىملىق بولۇپ قاپتىلا ئايسىخان ئاچا، ئوغۇللىرىمنىڭ ئالدىغا باشلاپ كىرسىلە.

— ماقۇل خېنىم، — دېدى ئۇ ۋە مەپكەش ساھىپقا قاراپ، — سەن دەرۋازىغا ھېزى بول.

— ھازىر سوۋغاتنى مەپكەش ساھىپتىن باشقىمىز كۆتۈرەلمەيمىز. سوۋغاتنى ئوغلۇمغا تاپشۇرغاندىن كېيىن دەرۋازىغا قايتسۇن.

— ماقۇل خېنىم، ئۇنداق بولسا ئوغۇللىرىغا ئۆزلىرىنىڭ كەلگەنلىكىلىرىنى ئېيتاي. ئۇلار ئالدىلىرىغا چىقسۇن. ئۆزلىرى مېھمانخانىغا مەرھەمەت قىلسىلا خېنىم.

كەڭ پىشايۋانلىق مېھمانخانا باغ بىلەن ھويلىنى ئايرىپ تۇراتتى. ھويلا بېدىشكە ئېلىنغان ئۈزۈم تېلى بىلەن قاراڭغۇلىشىپ قالغانىدى. تاللار پىشايۋان ئۆگزىسىگە ياماشقانىدى. ساپاق-ساپاق ئۈزۈم مەرۋايىت سۆكىدەك ياپراقلار ئارىسىدىن ساڭگىلاپ تۇراتتى.

ئۇممە گۈلسۇم مېھمانخانىغا كىرمەي، ئەگىلىر بىلەن تۇتاشتۇرۇلغان گۈلدار تۇۋرۇكلۇك پىشايۋاندا بالىلىرىنى كۈتۈپ تۇردى. ئەڭ ئاۋۋال باغدىن يۈگۈرۈپ چىققىنى ئوغۇللىرىنىڭ كەنجىسى 16 ياشلىق تۇمۇربەگ بولدى. ئۇ كەلگىنىچە ئانىسىدىن ئىككى قەدەم نېرىدا توختاپ سالام بەردى. ئانا بۇ بالىسىغا دادىسىنىڭ ئېتىنى قويۇپ قويغانىدى. قالغان تۆت ئوغۇلمۇ ئارقا-ئارقىدىن چىقىپ سەل ھېيىققان ھالدا سالام بېرىشتى.

— خۇدا سىلەرنى ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن بالىلىرىم، — ئۇممە گۈلسۇمنىڭ ئويچان كۆزلىرىدىن ياش تارايلىدى. ئۇ ھەقىقىي سەركەردىدەك كېيىنىپ، قىلىچ ئاسقان چوڭ ئوغلىغا قارىدى، — بالام، ئوبدان ئۆتۈۋاتاسىلەر، كېلىنىم قانداقراق؟

— ئاللا پاناھىدا ئوبدان تۇرۇۋاتىمىز، — جاۋاب بەردى چوڭ ئوغلى ئەلىبەگ، — ئىنىلىرىمغا قىلىچۋازلىقنى، دۇشمەنگە قانداق تاقابىل تۇرۇشنى، دۇشمەن بىلەن قانداق جەڭ قىلىشنى ئۆگىتىۋاتىمەن. ئانا، سىز بولسىڭىز راھەت-پاراغەتتە بالىلىرىڭىزنى ئۇنتۇپ قېلىۋاتىسىز.

— خۇدا ھەربىرىڭلارغا نۇسرەتنى يار قىلسۇن، — ئانا كۆز ئالدىدا

تاغ قارغايلىرىدەك بوي تالشىپ تۇرغان ئوغۇللىرىغا مېھرى بىلەن قارىدى. باللارنىڭ ھەممىسى قارا كۆز، دوقا ماڭلاي بولۇپ، چىرايى بىر-بىرىگە ئوخشىشىپ كېتەتتى. بوي-بەستى جەھەتتىن پەرقلىنىپ تۇراتتى.

يۈز بېشىغا لايىق مالخاي كىيگەن ئەلىبەگدىن باشقا تۆتىنىڭ بېشىدا بادام دوپپا بار ئىدى. ئىككىنچىسىنىڭ ئېتى ئوسمانبەگ، ئۈچىنچىسىنىڭ ئېتى تۇرغۇنبەگ، تۆتىنچىسىنىڭ ئېتى ۋەلىبەگ ئىدى. "خۇداغا شۈكرى، يېتىم باللىرىمدىن مۇشۇنداق ئەزىمەتلەر چىققىنىغا! ئەمدى ۋاقىت يېتىپتۇ. بۇلارغا ئاتىسى توغرۇلۇق سۆزلەپ بېرەي..." كۆڭلىگە شۇلارنى پۈككەن ئانا پىشايۋان تەرەپكە ئېچىلغان مېھمانخانا دېرىزىسى يېنىغا قويۇلغان ئاپتۇ-ۋانى كۆرسىتىپ ئەلىبەگكە دېدى:

— ئوغلۇم، بۇنى سۈلتانىمىز مىرزا ئابابەكرى تويۇڭغا سوۋغات قىلىپ مەندىن ئەۋەتتى. قوبۇل قىلغايسەن.

ئەلىبەگنىڭ قارا قاشلىرى لىككىدە كۆتۈرۈلۈپ قوشۇمسى تۇرۇلدى. بۇغداي ئۆڭ يۈزى بىردىنلا تاتىرىپ كەتتى. كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ ئاپتۇۋاغا قادالغىنىچە تۇرۇپ قالدى. ئۇممە گۈلسۇم ئەنسىزچىلىك ئىچىدە:

— بالام، نېمە بولدۇڭ؟ چىرايىڭ ئەجەب ئۆزگىرىپ كەتتىغۇ! — دەپ ئالدىغا بېرىشىغا، ئەلىبەگ ئانىسىغا گۈلەيدى:

— سەن ئاتامنىڭ قاتىلىغا تېگىۋېلىپ، بىزنى بولسا غالچىلارغا تاشلاپ بەردىڭ. "بۇلار ھېچنېمىنى بىلمەيدۇ" دەپ راھەت-پاراغەتتە ئۆتۈۋاتسەن، راست، بۇ ئىنىلىرىم بىلمىگىنى بىلەن مەن ھەممىنى بىلىپ بولدۇم. سەن نومۇس قىلماي ياۋۇز قاتىلنىڭ سوۋغىسىنى كۆتۈرۈپ كېلىپسەن. بۇ شەپ-قەت ئەمەس، قىلتاق! بىلەمسەن بۇنى؟! رەھمەتلىك ئاتامغا قانداقمۇ يۈز كېلەلەيسەن؟ ئاۋۋال سېنى بوغۇزلاپ، ئاندىن ئۇ زالىمنىڭ كاللىسىنى ئالمىسام! — قاتتىق غەزەپلەنگەن ئەلىبەگ بېيىندىكى قىلىچىغا قول ئۇزاتتى.

— سارىڭ بولدۇڭمۇ؟ ئاناڭغا تىغ كۆتۈرەمسەن! — يۈگۈرۈپ كەلـ-گەن مەپكەش ساھىپ بار كۆچى بىلەن ئۇنى قۇچاقلاپ تۇتۇۋالدى.

— ئوغلۇمنى قويۇپ بېرىڭلار. ئۇ مېنى ئۆلتۈرسۇن. ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى راست. دادىسىنى ئۆلتۈرۈپ بالىلىرىنى يېتىم قىلغان باغرى تاش زالىمغا خوتۇن بولۇشنى راۋا كۆرگەن مەندەك ئەقىلسىز ئاننىڭ بېشى كېسىلسۇن! چاپ ئوغلۇم، زالىم دۈشمەنگە ئېگىلگەن بويىنۇمغا چاپ! — ئۇمما گۈلسۇم مەپكەش ساھىپىنىڭ تۇتۇۋېلىشىغا قارىماي يۈگەنلەنگەن ئاتتەك يۇلقىنىپ تۇرغان ئوغلىغا يېقىن كېلىپ بويۇن ئېگىپ تۇردى. ھاڭۋېقىپ قالغان تۆت ئوغۇل، دەم غەزىپىگە پايلىماي يولۋاستەك ھۆركىرەپ تۇرغان ئاكىسىغا، دەم يامغۇردەك ياش تۆكۈپ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ تۇرغان ئانىسىغا قاراپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قېلىشتى.

— ئىنىلىرىم، سىلەر بىلىپ قويۇڭلار، بىزنىڭ دادىمىز مىرزا ئابابەكرى ئەمەس. ئۇ سېپىل ئاستىغا تىرىك كۆمدۈرۈۋەتكەن، ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ يۈز بېشى تۆمۈربەگ، ئانام مىرزا ئابابەكرىدەك رەھىمسىز قاتىلغا خۇپىيانە خوتۇن بولۇشقا رازى بولغان شەرمەندە ئايال. مەن بۇ ئەھۋاللارنىڭ ھەقىقىتىنى بىقىندا ئاڭلىدىم...

ئەلىبەگ غەزەپ-ئاچچىقىدىن تىترەپ كەتتى ۋە سەل تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— تاش يۈرەك زالىم مىرزا ئابابەكرىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئۇنىڭ زۇلمىغا قارشى قوزغالغان مادۇ، چىكراك ئايمىقى ۋە ئۇزگەن[1]ئادەملىرىدىن 2000 نى قەتلى قىلىپ، 3000 نىڭ پۇتىنى تىزىدىن كېسىپ تاشلاپ، قايتىپ كېلىۋاتقان چېغىمىزدا خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى دېگەن سەرسان كىشى بىلەن چۆلدە ئۇچرىشىپ قالدۇق. بۇ زات بىزنىڭ نېمە ئىشلانى قىلىپ كېلىۋاتقىنىمىزنى سوراپ بىلگەندىن كېيىن، ھۆكۈمپ يىغلاپ كەتتى. "سىلەردىن بگۈناھ يېتىم-يېسىرلەرنىڭ قېنى پۇراپ تۇرىدۇ. مەن يىراق كېتەي" دەپ، بىرنەرسە بەرسەكمۇ ئالماي بىزدىن يىراقلاشتى. مەن ئارقىـ

---

① ئۇزگەن — يەر نامى.

سىدىن بېرىپ بىر توغراق تۇۋىدە ئۇنى توختاتتىم. ئۇ مېنىڭ كىملىكىمنى سورىدى. مەن ئۇنىڭغا مانا بۇ ۋاپاسىز ئانامنىڭ ئىسمىنى ئېيتىپ بەردىم. ئۇ تۇرۇپ كەتتى. باش كۆزۈمنى سىلىدى. "ئاناڭ سىلەرنى سالامەت چوڭ قىلىش مەقسىتىدە مىرزا ئاباباەكرىگە خوتۇن بولۇشقا رازىلىق بەرگەن بولۇشى مۇمكىن" دەپ، ئۆز ئاتامنىڭ كىملىكىنى ۋە قانداق ئۆلگەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى. مەن ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن ئۆزۈمنىڭمۇ بىگۇناھ قېرىنداشلىرىمنى ئۆلتۈرگەن قاتىل بولۇپ قالغىنىمدىن قاتتىق ئەپسۇسلاندىم ۋە مىرزا ئاباباەكرىدىن ئاتامنىڭ، بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن قېرىنداشلىرىمنىڭ قىساسىنى ئېلىشقا بەل باغلىدىم. شۇنداق تۇرۇپ ئۇ بەدنىيەت سۈلتاننىڭ سوۋغىسىنى قانداقمۇ قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ قاپقىنىغا دەسسەي؟ ئۇ بەدبەخ ئۆز يېغىمىز بىلەن ئۆز گۆشىمىزنى قورىماقچى. بۇنى بىلەمسەن ئانا! ئېيتىپ باقە، زادى نېمە ئۈچۈن بۇ بەدكار زالىمغا خوتۇن بولۇشنى ئۆزۈڭگە راۋا كۆردۈڭ؟

ئىككى مۇشتۇمنى تۈگۈپ نەپرەت بىلەن قارىغان ئوغلىنىڭ ئالدىدا باش سىلىپ يىغلاپ تۇرغان ئۇمە گۈلسۈمنىڭ پۈتۈن بەدىنى بوشىشىپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئانىنىڭ بۇ ھالىنى كۆرگەن ئوغۇللار ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى. ئەلىبەگمۇ چىرايى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئانىسىدىن ئەنسىرەپ ئېڭىشىپ كۆز سالدى.

— ئېيتقىنا ئانا، زادى نېمە ئۈچۈن؟

ئۇمە گۈلسۇم ئىككى قولى بىلەن يەرنى تىرەپ ېشىنى كۆتۈردى. ئېڭىشىپ تۇرغان ئەلىبەگ ئۇنىڭغا مەرھۇم ئېرى تۆمۈربەگدەك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇ ئەس- ھوشىنى يىغىپ دېدى:

— ئوغلۇم، بالىلىرىم، مەرھۇم ئاتاڭلار تۆمۈربەگ تىرىك پېتى سىپىل ئاستىغا ېسىۋېتىلگەندىن كېيىن، مەنمۇ قىساس ئېلىش ئىستىكى بولغان- دى. جانابى ئاللا ماڭا شۇنداق بىر جۈرئەت ئاتا قىلدىكى، ئۇ زالىمنىڭ يولىنى توسىتۇم. قۇدرەت ئىلاھىنىڭ كارامىتى بىلەن ئۇ باغرى تاش مېنى

ئۆلتۈرمەي ئۆز نىكاھىغا ئالماقچى بولدى. مەنمۇ سىلەرنى سالامەت چوڭ قىلىش ۋە ئاتاڭلارنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن ماقۇل بولدۇم. ئاللاغا مەلۇم، كۆپ قېتىم ئۆنى قانخورلۇق قىلىشتىن توستۇم. سىلەرنمۇ ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن چوڭ قىلۇالدىم. قىساس ئېلىش پەيتىنى كۈتۈپ چاچلىرىم ئاقىرىشقا باشلىدى، مەن بۇنىڭ بىلەن ئۆزۈمنى ئاقلىماقچى ئەمەسمەن. مەن گۇناھكار، يولنى خاتا باسقان ئانىمەن. ئوغلۇم، ئەلۋەتتە دېگەنلىرىڭ راست. سەن مېنى ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلساڭ ھەرگىز ئاغرىنمايمەن. ئاخىرقى قېتىم ساڭا دۇئا بېرەي. ئىنىلىرىڭگە ياخشى قارا. ئۆلاردىن ئايرىلماي، مىرزا ئابابەكردىن ئاتاڭنىڭ قىساسىنى ئېلىپ مۇرادىڭغا يەتكىن. ئامىن... دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ تۇرغان چېغىمدا چېپىپ تاشلىغىن بالام، ئەلۋىدا جانجىگەر-لىرىم...

ھويلا ئىچى تىمتاس بولۇپ كەتتى. ھەممەيلەننىڭ كۆزى ئوغلىنىڭ ئالدىدا بويۇن ئېگىپ تۇرغان ئانىدا ئىدى.

ئېغىر ئويغا چۆمگەن بۇۋاي ئايسىخان ھىرىنچى بولۇپ جىملىقنى بۇزدى:

— بالام، مەنمۇ سېنى بېقىپ چوڭ قىلدىم. بۇ كەمگىچە مىرزا ئابابەكرىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش قىلىپ كەلگەنىدىم. ئۇ پادىشاھ، ناھەق ئىش قىلمايدۇ دەپ ئويلايتتىم. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇنىڭ رەھىمسىز، زالىم ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن بولساممۇ، ئۇنىڭ سىزغان سىزمىدىن چىقماي كەلگەنىدىم. گېپىڭنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭدىن رايىم پۈتۈن-لەي يانىدى ئوغلۇم. ئۇ، تويۇڭ بولۇش ئالدىدا ماڭا بىر قۇتا زەھەر بېرىپ: "بۇ شۇملارنى كۆزدىن يوقاتمىساڭ ئاخىر بېشىمغا بالا بولىدىغاندەك تۇرىدۇ. مۇڭاپىق پەيتنى قولدىن بەرمەي بىراقلا ئۇجۇقتۇرۇۋەت" دەپ بۇيرۇغانىدى. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگىچە "مۇڭاپىق پەيت كەلمەي" سىلەر ھايات قالدىڭلار بالىلىرىم. ئەگەر بۇگۈن خېنىم كەلمىگەن بولسا ئۆزۈڭنغا قالماي جېنىڭلارغا زامىن بولار ئىكەنمەن. خۇدا ساقلىدى. بۇگۈندىن باشلاپ مىرزا

ئابابەكرىنىڭ ئەمەس، سىلەرنىڭ خىزمەتچىلاردا بولىمەن. خاتىرجەم بولۇپ مۇددىئاغا يېتىشىنىڭ كويىدا ھوشيار تۇرۇڭلار.

بۇ دۇنياغا ياخشى نىيەت تۇغۇرۇك، يامان نىيەت — كولانغان ئورا. ئانىنىڭ ياخشى نىيىتى باللارنى قۇتقۇزۇپلا قالماستىن، سۇلتانغا سادىق قۇللارنىمۇ يامان پەيلىدىن ياندۇردى.

ئۇمەمە گۇلسۇم تەقدىرنىڭ بۇ كارامىتىدىن بىر بىشارەتنى سەزگەندەك بولدى. ئەلىبەگ ئىككى ئانا ئالدىدا تىزلاندى:

— رەھمەت ئانىلىرىم، ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن بىز سىلەردىن قايتا تۇرەلگەندەك بولدۇق. مىرزا ئابابەكرىنىڭ تويۇمغا قىلغان سوۋغىسىنى ئەمەلدى قوبۇل قىلىمەن ۋە ئۇنى سىز ئانام بىلەن سىز ئاتامغا تۇتىمەن، — ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ دېرىزە ئالدىدىكى پارىلداپ تۇرغان ئالتۇن ئاپتۇۋاڭنى كۆتۈرگىنىچە مەپكەش ساھىپ بىلەن بۇۋاي ئايسىخان ئالدىدا قويدى، — قوبۇل قىلغايسىلەر...

— باللىرىمنى مانا شۇنداق ئەزىمەت قىلىپ يېتىشتۇرۇپ بەرگىنىڭلار ئۈچۈن تاغ-تاغ ئالتۇن بەرسەك ئازلىق قىلىدۇ، قوبۇل قىلىڭلار. بىز ئۆمۈرۋايەت ئايرىلمايدىغان تۇغقانلاردىن بولۇپ قالايلى، — دېدى ئۇمەمە گۇلسۇم بۇۋاي ئايسىخانىنى قۇچاقلاپ.

مەپكەش ساھىپ ئالتۇن ئاپتۇۋاغا زەڭ سېلىپ، ئاغزىنى ئېچىپ قارىدى-دە، ئۇنى كۆتۈرۇپ دۇم قىلدى. شارىدە ئۇنچە-مەرۋايىت، يا-قۇت-مارجانلار يەرگە تۆكۈلدى. قاتلانغان بىر پارچە پاتلىق كەشمىر قەغىزى ھەم ئاپتۇۋا ئىچىدىن چۈشتى. ئۇ قەغەزنى ئاچتى. ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا خۇش خەت بىلەن مۇنۇ خەت يېزىلغان ئىدى:

"خۇمار خاتۇن ئوغلىنىڭ تويى ئۈچۈن"

بۇ خەتنى ئايسىخان قولىغا ئالدى ۋە ئوقۇپ ئۇمەمە گۇلسۇمگە بەردى. ئۇ ئوقۇپ ئەلىبەگكە بەردى. ئۇ ئىنىلىرىغا ئۇنلۇك ئوقۇپ بەردى.

— خۇمار خاتۇن كىم ئۆزى ئانا! — سورىدى كەنجى ئوغلى

تۆمۈربەگ.

ئۇمە گۈلسۇم جاۋاب بەرمەي ئۇنى باغرىغا باستى.

— ئەسسالام خان ئانا! — قوشۇما قاش، زىلۋا، ئاق يۈزلۈك ياش بىر ئايال رومىلىنى قىيا قايىرغىنىچە ئايۋاندىن چىقىپ ئۇمە گۈلسۇمگە تەزىم قىلدى. ئۇ ئۆي ئىچىدە — دېرىزە يېنىدا تۇرۇپ بولغان گەپ-سۆزلەرنى ئاڭلاپ، ئاجايىپ ھەيران قالغاندى. ئۆزىنىڭ ھەققىي قېيىن ئانسى ئۇمە گۈلسۇمخان ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، بايانتىن بېرى قورقۇنچ بېسىپ ئالاقزادە بولغان كۆڭلى ئارامغا چۈشۈپ، سالام بەرگىلى چىققاندى.

ئۇمە گۈلسۇمخان ئۇنى كۆرۈپلا كېلىنى ئىكەنلىكىنى بىلدى. مەڭزىگە مەڭزىنى يېقىپ كۆرۈشۈپ، تىنچ-ئامانلىق سورىدى.

— ئوبدان تۇرۇۋاتاملا قىزىم؟ ئەھۋالىنى ئاستا-ئاستا چۈشىنىپ قالىلا بالام، — ئۇ بارمىقىدىكى پارقىراپ تۇرغان ئالماس كۆزلۈك ئۆزۈكنى كېلىنىنىڭ قولىغا سېلىپ قويدى.

— ئانا، كېلىنلىرىنىڭ ئىسمىنى ئەسلىرىدە ساقلىيالمىغان بولسىلا كىچىك، فاتىمە دەپ چاقىرسىلا بولىدۇ، — دېدى ئەلىبەگ، ئۇنىڭ سورىغىسى كەلگىنىنى بىلىپ.

— قۇتلۇق ئىسمىكەن بالام. خۇدا بەختىگلارنى بېرىپ كۆپ پەرزەنتلىك بولغايسىلەر.

— خەتتە بېزىلغان خۇمار خاتۇن زادى كىم بولىدۇ ئانا؟ — سۆزنى بۆلۈپ يەنە سورىدى تۆمۈربەگ، ئۇنىڭ بەكمۇ بىلگۈسى كەلگەندى.

— سوراۋەرمىگىن بالام، — دېدى بۇۋى ئايسىخان تۆمۈربەگنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ.

ئون بەشىنچى باب

ئاشىق قىزنىڭ تەقدىرى

1

قۇدۇق شەكلىدە چوڭقۇر كولانغان زەي، تار زىندانغا ئالقاندەك يورۇق چۈشتى. پاخال سېلىنغان نەم يەردە ئولتۇرۇپ «سۇرە يۈسۈپ»نى ئوقۇۋاتقان سەئىدخان ئەجەبلىنىپ بېشىنى كۆتۈرۈپ يۇقىرىغا قارىدى. زىندانىنىڭ ئۈستىگە يېپىلغان تاش ياپقۇ بىر يانغا قايرىپ قويۇلغانىدى. زەيدەپ شورلىشىپ كەتكەن زىندان تېمىدىمۇ بالداق شەكلىدە يورۇقلۇق پەيدا بولغانىدى. دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭغا بىر سېۋەتكە سېلىنغان تاماق چۈشتى. سەئىدخان "پېقىر قۇلۇڭغا ئۆزۈڭنى نىجاتلىق بەرگەيسەن" دەپ دۇئا قىلىپ سېۋەتتىن بىر نان، بىر خۇمرا چاي، بىر چىنىگە ئۈسۈلغان پولو، كاۋاپ قىلىنغان قىرغاۋۇل گۆشى، بىر پىيالە ئانار شەربىتى ۋە تۇمارچە قاتلانغان بىر پارچە خەتنى ئالدى. ئۇ تېخىمۇ ھەيران بولۇپ، يۇقىرىغا ئىككىنچى قېتىم قارىدى. سېۋەتكە چىگىلگەن تانا لەپپەڭشىپ تۇراتتى. باشقا ھېچنېمىنى كۆرەلمىدى.

ئادەتتە ھەر كۈنى ئىككى ۋاق بېمەكلىك — ئەتىگەندە بىر خۇمرا چاي بىلەن بۇغداي ياكى ئارپا نېنى، پېشىن نامزىددىن خېلى كېيىن بىر قاچا سۈيۈق ئاش ياكى شويلا بىلەن بىر خۇمرا چاي سېۋەت بىلەن چۈشۈرۈلەتتى. سەككىز ئايدىن بېرى شۇنداق بولۇپ كەلگەنىدى. ئەجبا، بۇگۈن قۇياش مەغرىپتىن چىققاندەك ئۆزگىرىش بولدىغۇ! ھەتتا تاننىڭ ئۈچىنى تۈتۈپ تۇرغان زىندان قاراۋۇلىمۇ كۆرۈنمەيدىغۇ. سەئىدخان يۇقىرىدىن كۆزىنى ئۈزۈپ خەتنى قولىغا ئالدى.

بۇ نېمە خەتتۇ؟

ئۇ ئاۋايلاپ ئېچىپ خەتنى ئوقۇماقچى بولدى. ئۇنىڭ قىلىچ تەگكەن پۈتىدىكى يارا ساقىيىشقا باشلىغان بولسىمۇ، ساداق ئوقى تەگكەن چېكىسى تېخى شەلۈەرەپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن كۆز-قاپاقلىرى ئىششىپ كەتكەنىدى. شۇڭا خەتنى تەستە ئوقىدى:

"بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم، ئى پاتۇر شاھزادە، سالام سىزگە! ياراتقۇچىمىز ئاللانىڭ تەقدىرى بىلەن سىزنى باغلاپ ئوردىدىن زىندانغا ئېلىپ كېتىۋاتقاندا قەسىر دېرىزىسىدىن كۆرگەنىدىم. شۇ دەقىقىدىن باشلاپ ئىشقىڭىزغا مۇپتىلا بولدۇم. ئاللادىن تىلىدىم. بىرنەچچە ئايدىن بېرى سىزدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇش كويىدا ئويلىنا-ئويلىنا ئاخىرى تەۋەككۈل قىلىشقا بەل باغلاپ، بۇۋاق ۋاقتىمدىن تارتىپ تەربىيەت قىلىپ چوڭ قىلغان بۇۋى ھەجەر ئېنىك ئانامغا بۇ سىرىمنى ئېيتتىم. ئۇ ماڭا بەكمۇ كۆيۈنەتتى، سۇلغۇن ھالىمغا، كۆز ياشلىرىمغا چىداپ تۇرالماي، خۇپيانە ئوقۇشۇپ، سىزنىڭ كىملىكىڭىزنى بىلىپ مېنى خەۋەردار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن سىزگە بولغان غايىۋانە ئىشقىمغا ياغ چېچىلغاندەك بولۇپ، پىراقىڭىزدا يۇرەك باغرىم داغلاندى. ئاھ، مەن بۇ دۇنياغا تۆرەلمىسەم بوپتىكەن. تۆرەلگەن بولسامۇ سىزنى كۆرمىسەم بوپتىكەن... تاقىتىم تاق بولۇپ تاماقتىن قالدىم. شۇ ھالدا بۇۋى ھەجەر ئېنىك ئانام سىزگە قارايدىغان زىندان قاراۋۇلى بىلەن كۆرۈشۈپ، كۆپ نەرسىلەرنى بېرىپ سىزگە نان-ئاش ئەۋەتىپ بېرىشىمگە

ئۇنى ماقۇل كەلتۈرۈپتۇ. مانا بۇگۈن‌جۈمە كۈنى بىرىنچى قېتىم ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن سىزگە نان-تاماق ئەۋەتتىم. مۇمكىن بولسا تاماق قاچىسىنى چىقارتقاندا ئىككى ئىلىك جاۋاب بېزىپ، سىزگە شەيدا كۆڭلۈمنى ئۈمىدۋار قىلغايسىز. سىزنى ئاللاغا تاپشۇردۇم.

دىدارىڭىزغا تەشنا مەشۇقىڭىزدىن".

سەئىدخان ھەيرەتتە قالدى. ئۇ شايىانىخان بىلەن «ئەخشىد توختا-مى» تۇزگەندىن كېيىن ئەنجان ئارقىلىق موغۇلستانغا قايتقان ئاتا-ئانىسى، ئاكا-ئىنىلىرىنى ناھايىتى سېغىنغانىدى. ئۆزىنىڭ ئېلىپ قېلىنغىنىغا تولىمۇ ئەپسۇسلانغانىدى. خوجەنتتىن ئوخسىغا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن قايغۇسى تېخىمۇ ئاشتى. 12 ياش چېغىدا مىرزا ھەيدەرنىڭ ئۆگىتىشى بىلەن ياد ئېلىۋالغان «سۇرە يۈسۈپ» سۇرىسىنى ئوقۇش بىلەن زېرىكىشلىك، ئازاب-لىق زىندانىدىكى كۈنلەرنى ئۆتكۈزۈشكە باشلىغانىدى. كۈتمىگەن ئىش ئۇنىڭغا ئۈمىد بەخش ئەتتى.

سەئىدخان كۆزىنىڭ ئېچىشىپ ئاغرىغىنىغا قارىماي خەتنى ئۈچ قېتىم ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن، ئىشتىھا بىلەن غىزالاندى. زىندان تېمىدىكى ئۇچلۇق تاشنى ئوتتۇرا بارمىقىنىڭ ئۈچىغا پاتۇردى. قان چىقتى، چۆرىسى كەشتىلەنگەن ئاق قول ياغلىقىنى تىزىغا قويۇپ:

"ئى گۈزەل دىلرەبا، ئاللا سىزگەرەھمەت قىلسۇن. سەئىدخان" دېگەن سۆزنى قان بىلەن يازدى. ئاندىن باش بارمىقىنى قان چىقىپ تۇرغان ئوتتۇرا بارمىقىنىڭ ئۈچىغا چىڭ بېسىپ تۇرۇپ قانىنى توختاتتى. ئۇنىڭ چىرايى ئاپتاپتەك ئېچىلىپ روھلىنىپ كەتكەندى. خەتنى پىيالە ئىچىگە سېلىپ داستىخانغا ئوراپ سېۋەتكە سالدى. ھەمياندىن ئىككى تىللانى ئېلىپ ئۈستىگە قويدى. بىر چاغدا تاتا لەپپەكشىپ، سېۋەت يۈقىرىغا تارتىلدى. سەئىدخان قاراپ زىندان ياساۋۇلىنى كۆردى.

ھەر كۈنى نامازدىگەر ۋاقتىدا ئىككىنچى قېتىم سېۋەت چۈشەتتى. مېزىلىك تاتلىقنى يەپ، ئانار شەربىتىنى ئىچىپ، ئۇنىڭ سالامەتلىكى خىلىلا

ئەسلىگە كېلىپ قالغاندى.

بەزى كۈنلىرى ئۇنىڭ ئېسىگە ئەنجان يولىدا دەريا بويىدىكى قاشالىق باغدا ئۇچرىتىقان ھېلىقى قىز كېلەتتى. گويا بۇ تاماقلارنى شۇ قىز چۈشۈرگەندەك ھېس قىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن قايتا دىدار كۆرۈشۈش ئارزۇسىدا بولاتتى.

بارات ئېيىدا[1] ئۇنىڭغا كۈجە، سۈمۈلەك ئېتىپ چۈشۈردى. سەئىدخان ھەر يىلى ئالاھىدە ساناپ ئېتىلىدىغان بۇ ئاشلارنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى. ئۇ نوروز كۈنى سېۋەتتە كۆك چۆچۈرىسى بىلەن بۆدىنە كاۋېپىنى كۆرۈپ زىيادە خۇش بولدى. ئاق يىپەك ياغلىققا ئورالغان قىزىرىپ پىشقان بىر سامسا، ئۇچ تال غورا، بىر تال ئۇزۇن قارا چاچنى كۆرگەندە ھاياجاندىن يۈرىكى تېپچەكلىدى. سامسا تونۇردىن يېڭى قومۇرۇلغاچ شۇنداق قىزىق ئىدى. سەئىدخان سامسىنى قىزنىڭ يۈرىكىگە قىياس قىلدى. "يۈرىكىم مانا شۇ سامسىدەك پىراق ئوتىدا پۈچۈلانماقتا" دېگىنى بولسا كېرەك. بۇ ئۇچ غورىچۇ؟ ئۇچ كۈنگە بىشارەت، بىر تال قارا چاچچۇ؟ مىرزا ھەيدەر: "چاچ — ئايالالارنىڭ سىرى" دەپ بەرگەنىدى. خوش، شۇنداق بولسا قانداق مەنە چىقىدۇ؟ — ئۇ ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ "ھە، مانا تاپتىم، چاچنىڭ قارىلىقى — كېچىگە بىشارەت. بۈگۈندىن باشلاپ ئۇچ كۈن ئۆتسە، ئىندىنلىققا كېچىدە ئۇ كېلىدىكەن" دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. "راست، شۇنداق بولامدۇ-بولمامدۇ؟ بۇ ئاللانىڭ ئۆزىگە مەلۇم. شۇ پاك مۇھەببەتكە مۇپتىلا بولغان قىزنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغىن ئۇلۇغ ئاللا" دەپ دۇئا قىلغاندا، ئۇنىڭ كۆزىگە "ئېتەكنى تىللا بىلەن ئاسان توشقۇزغىلى بولمايدۇ" دېگەن ئاشۇ قىز كۆرۈنگەندەك بولدى. "ئەجەب ھال... بۇ دۇنيا ئۆزىنىڭ ئاجايىپلىقى بىلەن شۇنداق گۈزەل، جەلپكارمىدۇ؟ ياكى ئىنسان ئۆز خاھىش-مۇھەببىتى بىلەن ۋىسالغا يېتىش كويىدا تۇرمۇشنى شۇنداق

---

① بارات ئېيى — 3-ئاي.

سىرلىقلاشتۇرۇۋەتكەنمىدۇ؟" سەئىدخان ئويلاپ ئولتۇرۇپ تاماقنى بىر غورا بىلەن يېدى. "سامسىنى ئەتە ئەتىگەن بىر غورا بىلەن يەيمەن. ئۆگۈنى يەنە بىر غورىنى يەيمەن. ئو دىلرەبا بىلەن خۇدا خالسا ئىندىنلىقتا كېچىسى دىدار كۆرۈشىمەن. «سۇرە يۈسۈپ»نى ئوقىغانلىقىمنىڭ خاسىيىتىدىن شۇنداق بولۇۋاتسا كېرەك." سەئىدخان بوشىغان قاچىلارنى سېۋەتكە سالىدى. بويىنىدىكى تۇمارنى ئېلىپ ياغلىقتا ئوراپ ئۇنىمۇ سېۋەتنىڭ بىر بۇرجىكىدە قويدى. سېۋەت تارتىلىپ زىنداننىڭ ئۇستىگە چىقىپ كەتكىچە قاراپ تۇردى.

2

شايىانخان سەمەرقەنتكە كېلىپ كۆك سارايدا تەختكە ئولتۇردى ۋە ئالتە ئايىنى ئەيش-ئىشرەت بىلەن ئۆتكۈزدى.

ئەبۇ سەئىد مىرزا زامانىدا ھەشەمەتلىك ياسالغان بۇ سارايدا ھەم تەختتە ئولتۇرۇش، ھەم جاندىن جۇدا بولۇشتىن ئىبارەت ئىككى دەبدەبىلىك، قورقۇنچلۇق ئىش ئادا قىلىنىپ كېلىۋاتاتتى. سۇلتان مەھمۇدخاننى موغۇلىستانغا كەتكۈزۈۋېتىپ كۈچىيىپ قالغان شايىانخان كۆك سارايدىكى تەخت ئۇستىدە خۇراسان، خارەزىم، ئىران تەرەپلەرگە كەتكەن ئايغاقچىلاردىن ئۇچۇر كۈتۈپ خىيالغا چۆككەنىدى. "پۇرسەت كەلدى، ھۇسەيىن بايقارانى مەغلۇپ قىلىپ خۇراسانىنى ئىلكىمگە ئالسام، خارەزىم دەرۋازىسى ئۆزلۈكىدىن ئېچىلىدۇ. خۇسراۋ شاھمۇ كاللىسىنى قولتۇقىغا قىسىپ ئالدىمغا كېلىدۇ..."

— ئى شاھلارنىڭ شاھى، ئەھمەد تەنبەل ئالىبىلرىغا تۆزكورلۇق قىلىپ ئىسيان كۆتۈرۈپتۇ. ئەنجاندىن ئايغاقچى كەلدى، — دېدى جانىبەگ تەزىم بىجا كەلتۈرۈپ.

شايىانخاننىڭ ماڭلىيىدىن سوغۇق تەر چىقىپ كەتتى. ئو ئۆمەر

شەيخ مىرزا ۋاپات بولۇش بىلەنلا ئۇنىڭغا ئاسىيلىق قىلىپ، ئۆزى تەرەپكە ئۆتكەن ئەھمەد تەنبەلگە بۇ چاغقىچە ئىشىنىپ كەلگەنىدى.

— نېمە دېدىڭ؟ ئەھمەد تەنبەل ھالىغا باقماي ماڭا قىلىچ كۆتۈرۈپتىمۇ؟ — دېدى سوغۇق كۈلۈپ، — ئۇنداق بولسا مەن ئۆزۈم ئاتلىنىپ مەرھۇم ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ روھىنى خۇش قىلىپ قويايى. بۇگۈن كەچ پۇتۇن ئەسكەر ئاتلانسۇن!

— خوپ شاھىم.

جانبەگ نامازدىگەرگە قالماي سەمەرقەنتتىكى بارلىق ئەسكەرلەرنى ئاتلاندۇردى. ئۇلار تېرەك ياپراقلىرى تەڭگە بولغاندا ئوخسىغا يېتىپ كەلىدى. ئەھمەد تەنبەلمۇ ئاتلىنىپ چىققانىدى. ئۇ كۆڭلىدە ئوخشى ھاكىمى بايزىدنى ئۆزىگە ھەمكارلىشىدۇ دەپ بىلەتتى. ئەمما ئۇنداق بولمىدى. بايزىد شايبانىخان تەرەپتە تۇردى. جەڭ قاتتىق بولدى، جانبەگ قوشۇنىنىڭ خىللانغان قىسمىنى ئەھمەد تەنبەل ئەسكەرلىرىنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇن ئۆتكۈزۈۋالدى. ئىككى ئارىلىقتا قالغان ئەھمەد تەنبەل ئاخىرى ئەسىرگە چۈشتى. ئۇ شايبانىخان ئالدىغا ئېلىپ كېلىنگەندە پۈتى ۋە ئوڭ مۇرىسىدىن زەخمىلەنگەنىدى.

— سەن ئەزەلدىن ۋاپاسىز قۇل ئىدىڭ، ئېشەككە مۇڭگۈز بەرمىگەندەك، ئاللاتائالا ساڭا پادىشاھلىقنى نېسىپ قىلمىدى. ئۇلۇمۇڭ ئالدىدا بۇنىڭغا ئىقرارمۇسەن؟ — سورىدى شايبانىخان چىرايى قارىداپ كەتكەن ئەھمەد تەنبەلدىن.

— راست، دېدىڭ زالىم، — دېدى ئەھمەد تەنبەل كۆكرىكىنى كەرگەن ھالدا، — مەن ئۆز پادىشاھىمغا ئاسىيلىق قىلغانىدىم، بۇگۈن ئۇنىڭ جازاسىنى تارتىۋاتىمەن، قېنى چېپىپ تاشلا!

— بوينۇڭدىن ئەمەس، پۈتۈڭدىن چانايمەن. جاللات!

يۈزىگە قارا نىقاپ تارتقان ئىككى جاللات ئەھمەد تەنبەلنى سۆرىگىنىچە ئېلىپ چىقىپ، ئەسىر چۈشكەن ئەسكەرلىرى ئالدىدا پۈتىدىن بېغىشچە

پالتا بىلەن چاناپ ئۆلتۈردى.

شايبانىخان غەزەپلەنگەنىدى. ئۇ سەمەرقەنتكە قايتماي ھىسار، قۇندۇز تەرەپكە يۈرۈش قىلدى. ئاتلىنىش ئالدىدا ئەنجان ۋىلايىتىگە جانىبەگ سۇلتاننى ھاكىم قىلىپ، سەئىدخاننى ئۇنىڭغا تاپشۇردى.

— بۇ جاھىل شاھزادىگە كۆن نۇرىنى كۆرسەتمەك. خۇراسانىنى ئالغىنىمدىن كېيىن مۆمىن مىرزىدەك[1] بۇ دۇنيانىڭ ئازابىدىن ئۇنى قۇتۇلدۇرىمەن.

— خوپ شاھىم.

جانىبەگ سۇلتان بىلەن بايىزىد سەئىدخان يانقان زىندانغا كەلدى. ئۇنى قاراڭغۇ زىندانىدىن چىقاردى.

— شاھزادەم، سىز ئەركىنلىككە چىقتىڭىز. ئەمدى مەن بىلەن ئەنجانغا كېتىسىز.

سەئىدخان بۇنىڭغا بىردىنلا خۇشال بولۇپ كەتمىدى.

— كەتمەيمەن. ئوخسىدا قالىمەن — دېدى ئۇ قەتئىيلىك بىلەن.

— كېتىسىز شاھزادە. خانىڭ ئەمرىگە قارشى تۇرغىلى بولمايدۇ، — زەردە قىلدى بايىزىد قوڭۇر ساقىلىنى سىقىمداپ تۇرۇپ.

— مەن ئەھدىمنى بۇزالمايمەن، — سەئىدخانىڭ چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى.

— كىم بىلەن ئەھدى قىلىشقانىدىڭىز؟ — سورىدى بايىزىد ھەيران بولۇپ.

— قىزىڭىز بىلەن.

— قايسى قىزىم بىلەن؟

— ئۇنى تېخى بىلمەيمەن.

— ياتلىق قىلىنمىغان بىرلا قىزىم بار. ئەگەر شەرىئەت ھۆكۈمىگە

---

① مۆمىن مىرزا — پادىشاھ ھۈسەيىن بايقارانىڭ نەۋرىسى بولۇپ، ھۈسەيىن بايقارا چۈشۈرگەن يارلىقتا ئاساسەن زىندانىدا قەتلى قىلىنغان.

خلاپ هالدا نامەھرەم ئىشلارنى قىلىپ يۈرگەن بولسا كاللىسىنى ئۈزۈپ تاشلايمەن، — دېدى بايزىد ساقاللىرىنى تىترىتىپ. ئۇنىڭ چېقىر كۆزلىرىگە قان تولدى.

سەئىدخان ئۆزىنىڭ خاتا قىلغانلىقىنى بىردىنلا سېزىپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇ باغرى تاش ئاتا ئالدىدا قىزىنىڭ سىرىنى ئاشكارىلىماسلىقى كېرەك ئىدى. ئەپسۇس، گۈدەكلىك قىلىپ قويغانلىقىنى بىلىپ لەۋلىرىنى چىشلەپ قانىتىۋەتتى.

— جانىبەگ سۇلتان، بۇ شۇم ئېغىز شاھزادىنى ئېلىپ كېتىۋېرىڭ، بىنومۇس قىزىمنىڭ جازاسىنى ئۆزۈم بېرىمەن.

بايزىد زىندانىدىن ئوردىغا كېلىپ، ئەڭ كىچىك قىزى گۈلسۇرۇخنى ئالدىغا چاقىردى. بۇگۈن كېچە سەئىدخان بىلەن ئۇچرىشىش ئۈچۈن ئېنىك ئانىسى بىلەن تەييارلىق قىلىۋاتقان قىز ئەجەبسىنغان ھالدا ئاتىسىنىڭ ئالدىغا چىقتى.

— سەن سەئىدخاننى بىلەمسەن؟

قىزىنىڭ يۈزى شەلپەردەك قىزىرىپ تۇرۇپ قالدى.

— خۇدا ھەققى، راست گەپ قىل. سەئىدخاننى بىلەمسەن؟

— ئاللا ماڭا بىلدۈرگەن ئاتا، — ئاستا جاۋاب بەردى قىز.

— ئۇنىڭ بىلەن ئەھدى قىلىشقانمۇ؟

— بىز يۈزتۇرانە ئەھدى قىلىشقان ئەمەس.

— مۇنداق-دە، — دېدى بايزىد، ئۇ قىزىنى ئۆزى ئىخلاس باغلىغان بابۇر مىرزىغا ياتلىق قىلىشقا ئەھدى قىلغانىدى. شۇنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ سورىدى:

— قانداق ئەھدى قىلىشقان؟

— بۇگۈن كېچە ئۇچرىشىشقا.

— قانداق ئۇچرىشىشقا؟

— بۇنى ئېيتالمايمەن، — قىز ئاتىسىنىڭ ئەلپازىدىن قورقۇپ ئولتۇ-

رۇپ قالدى.

— ناھايىتى ئوبدان، قىزىم، سەن ئۆز بەختىڭنى يوقىتىپلا قالماستىن، ھاياتىڭنىمۇ ئاخىرلاشتۇردۇڭ، خەير، بۇمۇ نەقەدىر، جاللات!

كۆك كىيىملىك، يۇزىگە نىقاپ تارتقان دوغلاق بىر ئادەم ئۇنىڭ ئالدىدا تىز چۆكتى.

— بۇ شەرمەندىنى ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىپ قوي، — دېدى بايىزىد قەھرى بىلەن ۋارقىراپ، — قوشخانىغا تېز ئېلىپ چىق!

— دادا، بۇ نېمە قىلغىنىڭىز؟! ئانا...ئانا...، — گۈلسۇرۇخنىڭ نالىسىغا ھېچكىم جاۋاب بەرمىدى.

جاللات ئۇنىڭ قارا چاچلىرىنى قامالاپ تۇتۇپ سۆرىگىنىچە "قوشخانا" دەپ ئاتالمىش ئادەمنى ھەرخىل ئوسۇل بىلەن يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش ئۆيىگە ئېلىپ كىردى. ئۆي ھاكىم ئوردىسىنىڭ يان تەرىپىدە بولۇپ، ئەتراپىنى ئېگىز ئۆسكەن سۇۋادان تېرەكلىرى ئوراپ تۇراتتى. ھېچقايسى پادىشاھقا بويسۇنۇشنى خالىمايدىغان بايىزىد ئۆزىگە قارشى چىققان ھەرقانداق ئادەمنى كەچۈرمەيتتى. ئوخسىدا پادىشاھتەك ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. ئىرادىسىگە خىلاپلىق قىلغۇچىنى ياش-قېرىلىقىغا قارىماي ئۆلۈمگە بۇيرۇيتتى. پادىشاھ بابۇر مىرزىغا ئاتاپ قويغان قىزىنىڭ "نومۇسسىزلىقى" ئۇنىڭ ئوغلىنى قاينىتىپ غەزەپ-قەھرىنى ئاشۇرغانىدى. سۆرۈلۈپ كېتىۋاتقان قىزىغا قاراپ يۈرىكى پىچاق ئۇرۇلغاندەك زىڭىلداپ كەتكەن بولسىمۇ، مەڭزىدىن ئاققان ياشنى يەڭ ئۇچى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ، "سېنىڭ تەقدىرىڭ شۇنداق ئىكەن شۇم!" دەپ كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى.

3

جاللات ئاستا ماڭدى، ئۇ بايىزىدنىڭ ئۆز قارارىدىن بېنىپ دەرھال ئادەم ئەۋەتىپ قىزىنى ياندۇرۇپ كېتىشىنى ئويلىمىدى قىلاتتى. كۆپ ئادەملەر-

نىڭ بېشىنى كەسكەن بولسىمۇ، بۇ گۈزەل قىزغا كەلگەندە ئۆزىنىڭ بايىزىد-تىن باغرى يۇمشاق ئىكەنلىكىنى سەزدى. لېكىن ئادەم كەلمىدى. ئۇ گۈلسۇ-رۇخنى قاراڭغۇ قۇشخانىغا ئېلىپ كىردى. بۇ ئۆي گۆرەڭ جىمجىت ھەم سۇرلۇك ئىدى. جاللات ئەتراپقا قاراپ-قاراپ قويۇپ قىزنىڭ يۈزىدىكى چۈمبىلىنى قايرىدى. "ئاھ خۇدا، نېمىدېگەن لەۋەن نازىنىن قىز بۇ! ئۇنى ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلغىچە پېقىرغا خاتۇن قىلىپ بېرىشنى راۋا كۆرسەڭ بولماسمىدى؟ دۇنيادا مەن بۇنداق گۈزەل قىزنى كۆرۈپ باقمىغان..." — ئۇ ئويلاپ تۇرۇپ قالدى-دە، بىردىن سۇرلۇك چىرايىدا بۇرۇن كۆرۈلۈپ باقمىغان غەلىتە تەبەسسۇم پەيدا بولدى ۋە قىزنى چاك قۇچاقلاپ يۈز-كۆزلىرىگە سۆيۈپ كەتتى. گۈلسۇرۇخ ئۇنىڭ ساقال باسقان يۈزىگە بىر تەستەك ئۇردى.

— ئى قارا كۆڭۈل نامەرد، ھوشۇڭنى يىغىپ، ئاتامنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىل.

جاللات شاپىلاق تەگكەن مەڭزىنى سىلاپ ھەجايدى.

— مەلىكەم، باغرى تاش ئاتىڭىزنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلغۇم يوق. مەن سىزنى يىراقلارغا ئېلىپ كېتەي دەيمەن. ئەمدى سىز ئازاد، — جاللات ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ قويا ئوچۇق ئىشىك تەرەپكە تارتتى.

— ئىپلاس قولۇڭنى پاك تېنىمگە تەگكۈزگۈچى بولما ئەبلەخ! — دېدى قىز قولىنى تارتىۋېلىپ، — ئاتامنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلمىساڭ بېرىپ ئۆيىتمەن، — گۈلسۇرۇخ ئىشىككە قاراپ ماڭدى. جاللاتنىڭ يۈزلىرى چىملىداپ، لەۋلىرى تىترەپ ئاغزىغا سۆز كەلمەي قالدى. ئۇ قىزنىڭ قارا چاچلىرىدىن بىر تارتىپلا يەرگە ياتقۇزدى. "ئىشكىنى ئەجەب ئەتمەپتە-مەنا" دېدى ئۇ پىچىرلاپ. ۋەھىمە باسقان ھالدا بىر قولى بىلەن قىزنىڭ پىشانىسىنى يەرگە قاتتىق بېسىپ، ئالماس زۇنnar ئېسىلغان بوينىغا كۆز تىكتى. قاپقارا كىرپىكلەر يۇمۇلۇپ، ئۇنىڭ ھايات چىرىغىنى يوشۇرغاندى. پەقەت گۈل ياپرىقىدەك لەۋلىرى تىترەپ بويۇن تومۇرلىرى لىپىلداپ تۇراتتى. جاللات گەز باغلاپ كەتكەن بېرىق كالپۇكىنى يالاپ، ئۇنىڭغا خەنجەر ئۇرۇش ئالدىدا ئاخىرقى قېتىم سۆيۈۋالماقچى بولۇپ ئېڭىشتى. شۇ چاغدا

ئىشكتىن يۈزىگە نىقاپ تارتقان بىر چەۋەنداز ئېتىلىپ كىرگىنىچە جاللاتنىڭ ئىككى تاغقى ئارىسىغا خەنجەر ئۇردى. جاللات ئاغرىقتىن تولغىنىپ يېنىچە يىقىلدى. ئاغزىدىن بۇلدۇقلاپ قان چىقتى. خارتىلداپ پۈت ئېتىشقا باشلىغاندا نىقاپلىق ئادەم گۈلسۇرۇخنى يۆلەپ تۇرغۇزدى، قىزنىڭ ئۇزۇن، قارا كىرپىكلىرى بىر ئېچىلىپ، بىر يېپىلىپ ئاخىرى بىراقلا ئېچىلدى. ھايات چىرىغى پاللىدا يېنىپ ئالدىدا تۇرغان نىقاپلىق ئادەمنى ۋە يەردە سۇنايلىنىپ ياتقان جاللاتنى كۆردى.

— سىز سەئىدخانمۇ؟ سىزنىڭ كېلىپ قۇتۇلدۇرۇۋېلىشىڭىزنى ئاللادىن تىلىگەنىدىم، — دېدى قىز ئاران سۆزلەپ.

نىقاپلىق ئادەم نىقابىنى ئېلىۋەتتى. قىز بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان نەۋقىران يىگىتنى كۆردى. "سەئىدخان شۇ! — ... ئاھ خۇدا! ئۇنى مېنى قۇتۇلدۇرۇشقا ئەۋەتىپسەن!..."

— مېنى بۇ ئۆلۈم ساريىدىن تېز ئېلىپ كېتىڭ شاھزادە.

يىگىت سەل ھەيران بولغان ھالدا قىزنىڭ قولىدىن تۇتۇپ يېتىلگىنىچە "قۇشخانا"دىن چىقتى. تېرەككە باغلاپ قويۇلغان تورۇقنى يەشتى-دە، سەكرەپ مىنىپ قىزنى ئالدىغا ئالدى.

— چۇھ بايقۇش!

ئات ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى. بىردەمدىن كېيىن دەرەخلەر ئارىسىدا كۆزدىن غايىب بولدى.

ئون ئالتىنچى باب

ئانا دۇئاسى

1

— شاھزادە، مەن شايبانخاندەك قانخور ئەمەسمەن. يېنىمدا ئەر-كىن-ئازادە، قەدرى-قىممىتىگىز بىلەن تۇرۇشقا ئىشىنەمسىز؟

— ياق، سۇلتان ئاغا، مەن ئىشەنمەيمەن. سۇلتانلارنىڭ قان ئاققۇز-مايدىغىنى يوق. مەنمۇ سۇلتان بولۇشنى ئارزۇ قىلمەن ۋە شۇ ئارزۇغا يېتىش ئۈچۈن جان تىكىپ كۈرەش قىلمەن. شۇنداق ئىكەن قانداقمۇ قان تۆكمەي سۇلتان بولالايمەن؟ قان تۆكمەيدىغان سۇلتان دۇنيادا يوق. — شاھزادە، سۆزىگىز ناھايىتى ئورۇنلۇق. قان تۆكمەيدىغان سۇلتاننىڭ يوقلۇ-قى راست. ئەمما قانخورلۇق — بۇ باشقا. شايبانخان باشقىلارنىڭ قېنىنى تۆكمەكتە. ئاقۇۋەت ئۆزىنىڭمۇ قېنى تۆكۈلىدۇ. گەرچە مەن ئۇنىڭ يېقىن سەركەردىسى بولسامۇ، ئۇنىڭ بىلەن بىر يولدا ئەمەسمەن. بۇنى چۈشىنىپ قالسىز. ئەنجانغا بارغاندا مەن سىزنى ئۆز بالامدەك ئاسرايمەن.

جانىبەگ سۇلتان سەئىدخاندىن جاۋاب كۈتمەي، ئات چاپتۇرۇپ ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىغا ئۆتتى. شاھزادە تىزگىنىنى تارتىپ ئاتنى توختاتتى. "ئۇ قىزنىڭ ھالى نېمە بولغاندۇ؟ راستىنلا ئاتىسى ئۇ قىزنى ئۆلتۈرۈۋېتەر-

مۇ؟ ئەجەب ئامالسىز بولۇپ قالدىما. ئۇنى شۇ ھالدا تاشلاپ كېتىشىم نامەردلىك بولماسمۇ؟" ئۇ ئېتىنى ئارقىغا بۇراپ قامچا ئۇردى. ئەمما جانىبەگنىڭ بىرقانچە بەگ-سپاھلىرى ئۇ يېراقلىماي تۇرۇپلا توسۇۋالدى.

— شاھزادە، سىز ئارقىغا قايتىڭ. ناھەق ئۆلۈمگە ئۆچرايسىز، — دېدى تېز يېتىپ كەلگەن جانىبەگ سۇلتان، — سائادەت ئالدىڭىزدا.

— مەن ئۇ بىگۇناھ قىزنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىپ ئۆزۈم ھايات قالسام خۇدا راۋا كۆرەمدۇ؟ جانىبەگ ئاغا ...؟ — چېكە تومۇرلىرى كۆپكەن سەئىدخان "يولۇمنى توسما" دېگەن مەنىدە ئۇنىڭغا تىكىلدى.

— جانابى ئاللا راۋا كۆرمىگەن بولسا سىز شۇ يەردىلا قەتلى قىلىنغان بولاتتىڭىز. ھالبۇكى ئۇ قىزنى ئۆز ئاتىسى بولغان بايىزىدنىڭ ئۆلتۈرۈشمۇ ناتايىن. بۇ يەردىكى ھېكمەت ئالدىمىزدىكى مەنزىللەردە ئېچىلغۇسى شاھزادە. ئارقىغا يېنىڭ — ئاللانىڭ ئەمرىگە مۇخالىپ كېلىدۇ.

سەئىدخان ئېتىنى بۇراپ ھېچكىمگە سۆز قىلماستىن يەنە ئەنجانغا قاراپ يول ئالدى. جانىبەگ سۇلتان ئۇنى قاچۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن خوجا ئېلى باشچىلىقىدا يەتتە-سەككىز ياساۋۇلنى ئۇنىڭغا قارىتىپ قويدى. ئۇ ئەنە شۇنداق ئىززەت-ئېكرامىلىق تۇتقۇن بولۇپ ئەنجانغا كەلدى. مەرھۇم چوڭ ئانىسى ئېسەن دۆلەت بېگىمنىڭ تاشلىنىپ قالغان بېغىدا تۇردى. ھېچكىمگە ئارىلاشمىدى. ئاتا-ئانىلىرىدىن، ئۇرۇق-تۇغقانلىرىدىنمۇ خەۋەر ئالالمىدى. ئۇ ئۆزى ئېتىكىگە تىللا تاشلاپ بەرگەن شوخ قىز بىلەن ئۆزىگە غايىبانە ئاشىق بولغان بايىزىدنىڭ قىزىنى ئويلاپ، كۈنلەرنى خامۇش ئۆتكۈزەتتى. ئۇنىڭغا قاراۋاتقان خوجا ئېلى شارابخور ئادەم ئىدى. ئۇ سەئىدخاننى ياقتۇرۇپ قالدى. گايىدا:"بۇيىگىت پادىشاھ بولسا مېنى ۋەزىر قىلارمۇ؟" دېگەن ئوي ئۇنىڭ كۆڭلىدە تېخىمۇ شېرىن خىياللارنى پەيدا قىلاتتى.

— شاراب خېمىردىن قىل سۇغۇرغاندەك ئادەم كۆڭلىدىكى غەمنى سۇغۇرۇپ ئالىدۇ، شاھزادە شاراب ئىچ! ئىشلىرىڭ بۇنىڭ بىلەن ئوڭشىلىپ كېتىشىمۇ مۇمكىن، — دەيتتى ئۇ پات-پات. سەئىدخان ئۇزۇم شارابىدىن

ئىچتى. ئۆزىنى يېنىك ھېس قىلدى. جانىبەگ ھسارنى ئېلىپ قۇندۇزغا يۈرۈش قىلغاندىمۇ شارابقا ئۆگىنىپ قالغان سەئىدخاننى ئۆز يېنىدىن ئايرىمىدى. ئەمما جەڭگە قاتناشتۇرمىدى. خۇددى قەپەزگە سولانغان لاچىن-دەك ئۇنىڭ ئىچى سىقىلىپ ھېچكىمگە گەپ قىلماس بولۇۋالدى. موغۇلىس-تانغا ئاتا-ئانىسىنىڭ يېنىغا قېچىپ كېتىش ئۈچۈن خۇپيانە ھەرىكەت قىلىشقا باشلىغانىدى. بۇ شاھزادىگە چىن كۆڭلىدىن ئىخلاس باغلىغان خوجا ئېلى ئەسىر چۈشۈپ جانىبەگ ئەسكەرلىرىگە قوشۇۋېتىلگەن سۇلتان مەھمۇدخان، ئەھمەدخاننىڭ نەۋكەرلىرىدىن 17 ئادەمنى ئۇنىڭ بىلەن ئايرىم-ئايرىم ئۇچراشتۇردى.

— مەن ئەمدى تاقەت قىلىپ تۇرالمايمەن قېرىنداشلىرىم، يۈرىكىم ئاغزىمغا تىقىلدى. دۈشمەن ئىسكەنجىسىدىن قېچىپ قۇتۇلماقتىن باشقا چارە يوق ئىكەنلىكىنى بىلىپ يەتتىم. ئەگەر ماڭا ھەمراھ بولۇشنى خالىساڭلار، سىلەرنى خەلقى ئالەم ئالدىدا يەرگە قارىتمايمەن.

— شاھزادەمگە جېنىم پىدا، — دېدى ئۆزىنى سەئىدخانغا بېقىن تۇتقان خوجا ئېلى. باشقىلارمۇ ئۇنىڭغا سادىق بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

2

سەئىدخان ئەھمەد تەنبەلنىڭ نازارىتى ئاستىدا، ئۇ قەيەرگە بارسا شۇ يەرگە ئېلىپ بېرىلاتتى. شۇنداق يول يۈرۈپ كۆپ ئادەملەر بىلەن تونۇشتى، سىرداشتى، ھسارىدىن قۇندۇزغا كېتىۋاتقاندا خوجا ئېلى ئۇنىڭغا ئىچ-باغرىنى تۆكۈپ دېدى:

— مىرزا ئابابەكرى ئاقسۇنى بىسىۋالغاندا، ئاتا-ئانام باشلىق نەچچە يۈز ئادەمنى بوغۇزلىتىپ، ئاققان قاندا تۇغمەن چۆگىلەتكەنىدى، مەن

كېچىسى ئۇچتۇرپانغا قېچىپ كەتكەنىدىم. ئۇ يەردىمۇ تۇرالماي سېرىق قول،[1]قارا قول[2]تەرىپلەرگە باردىم. ئاخىر ئەنجانغا كېلىپ بالا-چاقىلىق بولۇپ تۇرۇپ قالغانىدىم. بۇ يەردە كۈنۈم خېلى ئوبدام ئىدى. ئەسلىدە مەن سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىغا نەۋكەر ئىدىم. ئارزۇيۇم سۇلتانىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ بەگ بولۇش، سەردار-ئەمىر بولۇش ئىدى. سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا قازا قىلغاندىن كېيىن ئالەم مالىمانلىشىپ كەتتى. شېرىن ئارزۇلىرىم سۇغا چىلاشتى. ئەنجان قولدىن-قولغا ئۆتۈپ تۇردى، بىر كۈنى نامەلۇم بىر توپ ئادەم ئۆيۈمگە باستۇرۇپ كىرىپ: "سەن ھېيلىگەر ئالدامچى، قانچە-قانچە ئادەملەرنى سۇلتانغا چېقىپ نابۇت قىلدىڭ، ئەمدى ئۆلارنىڭ قىساسى ساڭا كەلدى، ئېيلەخ"، دەپ ھاقارەتلەپ، كۆز ئالدىمدا ياش ئامراق ئايالىمنى نەيزە سانجىپ ئۆلتۈردى. ئىككى نارسىدە بالامنىڭ چاتىرىقىنى كېرىپ ئىككى پارە قىلىۋەتتى. مېنى باغلاپ ناله-زارىمغا قارىماي دەريانىڭ تاشلىۋەتتى. ئادەمنىڭ ئەجىلى توشمىسا تۇغمەن كويلىسىدىن ساق چىقىدۇ دېگەن گەپ راست ئىكەن. دەريادا ئېقىپ بېرىپ بىر توسمىغا ئۇرۇلدۇم. قارىسام سال ئىكەن. سالچىسى مېنىسى سۇدىن تارتىپ چىقاردى. " سۇ ئۇزۇشكە ماھىر ئىكەنسەن، شۇنچە ئۇلۇغ سۇد ا قولۇڭ باغلاقلىق تۇرۇپمۇ ئۆلمەپسەن" دېدى. مەن ئاللانىڭ شۈكرىنى قىلىپ سەمەرقەنتكە باردىم. ئۇ يەردە شايبانىخان ياساۋۇللىرى تۇتۇۋالدى. "شاھلارنىڭ شاھى سۇلتان مۇھەممەد شايبانىخانغانەۋكەرىمىز ئۇچۇن ئەنجاندىن كەلدىم" دەپ تۇرۇۋالدىم. جانىبەگ مېنى نەۋكەرلىككە قوبۇل قىلدى. بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ كېلىۋاتىمەن. سەئىدخان، سەن مەن تۇغۇلغان ئەلنىڭ خانىغا ئوغۇل ئىكەنسەن، ئىرادەڭ كۈچلۈك، ئارزۇ-تىلەكىڭ يۇكسەك ئىكەن. سەن قەيەرگە باشلىساڭ شۇ يەرگە بارىمەن. سۆزۈمدە تۇرمىسام، بۇ ئالەمدىمۇ تۇرماي!

---

① جاي ئىسمى.
② جاي ئىسمى.

خوجا ئېلى قەسەم بىلەن سۆزىنى تۈگەتتى. ئۇنىڭ يېنىدىكىلەرمۇ قەسەم ئىچىشتى.

— تەۋەككۇل قىلىپ بۇگۈن كېچە جانىبەگ ئەسكەرلىرىدىن ئايرىلىپ قۇندۇزغا بارايلى. ئۇ يەردە سۇلتان مەھمۇد مىرزىنى بۇلارنىڭ بېسىپ كىرىۋاتقىنىدىن ئاگاھلاندۇرايلى. بىز بىلەن بىرگە شايبانىخانغا قارشى جەڭ قىلىشنى خالىسا بىرگە جەڭ قىلىمىز. خالىمىسا ئاللا دىلىمىزغا سالغان ئەقىل بىلەن ئىش قىلىمىز.

خوجا ئېلى باشلىق 17 نەپەر كىشى سەئىدخاننىڭ سۆزىدىن چىقمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە ئالدى-كېيىن بولۇپ جانىبەگ ئەسكەرلىرى بىلەن بىرگە مېڭىشتى.

كەچ كىردى. ئاي قاراڭغۇسى ئىدى. بىر ئېقىن بويىدا جانىبەگ بارىگاھ قۇرۇپ ئەسكەرلىرىنى ئارام ئېلىشقا بۇيرۇدى. يول يۈرۈپ ھارغان ئەسكەرلەر قاتتىق ئۇيقىغا كېتىشتى. بىرىم كېچە بولغاندا سەئىدخان ئورنىدىن تۇردى. خوجا ئېلى ھەمراھلىرىنىڭ تەيياربولۇپ تۇرغانلىقىنى ئېيتتى.

— شەپە چىقارماي ئاتلىنىڭلار، — دېدى سەئىدخان.

— مەن يوللارنىڭ ھەممىسىنى بىلىمەن. سىلەرنى چىغىر يول بىلەن قۇندۇزغا ئۆزۈم باشلاپ بارىمەن، — دېدى خوجا ئېلى يولغا چۈشۈپ.

ئۇنىڭ كەينىدىن 17 كىشى بىر-بىرلەپ يولغا چىقتى. تاڭ ئاتقىچە ئۇلار ناھايىتى يىراقلاپ كەتتى. ئاتلىرى قارا تەرگە چۆمۈلدى. شۇنداق تېز مېڭىشتىكى، قورساق ئاچقاندا ئات ئۈستىدىلا غىزالىنىپ، بىر يەردە توختىماي بىرنەچچە كۈن يول يۈردى. ھاۋا تۇنۇق بولغاچقا قۇندۇزغا قايسى مەھەلدە كەلگەنلىكىنىمۇ بىلىشەلمىدى. دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە ياساۋۇللار ئۇلارنى ئارىغا ئېلىۋالدى ۋە سەئىدخاننىڭ تەلىپى بىلەن ئوردىغا ئېلىپ كەلدى. سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئېغىر كېسەل ئىدى. سەئىدخاننى تونىمىدى. ئۇنىڭ باش ۋەزىرى بولغان خۇسراۋ شاھ سەئىدخاننىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ دەسلەپ كۈلۈپ قويدى، كېيىن سوغۇق نەزەر بىلەن:

— سۇلتانىمىز مەھمۇد مىرزا ئېغىر كېسەل. جەڭ قىلىشقا قۇدرىتىمىز يەتسىمۇ، سۇلتانىمىزنى بىئارام قىلىشقا جۇرئىتىمىز يەتمەيدۇ. بىز شاپيانىخان بىلەن سۇلھى قىلىمىز. قايسى يول بىلەن كەلگەن بولساڭلار شۇنداق قايتىڭلار. بولمىسا پېشكەللىككە ئۇچراپ قالسىلەر، — دەپ قوغلىغاندەك دوق قىلدى.

سەئىدخان سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ خانىشى بولغان هاممىسى سۇلتان نىگار خېنىم بىلەنمۇ كۆرۈشەلمەي شۇ كۈنى كېچىسى يولغا چىقىپ كەتتى. جانىبەگ سۇلتانىنىڭ شۇ كۈنى هىسسارنى ئالغانلىق خەۋىرىنى ئاياغاچىلاردىن ئىشتىكەن خۇسراۋ شاھ سەئىدخانىنىڭ سۆزىگە ئىشەنمىگەنلىكى ئۈچۈن لۈنىنى قاتتىق چىشلىدى. ئۇ سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ بۇرۇنراق ئۆلۈشىنى خالىغانلىقى ئۈچۈن بۇ ئىشقا سەل قارىغانىدى.

سەئىدخان هەمراهلىرى بىلەن شۇ مېڭىشىدا 17 كۈن يول يۈرۈپ تاشكەنتكە كەلدى. سودىگەر قىياپىتىدە ياسانغان سەئىدخان تاشكەنتكە شاپيانىخان ئىگىدارلىق قىلىۋاتقانلىقىنى، تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ «ئەخشەت توختامى»غا ئەمەل قىلىپ ئىسسىق كۆل ئەتراپىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلدى. ئاتىسى سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئاقسۇدا ۋاپات بولغانلىقى خەۋىرىنىمۇ ئاڭلىدى. قارا كېچىدە بوۋىسى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ مەقبەرىسىگە چىقىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ قاتتىق يىغلىدى. ئاتىسىنىڭ روھىغا دۇئا قىلدى. ئانىسى بىلەن سالامەت دىدار كۆرۈشۈشنى تىلەپ ئىلتىجا قىلدى. ئۇ تاشكەنتتىن دەرھال كېتىش كېرەكلىكىنى چۈشىنىپ هەمراهلىرى بىلەن تاڭ سەھەردە ئاتلاندى. تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن ئۇچرىشىشقا شۇنداق ئالدىرىدىكى، ئاتلىرىنى سۇغىرىدىغان چاغدىلا توختاپ باشقا چاغدا دەم ئالماي ماڭدى. شۇنداق قىلىپ قانچە دەريا، تاغ-داۋانلاردىن ئۆتۈپ ئىسسىق كۆلگە يېتىپ كەلدى. سۇلتان مەھمۇدخان چوڭ ئاق ئۆيدە ئۇلارنى كۈتۈۋالدى. سەئىدخان باشتىن كەچۈرگەنلىرىنى قويماي سۆزلەپ بەردى.

— بەس، جىگىرىم، تولىمۇ نادانلىق قىلىپسەن. ھېلىمۇ خۇدا ساقلاپ بوسۇغامغا ئامان يېتىپ كېلىپسەن. ئەمدى ئاناڭنىڭ قېشىدا ئارام ئال. ئاتاڭ قازا قىلدى، ئاكاڭ مەنسۇرخان ھەرگىزمۇ ساڭا موغۇلستان شاھلىقىنى بەرمەيدۇ. مېنى پاناداپ كەلگەن ئىكەنسەن، بۇ يەر خىلۋەت، باشقا ئويدا بولماي ئىستقامەت قىل. شايىنىخان بىلەن جەڭ قىلىش كويىدا بولما. بىز جەڭ قىلىپ كۆردۇققۇ، ئۇنى يەڭگىلى بولمايدۇ. مەن سېنى ئۆيلەپ قويماي بالام. بۇ يەردىكى ئەلۋەك ھاياتنىڭ پەيزىنى سۈر.

سەئىدخان كۆزلىرىنى بوغان ئېچىپ بۇ شۆھرەتلىك خان تاغىسىغا قاراپ تۇرۇپ كەتتى. "شۇنداق بولۇمسىز، دۆت ئادەممۇ پادىشاھ بولۇپ نام چىقىرىدىكىنا!" دېدى كۆڭلىدە.

— رەھمەت تاغا، ئاللا ئىگەم مېنى جەڭ ئۇچۇن يارانقان بولسا كېرەك، بۇ ئىرادەمدىن يانالمىغۇدەكمەن. مېنى كەچۈرگەيلا.

ئۇ باشقا گەپ قىلماي ئىتتىك چىقىپ كەتتى. خان غۇدۇرغىنىچە قالدى. ئۇ خاس نەۋكىرى مەزىدبەگكە سەئىدخاننى نازارەت قىلىش توغرۇ-لۇق بۇيرۇق بەردى.

3

خەدىچە سۇلتان بېگىم جەينماز ئۈستىدە ئولتۇراتتى. سەئىدخان كىرىپ كەلگەندە ئۇ كۆزىنگە ئىشەنمەي، ئاۋازىنىمۇ چىقىرالماي بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. ئۇنىڭ چېكە چاچلىرى ئاقىرىپ، قاپقى ئاستىدىكى قورۇقلار كۆپەيگەنىدى.

— ئانا... ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئانا، دۈشمەنلىرىنىڭ بەرىكىتى بىلەن كەلدىم، يىغلىمسىلا.

سەئىدخان يۇكۇنۇپ ئۇنىڭ قۇچقىغا باش قويدى. ئانا كۆز يېشى قىلىپ تۇرۇپ سۆزلىدى:

— جېنىم بالام، ئاتاڭ ئىسمىڭنى ئېيتىپ تۇرۇپ جان ئۈزدى. ئاكاڭ مەنسۇرخان شۇنچە قىلسىمۇ، ئۇنىڭ يېنىدا قالماي سېنى دەپ بۇ يەرگە كەلدىم. ئەمدى مېنى تاشلاپ كەتمە. تويۇڭنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرەي،

— ئۇ ئوغلىنىڭ باش-كۆزلىرىنى سىلاپ، پىشانىسىگە سۆيدى.

— ئاللا مېنى جەڭ ئۈچۈن يارانقانىكەن، سىلىمۇ مېنى جەڭ ئۈچۈن تۇغقان ئوخشايلا ئانا. بۇيۇڭ دېيارىمىز پارچىلىنىپ تۈگەپ كەتمەكتە. مەن بۇنىڭغا چىدىمايلا قېلىۋاتىمەن. دۈئا بەرسىلە، پارچىلانغان، خاراب بولغان دېيارىمىزنى بىرلىككە كەلتۈرۈشۈم ئۈچۈن دۈئا بەرسىلە ئانا. مەن بۇ يەردە تۇرالمايدىغان ئوخشايمەن. زەپەر قۇچۇپ ئاتام روھىنى خۇش قىلاي، دۈئا بەرسىلە.

سەئىدخان خەدىچە سۇلتان بېگىمنىڭ قۇچقىدىن باش كۆتۈرمەي رازىلىق بېرىشنى ئۆتۈندى.

— ئۇ ياقتىن كېلىپلا بۇ ياقتىن كېتىشىنىڭ گېپىنى قىلسەنغۇ! ئاناڭنىڭ لەۋزىنى ئالمامسەن؟

— ئالمەن ئانا. ئۇنداق بولسا مەيلى، ئاياغلىرى ئاستىدا جان بېرەي.

سەئىدخان ئۆزىنى تۇتالماي شۇنداق يىغلاپ كەتتىكى، پۈتۈن ئەلەم-ھەسرەتلىرىنى ئانىسىنىڭ قۇچقىغا تۆكتى.

— بالام، نېمىشقا بۇنچە يىغلايسەن؟ كەتمىسەڭ بولمامدۇ؟

— بۇ چاغقا قەدەر بۇنداق يىغلىمىغانىدىم ئانا. بۇگۈن نېمە ئۈچۈندۇر ئۆزۈمنى تۇتالماي قالدىم. بىر ياقتا مىرزا ئابابەكرى، بىر ياقتا شاييانىخان، مەن بۇ يەردە قالسام ئىككى تاش ئارىسىدا مەجلىپ كېتىمەن. رۇخسەت بەرسىلە. مەنمۇ تاشقا ئايلىنىپ ئۇلار بىلەن ئېلىشاي. بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن قېرىنداشلىرىمنىڭ ئىنتىقامىنى ئالاي. تۇغلۇق تۆمۈرخان، يۇنۇسخان بوۋاملارنىڭ ھەققىي ھۆرمىتى ئۈچۈن دۈئا بەرسىلەر ئانا!

خەدىچە سۇلتان بېگىم ئاق ئۆيىنىڭ يورۇق چۆشىدىغان كۆزنىكىگە كۆز سالغان ھالدا دېدى:

— مەن سېنى چۈشەندىم ئوغلۇم. سېنى ماڭغان يولۇڭدىن قايتۇرغىلى بولمايدىغان ئوخشايدۇ. دۇنيا بېرەي ئوغلۇم، — ئانا دۇنياغا قول كۆتۈردى: ئى ئۇلۇغ پەرۋەردىگار، ئوغلۇم سەئىدخاننى ئۆزۈڭگە تاپشۇردۇم. دۈشمەنلىرىگە غالىپ كەلگەنلەر قاتارىدا قىلغىن. پەس ئارزۇ-ھەۋەس، يامان نىيەتتىن كېچىپ، ھۆرمەت-ئىززەتكە سازاۋەر بولغان ئەزىمەتلەردىن بولۇشقا نېسىپ قىلغىن. قەرىز ئالمىغان، ئالسىمۇ بېرىپ تۈگەتكەن راستچىل بەندىلەرنىڭ يولىغا باشلىغىن. زىنھار زالىم-بەدكارلاردىن قىلمىغىن. ئادىل، مەرد، سېخىي، خەلقە ۋاپادار باھادىر شاھ بولۇش ئارزۇسىغا يەتكۈزگىن. كۆڭلى-كۆكسى كەڭ، ئەپۇچان قىلغىن. ئامىن بىرەھمىتكەئەرھۇمەررالھىمىن.

سەئىدخان ئانىسىدىن دۇنيا ئېلىپ، شۇ كېچىسى ئۇنىڭ يېنىدا قونۇپ قالدى. ئۇ ئەمدىلا ئالتە-يەتتە ياشلارغا كىرگەن سىڭلىسى ئەفرۇزە سۇلتان بېگىم بىلەن ئانىسى ئوتتۇرىسىدا ياتتى.

ئىسسىق كۆل ھاۋاسى نېمىدېگەن ساپ، يېقىملىق ھە! بولۇپمۇ ئاق ئۆيگە تۈگىلۈك، كۆزنەكتىن غۇرۇلداپ كىرگەن يايلاق ھاۋاسىنى سۈمۈرۈپ ئۆخلاش بەكمۇ ھۇزۇرلۇق...

سەئىدخان ئانىسىنىڭ قېشىدا تاتلىق ئۇيقىغا كەتكەنىدى. خەدىچە سۇلتان بېگىم كېچىچە كىرپىك قاقماي ئوغلىغا قاراپ ئولتۇردى. دەمۇدەم قول كۆتۈرۈپ دۇنيا قىلىپ ئۆزۈن ئۆمۈر، نۇسرەت تىلىدى.

سەئىدخان شۇ كۈندىن باشلاپ ئىسسىق كۆل بويىنى ئارىلاپ يۈرۈپ ئاتىسىغا سادىق، ئۆزىگە ھېسداشلىق قىلىدىغان بەگ، سەردار، سەربازلار بىلەن ئۇچرىشىشقا باشلىدى. بىر ئايغا يەتمىگەن ۋاقىتتا شاھرەڭ، ئۆچكۈ، مۇھەممەد مىرزا، قارا قۇلاق مىرزا، كۆكلەش ئېزىز بەردى قاتارلىق 200 دىن ئارتۇق ئادەم ئۇنىڭغا ساداقەت بىلدۈردى. سۇلتان مەھمۇدخان سەئىدخاننىڭ يۈرت ئارىلاپ يۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا بولغان نازارەتنى تېخىمۇ كۈچەيتتى. بۇنى سەزگەن سەئىدخان ئانىسىنىڭ يېنىدا يەنە بىر كۈن ياتتى. خەدىچە سۇلتان بېگىم ئۇنى تاڭ سۈزۈلۈشتىن بۇرۇن ئۇزىتىپ قويدى. خوجا ئېلى قاتارلىق 200 دىن ئارتۇق ئادەم چولپان چىققاندا ئىسسىق كۆل بويىدىن غايىب بولدى.

ئون يەتتىنچى باب

قان ياش ئاققان كۈنلەر

1

سۇلتان مەھمۇدخان چاشكا ۋاقتىدا سەئىدخاننىڭ بىرمۇنچە ئادەمنى ئېلىپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپتى. مەست بولۇپ كۆل بويىدا يېتىپ قالغان مەزىدىبەگنى چاقىرتىپ كېلىپ، سەئىدخانلارنى قاچۇرۇپ قويغانلىقى ئۈچۈن 20 دەررە ئۇرغۇزدى، ئاندىن مەرگەن-قىلىچۇازلار ئىچىدە تەڭداش-سىز سانالغان يۈز بېشى مەخسۇت ئېلى باتۇرنى سەئىدخاننى تۇتۇپ كېلىشكە ئەۋەتتى. بۇ ئادەم پاكار، غوللۇق كەلگەن بولۇپ، ناھايىتى چاققان ئىدى. ئۇ قوغلاشتا سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئەسكەرلىرى ئىچىدە ئۈنىڭغا يېتىدىغىنى يوق ئىدى.

مەخسۇت ئېلى سەئىدخانلارنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ ئۇچ كۈندە ئۈنىڭغا يېتىشۋالدى. ئۇ ئوت-چۆپلەر قويۇق ئۆسكەن ئېگىز دۆڭ ئۈستىدە تۇرۇپ، چىغىر يولدا ئۆز ئادەملىرىنى باشلاپ كېتىۋاتقان سەئىدخاننى كۆردى.

كۈن بېڭى چىققانىدى. ئۇ بىر تۈپ سېدىنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنۇپ

ساداقتىن سەئىدخانغا ئوق ئاتتى. ئوق سەئىدخاننىڭ تاغىقىغا تەگدى. لېكىن ئۇ ئاتتىن يىقىلمىدى. بەلكى كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە غايىب بولدى. مەخسۇت ئېلى دۆگدىن چۈشۈپ ئات چاپتۇرغىنىچە سەئىدخاننىڭ ئادەملىرىگە ھۇجۇم قىلدى. خوجا ئېلى خېلىلا ئۇزاپ كەتكەن سەئىدخانغا ئوق تەگكەنلىكىنى كۆرمىگەنىدى. شۇڭا بەخرامان كېتىۋەردى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئەھۋالنى ئۇقۇپ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن دۈشمەننىڭ ئالدىنى ئۆز ئادەملىرى بىلەن توستى. خوجا ئېلى:

— يىگىتلەر، دۈشمەننى ئالدىغا ئۆتكۈزمەيلى. ئىككى ياندىن باسما-داپ تىرىك تۇتايلى. بىرسىمۇ قېچىپ كەتمىسۇن، — دەپ ۋارقىراپ گاھ قىلىچ، گاھ نەيزە بىلەن مەخسۇت ئېلى ئەسكىرىدىن بىرقانچىنى تىك موللاق چۈشۈردى. بۇنىڭ بىلەن روھلانغان قاچقۇنلار بىر سائەتكە قالماي تۆت تەرەپتىن قورشاپ مەخسۇت ئېلىنى بىر بۆلۈك ئەسكىرى بىلەن تىرىك تۇتۇۋالدى.

ئوق سەئىدخاننىڭ ئوڭ تاغىقىنى چېقىۋەتكەنىدى. ئاغرىق جان-جېنىدىن ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، جەڭ قىلىۋاتقان ئادەملىرىنى تاشلاپ يوشۇرۇنۇشنى خالمايى، سول قولىغا قىلىچ ئېلىپ ئاتنى كەينىگە بۇرىدى. دەرەخ كەينىگە يوشۇرۇنۇۋېلىپ ئوقيا بىلەن خوجا ئېلىنى ئاتماقچى بولغان دۈشمەننىڭ قولىغا قىلىچ ئۇردى. بۇ چاغدا خوجا ئېلى دەرھال يېتىپ كېلىپ:

— شاھزادەم، مانا بۇ دۈشمەنلەرنىڭ سەردارى ، — دېدى باغلانغان مەخسۇت ئېلىنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىپ تىزلاندۇرغان ھالدا.

سەئىدخان ئۇنىڭ باشتىن ئايىغىچە سەپسېلىپ چىقتى.

— سىز ماھىر مەرگەن ئىكەنسىز. قەيەرلىكسىز؟

— قەشقەرلىقمەن، — جاۋاب بەردى مەخسۇت ئېلى.

— بۇ يەرلەرگە قاچان كەلگەن؟

— سۇلتان مىرزا ئاباباكرنىڭ سەربازلىرىدىن ئىدىم. ئۇ بۇ تەرەپكە ھۇجۇم قىلىپ كەلگەندە قېچىپ سۇلتان مەھمۇدخاندىن پاناھ تىلەپ،

ئۇنىڭ خىزمەتىدە قالدىم.

— ئىسمىڭىز نېمە؟

— مەخسۇت ئېلى.

سەئىدخان ئاغرىق ئازابىغا قارىماي ئاتتىن چۈشۈپ ئۇنىڭ قولىنى يەشتى.

— مەخسۇت ئېلى ئاكا، بىز بىر يۇرتلۇق ئىكەنمىز. سىز ئازاد، ئادەملىرىڭىزنى ئېلىپ كېتىڭ.

مەخسۇت ئېلى چىرايى سارغىيىپ كەتكەن سەئىدخانغا قاراپ تۇرۇپ بىردىنلا تىزلاندى.

— شاھزادە، مەن گۇناھكار. سىزگە ئوق ئاتقان مەن. مېنى جازالاڭ.

— ياق، بىز بىر-بىرىمىزگە دۇشمەن ئەمەس. قانداقمۇ بىر يۇرتلۇق ئادەملەر بىر-بىرىگە دۇشمەن بولسۇن؟ سىز ئوقنى ئۆز ئىختىيارىڭىز بىلەن ئاتمىغان. گۇناھكار باشقا كىشى. ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ مەخسۇت ئېلى ئاكا.

بۇ مەرگەن ئورنىدىن تۇرۇپ سەئىدخاننىڭ قان چىقىپ تۇرغان تاغقىغا قارىدى.

— يامان بوپتۇ شاھزادە، ئوق تاغقىڭىزدا سۇنۇپ قاپتۇ. ئۇنى ئېلىۋەتمەسەك بولمايدۇ.

— كېتىۋېتىپ ئوقنى تارتىپ ئېلىۋەتكەنىدىم. سۇنۇپ قالغان بولۇشى مۇمكىن. سىزگە رۇخسەت. ھەمراھلىرىم ماڭا ياردەملىشىدۇ.

— ياق شاھزادە، ئەمدى كەتمەيمەن. بېنىڭىزدا قېلىشىمغا رۇخسەت قىلىڭ.

مەخسۇت ئېلى ئىككىنچى قېتىم تىزلاندى.

— ئاللا رەھمەت قىلسۇن، — سەئىدخاننىڭ ئاۋازى بوش چىقتى.

ئاغرىقتىن ئۇنىڭ چىرايى غەلىتە بولۇپ كەتكەنىدى. ئوقنى قېيىن دەرىخىنىڭ تۈۋىگە چۈشەك سېلىپ يانقۇزۇشتى. تومۇز ئىسسىقى لاۋۇلداپ تۇراتتى. سەئىدخان ھوشىدىن كەتتى. قىزىتمىسى ئۆرلەپ چىلىق-چىلىق

تەرگە چۆمۇلۇپ ياتقان شاھزادىگە قاراپ تۇرغان خوجا ئېلى:

— ئەمدى قانداق قىلارمىز، ئاللا، — دەپ يىغلاپ تاشلىدى.

— بۇنىڭ ئامالى بار، — دېدى مەخسۇت ئېلى ئۇنىڭغا قاراپ، — ئىككەيلەن چۆچۈك بۇيا، ئەمەن، ئىت ئۆزۈمنى تېرىپ كەلسۇن. بىرەيلەن توغراق قوۋزىقىنى كۆيدۈرۈپ ئۇنىڭ ساپ كۈلىنى پاكىز قەغەزگە ئېلىپ قويسۇن. يەنە ئىككەيلەن بېقىن ئەتراپتىكى بۇلاق سۇيىدىن ئېلىپ كەلسۇن. بۇ ھەممىمىز ئۈچۈن كېرەك. مەن ھازىر شاھزادىنىڭ مۇرىسىدىن يا ئوقىنىڭ سۇنۇقىنى ئالىمەن. ئۇ بەرداشلىق بېرەلەرمىكىن؟ ئارمىزدا قارى بولسا «قۇرئان» ئوقۇپ دېمىدە قىلىپ بەرسۇن. مەندە مەجۇن بار. شاھزادىنىڭ قىزىتمىسى سوۋۇغاندىن كېيىن مەجۇننى ئىچكۈزۈپ ئوق سۇنۇقىنى ئېلىۋېتىمەن.

خوجا ئېلى ھاسراپ تىنىپ، چىرايىنى پۇرۇشتۇرۇپ ياتقان شاھزادىگە قاراپ جىددىيلەشكەن ھالدا بىرقانچە كىشىنى مەخسۇت ئېلى دېگەن نەرسىلەرنى تېز ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇدى ۋە ئاندىن:

— ئالالارسىزمۇ؟ مەن ئەندىشە قىلمۇاتىمەن، — دەپ سورىدى مەخسۇت ئېلىغا قاراپ.

— ئاللا بىزگە مەدەتكار، — مەخسۇت ئېلى باشقا سۆز قىلماي ياغلىقى بىلەن شاھزادىنىڭ چېكسىدىكى تەرلەرنى سۈرتتى.

— يېگى خام تېپىلارمۇ؟

— بىز ئىسسىق كۆلدىن مېگىش ئالدىدا بىر سودىگەردىن ئوبدان توقۇلغان قەشقەر ماتىرىدىن خېلى كۆپ ئالغانىدۇق. شۇ بولارمۇ؟ — دېدى خوجا ئېلى. ئۇ بېشىنى لىگىشتقاندىن كېيىن، ئاتقا ئارتىقلىق خۇرجۇندىن بىر توپ ماتا ئالدى.

— بولىدىكەن، نېپىز، سېپتا توقۇلغانكەن. مېنىڭ دادامۇ ماتا توقۇيتتى، ماڭمۇ توقۇشنى ئۆگەتكەنىدى.

مەخسۇت ئېلى سۆزلەپ ياش ئەگمىگەن كۆزلىرىنى قولى بىلەن

سۈرتۈپ ئاپئاق ماتانى يىرتتى.

— سۇ ئېلىپ كەلدۇق. ئاۋۇ قارىيىپ تۇرغان بوستانلىقتا بىرنەچچە بۇلاق بار ئىكەن. سۈيى مۇزدەك سوغۇق ھەم تاتلىق ئىكەن، — دېدى ئىككى چېلەك سۇ ئېلىپ كەلگەن يۈسۈپ. بۇ كوسا ئادەم سەئىدخانىنىڭ ئاشپىزى ئىدى.

— شاھزادە قانداقراق؟ — سورىدى ئۇ.

— ئەمدى ياخشى بولدى. شاھزادىنىڭ ياخشىلىنىشى سۈنى ئۇزۇل-دۇرمەي توشۇشىگىزغا باغلىق، — جاۋاب بەردى مەخسۇت ئېلى.

— يۇمىلاپ بولسىمۇ توشۇيمەن.

مەخسۇت ئېلى سۈپسۈزۈك سۇغا خامىنىڭ بىر پارچىسىنى چىلاپ سەئىدخانىنىڭ بويۇنلىرىنى ئېرىتتى. يەنە بىر پارچىسىنى ئۇنىڭ پېشانىسىگە قويدى. دەمۇدەم ئېلىپ كېلىنگەن بۇلاق سۈيى سەئىدخانىنىڭ قىزىتمىسىنى ئاستا-ئاستا چۈشۈردى. ئۇ ئاخىرى كۆزىنى ئاچتى.

— ئانا... ئانا... ماڭا دۇئا بەرسىلە، ئانا...

— ئۇ جۆيلۈۋاتىدۇ، توختاڭلار، ئۆزىگە كېلىۋالسۇن. دەررۇ ئۇقىنىڭ سۇنۇقىنى ئېلىۋەتمىسەم بولمايدۇ. ئېلىپ كەلگەن چۈچۈك بۇيا، ئەمەننى ئايرىم-ئايرىم قاينىتىپ قاچىغا قۇيۇپ ئېلىپ كېلىڭلار، — دېدى مەخسۇت ئېلى. خوجا ئېلى ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى ئىككى نەۋكەر بىلەن ئورۇندىشىقا كىرىشتى.

مەخسۇت ئېلى خامىنى 15 قېتىمچە يەڭگۈشلەنگەن مۇزدەك بۇلاق سۈيىگە چىلاپ، سەئىدخانىنىڭ پېشانىسىگە قويۇپ، گەجگە، بويۇن، قۇلاق-لىرىنىڭ ئارقىسىنى سۈرتۈپ، يىرىك قارا چاچلىرىغا سۇ تېمىتتى. ئۇنىڭ قىزىتمىسى تۆگەپ بەدەن ھارارىتى نورماللاشتى.

ئۇ سەئىدخانىنىڭ چېكسىنى تاڭغاندىن كېيىن:

— ئەمدى ئوقنىڭ پارچىسىنى ئېلىشقا باشلايمىز، — دېدى خەنجە-رىنى بىلەيگە سۈركەپ بىلەپ، ئۇ قاچىغا قۇيۇپ ئېلىپ كەلگەن ئەمەن،

چۈچۈك بۇيا، ئىت ئۆزۈمىنىڭ سۈيىگە خامىنىڭ كىچىك بىر پارچىسىنى سېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن خەنجەرنى پاكىز سۈرتتى. ئاندىن قويىنىدىن بىر كىچىك شىشىنى ئالدى. بۇنىڭدا كۆكناردىن ياسالغان مەجۇن بار ئىدى. ھېلىقى خەنجەرنىڭ ئۇچى بىلەن گىلاستەك ئېلىپ سەئىدخاننىڭ ئاغزىغا سالدى. ھەسەل ئارىلاشتۇرغان بۇ شېرىن مەجۇن ئۇنى مەيدەك ئېرىتىپ، ئاغرىقىنى ئانچە سەزمەس قىلىۋەتتى.

— ياخشى بولدى، ئەمدى باشلايمەن.

مەخسۇت ئېلى سەئىدخاننى دۈم قىلدى. يانىڭ ئوقى قۇلاقلىق بولغاچ، تاغاقنى چېقىۋەتكەنىدى.

— شاھزادە ئاغرىققا قانداق چىدىغاندۇ؟ يا ھەزرەت، قاراپ بېقىڭا، سۇنۇپ قالغان ئوقنىڭ ئۇچىنى كۆردىڭىزمۇ؟

خوجا ئېلى قاراپ تاغاقنى يېرىپ تاشلىغان قۇيۇچ ئوقنىڭ سۇنۇقىنى كۆردى.

— يائاللا، قانداقمۇ ئالارسىز ئاكا!

— ئاللا ئۆزى مەدەتكار.

تاشنى كەسسە بىسى يانمايدىغان ئىتنىڭ خەنجەرنى قولىغا ئالغان مەخسۇت ئېلى ئوق كىرىپ كەتكەن تاغاقنىڭ گۆشلىرىنى پەم بىلەن كېسىشكە باشلىدى. سەئىدخاننىڭ چىشلىرى كىرىشىپ، لەۋلىرى كۆكىرىپ كەتتى. قاتتىق تۇرۇلگەن مۇشتى خوجا ئېلىنىڭ تىزىغا تىرەلگەنىدى. گەرچە بېھۇش بولسىمۇ، ئۇنىڭ تېنى كېسىلىشكە باشلىغاندا ھوشىغا كەلگەنىدى. ئاغرىققا چىداپ ئۇن چىقارماي ياتتى. چېكىلىرىدىن بۇرۇلداپ تەر قۇيۇلدى. ئۇچ خەنجەرنى ئالماشتۇرۇپ تاغاقنى كېسىپ، ئوق سۇنۇقىنى ئېلىۋالغان مەخسۇت ئېلىمۇ ئاچچىق تەرگە چۆمۈلگەنىدى. قان چىقىپ تۇرغان يەرگە توغراق كۈلنى باسات تى. ئاخىرى خەنجەرنىڭ ئۇچى بىلەن ئوق سۇنۇقىنى چىقاردى. ئۆزۈنلۇقى بارماقچىلىك كېلەتتى. سەئىدخان پۈتىنى بىر يەرگە-ئۇزارتتى، كۆزلىرىنى ئېچىپ يەنە يۇمۇۋالدى.

— ئۇھ، ئەمدى بولدى...، — دېدى مەخسۇت ئېلى قان چقىپ تۇرغان يەرگە توغراقنىڭ كۈلىنى بېسىپ.

كۈن پېتىشقا نەيزە بويى قالغانىدى. مەخسۇت ئېلى ئوق سۇنۇقىنى ئېلىش ئۈچۈن بېرىم كۈنچە ھەپىلەشكەنىدى. قاتتىق چارچاپ كەتكەن بولسىمۇ، قانىنىڭ توختىغانلىقىنى كۆرۈپ ھاردۇقى چىققاندەك بېنىكلىشىپ قالدى. سەئىدخانمۇ ئاغرىقنىڭ پەسەيگەنلىكىنى ھېس قىلدى.

— سۇ ... سۇ ...، — دېدى ئۇ قۇرۇپ گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرىنى تامشىپ. خوجا ئېلى بۇلاق سۈيىنى بىر قاچىغا قۇيۇپ ئۇنىڭغا ئىچۈردى.

— سەل قېتىشقاندىن كېيىن چۈچۈك بۇيا سۈيى بىلەن توغراق كۈلىنى يۇيۇپ چىقىرىۋېتىپ تېڭىپ قويسام ئىنشائاللا ئۇزۇنغا قالماي سەللەمازا بولۇپ كېتىلا شاھزادە، — دېدى مەخسۇت ئېلى، — ئەمدى تاماق يەۋالسىلا.

— خۇدا سىزگە رەھمەت قىلسۇن مەخسۇت ئاكا.

سەئىدخان ئالدىغا سېلىنغان داستىخاندىكى شورپىغا ساق قولىنى ئاستا ئۇزاتتى...

2

ئىنسان تېنى گۆش ۋە ئۈستىخاندىن پۈتكەن بولسىمۇ، قايتماس ئىرادىگە ئىگە روھ بولغاندىلا ئاندىن پولاتنى ئېگىۋېتەلەيدۇ، تاشنى ئۇرۇپ سۇندۇرالايدۇ، يىلان-چايانلارنىڭ نەشتەرلىرىگە بەرداشلىق بېرەلەيدۇ.

نۇرغۇن قېنىنى يوقاتقان شاھزادىنى ئىرادىسىلا ئورنىدىن تۇرغۇزدى.

— بىز بۇ يەردە كۆپ تۇرساق بولمايدۇ، يەتتە سۇغا — ئىنسم خېلىل سۇلتانىنىڭ يېنىغا بارايلى، — دېدى سەئىدخان ۋە تەستە ئۇزەڭگىگە پۈتىنى ئالدى. مەخسۇت ئېلى ئۇنىڭ ئات مىنىشىگە يارەملەشتى.

— شاهزادە، ئاستىراق ماڭسىلا. تېڭىق بوشاپ كەتمىسۇن.

سەئىدخان ئاتىنى يورغىلىتىپ بىر خىل سۈرئەتتە ماڭدى. لوقۇلداپ ئاغرىپ تۇرغان تاغقىنى پات-پات سىلاپ قويىاتتى. ئۇ يول بويى پەقەت شورپا سۈيىگە نان چىلاپلا يېدى. يىلىكلىك سۆڭەك شورپىسى كېسىلگەن يەرنىڭ ئەتلىنىشگە پايدىلىق بولغاچقا، ئۇ باشقا تاماقنىمۇ تەلەپ قىلمىدى.

يەتتە سۇغا كەلگەندە خېلىل سۇلتان ياردار ئاكىسىنى قېرىنداشلىق مېھرى بىلەن كۈتۈۋالدى. بىر ئايدىن كېيىن ئانىسى خەدىچە سۇلتان خېنىمنىمۇ يەتتە سۇغا كەلدى. بۇ چاغدا سەئىدخان خېلى ئوڭشىلىپ قالغانىدى.ئەما تاغقى يەنىلا ئاغرىپ تۇراتتى.

كۈز ئىزغىرىن شامىلى بىلەن تەڭ ئۆتتى. قىشنىمۇ قار-شۈرغان بىلەن جىمجىتلا چىقىپ كەتتى. باھار خۇش پۇراق گۈللىرىگە ماس كەلمىگەن ھالدا سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ قىلىچ كۆتۈرگەن ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كەلدى.

سەئىدخانمۇ ساقىيىپ كەتكەنىدى. چوڭ خان ياش شاھزادىلەرنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ ئىسسىق كۆلگە قايتتى. ئۇ ھېچ بولمىسا يەتتە سۇغا بولغان ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قالماقچى ئىدى. شۇ سەۋەبتىن لەشكەر تارتىپ يازدا يەنە كەلدى. يەنە زەربە يېدى. ئۇ جەڭ ئىشىغا يارامسىز، قېمىز-شاراب ئىچىشكە ماھىر سۇلتان ئىدى. مەست بولغان چېغىدىلا باتۇر، زېرەك بولۇپ قالاتتى ھەم جەڭگە ئاتلىناتتى. كۈز پەسلى كىرىشى بىلەن تەڭ ئۇ يەنە لەشكەر تارتىپ يەتتە سۇغا كەلدى. بۇ نۆۋەت ئەسكەرلىرىنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمى جەڭدە ئۆلدى، ساقلىرى ئەسىرگە چۈشتى. ئۆزى قالغان ئادەملىرى بىلەن قېچىپ ئاران قۇتۇلدى.

— ھوي ھارىمىلار، سۇلتان تاغاڭلار سىلەرنىڭ ئەدىپىڭلارنى بەرمەي قويمايدۇ. مەن شايىانخاننىڭ ئالدىغا بارىمەن.

ئۇ ئىسسىق كۆلدىمۇ تۇرماي تاشكەنتكە قاراپ يول ئالدى. خوجەنتكە كەلگەندە شايىانخان قوشۇنلىرىغا ئۇچرىدى.

— مەھمۇدخان، سېنىڭ پاناھ تىلەپ كەلگىنىڭ يالغان، پەيت كۈتۈپ خانلىقنى ئەسلىگە كەلتۈرمەكچى بولغىنىڭ راست. ئەمما سەن كالۇڭا، قولۇڭدىن ئىش كەلمەس ئادەمسەن. ئاتاڭغىمۇ، ئۇرۇق-تۇغقانلىرىڭغىمۇ ۋاپا قىلمىدىڭ. ماڭىمۇ ۋاپا قىلمايسەن. ئەمدى يارىماس باللىرىڭ بىلەن گۆردە ئارام ئال، — دېدى شايىيانىخان بەش ئوغلى بىلەن ئالدىدا تەزىم قىلىپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا ئالىيىپ. ئۇ ياساۋۇللىرىغا بۇيرۇپ، سۇلتان مەھمۇدخاننى يالۇۋرۇشلىرىغمۇ قارىماي تاغارغا سالغۇزدى-دە، بەش بالىسى بىلەن قوشۇپ دەريياغا چۆكتۈرۈپ تۆلتۈردى. بۇ پاجىئە ھىجرىيە 914-يىلى[1] كۈز پەسلىدە يۈز بەرگەنىدى. بۇنى ئاڭلىغان سەئىدخان ئۇنىڭغا قاتتىق ئېچىندى. كالا-قوي سويۇپ نەزىرسىنى تۆتكۈزدى-دە، ئىنىسى خىلىل سۇلتان بىلەن ئاتلىنىپ، ئىسسىق كۆل ئەتراپىدىكى مۇنبەت يەرلەر-نىمۇ ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئالدى ۋە موغۇلستانغا پادىشاھلىق قىلىۋاتقان ئاكىسى مەنسۇرخانغا ئەھۋالنى بايان قىلىپ مەكتۇپ ئەۋەتتى. باش باھاردا — بۇغداي مايسلىرى يەردىن ئەمدىگىنە باش كۆتۈرۈپ چىققان مەزگىلدە سۇلتان مەنسۇرخاندىن جاۋاب مەكتۇپ كەلدى.

سەئىدخان قاپىقى چۈشۈپ كەتكەن خىلىل سۇلتانىنىڭ قولىدىن مەكتۇپنى ئېلىپ ئوقىدى.

"بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم، ئىنىم سەئىدخان، ئىنىم خىلىل سۇلتان، پۈتۈن ئالەمنىڭ ئىگىسى ئاللا مېنى موغۇلستانغا ئىگىدارلىق قىلىشقا نېسىپ قىلغان. شۇنداق تۇرۇقلۇق موغۇلستانغا تەۋە يەتتە سۇ، ئىسسىق كۆل دىيارىنى ئىگىلىۋاپسىلەر. تاغام سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەبچى بولۇپسىلەر. ئەگەر ساداقىنى بوينۇڭلارغا ئېسىپ ئالدىمغا كەلسەڭلار گۇنا-ھىڭلاردىن ئۆتۈپ، ئەمرلىك مەنسىپىنى بېرىمەن، بويۇن تولغىساڭلار ياخشى ئاقىۋەت كۆرمەيسىلەر.

---

① ھىجرىيە 914-يىلى — مىلادى 1508 —1509-يىللارغا توغرا كېلىدۇ.

موغۇلستان خانى مەنسۇرخان.

ھىجرىيە 915-يىل[1] رەبىيەل ئەۋۋەلنىڭ 17-كۈنى"

— ئاكام، ئۆزىنى بىلەلمەي قاپتۇ. ئۇ تۆھمەت قىلىپ بىزنى كۆزدىن يوقاتماقچى ئوخشايدۇ ئۇكام. بىز ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇشمىز كېرەك، — دېدى سەئىدخان ئاچچىقلانغان ھالدا.

— بىز تەڭ كېلەلمەيمىز ئاكا، ئۇنىڭ ئەسكىرى كۆپ. ياخشىسى، ئانامغا ئەھۋالنى دەپ، ئۇنى موغۇلستانغا ئەۋەتەيلى. ئاكامنى پەيلىدىن ياندۇرسۇن.

خىلىل سۇلتان مەيۈس ھالدا مادارا قىلىشنى تەرغىپ قىلدى.

— توخۇ يۈرەك! بويۇڭ ئېگىز، قامىتىڭ كېلىشكەن بولسىمۇ، بولۇمسىز ئىكەنسەن، — سەئىدخان ئۆزىدىن بويلۇق بولغان خىلىل سۇلتاننى مەسخىرە قىلدى. خەدىچە سۇلتان خىنىمغا ئېيتماسلىق ئۈچۈن ئۇنى قەسەم قىلدۇردى. خەۋەر كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئايغاقچىلارنى موغۇلستانغا ئەۋەتتى ھەم بەگ-سەردارلىرىغا ھەر زامان جەڭگە تەييار بولۇپ تۇرۇشنى تاپىلىدى.

يەتتەسۇدا ئوجمە پىشقاندا، سۇلتان مەنسۇرخاننىڭ نۇرغۇن لەشكەر بىلەن يولغا چىققانلىقى توغرۇلۇق ئايغاقچىلار خەۋەر كەلتۈردى. سەئىدخان خىلىل سۇلتاننىڭ ئىلىپ 1000 دىن كۆپرەك ئەسكەر بىلەن ئاتلىنىپ "ئەۋلىيا ئاتا[2]"غا يېقىن بولغان "چالۇن-چالاك" دېگەن يەردە ئەتىگەندىلا موغۇلستان ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇچراشتى. سەئىدخاننىڭ قوشۇنىدىن 20-30 ھەسسە كۆپ بولغان مەنسۇرخان ئەسكەرلىرى تەرەپ-تەرەپتىن ئۇلارنى قورشۇالدى. سەئىدخان قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ دەم سولغا، دەم ئوڭغا شىلتىپ ئىنسىي بىلەن بىللە جەڭ قىلىپ قورشاۋنى بۆسۈپ چىقتى. خوجا ئېلى بىلەن مەخسۇت ئېلى ئۇنىڭدىن زادى نېرى بولمىدى. مەنسۇرخان بۇ ئىككى ئىنىسىنى "ئۆلدى"گە چىقىرىۋېتىپ، يەتتە سۇ،

---

① ھىجرىيە 915-يىل — مىلادى 1510 — 1511-يىللارغا توغرا كېلىدۇ.

② ئەۋلىيا ئاتا — ئالمۇتا شەھىرىنىڭ ئىسلى نامى.

ئىسسىق كۆل دىيارىنى ئىگىلىۋالدى. ئەمما ئۇرۇنغا قالماي مىرزا ئابابەكرى بۇ يەرگە لەشكەر تارتىپ كەلدى. مەنسۇرخان ئۆلەر-تىرىلىشىگە قارىماي موغۇلستانغا قېچىپ كەتتى.

3

قورشاۋدىن مىلك تەسلىكتە قۇتۇلۇپ چىققان سەئىدخان "چىلەك" بىزىسغا كەلگەندە قارا تەرگە چۆمگەن ئېتى مۇدۇرۇپ يىقىلىپ، بوينى قاتلىشىپ شۇ يەردىلا جان بەردى. ئىككى قەدەم ئالدىغا موللاق ئېتىپ چۈشكەن شاھزادە توپىسىنى قېقىپ تۇرۇشىغا خېلىل سۇلتانمۇ يېتىپ كېلىپ ئاتتىن چۈشتى.

— ئاكا، خۇدا بىزگە نۇسرەتنى يار قىلمايدىغان ئوخشايدۇ. بۇنداق قېچىپ يۈرۈپ كۈن ئۆتكۈزگەندىن كۆرە جانىبەگ سۇلتان ياكى شاييانـ خانىنىك يېنىغا كېتەيلى. بويۇن ئېگىپ بارساق دۈشمەنلىك قىلماس. ئۇلار ھامىسلىرىمىزنىك ئەرلىرىغۇ!

ئاغزىغا دەررىدەك[1] تەگكەن يوغان شاپىلاق سۆزلەۋاتقان خېلىل سۇلـ تاننى ئوڭدىسىغا يىقىتۇەتتى.

— مەن سېنى خېلى ئوغۇل باللىقى بار، ئىرادىلىك دەپ بىلەتتىم ئۇكام. قارا دەۋاتقان گېپىڭگە. چوڭ ئاكىمىز بىزگە رەھىم قىلماي بۇ ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان يەردە، چاغاتاي ئەۋلادىنى يەر يۈزىدىن قۇرۇتۇشقا بەل باغلىغان شاييانىخان بىزگە رەھىم قىلارمۇ؟ بوي ئېگىپ بارساق، قوزىنىڭ "مېنى يە" دەپ بۆرىنىڭ ئالدىغا بارغىنىدەك ئىش بولمامدۇ ئەخمەق. بويۇڭ تۆگىدەك ئېگىز بولغان بىلەن قىلچە ئەقلىڭ يوق ئىكەن سېنىڭ. ئىككىنچى بۇ سۆزنى ئېغىزىڭغا ئالغۇچى بولما. ھايات ئىكەنمىز، ئاخىرغىچە ئېلىشىشـ

---

① دەررە — چەمدىن ياسالغان جازا قورالى.

ھەز كېرەك!

ئاغزىدىكى قانىنى ئېرتىپ ئورنىدىن قوپقان خېلىل سۇلتاننىڭ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلدى.

— ئەمدى ئۆلتۈرسەڭمۇ سەن بىلەن ماڭمايمەن. شايىانىخانىنىڭ يېنىغا كېتىمەن.

— دۇشمەندىن شەپقەت كۈتۈش — ئۆزىنى ئۆزى پەسلەشتۈرگەنلىك. ئىنىم بولۇپ قالغىنىڭدىن ساڭا بەك ئېچىنىۋاتىمەن. ئېگىلىپ، خورلىنىپ ياشىغاندىن كۆرە تېرۇپ ئۆلگەن ياخشى، قالغىنىنى ئۆزۈڭ بىل.

خېلىل سۇلتان 20 دەك ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ مېڭىپ كەتتى. سەئىدخاننىڭ يۈرىكى تارتىشقاندەك بولۇپ، كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا ئۆلۈك ئېتىغا قاراپ قالدى.

كۈن پېتىپ زاۋال ۋاقتىنىڭ گۈگۈمى ئالاتاغ باغرىغا قارا كۆلەڭگۈسىنى يايدى، خوجا ئېلى سەئىدخانغا ئۆزىنىڭ ئاق قاشقا تورۇقىنى بېرىپ، ئەسكەرلىرى بېتىلۇالغان قارا بويۇن جەدىنى مىنۋالدى.

— بۇ ئادەمنى نەس باسىدىغان يەر ئوخشايدۇ، بۇ يەردە تۇرمايلى. يېقىنراق يايلاققا بېرىپ ئارام ئالايلى شاھزادەم، — دېدى ئۇ. سەئىدخان باش لەڭشتىپ قويدى. 50 كە يېقىن ئادەم ھارغان-ئاچقان ھالدا ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ماڭدى. ئاشپەز يۈسۈپ بىرنەچچە كىشىنى ئېلىپ بۇرۇنراق يۈرۈپ كەتكەنىدى. شامدىن ئۆتكەندە بىر يايلاققا بېتىپ كېلىشتى. ئاشپەز يۈسۈپنى كۆرگەن سەئىدخان مۇشۇ يەرگە چۈشۈپ دەم ئېلىشنى بۇيرۇدى.

بۇ يايلاقتا 30 دەك ئاق ئۆي بار ئىدى. ئاقساقلى رەھمباي دېگەن قازاق ئىكەن.

— خان كەلدى، سىزگە قوناق[1] بولماقچى ئاقساقال، — دېدى خوجا

---

① قوناق — قازاق تىلىدا مېھمان دېمەكتۇر.

ئېلى.

— خانىمزدىن باش ئايلانسۇن. چۈشۈڭلار، — دېدى ئاقساقال ئالچاڭلاپ مېڭىپ كەلگىنىچە سەئىدخان بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ. ئۇ سەئىدخاننى ئۆز ئۆيىگە باشلىدى. ئۇنىمغىنىغا قويماي ئۈچ قوي، بىر كالا، بىر تاينى سويۇپ، ياتقۇ مەھەلدە پىشۇرۇلغان گۆشنى لىگەن-لىگەن-لەرگە ئۈسۈپ، ئاق ئۆيلەرگە تارقىلىپ ئولتۇرغان سەئىدخان ئادەملىرىنىڭ ئالدىغا قويدى.

قېمىز ئىچمىگىنىگە ئۇزۇن بولغان سەئىدخاننىڭ كۆڭلى يايراپ قالدى. ھاردۇقى چىقتى. ئۇ سەھەر تۇرۇپ نامىزىنى ئۆتىگەندىن كېيىن خوجا ئېلى ئۇنىڭ چاچ-ساقلىنى ئېلىپ قويدى. ئاشپەز يۈسۈپمۇ ئون نەچچە ئادەمنىڭ چاچ-ساقلىنى ئالدى. قالغانلار بىر-بىرىنىڭ ساقلىنى ئېلىشتى. يۈز-كۆزلىرىنى يۇيۇپ، قازاق كېلىنچەكلىرى تەييارلىغان نارىن چۆپ بىلەن غىزالىنىپ يولغا چىقىشتى. رەھمباي ئىگەرلەنگەن تۆت ياشلىق ئاتتىن ئۈچنى سەئىدخانغا يوللۇق تۇتتى. سەئىدخان ئۇنىڭغا كۆمۈش ساپلىق بىر قىلىچنى يادىكار قىلدى.

4

سەئىدخان موغۇلستانغا كېتىش قارارىغا كەلگەندى. "ئاكام بىلەن يارىشىپ مىرزا ئابابەكرىگە قارشى يۈرۈش قىلىپ، تەكرىتېغىنىڭ شىمال ۋە جەنۇبىنى بىرلىككە كەلتۈرسەك، شايىنىخانغىمۇ تاقابىل تۇرالايمىز. بارسام ئۇ مېنى ھەيدىۋەتمەس. ئەگەر ئانام ماقۇل بولسا، ئۆزۈم بىلەن بىللە ئېلىپ كېتىمەن"، دەپ ئويلىغان سەئىدخان خەدىچە سۇلتان خېنىمنى ئېلىپ ئۇچتۇرپانغا بېرىشنى مەخسۇت ئېلىغا ھاۋالە قىلدى.

— قانداقلا بولمىسۇن، بىز مۇق بولدا — ئۇچۇرما داۋان باغرىدا ئۇچرىشايلى. ئانامنى ياخشى مۇھاپىزەت قىلىپ ئېلىپ كېتىشىڭىزگە ئىشىنىـ

مەن.

— خوپ، شاھزادەم. خۇدا بۇيرۇسا ۋالدەلىرى بىلەن تېزرەك دىدار كۆرۈشۈشلىرى ئۈچۈن كۈچۈمنى ئايمايمەن.

سەئىدخان ئۈنى يولغا سېلىپ 13 كۈن بولغاندا مۇق يولى ئۈچۈرما داۋان باغرىغا كەلدى. بۇ يەردە ئۈنى مەخسۇت ئېلى كۈتۈپ تۇراتتى.

— مەن تۇنۇگۈن كەچ كەلدىم شاھزادە. چىغىر يوللار بىلەن ئۇدۇللاپ يەتتە سۇغا بېرىپ تىڭتىگلسام، ۋالدەلىرى ئاكىلىرى بىلەن جەڭ قىلىپ يېڭىلگەنلىكلىرىنى ئاڭلاپ، ئۆلۈك ياكى تىرىك ئىكەنلىكلىرىنى بىلەلمەي، مەنسۇرخاندىن خاپا بولۇپ ئوشقا كەلگەنىكەن. ئۇ يەردىمۇ تۇرالماي شايبانىخان زەربىسىگە ئۇچرىغان مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان بىلەن بىللە بەدەخشان ئارقىلىق كابۇلغا كېتىپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئوشقا كېلىپ ئاڭلىدىم. ئالىيلىرىنى ساقلىتىپ قويماي دەپ، ئوشتا ئاتىنى يەڭگۈشلەپ، كېچە-كۈندۈز مېڭىپ بۇ يەرگە كېلىپ كۈتۈپ تۇردۇم، ئاللانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن سىلىمۇ ۋاقتىدا كەلدىلە شاھزادەم، خوجا ئېلى باتۇر كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— ئۇ سۆزلەپ بولۇپ ئۆزى دوست بولۇپ قالغان بۇرادىرىنى سوردى. بىرقانچە قېتىملىق جەڭدە كۆرسەتكەن باتۇرلۇقى نەتىجىسىدە خوجا ئېلىنىڭ كۆپچىلىك ئارىسىدىكى ئىناۋىتى كۈتۈرۈلۈپ، ئىسمىغا "باتۇر" دېگەن نام قوشۇلغانىدى.

— بىرنەچچە چەۋەندازنى ئېلىپ ئەھۋال ئۇققىلى كەتكەنىدى. ئېھتىمال يېقىن ئارىدا ئۇچرىشىپ قېلىشىمىز مۇمكىن، — جاۋاب بەردى سەئىدخان. ئانىسىنىڭ كېتىپ قالغىنىدىن كۆڭلى بەك يېرىم بولۇپ، كېچىچە بۇ قاقاس تاغ باغرىدا يېتىپ، سەھەردە يولغا چىقىشتى. يول يىلانباغرى، ئېگىز-پەس بولۇپ، تاغدىن ئۆتكەندىن كېيىنلا موغۇلستان زېمىنىغا ئاياغ باساتتى. باشتا مەخسۇت ئېلى، ئۇنىڭ كەينىدىن ئاشپەز يۈسۈپ، ئاندىن قارا قول مىرزىلار كېچىچە توختىماي يۈرۈپ، سەھەردە تاغ ئوستىگە چىقىپ بولۇشتى. قىرلىق تاشلار ئۇلارنىڭ ئۆتۈك-ئاياغلىرىنى

ئۆتمىتۆشۈك قىلىۋەتتى. سەئىدخاننىڭ تاپىنى كېسىلىپ كەتتى. ئاچچىق شامال ئۇنىڭ يۈزىنى يالاپ قىزارتىۋەتتى. شىرقىراپ ئۇچۇپ تۇرغان قۇم ئۇرۇلۇپ كۆزلىرىنى ئاچالماي قالدى. كۈن مەغرىپ تامان يۈزلەنگەندە پەسكە چۈشۈپ بولدى. شارقىرىغان ئاۋاز ئۇلارنى خۇش قىلىۋەتتى. تاشتىن تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان كىچىك دەريانىڭ زۇمرەتتەك سۈزۈك سۈيى ھەممەيلەننى بىردەك جەلپ قىلدى. شۇنچە ھارغىنىغا قارىماي ئېقىن بويىغا ئالدىراپ چۈشۈپ، ئوچۇملاپ سۇ ئىچىشتى. نەچچىسىنىڭ قىزىل ئۆڭگىچىگە سۇ كېتىپ قېقىلىپ كەتتى.

ئۇلار بۇ يەردە ھاردۇق ئېلىپ، مەلەخ بولۇپ ئۇخلاپ كېتىشتى. خوجا ئېلى باتۇر كېلىپ ئۇلارنى شۇ ھالدا كۆردى. تۇتۇپ كەلگەن ئادەمگە چاي بېرىپ، سەئىدخاننىڭ ئويغىنىشىنى كۈتۈپ ئولتۇردى. قۇياش جاھانىنىڭ ئىسسىقلىقىدىن قىزىرىپ مىس رەڭگە كىرگەندە سەئىدخان ئويغاندى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم شاھزادەم، بىر ئادەمنى ئېلىپ كەلدىم. كۆرۈشەملا؟ — دېدى خوجا ئېلى.

— باتۇر ئاكا، سىزنى كەلمەي قالارمىكىن دەپ بەك ئەندىشە قىلغانىدىم. ئىشەنچىمنى يەردە قويمىدىڭىز، رەھمەت سىزگە، — سەئىدخان ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنى قۇچاقلىدى، — مەن سۆزلىشىپ باقاي.

چىكىت گۈللۈك ئاق دوپپا، تونچە ئاق كۆڭلەك كىيىپ، بېلىنى باغلىغان بۇغداي ئۆڭ بىر ئادەم قىلىچ ئاسقان سەئىدخانىنى كۆرۈپ قورقۇمسىراپ سالام بەردى.

— سەن مۇسۇلمانمۇ؟ — سورىدى سەئىدخان.

— ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمانمەن غوجام.

— قىپچاقمۇ سەن؟

— ئۇيغۇرمەن. قەبىلىمىزنىڭ نامى "ئۇرۇق"، تېرىقچىلىق قىلىمەن.

— ئېتىڭ نېمە؟

— تۇردى ئاخۇن.

— يۇرتۇڭلار ئامانچىلىقتۇ؟

— ئامانچىلىق ئىدى. بىرنەچچە كۈندىن بېرى قەبىلە چوڭلىرى مىرزا ئابابەكرىگە قوشۇلۇش ئۈچۈن يولغا چىقىش تەييارلىقىنى قىلىۋاتىدۇ، — تۇردى ئاخۇن "يەنە نېمىلەرنى سورايدىكىن" دەپ يەر ئاستىدىن سەئىد-خانغا قاراپ قويدى.

— بۇ يەر ئىلگىرى مەنسۇرخانغا قارايتتىغۇ! نېمىشقا مىرزا ئابابەكرىگە قوشۇلماقچى بولىسىلەر؟

— مەنسۇرخان سىلىق ئېلىشنىلا بىلىپ، ئەل بىلەن كارى بولمىدى. ئەسكەرلىرى دائىم بۇلاڭ-تالاڭ قىلىپ ئۇرۇقمىزنى بوزەك ئەتتى. مىرزا ئابابەكرى "ئۆزئىختىيارى بىلەن ماڭا قوشۇلغان قەبىلىلەرگەئىنئام-ئېھرىمەن" دەپ يارلىق چۈشۈرگەنىكەن. شۇڭا ئۇنىڭغا قوشۇلماقچى بولۇۋاتىمىز.

— مىرزا ئابابەكرىنىڭ يارلىقى يالغان. ئۇ دېگىنىنى قىلمايدىغان، قىلغىنىنى دېمەيدىغان زالىم. سىلەر ئالدانماڭلار، — سەئىدخان گېپىدىن توختاپ ئۇنىڭدىن سورىدى:

— ئۇرۇقۇڭلارنىڭ ئاقساقىلى بىلەن كۆرۈشۈشكە مېنى باشلاپ بارالامسەن؟

— باشلاپ باراي.

سەئىدخان چاي ئىچىۋالغاندىن كېيىن، خوجا ئىلى باتۇر قاتارلىق بىر قىسىم ئادەملىرىنى ئېلىپ، تۇردى ئاخۇننىڭ باشلىشى بىلەن كەتتى. ئىككى كۈن يول يۈرۈپ ئۈچىنچى كۈنى بىر كەنتكە يېتىپ كەلدى. بىر نەچچە يۈز ئادەم يۇڭ-تاقلىرىنى ئات-ئېشەككە ئارتىپ ماڭغىلى تۇرغانىكەن. تۇردى ئاخۇن سەئىدخاننى ئۈزۈن چارساقال كىشىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم بوۋا، — دېدى سەئىدخان قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام. نېمە گېپىڭ بار ئىدى ئوغلۇم؟ تۇرقۇڭدىن

قارىغاندا بەگزادىلەردىن ئوخشىمامسەن؟

— شۇنداق بوۋا. سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئوغلى سەئىدخان بولىمەن. سىلەر نەگە بارماقچى بولۇۋاتىسىلەر؟

— ھە، تەختىنى مىرزا ئابابەكرى تارتىۋالغان خانىنكىمۇ؟ بىز ئاتاڭنىڭ تەختىنى تارتىۋالغان سۇلتانىنىڭ يېنىغا بارماقچى بولۇۋاتىمىز. سەنمۇ ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولۇش ئۈچۈن كېتىۋاتقان ئوخشىمامسەن شاھزادەم؟ — دېدى ئاقساقال ئانچە كۆزگە ئىلمىغان تەرىزدە، سەئىدخاننىڭ ئاچچىقى كەلدى، ئەمما ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ:

— سىلەر بۇ نىيىتىڭلاردىن يېنىڭلار، مىرزا ئابابەكرى سىلەرگە ياخشىلىق قىلمايدۇ. مەن ئۇ زالىمدىن ئاتامنىڭ تەختىنى تارتىۋالماقچىمەن. ئەگەر ياخشى كۆڭ كۆرەي دېسەڭلار، ماڭا ئەگىشىڭلار. بىز بىرلىكتە ئۇ زالىمنى يوقىتىپ، دىيارىمىزنى ئاۋات قىلايلى، — دېدى. خوجا ئېلى باتۇرمۇ سەئىدخاننىڭ تەرىپىنى ئېلىپ ئۇلارنى نىيىتىدىن يېنىشقا ئۇندىدى.

— بىز ئاغزىدىن ئانسىنىڭ سۆتى قۇرىمىغان مۇشۇ بالاخانغا ئەگىشەمدۇق؟ — دېدى قاقاقلاپ كۈلگەن ئاقساقال. ئۇنىڭ ئادەملىرىمۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى، — بولدى، ئاستا بۇ يەردىن كېتىۋال شاھزادە. بۇ ئادەمنىڭ خېلى تۇرۇكتەك قىلىدۇ. بىز بىلەن قالسۇن.

ئاقساقالنىڭ ئىشارىتى بىلەن بىرنەچچە ئون كىشى يوپۇرۇلۇپ كېلىپ خوجا ئېلىنى تۇتۇۋالدى. سەئىدخاننىڭ ئادەملىرى قورقۇپ قاچتى. ئۇمۇ بۇ نادان كىشىلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالماسلىق ئۈچۈن كەلگەن يولى بىلەن قايتىشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن يولدا ئېزىپ قېلىپ مەنزىلگە باشقىلاردىن بىر كۈن كېيىن يېتىپ باردى. مەخسۇت ئېلى، يۈسۈپ ئاشپەز ئىككىلا كىشى قالغانىدى.

— شاھزادەم، — دېدى مەخسۇت ئېلى كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، — ئۆزلىرى بىلەن قالغانلاردىن ئىككىيلەن تۇنۇگۈن كېلىپ: "سەئىدخان خوجا ئېلى باتۇر بىلەن دۇشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتتى، بىز قېچىپ

كەلدۇق" دەپ بۇ يەردە قالغانلارنى پاراكەندە قىلىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن شاھ مىرەك، ئۆچكۆ مۇھەممەد مىرزا، ئوزبكول قاتارلىق سەردارلار ئۆز ئادەملىرىنى ئېلىپ "مەنسۇرخاننىڭ قېشىغا بارىمىز" دەپ كېتىشتى. قارا قول مىرزا يەنە بىر ئادەمنى باشلاپ ئەنجان تەرەپكە ماڭدى. كۆكلەش ئېزىز بەردى "مىرزا ئابابەكرىلا بىزگە پاناھ بولالايدۇ" دەپ، گېپىمنىمۇ ئاڭلىماي قەشقەر تەرەپكە يول ئالدى. بىز ئىككىمىز سىلىنى چوقۇم قايتىپ كېلىدۇ دەپ ئويلاپ مۇشۇ يەردە كۈتۈپ تۇردۇق. ئەمدى قانداق قىلماق كېرەك شاھزادەم؟

سەئىدخان چەكسىز كەتكەن جاڭگالغا قارىدى ۋە بىردىنلا:

"ماڭا ئاللا يار. ماڭا ئاللا يار!..." دەپ ۋارقىراپ كەتتى.

تاغلاردىن ئەكس سادا قايتتى.

"ماڭا ئاللا يار، ماڭا ئاللا يار!..."

— سەۋر قىلسىلا شاھزادەم، بىز سىلىدىن ئايرىلمايمىز!

سەئىدخان مەخسۇت ئېلىنى قۇچاقلىدى.

— مەن سىزدىن ئايرىلمايمەن ئاكا، ئەھدىمدىن ھەم يانمايمەن.

سەئىدخان، مەخسۇت ئېلىلار بىرنەچچە كۈنگىچە جاڭگالدا تېنەپ يۈردى. ئۇلار ئاتقان كىيىك، توشقانلارنى يۈسۈپ ئاشپەز كاۋاپ، شورپا قىلىپ بەردى. ئۇ ئوت چىقىدىغان چاقماق تاشلارنى زادىلا يېنىدىن ئايرىمايتتى، ئەمدى تازا ئەسقاتتى. "مۇشۇ جاڭگالدا ئۆمرۇم ئۆتۈپ كېتەر-مۇ-ھە؟" بۇ قورقۇنچلۇق ئوي سەئىدخاننى غەمكىنلەشتۈرەتتى. مىنىدىغان ئاتلىرىنىمۇ ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرىگەنلەر ئېلىپ كەتكەنىدى. بىر ئاي بولغاندا خوجا ئېلى باتۇر كەلدى.

— مەن قەشقەرغە ئاز قالغاندا قېچىپ تۇتۇق بەرمەي، ئىز قوغلاپ يۈرۈپ سىلەرنى ئاران تاپتىم شاھزادە. شۈكرى، سالامەت ئىكەنلا.

سەئىدخان بۇ قەدىناس ھەمراھىنى كۆرۈپ غولىچىنى كەڭ يېيىپ، ئۇنى قۇچاقلىدى ۋە:

— ياق، ئاللا مېنى يالغۇز قويمايدۇ، — دەپ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى.

مەخسۇت ئېلى، خوجا ئېلى، يۈسۈپ ئاشپەزلەرمۇ قوشۇلۇپ ئۇزۇنغىچە يىغلاشتى. توساتتىن بىر يا ئوقى ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى توغراقتا سانجىلىپ قالمىغان بولسا يىغىدىن توختىمىغان بولاتتى.

— بۇ نېمە ئىش؟ — دېدى سەكرەپ ئورنىدىن تۇرغان سەئىدخان.

— ئەتراپتا دۇشمەن بار، — خوجا ئېلى باتۇر ئەتراپقا قارىدى. قاشقىسى بار بىر كىيىك ئۇلارنىڭ ئالدىدىن تاقلاپ ئۆتۈپ كەتتى.

— كىيىككە ئېتىلغان ئوقمىدۇيا؟ — دېدى يۈسۈپ ئاشپەز.

— ئېھتىمال، ھەرھالدا سەگەك تۇرايلى، — سەئىدخانمۇ يانغا سەپسېلىشقا باشلىدى.

"قاراس ـقۇرۇس، شالدۇرـشۇلدۇر" قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ قىلىچ كۆتۈرگەن ئونچە ئادەم تۆت ياندىن كېلىپ ئۇلارنى قورشىۋالدى.

— سىلەر كىم؟ — سەئىدخان قىلىچىنى غىلاپتىن سۇغۇرۇپ سورىدى.

— بىز، — دېدى ساقلى ئاقارغان، تەمبەل ئادەم سەئىدخانغا چەكچىيىپ، — باي-زالىملارنىڭ ئەدىپىنى بەرگۈچىلەر.

— قاراقچىلار ئىكەن، — پىچىرلىدى خوجا ئېلى باتۇر سەئىدخانغا يېقىن كېلىپ، — ئىلاجى بار بۇلارنىڭ چىشىغا تەگمەي يولغا سېلىپ قويايلى.

— سىلەر بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسىلەر؟ — سورىدى ئۇلاردىن بىرى.

— بىز ئادىشىپ قالدۇق. يول تاپالمايۋاتىمىز، — جاۋاب بەردى مەخسۇت ئېلى.

— قارىغاندا ئاددىي ئادەم ئەمەستەك قىلىسىلەر، راستىڭلارنى دەڭلار. زالىم مىرزا ئاباباكرنىڭ ئادىمى بولمىساڭلارلا بىز سىلەرگە تەگمەيمىز.

سەئىدخان بۇ سۆزنى قىلغان بوۋايغا قاراپ، ئۇنىڭ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە تۇگمەس قايغۇ-ھەسرەت يوشۇرۇنغانلىقىنى بىلدى.

— ئى ئاتا، بىز مىرزا ئابابەكرىنىڭ دۇشمنى. ئۇنىڭ ئەدىپىنى بەرگىلى كېلىپ مۇشۇ كۇنگە قالدۇق.

— قېنى سۆزلە، سىلەر زادى قانداق ئادەملەر؟

خوجا ئېلى باتۇر بوۋاينىڭ قېشىغا يېقىن بېرىپ سەئىدخاننى تونۇشتۇرۇدى ۋە باشتىن كەچۈرگەنلىرىنى قىسقىچە سۆزلەپ بېرىپ دېدى:

— بىز مانا شۇنداق ئادەملەر ئاتا، بىز شاھزادىمىزنى مۇرادىغا يەتكۈزمەي قويمايمىز.

— ئاھ شاھزادەم، مەن ئاتىگىزنىڭ ئوردا ۋەزىرى ئەلى سەردار بولىمەن. سۇلتان ئەھمەدخان ئاقسۇغا ماڭغان كېچىسى مەن قەشقەرغە — مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ قېشىغا كەتكەنىدىم. ئۇ مېنى ئۆزىگە ۋەزىر قىلدى. كېيىن بەدنىيەت خاتۇنىنىڭ گېپىگە كىرىپ تۇھمەت بىلەن زىندانغا تاشلىدى. مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭغا قارشى قىلىچ كۆتۈرگەندە مېنى زىندانىدىن بوشاتتى. كۆڭلۈم قاتتىق ئاغرىغانىدى. ئۇنىڭغا خىزمەت قىلغۇم كەلمەي، ماڭا ئىخلاسى بار سەربازلىرىم بىلەن قەشقەردىن چىقىپ كەتكەنچە تاغۇ-دەشت، جاڭگاللارنى ماكان تۇتۇپ، يوشۇرۇن-ئاشكارا ھالدا مىرزا ئابابەكرى بىلەن ئېلىشىپ كېلىۋاتقىنىمغا 20 يىلدىن ئاشتى. يا ئۇ يوقالمىدى، يا مەن ئۆلمىدىم شاھزادەم. ئاخىرى قېرىغان چېغىمدا ئەنجان تەرەپلەردە تىنچ ھايات كەچۈرۈشنى ئارزۇ قىلىپ، بۇ جاڭگالدىن ئۆتۈۋېتىپ سىلەرنى كۆرۈپ قالدىم. مىرزا ئابابەكرىنىڭ قاراۋۇللىرىدىن بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ ئوق ئاتقانىدىم، سىلەر چۆچۈپ ئورنۇڭلاردىن تۇردۇڭلار. شۇ چاغدا سىلەرنى ئېنىق كۆردۈم، بالام. بىزنى قاراقچى دېمەي ھەمراھ قىلىۋالساڭلار خۇرسەن بولاتتىم، بەك خۇرسەن بولاتتىم.

جاڭگالنى جىمجىتلىق باستى، دەرەخلەر ئارىسىدىن چۈشۈپ تۇرغان كۈن نۇرى ئاستا-ئاستا غايىب بولدى. كەچ كىرگەنىدى. بىر چاغلاردا

ئاتسىنىڭ يېقىن ھەمراھى بولغان ئادەم بىلەن بۇ يەردە ئۇچرىشىپ قېلىشنى سەئىدخان خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ باقمىغانىدى. تەقدىر دېگەن مۇشۇ بولسا كېرەك، ئاللا ئۇنىڭغا يەنە بىر توپ ئادەمنى يەتكۈزۈپ بەردى.

— ئەگەر ھەمراھ بولمەن دېسىلە مەن يەنە بىر مەدەتكارغا ئېرىشكەندىكىمدىن ئاللاغا شۈكرى قىلسام بولىدۇ ئاتا.

ئەلى سەردار غۇلىچىنى كېرىپ سەئىدخاننى قۇچاقلىدى. تاراملاپ ئاققان ياشلىرى شاھزادىنىڭ مۈرىسىگە تامدى. ئۇلار بىر كېچىنى ئۇتكەن-كەچكەن ئىشلارنى سۆزلەشتى بىلەن ئۇتكۈزدى. تاڭغا يېقىن ئۇخلاپ قېلىشتى.

"تۇنۇگۈلار بۇ بەدبەختلەرنى، بىرنىمۇ ئامان قويماڭلار!" دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ، دەرەخ شاخلىرىنىڭ قارسىلداپ سۇنغىنى، ئاتلارنىڭ دۈكۈر-دۈكۈر كۈرى سەئىدخاننىڭ قۇلىقىغا كىردى. ئۇ "ياڭاللا" دەپ ۋاراقىراپ ئورنىدىن تۇرغىنىچە يانىڭ كىرىچىنى كېرىپ بىر ئوق ئېتىش بىلەن بىر ئاتلىق دۈشمەننى يەرگە يىقىتتى. خوجا ئېلى، مەخسۇت ئېلى، يۈسۈپ ئاشپەز ۋە ئەلى سەردارلارنىڭ ئادەملىرى تەرەپ-تەرەپتىن كەلگەن مىرزا ئابابەكرى ئەسكەرلىرى بىلەن قىلىچلىشىشقا باشلىدى. بۇلارنى مىرزا ئابابەكرىدىن پاناھ تىلەپ قەشقەرغە كەتكەن كۆكلەش ئېزىز بەردى باشلاپ كەلگەنىدى. ئۇ يانىڭ كىرىچىنى كېرىپ ئوقنى بەتلەۋاتقان سەئىدخاننى كۆرۈپ ھەجايدى.

— ئى سوكال بەگزادە، ساغدىقىڭنى بوينۇڭغا ئېسىپ ئالدىمغا كەلمەسەڭ زىيان تارتىسەن. ئەگەر شۇنداق قىلساڭ، سۇلتان مىرزا ئابابەكرىدىن بىر قوشۇق قېنىڭنى تىلەپ سېنى ھايات قالدۇرۇشقا كۆزۈم يېتىدۇ. ئەمدى بىكار ئاۋارە بولما. مەنسۇرخاننىڭ يېنىغا ماڭغان شاھمىرەك، ئۆچكۆ مۇھەممەد مىرزىلارمۇ قولغا چۈشۈپ بېشى كېسىلدى. ئادەملىرىڭگە ئېيت، بىر-بىرىنىڭ قوللىرىنى باغلاپ تىزلىنىپ...

كۆكلەش ئېزىز بەردىنىڭ گېپىنى سەئىدخان ئاتقان ئوق ئاغزىغا

تېگىپ ئۇزۇپ قويدى. ئۇ خارقىراپ ئاتتىن يىقىلدى. سەئىدخان يەنە بىر دۈشمەننى يىقىتقاندىن كېيىن يانىڭ ئوقى قالمىغانلىقىنى بىلدى. ئۇ قىلىچىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇۋېدى، ئەلى سەردار ۋارقىرىدى:

— شاھزادەم، تېز قاچسىلا! بىز دۈشمەننى توسۇپ تۇرىمىز، قاچسىلا! بولسىلا دەيمەن!

سەئىدخان ئوڭ تەرەپتىكى قېلىن توغراقلىققا كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن خوجا ئېلى باتۇر ماڭدى.

ئىككى ئاتلىق دۈشمەن ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ مېڭىۋىدى، مەخسۇت ئېلى يۈگۈرۈپ كەلگىنىچە بىرسىنى قىلىچ ئۇرۇپ موللاق ئاتقۇزىدى. ئىككىنچىسىگە قىلىچ ئۇرغىچە كەينىدىن كەلگەن دۈشمەن ئۇنىڭ دۈمبىسىگە نەيزە سانجىدى. ئۇ تولغىنىپ يىقىلاي دېگەندە بېشىغا قىلىچ تەگدى، توغراق تۈۋىدىكى غازاكلار ئانغا بويالدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ تەرەپ-تەرەپتىن يوپۇرۇلۇپ كەلگەن ئەسكەرلىرى ھمايىسىز قالغان ئەلى سەردارنىڭ تېنىنى پارچە-پارچە قىلىۋەتتى. دەسلەپتىلا دۈشمەن ئوقى تېگىپ ئۆلگەن يۈسۈپ ئاشپەزنىڭ جەسىتىنمۇ تىنچ قويماي تۆت پارە قىلىپ تاشلىدى.

قەدىردان ھەمراھلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان سەئىدخان قېچىپ قۇتۇلغىنىدىن قىلچە خۇشال بولمىدى. ئۇ نەچچە قېتىم ئارقىسىغا يانماقچى بولۇۋېدى، خوجا ئېلى باتۇر تۇتۇۋېلىپ يول قويمىدى. ئاخىرى بۇ جاڭگالدا كۆرمىگەننى كۆرۈپ، يېمىگەننى يەپ، تېنەپ يۈرۈشتى.

سەئىدخاننىڭ كىيىملىرى يىرتىلىپ، ئۆتۈكىنىڭ چەمى قالمىدى. ھايۋانلارنىڭ تېرىسىنى يېپىنىپ، قاپىرىپ قاناپ كەتكەن پۇتىنى ئوراپ، ماڭالمىغىدەك ھالغا كېلىپ قالغانىدى.

— شاھزادە، بۇ يەردە بۇنداق تەمتىرەپ يۈرسەك، بىر كۈنى ئەمەس بىر كۈنى قاغا-قۇزغۇنغا يەم بولۇپ تۈگەيمىز. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئالدىغا بارساق ئۆلۈمىمىزگە ئۆزىمىز سەۋەبكار بولۇپ قالىمىز. سۇلتان مەنسۇر

خاننی پاناه تارتىپ بارساق، ئۇنىڭ يېنىدىمۇ ياخشى كۆن كۆرمەيمىز. ياخشىسى ئەنجانغا — جانىبەگ سۇلتاننىڭ قېشىغا كېتەيلى. ئۇ دەسلەپتىمۇ سىلىگە رەھىم قىلغان. بۇ نۆۋەت بەلكىم تېخىمۇ ياخشى كۈتۈۋالار. ئالىيلەرنىمۇ قايتىدىن باش كۆتۈرگەيلا.

سەئىدخاننىڭ قايتقۇسى يوق ئىدى. قايتمىسا بۇ جاڭگالدا نېمىش قىلىدۇ؟ خوجا ئېلىنىڭ گېپى ئورۇنلۇق. شۇنداقتىمۇ جانىبەگنىڭ ئالدىغا بارماسلىقى، ئىسمىنى خۇپيانە تۇتۇپ ئەھۋالنى كۆزىتىشى، كۇرەشنى يېڭەدىن باشلىشى لازىم. ئۇ شۇنداق ئويلاپ خوجا ئېلىنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى.

ئۇلار مەڭ بىر تەستە يول تېپىپ ئاخىرى جاڭگالدىن چىقتى. بىر دېھقاننىڭ ئۆيىگە كېلىپ بېلىدىكى كۇمۇش هالقىلىق كەمىرىنى كېيىم-كېچەك، چورۇققا تېگىشىپ كېيىۋالدى. ئۇلار شۇ ماڭغىنىچە تاغدىن ئۆتۈپ ئوشقا كەلدى.

5

سەئىدخان سەيخۇن دەرياسىنى ياقىلاپ كېتىۋېتىپ، ئۇ قاتتىكى بۇنىڭدىن بەش يىل بۇرۇن ئانار شەربىتى ئىچكەن باغنى كۆرۈپ تونۇدى.

— خوجا ئېلى ئاكا، دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتۈپ، ئاۋۇ ياغقا كىرىپ ئانار يەپ ماڭساق قانداق؟ نەچچە ئايدىن بېرى ئۆيۈ تامىقى يېمەي قورۇپ كەتتۇق ئەمەسمۇ؟ — دېدى ـدە، ئۇنىڭ جاۋابىغا قارىماي كېيىملىرىنى سېلىپ، ئىشتان بىلەن سۇغا سەكردى.

— شاھزادەم، بۇ قانداق قىلىق؟ — ئاچچىقلانغان خوجا ئېلى باتۇر شۇ دەم ئىلاجسىز هالدا ئۆزىمۇ كېيىملىرىنى سېلىپ كۆتۈرگىنىچە سۇغا كىردى.

سەئىدخان ئۇنىڭغا قارامۇ قويماي، بىر قولىدا كېيىملىرىنى كۆتۈرۈپ، بىر قولىدا پاقىچىلاپ ئۆزۈپ ئۇ قىرغاققا يەتتى. سۇ خىلىلا سوغۇق ئىدى.

ئۇنىڭ ئۇستىگە غۇرۇلداپ توزغان كۈز شامىلىمۇ ئۇنى توڭدۇردى. كىيىملىرىنى ئىتتىك كىيىپ قاشا يېنىغا كەلدى. قىزىرىپ پىشقان ئانار، ئالما ئۇنىڭ كۆزلىرىگە كۆرۈندى. باغدا ھېچكىم يوق ئىدى. ئۇ قاشانىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ باغقا كىردى. شۇ چاغدا پىشايۋانلىق ئۆيدىن بىر ياش ئايال كوزا كۆتۈرۈپ چىقتى. قارا قاش، سۇمبۇل چاچ بۇ ئايال ناتونۇش كىشىنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ رومىلى بىلەن يۈزىنى يېپىپ تۇرۇپ سورىدى:

— ئۆزلىرى كىم بولىلا؟

— مەن سەئىدخان بولىمەن، بوۋامنى يوقلاپ كەلدىم.

سەئىدخان؟ — ئايال چىرقىراپ كوزىنى تاشلىۋەتتى. شۇ چاغدا باغدىكى ئۆيلەردىن بىرنەچچە ئەر-ئايال، باللار ھەم مۆكچەيگەن بوۋاي چىقىپ كەلدى.

— نېمە بولدى خان قىزىم؟ — سورىدى بوۋاي.

— مەن ... مەن ... سەئىدخان ... بىلمىدىم، — دېدى ئايال يىغلامسىراپ.

— گۈلسۇرۇخ بانۇ، ئەزىزىم، نېمە بولدىڭىز؟ — تەمبەل بىر يىگىت ئايالنىڭ يېنىغا بېرىپ، ئۇنىڭ مۇرىلىرىنى تۇتتى.

— گۈلسۇرۇخ بانۇ؟ — دېدى پېچىرلاپ سەئىدخان، — نېمىشتۇ بۇ ... مەن قەيەرگە كېلىپ قالدىم...؟

سەئىدخان خىيالغا چۆكۈپ تۇرغاندا قۇلقىغا بىر تونۇش ئاۋاز ئىشتىلدى.

— ئاھ خۇدا، بۇ ھېلىقى شاھزادىغۇ. دادا، ئۇ يەنە كەپتۇ.

سەئىدخان قاراپ قېتىپ قالدى. بەش يىل بۇرۇن ئېتىكىگە تىللا تاشلاپ بەرگەن بەرنا قىز ئۇنىڭغا خىجىل بولغاندەك قاراپ قويدى. ئۇ دائىم خىيالىدا ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ كەلگەن قىزنى كۆردى. تاماق يېيىش ئۈچۈن ئەمەس، ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن دەريادىن ئۆتكىنى راست ئىدى. بوۋايمۇ سەئىدخاننى تونۇدى.

— شاهزادەم، بالام، ئۆيگە مەرھەمەت.

— مەن ھازىر شاھزادە ئەمەس ئاتا، — دېدى سەئىدخان، — بالام دەۋەرسىلە.

بايانتىن ھاڭۇبقىپ قاراپ قالغان خوجا ئېلى باتۇرمۇ ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ سەئىدخاننىڭ كەينىدىن چوڭ ساراي ئۆيگە كىردى.

— مانا بۇ ئوغلۇم قاناتبەگ، — تونۇشتۇردى بوۋاي ئۆزىگە ياندىشىپ كىرگەن قاۋۇل، بەردەم يىگىتنى كۆرسىتىپ، — بەش يىل بۇرۇن ئوخسى ھاكىمى بايزىدىنىڭ قىزىنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ كېلىپ، ئۇنىڭدىن بىر باللىق بولدى.

سەئىدخان ھەيران بولدى. "قىز ئۆلتۈرۈلمىگەنىكەن، بۇ يىگىت قانداق قۇتۇلدۇرۇپ كەلگەندۇ؟"

— گۈلسىما قىزىم، قۇتلۇق قەدەم مېھمانىمىزغا ئانار شەربىتى ئېلىپ كىرگىن! — توۋلىدى بوۋاي نەقىش چېكىلگەن ئوچۇق ئىشىكتە قاراپ ۋە ئاندىن ئوغلىغا دېدى:

— تۇرغىن ئوغلۇم، قۇربانلىققا ئاتاپ بوردىغان قارا ئىرىكنى سويغىن. شاھزادىنىڭ يولىغا قارىغىلى بەش يىل بولدى ئەمەسمۇ!؟

قاناتبەگ چىقىپ كەتتى. گۈلسىما قىز ئوچۇق كۆلۈمسىرىگەن ھالدا گۈللۈك ئىككى پىيالىغا قۇيۇلغان ئانار شەربىتىنى پەتنۇستا كۆتۈرۈپ كىرىپ، سەئىدخان بىلەن خوجا ئېلى باتۇرغا تۇتتى. شاھزادىنىڭ قوللىرى نېمىشقىدۇر تىترەپ، پىيالىنى تاشلۇەتكىلى تاس قالدى. "ئېتىكى تىللا بىلەن ئاسانلىقچە توشمايدىغان" بۇ قىزنىڭ خۇدا ئۇنىڭغا يەنە ئۇچراشتۇرىدى. ئۆزىگە غايىبانە ئاشىق بولغان گۈلسۇرۇخنىمۇ كۆردى. تەقدىر نېمىدېگەن ئاجايىپ-ھە ... ئۇ چاغدا گۈلسۇرۇخ* بىلەن دىدار كۆرۈشمىگىنىمۇ تەقدىردىن بولسا كېرەك. كۆرۈشكەن بولسا يەنە باشقىچە بولارمىدىكىن؟ ھەي ... كۆرۈشمىگىنى ياخشى بولغانىكەن.

سەئىدخان يېڭى سويۇلغان قوي گۆشىدە قىيما قىلىپ ئەتكەن ھار-

دۇق ئېشىنى ئىچتى. ئاندىن زىرە پۇرىقى كېلىپ تۇرغان مېزلىك پولۇنى يېدى.

— شاھزادەم، سىلى بۇ يەردە تۇرۇۋەرسىلە. ئۆزلىرىگە تونۇش ئوبدان كىشىلەر ئىكەن. مەن ئەنجانغا بېرىپ ئەھۋال ئۇقۇپ كېلەي، — دېدى خوجا ئېلى باتۇر. ئۇنىڭ چىرايىدىن بىر ئىشقا ئالدىراۋاتقانلىقىنى بىلىپ سەئىدخان ئەجەبلەندى. شۇنداق بولسىمۇ، ئىشەنچسى كۈچلۈك بولغاچقا ماقۇللۇق بىلدۈردى.

— ياخشى ئويلاپسىز ئاكا، دۇئادىن كېيىنلا يولغا چىققايسىز.

خوجا ئېلى باتۇر داستىخان يىغىلىپلا ئورنىدىن تۇردى.

— ھايال بولماڭ ئاكا، خۇداغا ئامانەت، — دېدى ئۇزىتىپ چىققان سەئىدخان ۋە تېزرەك قايتىشىنى تاپىلاپ ئۆيگە يېنىپ كىردى.

ئۇ قاناتبەگ بىلەن بىر ئۆيدە مۇڭدىشىپ ياتتى. قاناتبەگ جانبەگ سۇلتاندىن پاناھ تىلەپ كەلگەن خېلىل سۇلتاننىڭ جەيھۇن دەرياسىغا چۆكتۈرۈپ ئولتۇرۇلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.

— ئۆز دۇشمىنىدىن پاناھ تىلىگەن ئادەم ئەنە شۇنداق شەپقەتسىز جازاغا ئۇچرايدۇ ئاغا. مەن دۇشمىنىنى بىلەلمىگەن ئۇ ئىنسىغا بەك ئېچىنەمەن، — سەئىدخان ھەسرەتلەنگەن ھالدا ئالمالىقتا بۇ ئىنسى بىلەن بىللە خەتنە تويى بولغان كۈنلەرنى، تاسادىپىي يولۇقۇپ قالغان كۆك بۆرىنى ئەسلىدى. ئۇ ھەممە ئاكا-ئۆكىلىرىدىن خېلىل سۇلتاننى ياخشى كۆرەتتى.

قاناتبەگ سەئىدخاننىڭ جىمىپ كەتكەنلىكىدىن ئۇنىڭ ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ، "ئېيتمىسام بوپتىكەن" دەپ قالدى.

— شاھزادە، مېنىڭ ئوخشى ھاكىمى بايزىدنىڭ قىزىغا قانداق بولۇپ ئۆيلىنىپ قالغانلىقىمنى بىلگىڭىز كېلىدىغاندۇ؟ — دېدى قاناتبەگ ئۇنى قايغۇلۇق خىيالدىن قوتۇلدۇرۇش ئارزۇسىدا.

سەئىدخان بىردىنلا ھېيىنى كۆتۈرۈپ قىزىقىش نەزەرىدە ئۇنىڭدىن سورىدى:

— مەنمۇ ھەيران. قانداق بولۇپ ئۇ زالمنىڭ كۆيئوغلى بولۇپ قالدىڭىز؟ ئېيتىپ بېرىڭ ئاغا.

— بۇ بىر ئاجايىپ ۋەقە. ئاللانىڭ تەقدىرى بىلەن بولغان ئىش، — دەپ سۆز باشلىدى قاناتبەگ، — شاھزادە، سىز ئاشۇ يىلى بىزنىڭ باغقا تاسادىپىي كېلىپ كەتكىنىڭىزدىن كېيىن، كۆڭلۈمگە سەردار بولۇش ئىشتىياقى چۈشتى. ئاتامنىڭ توسقىنىغا قارىماي ئوخسىغا بېرىپ، ھاكىم بايزىدقا پىداكار نەۋكەر بولۇش ئارزۇيۇم بارلىقىنى ئۇنىڭ ئوردا بېگىگە بىلدۈردۇم. ئۇ بوي-بەستىمگە قاراپ تەلىپىمنى قوبۇل قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئوردا نەۋكىرى بولۇپ قالدىم. ھەققەتەن تىرىشىپ جەڭ ماھارىتىنى ئىگىلەپلا قالماستىن، ساداقەت بىلەن خىزمەت قىلدىم. بۇنى بىلگەن بايزىد مېنى ئۆز سارىيىغا كۆزەتچى ياساۋۇل قىلىپ بەلگىلىدى. بىر كۈنى ئاتىسىنىڭ يېنىغا كىرگەن گۈلسۈرۇخ بانۇنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ئاشىق بولۇپ قالدىم. بۇنى ئۇ قىزغا بىلدۈرۈشۈم مۇمكىن ئەمەس ئىدى. پىراق ئوتىدا پۈچۈلۈنۈپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ھاكىم بايزىد بۇ قىزنى ئۆلۈمگە بۇيرۇدى، جاللات ئۇنى ئېلىپ ماڭدى. ئاللا كۆڭلۈمگە بۇ قىزنى قۇتۇلدۇرۇش ئارزۇسىنى سالدى...

قاناتبەگ باشتىن كەچۈرگەنلىرىنى سۆزلەپ بولۇپ دېدى:

— كېيىن ئوخسى ھاكىمى بايزىدنى شايىبانخان ئۆلتۈردى. شۇڭا بىزمۇ توي قىلىپ، بۇ ۋاقىتقىچە ھايات تۇرۇۋاتىمىز. ئەمدى سىزمۇ توي قىلارسىز شاھزادە؟ يولىڭىزغا تولا قاراپ دادامنىڭ كۆزلىرى ئېقىپ كېتەي دېدى. سىزگە سىڭلىمنى بەرمەكچى.

تەقدىرنىڭ بۇ كارامىتىدىن ھاياجانلانغان سەئىدخان گەپ قىلماي ئورنىدىن تۇردى. بوينىغا ئانىسى ئېسىپ قويغان تۇمارنى ئېلىپ، قاناتبەگنىڭ بوينىغا ئاستى.

— خۇدا سىزنى دۈشمەن قەستىدىن ساقلىغاي. بۇ مېنىڭ سىزگە تۇنقان سۆيۈنچەم.

سەئىدخان شۇ خۇشاللىقىدا ئۇخلاپ قالدى.

6

بوۋاينىڭ ئېتى رەھىم، لەقىبى بابا ئىدى. كىشىلەر ئۇنى رەھىم بابا دېيىشەتتى. ئەسلى قەشقەرلىق بولۇپ، تىجارەت بىلەن ئەنجانغا چىققاندا مانا شۇ باغ ئىگىسىنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپ بۇ يەردە تۇرۇپ قالغانىدى. يەتتە پەرزەنت كۆرگەن بولسىمۇ، تۇرۇپ قالغىنى بىر ئوغۇل، بىر قىز ئىدى. سەئىدخان دەسلەپ بۇ باغقا كەلگەندىن تارتىپ، ئۇنى غايىبانە كۆيئوغۇل قىلىۋالغانىدى. ھەر كۈنى مۇشۇ تىلىكىنى ئاللادىن سورايتتى. ئاخىرى ئۇنىڭ تىلىكى ئىجابەت بولۇپ، سەئىدخان يەنە كەلگەندە تويىنى قانداقمۇ كېيىن سۈرسۇن؟

بوۋاي بىر-ئىككى كۈن تەييارلىق قىلىپ، سەئىدخان بىلەن گۈلسىما قىزنىڭ تويىنى قىلىپ قويىدى.

* * *

سەئىدخان ئەتىسى بامدات نامىزىدىن كېيىن چاي ئىچىپ ئولتۇرغاندا يەتتە-سەككىز ياساۋۇل بىلەن خوجا ئېلى باتۇر كىرىپ كەلدى.

— شاھزادەم، سىزنى جانىبەگ سۇلتان ئوردىسىدا ساقلاپ قالدى. سىزگە بېرىدىغان ئىنئامى بار ئوخشايدۇ.

— كەلگىنىمنى نېمىشقا جانىبەگكە ئېيتتىڭىز ئاغا؟ مەن بارمايمەن، — دېدى سەئىدخان نېمىدىندۇر شۈبھىلىنىپ.

— بارمىسىڭىز بولمايدۇ شاھزادەم، — دوق قىلغان تەلەپپۇزدا سۆزلىدى خوجا ئېلى باتۇر، — خىلىل سۇلتان كېلىپ بويۇن تاۋلىق قىلغانىكەن. جانىبەگ سۇلتان جەيھۇن دەرياسىغا چۆكتۈرۈۋېتىپتۇ.

— سىزنى ... بىلدىم. ئىنئامغا ئېرىشكىڭىز كېلىپ قاپتۇ-دە، خوجائېـ

لى. بۇنداق قىلار دەپ ئويلىمىغانىكەنمەن سىزنى.
— تەقدىر، شاھزادە تەقدىر. ئىنسان راھەت كۆرۈش ئۈچۈن جاپا چېكىدۇ، ھەرگىزمۇ جاپا چېكىش ئۈچۈن راھەت كۆرمەيدۇ. قوپۇڭ، ئەمدى ھايال بولۇپ قالساق كاللىمىز كېتىدۇ.
سەئىدخان رەھىم باباغا، قانائەتگە قارىدى.
— بارسىلا بالام. خۇدا ئۆزى ساقلايدۇ، — دېدى قېيىن ئاتىسى.
— مەنمۇ بىللە باراي، — قانائەتگ "بولامدۇ" دېگەن مەنىدە خوجا ئىلىغا قارىدى.
— مەيلى، بىللە بارساڭ بارغىن، — دېدى ئۇ.
سەئىدخان دۇئادىن كېيىن قېيىن ئاتىسى، قېيىن ئانىسى بىلەن خوشلىشىپ يولغا چىقتى. قانائەتگمۇ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولدى. ئوردىغا بارغىچە يۈزى ئۈيانتىمۇ، خوجا ئىلى بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى.
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، — سالام بەردى سەئىدخان قات-قات كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇرغان جانىبەگكە.
— ۋەئەلەيك، كېلىپسىز خان، — دېدى ئۇ سوغۇق نەزەر تاشلاپ.
— چاقىرتقانىكەنسىز، كەلدىم.
— بۇ يەردە نېمە ئىش قىلماقچىسىز شاھزادە؟
— تېخى ئويلىنىپ بولغىنىم يوق.
— سىز بۇ يەردە تۇرسىڭىز بولمايدۇ.
— نېمىشقا؟
— شۇنىڭ ئۈچۈنكى، سىز قىساس ئالغۇچى.
— بىلدىم.
— مەن بىگۇناھ كىشىنىڭ جېنىغا زامىن بولغۇچى جاللات ئەمەسمەن.
— كىشىلەرگە ئەمىلىك بېغىشلىغۇچى شەپقەتچىمۇ ئەمەسسىز.
— بۇنى بىلگەن بولسىڭىز ئەتىلا بۇ يەردىن كېتىڭ.

— كەتسەم يەنە كېلمەن!

— ئۇ چاغدا كۆرەرمىز.

سەئىدخان ئەتراپىغا شۇنچە قارايمۇ خوجا ئېلىنى تاپالمىدى. ئۇنىڭغا ئىككى كەلىمە سۆز قىلغۇسى بار ئىدى. سەئىدخان ئۇنى ئىزدەپ تېپىشقا ئۇرۇنماي ئارقىسىغا ئۆرۈلگىنىچە ئوردىدىن چىقىپ كەتتى. سىرتتا ساقلاپ تۇرغان قاناتبەگ:

— خۇداغا شۈكرى شاھزادەم، ئاقتا مىنگەيلا، — دېدى.

ئۇلار سۆزلىشىپ مېڭىپ كۆن پېتىشقا ئاز قالغاندا باغقا كېلىشتى. بوۋاي، مومای، گۈلسىما، گۈلسۇرۇخلار ئىشىك ئالدىدا ئۇلارنىڭ يولىغا قاراپ تۇرۇشقانىكەن. ئۇلارنى كۆرۈپ خۇشاللىقلىرىدىن كۆز يېشى قىلىشتى. قاناتبەگ ئەمدىلا تەم-تەم ماڭغان ئوغلى قەيسەرنى گۈلسۇرۇخنىڭ قولىدىن ئېلىپ پېشانىسىگە سۆيدى ۋە خوتۇنىغا ئاستا دېدى:

— بىز ئەتە تاڭ سەھەردە كابۇلغا يولغا چىقىدىغان بولدۇق، ئەزىزىم.

— سىز قەيەرگە بارسىڭىز مەنمۇ شۇ يەرگە بارىمەن.

سەئىدخان ئۇنىڭ سۆزىنى تېڭىشاپ تۇرغان خوتۇنىغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى. گۈلسمانىڭ كۆزلىرىدە ياش لىغىرلايتتى.

ئون سەككىزىنچى باب

پەتنۇا ئۇچۇن تۆكۈلگەن قان

1

ئەتىگەندىن بېرى يېغىۋاتقان يامغۇر دۇئانخانىنىڭ دېرىزىلىرىگە تاراسلاپ ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. دەل-دەرەخ، گۈل-گىياھلارنىڭ ياپراقلىرىدىكى چاڭ-توزانلار يۇيۇلۇپ، ياپراقلار كۆمۈشتەك پارقىراپ كەتكەندى. يامغۇر توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ھاۋا گىرىمسەن، ئاسمان يۈزى قارامتۇل-ئاقۇش رەڭدە ئىدى.

سۇلتان مىرزا ئاببابەكرىنىڭ ساربىيدىن بېنىپ چىقىشقان ۋەزىر-ئەمىر، سەردار-قازىلار يامغۇرنىڭ توختىشىنى كۈتۈپ ئۆيلىرىگە كېتەلمەي دۇئانخانا-نىڭ تېگلىپ كەتكەندى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا شاھدانە كوكۈلداشلا كۆرۈنمەيتتى. ئۇ شۇ تاپتا سۇلتان مىرزا ئاببابەكرىنى ئەڭ يېڭى خۇش خەۋەردىن ۋاقىپلاندۇرۇش ئۈچۈن تەخت ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇراتتى.

— باشقىلارنىڭ ئالدىدا ئېيتىشقا بولمايدىغان قانداق خەۋەرىكەن ئۇ؟ سۆزلەڭ ۋەزىر، — دېدى مىرزا ئاببابەكرى قىرقىلغان بۇرۇتىغا قوشۇلۇپ

كەتكەن چاسا ساقلىنى سىپاپ قويۇپ. ئۇ ھەرقاچان بىر ئىشتىن نارازى بولغاندا شۇنداق قىلاتتى. شاھدانە كوكۇلداش ئېغىز ئاچتى:

— شەۋكەتلىك سۇلتانىم، خان سۇلتان خېنىم ئەتىگەن بامداتتىن كېيىن زىنداندا قازا قىلغانىكەن. كۆپلەرنىڭ ئالدىدا بۇنى ئېيتىشقا پېتىنالمىدىم. ئاخىرەت ئىشلىرىنى قانداق قىلىمىز؟

— مۇشۇ خەۋەرمىدى؟ — مىرزا ئابابەكرىنىڭ قويۇق قارا قېشى كۆتۈرۈلۈپ، توم قاپىقى لىپىلداپ كەتتى، — بايا كۆپچىلىك ئالدىدا ئېيتىشقا پېتىنمىغىنىڭىز ئوبدان بولغانىكەن. دەرھال ئۆزى تۇرغان قەسىرگە يۆتكەپ، نامازدىگەرگىچە ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى تاماملاپ يەرلىكىدە قويۇڭ. تىشكە ئادەم تەيىنلەڭ. نامىزى ئوردا مەسچىتىدە چۈشۈرۈلسۇن. ئۇرۇق-تۇغقان قېرىنداشلار ھازا تۇتسۇن. زىنداندا ياتقانلىقىنى ھېچكىم ئېغىزىدىن چىقارمىسۇن. يەنە باشقا خەۋەر بارمۇ؟

— بار سۇلتانىم، — دېدى شاھدانە كوكۇلداش ئالدىراپ سۆزلەپ، — سۇلتان مۇھەممەد شايبانىخان سۇلتان مەھمۇدخاننى بەش ئوغلى بىلەن جەيھۇن دەرياسىغا چۆكتۈرۈپ ئۆلتۈرۈپتۇ. تۇنۇگۈن كەچ ئەنجاندىن كەلگەن ئايغاقچى بۇ خەۋەرنى ماڭا يەتكۈزدى. سەئىدخان بىلەن ئىنىسى خىلىل سۇلتان لەشكەر تارتىپ كەلگەن ئاكىسى مەنسۇرخان تەرىپىدىن "ئەۋلىيا ئاتا" دىيارىدا مەغلۇپ قىلىنغانىكەن. خىلىل سۇلتان جانىبەگ سۇلتاننىڭ قېشىغا بارغاندا ئۇمۇ جەيھۇن دەرياسىغا چۆكتۈرۈپ ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. سەئىدخان ئىز-دېرەكسىز يوقىلىپ كېتىپتۇ. مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان ئوغلى ھەيدەر مىرزا بىلەن كابۇلدىكى بابۇر مىرزىنىڭ يېنىغا كېتىپتۇ. مۇھەممەد شايبانىخان خۇسراۋ شاھ بىلەن جەڭ قىلىۋاتقانمىش. ئۇ خۇسراۋ شاھنى يەڭگەندىن كېيىن سۇلتان ھۈسەين بايقارانى يېڭىپ، خۇراسانىنى ھەتتا ئىرانىنى ئىگىلەش كويىدا بولۇۋاتقان ئوخشايدۇ.

سۇلتان مىرزا ئابابەكرى يەرگە قاراپ پۈكۈلۈپ تۇرغان باش ۋەزىرگە كۆز سېلىپ تۇرۇپ قالدى ۋە بىر ئازدىن كېيىن مېيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ

دېدى:

— شايبانىخاننىڭ نۇسرەت قازانغانلىقى ھەققىدە ئەجەب سۆزلەپ كەتتىڭىزغۇ كوكۇلداش؟ بۇلار مەن ئۇچۇن يېڭى خەۋەر ئەمەس، مۇقەررەر بولىدىغان ئىشلار. شايبانىخان موغۇلستانغا قوشۇن تارتىپ كەلمەمدىكەن؟ بىز تەرەپلەرگىچۇ؟ ماڭا مۇشۇ توغرۇلۇق ئۇچۇر كېرەك، — ئۇ بىر نەرسىنى ئېسىگە ئالغاندەك بولۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — كۆكلەش ئېزىز بەردى سەئىدخاننى تۇتۇش ئۈچۇن باشلاپ كەتكەن ئەسكەرلەردىنمۇ خەۋەر يوق. سەئىدخاننى زاكىسىدا ئۇجۇقتۇرۇۋەتمىگىنىم ئۇچۇن ھازىرغىچە ئەپسۇسلىنىمەن. ئۇ ئاخىرى قوشۇن تارتىپ بۇ يەرگە كەلمەي قالمايدۇ ۋەزىر. ئۇنىڭ زادى ئۆلۈك ياكى تىرىكلىكى ھەققىدە خەۋەر ئاڭلىشىم لازىم. قارىغاندا قەدىناس سۇلتانىڭىزنىڭ ئوغلىغا ئىخلاسمەن بار ئوخشايدۇ.

— نۆزەم بىللا[1]. ئالىيلىرىدىن يۇز ئۆرۈش — ماڭا ئۆلۈم بىلەن باراۋەر سۇلتانىم. سەئىدخان توغرۇلۇق خەۋەر ئالالمىغانلىقىم راست. ئەمما كۆكلەش ئېزىز بەردى باشلاپ كەتكەن ئەسكەرلەردىن بىرنەچچىسى قېچىپ كەلگەنىكەن. ئۇلار ئېلىپ كەلگەن شۇم خەۋەرنى سىلىگە ئېيتقۇم كەلمىدى.

— نېمە؟ يوشۇرۇۋاتامسىز؟ — ئاچچىقلاپ سوردى مىرزا ئابابەكرى.

— ياق سۇلتانىم، نېمىشقا يوشۇراي؟ ئۆزلىرىنى بىئارام قىلماي دەپ ئېيتمىغانىدىم. گۇناھىمدىن ئۆتسىلە، — شاھدانە كوكۇلداش تىزلاندى.

— مۇنداق دەڭ، — مىرزا ئابابەكرى تامىقىنى قىرىپ ۋەزىرگە گۆلەيدى، — مېنى بىئارام قىلمىغان قانداق خەۋەركەن ئۇ؟

— كۆكلەش ئېزىز بەردىنى سەئىدخان ئوقيا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ-تۇ. بىز تۇتالمايۋاتقان ئەلى سەردار باشچىلىقىدىكى قاراقچىلار سەئىدخانغا قوشۇلۇپ، قىرىلىپ تۇگىگىچە جاھىللىق بىلەن قارشىلىق قىلىپ، ئەسكەرلىرىمىزنى زور تالاپەتكە ئۇچرىتىپتۇ. سەئىدخان تۇتۇق بەرمەي غايىب

---

① نۆزەم بىللا — ئالالانى شېپى كەلتۈرۈپ ئېچىلگەن قەسەم.

بولۇپتۇ. ئەسكەرلەرنىڭ بۇ يەرگە قايتىپ كەلگەنلىرىنى ئوردىنى مۇھاپىزەت قىلغۇچى ياساۋۇللارغا قوشۇۋەتتىم.

— ئوھوي! ... شۇنداقمۇ ئىش قىلغان بارمۇ؟ — مەسخىرە قىلدى مىرزا ئابابەكرى، — ئۇلار زادى قانچە ئادەم؟

— سەككىز نەپەر، — جاۋاب بەردى كوكۇلداش.

— سىز بەك رەھىمدىل ئىكەنسىز ۋەزىر. دۇشمەندىن يېڭىلگەن نامەردلەرنى ئوردا ياساۋۇللىرىغا قوشۇپ قويۇپسىز. ئۇلار كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھەرەمخانامغا بېسىپ كىرىپ، قىلىچ بىلەن مېنى چاپسا ياخشى بولامتى؟

شاھدانە كوكۇلداش چۆچۈپ كەتتى. پىشانىسىدىن تەر چىقتى.

— نۆزەم بىللا، — ئىككىنچى قېتىم قەسەم ئىچتى ئۇ، — مەن ئۇلارنى بۇنداق قىلىدۇ دەپ ئويلىمايمەن. ئەگەر شۇنداق بولىدىغان بولسا، ماڭا ئۆلۈم ھەق بولىدۇ سۇلتانىم.

— ئالدىراپ ئۆزىڭىزگە ئۆلۈم ھۆكۈم قىلماڭ ۋەزىر. ماڭا دەرھال قازى ھاتەمشاھنى چاقىرىپ بېرىڭ. چوڭ-كىچىك ھەرقانداق ئىشنى شەرئىەت ھۆكۈمىدىن چىقىپ، پەتىۋاسىز قىلمايمەن.

— خوپ ئالىيلىرى.

شاھدانە كوكۇلداش كەينىچە مېڭىپ ساراي ئىشكىنىڭ بوسۇغىسىغا پۇتلىشىپ جاق ئوڭدا چۈشتى. ئۇ دىۋانخانىغا چىققاندا بۇ يەردە تۇرغان ئەمىر-ۋەزىرلەرنى كۆردى. پاكار بويلۇق، ئاقارغان ساقلى كۆكسىگە چۈشكەن ھاتەمشاھ ئاق سەللە ئورالغان بېشىنى گىلدىڭشىتىپ پىچىرلاپ بىرنېمە ئوقۇپ ئولتۇراتتى. شاھدانە كوكۇلداش ئۇنىڭ قېشىغا بېرىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— شەيخۇلئىسلام[1]، ئۆزلىرىنى سۇلتان ئالىيلىرى چاقىرىۋاتىدۇ.

— قوللۇق ۋەزىر. يامغۇرنىڭ توختىشىنى كۈتۈپ تۇرغىنىم شاھنىڭ

---

① شەيخۇلئىسلام — ئىسلام رەھبىرى.

مەرھەمتىگە ئېرىشتۇردى-دە.

بۇلار سارايغا كىرگەندە مىرزا ئابابەكرى سارايىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى باغقا قارىغان دېرىزىنىڭ دەرىپەردىسىنى قايرىپ سىرتقا كۆز سېلىۋاتاتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم شاھىم. ئاللا ئادالەت بابىدا ئالىيلىرىنى نۇشرۇ-ۋان ئادىلدەك مەشھۇر قىلغاي.

— كەلسىلە، كۇرستا ئولتۇرسىلا تەقسىرىم. بىرنەچچە مەسىلە توغرۇ-سىدا پەتىۋا چىقىرىپ بەرگەن بولسىلا.

— ئېيتسىلا سۇلتانىم، — بوغۇلۇپ ئاستا ئاۋاز بىلەن دېدى ھاتەمشاھ.

— بىرىنچى مەسىلە، — دېدى مىرزا ئابابەكرى، — ۋەزىر-ئەمىرلەر ئىچىدە پادىشاھقا قەست قىلماقچى بولغانلارغا قانداق چارە قىلماق لازىم؟

— قەست قىلغۇچىلارنىڭ قەست قىلىشى توغرىسىدا قانداق ئەمەلىي دەلىل بارمۇ؟ شۇنىڭغا قاراپ بىرنەرسە دېيىشكە توغرا كېلىدۇ شاھىم. ئەگەر "قەست" توغرىسىدا ھېچقانداق دەلىل-ئىسپات بولمىسا، پەتىۋا چىقى-رىشقا بولمايدۇ.

چىرايى تۇتۇلغان مىرزا ئابابەكرى سوغۇق نەزەر بىلەن يەنە سورىدى:

— ئىككىنچى، بىر خاتۇن بار، ئۇ ئېرىنى ئۆلتۇرمەكچى. كۆرۈنۈشتە ئېرىگە ناھايىتى سادىقىنىڭ كۆرۈنىدۇ، ئەمەلىيەتتە ئېرىنى ئۆلتۇرۇپ، ئۇنىڭ مال-دۇنياسىغا ئىگە بولماقچى. خوش، بۇنىڭغىچۇ؟

— بۇنىڭغىمۇ زۆرۈرى يەنىلا دەلىل-ئىسپات.

— ئۇچىنچى، — دېدى مىرزا ئابابەكرى جۈدۇنى ئۆرلەپ، — بىراۋ ئۆز پادىشاھىدىن يۈز ئۆرۈپ باشقا ئەل پادىشاھىغا تەسلىم بولۇش كويىدا يۈرگەن بولسا، ئۇنى ئۆز مەقسىتىگە يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن قانداق قىلماق كېرەك؟

— يەنىلا دەلىل-ئىسپاتقا قاراشقا توغرا كېلىدۇ. ئەگەر ئۆز پادىشاھى-دىن يۈز ئۆرۈپ باشقا ئەل پادىشاھىغا تەسلىم بولۇش ئۈچۈن ھەرىكەت

قىلغان بولسا، مەسىلەن قېچىپ كېتىۋاتقاندا تۇتۇلسا، ئېسىش كېرەك. قاچماق غەرىزىدە يېزىلغان مەكتۇپى قولغا چۈشسە، ئۇنىڭدا دۆلەت مەخپىيەتلىكى ئاشكارىلانغان بولسا، ئۇنىمۇ چېپىپ ئۆلتۈرسە بولىدۇ. ئۇنداق بولماي، ئادەتتىكىچە خەت بولغان بولسا، گۇناھسىز بولغان بولىدۇ سۇلتانىم.

— ئوھوي، بۇگۈن گەپلىرى بۆلەكچىغۇ تەقسىر، — مىرزا ئابابەكرىنىڭ چىرايى ئۆڭدى، — ئوچۇق دەلىل-ئىسپات بولسا سىلىدىن پەتىۋا ئېلىشنىڭ ھاجىتى قالماس ئىدى تەقسىر. يۇقىرىدىكى ئۇچ مەسىلىدە دەلىل-ئىسپات ئاشكارا ئەمەس، يوشۇرۇن. شۇڭا پەتىۋا بېرىشلىرى كېرەك.

— مەن ھەيۋەتلىرىدىن قورقۇپ نۇرغۇن مەسىلىلەرگە خاتا پەتىۋا چىقىرىپ، ئاللا ئالدىدا ئېغىر گۇناھقا پاتقانلىقىمنى ئەمدى ھېس قىلىۋاتىمەن، — دېدى قازى كالان ھاتەمشاھ سىلىق تەلەپپۇزدا.

— نېمە؟ قايسى ئىشلاردا خاتا پەتىۋا چىقاردىڭ؟ مېنىڭ بىلگۈم كېلىۋاتىدۇ قازى.

— ئىجازەت بەرگەن بولسىلا، مەن بۇ توغرۇلۇق ئويلىنىپ ئاندىن جاۋاب بەرسەم.

— يۇقىرىدىكى ئۇچ مەسىلىگە پەتىۋا بېرىش توغرىسىدىمۇ ئويلىنىپ كۆرمەكچىمۇ سەن؟

— مەن پەقەت پەتىۋا بېرىش توغرىسىدا ئويلىنىپ كۆرمەكچىمەن.

— بولىدۇ. ئەتىدىن باشلاپ ئۇچ كۈن مۆھلەت بېرەي. ئەتراپلىق ئويلان. بۇگۈن دۈشەنبە ھېساب ئەمەس. تۆتىنچى كۈنى جۈمەدىن كېيىن ئوردىغا كېلىپ ماڭا جاۋاب بېرىسەن.

مىرزا ئابابەكرى "ئەمدى چىقىپ كەتسەڭ بولىدۇ" دېگەن مەنىدە ئورنىدىن تۇردى.

— خۇدا بۇيرىسا دېگەن ۋاقىتتا جاۋابقا ئىگە بولىلا ئالىيلىرى، — ھاتەمشاھ بېشىنى سەل ئېگىپ قويۇپلا سارايدىن تېز چىقىپ كەتتى.

مىرزا ئابابەكرى كۆزلىرى ئالاچەكمەن بولۇپ كەتكەن شاھدانە كو-

كۆلداشىڭمۇ كەينىچە مېڭىپ چقىپ كېتىۋاتقىنىغا قاراپمۇ قويماي، سارايـ ىنىڭ يان ئىشكىدىن ھەرەم ھويلىسىغا قەدەم قويدى. خانىش-توقاللىرىنى بىر-بىر كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ مىيقىدا كۈلۈپ قويدى-دە، ھۆرلىقا بېگىمنىڭ قەسىرى تەرەپكە قاراپ ماڭدى. قاراكۆز ھۆرلىقا بېگىم بۇخارا-سەمەرقەنتتىكى بوستانلىق باغلاردا جەرەندەك يايراپ ئەركىن ئۆسكەنىدى. 13 يېشىدا مىرزا ئابابەكرىگە يات‌لىق قىلىنىپ ياركەنتكە كەلگەندىن بېرى قوينىڭ قوزىسىدەك يۇۋاشلىشىپ كەتكەنىدى.

بالىسىنىڭ چوڭى بولغان مەھلىيا سۇلتان بېگىمنى تېخى 16 ياشىنىڭ قارىسىنى ئالماي تۇغقانلىقى ئۈچۈن، جەمەك ئاغىچا ئۇنى ئەرمەك ئورنىدا باققانىدى. ئىككىنچى بالىسى جاھانگىر مىرزىنى مىرزا ھەيدەرنىڭ ھاممىسى سۇلتان خېنىم كىندىك ئانىسى سۈپىتىدە تەربىيىلەۋاتاتتى. شۇڭا ھۆرلىقا بېگىم ئۆزىنى يەنىلا يالغۇز سېزەتتى. ئىككى يىلدا بىر قېتىم سەمەرقەنتكە بېرىپ، ئىككى-ئۈچ ئاي يايرىۋالغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقا چاغلاردا مانا شۇنداق جەمەك ئاغىچا ئالدىدا "ھە، خوش" بىلەن ئۆتەتتى. مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ قىزى بولغانلىقى ئۈچۈن ھۆرمىتى ئۈستۈن بولسىمۇ، باشقا بىرەر سىرداش كىشىسى بولمىغانلىقى ئۈچۈن بۇ دىيارغا كۆنىكەلمەي ھەسرەت چېكەتتى. ۋاپات بولغان ئانىسىنى سېغىناتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كۆز يېشى قۇرۇماي، سەبدىدەك سارغىيىپ كەتكەنىدى. ئۆتكەن يىلى مىرزا ئابابەكرى "كۆكىلىسى ئېچىلسۇن" دەپ "ئويتاغ" باغرىدىكى "قىرىق بۇلاق"قا سەيلىگە ئېلىپ چىققانىدى. ئۇ شىكار قىلىپ يۈرۈپ بىر كىيىك بالىسىنى تىرىك تۇتۇۋالدى ۋە بەك خوش بولۇپ كەتتى. كىيىكنىڭ بويۇن-باشلىرىنى سىلاپ، قارا كۆزلىرىگە قاراپ "قارا كۆزلۈك قوزام" دەپ پىچىرلىدى. مىرزا ئابابەكرى بۇنى كۆرۈپ، كىيىكنى ئۇنىڭغا بېرىۋەتتى. بۇ قارا بويۇن كىيىككە "خەيرىل ئەسما" دەپ نام قويۇپ، ئالتۇن كولدۇرما، تۇمار پۇتۇپ بوينىغا ئېسىپ قويدى. كېنىزەكلىرى بىلەن باغدىن ئوت ئېلىپ بېرىپ باقتى. "خەيرىل ئەسما" ئۇنىڭغا بەك ئېچىكىپ كەتتى.

مەلىكە ئۇنى قەيەرگە بارسا شۇ يەرگە بىللە ئېلىپ بارانتى. غەم باسقان چاغلاردا ئۇنىڭ بىلەن ئۇنسىز سىرداشاتتى.

مىرزا ئاباباەكرى كىرىپ كەلگەندە ئۇ كىيىكنىڭ پىشنى سىيلاپ ياش تۆكۈپ ئولتۇراتتى.

— بولدى ئەمدى، كىيىكنى چىقىرىۋېتىڭ، — دېدى سۇلتان ۋە كېنىزەككە كىيىكنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشنى ئىشارەت قىلدى. كىيىك ئۇنىڭغا مۆلدۈرلەپ قاراپ، ئېتىكىنى چىشلەپ تۇرۇۋالدى. ئاخىرى كېنىزەك كىيىكنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

— مەلىكە، — دېدى مىرزا ئاباباەكرى، — ئاللا سىزگە سەۋر-تاقەت ئاتا قىلغاي، بۇ يىل سەمەرقەنتكە ئۆزۈم ئېلىپ بارماقچى بولۇۋاتاتتىم. ئەمما ...، — مىرزا ئاباباەكرى سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتماي بىر پەس سۈكۈتتە تۇرغاندىن كېيىن، بىردىنلا بۇ خاتۇننى باغرىغا بېسىپ، ئاندىن سۆزىنى داۋام قىلدى، — رەھمەتلىك قېيىن ئاتام سۇلتان مەھمۇد مىرزا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن ئۇنىڭ ۋەزىرى خۇسراۋ شاھ بارلىق خەزىنىگە ئىگە بولۇۋېلىپ، بايسۇنغۇر مىرزىنى سقىپ چىقارغانىكەن. بۇ سىزگە مەلۇم. ئىككى يىلدىن بېرى مەسئۇد مىرزا بىلەن بايسۇنغۇر مىرزىنى ۋىلايەتلەرگە ھاكىم قىلىپ قويۇپ ئۆزى پادىشاھ بولۇۋاپتۇ، — مىرزا ئاباباەكرى يەنە سۈكۈت قىلىپ تۇردى.

— ئاكىلىرىمغا نېمە بولۇپتۇ شاھىم؟ — دېدى ئەنسىز ئاۋاز بىلەن مەلىكە.

ئۇ ئېرىنىڭ كۆكسىگە باش قويۇپ يىغلىدى.

— قانخور، باغرى تاش خۇسراۋ شاھ ئۆزى بەگ ئەتكىسى بولۇپ تەربىيىلەپ چوڭ قىلغان بۇ ئىككى شاھزادە ھايات‌ئالا بولسا، ئۆزىنىڭ پادىشاھ بولالمايدىغانلىقىنى بىلمەيدىكەن. ئاڭلىسام، ئاۋۋال ئاكىڭىز مەسئۇد مىرزىنىڭ كۆزىگە نىل تارتىپ كور قىلىپتۇ. بايسۇنغۇر مىرزىنى ئالداپ ئۆزىگە ئىشەندۈرۈۋېلىپ، تۇيۇقسىز تۇتۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ. دۇنيادا بۇنداقمۇ ۋەھشىي،

قارا نىيەت ئادەم بولامدۇ؟ مەلىكەم، كۆپ يىغلىماڭ. ئۇ سەتەمكارنىڭ ئەدىپىنى ئاللا ئۆزى بېرىدۇ، دۇئا قىلىڭ.

ھۆرلىقا بېگىم ھوشىدىن كېتىپ ئېرىنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى. مىرزا ئابابەكرى ئۇنى كۆتۈرۈپ كىمخاپ تۆشەكتە ياتقۇزدى.

قىيا ئېچىپ قويۇلغان دېرىزە كۆزنىكىدىن كىرگەن كەچ كۈزنىڭ ئىزغىرىن شامىلى ھۆرلىقا سۈلتان بېگىمنىڭ قارا چاچلىرىنى مەيىن يەلپۈندۈردى. "ئاكىلىرىنىڭ پاجىئەسىنى ئېيتمىسام بوپتىكەن، مۇسىبەت ئۇنى ھالسىزلاندۇرۇۋەتتى، خەيرىيەت. ئۇ مەندىن باشقا كۆيۈنىدىغان ئادىمىنىڭ قالمىغانلىقىنى ۋاقتىدا بىلدى. يىغلاپ-يىغلاپ ئوڭشىلىپ قالدۇ. ئۇنىڭ مۇشۇ نازۇك تېنىنى دېمىسەم ئاللىبۇرۇنلا كۆزدىن يوقاتقان بولاتتىم. دۇنيادا گۈزەل خاتۇنلار ئاز ئەمەس..."

مىرزا ئابابەكرى قولىنى بىر-بىرىگە ئۇرۇۋۈندى، ئىككىسى كېنىزەك كىردى.

— مەلىكىنىڭ تاۋى يوق تۇرىدۇ. زەينەپ خاتۇننى چاقىرىپ بېرىڭلار، ئۇنىڭغا بىرنەچچە كۈن ھەمراھ بولسۇن، — دېدى-دە، چىقىپ كەتتى.

2

"نوروزدۆڭ" بوستانلىق سەيلىگاھ بىر جاي ئىدى.

بۇ يەردىكى چايخانا-ئاشخانىلاردىن قىش-ياز ئادەم ئۈزۈلمەيتتى. مەيزاپ ئىچىپ تەڭشىلىۋالغان كىشىلەر بىر-بىرىنى يۆلىشىپ ئايلىنىپ يۈرەتتى. بىر ياندا ئىت تالاشتۇرسا، بىر ياندا توخۇ سوقۇشتۇراتتى. ھەممىدىن قىزىق ھەم قورقۇنچلۇقى قوچقار ۋە بۇقىلارنى سوقۇشتۇرۇش بولۇپ، بۇنى كۆرىدىغان تاماشىچىلارمۇ كۆپ بولاتتى.

بەزى كۈنلىرى مىرزا ئابابەكرى سودىگەر ياكى دېھقان قىياپىتىدە ياسىنىپ، خۇددى ئۆزىدەك ياسانغان خاس نەۆكەرلىرى بىلەن بۇ سەيلە-

گاهقا كېلەتتى. ئەتراپنى ئايلىنىپ يۈرۈپ، كىشىلەرنىڭ ھەربىرىگە سۆزلىرىنى كۆزىتىپ، سۆزلىرىنى تىكتاكلاپ ئوردىغا قايتاتتى. ئەتىسى نەچچە ئون ئادەم تۇتقۇن قىلىنىپ زىندانغا تاشلىناتتى، ياكى "نوروزدۆڭ"دە باشلىرى كېسىلەتتى، دارغا ئېسىلاتتى. گۇناھكارلار سۇلتانىنى ھاقارەتلىگەن، سۇلتانغا ئۆلۈم تىلىگەن، سۇلتاننىڭ ئاغدۇرۇلۇشىنى، ئورنىغا ئادالەتلىك پادىشاھنىڭ تەختكە چىقىشىنى ئارزۇ قىلغان كىشىلەر بولۇپ چىقاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ "نوروزدۆڭ" قورقۇنچلۇق جايغا ئايلىنىپ قالغانىدى. يېقىنقى يىللاردىن بېرى بۇ يەرگە كېلىدىغان كىشىلەر خېلىلا ئازلىدى. سۇلتان-ئەمرلەر ھەققىدە زادىلا گەپ قىلىنمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ مىرزا ئابابەكرى بۇ يەرگە يوشۇرۇن ھالدا ئايغاقچىلارنى ئەۋەتىشنى توختاتمىغانىدى.

بۈگۈن شاھدانە كوكۈلداش، ئەمىر ۋەلى تاغايى، ئەمىر لەشكەر مۇھەممەدبېك ئوردىدىن يانغاندا مەسلىھەتلىشىپ "نوروزدۆڭ"گە كەچلىك سەيلىگە چىققانىدى. ئىلگىرى قانچە-قانچە قېتىم ھۈنەرۋەن، دورىپۇرۇش سىياقىدا ئەلنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تېپىش ئۈچۈن چىققاندىكىگە بۇ نۆۋەتتىكىسى ئوخشىمايتتى. ئۇلار ئۆز سالاھىيتى بىلەن كەلگەچكە، ئادەملەر ھەم قورقۇشۇپ، ھەم ۋەھىمە ئىلكىدە سالام قىلىپ ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. ئۇلار "نوروزدۆڭ"نىڭ بىر چېتىگە جايلاشقان خىلۋەت چايخانىغا كىرىپ، ئېسىل مېھمانلارنىلا باشلايدىغان گىلەم سېلىنغان خاس ئۆيدىن جاي ئېلىشتى.

— جانابلىرىنىڭ سازغا مەيلى بارمىكىن؟ — سورىدى ئورىكۆز، سەل ئېگىلىپ قالغان ئاق سېرىق خوجايىن پوپىيىپ چىققان قورسىقىنى لىغلىدىتىپ.

— يوغسۇ، بىزگە قېنىق دەملەنگەن چاي بىلەن يۇمشاق نان، دوشقان، قىرغاۋۇل گۆشىنىڭ كاۋىپى بولسا كۇپايە، — دېدى ئەمىر مۇھەممەدبېك. ئۇنىڭ چىرايى تولىمۇ سۇرلۇك ئىدى، — بۇ ئۆيگە باشقا كىشىنى كىرگۈزمەڭ. ئاراملىخۇدا شاراب ئىچىپ ئۇلتۇرغىمىز بار.

— خوپ جانابلىرى، بەخارامان ئولتۇرۇشسىلا. ئاراملىرىنى بۇزۇشقا كىمنىڭمۇ ھەددى بولسۇن؟ ھەربىرلىرىدەك ئېزىز مېھمانلارغا بېشىمىز بىلەن يۇمىلاپ يۇرۇپ خىزمەت قىلىمىز. شارابنىڭمۇ ئېسىلى بار.

خوجايىن سۆزلەۋېتىپ داستخان سالدى.

— جانابلار، نېمە ئۈچۈندۇر كۆڭلۈم بىر قىسما بولۇپ تۇرىدۇ، — دېدى ئەمىر ۋەلى تاغايى سەللە ئورالغان قارا تۇمقىنى ئېلىپ تام تۈۋىگە قويۇپ. ئۇنىڭ سىدام بېشى مورا ئۈستىدىكى پىلىلداپ كۆيۈۋاتقان چىراغ يورۇقىدا پارقىراپ كەتتى. ئۇ قىش-ياز تۇماق كىيىپ ئادەتلەنگەن كىشى ئىدى. ئۇ سۆزىنى داۋام قىلدى، — بېشىمىزدىكى بۇ ۋەھىمە قاچان تۈگەر؟ ئاللا سالامەت قىلسا، بالا-چاقامنى ئېلىپ ئەنجانغا كېتەيمكىن دەۋاتىمەن.

— جانابلىرى ئەنجانغا كەتسىلە "ئارام تېپىپ قالىمەن" دەپ ئويلاۋا-تامدىلا؟ جانىبەگدىن پاناھ تىلەپ بارغان خىلىل سۇلتاننىڭ نېمە بولغانلىقى-نى ئاڭلىمىدىلىمۇ؟ — دېدى شاھدانە كوكۇلداش "ئەپچىشۇ!" دەپ قاتتىق چۈشكۈرۈپ، ياغلىقى بىلەن بويۇن-بېشىنى ئېرتقاچ سۆزىنى داۋام قىلدى، — مەرھۇمە خان بېگىمنىڭ ئۆلۈمى جانابلىرىغا قاتتىق تەسىر قىلغان بولۇشى كېرەك. شۇنىڭدىن بۇيان كۈنسېرى ياداپ كېتىۋاتىلا. ئەنجانغا بېرىشنى نىيەت قىلماي، مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىشنى نىيەت قىلسىلا تەقسىر، قورساقلىرىغا كىرىپ چىقسام، سىلىزە سەئىد مۇھەممەد مىرزىدەك تۇيۇق چۈشۈرمەي كەتمەكچى بولۇۋېتىپلا-دە. ھەممىلا ئادەم ئۈنداق تەلەيلىك ئەمەس.

— ئۆمرىمىز بارمۇ-يوق، بۇ خۇداغا ئايان. مەن كۆپ ئويلىساممۇ چولتا ئويلاپتىمەن جانابلىرى. ھەممىدىن ھەج سەپىرىگە نىيەت باغلاپ، ئەرەب دىيارىغا كەتمەك تۇرۇكتەك قىلىدۇ. كۆرسەتكەن ئەقىللىرىگە رەھ-مەت. سۇلتان ئەھمەدخان كەتكەندىن بېرى چوڭقا دەسسەپ يۈرگەندەك ياشاپ كېلىۋاتىمىز. ئاخىرى بىر يەردىن چىقار.

ئەمىر ۋەلى تاغايى ئوچۇق ئېيتمىغان بولسىمۇ، مىرزا ئابابەكردىن

ئۇنىڭ نارازى ئىكەنلىكىنى شاھدانە كوكۇلداشمۇ شۇ ئان بىلدى.

— سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەنجان تەرەپكە كېتىشى ئەلنى تەۋرىتىۋەتكەندى، — دېدى ئۇ ئەمىر ۋەلى تاغاينىڭ سۆزىنى ئوچۇقراق ئىزاھلاپ، — سۇلتانىمىز بۇنىڭدىن كۆپ خاپا. ئۇ ھېچكىمگە ئىشەنمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئۆز ھەمشىرىسىگىمۇ قىلچە رەھىم قىلمىدى.

بىر پەتنۇستا يۇمشاق مېزىلىك نان، بىر چۆگۈندە زەپەر سېلىپ دەملىگەن چايىنى كۆتۈرۈپ كىرگەن خوجايىن:

— جانابلار، كاۋاپ ھازىر تەييار بولىدۇ، — دەپ بىرنەچچە نانىنى ئوشتتى ۋە نەپىس نەقىش چېكىلگەن پىيالىلەرگە چاي قۇيۇپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويدى.

— ئۆز ئىشلىرىنى قىلسىلا، — دەپ ئۇنى چقىپ كېتىشكە بۇيرۇدى بايانتىن گەپ قىلماي ئۆينىڭ تۆكلۈك، دېرىزە ئورنىدىكى كۈڭگۈرسلىرىگە مەيۈس نەزەر سېلىپ ئولتۇرغان ئەمىر مۇھەممەدبەك. چايخانا خوجايىنى جىممىدە چىقىپ كەتتى.

— جانابلار، بەندىدىن ئەمەس، ئاللادىن قورققان كىشى ئامانلىق تاپىدۇ. گەپنى ئوچۇق قىلىشايلى، — دېدى ئۇ بىردىن گەپ باشلاپ، — ئادەم قېنىدىن تۇغمەن تېشىنى ئايلاندۇرۇش — بۇ زامان پادىشاھلىرى ئىچىدە پەقەت سۇلتان مىرزا ئابابەكرىلا مەيدانغا كەلتۈرگەن ئىغىر پاجىئە. بىز سۇكۈت قىلىپ، ئۇنى توسمىدۇق، بەلكى "ياخشى قىلىۋاتىلا" دەپ يەل بەردۇق. مانا، مەن ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىپ، مادۇ، چىكراك ئايماقلىرىنىڭ 3000 ئادىمىنىڭ پۇتىنى تىزىدىن كەستۈرۈۋەتتىم. بۇ شەرىئەتكە خىلاپ ئەمەسمۇ؟ دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ چوڭ يەنە قانداق گۇناھ بولسۇن تەقسىرلەر ... ئۇنىڭ پەرمانى بىلەن ئۇزگەن تەرەپلەردە 2000 دەك كىشىنى قەتلى قىلدىم. شۇنىڭدىن بۇيان كېچىسىمۇ، كۈندۈزىمۇ كۆزۈمگە قانلا كۆرۈنىدىغان بولدى. ئادەم ئولتۇرۇپلا چۈشەيدىغان بولدۇم. بۇ خۇنخورلۇقلارنى بىر بەندىدىن قورقۇپ قىلدىمغۇ؟ مەندىن قارا يۈز

بەندە يوق ئىكەن دەپ ئويلاپ، ئاللانىڭ جازاسىدىن قورقۇپلا كۆنلەرنى ھەسرەت-نادامەت بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتقىنىمغا خېلى بولدى. ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىنى خۇنخورلۇقتىن قول ئۈزۈپ توۋا-ئىستىغپار بىلەن ئۆتكۈزۈش نىيىتىگە كەلدىم.

ئەمىر مۇھەممەدبەك ئورۇقلاپ، چىرايىمۇ قارىداپ كەتكەنىدى. سا-قال-بۇرۇتىنى دائىم چىرايلىق ياسىتىپ، گۈرسۈلدەپ دەسسەپ يۈرۈيدىغان بۇ ئادەم ئەمدىلىكتە ئەسىرگە چۈشكەن سەربازدەك شۇمشىيىپ قالغانىدى. ئۇ كەينى-كەينىدىن بىرقانچە جام شاراب ئىچىپ، بىر زىق كاۋاپ يېگەندىن كېيىن، كەيپى كۆتۈرۈلۈپ جەڭگىۋارلىشىپ قالدى.

— مېنى قورقاق دېمەڭلار، قانغا بويالغان قىلىچىمنى قان بىلەن يۇيۇشقا تەييارمەن ئاغىلىرىم. مەن كالۋاغا ئەقىل كۆرسىتىشكىلار كېرەك.

شاھدانە كوكۈلداش يۈمشاق نان بىلەن قىرغاۋۇل گۆشىدە پىشۇرۇلغان كاۋاپتىن بەش زىق يەپ، ئاندىن ئىككى جام شاراب ئىچتى. ئۇ بۇرۇنقىدەكلا سېمىز ئىدى.

— سىلەر جانابلار ئاغزىڭلارغا كەلگەننى دەپ ئادەمنى مۇنداق قورقۇتماڭلار، — تېخى بىر زىق كاۋاپنىمۇ تۆگىتىپ يەپ بولالمىغان تاغايى خاتىرجەمسىزلىنىپ سىدام بېشىنى سىلاپ قويدى.

— گەپنى ئۆزلىرى باشلىدىلا تەقسىر، — زەردە قىلدى مۇھەممەد بېك يەنە بىر پىيالە شارابنى ئىچىۋېتىپ، — ئەمدىلىكتە سۆھبەتتىن ئۆزلىرىنى قاچۇرۇۋاتىدىلىغۇ؟ بۇ گەپلەرنى سۇلتان ئاڭلاپ قالسا، ئالدى بىلەن ئۆزلىرى جاۋاب بېرىدىلا.

— مەن ھېچقانداق گەپ قىلمىدىم، ھېچنېمە دېمىدىم، — دېدى تاغايى ياغاق بېشىنى گىلدىڭشىتىپ. ئۇ ئورنىدىن قوپتى، — مەن كېتەي.

— ئولتۇرسىلا تەقسىر، — شايى تونىنىڭ پېشىدىن تارتىپ ئولتۇرغۇزدى مۇھەممەدبەك، — بۇنچىلا قورقۇپ كەتمىسىلە. بۇ يەردە قۇچقار بەگ يوق. مەن بار، مەن...

— مەن كېتەي ئەمىر. نېمىشقىدۇر قورقۇپ كېتىۋاتىمەن.
— نەگە كېتىلا؟ ئوردىغىمۇ؟ — سورىدى شاھدانە كوكۈلداش.
— ئۆيگە. باللىرىم يېنىغا، ۋەزىرئەزەم.
— قورقۇنچاق ئادەملەرگە ۋەھىمە يېپىشقاق كېلىدۇ. سلى مىرزا ئاباباكردىن قورققانسېرى كىشىلەرنىڭ ېپشى كېسىلىۋەردى. بۇنى ئەسلىردىن چىقارمىغايلا. كېتىش ئالدىدا بىرئاز ئىچىۋالسىلا.
مۇھەممەدبېك پىيالىدىكى لىپمۇلىپ شارابنى ئىشىك ئاغىسىنىڭ ياغاق يۇزىگە چېچىۋەتتى. ئۇجۇقۇپ كەتكەن ئەمىر ۋەلى تاغايى ياغلىقى بىلەن يۇز-كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، غودۇرغىنىچە ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. شايى تونىمۇ شاراب بىلەن بۇلغانغانىدى. "نېمىشقا بۇ يەرگە كەلدىم-ھە؟ بۇ نەس باسقان قارا كۆڭۈللەرگە ھەمراھ بولغىنىم ئۈچۈن بۇمۇ ئاز. ئەتە سەھەر ئوردىغا بېرىپ، بۇ ئىككى كاززاپنىڭ يامان نىيىتىدىن سۇلتاننى خەۋەردار قىلىپ، ئۇنىڭ ئىنتىمىغا ئېرىشمىسەم."
ئەمىر ۋەلى تاغايى ئويلاپ ئاستا قەدەم بىلەن "نوروزدۆڭ"نى ئارىلاپ ماڭدى. چار بازارچىلار يايمىلىرىنى ئاللىبۇرۇن يېغىپ كېتىشكەنىدى. ئۇ يەر-بۇ يەردىكى ئاشخانىلارلا ئوچۇق ئىدى. ئەمىر ۋەلى تاغايى يەردىن باش كۆتۈرمەي مېڭىپ "نوروزدۆڭ"دىن پەسكە چۈشۈپ، بولۇنىڭ ئايلانمىسىغا كەلگەندە ئىككى ناتونۇش ئادەم ئۇنىڭ ئالدىنى توستى.
— جانابى ئىشىك ئاغىسى، سەل تەخىر قىلسىلا، — دېدى شاپ بۇرۇت، پاكار بويلۇق يىگىت ئۇنىڭ ئوڭ بىلىكىنى تارتىپ.
— تەقسىر، شاراب تۇتىغا چۆمۈلدىلمۇ نېمە؟ — ئۇنىڭ سول بىلىكىنى ئېگىز بويلۇق يەنە بىرسى تۇتتى. ئەمىر ۋەلى تاغايى چۆچۈپ ھودۇققان ھالدا دېدى:
— باللىرىم، نېمە ئىش بۇ؟ مېنى نەگە ئېلىپ بارىسلەر؟
ئۇلار ئۇنىڭ پۇت-قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي دەرەخلىك ئىچىگە ئېلىپ كىرىپ چاتقاللىق ئارىسىدا مەشئەل كۆتۈرۈپ تۇرغان بىر ئادەمنىڭ يېنىدا

توختاتتى.

— ئىشك ئاغىسى، سۇلتانغا ئاسىيلىق قىلماقچى بولغان ئادەمنى قەتلى قىلغىلى كەلدىم.

ئەمر ۋەلى تاغايى شۇنداق قاراپ سۇئالدان تېرەككە يۆلىنىپ قىلىچ تۇتۇپ تۇرغان قوچقار بەگنى كۆردى. ئۇنىڭ تېنىگە تىترەك ئولاشتى.

— مەن ... مەن ... سۇلتانغا مۇھىم خەۋەر يەتكۈزمەكچىدىم، — ئىشك ئاغىسىنىڭ ياشلىرى ياغاق يۈزىدىن سرغىپ شالاڭ ساقلىغا تامدى.

— مۇھىم خەۋەرنى ئۇچىڭ مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن بېرىپ ئېيتامسىڭ؟ ئۇچىڭنىڭ "نوروزدۆڭ" دىكى چايخانىسىنىڭ كۈڭگۈرىلىك ئۆيىدە نېمە دېيىشكەنلىرىڭنى ئاڭلىدىم، دەيۈز! سۇلتان دانا ئىكەن، بۈگۈنلا سېنى قەتلى قىلىشقا پەرمان چۈشۈرگەنىدى. ئۆيۈڭگە بارساق باش ۋەزىرنىڭ چاقىرىپ ئېلىپ چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. شاھدانە كوكۈلداش بىلەن ئەمر مۇھەممەدبېكنىڭ ئۆيىگە بارساق، ئوخشاشلا يوق ئىكەن. ئىزدە-ئىزدە "نوروزدۆڭ" گە بېرىپ چايخانىدا ئىكەنلىكلىرىڭنى سوراپ بىلدۇق. تۇڭ-لۇق، كۈڭگۈرە، ئىشىك يېنىدا مۆكۈپ تۇرۇپ، قىلىشقان گەپ-سۆزلىرىڭنى ئاڭلىدۇق. ئاللىبۇرۇنلا ئۆلۈمگە لايىق بولغانلىقىڭنى بىلدۇق. ئەمدى تەخىر قىلسام بولمايدۇ. ئارقاڭغا قاراپ باق، كىم كەلدى؟

تاتىرىپ ئۆلۈك چىراي بولۇپ قالغان ئەمر ۋەلى تاغايى كەينىگە بۇرۇلۇشىغا بوينىغا قىلىچ تەگدى...

3

شاھدانە كوكۈلداش كۈڭگۈرىدىن قاراپ ئالەمنىڭ قاراڭغۇلۇقىغا غەرق بولغانلىقىنى كۆردى ۋە ئۆزىچە ئەندىكىپ كەتتى.

— ئەمر، قايتساق بولارمىكىن؟ بېرىم كېچە بولۇپ قالغاندەك تۇرىدۇ. ئىشك ئاغىسىنىڭ كەتكىنىگىمۇ خېلى بولۇپ قالدى. نېمە ئۈچۈندۇر

كۆڭلۈمنى بىر ئەنسىزچىلىك چىرمىۋالدى. بۇ يەردە ئولتۇرغۇم كەلمەيۋاتـ
دۇ، كېتەيلى.

— قورقۇۋاتاملا ۋەزىر؟ ئاللاغا ئۆزلىرىنى تاپشۇرۇپ پەيز قىلىۋەرسىلە؟

— دېدى ئەمىر مۇھەممەدبېك بىر پىيالە شاراب سۇنۇپ.

— مەن كېتەي ئەمىر، يۇرىكىم سىلىپ كېتىۋاتىدۇ. بىر كاشىلغا ئۇچراپ قالامدۇق نېمە؟

— ھەممە ئادەم كاشىلغا ئۇچراۋاتقاندا، بىز ئۇچرىساق نېمە بوپتۇ؟ ئىچسىلە، يۈرەكلىرى ئورنىغا چۈشۈپ قالىدۇ، — ئەمىر مۇھەممەدبېك ئۇنى زورلاپ ئىچۈرۈۋېتىپ دېدى:

— مەن پادىشاھ بولىدىغاندەك تۇرىمەن ۋەزىر. مىرزا ئابابەكرىنىڭ قىزىنى ئالايمىكىن دەيمەن. ھا ھا ھا...

بۇ گەپنى ئاڭلىغان شاھدانە كوكۈلداشمۇ خىرىلداپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇمۇ كەيپ بولۇشقا باشلىغانىدى.

— مەنزە ... مەن ... ئەمىر...، — ئۇ خىرىلدىغان پېتى ئورنىدىن تۇرۇپ تونىنى كىيىپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى.

— كەتسەك كېتەيلى. يولدا بىزنى ئۆلۈم كۈتۈپ تۇرىدۇ، — دېدى ئەمىر مۇھەممەدبېك ئۇنىڭغا ياندىشىپ مېڭىپ. ئۇ تەڭشىلىپ قالغان بولسـ
مۇ سەگەك ئىدى.

— خوجايىن قېنى؟ — ئۇ قولىنى قويۇن يانچۇقىغا سىلىۋېتىپ سورىدى.

— بايا بىرنەچچە ئادەم كېلىپ ئۇنى ئېلىپ كەتتى، — دېدى چايخانا خىزمەتچىسى ئەسنەپ تۇرۇپ، — كەلمەيۋاتىدىغۇ.

— بىزنى پالاكەت بېسىپتۇ ۋەزىر. يانلىرىدىكى ھەمياننى مۇشۇ يەردە قالدۇرۇپ قويسىلا — دېدى مۇھەممەدبېك ۋە قويىندىن بىر كىچىك خالتىنى ئېلىپ چايخانا خىزمەتچىسىگە ئۇزاتتى.

— بۇنى ئېلىپ قويغىن ئۇكا، ئەتە بۇ يەرگە كەلسەك قايتۇرۇپ

بېرەرسەن. كېلەلمسەك ساڭا مەنسۇپ بولىدۇ.

— نېمە قىلغانلىرى بۇ ئەمر؟ سۇنى كۆرمەي ئۆتۈك سالغىلى تۇردىلىغۇ؟ — شاھدانە كوكۇلداش ئەجەبلىنىپ سورىدى.

— سىلىمۇ بېرىۋەتسىلە ۋەزىر. ھېلى پۇشايمانىنى ئالغىلى قاچا تاپالماي قالىلا. بۇ كېچە ساق قالساق، مەن پادىشاھ بولمەن، ساق قالمساق، سىلى پادىشاھ بولىلا، ھا ھا ھا...

ئەمر مۇھەممەدبېك ئالا-جوقا سۆزلىگەن بىلەن مېڭىشى جايىدا ئىدى. كۆز قۇيرۇقىدا ئەتراپقا قاراپ، چايخانا ئىشكى ئالدىدا سۆزلىشىپ تۇرغان ئىككى كىشىگە كۆزى چۈشتى.

— بەرمەيمەن. يۇرسىلە كېتەيلى. باشقا كەلگەننى كۆرەرمىز، — دېدى شاھدانە كوكۇلداش ئۇنىڭ قولىدىن تارتىپ. بۇلار چايخانىدىن چىقىپ "نورۇزدۆڭ"دىكى كېچىلىك سەيلىنىڭ تۇنگىگەنلىكىنى بىلدى. "نورۇزدۆڭ"نى زۇلمەت باسقانىدى. ئاشخانا-چايخانىلارنىڭ چىراغلىرى تامام ئۆچكەنىدى. خېلى يىراقتا — يول ئۈستىدە گۈلخان يېنىۋاتاتتى. "ئېھتىمال يېتىمچىلەر گۈلخان يېقىپ بىرنېمە پىشۇرۇۋاتقان بولسا كېرەك" دەپ ئويلىغان ئەمر مۇھەممەدبېك ئارقىسىغا قاراپ-قاراپ قەدىمىنى ئىتتىكلەتتى.

— ئەمر، ئاستىراق ماڭسىلا، يېتىشەلمەي قېلىپ قالدىم، — دېدى شاھدانە كوكۇلداش ئۆردەكتەك ئىغاڭلاپ مېڭىپ. ئۇ قاتتىق ھاسىراپ ئۆپكىسى ئاغزىغا قاپلىشىپ قالغاندەك تىنالماي قېلىۋاتاتتى. ئۇلار گۈلخان دەپ گۇمان قىلغان نەرسە كىشىلەرنىڭ قولىدىكى مەشئەل بولۇپ چىقتى.

— ئات مىنىپ چىققان بولساق بۇنداق ئاۋارىچىلىققا قالمايتتۇق ۋەزىر. ئۆزلىرى پىيادە بارايلى دەپ ئۇنىمىغاندىلە. مانا، جەۋر تارتىپ قالدىلا.

— توختاش! — ئۇنىڭ سۆزىنى قاتتىق چىققان ئاۋاز بۆلۈۋەتتى.

شاھدانە كوكۇلداش قورقۇپ كېتىپ تونىنىڭ پېشىگە دەسسەپ يىقىلىپ چۈشتى. ئەمر مۇھەممەدبېك شارتىدە قىلىچىنى غلاپتىن سۇغۇردى.

— ئەمر، سۇلتان مىرزا ئابابەكرى يارلىق چۈشۈردى. ئەمدى نىيەت-

لىرنگه ھەرگىزمۇ بېتەلمەيدىلا. قىلىچلىرىنى تاشلاپ ئالدىمغا چۈشۈپ ماڭغانلىرى تۇرۇك، — بۇ قوچقار بەگنىڭ ئاۋازى ئىدى.

— ھە، قوچقار ياساۋۇل، شاھنىڭ ئەمرىنى ئىجرا قىلغىلى كەلدىڭمۇ؟ قۇرۇق گېپىڭنى قويۇپ خىزمىتىڭنى ئادا قىل، — مۇھەممەدبېك غەزەپ بىلەن قىلىچىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ چاپتى.

— تۇتۇڭلار بۇنى، — دەپ توۋلىدى دولىسغا قىلىچ تەگكەن قوچقار بەگ ئاغرىقىنىڭ قاتتىقلىقىدىن ئىڭراپ يىقىلىپ. دولىسدىن چورت ئۇزۇلگەن ئوق قولى توپلىق يەرگە چۈشۈپ مىدىراپ-مىدىراپ جىمىپ قالدى. قوچقار ياساۋۇل ھوشىدىن كەتتى.

قوچقاربەگنىڭ تەرەپ-تەرەپتىن كەلگەن ياساۋۇللىرى ئەمىر مۇھەممەد بېكنى باسماداپ تۇتۇپ تېرەككە باغلىۋەتتى. شاھدانە كوكۇلداش ئۆملەپ ئورنىدىن تۇرۇپ:

— مېنى سۇلتانىم قېشىغا ئېلىپ بېرىڭلار. نېمە قىلسا سۇلتان ئۆزى قىلسۇن، — دېدى خىرىلداپ.

قوچقار ياساۋۇل ھوشىغا كەلگەندە باش توخۇ چىللاۋاتاتتى. ئەتراپىدا ياساۋۇللار نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرۇشاتتى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپ قاراپ:

— بۇلارنى ئاۋۋال ئاختا قىلىپ ئاندىن بېشىنى كېسىڭلار، — دەپ بۇيرۇدى. قاياقتىندۇر ھوقۇشنىڭ سايرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى...

4

يارکەنت ئاسمىنىدا قارا بۇلۇتلار لەيلەپ يۈرەتتى. شارقىراپ ئېقىۋاتقان زەرەپشان دەرياسىنى قويۇق قارا تۇمان قاپلاپ كەتكەنىدى. ئىسسىق بەلباغ رايونلىرىغا قاراپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقان تۇرنىلار شەھەر ئۈستىدىن ئۆزۈلمەي ئۆتۈپ تۇراتتى.

بامدات ناماىزىدىن يانغان مىرزا ئىبابەكرى ئارغامچا، غەلۋىر شەكىلدە

بولۇپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقان تۇرنىلارغا قاراپ بىردىن كەپتەر ئۇچۇرۇش ھەۋىسى قوزغىلىپ قالدى. ئۇ ئۆزىنى ھۆرمەت بىلەن قوغداپ كېلىۋاتقان ئوردا ئەمرى ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلات باشلىق ياساۋۇللار بىلەن پادىشاھ كەپتەرخانىسىغا قاراپ يول ئالدى...

"شاھدانە كوكۇلداش — قېرى تۇلكە. ئۇ بۇ چاغچە ئىس-بۇسنى چىقارماي نۇرغۇن ئادەملەرنى ئۆز يېغىدا ئۆز گۆشىنى قورۇتۇپ ماڭا ياخشىچاق بولۇپ كەلدى. ئەمدى گاللىشىپ قالغان پېچىقىنى بىلەپ ماڭا سالماقچى بولۇۋاتاتتى، تۇيۇپ قالدىم. مۇھەممەدبېك ئوچۇقتىن ئوچۇق دولىسىنىڭ قىرىنى چىقىرىشقا باشلىدى. ئۇ بىر يارامسىز سەركەردە. ئەسكەرلىرىمنىڭ كۆپ تالاپەتكە ئۇچرىشى ئۇنىڭ ئىقتىدارسىزلىقىدىن بولغان. ئەمىر ۋەلى تاغايى — بىر ئاختا قىلىنغان ئېشەك. ھاكراشنىلا بىلىدۇ، مەنزىلگە يېتەلمەيدۇ ... ھاتەمشاھ گالۇاڭ ، كاج ئادەم. بۇلارنى ۋاقتىدا ئوجۇقتۇرۇپ، تۇزكورلارنى بىر سەگىتىپ قويغىنىم ئەلىنىڭ تىنچ-ئامانلىقىغا، تەختىمىنىڭ مۇقىملىقىغا پايدىلىق. بۇ ئىشنى قوچقار ياساۋۇل كېچىچە ئادا قىلىپ بولدى. ئۇ ھېلى كەلسە ئەھۋالنى ئۇقۇپ، جۇمەدىن كېيىن پۈتۈن ئەلگە ئۇلارنىڭ سۈيىقەست بىلەن شۇغۇللىنىپ جازاغا ئوچرىغانلىقىنى جاكارلايمەن. ھاتەمشاھنى زەھەر ئىچىۋېلىپ ئۆلۈشكە مەجبۇر قىلىمەن. شۇنىڭ بىلەن كۈشەندىلىرىمنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ، قول-پۇتىنى چۈشەپ قويىمەن. بىر مەزگىلدىن كېيىن يەنە شۇنداق قىلىمەن. شۇندىلا تاجۇ-تەختىمگە ھېچكىم چېقىلالمايدىغان بولىدۇ."

— شاھىم، ئەمىر قوچقار بەگنىڭ ياساۋۇللىرى ئوردىدىن بۇ يەرگە كېلىپتۇ. ئالىيلىرىغا يەتكۈزىدىغان مۇھىم خەۋەر بار ئوخشايدۇ، — دېدى ئابدۇللا بۇرۇندۇق ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ. "نېمىشقا قوچقار بەگنىڭ ئۆزى كەلمىگەندۇ؟" دەپ ئويلاپ خاۋاتىرلەنگەن مىرزا ئابابەكرى:

— قېنى ئۇ؟ — دەپ سورىدى.

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا ئالىيلىرى، — ئۇنىڭ ئالدىدا

ئوتتۇرا ياشلىق بىر ياساۋۇل تىزلاندى. مىرزا ئابابەكرى باشقىلارغا نىرى كېتىڭلار دېگەن مەنىدە قول ئىشارىتى قىلدى.

ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلاتتىن باشقا بەگ-ياساۋۇللار سۆلتاندىن يىراقلاشتى.

— ئەمدى ئېيتە، بىر قوشۇق قېنىڭدىن نېمە ئۈچۈن كېچىشىم كېرەك؟

— ئالىيلىرىنىڭ پەرمانى ئورۇندالدى شاھىم، دەسلەپ ئەمىر ۋەلى تاغايى ئۈجۈقتۇرۇلدى. كېيىن شاھدانە كوكۇلداش بىلەن ئەمىر مۇھەممەد-بەك ئاختا قىلىندى ۋە ئارقىدىن بوغۇزلاپ ئۆلتۈرۈلدى. ئۇلار ئۆلتۈرۈلۈش ئالدىدا ئەمىر مۇھەممەدبەك قوچقار بەگنىڭ ئوڭ قولىنى چېپىۋەتتى. بىز ئۇنى ئۆيىگە ئاپىرىپ قويدۇق. خىزمەتلىرىگە كېلەلمىگىنى ئۈچۈن ناھايىتى ئەپسۇسلىنىپ قالدى، — دېدى ياساۋۇل بېشىنى يەردىن كۆتۈرمەي، — ساداقەتلىك قوللىرىنىڭ چېپىلغان بىر قولى ئۈچۈن دۈشمەنلىرىنىڭ بېشىنى كەسمىسەم ئالدىلىرىدا يىگەن تۇزۇم ھارام، مۇبارەك دىدارلىرىدىن نۇرلانغان يۈزۈم قارا بولۇپ كەتسۇن شاھىم.

— ئىسمىڭ نېمە؟ — سورىدى مىرزا ئابابەكرى.

— غىياسىدىن دوغلات، لەقىمىم قارا، پىر تۇتمىغان ئادەممەن.

— ئورنۇڭدىن تۇر.

ياساۋۇل ئورنىدىن تۇردى.

— بېشىڭنى كۆتۈر.

ئۇ قامىتىنى تۇزەپ تىك تۇردى.

مىرزا ئابابەكرى بېشىدىن ئايىغىچە سەپسالدى. غىياسىدىننىڭ بېشى ئۈچلۇق، پىشانىسى تار، قوشۇمسى ئالدىغا بۆرتۈپ چىققانىدى، كۆكۈش كۆزلىرى پولتىيىپ تۇراتتى. قارامتۇل يۈزلىرىدىكى گۆشلۈك قوۋۇزى قىپقىزىل بولۇپ، دۆشە ئېڭەك ئىدى. ماقالىدا يەتتە-سەككىز تال ئۇزۇن تۈك، ئېڭىكىنىڭ ئۇ يەر-بۇ يېرىدە بەش-ئون تالدىن ساقال بار ئىدى. مەڭزىدە-

كى ئەگرى تارتۇق ئۇنى تېخىمۇ سۇرلۇك كۆرسەتتى. ئۇزۇن قارا ماتا بەلبېغا قىزغۇچ ناسۋال قاپىقى، پىچاق سېلىنغان كۆن غىلاپ، ئىككى تىزىق يارماق، ئوت چىقىرىدىغان چاقماق تاش سېلىنغان ياغاچ قوتا، تەسۋى ... قاتارلىق نەرسىلەر ئېسىلغانىدى. ئو شۇ تۇرقىدا ياساۋۇل ئەمەس، ساتىراشقا ئوخشاپ قالغانىدى. پۇتىدا يارىكەنتنىڭ چورىقى، بېشىدا تۆتلۈك كۆرپە تۇتۇلغان ئۆرە تۇماق بار ئىدى.

— قاچاندىن بېرى قوچقار بەگ بېنىدا ئىشلەۋاتىسەن؟

بوي-بەستىنىڭ ئېگىز، تەمبەل ئىكەنلىكى مىرزا ئابابەكرىگە ماقۇل كېلىپ سورىدى.

— سەككىز يىلدىن بېرى، — دېدى غىياسىدىن دوغلات.

— نېمە ئىش قىلدىڭ؟

— ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈش، ئېسىپ ئۆلتۈرۈش، بوغۇپ ئۆلتۈرۈش، چېپىپ ئۆلتۈرۈش، بوغۇزلاپ ئۆلتۈرۈش ئىشلىرىنى قىلدىم.

توغرىدىن توغرا مەن "جاللات" دەپ جاۋاب بەرمەي، گەپنى ئەگىتىپ قىلغانلىقى سۇلتانغا يارىدى.

— خەت بىلەمسەن؟

— بىلمەيمەن شاھىم.

— قوچقار بەگنىڭ ئىشلىرىنى قىلالامسەن؟

— نېمىشقا قىلالمايدىكەنمەن؟ ئۇچ-تۆت يىلدىن بېرى ئۆزى قىلدىرغان ئىشقا مېنىلا سېلىپ كېلىۋاتقان تۇرسا.

ئۇنىڭ شۇم چىرايىدىن قاتىللىق چىقىپ تۇراتتى. تەلەتى سۆرۈن ئىدى.

— جۇمە نامىزىدىن كېيىن ئۇلارنىڭ باشلىرىنى كېسىپ ئوردىغا ئېلىپ كەل.

— خوپ ئالىيلىرى.

مىرزا ئابابەكرى بېنىدا ئەيمىنىپ تۇرغان ئابدۇللا بارلاسقا قارىدى.

— قونچقار بەگ مېنىڭ ئوڭ قانتىم ئىدى. ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىمايمەن. سىز ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ھالىدىن خەۋەر ئېلىڭ. ئەڭ قابىل تېۋىپلارنى تېپىپ داۋالىتىڭ. بىر ھەپتىدىن كېيىن ئۇ كېلىپ مەن بىلەن كۆرۈشسۇن.

— خوپ ئالىيلىرى.

مىرزا ئابابەكرى پادىشاھ كەپتەرخانىسىغا كەلگەندە دۇگلەك يۈز بىر پارچا ئۇنىڭ ئالدىدا كىرپىدەك تۆگۈلۈپ تىزلاندى.

— شاھ ئالىيلىرى، قۇتلۇق قەدەملىرىگە مۇبارەك بولغاي.

— كەپتەر قانچىگە يەتتى؟ — سورىدى مىرزا ئابابەكرى كەپتەرخانىنىڭ باشلىقىدىن.

— 3000 دىن ئاشتى ئالىيلىرى.

— ھەممىسىنى بىر نۆۋەتتە ئۇچۇرالامسەن؟

— ياق، يەتتە ئادىمىم بار. ھەممە كەپتەرنى بىر نۆۋەتتە ئۇچۇرۇشقا ئازلىق قىلمىز.

— بۇگۈن مەنمۇ بار. ئادەملىرىڭگە بارلىق كەپتەرلەرنى ئۇچۇرۇشقا بۇيرۇق بەر، — دېدى مىرزا ئابابەكرى سۇرلۇك قىياپەتتە.

پادىشاھ كەپتەرخانىسىنىڭ باشلىقى بولغان بۇ پارچىنىڭ ئېتى نەسرىدىن شاھ ئىدى. ئۇ خوتەنلىك بولۇپ، قۇل نەزەر مىرزىنىڭ كەپتەرخانىسىدا كەپتەر باقاتتى. قۇل نەزەر مىرزا ئۆلتۈرۈلۈپ، خوتەن بۇلاڭ-تالاڭ قىلىنغاندا ئەسىر مۇھەممەدبېك نەسىردىن شاھنىمۇ ئولجا ئېلىپ مىرزا ئابابەكرىگە تارتۇق قىلغانىدى. كەپتەر ئۇچۇرۇش ۋە بېقىش ماھارىتىنىڭ بارلىقىنى ئاڭلىغان سۇلتان ئۇنى ئۆز كەپتەرخانىسىغا مۇلازىم قىلىپ ئەۋەتكەندىن بېرى، ئۇ پۈتۈن كۈچىنى بۇ كەپتەرخانىنى ئاۋات قىلىشقا سەرپ قىلىپ، 200 دەك كەپتەرنى 3000 غا يەتكۈزگەنىدى.

نەسىردىن شاھ دوملىغاندەك يۇرۇپ ئادەملىرى بىلەن بارلىق قۇمىنىڭ ئاغزىنى ئېچىۋەتتى. قوللىرىدىكى ئۇچۇرغۇچلارنى ئايلاندۇرۇپ ئارقا-ئارقىدىن

دىن كەپتەرلەرنى پەرۋاز قىلدۇردى. مىرزا ئابابەكرىمۇ ئۇچۇرغۇچىنى ئايلاندۇردى.

كۆك قاپاق ئېسىلغان يۈزلىگەن كەپتەرلەر ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. موللاقچى، پەلەك، ئويۇنچى كەپتەرلەر يارىكەنت ئاسمىنىغا تولدى. "غۇك-غۇك" قىلغان ئاۋازمۇ مىرزا ئابابەكرىگە بېقىملىق تۇيۇلۇپ، ئۇنىڭ كۆڭلى ئېچىلدى. كۆكتە قوغلىشۋاتقان، موللاق ئېتىۋاتقان كەپتەرلەرگە قاراپ ھۆزۈرلاندى. ئۇ ئادەتتە كەپتەر ئۇچۇرۇشنى بىر ئاش پىشىم داۋام ئەتكۈزەتتى. بۈگۈن جۈمە ۋاقتى بولغىچە كەپتەرخانىدىن چىقمىدى. كەپتەرلەرنىڭ ھەممىسى شەھەرنىڭ ھەر تەرىپىگە تاراپ كەتكەنىدى. ئۇچۇرغان كەپتەرلەرنىڭ ئۇچتىن بىرى قايتىپ كەلدى، قالغانلىرى باشقىلارنىڭ كەپتەرخانىسىغا چۈشۈپ كەتتى. نەسىردىن شاھ ئۈمىدسىزلىنىپ ئويغا چۆكتى: "ئەجەب يامان بولدى، پادىشاھنىڭ بۈيرۇقى بىلەن ئاچ قورساق ئۇچقان كەپتەرلەر كىشىلەرنىڭ قۇمىسىغا چۈشۈپ كەتتى. مىڭ تەستە كۆپەيتكەنىدىم. ئەمدى بېشىم كېتەرمۇ؟"

مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭغا ئون تىللا ئىنئام بەردى-دە، ئۇدۇل ئوردا مەسچىتىگە جۈمەگە ماڭدى.

5

غىياسىدىن ئۆز ياساۋۇللىرى بىلەن چېكىسىگە نەيزە سانجىلغان ئۇچ باشنى كۆتۈرۈپ ئوردىغا كىرگەندە ۋەزىر، ئەمىر، بەگ، سەردارلار قاتتىق چۆچۈپ كېتىشتى.

— ۋەزىر-ئەمىرلەر، سەردار-بەگلەر، سىلەر كۆرۈۋاتقان بۇ ئۈچ ئادەمنىڭ بېشى سىلەرگە تونۇشلۇق. بۇ ھەرگىز چۈش ئەمەس. بۇلارنى مەن تاجۇ تەختىمنىڭ قوغدىغۇچىلىرى، ئەڭ سادىق بۇرادەرلىرىم دەپ سانايتتىم. ئەمما ئۇلار ئاستىرتتىن تىل بىرىكتۈرۈپ ماڭا سۇيىقەست قىلماقچى بولغاندا

سېزىپ قالدىم ۋە قازىكالان ھاتەمشاھنىڭ پەتۋاسى بىلەن تېگىشلىك جازاسىنى بەردىم. بۇ ھەممەيلەننىڭ ئىبرەت ئېلىشىمىزغا تېگىشلىك ساۋاقتۇر، — مىرزا ئاتابەكنى سۆزدىن توختاپ:

— غىياسىدىن! — دەپ چاقىردى.

قىپقىزىل جاللات كىيىمى كىيگەن غىياسىدىن دوغلات ئەمىر مۇھەممەد بېكنىڭ كاللىسىنى نەيزە ئۇچىغا بىلەن كۆتۈرگەن ھالدا سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلاندى.

— لەببەي شاھىم.

— بۇ ئۇچ ئاسىينىڭ باشلىرىنى كوچا ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلىپ، "نورۇزدۆڭ"، "مۇھەممەد مىرزا ھەيدەر مەدرىسى" ۋە جوۋىغا ئايرىم-ئايرىم ئېسىپ قويۇڭلار.

— باش ئۈستىگە شاھىن شاھىم!

مىرزا ئاتابەكنى ئۈچ باشنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كېتىۋاتقان جاللاتلارغا قارىغان ھالدا چاقىردى:

— ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلات!

— لەببەي شاھ ئالىيلىرى...

ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلات يۈگۈرۈپ تەخت ئالدىغا كېلىپ تىزلاندى. ئۇنىڭ رەڭگى ئۆچكەندى.

— بۇگۈندىن باشلاپ سىز ئەمىر لەشكەر بولىسىز.

— تاجۇتەختلىرىگە جېنىم تەسەددۇق شاھ ئالىيلىرى، — ئۇنىڭ چىرايى ئەسلىگە كېلىپ ئەمىرلەشكەر ئورنىدا ئولتۇردى.

— نىياز ئابدۇلقۇددۇس دوغلات!

— لەببەي شاھىم، — تەخت ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلگەن ئوتتۇرا بويلۇق سەردار تىزلاندى. ئۇ خېلى يىللاردىن بېرى مىرزا ئاتابەكنىڭ ئادەتتىكى ۋەزىر بولۇپ كېلىۋاتاتتى.

— باش ۋەزىرلىك كۇرسىدا ئولتۇرغايسىز.

— ئىشەنچلىرىنى يەردە قويمايمەن شاھىم، — دېدى ئۇ ۋە بېرىپ باش ۋەزىرلىك كۇرسىدا ئولتۇردى.

ئوبۇلقاسىم مۇھەممەد دوغلات!

— لەببەي ئالىيلىرى، — سارغۇچ ساقال، بويلۇق كەلگەن بىرى ئىتتىك كېلىپ تىزلاندى.

— سىز ئىشىك ئاغىسى ۋەزىپىسىگە تەينىلەندىڭىز.

— خىزمەتلىرىگە جېنىم پىدا شاھ ئالىيلىرى، — دېدى ئۇ پۈكۈلۈپ ۋە بېرىپ ئىشىك ئاغىسلىق ئورنىدا ئولتۇردى.

— بۇگۈن كەچ ئوردىدا زىياپەت بېرىمەن. ئەل-يۇرتىمىزنىڭ گۈللەنىشى ئۈچۈن بىجانىدىل خىزمەت قىلغانلارغا تارتۇق بېرىلىدۇ.

مىرزا ئابابەكرى باشقا سۆز قىلماي، ئورنىدىن تۇرۇپ سالماق قەدەم بىلەن چىقىپ كەتتى. بېگىدىن بۇقرى مەنسەپكە تەينىلەنگەنلەر قۇتلۇقلاش، ئالقىش سادالىرىغا كۆمۈلۈپ كەتتى.

مىرزا ئابابەكرى دۆلەت ئىشلىرى بېجىرىلىدىغان چوڭ سارايدىن چىقىپ كىشلەرنى ئايرىم قوبۇل قىلىدىغان كىچىك سارايغا كىردى. بىزدەلىش جەھەتتە چوڭ سارايدىن پەرقلەنمەيدىغان بۇ كىچىك ساراي ناھايىتى جىمجىت بولۇپ، سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. مىرزا ئابابەكرى ئالتۇن قۇبىلىق تەختكە چىقتى ۋە ئىككى قولىنى بىر-بىرىگە ئۇرۇۋېتىپ، كۆك كىيىملىك، يۇزىگە نىقاپ تارتقان بويلۇق بىر ئادەم يان ئىشىكتىن كىرىپ تىزلاندى.

— شاھىم، خىزمەتلىرىگە تەييارمەن.

ھاتەمشاھ كەلدىمۇ؟ — سورىدى سۇلتان.

— جۇمەدىن كېيىنلا كەلگەنىكەن. تاپشۇرۇقلىرىغا بىنائەن مەخسۇس ئۆيگە باشلاپ قويغانىدۇق.

— ئالدىمغا ئېلىپ كىرىڭ.

— خوپ شاھىم.

مىرزا ئابابەكرى قىلىچىنى غىلاپتىن سۇغۇرۇپ پارىلداپ تۇرغان ئالـ

دى-كەينى بىسىغا قارىغان ھالدا بەخاراماڭ ئولتۇردى.

كۆك يوللۇق مىسر بەقىسمىدىن تون كىيگەن ھاتەمشاھ كىرىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم شاھىم.

مىرزا ئاباباكرى كۆز-كۆز قىلغاندەك قىلىچىنى كۆتۈرۈپ تەختتىن قىپقىزىل گىلەم سېلىنغان يەرگە چۈشتى ۋە قىلىچىنى غىلاپقا سېلىپ تەكەللۇپ بىلەن:

— شەيخۇلئىسلام ھەزرەتلىرى، يوللىرىغا قاراپ تۇراتتىم، ۋاقتىدا كېلىپ مېنى ناھايىتى خۇرسەن قىلدىلا. ئولتۇرسىلا، — دېدى تەخت يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ.

— رەھمەت ئالىيلىرى، مەن بۇ ئورۇنغا لايىق ئەمەس، — دېدى ھاتەمشاھ ۋە تەختتىن يىراقراق بىر جايدا ئولتۇردى. قوشۇمىسى تۇرۇلگەن مىرزا ئاباباكرى سورىدى:

— ئويلىنىپ بىر قارارغا كەلدىلىمۇ تەقسىر؟

— كەلدىم.

— ئۇنداق بولسا، مەن ئېيتقان ئۈچ مەسىلىگە پەتىۋا بەرسىلە.

— پەتىۋا بېرىشكە بولمايدۇ، — ئورنىدىن تۇردى ھاتەمشاھ. ئۇنىڭ ئاپئاق سەللە كۆلەڭگە تاشلىغان چىرايى جىددىي تۈس ئالغانىدى.

— نېمىشقا بولمايدۇ؟ — قاتتىق ئاۋاز بىلەن سورىدى مىرزا ئاباباكرى.

— شۇنىڭ ئۈچۈن بولمايدۇ! — ھاتەمشاھ قوينىغا يوشۇرۇپ سېلىڭغان خەنجەرنى ئېلىپلا كېكىرتىكىنى "شارتتىدە" كېسىۋەتتى. ئوخچۇپ چىققان قان كىيىملىرىنى بويىۋەتتى. بۇنداق بولۇشنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغان مىرزا ئاباباكرى ھاڭ-تاڭ قالدى. چىرايى ئۆڭۈپ قاپداپ كەتتى.

"يا پاناھ ... بۇ نېمىش؟ تاجۇ تەختتىن ئايرىلىشىمنىڭ بىشارىتىمۇ-

یا؟ یاق ... یاق ...“ ئۇ ئويلاپ قوللىرىنى بىر-بىرىگە ئۇردى.

بايىقى نىقاپلىق ئادەم كىردى. ھاتەمشاھ تىپىرلاپ ياتاتتى. ئۇنىڭ بوغۇزىدىن ئېتىلىپ چىققان قان سۇلتاننىڭ تونىغىمۇ چاچرىغانىدى.

— ماۋۇ ئەبلەخنى جىمقتۇرۇڭ، — دېدى ئۇ ئەندىكىپ تۇرۇپ.

نىقاپلىق ئادەم خەنجىرىنى غىلاپتىن سۇغۇرۇپ ھاتەمشاھنىڭ يۈرىكىگە سانجىدى. قازى كالان ئىككى قېتىم تىپىرلاپلا جان ئۈزدى.

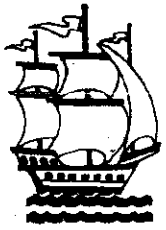
— دەرھال ”چىمەنباغ“ تەرەپكە ئېلىپ بېرىپ، كۆزگە ئاسان چېلىقمايدىغان يەرگە تاشلاپ قويۇپ تېز قايتىپ كېلىڭلار.

خوپ شاھىم!

— مۇلازىملار بۇ يەرنى پاكىز تازىلىۋەتسۇن!

— خوپ شاھىم!

مىرزا ئابابەكرىنىڭ كۆزىگە قاراڭغۇلۇق تېقىلغاندەك بولۇپ، بىردەم تۇرۇپ قالدى-دە، قان چاچرىغان تونىنى سېلىپ تاشلاپ، قەسىر ھەرىمىگە ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.

ئون توققۇزىنچى باب

"باغى ۋاپا"

1

ئافغانىستاننىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان بىر ئاۋات دىيار بار ئىدى. پادىشاھ كابۇل بۇ دىيارغا بىر شەھەر بىنا قىلدۇرۇپ، ئۇنى ئۆز نامى بىلەن ئاتىغانلىقى ئۈچۈن بۇ ئەتراپتىكى ۋىلايەتمۇ شۇ نام بىلەن ئاتىلىپ قالغانىدى. بۇنىڭغا ئۇزۇن يىللار بولغان بولسىمۇ، بۇ نام گويا تاشقا باسقان مۆھۈردەك كىشىلەر قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئېلىپ، دۇنيانىڭ شەرقىدە تونۇلغانىدى.

تۆت ئەتراپى تاغ بىلەن قورشالغان بۇ ۋىلايەت شەھرىمۇ تاغ باغرىدا ئىدى. تاغ ئۈستىدە ھەيۋەتلىك شاھ كابۇل ساريىي قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. تاغ قاپتاللىرىدىكى باغلار، بوستانلار شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان چىمەن قىرغاقلىق چوڭ ئېرىقتىن سۇ ئىچەتتى. بۇ ئېرىق "گۈلگىنە" دېگەن خىلۇەت مەھەللىنى كېسىپ ئۆتەتتى. دوقمۇش-دوقمۇشتىكى بازارلار ئاۋات ئىدى. تەرەپ-تەرەپكە كەتكەن كوچىلار ئاخىرى بوقتەك كۆرۈنەتتى.

كابۇل ئەنە شۇنداق كۆركەم، مېھرى ئىسسىق شەھەر ئىدى. بۇگۈن شاھ كابۇل ساربيدا تەخت ئۇستىدە خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان زاھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر تىمتاسلىق ئىچىدە ئۆزىدىن سۆز كۈتۈپ تۇرۇشقان ۋەزىر، ئەمىر، سەردارلارغا قاراپ دېدى:

— شاييانىخان خارەزىم، خۇراسانىي ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئالدى. چاغاتاي ئەۋلادلىرىنى قىرغىن قىلىپ تۇگەتمەكتە. ئۇ ئەمدى كابۇل، ئىران تەرەپلەرگىمۇ كۆز ئالايتىۋاتىدۇ. ئەگەر ئىران پادىشاھى ئىسمائىلخان ئۇنىڭغا قارشى لەشكەر تارتسا، بىزگە پۇرسەت تۇغۇلغان بولىدۇ. ئەكسىچە بولسا ئۇ بىزگە قارشى لەشكەر تارتىپ كېلىدۇ. ھەر ئىككى ئەھۋالدا دۈشمەن ھەيۋىسىدىن قورقۇپ كەتمەسلىكىمىز، ھوشيار بولۇشىمىز، غەپلەتتە قالماسلىقىمىز، ھەرقاچان خۇراسان، ماۋارائۇننەھرنى قايتۇرۇپ ئېلىش ئۈچۈن تەييار تۇرۇشىمىز لازىم. كىم بىخۇتلۇق قىلسا، ئۆزىنىڭ پۈتىغا ئۆزى پالتا چاپىدۇ. بۇ ھەقتە بايانتىن قىممەتلىك مەسلىھەتلەر كۆرسىتىلدى، بۇنىڭدىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ. مۇھىمى، ھازىر ئۆز بېشىمىز ئۆز تېنىمىزدا ئىكەن، پايدىلىق چارە-تەدبىرلەر بىلەن بالا-قازانىڭ ئالدىنى ئېلىپ، غەلىبىگە يول ئېچىشىمىز كېرەك، — بابۇر مىرزا سۆزدىن توختاپ كۆچىلىككە نەزەر سېلىپ بىر پەس تۇردى.

— يول ئاچىمىز!

— شاييانىخانىنى خۇراساندىن قوغلاپ چىقىرىمىز!

— شاييانىنى خارەزىمدە دارغا ئاسىمىز!

ھەممەتلىك ياسالغان بۇ ساراي ۋەزىر-ئەمىر، سەردارلارنىڭ ئاۋازىدىن لەرزىگە كەلدى.

بابۇر مىرزىنىڭ ئاق سۇزۇك چىرايىدىكى غەم بۇلۇتى كۆتۈرۈلۈپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى ئومىد بىلەن تولدى. ئۇنىڭ ئەمدى ئىككى ئىلىك ئۆسكەن قاپقارا ساقىلى تەكشى ياسالغان بۇرۇتى بىلەن قوشۇلۇپ كەتكەنىدى. سەلگىنە تۇرۇلگەن قوشۇمسىدا قاشلىرى تۇتۇشۇپ، ئۇنى دائىم ئويچان

كۆرسىتەتتى. قەددى-قامىتى كېلىشكەن بۇ ياش پادىشاھ شۇ تاپتا كۆپچە-لىككە نەزەر سېلىپ تۇرۇپ يارلىق چۈشۈردى:

— ئەنجان، سەمەرقەنت، قۇندۇز، ھىسار ۋە موغۇلستاندىن نۇرغۇن كىشىلەر كابۇلغا كەلدى. كابۇل ھېلىمۇ ئەنسىز جەڭ ئۈستىدە تۇرماقتا. مۇشۇ تۈپەيلى ھەممە كەلگىندىلەرنى، لەشكەرلەرنى ئۆزىمىز تەمىنلەپ كېتەلمەيمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن كابۇل ۋە غەزنى ۋىلايەتلىرىگە 30 مىڭ ئېشەك ئاشلىق سېلىڭ. كىمكى بۇ سېلىقنى بېرىشكە قارشىلىق كۆرسەتسە، تۇتقۇن قىلىنىپ زىندانغا تاشلانسۇن!

سەرمۇنشى ئۇنىڭ يارلىقىنى تېز يېزىپ بولۇپ، كاتىپلارغا تاپشۇردى.

ئۆز ئارزۇسى بويىچە بولغاندا، بابۇر مىرزىنىڭ كابۇلدا بىر كۈنمۇ تۇرغۇسى يوق ئىدى. ئۇ سەمەرقەنتكە كېتىشنى، كابۇل ئەمەس، خارەزىم، خۇراسان ۋە پۈتۈن ماۋارائۇننەھرنىڭ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىدا بولۇشىنى شۇنچە خالايتتى. مانا مۇشۇ ئارزۇ ئۇنىڭ ئەتراپىغا نۇرغۇن كىشىلەرنى جەم قىلغانىدى.

بۇ ئارزۇنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن ئالدى بىلەن شايبانىخاننى پۈتۈنلەي مەغلۇپ قىلىشى، قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇشى لازىم ئىدى. ھالبۇكى، پەلەك تەتۇر چۆرگىلەپ، ئۇ كابۇلدەك كىچىك ۋىلايەتكە قىسىلىپ قالغانىدى. ئۇ بەجايىكى چوڭقۇر ئورنىغا تىقىلىپ قالغان شىرغا ئوخشايتتى.

بابۇر مىرزا ئەمىر-ئەركانلارغا ئىجازەت بەردى. سارايدا يالغۇز ئۆزى قالغاندىن كېيىن، دەرىپەردىلىك دېرىزە تۈۋىگە باردى. ئۇ پەردىنى قايرىپ كابۇل شەھىرىگە كۆز سالدى.

ئېشەك، ئات، تۆگە قوشۇلغان ھارۋىلار كوچىلاردا توپا توزىتىپ ئۆتۈپ تۇراتتى. قارا پەرەنجە ئارتقان ئايالار تام تۈۋىدە ئاستا-ئاستا كېتىشىۋاتاتتى. گۈزەرلەردىكى ناۋاي، سامسىپەز، كاۋاپچىلار خېرىدار چاقىرىپ توۋلىشاتتى. موزدوز، زەرگەرلەرمۇ دۇكانلىرىدا تەمە بىلەن خېرىدار كۈتۈپ ئولتۇرۇشاتتى. نەۋكەر-ياساۋۇللار ئۇ كوچىدىن بۇ كوچىغا ئۆتۈپ تۇراتتى.

توساتتىن بىرسى ئىشكىنى ئاستا چەكتى. بابۇر مىرزا بېرىپ ئىشكىنى ئېچىپ، ئىشك تۆۋىدە تۇرغان بىر خەۋەرچى ياساۋۇلنى كۆردى.

— كەچۈرسىلە شاھىم، موغۇلستان خانى كەلگەنكەن، ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشەتتىم دەپ ساقلاپ تۇرىدۇ، — دېدى ياساۋۇل يەرگە تىزلىنىپ.

— ھازىر چىقىمەن. ئۇلارنى تەكھىخانىغا باشلاپ تۇرۇڭلار، — دېدى بابۇر مىرزا قوشۇمسى تۇرۇلۇپ.

2

ئۇستىبېشىنى چاك-توزان باسقان سەئىدخان خوتۇنى نۇرسما، قېيىن ئاكىسى قاناتبەگ، يەڭگىسى گۈلسۇرۇخبانۇ ۋە بىرقانچە مۇلازىملىرى بىلەن تەكھىخانا زالىدا ئولتۇراتتى. سەئىدخاننىڭ چاچ-ساقاللىرى ئۆسۈپ، چىرايى قارىداپ سۇرلۇك بولۇپ قالغانىدى. قاناتبەگمۇ توپىغا چۆمۈلگەندەك بولۇپ كەتكەنىدى. نۇرسما بىلەن گۈلسۇرۇخبانۇ پەرەنجىگە ئورىلىپ تۇرغاچقا، چىرايلىرىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ئۇلار قارىماققا قاتتىق چارچاپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. شۇ ھالدا بابۇر مىرزا تەكھىخانىغا كىردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم پادىشاھ ئاغا، — تىزلىنىپ سالام بەردى سەئىدخان.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام خان ئىنىم، خۇش كېلىپسىز.

بابۇر مىرزىمۇ تىزلىنىپ بىر نەۋرە ئىنىسى سەئىدخان بىلەن قۇچاقلاشتى. قاناتبەگ يەتتە قېتىم تىز پۈكۈپ بابۇر مىرزىغا سالام بەردى. ئىككى ئايالمۇ تىز پۈكۈپ سالام قىلىشتى. سەئىدخان ئۇلارنى تونۇشتۇردى.

— قەدىمكىز قۇتلۇق، خان ئىنىم. ماڭا يەنە بىر قانات قوشۇلدى. ئەمدى ئۆزۈمنى ھەرگىزمۇ كۆچسىز چاغلىمايمەن، — دېدى بابۇر مىرزا سەئىدخاننى قاتمۇقات سېلىنغان كۆرپىدە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، —

سىزنىڭ كېلىشىڭىزدىن خەۋەرسىز قاپتىمەن. بۇرۇنراق خەۋەر تاپقان بولسام تاشكەنتتىكىگە ئوخشاش ئالدىڭىزغا چىققان بولاتتىم، خان ئىنىم.

— رەھمەت پادىشاھ ئاغا. ھېلىمۇ سىزنى كۆرۈپ بېشىم كۆككە يەتتى. سالامەت كۆرۈشتۇرگەن ئاللادىن مىننەتدارمەن، — سەئىدخان ئۇنىڭ قىزغىن كۈتۈۋالغىنىغا رەھمەت ئېيتتى.

— خان ئىنىم، ھازىر مۇلازىملار سىزگە، قېيىن ئاغىنىزغا، خان ھەمشىرىلەرگە بېڭى سەرپايە ئېلىپ كېلىدۇ. يۇيۇنۇپ كىيىنۈۋېلىڭلار. مەن سىلەرنى ھەرەمخانىدا كۈتىمەن.

— رەھمەت شاھ ئاغا.

* * *

بابۇر مىرزا سەئىدخان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى مەسۇمە سۇلتان بېگىم قەسىرىدە كۈتۈۋالدى. بابۇر مىرزا ئەرلەرنى، مەسۇمە سۇلتان بېگىم ئاياللارنى ئايرىم-ئايرىم ئۆيدە مېھمان قىلدى.

سەئىدخان بابۇر مىرزا ھەدىيە قىلغان زەر ياقىلىق كىمخاپ تونىنى يېپىنىپ، شاھزادىلەرگە خاس تاج كىيگەنىدى. ئۇنىڭ چاچ-ساقاللىرى پاكىز قىرىلغان بولۇپ، يولدا ئاپتاپ چېقىپ قىزارغان چىرايى پارقىراپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ياشلىقنىڭ غەيرىتى، ئەپتىدىن ئىرادىنىڭ كۈچى بەرق ئۇرۇپ تۇراتتى. ئۇ بېشىدىن ئۆتكەنلەرنى سۆزلەپ بولۇپ سورىدى:

— ھۆرمەتلىك مومام شاھ بېگىم، ئانام، سىڭلىم، ھاما خېنىملار ئامان تۇردىمۇ؟

— ئاللا پاناھىدا ئامان-ئېسەن تۇردى، — جاۋاب بەردى بابۇر مىرزا سەل ئوڭايسىزلىنىپ، — ئۇلارنى مەن خاپا قىلىپ قويدۇم خان ئىنىم.

— نېمە ئۈچۈن؟

— بۇ توغرىدا سۆزلەشنى خالىمايتتىم، ئەمما ئەھۋالدىن سىزنى

خەۋەردار قىلمىسام، بولۇپ ئۆتكەن كۆڭۈلسىز ئىشلارغا توغرا باھا بېرەلمەي قالىسىز.

— قېنى ئېيتىڭ شاھ ئاغا ... مەن ھەقىقەتنى بىلىشنى ھاياتىم ئۈچۈن زۆرۈر دەپ ھېسابلايمەن.

— بۇ ئۆكۈنۈشلۈك ھەم كۈلكىلىك بىر ۋەقە، — سۆز باشلىدى بابۇر مىرزا، — ئالدىنقى يىلى تاشكەنتتىن شاھ بېگىم، مېھرى نىگار خېنىملار كەلگەنىدى. ئۆتكەن يىلى مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان دوغلات بىلەن ئانىڭىز خەدىچە سۇلتان بېگىم كېلدى. ئانام قازا تاپقانلىقى ئۈچۈن كۆڭلۈم ئازادسىدا ئەمەس ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلارنى ياخشى كۈتتۈم. ئۇلار كابۇلدا تۇرۇپ قالدى. كابۇل ۋىلايىتىنىڭ شىمالىدا تۇرۇشلۇق تۈركمەنلەر غەۋغا كۆتۈردى. مەن ئۇلارنى تىنچىتىش ئۈچۈن ئەمىر-بەگلەر بىلەن لەشكەر تارتىپ ئاتلاندىم. ئويلىمىغان يەردىن مۇھەممەد ھۈسەين دوغلات سۇلتان سەنجەر بارلاس بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، كابۇلدىكى بىر قىسىم بەگلەرنى ئۆزىگە قارىتىپ، ئاندىن مېنىڭ ئورنۇمغا مىرزىخانىنى پادىشاھ قىلىپ تىكلەش ئۈچۈن شەھەرنى قورشۇۋاپتۇ. بۇ خەۋەرنى كابۇلدىكى سادىق ئەمىر-بەگلىرىم ماڭا تېزلىكتە يەتكۈزدى. مەن لەشكەرلىرىم بىلەن دەرھال كەينىمگە يېنىپ كابۇلغا كەلدىم. شەھەرنى قورشاپ ئالغان دوغلات بىلەن بارلاسنىڭ ئادەملىرى تەرەپ-تەرەپتىن ماڭا قارىتىپ ئوق ئاتتى. بىزنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىمىز تار كوچىغا تىقىلىپ قېلىپ يا ئالدىغا، يا ئارقىغا ماڭالماي قالدى. شۇ چاغدا بىرقانچە چەبدەس يىگىت بىلەن يادىن ئوق ئۇزۇپ، ئالدىمىزدىكى دۈشمەنلەردىن بەش-ئالتىنى يىقىتتۇق. دەقىقە ۋاقىتنى قولدىن بېرىشكە بولمايتتى. ناھايىتى تېزلىك بىلەن قىلىچىمىنى سۇغۇرۇپ ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتىم. شۇ پەيتتە ئاستىمدىكى ئاتنىڭ ئۆز ئىگىسىگە قانچىلىك ۋاپادار ئىكەنلىكىنى جانابى ئاللا ماڭا بىلدۈردى. چىلان تورۇقۇم شامالدەك ئۇچۇپ، ئىككى يېنىغا پۇرقۇپ، بىزنى جايىدىن قىمىرلىيالمايدۇ دەپ كۆرەڭلەپ غەپلەتتە قالغان دۈشمەنلەرنى ئالاقزادە

قىلىۋەتتى. قىلىچمىدىن قان تامدى. كېسىلگەن باشلار كوچىلاردا گويا پىلىكىدىن ئۈزۈپ تىزىپ قويۇلغان تاۋۇزدەك ياتاتتى. بىز يۇرىكى پوك-پوك دۈشمەن ئەسكەرلىرىنى كوچىمۇ كوچا سۈرۈپ يۈرۈپ تارمار قىلدۇق. قورشاۋدا قالغان شەھەر قورغىنىدىكى ئادەملىرىمىز بىر-ئىككىدىن كېلىپ بىزگە قوشۇلدى. ئورنۇمغا پادىشاھ قىلىپ تىكلىمەكچى بولغان مىرزىخان چاھارباغدا تۇراتتى. باغ دەرۋازىسىدىن كىرسەك مىرزىخان يوق. ئۇ قاچقانلىكەن. مەن دەرۋازىدىن چىقىۋېتىپ، قىلىچ يالىڭاچلاپ ئۈدۈل ماڭا قاراپ كېلىۋاتقان بىر ئادەمنى كۆرۈپ جايىمدا تاق تۇردۇم. سىنچىلاپ قارىسام، مەن نەۋكەرلىكتىن قەلئە قوغدىغۇچى بەگ قىلىپ كابۇلدا قالدۇرۇپقويغان دوست سەرپۇلى ئاتلىق چەۋەندار ئىكەن. مەن ساۋۇت كىيگەن بولسامۇ دۈبۈلغا كىيمىگەن، كەمەرمۇ باغلىمىغانىدىم. شۇ ھالدا مەن ئۇنى: "ھەي دوست!" دەپ چاقىردىم. يېنىمدىكىلەرمۇ ئۇنىڭ ئىپتىنى ئاتاپ چاقىردى، لېكىن ئۇ مېنى تونۇمىدىمۇ ياكى تونۇماسلىققا سالدىمۇ، بىلمىدىم، ئىتتىك كەلگىنىچە ماڭا قىلىچ ئۇردى. ئاللا ساقلاپ، قىلىچ قۇلقىمنى سىيپاپ ئۆتۈپ كەتتى. سەئىدخان ئىنىم، بىر شائىر:

"مەيلى ئالەم تىغلىرى باش ئۈزرە شىلتانسۇن قانچە،

گەر خۇدا خالىمسا كار قىلمىغاي ھېچ نەرسىگە" دەپ يازغاندەك بىر ۋەقە بولدى. مەن بۇ تۈزكور دوست مۇھەممەد سەرپۇلنى بىر قىلىچ ئۇرۇپلا ئىككى پارە قىلدىم-دە، مۇلازىملىرىم بىلەن مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان تۇرغان "باغى بەھىش" كە كەلدىم. ئۇقىياسىنى بەتلەپ تۇرغان يەتتە-سەككىز قاراۋۇل باغ ئېتىكىدە تۇراتتى. ئات چاپتۇرۇپ باستۇرۇپ باردىم. غەزەپىم تولىمۇ ئۆرلىگەنىدى. ئۇلار قاچتى. مەن بېتىشىپ بېرىپ، بىرىگە قىلىچ ئۇردۇم. ئۇ دومىلاپ-دومىلاپ بىر ئېرىقتا چۈشۈپ كەتتى. باغ قەسرىنىڭ ئۆگزىسىدە تۇرغان بىر ئەسكەر ماڭا بەتلىگەن ياسىنى يېغىشتۇرۇپ قاچتى. ئەسلىدە ئۇ مېنىڭ نەۋكىرىم بولغانىدى. تىنىق باغ كۆلى بويىدا تۇرغىنىمىزدا سۇلتان سەنجەر بارلاسنى ئادەملىرىم تۇتۇپ

كېلىشتى. ئۇنىڭ يۈزى قىزىرىپ كەتكەنىدى. "مەن ھېچ گۇناھ قىلمىدىم بابۇر شاھ" دېدى ئۇ باش ئېگىپ .

— سەن بۇ توپىلاڭنى ئۇيۇشتۇرغان تۇرۇپ ئۆزۈڭنى قانداقمۇ گۇناھسىز ھېسابلايسەن؟ نىگەنھار[1]تۇمەنگە ھاكىم قىلىپ قويغىنىم ئۈچۈن مېنى شاھلىقتىن چۈشۈرمەكچى ۋە يوقاتماقچى بولدۇڭمۇ؟ تۈزكور مۇناپىق! — دېدىم ئۇنىڭغا. ئۇنىڭ تىلى كالۋالىشىپ گەپ قىلالماي قالدى. ئۇنىڭ قوللىرى چەمبەرچاس باغلاندى. ئۇنىڭ كاساپىتىدىن يۈزلىگەن ئادەم قانغا غەرق بولغانىدى. مەن ئۇنى سازايى قىلىپ كاللىسىنى ئېلىشقا بۇيرۇدۇم. ئۇنى كەچۈرسەم توپىلاڭنى بېسىقتۇرالمايتتىم. سەنجەر بارلاس مومام شاھ بېگىمنىڭ جىيەنى ئىدى. مەن تۇغقىنىم دەپ يۈز قارىمىدىم. لېكىن ئۇنىڭغا ئىچىم ئاغرىدى. شەھەردە غەۋغا كۆتۈرگەن لۇكچەك-ساياقلارنىڭ بۇلاڭ-تالاڭ قىلىشلىرىغىمۇ خاتىمە بېرىلدى.

شاھ بېگىملەر باغى بېھىشتىكى يېنىدىكى چوڭ قورۇدا تۇراتتى. ئۇلارنى يوقلاپ باردىم. قورۇغا كىرگىنىمدە ھامما خېنىملار ئۆيدىن چىقىشۋاتقان-كەن. مەن ئاتتىن چۈشۈپ بۇرۇنقىدەكلا ھۆرمەت-ئىززەت بىلەن پۈكۈلۈپ سالام قىلدىم. شاھ بېگىم، ھاممام سۇلتان نىگار خېنىملارنىڭ چىرايلىرى تەشۋىشلىك ئىدى. ھەتتا ئالدىمدا ئۆزىمۇ ئېيتالمىدى. ئۇلار توپىلاڭنى قوللىغان، مەدەتكار بولغانىدى. يۈزلىرىگە سالمىدىم. مىرزىخان شاھ بېگىم-نىڭ كىچىك ئىنىسى ئىدى. ماڭا بولسا ئۇ مومامنىڭ خۇشى يوق ئىدى. ئۇرنۇمغا ئامراق ئىنىسىنى چىقارغۇسى كېلىپ قالغانىكەن. ئاقۇمتىنى ئويلە-يالمىغان ھۆرمەتلىك بۇ مومامنى كەچۈرمەكتىن باشقا ئامال يوق-دە.

مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان قورقۇپ كېتىپ، سۇلتان نىگار خېنىم-نىڭ ياتاق ئۆيىگە كىرىپ چۈشەكلەر ئارىسىغا مۆكۈنۈۋالغانىكەن. مۇلازىم-لىرىم ئۇنى تېپىپ باغلاپ ئالدىمغا ئېلىپ كەلدى.

---

① نىگەنھار — جاي ئىسمى.

"ئاللادىنمۇ ئۈيالماپسىز ئاتا. سىزدەك بىر قاچاقتا ئورۇن، مەرتىۋە بەرگەن شاھ بابۇر ئاغامغا قانداقمۇ يۈز كېلەلەيسىز؟ ئادەمنىڭ قەدىر-قىممىتى ۋاپادارلىقتدا ئەمەسمۇ؟ — دېدى ئىشكتتىن تېز كىرىپ كەلگەن مىرزا ھەيدەر ۋە ماڭا ئەدەپ بىلەن تىز پۈكۈپ سالام قىلدى.

ئۇ ماڭا سەرمۇنشى ئىدى. ئاتىسىنىڭ توپىلاڭغا باش ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن بېتىپ كەلگەنىكەن. مەن ئاتىسىنىڭ ئوغلىنىڭ سوئالىغا نېمە دەپ جاۋاب بېرىشنى كۈتۈپ ئۇنچىقمىدىم.

— ئوغلۇم، نەپسىم ئەقلىمگە مىنۋاپتۇ. ئەخمەقلىق قىپتىمەن. ئەمدى ھايات كەچۈرۈشۈمنىڭ ئورنى قالمىدى. پادىشاھىمدىن ئەجەل شارابىنى تىلەيمەن، — دېدى بۇقۇلداپ يىغلاپ. ئۇ جىنايىتىگە ئىقرار بولغانىدى. شاھ بېگىمۇ ئۇنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈشۈمنى تەلەپ قىلدى. كۆز ئالدىمغا ۋاقتىسىز ئالەمدىن ئۆتكەن خوپ نىگار خېنىم كەلدى. ئۇنىڭ ئېرى — مىرزا ھەيدەردەك مەردانە، ئالىم يىگىتنىڭ ئاتىسى بولغان بۇ مۇناپىق ئادەمنى ئۆز ئىرادەمگە قارشى ئەپۇ قىلدىم.

— خوپ نىگار ئاپام ھايات بولسا توپىلاڭ قىلىشىڭىزغا يول قويمايتتى. مەرھۇم بوۋام يۇنۇسخان روھىنىڭ قورۇنۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن گۇناھىڭىزدىن ئۆتتۈم. بىر شەرت بىلەنكى، ھازىرقى ۋاقتىنىڭ ئۆزىدىلا ئون نەپەردىن ئارتۇق ئادەم ئالماي كابۇلدىن كېتىڭ، — دەپ بۇيرۇدۇم. ئۇ كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى. مەن مىرزا ھەيدەرگە ئۇزىتىپ قويۇڭ دېگەن مەنىدە كۆز ئىشارىسى قىلدىم.

سالاسۇنلۇق ئايۇاندا مومام شاھ بېگىمگە تەسەللىي بېرەي، دەپ تۇرۇۋېدىم، باتۇر يىگىتلىرىمدىن بىرى بولغان يۈز بېشى سەردار ئەھمەد قاسىم كۆھبەر مىرزىخاننى ھەيدەپ قورۇغا كىرىپ كەلدى.

— ئاھ، قېرىندىشىم، ھايات ئىكەنسەن، — شاھ بېگىم چۇقان سېلىپ ئىنسىغا ئۆزىنى ئاتتى. مەن بېرىپ بۇ تۇغقىنىمنىڭ قولىنى يەشتىم ۋە پىشايۋان سۇپىسىغا سېلىنغان كىمخاپ كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ شې-

رىن-شەربەت تۇتتۇم.

ئۇچ قېتىم پۇكۇلۇپ تىزلىنىپ سالام بەرگەن مىرزىخان بېشىدىكى تاجنى ئېلىپ يەرگە تاشلىدى ۋە جامنى ئالايمۇ-ئالمايمۇ دېگەن مەنىدە مومىسغا قارىدى. مەن ئۇنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن جامدىكى شەربەتنى بىر ئوتلاپ قويۇپ ئۇنىڭغا بەردىم.

— مىرزىخان ئىنىم، — دېدىم كۇلۇمسىرىگەن ھالدا، — ئەگەر مېنىڭ بۇ شەربەتكە زەھەر سېلىش نىيىتىم بولسا، سىز ئىشكىتىن كىرگەن ھامان ئەخمەق بېشىڭىزنى نالايىق تېنىڭىزدىن جۇدا قىلغان بولاتتىم. بۇ ماڭا ناھايىتى ئاسانغا چۈشەتتى ۋە ھېچكىم توسىيالمايتتى. ئەپسۇسكى، مەن سىزدەك نامەرد ئەمەس. تېخى گۆدەكلىكىڭىز تۆپەيلى سۇلتان سەنجەرنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىڭىزنى ئۆزىڭىز بىلمەي قالغان بولسىڭىزمۇ، مەن بىلىپ، ھۆرمەتلىك مومامنىڭ دۇئاسىنى ئېلىش ئۈچۈن گۈنا-ھىڭىزدىن ئۆتمەكچى بولۇپ، شەربەتنى تۇتقاندىم. گالۋاڭلىقىڭىزدىن بۇنداق بىلەلمىدىڭىز. شاھ بولۇشقا سىزدە نە ئەقىل، نە ئىقتىدار بولسۇن؟ ئەمدى جىم يۈرۈڭ.

چاچلىرى ئۇچتەك ئاقىرىپ كەتكەن شاھ بېگىم رەھمەت ئېيتىپ ماڭا دۇئا قىلدى.

— پەمخان[1] كابۇل ۋىلايەتلىرى ئىچىدە ياخشى يەر ھۆرمەتلىك خان مومام. ئۇ يەرنى ئالىيلىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا بېرەي. ئىنىم مىرزىخان ۋە ھامما خېنىملار بىلەن ئۇ دىيارىدا ۋاقتىنچە تۇرۇپ تۇرۇشلىرىنى ئۆتۈنىمەن، — دېدىم تىز پۇكۇپ.

— قۇللۇق بالام، — تەزىم قىلدى مومام شاھ بېگىم كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ.

— رەھمەت شاھ ئاغا، — دېدى شۇئان مىرزىخانمۇ، — مەن

---

① پەمخان — يەر ئىسمى.

هەققەتەن كالۋالىق قىپتىمەن.

ئۇلارنى ئىززەت-ئىكرام بىلەن پەخانغا يولغا سالغىنىمغا بىرنەچچە ئاي بولدى. ياخشى تۇرۇۋېتىپتۇ. ئانىڭىز بىلەن ھەمشىرىڭىز ھەرەخانىدا ئايرىم قەسىرە قىرىندىاشلىرىڭىز بىلەن تۇرغانىدى. ئۇلارمۇ شاھ بېگىم بىلەن پەخانغا كېتىشتى. سىز بۇ يەردە ئوبدان ئارام ئالغاندىن كېيىن پەخانغا بېرىپ، ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ كېلەرسىز.

سەئىدخان بابۇر مىرزىنىڭ سۆزلىرىدىن قاتتىق تەسىرلەندى. مۇھەممەد ھۇسېين كوراگاندىن خاپا بولدى.

— نامەرد ئادەملەر ھامان ئۆزىگە ياخشىلىق قىلغانلارغا قارا سانايدۇ. بۇنداق ئادەملەر شۇنچە ئىشەنچلىك دەپ قارىغان كىشىلەر ئىچىدىنمۇ چىقىپ قالىدىكەن، — دېدى ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ قالغان سەئىدخان ۋە بىر ئىشنى ئېسىگە ئېلىپ سورىدى:

— مىرزا ھەيدەر كابۇلدىمۇ؟ ئۇنى كۆرسەم بولاتتى.

— مىرزا ھەيدەرنى يېنىمدىن ئايرىماي كەلدىم خان ئىنىم، ئۇ ھەم قەلەم قۇۋۋىتى كۈچلۈك، ھەم باتۇر يىگىت. موغۇلىستان، ماۋارائۇننەھرنىڭ 100 يىلدىن بۇيانقى ۋەقەلىرىنى خاتىرىلەپ كېلىۋاتىدۇ.

سەئىدخان بابۇر مىرزىنىڭ بۇ سۆزىدىن مىرزا ھەيدەرنىڭ كابۇلدا ئوردا خىزمىتى بىلەن مەشغۇل ئىكەنلىكىنى بىلدى.

— شاھ ئاغا، — دېدى سەئىدخان ئۆتۈنگەن ھالدا، — بېشىمدىن كۆپ ئىش ئۆتتى. نەچچە قېتىم ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇم. ئاچمۇ قالدىم، توقمۇ يۈردۇم. بەزى چاغلاردا مىڭلىغان ئەسكەرلەرگە سەركەردە بولدۇم. بەزى چاغلاردا ھەممىدىن ئايرىلىپ يالغۇزمۇ قالدىم. پۈتلىرىمغا تىكەن كىرىپ تاپانلىرىمدىن قان ئاققان چاغلارمۇ، كىمخاپ چۇشەكتە ئېغىناپ ياتقان چاغلىرىممۇ بولدى. ئاخىرى يەنە بىر قېتىم ھەممە نەرسەمدىن، قولداشلىرىمدىن ئايرىلىپ يېنىڭىزغا كەلدىم. بىرلا ئارزۇ مېنى ئۆز مەيلىمگە قويماي مانا شۇنداق تىنىمسىز قىلىۋەتتى: ئۇ بولسىمۇ بوۋام

يۇنۇسخاندەك كاتتا پادىشاھ بولۇپ، ئادالەت بىلەن يۇرت سوراپ، بۇ دۇنيادىن ئەلنىڭ ئاغزىدا قالغۇدەك ياخشى ئىشلارنى قىلىپ كېتىش. لېكىن مەن تەختىمنى قەيەرگە تىكلەيمەن؟ خۇراسانغىمۇ، موغۇلستانغىمۇ؟ خارەزىمگىمۇ، قەشقەر دىيارىغىمۇ؟ كۆپ ئويلاپ قارار قىلغىنىم قەشقەر دىيارىغا كېتىپ، شۇ يەردە خانلىقنى بەرپا قىلىش بولدى. ھالبۇكى ئۇ يەردە زالىم پادىشاھ مىرزا ئابابەكرى ھۆكۈمرانلىق قىلماقتا. ئۇنى ئاغدۇرۇش ئۈچۈن زور ئەسكىرىي كۈچ كېرەك. شۇنداق بىر كۈچكە بولالايدىغانلىقىمغا ئىشەنچىم كامىل. سىز شاھ ئاغا، باتۇرلا ئەمەس، ھەربىي-مەمۇرىي جەھەتتىن زور ئىقتىدارغا ئىگە ئىستىداد ئىگىسىز. ئەتراپىڭىزدىن مەردانىلار توپى ئۇزۇلمەيدۇ. سىزگە نەۋكەر بولۇپ، سىزنى ئۇستاز تۇتۇش ئۈچۈن كەلدىم. ماڭا سەممىي بىر ھەمراھ كېرەك. ئۇ ھەمراھ سىزنىڭ قېشىڭىزدا. مەن بۇنىڭدىن خۇش بولۇۋاتىمەن.

— كىمكەن ئۇ ھەمراھ؟ — سورىدى بابۇر مىرزا قۇلقىنى دىڭ قىلىپ.

— مىرزا ھەيدەر.

— مىرزا ھەيدەر!؟ — بابۇر مىرزا تۇرۇپ كەتتى.

— مىرزا ھەيدەر ماڭا بەگ ئەتكىسى بولغانىدى. مەن ئۇنىڭدىن نەزمە يېزىشنى ئۆگەنگەن. مېنى ئۇ قورالغا ھەۋەسمەن ئادەمدىن ھېسسىياتلىق ئادەمگە ئايلاندۇرغان. ئايرىلغىنىمغا ئۇزۇن يىللار بولغان بولسىمۇ ئۇنتۇپ كېتەلمىدىم. ئۇنى ماڭا ھەمراھ قىلىپ قويغان بولسىڭىز ئاغا.

ھەرەمخانىنىڭ مۇلازىملىرى داستىخان سېلىپ بىر كوزا شاراب بىلەن تاماق كەلتۈردى. پىشۇرۇلغان قىرغاۋۇل، كاۋاپ قىلىنغان توشقان گۆشىنى يۇمشاق نان بىلەن يېيىشتى.

بابۇر مىرزا كۈمۈش جامغا شاراب قۇيدى:

— سىز ماڭا ھەمراھ بولۇشنى خالىمامسىز؟ — سورىدى ئۇ.

— خالايمەن. لېكىن ھەر ئىككىمىزنىڭ ئارزۇ-ئارمانسىز بار،

—دېدى سەئىدخان ۋە ئاستا ئاۋاز بىلەن بۇ شېئىرنى ئوقۇدى:

سغىدۇ ئون دەرۋىش بىرلا پالاسقا،
سغماس بىر ئىقلىمغا ئىككى پادىشاھ.
بىر ئاننى ئون غېرىب بېگەي پارچىلاپ،
شاھ شاھنىك ئېلىنگە تاشلايدۇ نىگاھ.

بابۇر مىرزىنىڭ قوشۇمسى تۇرۇلدى-يۇ، شۇ ئان چىرايىدا تەبەسسۇم ئەكس ئەتتى.

— بۇ مەن ياخشى كۆرىدىغان ئەشئار، سىز ئۇنى كىمدىن ئاڭلاپ يادلىۋالدىڭىز؟

— مىرزا ھەيدەردىن ئاڭلاپ يادلىۋالغانىدىم، شاھلارنىڭ مەجەزى ياخشى سۆرەتلەنگەن.

— ئىككىمىزنىڭ مەجەزىمۇ شۇنداق ئىكەن-دە.

— شۇنداق. مەن بۇنى بىلىپ يەتكەنلىكىم ئۈچۈن سىزدىن نېرىراق تۇرای دەيمەن.

بابۇر مىرزا قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— مېنىڭمۇ سىزدىن نېرىراق تۇرغۇنۇم تۇرۇك ئوخشايدۇ قېرىندىشىم، ھازىرچە سىز لەمخان① ۋىلايىتىنى باشقۇرۇپ تۇرۇڭ. كەتكىڭىز كەلگەندە مىرزا ھەيدەرنى ھەمراھ قىلىپ يولغا سېلىپ قويىمەن.

سەئىدخان ئۇ سۇنغان شارابنى قولىغا ئالدى.

— ھەممىتىڭىزگە رەھمەت شاھ ئاغا. لەمخانغا بارىمەن، مىرزا ھەيدەر-نىمۇ بىللە ئېلىپ كېتىمەن.

سەئىدخان بىرلا كۆتۈرۈپ جامنى بوشاتتى.

---

① لەمخان — يەر ئىسمى.

— ئاۋۋال شاھ بېگىم ھەم ئانىڭىزنى كۆرۈپ دۇئا ئېلىپ، ئاندىن لەمخانغا بارغايسىز، مىرزا ھەيدەر سىزگە ھەمراھ بولسۇن، — دېدى بابۇر مىرزا يەنە جامغا شاراب قۇيۇپ سەئىدخانغا تۇتۇپ.

— جانابى ئاللا تىلەك-ئارزۇيىمىزغا يەتكۈزسۇن، سىزدىن بەكمۇ مىننەتدار بولدۇم شاھ ئاغا.

سەئىدخان جامنى قولىغا ئالدى.

3

لەمخان ۋىلايىتى كابۇلنىڭ شەرق تەرىپىدە ئىدى. ناھىيىلىرىنىڭ ئىچىدە چوڭراقى بولغان نىگەنھارنى توققۇز ئېقىن كېسىپ ئۆتەتتى. مەركىزى ئەدىنەپور بولۇپ، بۇ قورغاننىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى دۆڭلۇككە بابۇر مىرزا ئۆتكەن يىلى "باغى ۋاپا" ناملىق چاھارباغ ياساتقانىدى. قورغان بىلەن "باغى ۋاپا" ئارىسىدا بىر كىچىك دەريا بار ئىدى. تۆپىلىكتىكى باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىن (دۆڭلۇك ئۈستىدىن) بىر تاشلىق سۇ ئېقىپ ئۆتەتتى. دۆڭلۇك ئەتراپى دەل-دەرەخ، گۈل-گىياھلار بىلەن قاپلانغان بوستانلىق ئىدى. باغنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدىكى كۆل ئەينەكتەك يالتىرايتتى.

سەئىدخان لەمخان ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى بولغان ئەدىنەپور قەلئەسىدە تۇرۇپ قالدى. بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى ساپ ئىدى. قىشتا بەك سوغۇقمۇ، يازدا پىشقىرىم ئىسسىقمۇ بولمايتتى. سۇڭا ئانىسى خەدىچە سۇلتان بېگىم بىلەن سىڭلىسى ئەفرۇزە سۇلتان بېگىمنى ئۆز يېنىغا ئېلىپ كېلىۋالغانىدى. ئۇ ياز كۈنلىرىنى "باغى ۋاپا"دا، قىش كۈنلىرىنى ئەدىنەپور قەلئەسىنىڭ قورغىنىدا ئۆتكۈزۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى. سەئىدخان قاناتبەگنى قورغان بېگى قىلىپ تەينىلىگەنىدى. مىرزا ھەيدەر بولسا سەئىدخاننىڭ ئايرىلماس دوستى، ھەمراھى، مەسلىھەتچىسى، سىردىشى ئىدى. بۇ بىر نەۋرە ئىككىيلەن قاناتبەگنى ئېلىپ شىكارغىمۇ چىقاتتى، ئۇلار تىرىك تۇتۇپ كەلگەن ئارقار،

مارال، كىيىكلەردىن يەتتە-سەككىزنى "باغى ۋاپا"دا باققانىدى. 13 ياشلىق ئەفرۇزە سۇلتان بېگىمنىڭ، گۈلسما سۇلتان بېگىمنىڭ بىردىن كىيىك بالىسىنى بېقىۋالغانىدى (سەئىدخان كابۇلغا كەلگەندىن كېيىن خوتۇنىنى گۈلسما سۇلتان بېگىم دەپ ئاتاشقا باشلىغانىدى).

گۈلسۇرۇخبانۇ ئۆزىنىڭ سەئىدخانغا ئاشىق بولۇپ قالغىنىنى ھېچكىم-گە تىنمىغانىدى. سەئىدخانمۇ بۇ ھەقتە ھېچكىمگە بىغىز ئاچمىدى. ھەر ئىككىيلەن بىر-بىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن ھەزەر ئەيلەيتتى.

بۇ يىل ئەدىنەپوردا قار ياغماي قىش ئۆتتى. باھار كېلىشى بىلەن تەڭ گۈل-گىياھ، دەل-دەرەخلەر كۆكىرىپ ئەدىنەپور ئاجايىپ گۈزەللىشىپ كەتتى.

چېچەك ئېچىلغان چاغدا ئانىسى خەدىچە سۇلتان بېگىم، ھەمشىرىسى ئەفرۇزە سۇلتان بېگىم سەئىدخان ۋە خوتۇنى گۈلسما سۇلتان بېگىملەر بىلەن قەلئەدىن "باغى ۋاپا"غا كۆچۈپ چىقتى. ئۇنىڭ دەۋىتى بىلەن مىرزا ھەيدەرمۇ خوتۇنى گۈلنىگار خېنىم ۋە ئوغلى پەرھاد بەگنى ئېلىپ "باغى ۋاپا" قەسىرىدىن جاي ئالدى. قانائەتمەن شۇنچە قىلسىمۇ گۈلسۇرۇخ بانۇ باغقا كۆچۈپ چىقىشقا ئۇنىمىدى. قورغان بېگى بولغىنى ئۈچۈن باغدىن كۆرە قەلئەدە تۇرۇشنى ئۆزىگە مۇۋاپىق كۆردى. بۇ گۈزەل، خىلۋەت دىياردا سەئىدخانىنىڭ يەنە قانچە ۋاقىت تۇرىدىغانلىقىنى بىر خۇدادىن باشقا ھېچكىم بىلمەيتتى. لېكىن ئۇ ئۆمۈر بويى ياقا يۇرتتا تۇرۇپ قالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا كەلگۈسى ئۈچۈن تەييارلىق قىلىشى، يەرلىك كىشىلەر رازى بولغۇدەك ئىشلارنى قىلىشى كېرەك ئىدى. سەئىدخان مىرزا ھەيدەر، قاناۋەبەگلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، خوتۇن، بالا-چاقىلىرىنىڭ يەپ-ئىچىش بىلەنلا بولۇپ كەتمەي، بىلىم ئىگىلىشى، زۆرۈر تېپىلسا جەڭگە كىرىپ دۈشمەنگە تاقابىل تۇرالايدىغان بولۇشى ئۈچۈن، ئۇلارغا ئەتىگەندە دىنىي بىلىم، ئەرەب تىلى ئۆگىتىدىغان، پىشىندىن كېيىن ئات مىنىش، ئوقيا ئېتىش، قىلىچۋازلىق، نەيزىۋازلىق مەشقلىرىنى قىلدۇرىدىغان بولدى. ئەدە-

نەپوردىكى ھايات شۇنداق باشلاندى.

ياش، چېچەن ئەفرۇزە سۇلتان بېگىم بولۇپمۇ جەڭ ماھارىتىنى ئۆگەنمەكچى بولغاچقا، ئۇ بىر داستىخاندا بولغان چاغلاردىمۇ سەئىدخانغا زادىلا قارىمىدى. مىرزا ھەيدەرنىڭ ئايالى گۈلنىگار خېنىم ئۆگىنىشكىلا بېرىلىپ ئات مىنىش، ئوقيا ئېتىشقا ئانچە قىزىقمىدى. ھەممە جەھەتتىن ئېرىگە ماسلىشىشنى ئۆز بەختى دەپ سانايدىغان گۈلسىما سۇلتان بېگىم بىلىم ئۆگىنىشكە تىرىشىپلا قالماي، جەڭ ماھارىتىنى ئۆگىنەشمەكىمۇ ناھايىتى كۆڭۈل بۆلدى. ئات چېپىش، قىلىچ‌ۋازلىق ماھارىتىنى تېزلا ئۆگىنىۋالدى.

ئەتىگەنلىك دىنىي دەرس ھەم ئەرەب تىلى ئۆگىتىشنى مىرزا ھەيدەر ئۇستىگە ئالغانىدى. جەڭ ماھارىتىنى ئۆگىتىش مەشغۇلاتىنى سەئىدخان قاناتبەگ بىلەن دەرقەمدە ئېلىپ باراتتى. بەزىدە ئەر-ئايال بىرلىكتە شىكارغا چىقىشاتتى. سەئىدخاننىڭ كۈنلىرى تىنچ، خۇشال-خۇرام ئۆتۈۋاتقاندەك قىلسىمۇ، ھەسرەت-غېمى كۆچىيىپ، ئارزۇسى ئۇنى تاقەتسىزلەندۈرەتتى. شىكار قىلىش، قەلئەنى يوقلاپ چىقىش، ئانىسىدىن ھال سوراش، خوتۇنى بىلەن شېرىن كېچىلەرنى ئۆتكۈزۈش ئۇنىڭ مۇرادى ئەمەس ئىدى، ئۇ دائىم مىرزا ئاباباكرى بىلەن جەڭ قىلىپ چۈشەيتتى. تۆمۈر قەپەز ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرگەن شىرەڭ ئەدىنەپورنى ئايلىنىپ خىيال سۈرەتتى، پىكىر يۈرگۈزەتتى، چارە-ئامال ئىزدەيتتى. ئۇ بۈگۈن شىكارغا چىقىپ كېتىپ، بىر ئانا كىيىكنى تۇتۇپ ئېلىپ كەلگەندە قىيام چۈش بولغانىدى. "باغى ۋاپا"نىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چىمەنزار دۆڭلۈكتە چېچەك يۈراپ تۇرغان خوتونى گۈلسىما ئۇنى كۆرۈپ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى.

— يەنە كىيىك ئېلىپ كەلدىلىمۇ شاھزادە، — دېدى كەينىدىن يۈگۈرۈپ كەلگەن قارا بويۇن كىيىكنىڭ بېشىنى سىلاپ.

— ئەسلىدە يا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ گۆشىنى ئېلىپ كەلمەكچىدىم.

بۇ كىيىككە ھەمراھ بولسۇن دەپ تىرىك تۇتۇپ كەلدىم، — دېدى سەئىدخان.

— رەھمەت شاھزادە، ئەمدى بۇ كىيىكىم پىتمىسرىمەيدىغان بولدى. بۇنى گۈلنىگار خېنىمغا بېرەيلى، شۇ باقسۇن.

— ماقۇل. مىرزا ھەيدەر كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— ئۇ ئاكىمىز كىتاب ئوقۇۋاتامدىكىن ياكى پىزىۋاتامدىكىن؟ ئۆيدىن تالاغا چىقمايدىكەنغۇ.

— ئانام ئۇخلاۋاتامدۇ؟

— جەينىماز ئۈستىدە تەسۋى سېرىپ ئولتۇرىدۇ. سىلىنىڭ غەملىرىدە دۇئا بىلەنلا ئۆتۈۋاتىدۇ. ئەفرۇزە سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ يېنىدا كەشتە توقۇپ ئولتۇرىدۇ.

گۈلسىما سۇلتان بېگىم بانان دەرەخلىرى ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان قەسىرگە قاراپ ئىزا تارتقاندەك بولۇپ، ئېرىدىن سەل يىراقلاشتى.

— خانىش، خان ئانام ئىشىك ئالدىدا بىزگە قاراپ تۇرۇپتۇ ئەمەسمۇ؟

بۇ كىيىكنى ئانامغا كۆرسىتەي، — سەئىدخان خوتۇنىغا كۆز قىسىپ قويۇپ، كىيىكنى ئېلىپ ئانىسى ئالدىغا كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ھۆرمەتلىك ئانا، سالامەت تۇرامىلا؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام بالام. خۇداغا شۈكرى، يامان ئەمەس تۇرۇۋا-تىمەن. ئادەم قېرىغاندا ساق بولالمايدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى خەدىچە سۇلتان بېگىم ئوغلىغا مەسلىكى كېلىپ، — شىكارغا كۆپ چىقىدىغان بولۇپ قالدىلىغۇ. كىيىك ئېلىپ كەلدىلىمۇ شاھزادە بالام؟

— بۆرە قوغلاپ ھېرىپ قالغانىكەن، سالما تاشلاپ ئاسانلا تۇتۇۋالدىم.

خەدىچە سۇلتان بېگىم يېقىن كېلىۋېدى، كىيىك ئۇنىڭ قارا شايە كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىنى پۇرىدى. ئۇ سۇلتان ئەھمەدخان ئۆلۈپ كەتكەندىن بېرى ھازىلىق كىيىمنى تاشلىمىغانىدى.

— بالام، بۇ كىيىك بوغاز ئوخشايدۇ. قويۇپ بەرسىلە، دۇئا قىلاي.

— دۇنيا قىلمسىلمۇ قويۇپ بېرەي ئانا، — سەئىدخان كىيىكنىڭ بوينىغا چىگكەن تاننى يېشىپ، ئۇنى قويۇپ بەردى. كىيىك تاقلاپ-سەكـ رەپ يىراقىراق بېرىپ بوينىنى قايرىپ قاراپ قويۇپ پەسكە چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن قاراپ قالغان ئانا قارا بويۇن كىيىكنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرغان كېلىنىنى كۆرۈپ ياقتۇرمغان قىياپەتتە بېشىنى ئېغىتىپ قويدى. ئۇ ئاددىي دېھقان قىزى بولغان بۇ كېلىنىنى تازا ياراتمايتتـــى. "شاھـسۇلتانلارنىڭ قىزلىرى شۇنچە كۆپ تۇرغاندا بۇ نەسەبى تۆۋەننى نېمىشقا ئالغاندۇ؟" دەپ ئوغلىدىن نارازى بولاتتى. ئەمما ئاغزىدىن چىقىرىپ ئېيتالمايتتى. سەئىدخان بۇنى بىلەتتى. خوتۇنى گەرچە خاپا بولمىسمۇ، "مېنى ياراتمىدى" دەپ مەيۈسلىنەتتى. شۇ تاپتا ئانىسىدىكى نارازلىق، خوتۇنىدىكى كۆڭلى غەشلىكنى ھېس قىلغان سەئىدخان:

— ئانا، يۈرسىلە، چىمەن دۆڭگە ئېلىپ چىقاي،بىردەم ئولتۇرۇپ چۈشسىلە، — دەپ تەكلىپ قىلدى.

— ياق بالام، مۇشۇ يەرگىمۇ ئاران چىقتىم. ئۆيگە كىرىپ ئىبادىتىمنى قىلاي. قىزىم ئەفرۇزە كەشتە توقۇپ ياغۇز قالغانىدى.

— كىيىكى يېنىدا باردۇ؟

— ئۇنىمۇ قويدۇرۇۋەتتىم بالام.

خەدىچە سۇلتان بېگىم سەئىدخانىڭ بوي-بەستىگە تازا بىر قارىۋېلىپ كەينىگە ياندى. نېرىراقتا قول باغلاپ تۇرغان دېدەك ئايال ئۇنى يۆلەپ ماڭدى.

— شاھزادە، ئاكام كېلىۋاتىدۇ، — دېدى پىچىرلاپ گۈلسما سۇلتان بېگىم دەريا بويىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان قاناتبەگنى كۆرسىتىپ.

سەئىدخان بىر خەۋەر ئاڭلايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئىنتىك ماڭدى.

سەردار كىيىمى كىيىپ، قىلىچ ئاسقان قاناتبەگ سەئىدخانىڭ ئالدىغا كېلىپ يۈكۈنۈپ تەزىم قىلدى.

— شاهزادەم، بۇاقىت كېلىپ ئاراملىرىنى بۇزغانلىقىم ئۈچۈن كەچۈرگەيلا. سەئىدخان ئۇنىڭ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

— قاناتبەگ ئاكا، ۋاقتىدا كەلدىڭىز. ناھايىتى خۇشال بولدۇم، سىڭلىمىز گۈلسۇرۇخ بانۇكەلمەپتىغۇ؟

— كەچكىچە بالىسى بىلەن ئاۋارە. بۈگۈن ئالدىلىرىغا بىر شۇم خەۋەرنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن كېلىپ قالدىم شاھزادەم.

— قانداق شۇم خەۋەر؟ — چۆچۈپ سوردى سەئىدخان.

— مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان مىرزا شاياقخان بېگىنغا بېرىپ بابۇر مىرزا بىلەن ئالىلىرىنى قارىلاپ دادخورلۇق قىلغانىكەن. سۆزىنگە ئىشەنمەي ئۇنى ئۆلتۈرۈپتۇ. ھېلى كابۇلدىن خەۋەرچى كەلدى. بابۇر مىرزا ئەۋەتىپتۇ.

سەئىدخان ئۇنىڭغا ئاتاپ قىسقىلا دۇئا قىلىپ دېدى:

— رەھمەتلىك كاج، ئۆزى بىلەرمەن بولسىمۇ تۇز ئادەم ئىدى. خەيرىبەت، جايى جەننەتتە بولغاي. بۇ خەۋەرنى مىرزا ھەيدەرگە مەن يەتكۈزەي. سىز قورغانغا قايتىپ، شەھەر خەلقىگە نەزىر بېرىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىڭ ئاكا. بىز بۇ يەرگە كەلگەندىن بېرى يەرلىك قېرىنداشلىرىمىزنىڭ ئاش-تۇزىنى يەپ كەلگەن بولساقمۇ، ئۇلاردىن ھال سورىيالمىدۇق. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن كالا، قوي سويۇپ ئاش تارتىپ، شەھەر خەلقى بىلەن بىر قېتىم دىدار كۆرۈشەيلى. يۇرت چوڭلىرى بىلەن چوڭقۇرراق تونۇشۇپ چىقايلى.

— خوپ شاھزادەم.

— قاناتبەگ ئاكا، كابۇل بىلەن ئەدىنەپور ئارىلىقىدىكى باسمىچى قاراقچىلاردىن يەنە تۇتۇلغانلىرى بارمۇ؟

— بار شاھزادەم، ئۆزلىرى كۆرسەتكەن ئۇلگە بويىچە 50-60 ياساۋۇل بىلەن سودىگەرچە ياسىنىپ كابۇلغا كېتىۋاتقان قىياپەتتە ئۇلۇشكۇن چارلاش ئېلىپ بارغانىدۇق. كۈندۈزى ھېچگەپ بولمىدى. قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەن تەڭ تەرەپ-تەرەپتىن چىقىپ كەلگەن قاراقچىلار بىزنى بۇلىماقچى

بولدى. ئەما ئۇلار ئارىمىزغا كىرگەندىن كېيىن بىرىنىمۇ قويماي تۇتۇۋالـ
دۇق، 19 ئادەم ئىكەن.

سەئىدخاننىڭ لەمخان ۋىلايىتىگە كېلىپ قىلغان چوڭ ئىشى — سودىگەر، يولۇچىلارغا ئارام بەرمىگەن قاراقچىلارنى تۇتۇش بولدى. دەسـ
لەپ سودىگەر قىياپىتىگە كىرگەن 100 نەپەر ئەسكەرگە ئۆزى بىۋاسىتە باشلامچىلىق قىلىپ، كابۇل يولىدىكى قاراقچىلاردىن 23 نى تۇتۇپ كەلگەـ
نىدى. 2ـقېتىم ھەيدەر مىرزا 14 قاراقچىنى تۇتۇپ كەلدى. 3ـقېتىم سەئىدخان ھەيدەر مىرزا بىلەن يەنە ئۆزى ئادەم باشلاپ بېرىپ 28 قاراقچىنىڭ قولىغا چۈشۈردى. شۇنىڭ بىلەن يول راۋانلىشىپ قالدى. قالدۇق قاراقچىلار كارۋانلارغا كۈندۈزى چېقىلالمايدىغان بولدى. بۇ قېتىم 19 قاراقچىنىڭ تۇتۇلۇشى يەنە بىر غەلىبە ئىدى.

سەئىدخان شۇلارنى ئويلاپ قاناتبەگدىن مىننەتدار بولدى.

— مەن مۇنداق ئويلاۋاتىمەن، — دېدى ئۇ، — بىز قاراقچىلارنىڭ قورسىقىنى ئوبدان بېقىپ، كابۇل بىلەن ئەدىنەپور ئارىلىقىدىكى يول ياساش ئەمگىكىگە سالساق، بۇ ساۋابلىق ئىش بىلەن ئۇلارنىڭ گۇناھىمۇ يۇيۇلاتتى. خەلقمۇ خۇشال بولاتتى. ئاللامۇ قىلغان ئىشىمىزدىن رازى بولاتتى. بۇ توغرۇلۇق قانداق مەسلىھەتىڭىز بار ئاكا؟ — سەئىدخان سۆزدىن توختاپ جاۋاب كۈتۈپ تۇردى.

— پېقىرنىڭ يەنە قانداق مەسلىھەتى بولسۇن شاھزادەم؟ بۇ ئىشنى ماڭا تاپشۇرسىلا!

— ئاللا سىزگە مەدەتكار بولسۇن ئاكا، قاراقچىلارنى قاچۇرۇپ قويـ
ماڭ. ئۇلار ئەمگەكتىن بىزارلىق ھېس قىلمىسۇن. تۇرمۇشىغا ئوبدان كۆڭۈل بۆلۈڭ، زىنھار ھاقارەت قىلماڭ!

— باش ئۈستىگە شاھزادەم.

قاناتبەگ قورغانغا كەتكەندىن كېيىن سەئىدخان گۈلسىما سۇلتان بېگىم بىلەن قايغۇلۇق مۇسىبەت خەۋىرىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن مىرزا ھەيدەر

قەسىرىگە قاراپ يول ئالدى.

يىراقتىن مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرغان ياساۋۇل، مۇلازىم دېدەكلەرمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئاستا قەدەم تاشلىدى.

4

مەرھۇم مۇھەممەد ھۇسېين كوراگان دوغلات مىرزىنىڭ نەزىرىسى سەئىدخاننىڭ رىياسەتچىلىكىدە ناھايىتى دەبدەبىلىك ئۆتتى. نەزىرگە لەمـ خاننىڭ ھەرقايسى ناھىيىلىرىدىن، ئەدىنەپور قەلئەسىدىن نۇرغۇن كىشى قاتناشتى. بۇ كىشىلەرنىڭ تولىسى سەئىدخان بىلەن بىرىنچى قېتىم يۈز كۆرۈشتى. قاراقچىلارنى يوقاتقان،يول ياساتقان، ئالۋاڭ-سېلىقنى ئازايتقان پادىشاھنىڭ ئېغىر-بېسىق، تەمكىن، مەردانە يېگىت ئىكەنلىكىنى كۆرۈشۈپ ئاپىرىن ئوقۇشتى. مىرزا ھەيدەرمۇ بىر نەچچە خان ئىنىسىدىن كۆپ مىننەتـ دار بولدى. كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغان خەدىچە سۇلتان بېگىم ئوغلىغا كۆپ دۇئا قىلدى. روھى كۆتۈرۈلگەن سەئىدخان شۇ كۈنى ئاخشام خوتۇنـ لىرىنى خۇش خەۋەر ئاڭلىدى.

— شاھزادەم، مەن ئېغىر بوي بولۇپ قالدىم.

— راستمۇ ئەزىزىم، — ھايا‌جانلىنىپ كەتكەن سەئىدخان گۈلسمايـ نىڭ قورسىقىنى سىلىدى.

— ۋىيەي، قوللىرىنى تارتسىلا شاھزادەم، ئادەمنى غەلىتە قىلىۋەتتىلـ غۇ، — ئېرىنىڭ قولىنى نېرى ئىتتەردى گۈلسما.

— راست ئەمەسكەندە، مىدىرلىمايۋاتىدىغۇ؟

— نېمىشقا راست بولمىسۇن؟ ئالدىنىپ قالماي دەپ بالا تەۋرىمگىچە زۇۋان سۇرمىگەنىدىم. تۇنۇگۈندىن بېرى تەۋرەشكە باشلىدى. ھازىر توختـ ماي مىدىرلاۋاتىدۇ.

سەئىدخان قولىغا ئۇد[1] ئالدى. تارىنى تۇزەپ، پەنجىگاھ مۇقامىغا چېلىپ، ئۇن-تىنسىز شۇنداق ئورۇندىدىكى، خوتۇنى ئۇنىڭدىن كۆز ئالالماي، بېقىملىق ساداغا ئەسىر بولدى. قورسىقىدىكى بوۋاقمۇ تىپچەكلەشتىن توختاپ قالدى. بەلكى ئۇمۇ بېقىملىق ئاۋازنى ئاڭلاپ جىمىپ قالغان بولسا كېرەك.

سەئىدخان ئاخىرىدا بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

قايسى گۈلشەننىڭ يۈزۈڭدەك بىر گۈلى رەناسى بار،
قايسى گۈلنىڭ بىر مېنىڭدەك بۇلبۇلى شەيداسى بار؟
ھۇرى بىرلە جەننەتۇل مەئۋانى كۆڭلۈم نەيلەسۇن،
يارىنىڭ كۆڭلىدە يۈزمىڭ جەننەتۇل مەئۋاسى بار.
يۈزى ئۆزرە كاكىلۇ، زۇلپىن پەرىشان كۆرگىلى،
ئى سەئىد ئاشپىتە كۆڭلۈمنىڭ ئەجەب سەۋداسى بار.

ئۇ غەزەلنى ئوقۇپ بولۇپ دېدى:

— بالامنىڭ كۆرۈشكە شۇنچە تەقەززا بولۇۋاتمەن. ھازىرمۇ تەۋرەۋاتامدۇ؟

پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن سۆيۈنۈپ كەتكەن گۈلسىما ئۇنىڭ قولىنى قورسىقى ئۈستىگە قويدى.

— توختاپ قاپتۇغۇ.

— ناخشىلىرىنى ئاڭلاپ ھۇزۇرلىنىۋاتسا كېرەك.

سەئىدخان ھاياجانلىنىپ كۈلدى.

— تەۋرىدى! شۇنداق جىددىي ھەرىكەتلىنىشكە باشلىدىغۇ ئەزىزىم.

---

① ئۇد — كۆپ تارلىق بىر خىل چالغۇ ئەسۋابى.

5

ئارزۇسىز ياشايدىغان ئادەملەر دۇنيادا يوق. ھەممە ئادەمنىڭ ئۆزىگە چۈشلۇق ئارزۇسى بولىدۇ ۋە شۇ ئارزۇنىڭ ئەملگە ئېشىشى ئۈچۈن ئوخشاشمىغان دەرىجىدە تىرىشچ ھەرىكەت قىلىدۇ، ئىنتىلىدۇ، ئىزدىنىدۇ. بەزىلەر مۇشت كۆتۈرسە، بەزىلەر قىلىچ كۆتۈرىدۇ. بەزىلەر كۈلسە، بەزىلەر يىغلايدۇ. بەزىلەر ئېگىلسە، بەزىلەر غادىيىدۇ. بەزىلەر ئازابلانسا، بەزىلەر راھەتلىنىدۇ. دۇنيادا ئارزۇغا يەتكەنلەر ئاز، يېتەلمىگەنلەر كۆپ بولۇپ، ھايات شۇنداق داۋاملىشۇبرىدۇ.

سەئىدخاننىڭ ھاياتىمۇ يۇكسەك ئارزۇدىن كۈچ-قۇۋۋەت تېپىپ ئۆتۈۋ-ۋاتاتتى. ئۇ لەمخان ۋىلايىتىنى سوراپ "باغى ۋاپا"دا يەنە بىر يازنى ئۆتكۈزدى.

سىل كېسەل بولۇپ قالغان خەدىچە سۇلتان بېگىم "مېنى موغۇلستان-غا ئېلىپ كەتمىدىڭ" دەپ ئوغلىغا ھەمشە تاپا-تەنە قىلىدىغان بولۇپ قالدى.

سەئىدخان بىر قارارغا كەلگەندىن كېيىن بابۇر مىرزىغا كابۇلدىن كېتىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ بىر پارچە خەت يازدى.

كۆز پەسلى كىرىپ ئانار، بەھى پىشقان مەزگىلدە بابۇر مىرزىدىنمۇ جاۋاب خەت كەلدى.

"ئەزىمەت ئىنىم سەئىدخان، — دەپ يازغانىدى بابۇر مىرزا، — بىز ئالدىرىغان بىلەن ئاللا ئالدىرىمايدىكەن. مەن بۇ ھەقىقەتنى ئەمدى چۈشىنىۋاتىمەن. شاھلارنىڭ شاھى بولۇشقا ئالدىرىغانىدىم. بىراق شاھلار-نىڭ ھاكىمى بولۇپ قالدىم. كابۇلدەك كىچىككىنە تاغلىق دىيارنى ئىككىمىز سوراۋاتىمىزغۇ؟ بۇنداق دېسەم بۇيۇك ئارزۇ-مەقسەتلىرىمىزگە مەڭگۈ يېتەل-

مەيدىغان ئوخشايمىز دەپ قالماڭ. مۇشەققەت-قىينىچىلىقلارغا چىداشلىق بېرىپ، ئاللانىڭ سىنىقىدىن ئۆتسەك، ئىرادىمىزدىن يانمىساق مۇراد تاپالايمىز. بۇ قېتىم جانابى ئاللا بېشىمغا كەلتۈرگەن مۇسىبەت — خاتۇنۇمنىڭ تۇغۇتىدا يېگىدىن دۇنياغا كەلگەن ئوغۇل بالام بىلەن بىرگە قازا تېپىشى ۋۇجۇدۇمنى لەرزىگە سېلىپ، پۈتۈن ئۆتمۈشۈمنى قايتا ئەسلەتتى. مەن ئۆلۈم، جۇدالىقنىڭ قانچىلىك ھەسرەتلىك بولىدىغانلىقىنى ئەقلىم-تېنىم بىلەن سېزىپ، ئۆلتۈرگەن-ئۆلتۈرۈلگەن ئادەملەر ئۈچۈن چىن قەلبىمدىن تەۋبە قىلدىم. قايتىدىن تۆرەلگەندەك بولۇپ، ھەرنە ئىشنى ئويلاپ قىلىدىغان ئادەتنى يېتىلدۈرۈۋاتىمەن. ئاللا خالىمسا، قەرەلى كەلمىسە ھەرقانچە قىلساڭمۇ ئىش ۋۇجۇدقا چىقمايدىكەن.

خېتىگىزدە ئانىگىزنىڭ كېسەللىكىنى، رەپىقىگىزنىڭ ئېغىر ئاياغ ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، قەشقەر تەرەپلەرگە كەتمەكچى بولۇۋاتقىنىگىزنى بىلدۈرۈپسىز. ھازىر سوغۇق چۈشۈپ قالدى. ئانىگىز داۋالىنىپ بىرئاز ياخشىلانسۇن. بالا تۇغۇلۇپ ئۆمىلىگىدەك بولسۇن. ئۇنىڭغىچە ئاللا ياخشى شارائىتلارنى يارىتىپ بېرەر. ئەگەر تۇغۇلغان بالىگىز ئوغۇل بولسا، ئىسمىنى ئابدۇلرەشىد قويغايسىز، بۇ نامنىڭ خاسىيىتى كۆپتۇر. تەقدىرنىڭ بۇ كارامىتىنىمۇ بىلىپ قويۇڭ. ئاكا-ئۇكا مەسئۇد مىرزىنى كور قىلىپ، بايسۇنغۇر مىرزىنى ئۆلتۈرگەن رەھىمسىز قاتىل خۇسراۋ شاھنى شاپىياقنىڭ ئوغلى ھەمزە سۇلتان مەغلۇپ قىلىپ، قۇندۇزدا كاللىسىنى چېپىپتۇ ۋە كاللىسىنى خارەزمىدىكى شاپىياقخانىغا ئەۋەتىپ بېرىپتۇ. ئوغۇللىرىنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىدىن قورۇنۇپ، قەبرىسىدە تىنچ ياتالمىغان مەرھۇم تاغام سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئەمدى تىنچلانغاندۇ! خۇدانىڭ قۇدرىتى ئەنە شۇنداق ھېكمەتلىك ئىكەن. ئۆچ ئالغۇچى بولغان بىزلەرنى بۇ يەردە قارىتىپ قويۇپ، دۇشمەننى دۇشمەن تىغى بىلەن جازالىدى.

شاپىياقخان ئىران پادىشاھى ئىسمائىل خان بىلەن خىرىس قىلىشۋاتقىدۇ. بۇ بىر پۇرسەت. يۇقىرىدا ئېيتقىنىمدەك، قىش ئۆتسۇن، ئاندىن سىزنى

ئەنجان، قەشقەر تەرەپلەرگە ئۇزىتىپ قويايلى.
ئاللا سىزگە يار بولسۇن. خەدىچە سۇلتان بىگىمگە ياخشى قاراڭ. دىدار كۆرۈشكىچە ئامان بولغايسىز.

ئاغىنىز بابۇر مىرزا"

سەئىدخان خەتنى ئوقۇپ، ئويغا چۆمۈپ ئولتۇرۇپ قالدى. بىر پىيالە ئانار شەربىتى كۆتۈرۈپ ئۆيگە كىرگەن گۈلسىما شەپە چىقارماي مېڭىپ ئېرىنىڭ يېنىغا كەلدى. مەكتۇپ ئۇنىڭ تىزىدا تۇراتتى.
— كىمدىن كېلىپتۇ؟
گۈلسىما ئانار شەربىتىنى سۇنۇپ بېرىۋېتىپ سورىدى. سەئىدخان ئانار شەربىتىنى ئىچكەچ جاۋاب بەردى:
— پادىشاھ بابۇر مىرزىدىن.
— نېمە دەپ يېزىپتۇ؟
— يەنە بىرنەچچە ئاي تەخىر قىلىپ يولغا چىقىشىم ھەققىدە مەسلە-ھەت بېرىپتۇ. تۇغۇلغان بالىمىز ئوغۇل بولسا "ئابدۇلرەشىدخان" دەپ ئات قويۇشىمىزنى تاپىلاپتۇ.
— مەن بۇ يەردە قانداق تۇغارمەن؟ ئەنجاندا ئاتا-ئانام ئالدىدا تۇغسام بولاتتى، — گۈلسىما كۆزىگە ياش ئېلىپ ئېرىنىڭ يېنىدا قىڭغىيىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ قورسىقى خېلىلا يوغىناپ قالغانىدى.
— غەم يېمەڭ ئەزىزىم، خۇدا ئۆزى ئاسان قىلىدۇ. بۇ يەردە سىزگە يەنە گۈلسۇرۇخ بانۇمۇ بار، ئانام بار.
— ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن قورقىدىكەن كىشى. بالا ھېلىتىنلا ئۇسۇپ ئادەمگە جاپا سېلىۋاتىدۇ. مانا تۇتۇپ كۆرسىلە.
سەئىدخان گۈلسمانىڭ قورسىقىنى سىلاپ، قولىنى تارتىۋالدى.
— ۋېيەي، سىلىنمۇ قورقىتىۋەتتىمۇ نېمە؟ — گۈلسما ھاياجانلىنىپ

قالغان ئېرىگە تەلمۇرۈپ قارىدى، — چىشلىۋالىدىغاندەك قوللىرىنى يېغىۋالدىلىغۇ؟

سەئىدخان كۈلۈپ سالدى.

— ياق، قورقمىدىم ئەزىزىم. ئاجايىپ تۈيۈلۈپ كەتتى. ئوغۇلدەك قىلىدۇ.

— شۇنداق بولسۇن ئىلاھىم. پادىشاھ بابۇر مىرزىنىڭ تىلىكىنى خۇدايىم يەردە قويماس. ئوغلىمىز تۇغۇلسا ئىسمىنى چوقۇم ئابدۇلرەشىدخان قويۇپ بەرسىلە. بۇ ئىسىم ماڭا يېقىپ قالدى.

— ماقۇل ئەزىزىم، — دېدى سەئىدخان خوتۇنىنىڭ قورسىقىنى سىيلاپ تۇرۇپ.

گۈلسىما كىچىك بالىدەك ئەركىلەپ ئېرىنىڭ كۆكسىگە باش قويدى.

— خۇدا بۇيرۇسا بالىمىز تۇغۇلۇپ ئۇچ-تۆت ئايدىن كېيىن يولغا چىقىمىز. كېلەر يازنى "باغى ۋاپا"دا ئۆتكۈزەلمەيدىغان بولدۇق. نېمىدېگەن گۈزەل باغ ھەي-بۇ!

— كەتكىلىرى كەلمەيۋاتامدۇ؟ — سورىدى گۈلسىما خاپا بولۇپ،

— ئەنجان بۇنداق چىرايلىق ئەمەسمىكەن؟ "باغى ۋاپا" گۈزەل بولغان بىلەن، قورغان ئىچىگە قارىسىلا، كۆچۈپ كىرگەندىن بېرى زىندانغا سولىغىنىپ قالغاندەك بولۇپ قالدىم.

— ئۇنداق دەپ كەتمەڭ ئەزىزىم. تاملىرى ئېگىز، ئۆيلىرى قاراڭغۇ بولغان بىلەن، بۇ قورغان تىنچ. ئۆزى ياخشى كۆرگەن يەردىن ئادەمنىڭ ئايرىلمىقى تەس. ئاڭلىسام لەمخانلىقلار "سەئىدخاننى كەتكۈزمەيمىز. ئۇ بىزنى قاراۋچى، ئوغرىلاردىن خالاس قىلدى. مېڭىشقا بولمايدىغان يوللارنى ياستىپ راۋان قىلدى. ھال-كۈنمىزنى ياخشىلاپ قويدى" دەپ يۇرۇشكەندەك. بۇ يەردە قالالمايدىغانلىقىمنى تەقدىر بەلگىلىگەن. ئانا ۋەتىنىمگە، تۇغۇلغان ئېلىمگە قايتىش — ئارزۇيۇملا ئەمەس، ھايات نىشانىم.

سەئىدخان ئورنىدىن تۇردى.

— نەگە بارىلا شاھزادەم؟

— بۇگۈن جۈمە كۈنى ئەمەسمۇ؟ جۈمە نامىزىنى ئۆتىگىلى مىرزا ھەيدەر بىلەن ئەدىنەپوردىكى چوڭ جامەگە بارىمەن. بالىمىزنىڭ سالامەت تۇغۇلۇشى، سەپىرىمىزنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشى ئۈچۈن خەير-ساخاۋەت قىلىپ كېلىمەن.

گۈلسىما سەئىدخان چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۆيىنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى دېرىزىنىڭ پەردىسىنى ئېچىپ قارىدى. غۇررىدە ئۇرۇلغان كەچ كۈز شامىلى ئۇنىڭ قارا چاچلىرىنى سۆيۈپ ئۆتتى. بۇ قورغاندىن ئەدىنەپور قەلئەسى تولۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

يىگىرمىنچى باب

كاساندا بولغان جەڭ

1

ماۋارائۇننەھرگە 13 يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان مۇھەممەد شايبانىخان خۇراسان، خارەزىم، بەدەخشان ئەللىرىنى بېسۋېلىپلا قالماي، ئىران چېگرىسىغىمۇ ئۇسسۇپ باردى. ئۇ مىڭلىغان بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپ، "ھوججاج[1]" دەپ نام ئالغانىدى. ئاخىرىدا ئۆزىنى ھەممىدىن كۈچلۈك سانىغان بۇ قارام خان پارسلارنىڭ پادىشاھى ئىسمائىل خان بىلەن مەرۋى[2] يېنىدىكى تۆپىلىكتە بولغان جەڭدە يېڭىلىپ، ھىجرىيە 916-يىلى بوغۇپ ئۆلتۈرۈلگەنىدى.

پادىشاھ بابۇر مىرزا ئەۋەتكەن ئايغاقچىلىرىنىڭ بىرىنچى قېتىم بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان مىرزا ھەيدەر شۇ ئان تارىخىي ۋەقەلەرنى يېزىۋاتقان خاتىرىسىگە بۇلارنى پۈتۈپ قويدى. "بۇ قانخورنىڭ قېنى ئۆزىنىڭ تويماس قارنىغا

---

① ھوججاج — ئوتتۇرا ئەسىردىكى زالىم ئەرەب پادىشاھلىرىدىن بىرى.

② مەرۋى — يەر نامى.

قۇيۇلۇپتۇ. يەرگە بىر تامچىمۇ ئاقماپتۇ. ئۆزى باشقىلارغا قىلغاندەك تۇنجۇقـ تۇرۇپ ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. پادىشاھلار بۇنىڭدىن ئىبرەت ئېلىشى كېرەك ...“ دەپ ئويلىدى مىرزا ھەيدەر، قورغاندىكى سەئىدخاننىڭ دەۋا سورايدىغان سارىيىغا كىرىپ كېتىۋېتىپ. تاش تۆۋرۈكلۈك تۆت چاسا سارايىنىڭ تۆرىدە مۇلازىملىرى بىلەن ئولتۇرغان شاھزادە ئىتتىك كىرىپ كەلگەن دوستىنى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم شاھزادە، — سالام بەردى مىرزا ھەيدەر.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — جاۋاب سالام قايتۇردى سەئىدخان، — مەرھابا-مەرھابا ھەيدەر ئاغا، يولىڭىزغا قاراپ تۇراتتىم.

— شاھزادە، پادىشاھ بابۇر مىرزىنىڭ يېنىدىن تېخى ھېلىلا خەۋەرچى كەلدى. ئۇ بىز ئاڭلاشقا تەقەززا بولغان خۇش خەۋەرنى ئېلىپ كەپتۇ.

— قانداق خوش خەۋەر ئىكەن، ئاغا؟

— شايبانىخان پارس شاھى ئىسمائىلخان تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. بابۇر مىرزا بىزنى كابۇلغا كەلسۇن، — دەپتۇ.

سەئىدخان ھاياجانلانغىنىدىن باشقا گەپ قىلماي مىرزا ھەيدەرنى قۇچاقلىدى ۋە سارايدىكى مۇلكىي-ھەربىي مۇلازىملارنى سەپەرگە تەييارلىق قىلىشقا بۇيرۇدى.

— خۇدا بۇيرۇسا بىز ئەتە ئەتىگەندە يولغا چىقايلى. مىرزا ھەيدەر ئاغا، سىز ئانام، سىڭلىم ۋە ئائىلىمىزدىكىلەرنى ئېلىپ مېڭىشقا مەسئۇل بولۇڭ. قانائەتسىز ئۆز ئادەملىرى بىلەن بىزدىن بۇرۇنراق يولغا چىقىپ، ئەترايىنى چارلاپ ماڭسۇن. مەن بارلىق ئەسكەر-ياساۋۇللارنى باشلاپ ماڭاي، بۇ سۆزۈمنى ئېسىڭلاردا تۇتۇڭلاركى، — دېدى ئۇ تاپىلاپ، — ئاۋام-خەلقىنىڭ نەرسە-كېرەكلىرىنى، پادىشاھ بابۇر مىرزىنىڭ ئۇرۇق-تۇغقان، ئەمەلدارلىرىغا تېگىشلىك مۇلۇكلەرنى سورىماي ياكى سوراپ ئېلىپ مېڭىشقا، بۇلاڭ-تالاڭ قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ. ئاۋام بىلەن چىرايلىق خوشلىشىپ، ئۇلاردا ياخشى تەسىراتىمىزنى قالدۇرۇپ كېتەيلى.

— خوپ شاهزاده، — دېيشتى مىرزا ھەيدەر بىلەن قانائبەگ قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ.

مۇشۇ دەم كۈن تىكلەشكەنىدى. "باغى ۋاپا" دىكى گۈل-گىياھلار كۆكىرىپ، ھۈزلىك دەرەخلەر چېچەكلەش ئۈچۈن مۇنچاق باغلىغانىدى.

سەئىدخان كەچكىچە بەگ، نەۋكەر-ياساۋۇللارنىڭ، مۇلازىم-خىزمەتچىلەرنىڭ ھەربىكەتلىرىنى كۆزەتتى، ھېچقانداق مەسىلە كۆرۈلمىدى. ئۇ قەلئە ئىچىنى ئارىلاپ يۈرۈپ كېچىچە ئۇخلىمىدى.

ئىلگىرى بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا يۆتكەلگەندە بۇلاڭ-تالاڭ قىلىدىغان، قاچىدىغان ئەھۋاللار كۆپ كۆرۈلگەنىدى، بۇ نۆۋەت ئۇنداق ئەھۋاللار يۈز بەرمىدى.

سەئىدخان چولپان تۇغقان مەھەلدە خاس ھۈجرىغا كىردى. گۈلسما سۇلتان بېگىم ئىككى كېنىزىكى بىلەن نەرسە-كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇۋاتاتتى. دېرىزە يېنىدىكى گۈلدار بۆشۈكتە ئۇيقۇغا كەتكەن بوۋاق كۆزلىرىنى پاللىدە ئېچىپ يەنە يۇمدى. بۇ سەئىدخانىنىڭ ھەجرىيە 916-يىلى[1] رامزان ئېيىنىڭ 21-كۈنى تۇغۇلغان ئوغلى ئىدى. سەئىدخان پادىشاھ بابۇر مىرزىنىڭ دەۋىتى بىلەن بۇ ئوغلىغا ئابدۇلرەشىدخان، دەپ ئات قويغانىدى.

سەئىدخان ئاستا كېلىپ ئوغلىنىڭ سەل تۇرۇلگەن پېشانىسىگە سۆيدى. بوۋاق گۈل ياپرىقىدەك لەۋلىرىنى پۈرۈپ، قارا كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ تىپىرلاپ يىغلاشقا باشلىدى. ئەفرۇزە سۇلتان بېگىم كېلىپ بۆشۈكنى تەۋرىتىشكە كىرىشتى.

— تېز بولۇڭلار. نامازىغا بامدادنى ئوقۇپ بولۇپلا يولغا چىقىمىز، — دېدى سەئىدخان.

— خان ئاكا، مەن كەتمەي "باغى ۋاپا"دا قالىمەن، — دېدى ئەفرۇزە سۇلتان بېگىم دومسىيىپ.

---

① ھەجرىيە 916-يىلى —— مىلادى 1410-يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ.

رەيھانگۈل شېخىدەك زىلۋا، نازۇك بەدەن بۇ قىز ئەقلىگە كەلگەن چېغىدا ئاش-تۇزنىي يەپ، سۈيىنى ئىچىپ ئۇيناپ-كۈلۈپ يۈرگەن ئەدىنە-پور قەلئەسىگە بولۇپمۇ "باغى ۋاپا"غا ئۆگىنىپ قالغانىدى.

— مەيلى سىڭلىم، خالىغان نەرسىڭنى ئېلىپ "باغى ۋاپا"دا قېلىۋېرىڭ، بىز كېتىۋېرىمىز، — دېدى سەئىدخان ئۇنىڭ يەلكىسىنى يېپىپ تۇرغان چاچلىرىنى سىلاپ.

ئۇلار نامازىامداتتىن كېيىنلا يولغا چىقىشتى. ئەفرۇزە سۇلتان بېگىم ھەممىدىن بۇرۇن بۆشۈك سېلىنغان ھارۋىغا چىقىۋالدى. تېخى بالىدە، ھەممە كېتىۋاتسا ئۇنىڭ قانداقمۇ قالغۇسى كەلسۇن؟

لەمخانىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئەدىنە-پور ئاھالىسى بىلەن بىرگە ئۇلارغا نان تۇتۇپ، كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ ئۇزاتتى.

ئېلىپ مېڭىشقا قولايسىز بولغاچقا باققان كىيىكلەرنى سەئىدخان قويدۇرۇۋەتتى. ئەلۋىدا "باغى ۋاپا! ..." دېدى پىچىرلاپ.

بۇلار كابۇلغا كەلگەندە بابۇر مىرزا سەئىدخان ۋە ئۇنىڭ بالىلىرىنى ئوردىغا چۈشۈردى. بۇ يەردە ئۇچ كۈن تۇردى.

بىرىنچى كۈنى نامازخۇپتەندىن كېيىن چارچاپ كەتكەن سەئىدخان بۆشۈكتە تىپچەكلەپ ياتقان ئوغلى ئابدۇلرەشىدخانىنى بىر سۆيۈپ قويۇپ بېتىپلا ئۇخلاپ قالغانىدى. تاق بىرىم كېچە بولغاندا ئۇنى گۈلسىما سۇلتان بېگىم ئويغاتتى.

— شاھزادەم، تۇرسلا. يىراقتىن مېھمان كەپتۇ.

ئۇنىدەرەپ تۇرۇپ كەتكەن سەئىدخان شام يورۇقىدا تېزلا كىيىنىپ قىلىچىنى بېلىگە ئاستى.

— كىم ئىكەن ئۇ بۇنداق كېچىدە كەلگەن؟

— بىلمىدىم، ئوردا دەرۋازىۋەنى ئالدىنقى ئۆيگە باشلاپ قويۇپ چىقىپ كېتىپتۇ، ماڭا كېنىزىكىم خەۋەر قىلدى، — دېدى خوتۇنى. غۇۋا

يورۇقتا نېپىز ئىچ كىيىمدە تەلمۇرۇپ تۇرغان مەھبۇبىسى ئۇنىڭغا بۆلەكچە چىرايلىق كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇ تۇغۇتتىن تۇرغاندىن كېيىن، كۆكسى كۆتۈرۈلۈپ، بەدىنى تولۇپ، چىرايى نۇرلىنىپ كەتكەنىدى. سەئىدخاننىڭ قۇچاقلىغۇسى كەلدىيۇ، ساقلاپ تۇرىۋاتقان مېھمانىنى ئويلاپ تېز چىقىپ كەتتى.

بۇلار چۇشكەن گۈلزارلىق، كەڭ هويلىسى بار بۇ قەسىر بىرقانچە چوڭ-كىچىك ئۆيلەردىن تەركىب تاپقانىدى. ئالدىنقى ئۆي هويلا ئىشكى-نىڭ يان تەرىپىدە بولۇپ، بەزى چاغلاردا بابۇر مىرزىمۇ بۇ ئۆيدە مېھمان قوبۇل قىلاتتى.

سەئىدخان كىرىپ ئۆز كۆزىگە ئىشەنمەي تۇرۇپلا قالدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم خان! — شاپ بۇرۇت، ساقاللىق، بويلۇق ئادەم كەينى-كەينىدىن يەتتە مەررە تىزلىنىپ پۇتىغا باش قويدى.

— هە، خوجا ئىلىي، بۇ سىزمۇ؟ قانداق ئىش بىلەن كېلىپ قالدىڭىز؟ — سورىدى سوغۇق نەزەر بىلەن سەئىدخان.

— خان، مەن سادىق قوللىرى خوجا ئىلى باتۇر.تونۇماسمىكىن دېسەم، تونۇدىلا. ئاللا ئالىيلىرىنى ئۇلۇغ پادىشاھ قىلىپ، سايىلىرىدا بىزنى كۇن كەچۈرگىلى نېسىپ قىلغاي.

— ئىنشائاللا، — دېدى چىڭراق ئاۋاز بىلەن سەئىدخان، ئۇنى مەڭىستىمگەن تەرىزدە، — خان، خان دەپلا كەتتىڭىزغۇ، مەن تېخى شاھىيانىخاننىڭ تەختىنى ئىگەللىگىنىم ياكى ئاتامنىڭ تەختىنى تارتىۋالغان مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئورنىغا ئولتۇرغىنىم يوق. خان بالىسى بولغىنىم ئۈچۈن شاھزادە دەپ ئاتاۋېرىڭ. هە، نېمە سەۋەب بىلەن مېنى ئىزدەپ كەلدىڭىز؟

مەڭدەپ قالغان خوجا ئىلى باشقا سۆز قىلماي تونىنىڭ قويۇن يانچۇقىدىن كىچىك قىلىپ قاتلانغان بىر پارچە خەتنى ئېلىپ هىجايغىنىچە ئۇزاتتى. سەئىدخان خەتنى ئېچىپ ئوقىدى:

شاھ ئىسمائىل شاھىيانىخاننىڭ كاللىسىنى ئالغاندىن كېيىن، پۇتۇن

ماۋارائۇننەھر پاتپاراق بولۇپ كەتتى. مۇشۇنداق بىر ۋەزىيەتتە، بابۇر مىرزا لەشكەر تارتىپ كېلىپ خۇراسان، ماۋارائۇننەھرگە ھۆكۈمران بولۇشى تۇرغان گەپ. شۇ ۋەجدىن بىز قۇلنەزەر مىرزا، جاھانگىر مىرزا، يادىكار مىرزا، قۇتلۇق مىرزىلار شۇنداق مەسلىھەت قىلدۇقكى، بۇ جايلارغا ئۇ ھۆكۈمران بولغاندىن كۆرە سىزنىڭ خان بولغىنىڭىز تۇزۇك. 20 مىڭ ئادەمنى سىزگە يارداەم بېرىشكە تەييار قىلىپ قويدۇق. بۇنىڭغا رازى بولسىڭىز دەرھال ئاتلىنىپ كېلىپ بىز بىلەن بىرگە بولۇڭ...

سەئىدخان خەتنى سقمداپ تۇرۇپ، ئۆزىگە قورقۇمسىراپ قارىغان خوجا ئېلىغا قادالدى:

— مەن پەرغانىدە، ماۋارائۇننەھردە سەرسان بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىمدا ئۇ مىرزىلار نەدە قاپتىكەن؟ ماڭا شۇنچە جان كۆيدۈرۈپ نەپ ئالالمىغاندىن كېيىن، مەندەك قاچاقتىن سىزمۇ يۇز ئۆرىگەنغۇ؟ نەچچە مىڭ بىگۇناھ پۇقرانىڭ جېنىغا زامىن بولغان شايبانىخان ئۆلتۈرۈلگەن بۇگۈنكى كۈندە نېمە ئۈچۈن مېنى ياد ئېتىپ قالدىڭلار؟ نېمە ئۈچۈن بابۇر مىرزىدىن كەچمەكچى بولدۇڭلار؟ ئامالسىز بىرنەچچە كىشى بىلەن كابۇلغا كەلگەن چېغىمدا پادىشاھ ئاغام بابۇر مىرزا ماڭا باش پاناھ بولۇپلا قالماي، ئۆز ۋىلايىتى بولغان لەمخان دىيارىنى باشقۇرۇشۇمغا بەردى. ئاتام ئۇرنىدا غەمخورلۇق قىلدى. ئۇنىڭ شەپقىتىگە كۆز يۇمۇپ ۋاپاسىزلىق قىلسام، يارانقۇچۇم ئاللاغا نېمە دەپ جاۋاب ئېيتىمەن؟ ئەمىر تۆمۇر ئەۋلادىغا، موغۇلستان خەلقىگە قانداقمۇ يۈز كېلەلەيمەن؟ مەن خۇراسان ۋە پۈتۈن ماۋارائۇننەھرگە بابۇر مىرزىنىڭ پادىشاھ بولۇشىنى ئۈمىد قىلمەن. ئۇنىڭغا ھەرگىز ئاسىيلىق قىلمايمەن خوجا ئېلى، سېنىڭ باسقان ھەر قەدىمىڭ غەرەزلىك ئىكەن. توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلماقچى بولغانلاردىن نەپكە ئېرىشىش ئۈچۈن ئۆزۈڭ يۈز ئۆرىگەن كىشىنىڭ ئالدىغا كەلدىڭمۇ؟ كىم بىر پارچە سۆڭەك بەرسە، شۇنىڭغا قۇيرۇق شىپاڭشىتىدىغان ئىتنىڭ ئۆزى بولۇپسەنغۇ مەلئۇن! "باھادىر" دېگەن ئاتىقىڭ نەدە قالدى؟

سەئىدخان سۆزىنى تۈگىتىپ توۋلىۋىدى، ئىككى ياساۋۇل ئۆيگە كىردى.

— بۇ ھارامزادىنى ئېلىپ چىقىپ ئوردا زىندانىغا تاشلاڭلار. قېچىپ كەتسە كاللاڭلار بىلەن جاۋاب قىلسىلەر!

ياساۋۇللار ئېغىز ئاچالماي تىزلانغىنىچە تىترەپ تۇرغان خوجا ئېلىنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇپ خەنجەر، ھەميانلىرىنى سەئىدخانغا تاپشۇردى. ئاندىن ئارقان بىلەن باغلاپ ئالدىغا سېلىپ چىقىپ كېتىشتى.

ئەتىسى بامداتتىن كېيىن، سەئىدخان خوجا ئېلى ئېلىپ كەلگەن خەتنى بابۇر مىرزىغا بەردى ۋە ئۇنىڭغا ئەھۋالنى ئېيتتى. بابۇر مىرزا بىر نەۋرە ئىنىسىنىڭ ساداقىتىدىن قاتتىق تەسىرلەندى. خوجا ئېلىنى دارغا ئېسىشقا ھۆكۈم قىلدى.

— شاھ ئاغا، — دېدى سەئىدخان، — قانداقلا بولمىسۇن ئۇ ئالدىمىزغا كېلىپ بىرقانچە قارا نىيەتلەرنىڭ سۇيىقەستىنى ئاشكارىلىدى. قويۇۋېتەيلى، خالىغان يېرىگە كەتسۇن.

— دۇشمەنگە رەھىم قىلغان ئادەم شەھەر ئالالمايدۇ، — دېدى بابۇر مىرزا.

— بەزىدە قان تۆكمەيمۇ رەھىم-شەپقەت بىلەن شەھەر ئېلىش مۇمكىن ئاغا.

سەئىدخاننىڭ جاۋابى بابۇر مىرزىنى ئويلاندۇرۇپ قويدى.

— خەير، بوپتۇ. ئۇ مەلئۇننى سىزگە تاپشۇردۇم.

سەئىدخان ئوردا زىندانىغا بېرىپ، چاھ ئىچىدىن خوجا ئېلىنى چىقاردى. ھەميانى بىلەن خەنجىرىنى قولىغا تۇتقۇزۇپ، بەش تىللا بەردى:

— بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆمرۈڭنى ئۆزۈڭنىمۇ، باشقىلارنىمۇ ئالدىماي تىنچ ئۆتكۈزگىن. كىشىلەرگە سۇيىقەست قىلمىغىن. قولۇڭدىن كەلسىلا ئاجىزلارغا ياخشىلىق قىل.

خوجا ئېلى يىغلىغان پېتى چوڭقۇر تەزىم قىلىپ يولىغا راۋان بولدى.

* * *

كابۇلغا كەلگەنىنگ ئۈچىنچى كۈنى سەئىدخانلار ماڭماقچى بولدى. خۇراسانغا يۈرۈش قىلىش تەييارلىقى بىلەن بولۇۋاتقان بابۇر مىرزا سەئىد-خانغا قوش بىسلىق شەھشىرىنى يوللۇق تۇتتى.

— ئىنىم، سىز ئىزىدىن قايتمايدىغان يولۇڭاس. ئاللا بىزنىڭ رىسقى-مىزنى بىر جايدىن قىلمىغانىكەن. خەيرىيەت، ئايرىلىدىغان بولدۇق. تەقدىر ئىلاھى بىلەن يەنە بېشىمىزغا كۈن چۈشسە بىر سايىۋەن ئاستىدا كۆرۈشۈپ قالارمىز. ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، بىر-بىرىمىزنى ياد ئېتىپ تۇرارمىز. ئاللا يولىڭىزنى بىخەتەر قىلىپ، غەلبىنى سىزگە يار قىلغاي.

سەئىدخان قوش بىسلىق شەھشەرنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ بېشى ئۈستىگە كۆتۈرۈپ دېدى:

— شاھ ئاغا، ئاللا بىزنى سەپەر ئۈستىدە، جاپالىق كۈنلەردە بىرگە قىلدى. مەن بۇنى ئۆمۈرۈڭايەت ئۇنتۇپ قالمايمەن. ئەمدى مەنزىلگە يەتكەن-دە زاتىمىزنى بىرگە قىلمىسا، روھىمىزنى بىرگە قىلغاي. سىزگىمۇ ئاق يول ھەم نۇسرەت تىلەيمەن.

ئىككى شاھزادە قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى.

بابۇر مىرزا ئۆزىنىڭ زەبەردەست نەۋكەرلىرىدىن 300 كىشىنى سەئىد-خانىنىڭ باشقۇرۇشىغا بەردى. شەھەردىن يەتتە چاقىرىم يەرگىچە بىرىپ ئۇزىتىپ قويدى.

مەشرىقتىن باش كۆتۈرگەن قۇياش چاڭ كۆتۈرۈلگەن يولغا نۇر چاچتى.

— خەير-خوش كابۇل! — بۇ ئاۋاز سەئىدخان بىلەن مىرزا ھەيدەر-نىڭ ئاغزىدىن تەڭلا چىقتى.

2

كۈن خېلىلا ئىللىپ قالغانىدى. سەئىدخان بۇ نۆۋەت قەلئەزۇپەردە توختىماي يولنى داۋام قىلدى. كابۇلغا كېلىشته بەدەخشاننىڭ بۇ خلۇەت شەھىرىدە ئىككى ھەپتە تۇرغانىدى. تاماق، ھاجەت ۋاقتىدىن باشقا چاغلاردا توختىماي مېڭىپ، بىر ئايدەك يول ئازابىنى تارتىپ، ئاخىرى ئەنجان دېيارىغا قەدەم باستى. ئالدىدا يول چارلاپ ماڭغان قاناتبەگ بىر توپ قوراللىق نەۋكەرلەر بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇ ئادەملىرىنى تۆت تەرەپتىن قورشۇۋالغان بۇ ناتونۇش كىشىلەر بىلەن ئېلىشماقچى بولۇۋېدى، قىزىل يۇزلۇك، كەكە ساقال، ئوتتۇرا بويلۇق ئادەم:

— سىلەر پادىشاھ بابۇر مىرزىنىڭ نەۋكەرلىرىمۇ؟ — دەپ سوراپ قالدى. ھېچقانداق دۈشمەنلىك ئالامىتىنى كۆرمىگەن قاناتبەگ دەرھال سالام بېرىپ:

— بىز سەئىدخاننىڭ نەۋكەرلىرى بولىمىز، — دەپ جاۋاب بەردى.

— سەئىدخان قېنى؟ مەن مىرزا ھەيدەرنىڭ تاغىسى سەئىد مۇھەممەد مىرزا بولىمەن.

— شاھزادە ئارقىمىزدىن كېلىۋاتىدۇ.

— بىز شاھزادىنىڭ يولىغا مۇنتەزىر بولۇپ تۇرىۋېدۇق. كەينىگىزگە يېتىپ، بىزنىڭ قانچە ۋاقىتتىن بېرى سەئىدخاننىڭ يولىغا كۆز تىكىپ، ئۇنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتقانلىقىمىزنى خەۋەر قىلىڭ. ئاخىر دىدار كۆرۈشىدىغان بولدۇق، — دېدى سەئىد مۇھەممەد مىرزا.

— خوپ ئالىيلىرى، — قاناتبەگ ئېتىنى كەينىگە بۇراپ شامالدەك تېز چېپىپ كەتتى. بىر ئاش پىشىم ئارىلىقتا ئۇ سەئىدخاننىڭ قارشىسىدىن چىقتى...

بۇلار ئەنجان شەھىرىگە يېقىنلىشىپ بىر بوستانلىققا كەلگەندە، قارشى ئېلىشقا چىقىپ كۈتۈپ تۇرۇشقان سەئىد مۇھەممەد مىرزا، بادىگار

مىرزا، بەگچەك بەكرى مىرزا، ئىشتاچى مىرزا قاتارلىق قەشقەر، پەرغانىنىڭ بىر قىسىم كاتتىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ مۇلازىملىرى بىلەن ئۇچراشتى.

مىرزا ھەيدەر تاغىسى سەئىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆز يېشى قىلىشتى. سەئىدخان سەئىد مۇھەممەد مىرزىنى بۇنىڭدىن ئالتە يىل بۇرۇن دادىسى بىلەن تاشكەنتكە كەلگەندە، تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئوردىسىدا كۆرگەنىدى. شۇ چاغدا سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ مىرزا ئاباـ بەكرىگە قېرىنداش ئىكەنلىكىنى بىلگەن، كۆڭلىدە ساقلىغان ئۆچمەنلىك بىلەن ئۇنىڭغا ئانچە ئېتىبار قىلمىغانىدى. بۇ نۆۋەت ئاتتىن چۈشۈپ قىزغىن كۆرۈشتى.

— ھەق تەرەپتە تۇرۇش، ئادالەتنى ياقلاش بابىدا خان-سۇلتانلارغا ئۇلگە ياراتىڭىز ئاغا. ئەمدى ئويلاپ قارىسام كۆرەڭ، سەتەمكار سۇلتاننى كۈچلۈك تىرىكىدىن ئايرىپ يېتىم قالدۇرغان ئىكەنسىز. ئەگەر سىز ئاشۇ قانخور ئاكىڭىزنىڭ يېنىدا تۇرۇۋەرگەن بولسىڭىز، ئۇ جاھانغا تېخىمۇ سىغـ ماي قالاتتى. ئاللا سىزگە رەھمەت قىلسۇن، — دېدى سەئىدخان.

— رەھمەت خان ئوغلى. پېقىرنىڭ قېرىنداشلىق مېھرىدىن كەچمەي، بىر ياۋۇز ئاكىدىن كەچكەنلىكىمنى چۈشىنىپ يەتكەنلىكىڭىزدىن خۇشالمەن. بۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتىمنى زالىم مىرزا ئاباباكرىنى يوقىتىشقا ئاتاپ قويدۇم. ئەگەر قوبۇل كۆرسىڭىز بىر نەۋكىرىڭىز سۈپىتىدە بۇيرۇقىڭىز بىلەن جەڭگە كىرىشكە تەييارمەن، — سەئىد مۇھەممەد مىرزا يەنە بىر قېتىم تەزىم قىلدى.

— رەھمەت ئاغا. قانخور ئاكىسىدىن كەچكەن باھادىر داناغا ئىنى بولسام، نېمىشقا ئۆزۈمنى غالىپ ھېس قىلمايۇ؟ بۇ سوۋغامنى قوبۇل قىلغايـ سىز، — سەئىدخان ئىگەرنىڭ يان تەرىپىگە توغرىسىغا باغلاپ قويغان قىلىچىنى ئېلىپ سەئىد مۇھەممەد مىرزىغا تۇتتى. بۇ ئۆزىنىڭ قىلىچى بولۇپ، بابۇر مىرزا يوللۇق تۇنقان شەمشەرنى بېلىگە ئېسىۋالغانىدى.

سەئىد مۇھەممەد مىرزا تىزلىنىپ قىلىچنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ،

بېشى ئۆزره كۆتۈردى:

— ئىنسان ئىمانى، ساداقتى بىلەن ئەزىزدۇر. خان ئوغلى، ئىشەنچىگە داغ چۈشۈرمەيمەن!

سەئىدخان ئۇنى يۆلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى. ئۇ ياراغدارنى چاقىرىپ ئۇچ قىلىچ ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇدى. بۇ ئۇچ قىلىچنى يادنگار مىرزا، بەگچەك بەكرى مىرزا، ئىشتاچى مىرزىلارغا بىردىن تۇتتى. ئۇلارمۇ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، قىلىچنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ باش ئۇستىگە كۆتۈرۈپ ساداقەت ئىزھار قىلىشتى.

سەئىدخان بالا-ۋاقىسى بىلەن بىرگە مەرھۇمە مومىسى ئېسەن دۆلەت بېگىمنىڭ چاھار بېغىغا چۈشتى. ئۇنىڭ مەقبەرىسى مۇشۇ باغ ئىچىدە ئىدى. قەبرە ئالدىدا نەزىر قىلىپ ئەنجان خەلقىگە ئاش بەردى. ئىككىنچى كۈنى كەچتە ئەنجاندىكى سۇلتان، ئەمىر، بەگلەرنى چىللاپ كاتتا زىياپەت بەردى. سەئىدخان مۇشۇ ۋاقىتقىچە بۇگۈنكىدەك كۆپ شاراب ئىچمىگەنىدى. ئۇ مەست ھالدا مۇلازىملىرى بىلەن يېرىم كېچىدە قەسىرگە يانىدى.

گۈلسىما سۇلتان بېگىم ياتلىق بولغاندىن بېرى ئېرىنى بۇ ھالدا كۆرۈپ باقمىغانىدى. ھەيران بولغىنىچە ئۇنى يۆلەپ ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— دادام، ئاناملار كەلدى. مۇشۇ ھالەتتە قانداقمۇ ئۇلار بىلەن كۆرۈشەرلا؟

— ھە، نېمە دېدىڭ ئەزىزىم؟ ئوغلۇم ئابدۇلرەشىدخان كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ئۇ ئۆزى نەدە؟ مەن ئۇنى سېغىنىدىم.

خوتۇنى باغدىن گەپ قىلسا، سەئىدخان تاغدىن جاۋاب بەردى. ئۆزىنى ئۇنىڭ ئۇستىگە تاشلاپ:

— بۇگۈن بىزنىڭ تويىمىز. سەن نېمىشقا ئۆزۈڭنى مەندىن قاچۇرىسەن ... بۇگۈن بىزنىڭ تويىمىز تۇرسا ... سەن ... سەن ...، — دەپ قۇچاقلىدى.

— ئوغلىمىز ئىنىڭ ئانىسىنىڭ يېنىدا! ئۇنداق قىلمىسىلا شاھزادە، — دېدى خوتۇنى ئاغزىنى ئېرىنىڭ قۇلىقىغا يېقىپ.

— نېمىشقا ئۇنداق قىلمايدىكەنمەن؟ بۇگۈن بىزنىڭ تويىمىز تۇرسا. ماڭا يەنە بىر ئوغۇل تۇغۇپ بېرىشنى خالىماسەن؟

— تۇغۇپ بەردىمغۇ...

— مەن يەنە بىرنى دەۋاتىمەن ... يەنە بىرنى...

سەئىدخان ئۆزۈپ-ئۆزۈپ خىرقىراپ سۆزلەپ، گۈلسىما سۇلتان بېگىمنىڭ ئۇياتتىن قىزىرىپ كەتكەن مەڭزىگە سۆيدى.

* * *

سەئىدخان ئەتىسى بامدات نامىزىدىن كېيىن قېيىن ئاتا، قېيىن ئانىسى بىلەن كۆرۈشتى. بۇۋاي بىلەن مومايى ئابدۇلرەشىدخانىنى قۇچاقلىرىدىن چۈشۈرمىدى. كۆز ياشلىرىنمۇ توختىتالمىدى. قىزىنىڭ گۈلسىما سۇلتان بېگىم ئاتىلىپ، ئەتراپىدا كېنىزەك-دېدەكلەرنىڭ پەرۋانە بولۇپ يۈرۈشكەنلىكىنى كۆرۈپ خۇداغا كۆپ شۈكرىلەر قىلىشتى.

سەئىدخان ئادەم ئەۋەتىپ قېيىن ئاغىسى بىلەن گۈلسۇرۇخ بانۇنى چاقىرتىپ كەلدى. مەشقاۋۇل قاناتبەگ ئاتا-ئانىسىنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئاتتى.

— ئاتا، ئانا، سالامەت تۇردۇڭلارمۇ؟

— خۇدايىم ئۆمۈر بەردى ئوغلۇم. مانا سېنى كۆردۇق. چوڭ ئادەم بولۇپ قاپسەن. بىز قېرىدۇق، — بۇۋاي قاداق قوللىرى بىلەن ئوغلىنىڭ بېشىنى سىلىدى، — نەۋرەم قېنى، كۆرمەيۋاتىمەنغۇ؟

— بار، دادا. ئانىسىنىڭ كەينىگە مۆكۈۋاپتۇ، ئۇمۇ چوڭ بولدى. ئەنە قارىسىلا...

ئۇچ ياشقا كىرگەن قەيسەر ئۇنسىز ياش تۆكۈپ يەردىن باش كۆتۈرمەي ئولتۇرغان گۈلسۇرۇخ بانۇنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالغاندى.

— بوۋاك بىلەن موماڭغا سالام بەر ئوغلۇم، — دېدى گۈلسىما سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ قولىدىن تارتىپ ئالدىغا ئۆتكۈزۈپ.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، — خام سېمىز، كۆمۈتا كۆز قەيسەر ئېگىلىپ سالام قىلدى-دە، "پەرت" قىلىپ يۈگۈرگىنىچە ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. گۈلسۇرۇخ بانۇمۇ ئوغلى كەينىدىن يىغلىغان پېتى تاشقىرىغا چىقتى. ئۇ قاچانكى سەئىدخاننى ئىككىنچى قېتىم كۆرگەندىن تارتىپ كەم سۆز بولۇپ قالغانىدى. ئۇنى يۈرەك قاتلىمىدىكى سىر يوشۇرۇن ئازابلايتتى. قانائەتگەدىن بالىلىق بولغان بولسىمۇ، تەقدىرگە ئالدىنىپ قالغانلىقىدىن ھەسرەتلىنەتتى. بۇ توغرۇلۇق ئۇ ھېچكىمگە تىنمىدى. بەلكى ئۆمۈرۋايەت شۇنداق ئۆتۈپ كېتەر...

سەئىدخان قېيىن ئاتا-قېيىن ئانىسىنى ھۆرمەت بىلەن ئۇزىتىپ قويىدى. بۇگۈن كەچكىچە ئادەمنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. بىر ھەپتىگىچە شۇنداق ئۆتتى. ھالبۇكى خوجا ئېلىنى مەكتۇپ بىلەن ئەۋەتكەن مىرزىلار ئىچىدە يادىگار مىرزىدىن باشقىلىرى كەلمىدى. ئۇلار خوجا ئېلىنىڭ ئىز-دېرەكسىز يوقاپ كەتكەنلىكىدىن گۇمانلىنىپ، ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىشقانىدى. سەئىدخانمۇ بۇنى سۈرۈشتۇرمىدى.

قانائەتگە خوتۇن-بالىسى، سىڭلىسى ۋە ئابدۇلرەشىدخاننى ئېلىپ جەيھۇن دەرياسى بويىدىكى بىغىغا بېرىپ ئىككى كۈن تۇرۇپ كەلدى.

مىرزا ھەيدەر سەئىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن ئەنجان قەلئەسىدىكى ئوردا قەسىرىدە تۇردى.

— يېقىندا ئانام جەمەك ئاغىچا ياركەنتتە قازا قىپتۇ، — دېدى ئاغىسى ئۇنىڭغا ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن باشتىن كەچۈرگەنلىرىنى سۆزلەپ، — ئاكام مۇھەممەد ھۈسەين كوراگانىنى شايبانىخان قەتلى قىپتۇ. تەقدىر دېگەن شۇنداق رەھىمسىز بولىدىكەن ئىنىم. ئۇرۇق-ئەۋلادىمىزنىڭ مانا شۇنداق توزۇپ، تەرەپ-تەرەپتە سەرگەردان-خانىۋەيران بولۇپ كېتىشىگە قارا نىيەت ئاكام مىرزا ئابابەكرى سەۋەب بولماقتا. بۇنى بىلسەن. شۇنىڭ

ئۇچۇنمۇ ئۇنىڭ بېنىدا تۇرۇشنى خالمايۋ سۇلتان مەھمۇدخان بېنىغا — تاشكەنتكە بېرىۋالغانىدىم. ئاخىر ئۇنىمۇ شايبانىخان ھالاك قىلدى. قازا يەتمىگەنىكەن، ھايات قالدىم. شۇنىڭدىن بېرى مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ كىچىك ئوغلى سۇلتان يادىگار مىرزا بىلەن قېچىپ، مۆكۈپ يۈرۈپ گاھ شايبانىخان، گاھ مىرزا ئابابەكرى نەۋكەرلىرىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى كۆپ قېتىم تالاپەتكە ئۇچراتتۇق. لېكىن بىرەر ۋىلايەتنى ئېلىپ ماكانلىشالمىدۇق. زالىم شايبانىخان ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، جانىبەگ سۇلتان ئۇنىڭ تەختىگە چوغ تارتىپ ئەنجاندىن سەمەرقەنتكە كەتتى. بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم بىلەن ئەنجاننى ئىگىلىدۇق. بابۇر مىرزا بىلەن سەئىدخاننىڭ يولىغا قارىغان ئىدۇق. سىز بىلەن سەئىدخان كېلىپ كۆچمىز زورايدى ھەم چوڭ خانلارنىڭ ئەۋلادى بولغان يولباشچىغا ئېرىشتۇق. ئەمدى ۋاقتىنى قولدىن بەرمەي، لەشكەر تارتىپ قەشقەرگە بارساق غەلىبە قىلاتتۇق. سەئىدخان بۇنىڭغا ماقۇل بولارمۇ؟

مىرزا ھەيدەر بىر پەس ئويلىنىپ جاۋاب بەردى:

— سەئىدخان باتۇر، تەدبىرلىك شۇنداقلا ئۆز خاھىشى بىلەن ئىش قىلىدىغان قورقماس شاھزادە. ھەرقانداق ئىشتا تەۋەككۇل قىلىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويىدۇ. كۆكسى-قارنى كەڭ، ئەپۇچان. غەلىبە قىلسىمۇ، مەغلۇپ بولسىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالايدۇ. بالا چېغىدىن باشلاپ مىجەزى شۇنداق. ئىككى يىلدىن بېرى شارابنى كۆپ ئىچىدىغان بولۇپ قالدى. كۆردىڭىز تاغا، ئۆتكەندە ھەممىدىن كۆپ ئىچىپ شاراب پەيزىنى تازا سۈردى.

— شارابنى كۆپ ئىچىش ئىككى سەۋەبتىن بولىدۇ ئىنىم، بىرىنچى سەۋەب: باشقا كەلگەن دەرد-ئەلەم. سەئىدخاننىڭ بېشىغا كۆپ دەرد-ئەلەم كەلدى. بۇ دەرد-ئەلەمدىن قۇتۇلمىغىچە كۆپ ئىچىشنى تەرك ئەتمەيدۇ. ئىككىنچى سەۋەب: دۆلەت، بايلىق. دۆلىتى زىيادە، بايلىقى كۆپ بولغان كىشىلەر ئەيش-ئىشرەتكە بېرىلىدۇ. ئەيش-ئىشرەت شارابسىز بولمايدۇ. ئۇلار بايلىقى تۈگەپ، دۆلەت قۇشى بېشىدىن ئۇچقانغا قەدەر شاراب ئىچىشنى

توختاتمايدۇ. دەپ بېقىڭ ئىنىم، زادى سەئىدخان قەشقەرگە يۈرۈش قىلىشقا قوشۇلامدۇ-يوق؟

— مەن شاھزادىنىڭ مىرزا ئاباباكرىگە قارشى جەڭ قىلىش پىلانىنىڭ بارلىقىنى بىلمەن. ئەمما دەرھال لەشكەر تارتىپ بارىدىغان-بار-مايدىغانلىقىدىن تېخى خەۋىرىم يوق تاغا، ئۇنىڭ ئۆزى بىلەن مەسلىھەتلەشىپ باقساق بولىدۇ. ئۇ يەنە بىرنەچچە كۈن ئارام ئېلىۋالسۇن، — دېدى مىرزا ھەيدەر سەل توختىۋېلىپ، ئاندىن سۆزىنى داۋام قىلدى، — بابۇر مىرزا قوندۇزنى ئالغاندىن كېيىن خۇراسان، خارەزىم تەرەپلەرگە يۈرۈش قىلىدۇ. ئەگەر سەئىدخان ئۇ بىر نەۋرە ئاكىسىغا يارەملىشىنى كۆڭلىگە پۈككەن بولسا جانىبەگ سۇلتان بىلەن جەڭ قىلماي قالمايدۇ.

— ئۇنداق بولسا مەسلىھەتلىشىنى كېيىنگە سۈرەيلى. بىزنىڭ ئەنجانىنى ئېگىلەپ يانقىنىمىز، سەئىدخاننىڭ كەلگەنلىكى جانىبەگكە ئاڭلىنىپ بولدى. لەشكەر تارتىپ كېلىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. ئەھۋالغا قاراپ ئىش كۆرەيلى. بۈگۈن ئاخشام سەئىدخان شەرىپىگە مەن زىياپەت بەرمەكچىمەن. ئىنىم سىز ئۇنى ئۆزىڭىز ئېلىپ كېلىڭ. سۇلتان يادىگار مىرزىنىمۇ تەكلىپ قىلىمەن.

— بولىدۇ تاغا، سەئىدخاننى مەشقاۋۇل قاناتبەگ بىلەن باشلاپ كېلەي، — دېدى مىرزاھەيدەر. ئۇ تاغىسى بىلەن خوشلىشىپ مەرھۇمە ئېسەن دۆلەت بېگىم بېغىغا كەتتى.

3

سەئىدخان بۇ زىياپەتنىڭ ئەتىسى جانىبەگ سۇلتاننىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانلىقى توغرۇلۇق خەۋەرنى سەمەرقەنتكە بېرىپ قايتقان سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئايغاقچىلىرىنى ئارقىسىغا سېلىپ كەلگەن مىرزا ھەيدەردىن ئاڭلىدى. ئۇ دەرھال ئەنجان قەلئەسىدىكى ئوردىغا بېرىپ سۇلتان،

ئەمر، بەگلەرنى يىغىپ، ئوردا ساربيدا كېڭەش ئاچتى. سەئىد مۇھەممەد مىرزا باشلىق ھەممەيلەن جانىبەگ سۇلتانغا قارشى جەڭ قىلىشقا قوشۇلدى. ھەرقايسى سۇلتان، مىرزىلارغا قاراشلىق ئەسكەرلەرنىڭ سانىنى ئېلىۋىدى، 3000 دىن ئارتۇق چىقتى. كابۇلدىن ئېلىپ كەلگەن ئادەملىرىنى قوشقاندا 4000 دىن ئاشىدىغانلىقى مەلۇم بولدى. ئۇ 1000 دىن ئارتۇق ئەسكەرگە سۇلتان يادىگار مىرزىنى سەردار قىلىپ كاسان قەلئەسىنىڭ مۇداپىئەسىنى چىڭىتىشقا ئەۋەتتى. يەنە 1000 دەك ئەسكەرگە سەئىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن بەگچەك بەكرى مىرزىنى سەردار قىلىپ كاسان تاغلىرىغا مۆكۈپ تۇرۇپ دۈشمەنگە تۇيدۇرماي زەربە بېرىشكە بۇيرۇدى. ئۆزى مىرزا ھەيدەر، ئىشتاچى مىرزا، قاناتبەگلەر بىلەن 2000 ئەسكەرنى باشلاپ جانىبەگ سۇلتاننىڭ قارشى تەرىپىدىن چىقماقچى بولدى. ئۇلار بېرىم كېچىدە ئەنجاندىن ئاتلىنىپ يولغا چىقتى.

* * * *

سۇلتان يادىگار مىرزا بىر كۈن ئۈچقاندەك يول يۈرۈپ خۇپتەن نامىزىدىن يانغان مەھەلدە كاسان قەلئەسىگە يېتىپ كەلدى. جانىبەگ سۇلتان 15 مىڭ ئەسكىرى بىلەن بېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە يېتىپ كېلىپ قەلئەنى قورشۇالدى. ئەگەر بېرىم كۈن بالدۇر كەلگەن بولسا، كاسان قەلئەسى ئۇنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتەتتى ۋە ئوخسى قەلئەسمۇ خەۋپ ئاستىدا قالاتتى.

سەئىدخانلار نامازىغا ئەزان چىققاندا كېلىپ شارقىراپ ئېقىۋاتقان ئېقىن بويىغا چۈشتى. تاھارەت ئېلىپ نامازغا ئوقۇشتى. ئەۋەتكەن ئايغاقچىلار جانىبەگ سۇلتاننىڭ كاسان قەلئەسىنى قورشۇالغانلىقىنى بىلىپ، بۇ ئەھۋالنى سەئىدخانغا يەتكۈزۈشتى. سەل كېچىككەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتكەن شاھزادە قەلئەنى ئېلىش كويىدىلا بولغان دۈشمەنگە تۆت تەرەپتىن تۇيۇقسىز

هۇجۇم قىلىش قارارىغا كەلدى.

ئۇيغۇق قىزىرىپ، ئوخسى تەرەپكە ئوقچوپ ئېقىۋاتقان دەريانا شەپەق جۇلا تاشلىغان مەھەلدە سەئىدخان هۇجۇمغا ئۆتتى، تاغ قاپتاللىرىغا مۆكۈ-نۇۋالغان سەئىد مۇھەممەد مىرزىمۇ مەرگەنلىرىگە ئوق ئېتىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى.

ئۇشتۇمتوت هۇجۇمغا ئۇچرىغان جانىبەگ سۇلتانىنىڭ ئەسكەرلىرى قايسى تەرەپكە قاچسا، شۇ تەرەپتە ئوققا دۇچ كەلدى. دۈشمەن ئەسكەرلىرى-نىڭ قېچىشقا باشلىغانلىقىنى سېپىل ئۈستىدە تۇرۇپ كۆرگەن سۇلتان يادىگار مىرزا چەۋەندازلىرى بىلەن قەلئە دەرۋازىسىدىن چىقىپ قويىغا ئېتىلـ-غان بۆرىدەك جانىبەگ لەشكەرلىرىگە ئۆزىنى ئۇردى. ئۇ مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ كەنجى ئوغلى ئىدى. قەۋم-قېرىنداشلىرىنى خانۇەيران قىلىۋەتكەن شايىانىخان ئۆلگەندىن كېيىن جانىبەگ سۇلتاندىن قىساس ئېلىش ۋە سەمەرقەنت تەختىگە ئولتۇرۇش ئۈچۈن سەئىدخانغا قوشۇلغانـ-دى. سۇلتان يادىگار مىرزا ئەل بولغان دۈشمەنلەرنىمۇ چېپىپ تاشلىدى. سەئىدخان بابۇر مىرزا يادىكار قىلغان قوش بىسلىق شەھىرىنى ئوڭ-سول تەرىپىگە شىلتىپ، كۆرگەن دۈشمەننى ئامان قويمىدى. ئۇلار جانىبەگنىڭ ئەسكەرلىرىنى بىر كۈن ئات چېپىپ قوغلاپ، نۇرغۇن غەنىيمەت بىلەن كاسانغا ياندى. ياپىيشىل بوستان بىلەن ئۇرالغان كاسان قەلئەسى بۇ كۈنى قاينام-تاشقىنلىقتا چۆمدى. سەئىدخان بۇ يەردە ئەسكەرلىرىنى ئۈچ كۈن دەم ئالغۇزۇپ، تۆتىنچى كۈنى كېچىدە ئەنجانغا يېنىپ كەلدى.

سۇلتان يادىگار مىرزا كاسان قەلئەسىدە قالغانىدى. ئۇ جانىبەگ سۇلتانىنىڭ يەنە ئەسكەر باشلاپ كېلىشىنى ئېسىدىن چىقارماي، قەلئە مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەشكە كىرىشىپ كەتتى.

بۇ ۋاقىتتا جانىبەگ سۇلتانىنىڭ سەئىدخان بىلەن سوقۇشۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان مىرزا ئابابەكرى 10 مىڭ ئەسكىرى بىلەن كېلىپ ئوش بىلەن ئۆزگەننى بېسىۋالدى. جانىبەگ سۇلتانمۇ ئىككىنچى قېتىم 30 مىڭ ئەسكەر

بىلەن كاسان قەلئەسىنى قورشۇالدى. ئەھۋال جىددىي ۋە خەۋپلىك بولۇپ قالغانىدى.

سەئىدخان كاسان قەلئەسىدىكى سۇلتان يادىگار مىرزىغا يارىدەم بېرىش ئۈچۈن سەئىد مۇھەممەد مىرزىنى 1000 ئەسكەر بىلەن ماڭدۇرۇپ، ئۆزى جىددىي جەڭ تەييارلىقىغا كىرىشتى. ئەنجان شەھىرى ۋە ئەتراپىتىكى يېزىلاردىن ئىختىيارىي، مەجبۇرىي ھالدا 2000 دىن ئارتۇق پىدائىي ئەسكەر ئالدى. مەشقاۋۇل قاناتبەگ ئۇلارغا يا ئېتىش، قىلىچ چېپىش، نەيزە سانجىش، ئومۇت ئۇرۇش، ئاتلىق، پىيادە جەڭ قىلىشنى مەشىق قىلدۇردى.

— قېرىنداشلىرىم، يۇرتداشلىرىم، — دېدى سەئىدخان جۇمە نامىزىدىن كېيىن ئوردا ئالدىدىكى مەيدانغا سەپراست بولغان كونا-يېڭى ئەسكەرلەرگە قاراپ، — دۈشمەنلەر بىزنى جەڭ قىلىشقا مەجبۇرلىماقتا. بىز جەڭدىن باش تارتساق ئۇلار بېسىپ كىلىدۇ. جان پىدا قىلىپ ئۇلارغا توسۇپ زەربە بەرمىسەك، ئۇلار بىزگە زەربە بېرىدۇ. بىزنى ئۆلتۈرىدۇ. ئىلىمىزنى ۋەيران، خەلقىمىزنى سەرسان قىلىدۇ. بىز دۈشمەننى چېكىنىدۇرۇشىمىز، ئەنجان دىيارىغا ئۇلارنى ئاياغ باستۇرماسلىقىمىز كېرەك. كىمكى ئارقىغا قاراپ قاچىدىكەن، ئۇنىڭ ئۆلگىنى شۇ. بىز بۇ جەڭدە خۇدا بۇيرۇسا غەلىبە قىلىمىز. ئىلىنغان ئولجىنىڭ ھەممىسى ئەسكەر، سەردارلارغا ئوخشاش تەقسىم قىلىپ بېرىلىدۇ. ھەققانىيەت ئۈچۈن، ئادالەت ئۈچۈن، يۇرتىمىزنىڭ تىنچ-ئامانلىقى ئۈچۈن جان پىدا قىلايلى!

— جان پىدا قىلىمىز! — ئەڭ ئاۋۋال بارلىق ئاۋازى بىلەن توۋلىدى مەشقاۋۇل قاناتبەگ. ئۇ سەپراست بولغان قوشۇن ئالدىدا قىلىچ يالتىڭلاپ تۇراتتى.

— جان پىدا قىلىمىز! — چۇقان سېلىشتى رەت-رەت تىزىلغان كونا-يېڭى ئەسكەرلەر. بۇ سادا ئەنجان شەھىرىنى تەۋرىتىۋەتتى.

سەئىدخان كۈن پېتىشتىن بۇرۇن 4000 دىن ئارتۇق ئەسكەرنى باشلاپ شەھەر دەرۋازىسىدىن چىقتى.

4

جانىبەگ سۇلتاننىڭ 30 مىڭ ئەسكىرى قورشۇالغان كاسان قەلئەسىدىكى سۇلتان يادىگار مىرزا سېپىل ئۈستىدە دۇشمەن ئەسكىرىگە كۆز سېلىپ تۇراتتى. ئۇ سېپىلنىڭ ئۈچ دەرۋازىسىغا 200 دىن 600 نەپەر خىل ئەسكەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، قەلئەنىڭ ھەممە كىرىش ئېغىزلىرىنى يوچۇق قالدۇرماي ئېتىۋەتكەنىدى. سېپىل ئۈستىدە ھەر ئون قەدەم يەرگە ساداق، قىلىچ بىلەن قوراللانغان ئىككى ئەسكەر قويۇپ، 300 نەۋكەرنى ئايلىنىپ چارلاپ تۇرۇشقا بەلگىلىگەنىدى. ئەمما بىر ھەپتە ئۆتمەيلا، جانىبەگنىڭ ئەسكەرلىرى شەھەرنى سۇ بىلەن تەمىنلەيدىغان ئېغىز-سۇئۆگۈچلەرنىڭ ھەممىسىنى توسۇۋەتتى. ئەسكەر ۋە ئاھالىلەر سۇسىز قالدى. قەلئەنى ئۇزۇن ۋاقىت مۇداپىئە قىلىپ تۇرالمايدىغانلىقىنى بىلىپ يەتكەن يادىگار مىرزا، بىر كېچىسى ئايغا قاراڭغۇسىدا بارلىق ئەسكىرى، خوتۇن-بالىلىرىنى ئېلىپ ئەنجان تەرەپتىكى دەرۋازىنى ئېچىپ چىقتى. ئۇلارنىڭ چىققىنىنى دۇشمەن تۇيۇپ قالدى. نەيزە كۆتۈرۈپ يۈگۈرۈپ كەلگەن بىر ياساۋۇلنى يادىگار مىرزا قىلىچ ئۇرۇپ ئىككى پارە قىلىۋەتتى. جەڭ باشلاندى. جانىبەگ سۇلتاننىڭ ئوتقاش كۆتۈرگەن ئەسكەرلىرى ئۇلارنى ئارىغا ئېلىۋالدى. يادىگار مىرزا ئېتىنى ھەر تەرەپكە چاپتۇرۇپ شۇنداق جەڭ قىلدىكى، بۇ قاراڭغۇ كېچىدە ئەسكەرلەر بىر-بىرىنى ئىلغا قىلالماي قالدى. نەتىجىدە جانىبەگ سۇلتانلىقىنىڭ نۇرغۇن ئەسكىرى بىر-بىرىنى قىرغىن قىلىشقا باشلىدى.

سۇلتان يادىگار مىرزىنىڭ نەچچە يىلدىن بېرى ئۆزىدىن ئايرىلماي كەلگەن خوتۇنى ھەببە سۇلتان بېگىم ئېغىر ئايالغا ئىدى. ئۇ قىلىچ چېپىش، ئوقيا ئېتىشنى ئۆگىنىۋالغانىدى. ئۇمۇ بۇ كېچىدە ئېرىنىڭ كەينىدىن ئىز بېسىپ يۈرۈپ جەڭ قىلدى. قىلىچ ئۇرۇپ ئۈچ دۇشمەننى دومىلىتىۋەتتى. كېتىۋېتىپ جانىبەگنىڭ يا كىرىچىنى تارتىپ سۇلتان يادىگار مىرزىنى قارىغا

ئالغان بىر سەردارنىى كۆرۈپ قالدى. ئېتىنىى دېۋىتىپ كەلگىنىچە ئۇنىڭ بېشىغا قىلىچ ئۇردى. ئوتقاش كۆتۈرۈپ تۇرغان يەنە بىر دۇشمەن ھەببە سۇلتان بېگىمنىڭ بېقىنىغا نەيزە سانجىۋەتتى. ئۇ قېڭغىيىپ ئېتىنىڭ بوينىغا گىرە سېلىۋالدى. ھەببە سۇلتان بېگىمنىڭ ئېغىر يارىلانغانلىقىنى سەزگەن ئەقىللىق ئات قۇيۇندەك چېپىپ، سۇلتان يادىگار مىرزا يېنىدىن تېز ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ خاۋاتىرلەنگەن ھالدا ھەببە سۇلتان بېگىم نېمە بولغاندۇ؟ دەپ ئويلاپ، كەينىدىن ئات چاپتۇردى. بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن ھەببە سۇلتان بېگىمنىڭ تېز چېپىپ بۇلاق يېنىغا كەلگەن ئېتى توختاپ، ئاستا تىزلىنىپ، ئاندىن پۇتلىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ ياتتى. ئارقىدىنلا يېتىپ كەلگەن سۇلتان يادىگار مىرزا قارا تەرگە چۆمۈلۈپ خارتىلداپ قالغان ئېتىنى تو ختاتتى-دە، سەكرەپ چۈشۈپ مەجنۇن تاللىق بۇلاق بېشىغا كەلدى.

ئۇ قۇلقىنى باستۇرۇپ ياتقان ئات ئۈستىدە ئىگراپ جان تالىشۋاتقان خوتۇنىنى قۇچقىغا ئالدى.

— ئاھ دەرىخ، نېمە بولدىڭىز ئەزىزىم؟ ئەرىنىڭ بۇرچى خوتۇنىنى جاپادا قويماسلىق بولسىمۇ، مەن بۇ بۇرچۇمنى ئادا قىلالمىدىم. مېنى كەچۈرۈڭ، سىزگە يۈز كېلەلمەيمەن.

ھەببە سۇلتان بېگىم كۆزلىرىنى تەستە ئېچىپ تەلمۈرۈپ قارىدى.

— سۇلتان، سىلى كەلدىلىمۇ؟ دىدارلىرىنى كۆرەلمەي قالامدىمەنكىن دەپ قايغۇرغانىدىم. كېلىپ مېنى خۇش قىلدىلا. مەن سىلىگە ئوغۇل تۇغۇپ بەرسەم بولاتتى. ئوغۇل... ئوغۇل...

ئۇنىڭ ئۈنى پەسلەپ كەتتى.

— ئەلۋىدا ۋاپادارىم، ئەلۋىدا. خاتۇنلىرىم ئېچىدە سىزلا مېنى تاشلاپ كەتمەي، ماڭا ھەمراھ بولۇپ كەلگەنىدىڭىز. ئەمدى يالغۇز قالىدىغان بولدۇم. قانداق قىلارمەن ئەزىزىم؟...

ئۇنىڭ ياشلىرى تىنىقتىن قالغان ھەببە سۇلتان بېگىمنىڭ يۈزىگە يامغۇردەك قۇيۇلدى.

— سەبرى قىلىڭ سۇلتان يادنگار مىرزا، — ئۇنىڭ ئۈستىگە غۇۋا مەشئەل يورۇقى چۈشتى. بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپ ئۆزىنى چۆرىدەپ تۇرغان نەۋكەر، ياساۋۇللارنى كۆردى. ئېگىشىپ تەسەللىي بەرگەن سەئىد مۇھەممەد مىرزىنى تونىدى.

— بىز ئۇلگۇرۈپ كېلەلمەپتۇق سۇلتان، يۇ يەردە تۇرۇۋەرسەك، دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ كېتىمىز. ئەنجانغا قايتايلى، — دېدى سەئىد مۇھەممەد مىرزا ئۇنى يۆلەپ. سۇلتان يادنگار مىرزا رەھمەتلىك خوتۇنىنى قۇچاقلاپ كۆتۈرۈپ نەۋكەرلىرىنىڭ ياردىمىدە ئاتقا مىندى...

يىگىرمە بىرىنچى باب

سايراندىكى داپ ئاۋازى

1

تاڭ سەھەر ئاتلىنىپ چىققان سەئىدخان چاشكا ۋاقتىدا دومبۇق دېگەن جايغا يېتىپ باردى. قىيياش دۆڭ شەكلىدىكى بۇ يەر گۈل-گىياھقا پۈركەنگەن بولۇپ، ناھايىتى خلۇەت ئىدى. بۇ يەردە بارىگاھ قۇرۇپ تاماق يەۋاتقان مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەسكەرلىرى سەئىدخانىنىڭ بۇنداق تېز كېلىشىدىن زادىلا خەۋىرى يوق ئىدى. ئەڭ ئالدىدا تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن سەئىدخان بەگلىرىنىڭ خىيالىنى قىلىپ ئولتۇرغان ئەلەمدارنى[1] چېپىپ تاشلىدى. تۇغ ئۆرۈلۈپ مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەسكەرلىرى پاتپاراق بولۇپ كېتىشتى. ئوڭ تەرەپتىن مىرزا ھەيدەر، سول تەرەپتىن قاناتبەگ سەئىدخانغا ماسلىشىپ دۈشمەن لەشكىرى ئىچىگە بۆسۈپ كىردى. جەڭ شىددەتلىك تۈس ئالدى. قان چاچراپ، دەرەخ غوللىرى، ئوت-چۆپلەر قىزىل بويالدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ بەقەمدەك قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرى پىيالىدەك

---

① ئەلەمدار — بايراق كۆتۈرگۈچى.

يوغناپ كەتتى، ئۇ بارگاهتا ئولتۇرالماي قالدى. ئوڭ قولغا قلىچ، سول قولغا ئوموت ئېلىپ بارگاه ئالدىغا چىقتى. ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن سەئىدخان ئەسكەرلىرىنىڭ بىرىنىمۇ بارگاه تەرەپكە ئۆتكۈزمىدى. ھەر يانغا ئات يۈگۈرتۈپ نۇرغۇن ئەسكەرنى قىرىۋەتتى. جەڭ قىلىۋاتقاندا سەئىدخان ئات پادىسى ئىچىدە تۆگىدەك كۆزگە تاشلىنىپ قالىچ ئۇرۇۋاتقان مىرزا ئابابەكرىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ قىلىچىنى تېقىمغا باستۇرۇپ قويۇپ، يانى قولغا ئالدى، كىرىچىنى تارتا كېرىپ قارىغا ئالدى-دە، ئاتتى، ئوق مىرزا ئابابەكرىنىڭ سۆڭگىچىگە تەگدى. قاتتىق ئاغرىق ئۇنى مۈكچەيتىۋەتتى. ئاتنىڭ بوينىغا چىڭ يېپىشىپ، بارگاهنى ئايلىنىپ جاڭگال تەرەپكە قاچتى. شۇ چاغدا يېتىپ كەلگەن سەئىد مۇھەممەت مىرزا، خوتۇنىنى ئەنجاندا دەپنە قىلىپلا يانغان سۇلتان يادىگار مىرزا بارلىق ئەسكەرلىرى بىلەن ئاتلىنىپ قېچىشقا باشلىغان دۈشمەن لەشكىرىنى قوغلاشقا كىرىشتى... مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئوش، ئۆزگەندىكى ئەسكەرلىرى تەسلىم بولدى. ئەسىرگە چۈشكەنلەر ئۇچ مىڭدىن ئاشتى. ئولجا ئېلىنغان قورال-ياراغ، مال-مۈلۈك، ئات-قوي، كىيىم-كېچەك، ئاشلىق لەشكەرلەرگە ئوخشاش تەقسىم قىلىپ بېرىلدى.

— مىرزا ئابابەكرىنىڭ ياساۋۇل-نەۋكەرلىرىنىڭ ھەممىسى قەشقەر، ياركەنتلىك ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىزدۇر. ئۇلارنى ئۆلتۈرۈش — بىر تۇغقان-لىرىمىزنى ئۆلتۈرگەنلىك بولىدۇ. ئۆلتۈرمەي هايات قالدۇرۇش — قېرىنداشلىقىمىزنىڭ ئىپادىسى، زەپەر قازىنىشىمىزنىڭ كاپالىتى، — دەپ بارلىق چۈشۈردى سەئىدخان. ئەسىرلەر ئۇنىڭغا غەلبە تىلەپ دۇئا قىلدى.

2

سەئىدخان ئەنجانغا قايتىپ كەلگەندە يازنىڭ پىژغىرىم تومۇز كۈنلىرى باشلانغانىدى. ياز چىققىچە ئەسكەرلەرنى ھەم دەم ئالدۇرۇپ، ھەم تەرتىپكە

سىلىپ مەشىق قىلدۇردى. مەشقاۋۇل قاناتبەگ بامداتتىن تارتىپ شامغىچە ئەسكەرلەر بىلەن بىرگە بولاتتى. شامدىن يېنىپ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان گۈلسۇرۇخ بانۇنىڭ ھۇجرىسىغا كىرەتتى. بەش ياشلارغا كىرىپ قالغان ئوغلى قەيسەرنى ئانىسى بىلەن تەڭلا باغرىغا باساتتى.

ئانار قىزارغان مەھەلدە، ئۆزىنى ماۋارائۇننەھرنىڭ پادىشاھى دەپ ئاتىۋالغان سۆيۈنچىلىك خان لەشكەر تارتىپ سەئىدخانغا قارشى ئاتلاندى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان سەئىدخان مەشىق قىلدۇرۇشنى توختىتىپ، توسۇپ زەربە بېرىش ئۈچۈن بارلىق ئەسكىرى بىلەن يولغا چىقتى. بەشكەنت دېگەن جايدا سۆيۈنچىلىك خانىنىڭ يىگىرمە مىڭدىن ئارتۇق قوشۇنى بىلەن ئۇچراشتى. جەڭ قاتتىق بولدى. سۆيۈنچىلىك خان بىر قىسىم ئەسكەرلىرىنى قاچقان قىلىپ كۆرسىتىپ، سەئىدخان قوشۇنلىرىنى ئارىغا ئېلىۋالدى. سۇلتان يادىگار مىرزىنى تۇتۇۋېلىپ پارا-پارە قىلىۋەتتى. بەگچەك بەكرى مىرزا يا ئوقى تېگىپ قازا قىلدى. قاناتبەگ قارىغا نەيزە تىقىلغان ئۇچقۇر ئېتىدىن ئايرىلدى. سەئىدخان، مىرزا ھەيدەرلەر بىرىنچى بولۇپ قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ يول ئاچتى. ئېغىر چىقىمغا ئۇچرىغان سۆيۈنچىلىك خان ئۇلارنى قوغلىماي ئارقىغا ياندى.

بۇ ئۇرۇشتا سەئىدخانىنىڭ مىڭدىن ئارتۇق ئەسكىرى قازا تاپقاندى. ئۇ ئەنجانغا كېلىپ قازا تاپقانلارغا ئاتاپ نەزىر بەردى. يارلىق چۈشۈرۈپ، ئەنجان قەلئەسىگە سەئىد مۇھەممەت مىرزىنى، ئوخسى قەلئەسىگە مىرغولى بارلاسنى، مەرغىلانغا مىرايىم ئېلىنى ھاكىم قىلىپ تەينىلەپ، ئۆزى بىر قىسىم ئەسكەرلىرى بىلەن ئەنجاننىڭ شىمالىدىكى تاغلىق جاي كاسانغا بېرىپ قىشنى ئۆتكۈزدى. سۆيۈنچىلىك خاندىن يېڭىلىش سەۋەبلىرى ھەققىدە مىرزا ھەيدەر بىلەن مۇھاكىمە قىلىپ، دۇشمەن كۈچىنى سەل چاغلىغانلىقىغا تەن بەردى.

ئىككى ياشقا كىرىپ قالغان شاھزادە ئابدۇلرەشىد "دادا" دەپ سەئىد-خانغا ئەگىشىپ يۈرەتتى. ئون بەشكە كىرگەن ئەفرۇزە سۇلتان بېگىم ئۇنى

تۇتۇۋېلىپ تاغ باغرىدىكى قاپتاللاردا ئوينىتاتتى. رەسىدە بولغان بۇ قىز چىمەنلىكتىكى قىزىلگۈلدەك تولىمۇ ئۇز ئىدى. ئۇ ئۆتكەن يىلدىن بېرى مىرزا ھەيدەردىن پارس تىلى ئۆگىنىۋاتاتتى. بۇ ئاچىسى نېمە دېسە شۇنى دەپ ئۆگىنىپ قالغان ئابدۇلرەشىد تىلىنىڭ ئەمدى چىقىشىغا قارىماي، بەزى پارسچە سۆز-ئىبارىلەرنى خېلى تولۇق ئېيتىپ بېرەلەيتتى. سەئىدخان ئاكلاپ كۈلۈپ كېتەتتى.

مىرزا ھەيدەر خوتۇنى گۈلنىگار سۇلتان بېگىمنى ئوغلى پەرھاد مىرزا بىلەن ئەنجاندا قويۇپ كەلگەنىدى. سەئىدخان بۇنىڭدىن بىر يوشۇرۇن ئازرۇنى سەزگەندەك بولۇپ، سىگلىسىنىڭ ئۇنىڭدىن پارسچە تىل ئۆگىنىشىنى توسۇماقچى بولدىيۇ، يەنە ئۆز مەيلىگە قويۇپ بەردى. "بىلىملىك ياخشى ئۇستاز، گۈمان بىلەن ئۇنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتىپ قويماي" دەپ ئويلىدى ئۇ.

كاسانىڭ باھارى سەئىدخانغا ھۇزۇر بېغىشلىدى، تۆت ئەتراپ گۈل-چېچەكلەر بىلەن تولۇپ، باغنى ئېرەمدەك گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ ھەر كۈنى مىرزا ھەيدەر بىلەن شىكارغا چىقىپ كىيىك، قىرغاۋۇللارنى ئوۋلاپ كېلەتتى. ياۋا ئۆرۈكلەر غورا بولغان مەزگىل ئىدى. قازاق ئېلىنىڭ خانى قاسىمقانىنىڭ خارەزىم ھۆكۈمدارى سۆيۈنچىلىك خانغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنى تاشكەنتكە قامىۋالغانلىقى توغرىسىدا سەئىد مۇھەممەد مىرزىدىن خەۋەر كەلدى. بۇ چاغدا بابۇر مىرزا سەمەرقەنتنى ئىگەللەپ تەختتە ئولتۇرغىنىغا يېرىم يىلدىن ئاشقانىدى، بىراق سۇلتان ئوبەيدۇللاخان ئۇنىڭغا قارشى لەشكەر تارتىپ كېلىپ، كولەملىك دېگەن جايدا ئۇنى مەغلۇپ قىلدى، يېڭىلگەن بابۇر مىرزا ھىسارغا چېكىنىدى ... بۇ خەۋەرنىمۇ ئاكلىغان سەئىدخان بابۇر مىرزىغا يارەم قىلىش نىيىتى بىلەن ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ ئەنجانغا كەلدى. سەئىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن قاناتبەگ ئالدىغا چىقىپ ئۇنى ئوردىغا ئېلىپ كىردى.

— بىز سۆيۈنچىلىك خانىنى يەكسەك، ئوبەيدۇللاخانىنى يېڭەلەيمىز

ۋە بابۇر مرزىنى سەمەرقەنت تەختىگە چىقىرالايمىز. شۇڭا دەرھال ئاتلىنىپ تاشكەنتكە بېرىشىمىز كېرەك، — دېدى سەئىدخان.

— سۆيۈنچىلىك خانىنى بېگىش ئۈچۈن قاسىمقان بىلەن ئىتتىپاق بولىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ،— سەئىد مۇھەممەد مرزىنىڭ بۇ پىكرىنى مرزا ھەيدەر قوللىدى:

— شاھزادە، ھىجرىيە 918-يىلى[1] بۇرۇندۇق خان ۋاپات بولغاندىن كېيىن قازاقلار خانى قاسىمقان دەشتى قىپچاقنى ئىگىلەپ، ئىسسىق كۆلنى ئۆز ئىچىگە ئالغان زور زېمىندا خانلىق تىكلىدى، سۆيۈنچىلىك خان نەچچە قېتىم لەشكەر تارتىپ بېرىپ ئۇنىڭ مويىنىمۇ تەۋرىتەلمىدى. بۇ نۆۋەت قاسىمقان ئۇنى قوغلاپ كېلىپ تاشكەنتكە قامىۋاپتۇ، لېكىن سۆيۈنچىلىك خان قاسىمقانىنى ھالسىرىتىپ ئۇنى مەغلۇپ قىلىشىمۇ مۇمكىن، بىز بابۇر مرزىغا ياردەم بەرمەكچى بولساق، قاسىمقان بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشىمىز زۆرۈر.

— ئەلبەتتە، — دېدى سەئىدخان، — مۇشۇ نىيەت بىلەن يولغا چىقايلى.

ئۇلار ئاق لىگەنگە لىق تولدۇرۇپ ئېلىپ كېلىنگەن ئۇجمىكە تەگلا قول ئۇزىتىشتى.

3

باش يازنىڭ ئاپتېپى تاشكەنتنىڭ توپىلىق يولىنى ئىللىتىپ، باغلارغا تارالغانىدى. دالىلاردا قىزىرىپ پىشقان بۆلجۇرگەننى تېرىپ يۈرگەن دېھقان، قىزلىرىنىڭ ناخشا-كۈلكىلىرى ئاڭلىناتتى. كۈن غەربكە قايرىلغانىدى، شەرق تەرەپتىن توپا توزۇتۇپ كېلىۋاتقان سەئىدخان ئەسكەرلىرى كۆندەرلەك

① ھىجرىيە 918-يىلى — مىلادى 1512-يىلغا توغرا كېلىدۇ.

ناملىق قىشلاقتا يېتىپ كەلدى.

— بىز مۇشۇ يەردە كۆتۈپ تۇرايلى. قاناتبەگ قاسىمقانلارنىڭ خەۋىرىنى ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن ئەھۋالغا قاراپ ئىش كۆرەرمىز. دېھقانلارنىڭ نەرسە-كېرەكلىرىگە تېگىلمەسۇن، — دېدى سەئىدخان ئاتتىن چۈشۈپ.

شۇ ئەتراپتىكى ئوچۇقچىلىققا چېدىرلار تىكىلدى. بۇ يەردە بىر كېچە تۇرۇشتى، ئەتىسى چاشكا ۋاقتىدا چارلاپ ئەھۋال ئۇقۇش ئۈچۈن بىر كۈن بۇرۇن يولغا چىقىپ كەتكەن قاناتبەگ ئادەملىرى بىلەن قايتىپ كەلدى.

— شاھزادە، — دېدى ئۇ سۆز باشلاپ، — بىز تاشكەنتكە تۇنۇگۈن چۈشتە يېتىپ بارغانىدۇق. قاسىمقان لەشكەرلىرىنى ئېلىپ قايتىشقا باشلىغانىكەن. توققۇز قېتىم يۈكۈنۈپ تەزىم قىلىپ ئالىيلىرىنىڭ يارىدەمگە كېلىۋاتقانلىرىدىن خانىنى ۋاقىپلاندۇردۇم. "مەن سۆيۈنچىلىك خانىنى قوغلاپ، ئېلىمدىن يىراقلاپ كېتىپتىمەن. تۆت ئەتراپىم سۇلتانلارنىڭ زېمىنى ئىكەن. ئەگەر ۋاقتىدا قايتمىسام سۆيۈنچىلىك خانىنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتكۈدەكمەن. شۇڭا ئېلىمگە قايتىشنى قارار قىلدىم. موغۇلستان خانىنىڭ ئوغلىغا رەھمەت. ئەگەر ئۇ مېنى خۇش قىلمەن دېسە، ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي جۆدەگە[1] بارسۇن، رازى بولغىدەك ئوبدان كۈتۈۋالمەن" دېدى. مەن خانىنىڭ تەكلىپىنى ئۆزلىرىگە يەتكۈزىدىغانلىقىمنى ئېيتىپ خوشلاشتىم. كېچىلەپ يۈرۈپ بۇ يەرگە يېتىپ كەلدىم.

سەئىدخان ئالدىراپ يولغا چىققانلىقىدىن ئەپسۇسلاندى، ئۇ گەپ تەگمەي لەشكەرلىرىنى ئوخسىغا ئېلىپ كەلدى. قاناتبەگ گۈلسۇرۇخ بانۇ بىلەن ئوخسىنىڭ ئىلگىرىكى ھاكىمى بولمىش مەرھۇم قېرى ئاتىسى بايزىدنىڭ قەبرىسىگە چىقىپ دۇئا قىلدى. گۈلسۇرۇخ بانۇ ئۆزىنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىپ جاللاتقا تاپشۇرغان ئاتىسىنى ياد ئېتىپ قاتتىق يىغلىدى.

سەئىدخان قازاق ئېلىنىڭ خانى قاسىمقان بىلەن ئىنتىپاق تۈزۈش

---

① جۆدە — دەشتى قىپچاق ئېلىنىڭ پايتەختى.

توغرىسىدا مىرزا ھەيدەر، سەئىد مۇھەممەد مىرزىلار بىلەن كېڭىشىپ بىر پىكىرگە كەلگەندىن كېيىن، ئوخسىدىن دەشتى قىپچاقنىڭ پايتەختى جۆدەگە قاراپ يولغا چىقتى.

70 ياشلىق قاسىمقان دەشتى قىپچاقنىڭ بىردىنبىر خانى بولۇپ، 300 مىڭغا يېقىن ئەسكىرى، ساناقسىز مال-دۇنياسى بار ئىدى، ئۇنىڭ خوتۇن-توقاللىرى كۆپ بولۇپ، ئەڭ چىرايلىق، ئۆزى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغىنى سۇلتان نىگار خېنىم ئىدى. ياشىنىپ قالغان خان بۇ خوتۇنى بېشىدا بولسا ئۆزىنى ياشىرىپ قالغاندەك بەقۇۋۋەت سېزەتتى.

سۇلتان نىگار خېنىم مەرھۇم يۇنۇسخاننىڭ شاھ بېگىمدىن بولغان كەنجى قىزى بولۇپ سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ سىڭلىسى ئىدى. ئۇ ئەبۇسەئىد مىرزىنىڭ ئۇچىنچى ئوغلى سۇلتان ماھمۇد مىرزىغا ياتلىق قىلىنىپ سۇلتان ۋەيىس ئاتلىق بىر ئوغۇل كۆرگەنىدى. ئېرى ئۆلگەندىن كېيىن تاشكەنتتىكى ئاكىسى سۇلتان ماھمۇدخان يېنىغا كەتتى. بىرنەچچە يىلدىن كېيىن چىڭگىزخاننىڭ چوڭ ئوغلى جوجى نەسلىدىن بولغان ئەدىك سۇلتانغا ياتلىق بولدى. ئۇنىڭدىن ئىككى قىز تۇغدى. ئەدىك سۇلتان ۋاپاتىدىن كېيىن قاسىمقانغا تەگكەنىدى. سەئىدخاننىڭ ھاممىسى بولغان بۇ مەلىكىنىڭ بېشىدىن ئاجايىپ سەرگۈزەشتىلەر ئۆتكەنىدى.

قاسىمقان سەئىدخاننىڭ كېلىۋاتقىنىدىن خەۋەر تېپىپ، ئالدىغا قانىشقان، غىشقان، ماغاشقان، جان ھەيدەر سۇلتان، قارشى سۇلتان قاتارلىق ئوغۇللىرى بىلەن قىرىق سۇلتانىنى چىقاردى. ئاق ئۆي ئالدىدا ئاق تاينى سويۇپ قىزغىن كۈتۈۋالدى. سەئىدخانمۇ ئەنجاننىڭ خان ئەتلەسلىرىنى، ئىران، خوتەننىڭ نەپىس گىلەملىرىنى قاسىمقان ۋە ھاممىسى سۇلتان نىگار خېنىمغا سوۋغات قىلدى.

ئۇلار دەشتى قىپچاقنىڭ بۇ پايتەختىدە يار چىققىچە تۇردى.

ياپىيشىل يايلاقتا نەچچە يۈز بايتال باغلانغانىدى. ياش كېلىنچەكلەر بۇ بايتاللارنى سېغىپ، سۈتىنى ساپال ئىدىشلارغا قۇيۇپ پىشىراتتى. تولۇم-

لارغا قاچىلاپ مېھمانلار ئالدىغا كەلتۈرەتتى. قارا كۆز كېلىنچەكلەر قېمىزنى غېدىرغا قۇيۇپ تۇتاتتى. سەئىدخانغا قېمىز بەك ياقتى، مەڭزى چىلاندەك قىزىرىپ سەمرىپ قالدى. كۈندۈزى ئوغلاق تارتىپ، ئات چېپىشىپ، قىزقۇ-ۋار[1] ئوينىسا، كېچىلىرى دومبىرا، قوۋۇز تەڭكەش قىلىنغان ئەنىنى ئاڭلاپ، بوزا، قېمىز ئىچىپ ھۇزۇر قىلاتتى.

ئاق ئۆيدە ئۆتكۈزۈلگەن ئۇچ قېتىملىق سۆھبەتتىن كېيىن، سەئىدخان قاسىمقان بىلەن بىرلىكتە دۇشمەنگە قارشى تۇرۇش، ئۆزئارا يارەملىشىش، بىر-بىرىگە ئاسىيلىق قىلماسلىق توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلىشتى.

سەئىدخان ئۇزايدىغان كۈنى سۇلتان نىگار خېنىم گۈلسىما سۇلتان بېگىمگە بىر جۈپ ئالتۇن بىلەيزۈك، ئابدۇلرەشىدخانغا كۈمۈش ساپلىق خەنجەر سوۋغا قىلدى. ئۇنىڭ يېنىدا ئىككى ياشلىق قىزى چۈچۈك سۇلتان بېگىم بارئىدى. سەئىدخان بۇ قىزنىڭ توغاچتەك مەڭزىگە سۆيۈپ قويدى.

قاسىمقان يەتتە چاقىرىم يەرگىچە بېرىپ ئۇزىتىپ قويدى. يۇز تۆگە، بەش يۈز ئات، ئۈچ مىڭ قوي يوللۇق تۇتتى.

4

ئەنجان دىيارى شېرىن قوغۇنىنىڭ خۇش ھىدىغا چۆمۈلگەن كۈنلەر ئىدى. دەشتى قىپچاقتىن قايتىپ كەلگىنىگە بىر يىل بولغان بولسىمۇ، سەئىدخان ئۇ يەردە ئۆتكۈزگەن خۇشال، غەمسىز كۈنلەرنى ئۇنتۇپ كېتەلمىگەنىدى. دائىم كۆز ئالدىغا ھاممىسى ۋە ئۇنىڭ قىزى چۈچۈك سۇلتان بېگىم كېلىۋالاتتى...

بۇگۈن سەئىدخان قەسرىگە مىرزا ھەيدەرنى چاقىرتتى.

"شاھزادە يەنە قەيەرگە قوشۇن تارتىپ بارىدىغاندۇ؟ مەن بىلەن

---

① قىزقۇۋار — قازاقلارنىڭ قىز-يىگىت ئاتلىق قوغلىشىپ ئويناىدىغان ئويۇنى.

مەسلىھەتلەشكۇدەك بۇنىڭدىن بۆلەك يەنە قانداق ئىشى بار ئىكىنە؟" دەپ ئويلىغان مىرزا ھەيدەر قەسىر مېھمانخانىسىغا كىرىپ نازۇ-نېمەتلەر بىلەن توشقان داستىخان ئۈستىدە بىر كوزا شارابنىمۇ كۆردى: "يېقىن ئادەملىرى بىلەن ئىچىشۇازلىق قىلىپ كۆڭلىنى بىر كۆتۈرمەكچى بولسا كېرەك."

مىرزا ھەيدەر ئانچە خۇش بولمىغان ھالدا ساتار چېلىۋاتقان شاھزادىگە سالام بەردى. سەئىدخان ساتارنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، ئىززەت-ئىكرام بىلەن ئۇنى تۆردە ئولتۇرغۇزدى.

— مېھمانلار تېخى كەلمەپتىغۇ شاھزادە؟ — سورىدى مىرزا ھەيدەر كاتتا سىلىنغان داستىخانغا قاراپ.

— مېھمان كېلىپ بولدى ئاغا، — سەئىدخان كۈلدى.

— نېمە؟ قېنى ئۇ كېلىپ بولغان مېھمانلار؟

— مانا، ئولتۇرۇپسىزغۇ، بۇگۈن سىزدىن بۆلەك ئېزىز مېھمىنىم يوق.

— ئۇنداق دېمەك شاھزادە، سىزگە جان پىدا قىلىدىغان نى-نى ئەزىمەتلەر بار.

— شۇنداق، — دېدى سەئىدخان كۈمۈش جامغا شاراب قۇيۇپ، — ھېچكىم ماڭا سىزدەك ھەم تۇغقان ھەم تەربىيىلىگۈچى، ھەم ئۇستاز، ھەم دوست بولغان ئەمەس مىرزا ھەيدەر ئاغا، — ئۇ شارابنى سۇندى.

مىرزا ھەيدەر ئەزىلدىن كۆپ ئىچمەيتتى. سورۇنلاردا سەئىدخاننىڭ كۆڭلىنى ئايايلا ئانچە-مۇنچە ئىچىپ قوياتتى.

— ئوھو شاھزادە! بۇگۈن پەيلىڭىز باشقىچىغۇ؟ — دېدى ئۇ شارابنى قولىغا ئېلىپ، — بىر خۇپيانە گېپىڭىز بار ئوخشىمامدۇ؟ قايسى خانزادىنىڭ لېۋىمن قىزىغا كۆزىڭىز چۈشتى؟ بۇگۈن مۇشۇ نازۇك ئىش توغرۇلۇق چاقىرىپسىزدە، ئەلچى بولىمەنمۇ؟ — چاقچاق قىلىپ شارابنى ئىچىۋەتتى.

— بەزىدە "دوست" دېگەن سۆز قېرىنداش، ئۇستاز دېگەن سۆزلەر-دىنمۇ ئەلا تۇرىدىكەن. مەن شۇ تاپتا سىزنى دوستۇم دەپ ئاتاشنى لايىق كۆرىمەن، — دېدى سەئىدخان جامغا يەنە شاراب قۇيۇپ، — تاپتىڭىز

دوستۇم، خۇپيانە مەسلىھەتلىشىدىغان بىر ئىش بار، بۇ نۆۋەت ئەلچى سىز ئەمەس، مەن بولىمەن. قېنى، شاراب ئىچىڭ، — ئۇ شارابنى سۇندى، — قارىڭ، قىرغاۋۇلىنىڭ كاۋىپى بەك شېرىن پىشىپتۇ. تارتىنماي ئېلىڭ. قېنى دوستۇم، مەززە قىلايلى.

مىرزا ھەيدەر ئۇنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى ھېس قىلىپ جامنى ئېلىپ بىر كۆتۈرۈشتە شارابنى ئىچىۋەتتى.

— گېپىڭىزنى ئوچۇق ئېيتمىغىچە تاتامغا ئېغىز تەگمەيمەن شاھزادە.

سەئىدخان ئۇنىڭغا تىكىلدى:

— گۈلنىگار سۇلتان بېگىمگە كابۇلدا ئۆيلەنگەنمىدىڭىز دوستۇم؟

— شۇنداق شاھزادە، بابۇر مىرزىنىڭ دەۋىتى بىلەن.

— ئۇنى كۆيۈپ ئالغانمىدىڭىز؟

— ئەستاغپىرۇللا! تازا قىزىق سوئال بولدىغۇ بۇ شاھزادە. گۈلنىگار سۇلتان بېگىم سۇلتان ماھمۇد مىرزىنىڭ توقال خوتۇنىدىن بولغان ئەڭ كىچىك قىزى ئىكەن. دادىسى قازا تېپىپ ئۇزۇنغا قالماي ئانىسىمۇ ئۆلۈپ كېتىپ، قۇتلۇق نىگار خېنىم يېنىدا تەربىيە تاپقانىكەن. بابۇر مىرزىنىڭ گېپىنى يېرىمالماي ئەمرىمگە ئالغىنىم راست. تويۇم بولۇپ كۆپ ئۆتمەي سىزمۇ كابۇلغا كەلدىڭىز.

— مۇنداق دەڭ. ئۇنىڭغا تازا كۆڭلىڭىز يوق ئىكەن-دە؟

— كۆڭلۇم بولسۇن-بولمىسۇن نىكاھلىق خوتۇنۇمغۇ ئۇ.

— بۇ راست. دوستۇم ئېيتىڭا، بىرىگە كۆيۈپ باققانمۇ سىز؟

— غەلىتە سوئاللارنى سورىغىلى تۇردىڭىزغۇ شاھزادە.

— شاھزادە دېمەڭ، دوستۇم دەڭ.

— دوستۇم، مېنى سوراق قىلمۇاتمايدىغانسىز؟

— بۇ مۇھىم، — دېدى سەئىدخان شاراب سۇنۇپ، — جاۋاب بېرىشىڭىزنى ئۆتىنىمەن. بىرىگە زادى كۆيگەنمۇ سىز؟ ماڭا راست گەپ قىلىڭ.

مرزا ھەيدەر ئەجەبلەنگەن ھالدا شارابنى ئىلىپلا ئىچىۋەتتى.

— بۇرۇن بىرنىگە كۆيۈپ باقمىغانىدىم.

— ئەمدىچۇ؟

— كۆيسەمۇ نېمە ئىلاج؟

— بولدى بەس دوستۇم، گەپ تۇگىدى. مۇنۇ تائامدىن يەپ، قايتقاندىن كېيىن توي تەييارلىقى بىلەن بۇلۇڭ، سىرتتا زۆرۈر بىر ئىشىم بار ئىدى، ئەمسە مەن كەتتىم.

سەئىدخان داڭ قېتىپ ئولتۇرۇپ قالغان دوستىغا باشقا گەپ قىلماي ئىتتىك چىقىپ كەتتى. مىرزا ھەيدەر تائامغا ئېغىز تەگمەستىن، جامغا تولدۇرۇپ شاراب قۇيدى.

5

دائىم جەڭ دۇمبىقى ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان ئوخسى دىيارىدىكى سايران بوستانلىقىدا بۇگۈن داپ ئاۋازى ياڭراۋاتاتتى. ياپىيېشىل مەجنۇنتاللار، رەڭ-گارەڭ گۈل-گىياھلار سەلكىن شامالدا ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتكەنىدى.

گۈل پۇراپ تۇرغان چوڭ باغ ئىچىدىكى ئازادە ھۇجرىدا گۈلسۇرۇخ بانۇ ئەفرۇزە سۇلتان بىگىمنىڭ چېچىنى تاراۋاتاتتى.

— بانۇم ئاپا، مەن ياتلىق بولىدىغان ئادەم مىرزا ھەيدەر ئاغىمۇ ياكى باشقا ئادەممۇ؟

گۈلسۇرۇخ بانۇ كۈلۈپ تېلىقىپ كەتتى. تويى بولغاندىن بېرى بۇنداق ئېچىلىپ كۈلۈشى بىرىنچى قېتىم ئىدى. دائىم مۇڭلىنىپ يۈرىدىغان بۇ ئايال ئۆتكەن يىلدىن بېرى ئېچىلىپ كۈلىدىغان، كىشىلەر بىلەن مۇڭدىشىدىغان بولۇپ قالغانىدى. قانائەتسىزلىك خۇشخۇيلىشىپ قالغىنىدىن نېمىشقا سۆيۈنمىسۇن!؟ ئۇ ئەمدى ئەسكەرلەرنىڭ قېشىدىلا كۈننى ئۆتكۈزمەي، گۈلسۇرۇخ بانۇنىڭ بېشىدا كۆپرەك بولىدىغان بولدى...

— مەلىكەم نېمە دەۋاتسىز، تېخىچە كىمگە تېگىدىغانلىقىڭىزنى بىلـ
مەي يۈرەمسىز؟ ماڭا ئوخشاش سۆيگەن كىشىڭىزنى ئالماشتۇرۇپ قويماڭ
يەنە...

— نېمە، نېمە دەۋاتسىز بانۇم ئاپا؟ سىز سۆيگەن كىشىڭىزنى
ئالماشتۇرۇپ قويغانمىدىڭىز؟ تازا قىزىق ئىش بولغان ئىكەندە، — قاقاقلاپ
كۈلدى ئەفرۇزە سۇلتان بېگىم.

— ياق، ئۇنداق بولمىغان. گېپىڭىزگە يارىشا ئويناپ دەپ قويدۇم.
سىز راستتىن كىمگە ياتلىق بولىدىغانلىقىڭىزنى بىلمەمسىز؟

— بىلمەن، ئىشەنمەيۋاتىمەن.

— ھۇي شەيتان قىز.

— مىرزا ھەيدەر ئاغام بۇ چاقچىچە ماڭا بۇ توغرۇلۇق زادىلا گەپ
قىلىپ باقمىغان، — دېدى ئەفرۇزە سۇلتان بېگىم يۈزىنى ئالقىنى بىلەن
يېپىپ.

— ۋاي تاداڭ قىز، ئۇ سىزنى بەكلا ياخشى كۆرىدۇ. كۆڭلىدىكىنى
ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمىغان بولسا كېرەك. سىزچۇ؟

— مەن ئۇنىڭغا ئېيتقان، — دېدى بارماقلىرىنىڭ ئارىلىقىدىن قاراپ.

— نېمىنى ئېيتقان؟ — قىزىقسىپ سورىدى گۈلسۇرۇخ بانۇ، ئۇنىڭ
ئېسىگە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان ۋاقتىتكى ئىشلار چۈشۈپ.

— ياخشى كۆرىدىغانلىقىمنى بولمامدۇ.

— ئىزا تارتماي قانداق ئېيتتىڭىز؟

— ئاغزىم بىلەن ئەمەس، كۆزۈم بىلەن ئېيتقان.

— كۆزۈم بىلەن؟ كۆز بىلەنمۇ سۆزلىگىلى بولامدۇ؟

—ھەئە، ئىزا تارتقانلىقىمدىن كۆڭلۈمدىكىنى دېيەلمەي مىرزا ھەيدەر
ئاغىنا تەلمۈرۈپ قارايتتىم.

گۈلسۇرۇخ بانۇ تولا كۈلۈپ ئۇنىڭ تال-تال چاچلىرىنى تارتىپ
سالدى.

— ۋايجان، يۈلۈۋەتتىڭىز...

6

سەئىدخان هامىسى سۇلتان نىگار خېنىمغا ئاتاپ ئېقىن بويىدىكى خىيابانغا ئاق ئۆي تىكتۇرگەنىدى. سۇلتان نىگار خېنىم قىزى چۇچۇك سۇلتان بېگىم بىلەن كەلگەنىدى. زىققا كېسىلى بولۇپ قالغان خەدىچە سۇلتان بېگىممۇ ئاتىسىدىن كېچىك قالغان قىزىنىڭ تويىدا بولۇش ئۈچۈن ئەنجاندىن سايرانغا كەلگەنىدى. هاسىراپ گەپ قىلاتتى، چاچلىرى ئاقىرىپ كەتكەنىدى، ئۇ سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ شۇنداق ياش، چىرايلىق تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ مەرھۇم ئېرىنى ئەسلەپ قالدى.

— ئاكىلىرى سۇلتان ئەھمەدخان ئۆزلىرىگە بەكمۇ ئامراق ئىدى. "نىگار، نىگار" دەپ ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى، يىللار ئۆتۈپ بىر-بىرىمىزنى كۆرمەي، سېغىنىش ئوتلىرىدا پۈچۈلاندۇق، ئانىلىرى شاھ بېگىم هازىرغىچە كابۇلدا، جاھان تىنچ بولسا بۇ تويغا كەلگەن بولاتتى.

سۇلتان نىگار خېنىم ئانىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ كۆز يېشى قىلدى.

— شۇ ئانامنى بەكمۇ كۆرگۈم كەلدى.

— خان هاممام، بۇگۈن توي، يىغلىمىسلا، ئانام ئاران تۇرىدۇ. سىلى يىغلىسلا ئانام چىدالمايدۇ. سىلىنى مىرزا هەيدەر ئاغامغا ئانا بولۇپ بەرسۇن دەپ چاقىرىپ ئېلىپ كەلدۇق، توي نەغمىسىنى ئۆزلىرى باشلاپ بەرمىسىلە بولمايدۇ، — دېدى سەئىدخان بوغان قارا كۆزلىرىدىن ياش ئېقىپ تۇرسىمۇ، چىرايى ئاپئاپتەك نۇرلىنىپ تۇرغان هاممىسىغا تەسەللىي بېرىپ.

سۇلتان نىگار خېنىم نەپىس ياسالغان قووۇزنى ئاغزىغا سېلىپ چېلىشقا باشلىدى. ئاق ئۆي ئىچى قووۇزنىڭ مۇڭلۇق ساداسىغا تولدى.

— قىزىم چۇچۇك نەگە كەتكەندۇ؟ ئۇسسۇل ئويناپ بېرەتتى، — دېدى ئۇ بىر پەدە چېلىپ بولۇپ.

— ئوغلۇم ئابدۇلرەشىد بىلەن ئويناۋاتسا كېرەك. چاقىرايلى،

—سەئىدخان ئۆزى چىقىپ ئولارنى باشلاپ كىردى. ئابدۇلرەشىدخاننىڭ قولىدا كىچىك ساداق، بېلىدە كىچىك خەنجەر بار ئىدى. ئۇچىسىغا شايەتون، بېشىغا جىبەك تۇتۇلغان بۆرك كىيگەنىدى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم ياقۇت كۆز قويۇلغان زەر جىبەكلىك تاقىيە، ئالتۇن تۇغمىلىك تەتىللا جىلىتكە، غاز تۇمشۇقىدەك مەخمەل چورۇق كىيگەنىدى. ئولار ئېگىلىپ سالام بېرىشتى.

— بارىكاللا سىلەرگە بالىلىرىم! كۆز تەگمىسۇن، — دېدى خەدىچە سۇلتان بېگىم روھى كۆتۈرۈلۈپ، ھازىر ئۇنىڭ دېمى سقىلماي، نەپىسى ياخشىلىنىپ قالغانىدى.

— بۇلار ئۇستىدىن ئىسرىق سىلىۋېتىڭلار، — دېدى سۇلتان نىگار خېنىم — نېمە دېگەن كىلىشكەن بىر جۇپ-ھە!

ئۆي ئىچىدىكى ئەر-ئاياللار كۈلۈپ كېتىشتى.

ئىككى ئايال خىزمەتكار تەلەڭگىگە ئېلىنغان ئارچا ياغچى ئۇستىگە ئازراق قوي يېغى سېلىپ، چوغ قويۇپ يەلپىپ تۇتاشتۇرۇپ، ئەمدىگىنە تۆت ياشىنىڭ قارىسىنى ئالغان ئوغۇل-قىز گۆدەكلەرنىڭ بېشىدىن ئۇچ مەرتەم ئايلاندۇردى، خۇشبۇي ئۆينى قاپلىدى. ئاندىن ئىسرىقنى تاشقىرىغا ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

— چۈچۈك سۇلتان قىزىم، ئابدۇلرەشىدخان ئوغلۇمغا سوۋغا ئېلىپ كەلدىمكىن، كۆرۈپ باقسىڭ، — دېدى خەدىچە سۇلتان بېگىم، سۇلتان نىگار خېنىمغا كۆز يۇمۇشلاپ قويۇپ.

— ئېلىپ كەلدىم ھە ئاپا، — نارەسىدە قىز ئانىسىغا قارىدى.

— ئېلىپ كەلدى، ۋاي ئېلىپ كەلمەمدىغان، — دەپ قويدى سۇلتان نىگار خېنىم، — قىزىم ئېلىپ كەلگەنلىرىڭنى ئېيتىپ بېرە، سەئىدخان داداڭ ئاڭلاپ باقسۇن.

— ئاق قاشقا تاي، ھە، ئوقيا. قولىدىكى شۇ، — كۆرسەتتى ئابدۇلرەشىد خانغا ئىشارەت قىلىپ، — ئانامۇ، تۆگە، ئات، قوي ئېلىپ

كەلدى. بەك كۆپ، — ئۇ كۆزلىرىنى ئويناتىپ سەئىدخاننىڭ قۇچقىغا چىقىپ ئولتۇردى.

— ئوغلۇم، چۇچۇك خانقىزغا سەن ھەشقاللا ئېيتىپ نېمە بەردىڭ؟ دەپ باقە.

ئابدۇلرەشىدخان كۈلۈمسىرەپ ئاتىسىنىڭ يېنىغا كەلدى.

— مەن بۇيىنىدىكى زۇننارنى بەردىم، ئېسىۋالدى، ئەنە، — قولى بىلەن كۆرسەتتى. ھەممەيلەن پاراقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى.

— ئەمدى مەن قوۋۇز چېلىپ بېرەي، سەن ئۇسسۇل ئويناپ بەرگىن قىزىم.

سۇلتان نىگار خېنىم قوۋۇزنى چىشلەپ چېلىشقا باشلىدى. چۇچۇك قىز تارتىنىپراق ئوتتۇرىغا چۇشۇپ ئۇسسۇل ئويناندى.

— يىگىت كەلدى، يىگىت كەلدى! — دېگەن ئاۋاز تاشقىرىدىن ئاڭلاندى.

سەئىدخان ئاق ئۆيدىن چىقىپ ئاتلىق كېلىۋاتقان كۈي ئوغۇلنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭدى. يېشىل سەللە ئورىغان مىرزا ھەيدەر خېلى يىراقتىن پىيادە بولۇپ سەئىدخانغا توققۇز قېتىم تىزلىنىپ سالام بەردى، ئەنجان، ئوخسىنىڭ مەرتىۋىلىك كىشىلىرى، سەئىد مۇھەممەد مىرزا، قاناتبەگ قاتارلىق بەگ، سەردارلار بوستانلىقتا مەرىكە تۇزەپ ئولتۇرۇشتى، ئوخسىنىڭ قازى كالانى نىكاھ ئوقىدى. قىزغا سەئىدخان، يىگىتكە سەئىد مۇھەممەد مىرزا ئاتا بولدى، ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان پولۇ تارتىلغاندىن كېيىن، ئوخسىنىڭ شېرىن قوغۇنلىرى پىچىلىپ تەخسە-تەخسىدە كەلتۈرۈلدى. دۇتادىن كېيىن ساز باشلاندى. داپ ئاۋازى گۈزەل سايراپ ۋادىسىنى قاپلىدى.

شۇ تاپتا ئەنجاندىكى ئۆيدە مىرزا ھەيدەرنىڭ خوتۇنى گۈلنىگار سۇلتان بېگىم يىغلاپ ئولتۇراتتى...

يىگىرمە ئىككىنچى باب

كېسىلگەن باش

1

بۇ يىل باھار جۇدۇنلۇق بولدى. ھاۋا بىر كۈن ئوچۇق بولسا بىر كۈن تۇتۇلاتتى. توختماي چىقىپ تۇرغان شامال بەزىدە بورانغا ئايلىنىپ، مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ چېچەكلىرىنى بۇۋاقىت تۆكەتتى. بەزىدە قارا قۇيۇن كۆتۈرۈلۈپ مورىدىن چىققان تۇتۇندەك ھاۋاغا ئۆرلەپ، ئەتراپنى كۆرگۈسىز قىلىۋېتەتتى. ئادەمنىڭ يۈز-كۆزلىرىگە تاش-تۇپراقنى چاچاتتى، شۇنداق بىر سەت قۇيۇن چۆرگىلەپ ھويلىغا كىرىپ، ئويغا چۆكۈپ ئولتۇرغان ئۇممە گۈلسۇمخاننى توپا-چاڭغا كۆمۈۋەتتى. بېشىدىكى ئاق ھىلىلە روملىنى ئۈچۈرۈپ، تام ئۈستىنى چىتلاپ تۇرغان چېقىر تىكەنگە ئىلىپ قويدى. ئۇنىڭ ياشلىق كۆزلىرىگە ئاچچىق توپا كىردى. شالاڭلاپ قالغان كىرپىكلىرىمۇ دالدا بولالمىدى. بىردىنلا كۆكسىگە بىرنەرسە ئۇرۇلغاندەك بولۇپ ئاغرىپ كەتتى. ئۇ قوللىرى بىلەن مەيدىسىنى باسقان ھالدا پېشانىسىنى ئېچىلىپ قالغان تىرنىغا قويۇۋالدى. چىنىدەك پاكىزە قورۇ بىردەمدىلا قارا

قۇيۇن ئۇچۇرۇپ كەلگەن ئەخلەت-چاۋارغا توشۇپ مەينەتلىشىپ كەتتى، شۇ چاغدا قورۇ ئىشكى جالاقتىدە ئېچىلىپ، ساۋۇت-دۇبۇلغا كىيىپ قىلىچ ئاسقان ئەلىبەگ كىرىپ كەلدى. ئۇ دۇمچىيىپ ئولتۇرۇپ قالغان ئۇممە گۈلسۇمخانىنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ باردى.

— ئانا، نېمە بولدىڭىز؟ — ئۇ تىزلىنىپ تۇرۇپ ئۇممە گۈلسۇمخانىڭ بېشىنى كۆتۈردى. ئانىسى كۆزلىرىنى ئاچتى.

— ئەلىبەگ ئوغلۇم، بۇ سەنمۇ؟

— مەن ئانا، مەن. بىر نېرىڭىز ئاغرىۋاتامدۇ؟

ئۇممە گۈلسۇمخان سەل ئۆزىگە كېلىپ، ئەلىبەگنى قۇچاقلىدى.

— ئوغلۇم، بايا مۇگدەپ قالغانىكەنمەن. غەلىتە بىر چۈش كۆردۈم. قولۇمدا بىر نان تۇرغىدەك. ناننى مىرزا ئاباباكرى ماڭا بەر دەۋاتقىدەك، مەن ئۇنىمىغىدەكمەن. چاچلىرىمدىن قاماللاپ تۇتۇپ، ناننى تارتىۋالغانمىش. بىر چاغدا ئۇ نان مىرزا ئاباباكرىنىڭ بېشىغا ئايلىنىپ قالغانمىش. "ئەجىبا، ئۆز بېشىنى ئۆزى كۆتۈرۈۋاپتۇ. بۇ قانداق ئىشتۇ..." دېگۈدەكمەن. شالدىر-شۇلدۇر قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ كۆزۈمنى ئېچىپلا قۇيۇندا قالدىم. شۇنىڭ بىلەن ئېسىمنى يوقتىپتىمەن. ئەگەر كەلمىگەن بولساڭ بۇ يەردە يەنە قانچە ۋاقىت ئولتۇراتتىمكىن-تاڭ.

— سۇلتان مىرزا ئاباباكرى قەشقەرگە قوشۇن ماڭغۇزماقچى. مەنمۇ ئىنىلىرىم بىلەن بىرگە قوشۇن تەركىبىدە قەشقەرگە بارىدىغان بولۇپ خوشلاشقىلى كېلىۋېدىم، — دېدى ئەلىبەگ.

— نېمە ئۈچۈن بالام؟ — ئەندىكىپ سورىدى ئانا.

— سەئىدخان لەشكەر تارتىپ قەشقەرگە كېلىۋېتىپتۇ، سۇلتان مىرزا ئاباباكرى قەشقەرنىڭ مۇداپىئەسىنى چىڭىتىش ئۈچۈن ئوغلى يۈسۈپ مىرزىنى 5000 ئەسكەر بىلەن ئەتە يولغا سالىدىغانلىقىنى جاكارلىدى.

ئەمدى سەن قانداق قىلماقچى بالام؟

— ئۆز ئىختىيارىم بىلەن ئىنىلىرىم ۋە ئۆزۈمگە قاراشلىق ئەسكەرلە-

رىمنى باشلاپ سەئىدخان لەشكەرلىرىگە قوشۇلماقچىمەن ئانا، دۇئا بەرسىلە،
— دېدى ئۇ ئاۋازىنى پەسەيتىپ.
— خۇدا ئارزۇيۇڭغا يەتكۈزۈپ، ئاتاڭنىڭ روھىنى شاد قىلسۇن. ساڭا نۇسرەت ئاتا قىلىپ دۈشمىنىڭنى مات قىلسۇن. ئامىن!
— ئامىن! — دېدى ئەلىبەگمۇ دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ.
— بالام، پەخەس بولغىن، مىرزا ئابابەكرى بەك تۇيغۇن.
— ئانا، بۇ ۋاقىتقا قەدەر خۇدا ئۆزى ساقلىدى. مەن ئۇنىڭ سەردارلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدىم. ئىنىلىرىمۇ ئىشەنچلىك نەۋكەرلەر ھېسابلىنىدۇ. ھازىر ئۇ بىزدىن گۇمانلانمايدۇ. ئامانلىقمىزنى ئاللادىن تىلىسىلە ئانا، مەن قىساس ئېلىشقا ئالدىراۋاتىمەن.
— ئىنىلىرىڭ بىلەن كۆرۈشۈۋالسام بولاتتى، — دېدى ئۇممە گۈلسۇمخان قايغۇرغان ھالدا. ئۇنىڭ چاچلىرىدىكى ئاق كۆپىيىپ، كەڭ پىشانىسىگە ئىنچىكە سىزىقلار پەيدا بولغانىدى. خىيالا جۇدەپ قالغان بولۇپ، غەمكىن كۆرۈنەتتى. شۇنداق بولسىمۇ زىيالىقىنى يوقاتمىغانىدى. ئۇ كۆڭلىدە بىر قارارغا كەلگەن بولسا كېرەك، ئوغلىنىڭ پىشانىسىگە سۆيدى، — قەشقەرگە بارغىنىڭلاردىن كېيىن سىلەر چاپقان قىلىچ سەئىدخان نەۋكەرلىرىنىڭ ئەمەس، مىرزا ئابابەكرى تەلۈلىرىنىڭ بېشىنى ئۈزسۇن. مانا ھازىردىن باشلاپ ئاتاڭلارنىڭ، بىگۈناھ ئۆلتۈرۈلگەن كىشىلەرنىڭ قىساسىنى ئېلىش كويىدا بولۇڭلار. شۇنداق قىلساڭلار ئەلنى رازى قىلالايسىلەر. مەنمۇ رازى بولىمەن. سىلەر نۇسرەت تاپسىلەر، لېكىن ئۇ چاغدا مەن يوق. قەبرەمگە چىقىپ دۇئا-تىلاۋەت قىلىشنى ئۇنتۇپ قالماڭلار. ئاھ، سىلەرنى يەنە كۆرەلسەم، كاشكى...
ئۇممە گۈلسۇمخان ئەلىبەگنى قۇچاقلاپ يىغلاپ كەتتى.
— خاتىرجەم بولۇڭ ئانا، بۇرچىمىزنى ئادا قىلىمىز. كەچتە ئىنىلىرىمىنى باشلاپ كېلىمەن. ئەمدى مەن كېتەي. يەنە ئۇ زالىم كېلىپ قالمىسۇن.
ئەلىبەگ ئۇممە گۈلسۇمخانغا تەزىم قىلدى-دە، ئىتتىك چىقىپ كەتتى.

ئانا ئوغلىغا ئىنتىلىپ قوللىرىنى ئۇزاتقان پېتى تۇرۇپ قالدى.

— خېنىم، ئۆيگە كىرىپ كەتسىلە، چارچاپ قالدىلا، — ھويلا ئىشكى يېنىدىكى ئۆيدىن چىققان مەپكەش ساھىپ تەزىم قىلىپ ئۆتۈندى. ئۇمما گۈلسۇم خېلىغىچە مىدىرلىماي تۇردى. ساھىپ كەينى-كەينىدىن ئۆتۈندى.

— بۇگۈن مەن نېمە بولغاندىمەن، ساھىپ ئاكا؟ ئۆزۈمنى باشقۇرالماي قېلىۋاتىمەنغۇ؟ باللىرىمنى بىر كۆرۈۋالسام بولاتتى.

— كۆرىلا خېنىم-كۆرىلا، ئىككى دېدەك ئايالغا ئۆيلەرنى پاكىز تازىلىتىپ قويدۇم. ئۇلارمۇ ئۆزلىرىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ، — دېدى تەسەللىي ئېيتىپ مەپكەش ساھىپ.

— رەھمەت ساھىپ ئاكا، ئەمسە مەن ئۆيگە كىرىپ كېتەي.

ئۇمما گۈلسۇمخان ئۆيگە كىرىپلا قات-قات سېلىنغان كىمخاپ توشەك ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلىدى.

— ھامامنى تازىلاپ قويۇڭلار، — دېدى ئۇ قول قوشتۇرۇپ تۇرغان ئىككى دېدەككە.

— ماقۇل خېنىم، — ئۇلار چىقىپ كەتتى.

ئۇمما گۈلسۇمخانغا ھازىر ھېچنېمە تېتىمايتتى. دېرىزىگە ھەدەپ شامال ئۇرۇلۇپ، پەردىلەرنى يېنىك لەپىلدىتەتتى. ئۇمما گۈلسۇمخانغا چۈشىدە يەنە ھېلىقى باش كۆرۈندى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى قورقۇنچ چۈلغىۋالدى. "ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئۆلتۈرۈۋەتمەي قويمايدۇ. بۇنى كۈتۈپ تۇرۇشۇم كېرەكمۇ؟ مەن شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ زالىمغا تەگكەنمىدىم؟ ياق، باللىرىمنى چوڭ قىلىۋالاي، پۇرسەت تېپىپ ئۆچ ئالاي، دەپ تەگكەن. كۈتۈپ تۇرسام ئۇ پۇرسەت كەلمەيدىغان ئوخشايدۇ. خۇدا گۇناھلىرىمنى ئۆزۈڭ مەغپىرەت قىلغىن. ئۆزۈڭ ئاجىزە قۇلۇڭغا مەدەتكار بول. ئۇنى ئاخىرەتكە ئۇزىتاي..." ئويلاپ ئورنىدىن تۇرغان ئۇمما گۈلسۇمخان ئۆينىڭ مېھراپ تەرىپىگە قويۇلغان چوڭ تۆمۈر سانduقنى ئاچتى. ئىچىدە كىيىم-كېچەكلەر

ری، ئالتۇن-كۆمۈشتىن قىلىنغان زىننەت بۇيۇملىرى — مىرزا ئابابەكرى بەرگەن ئىككى جۈپ ئالماس ئۈزۈك، ئىككى جۈپ تىللا ئۈزۈك، بىر جۈپ ئالماس كۆزلۈك ھالقا، ئالتۇن بىلەيزۈك، سۆكە، زىرە قاتارلىق قىممىتى ئۈستۇن نەرسىلەر بار ئىدى. ئۇ زىننەت بۇيۇملىرىنىڭ ھەممىسىنى ئالدى. ئاخىرىدا كىيىم-كېچەكلىرىنىڭ تېگىگە يوشۇرۇپ قويغان قوش بىسلىق خەنجەرنى ئالدى. تۆشەكنى قايتا راسلاپ خەنجەرنى قات-قات سېلىنغان كىمخاپ كۆرپىنىڭ ئاستىغا باستۇرۇپ قويۇپ، بوش ئاۋاز بىلەن دېدەكلەر-نى چاقىردى.

تۇرقىدىن 30 ياش بىلەن 40 ياش ئوتتۇرىسىدا كۆرۈنىدىغان ئىككى ئايال كىرىپ تەزىم قىلدى.

— خېنىم، ھامامنى پاكىزلاپ قويدۇق، سۇمۇ ئىسسىدى.

ئۇمە گۈلسۇمخان باشقا سۆز قىلماي، ئىككىسىگە ئىككى بوخچا كىيىم، بىر جۈپتىن ئالتۇن زىرە، بىر جۈپتىن تىللا ئۈزۈك، بىر جۈپتىن كۈمۈش بىلەيزۈك، ئۈن تىزىقتىن مەرۋايىت بەردى.

— ئېلىڭلار قېرىنداشلىرىم، بۇ مېنىڭ سىلەرنىڭ ھەققىڭلار ئۈچۈن بەرگىنىم. ماڭا سىڭىللىرىمدەك ئوبدان قارىدىڭلار، رەھمەت.

ئۇلار قورۇنۇپ تۇرۇپ ئېلىشتى.

— ئەمدى چىقىپ ئارام ئېلىڭلار.

— رەھمەت خېنىم، خۇدا مۇرادلىرىغا يەتكۈزگەي، — دېيىشتى ئۇلار كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئېلىپ.

— مەپكەش ساھىپنى چاقىرىپ قويۇڭلار.

— ماقۇل خېنىم.

ئۇلار چىقىپ كېتىپلا ساھىپ كىردى.

— خېنىم چاقىرغان ئىكەنلا.

— ئولتۇرسلا ساھىپ ئاكا، گېپىم بار ئىدى.

ئۇمە گۈلسۇمخان ئۇنىڭغا بىر جۈپ ئالتۇن بىلەيزۈك، بىر جۈپ

ئالماس هالقا، بىر جۈپ تىللا ئۈزۈك، 20 تىزىق مەرۋايىت بىلەن بىر بوخچا كىيىم بەردى.

— بۇ مېنىڭ بۇۋاي ئايسىخان ئىككىلىرىنىڭ ھەققى ئۈچۈن ئاتىغىنىم ساھىپ ئاكا.

— ياپىر، خېنىم. بۇ قىممەتلىك نەرسىلەرنى نېمە ئۈچۈن بىزگە بېرىۋەتمەكچى بولدىلا؟

مەپكەش ساھىپ ئۇمىد گۈلسۇمخانىنىڭ شۇنچە ئېسىل زىننەت بۇيۇملىرىدىن نېمە ئۈچۈن ۋاز كەچكەنلىكىنى چۈشىنىپ يېتەلمەي، بىر پەس ئارىسالدى بولۇپ تۇرۇپ قېلىپ ئاندىن ئالدى.

— رەھمەت خېنىم، ئۆمۈرلىرى ئۇزۇن بولغاي!

ئۇمىد گۈلسۇمخان مېيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

— بۇگۈن سۇلتان كېلىدىغانىدەك تۇرىدۇ، ئاگاھ بولۇڭلار ساھىپ ئاكا. تام ئۈستىدىكى چىتقا ئىلىنىپ قالغان رومىلمنى ئېلىپ بۇۋاي ئايسىخانغا بەرسىلە.

— ماقۇل خېنىم. خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي، — مەپكەش ساھىپ ئۇزۇن دۇئا قىلىپ ئاندىن چىقىپ كەتتى. ئۇمىد گۈلسۇمخان ئۆيىنى يەنە بىر قېتىم يىغىشتۇردى. ساندۇقتىن مۇشۇ ئۆيگە دەسلەپ كىيىپ كەلگەن قارا تاۋار كۆڭلەك، جىلىتكىسىنى ئالدى. كۆرپە ئاستىغا يوشۇرۇقلۇق خەنجەرگە بىر قارىۋېتىپ، ھاممامغا كىرىپ يۇيۇندى. يۇيۇنۇپ بولۇپ، چاچلىرىنى يەتتە ئۆرۈم قىلىپ تارىدى. قارا ئىشتان، قارا كۆڭلەك، قارا جىلىتكىسىنى كىيىپ، ئاق رومىلنى ئارتىۋىدى، شۇ قەدەر جەزبىلىك بولۇپ كۆرۈندى.

ئۇمىد گۈلسۇم ئۆيگە چىقىپ تاش ئەينەك ئالدىدا قاشلىرىنى تېرىپ، كۆزلىرىگە سۈرمە تارتىپ، يۈزىگە پەرداز قىلدى. شۇنىڭ بىلەن باشقىچە ئېچىلىپ ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇلدى. بىر قىشلىق قوغۇننى پىچىپ قانلىما نان بىلەن يەۋالدى.

زۇۋال ۋاقتى بولغانىدى. ئۆي سەل قاراڭغۇلاشتى. ئۇمە گۈلسۇم كۆرپە ئاستىدىكى خەنجەرنى ئېلىپ يەنە قارىدى. بۇ ئاۋۇالقى قەدىناس ئېرى مەرھۇم تۆمۇر بەگ بېڭسارىدا سوقتۇرغان خەنجەر ئىدى. ئۇ ئېرىدىن قالغان نەرسىلەردىن مۇشۇ خەنجەرلا ساقلىنىپ قالغانىدى. ئۇمە گۈلسۇم-خانىنىڭ كۆز چاناقلىرى ياشقا تولدى. خەنجەر بىسى ياش تامچىلىرى بىلەن يۇيۇلدى. شۇ چاغدا بىردىن ئىشىك ئېچىلدى. چۆچۈپ قارىغان ئۇمە گۈلسۇمخان ئالمان-تالمان خەنجەرنى كۆرپە ئاستىغا يوشۇرۇپ ئورنىدىن تۇردى-دە، تەزىم قىلدى. كىرىپ كەلگەن كىشى سۇلتان مىرزا ئاباباكرى ئىدى.

— خۇمار خاتۇن، نېمە ئىش قىلىۋاتىسىز؟ — بوم ئاۋاز ئۇمە گۈلسۇمنى تەمتىرىتىپ قويدى. ئۇمە گۈلسۇم دەررۇ ئۆزىنى ئوڭشاپ كۈلۈپ جاۋاب بەردى:

— كېلىدىغانلىقلىرىنى بىلگەندەك تۆشەكنى راسلاپ قويۇۋاتاتتىم سۇلتانىم، ۋاقتىدا كەلدىلە.

مىرزا ئاباباكرى دىمىقىنى قېقىپ قويدى. ئۆيگە سىنچىلاپ سەپسېلىپ، نەزىرى قاتمۇقات سېلىنغان تۆشەكتە توختاپ قالدى.

— مەن ئەتە بېڭسارغا بارماقچى بولۇۋاتىمەن. سەئىدخان ئۇرغۇن قوشۇن بىلەن قەشقەرگە باستۇرۇپ كېلىپ، دەككىسىنى بېگەندىن كېيىن، بېڭسار تەرەپكە چېكىنىپتۇ. بۇ شۇم نىيەت شاھزادىنى ئائىسى يارىكەنتتىن ئاقسۇغا قاچقاندا زاكىسىدىلا ئۇيغۇقتۇرۇۋۇەتمىگىنىم ئۈچۈن ئاۋارىچىلىق تارتىدىغانىدەك تۇرىمەن خۇمار خاتۇن. لېكىن مېنىڭ پېيىمگە چۈشكەن ھەر-قانداق كىشىگە ئۆزۈمنى بىر تونۇتۇپ قويىمسام، كۆڭلۈم ئارامغا چۈشمەيدۇ. ئۇسساپ تۇرىمەن، قوغۇن بولسا ئېلىپ كىرسىڭىز.

— ماقۇل سۇلتانىم، — دېدى ئۇمە گۈلسۇمخان ئېرىنىڭ ھەربىتىنى سەگەكلىك بىلەن كۆزىتىپ، — قوغۇن خېلى بار. ئۆزلىرى تاللاپ بەرگەن بولسلا. ئېلىپ كىرگىنىم لاۋزا بولۇپ قالسا كۆڭلۈم پېرىم بولىدۇ،

— ئۇ كۆزلىرىنى ئوينىتىپ ئىشىك ئالدىدا توختىتىدى.

— بۇ چاغچە سىز پىچىپ بەرگەن قوغۇن تەمسىز چىققان ئەمەس. تەمسىز قوغۇنىمۇ تاتلىق قىلىۋېتەلەيسىزغۇ خۇمار خاتون، — مىرزا ئابابەكرى ئاۋۇتماي ئېلىپ كىرىش دېگەن مەنىدە قولى بىلەن ئىشارەت قىلدى. ئۇ ئۆتكەن كۈنلەردە كەلگەن چاغلىرىدىكىدەك ئوچۇق ئەمەس ئىدى.

ئۇمىد گۈلسۇمخان پىسسىكىدە كۈلۈپ قويۇپ سۇلكەت بىلەن ئۆرۈلۈپ چىقىپ كەتتى. مىرزا ئابابەكرى بېرىپ تۆشەكنى قايرىدى. تۆشەكلەرنىڭ ئەڭ ئاستىدا مۇڭگۈز ساپلىق خەنجەر پارقىراپ تۇراتتى. ئۇ دەرھال ئېلىپ تونىنىڭ قويۇن يانچۇقىغا يوشۇرۇپ، بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇردى. "سەن مەككار خاتۇننى..." دېدى چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ.

بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن كاسا قىلىنغان قوغۇننى پەتنۇسقا ئېلىپ كۆتۈرۈپ كىرگەن ئۇمىد گۈلسۇم قوغۇننى ئېرىنىڭ ئالدىدا قويدى. كاسا قىلىنغان قوغۇنغا كىچىكرەك بىر قەلەمتىراچ سانجىپ قويۇلغانىدى.

— مەن ماۋۇ پىچاق بىلەن يەيمەن، — دېدى مىرزا ئابابەكرى تەمكىن ھالدا قويىنىدىكى خەنجەرنى چىقىرىپ.

يۈرىكى قارتتىدە قىلغان ئۇممەگۈلسۇم پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۆزىنى بېسىپ، ھېچنېمىنى كۆرمىگەن كىشىدەك كۈلۈمسىرەپ ئولتۇردى. ئېرى ئۇنىڭغا پات-پات قاراپ قويۇپ، قوغۇننى خەنجەر بىلەن يونۇپ يېيىشكە باشلىدى.

— خۇمار خاتون، يېشىنىپ ئورۇنغا كىرىڭ، — دېدى بىر كاسا قوغۇنىڭ يېرىمىنى يەپ تۈگەتكەن مىرزا ئابابەكرى.

— سۇلتانىم، نامازشام ۋاقتى بولۇپ قالدىغۇ.

— تاقىتىمنى قويمىدىڭىز، دېگىنىمنى قىلىڭ.

ئۇمىد گۈلسۇم ئېرىگە قىيا باقتى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ قىسلىغان كۆزلىرى ئۇنىڭغا نەشتەردەك سانجىلدى. ئايالىنىڭ قارىشىدا "سەن زالىم

مۇددىئايمنىي بىلىپ قاپسەن-دە، ئەمدى باشقا بىر ئامال قىلىشىم كېرەك" دېگەن مەنا بار ئىدى. ئەرنىڭ قارىشىدىن "سەن مەككار خاتون بۇ كەمگىچە ناز-كەرەشمەڭ بىلەن بېشىمنىي ئايلاندۇرۇپ جېنىڭنىي ساقلاپ كەلدىڭ. ئەمدى مېنىي ئالداپ قۇتۇلىمەن دېمە. خەنجەر قولۇمغا چۈشتى" دېگەن مەنا چېقىپ تۇراتتى.

— ئەمسە بۇنى ئېلىۋېتەي، — ئۇممەگۈلسۇمخان قوغۇن، خەنجەر تۇرغان پەتنۇسنى ناھايىتى تېزلىكتە قولىغا ئېلىپ ماڭدى.

— توختاڭ! — ۋارقىرىدى مىرزا ئاباباكرى ئىرغىپ ئورنىدىن تۇرۇپ. ئۇنىڭ چىرايى تولىمۇ سۇرلۇك ئىدى.

ئۇممە گۈلسۇم كەينىگە شۇنداق قايرىلىپ پەتنۇسنى ئېرىنىڭ بېشىغا ئاتتى.

— ھۇ مەرەز!...

پاقىدە تەككەن قوغۇن مىرزا ئاباباكرىنىڭ يۈز-كۆزىنى بولغىۋەتتى. ئۇ بىردىن ئېسىنى يىغىپ، ئىشىك تامان ماڭغان ئۇممەگۈلسۇمنىڭ كەينىدىن يۈگۈرگەنىدى، بىرىنچى قەدەمىدىلا قوغۇن شاپىقىغا دەسسەپ‌لىپ كېسىلگەن تېرەكتەك ئۆگدىسىغا يىقىلدى. ئۇممە گۈلسۇمۇ كەينىگە يېنىپ ئېتىلىپ كەلدى-دە، ئېرىگە خەنجەر ئۇردى...

2

سەئىدخان بايچانغا كەلگەندە بۇ يۇرتنىڭ يەتتە ياشتىن 70 ياشقىچە بولغان ئەر-ئايال ئاھالىسى نان-توقاچ كۆتۈرۈپ ئالدىغا چېقىپ قىزغىن كۈتۈۋالدى.

قەشقەرنىڭ سېپىلى ئېگىز، مۇداپىئەسى كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى كۆرگەن سەئىدخان مىرزا ھەيدەر، سەئىد مۇھەممەد مىرزىلارنىڭ مەسلىھەتى بىلەن بېگىسارنى ئاۋۋال ئېلىپ، ياركەنتتىن كېلىدىغان دۈشمەن ئەسكەرلە-

رىنىڭ يولىنى ئۈزۈپ تاشلىغاندىن كېيىن، ئاندىن بۇ قەدىم شەھەرنى ئالماقچى بولۇپ تۈيۇق چۈشۈرمەي يېڭسارغا ماڭغانىدى.

ياپچاندا سەئىدخان 100 دىن ئارتۇق دېھقان پىدائىيلىرىنى ئەسكەر-لىككە قوبۇل قىلدى، مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەمرلىرىدىن بولغان قىرغىز مۇھەممەدبېكمۇ 1000 دىن ئارتۇق ئەسكىرى بىلەن كېلىپ ئۇنىڭغا قوشۇل-دى.

سەئىدخان پەرغانە، ئاراتۆپە، ماۋارائۇننەھردە جانبەگ سۇلتان، سۇ-يۇنچىلىك خانلار بىلەن ئۇرۇش قىلىپ يۈرۈپ، خوراسان، خارەزىم تەرەپ-لەردە جەڭ قىلىۋاتقان بابۇر مىرزا ئافغانستانغا چېكىنىپ، ھىندىستانغا يۈرۈش قىلىپ ماڭغان چاغدىلا ئانا يۇرتى قەشقەر، ياركەنتكە قاراپ يولغا چىققانىدى. يول-يولدا ئۇنىڭ لەشكىرىگە قوشۇلغانلارنىڭ سانى 1000 دىن ئاشقانىدى.

بىر دېھقانىنىڭ بېغىغا چۈشكەن سەئىدخان 200 ئاتلىق ئەسكەر بىلەن قاناتبەگنى ياپچاندىن يېڭسارنى چارلاپ كېلىشكە ئەۋەتتى. ئۇلار تۆتىنچى كۈنى كەچ پېشىن بىلەن قايتىپ كەلدى. ئۇلارغا مىرزا ئابابەكرىنىڭ 500 ئەسكىرى قوشۇلۇپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان سەئىدخان قاناتبەگنى ئالدىغا چاقىرتتى.

— قاناتبەگ ئاغا، — دېدى ئۇنى يېنىدا تۇلتۇرغۇزۇپ، ئاددىي دېھقان ئوغلى بولغان بۇ قېيىن ئاغىسىنى ئەنجاندىكى ۋاقتىدىن تارتىپ ھۆرمەت بىلەن ئاغا دەپ كېلىۋاتاتتى، — ئەھۋالنى ماڭا نەپسىلىي ئېيتىپ بېرىڭ. بۇ 500 ئادەم قانداق قىلىپ سىزگە قوشۇلۇپ قالدى؟

— بىز ماڭغان كۈنى ئاخشامدىلا يېڭسارغا يېتىپ بارىدۇق، — دەپ سۆز باشلىدى قاناتبەگ، — قارىساق نۇرغۇن لەشكەر قەلئە سىرتىغا چېدىر تىكىپ ئورۇنلىشىپتۇ. مەن ياپچانلىق بىرقانچە يېگىتنىمۇ ئېلىۋالغان ئىدىم. ئۆزۈمۇ دېھقانچە ياسىنىپ، ئۇلار بىلەن ئۇچ ھارۋا قوغۇننى ئېلىپ ئەتىسى سەھەردە بامدات نامىزى ئۆتۈلۈپ بولغاندىن كېيىن قەلئە دەرۋازىسىغا

بيقىنلاشقانىدۇق. "قوغۇن ساتمىز" دەپ قەلئە ئىچىگە كىرىپ، ئىككى-ئۈچ قېتىم ئايلاندۇق. قىممەتره‌ك باھا قويۇپ، بىر ھارۋا كەلگىنىڭ قوغۇنىنى ساتتۇق. چايخانىدا چاي ئىچكەچ ئولتۇرۇپ گەپ تېگىشىدۇق. كىشلەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، مىرزا ئابابەكرى بېگىسار قەلئەسىنى نەچچە يىل يەتكەن دەك ئوزۇق-تولۇك، قورال-ياراغ بىلەن تولدۇرۇۋاتقانىدەك قىلىدۇ. ئاتاقلىق بەگلەردىن ئىمىن بەگ مىرزىنى (ئىمىن دورغا دەپمۇ ئاتىلىدىكەن) بېگىسارنىڭ ھاكىملىقىغا تەينىلەپ، جان ھەسەن، ئاختا مىرۋەلى، شاھدانە مۇھەممەدبېكلارنى ئەمىر لەشكەر قىلىپ بەلگىلەپتۇ. ئۇلارنىڭ 7000-8000 ئەسكىرى بار ئىكەن. ھازىر ھە دەپ قەلئەنى چېگىتىشقا كىرىشىپتۇ. قەلئە سېپىلىنى ھەم كەڭ، ھەم ئېگىز قىلىپ سوقتۇرۇپ، بەك مۇستەھكەم قىلىۋېتىپتۇ. ئايلىنىپ يۈرۈپ ھۇجۇم قىلىپ كىرگىدەك يەر تاپالمىدۇق. قەلئە سىرتىدىكى ئەسكەرلەر قەشقەرگە يارەمگە كېتىۋاتقانلار بولۇپ، يارـ كەنتتىن كەلگىنگە بىر كۈن بولغانىكەن. ئېھتىمال بۇگۈن يا ئەتە يولغا چىقىشى مۇمكىن ئىكەن. مەن "قوغۇن ئېلىڭلار!" دەپ ۋارقىراپ ئۇلارنىڭ ئىچىنىمۇ ئارىلاپ كۆردۇم. چوڭراق بىر چىدىر ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتسام، بۇغداي ئۆڭ، ئورتا بويلۇق بىر سەردار چاقىرىپ قالدى. چىدىرغا كىردىم. بىرقانچە نەۋكەر بىلەن ئولتۇرغانىكەن.

— سەن دېھقانمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— دېھقانمەن، — دەپ قورقۇمسىراپ ئاستا جاۋاب بەردىم.

— قەيەرلىكسەن؟

— ياپچانلىق.

— شۇنچە يىراق يەردىن قوغۇن ساتقىلى كەلدىڭمۇ؟

— ھەر يىلى قوغۇنۇمنى ئۆ تەرىپى قەشقەرگە، بۇ تەرىپى بېگىسارغا ئېلىپ بېرىپ ساتىمەن.

سەردار ئويلىنىپ تۇرۇپ قېلىپ، سوراشنى داۋام قىلدى.

— ئېيتقىنا، سەئىدخانىڭ قەشقەرگە كەلگەنلىكى توغرۇلۇق گەپ

ئاڭلىدىڭمۇ؟

— قەشقەرگىلا ئەمەس، ياپچانغىمۇ كېلىپ بولدى، — دېدىم.

— ھە، — دېدى سەردار بىر ئىشنى ئويلىغاندەك بولۇپ، — ياپچانغا كەلدى، دېگىن. سەن كۆردۈڭمۇ؟

— يېراقتىن كۆردۈم.

— سەن يېڭىسارغا قوغۇن ئېلىپ ماڭغاندا ئۇ سېنى توسمىدىمۇ؟

— كارى بولمىدى.

— قوغۇنۇڭنى بىزگە سېتىپ بەرگىن.

بۇ سەردار ماڭا نېمە ئۈچۈندۇر يېقىن كىشىمىزدەك، ئۇزاق زامان ئايرىلىپ كېتىپ قايتا كۆرۈشكەن دوستۇمدەك تۇيۇلۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئىككى ھارۋا قوغۇننى بېرىۋەتتىم.

— نەۋكەرلىرىڭىز بىلەن يەڭ، تاتلىق قوغۇن، ياپچاندىن ئۆتسىڭىز مېنى ئىزدەڭ، قوغۇن بىلەن مېھمان قىلىمەن، — دېدىم.

ئۇ رەھمەت ئېيتىپ، چېدىر ئالدىغا چىقىپ ئۇزاتتى. مەن ھەمراھلىرىم بىلەن قايتىپ، ئادەملىرىمىز يوشۇرۇنۇپ تۇرغان قۇم بارخانلىرى تۇۋىگە كەلدىم. ئۇزاق ئۆتمەي بىر توپ ئەسكەر بېتىپ كەلدى. مەن ئادەملىرىمنى "ئۆزۈڭلارنى دالدىغا ئېلىپ تۇرۇڭلار" دەپ، قۇرۇق ھارۋىنى ھەيدەپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا باردىم. قارىسام بايىقى سەردار، مېنى كۆرۈپ ئاتتىن چۈشتى.

— ئاكا، — دېدى ئۇ، ئۆتۈنۈش بىلەن، — بىزنى سەپىدىكى ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ قويالامسىز؟

— بۇ ئازغىنە ئادەملىرىڭىز بىلەن قانداقمۇ نەچچە مىڭ لەڭ ئەسكىرى بار سەپىدىكىلەرنى تەڭ كېلەلەيسىز؟ — دېدىم سىناپ.

— مەن ئۇرۇشماقچى ئەمەس، — دېدى ئۇ كەسكىن تۇرده، — ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ، سىرتا ئابابەكردىن قىساس ئالماقچى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىز قوغلاپ كەينىڭىزدىن كەلگەن ئىدىم.

— بۇ سۆزىڭىز راست بولسا قەسەم ئىچىڭ، — دېدىم مەنمۇ قەتئىي هالدا.

ئۇ يۈزىنى قىبلىگە قىلىپ، ئاللانى شىپى كەلتۈرۈپ قەسەم ئىچتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى باشلاپ كەلدىم.

— ئاللا سىزگە مەدەتكار بولۇپتۇ قاناتبەگ ئاغا، — دېدى خۇشال بولۇپ سەئىدخان، — بۇ غەلىبە قىلىدىغانلىقىمىزغا بىر بىشارەت. سىزدىن كۆپ خۇرسەن بولدۇم. سەردارنى باشلاپ كەلگەن بولسىڭىز.

— خوپ، ئەمرىكەبىر[1]

قاناتبەگ هايال ئۆتمەي سەردارنى ۋە ئۇنىڭ ئىنىلىرىنى باشلاپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئالىيلىرى!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام سەردار، مەرهەمەت.

سەردار ئەدەپ بىلەن كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇردى.

— ئېتىڭىز نېمە؟ — سورىدى سەئىدخان.

— ئەلىبەگ.

— قەيەرلىكسىز؟

— ياركەنت قەلئەسىدىن.

— ئاتىڭىز كىم بولىدۇ؟

— ياركەنت هاكىمى مەرهۇم نەزەر مىرزىنىڭ ياساۋۇلى تۆمۈربەگ ئىدى. ئۇنى مىرزا ئابابەكرى سېپىل ئاستىغا باستۇرۇۋەتكەن.

— ئانىڭىزچۇ؟

ئەلىبەگ جىم ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرىدا ياش لىغلىدىدى.

— ئانام بار ئىدى. بىز ياركەنتتىن يولغا چىقىدىغان كۈنىنىڭ ئالدىنقى

---

① ئەمر كەبىر — ئۇلۇغ ئەمر، باش قوماندان مەنىسىدە.

ئاخشىمى مىرزا ئابابەكرى ئۆنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ.

— يارەببى! نېمىدېگەن ۋەھشىيلىك بۇ، مىرزا ئابابەكرى ئانىسىنى قانداقچە بوغۇپ ئۆلتۈرىدۇ؟ — دەپ سوردى سەئىدخان قىزىقسىپ.

— ئانام بىز كىچىك ۋاقتىمىزدا بىزنى سالامەت چوڭ قىلىپ قاتارغا قوشۇش، ئاندىن ئۇ زالىمدىن ئۆچ ئېلىش مەقسىتىدە ئۇنىڭ ئەمرىگە ئۆتكەنىكەن، — دەپ سۆز باشلىدى ئەلىبەگ، — بىز چوڭ بولۇپ ھەممىمىز مىرزا ئابابەكرىگە نەۋكەر بولدۇق. ئاخىرى ئانام ئەينى ئەھۋالنى بىزگە ئوچۇق ئېيتتى. شۇ كۈندىن باشلاپ كۆڭلۈمدىكى قىساس ئېلىش تىلىكى ئاشكارا بولدى. مانا بۈگۈنكى كۈنگىچە پۇرسەت كۈتۈپ كەلدۇق، مەن بۇ قېتىم يولغا چىقىشتىن بىر كۈن بۇرۇن ئانامنىڭ قېشىغا بارسام، ئانام پەرىشان ھالدا ئولتۇرغانىكەن. ئىنىلىرىنىڭ كەچتە ئېلىپ كەلگەن، كۆرۈشۈۋالاي دېدى. مەن يېرىم كېچىگە يېقىن تۆت ئىنىمنى ئېلىپ كەلسەم، قورۇ ئىچىدىكى دەھشەتلىك پاجىئە بىزنى چۆچۈتۈۋەتتى. دەرۋازىغا قارىغۇچى ھەم ئۇنىڭ ئايالى (ئۇ بىزنى كىچىكىمىزدىن ئايرىم ئۆيدە بېقىپ چوڭ قىلغانىدى)، يەنە ئىككى دېدەك ئايال قانغا غەرق بولۇپ دالان ئۆيدە يېتىپتۇ. ئىچكىرى ئۆيگە كىرسەك، ئانام تۆشەك ئۈستىدە چاچلىرى چۈۋۈل-غان، كىيىملىرى بىرتىلغان ھالدا يېتىپتۇ. بوغۇزىدا قاتىلنىڭ بارماق ئىزى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. كۆزلىرى ئوچۇق ھالدا ئېڭىكى چۈشۈپ قاپتۇ. بىز قاتتىق يىغا-زارە قىلىشىپ يامغۇردەك ياش تۆكتۈق. ھەزىمىزگە چىدا-ماي قىلىچلىرىمىزنى يالىڭاچلاپ شۇ ھامان قىساس ئالماقچىمۇ بولدۇق. بىراق بۇنداقلا بارساق ئۆزىمىزنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىشتىن باشقا نەتىجە چىقمايتتى. مەن مىڭ تەستە ئىنىلىرىمنى پەسكويغا چۈشۈرۈپ، ئالدىمىزدا ناھايىتى ياخشى پۇرسەت كېلىۋاتقانلىقىغا ئىشەندۈردۈم. شۇنىڭ بىلەن بىز قايغۇمىزنى بېسىپ تۇرۇپ ئانام ۋە قانغا غەرق بولۇپ ياتقان تۆت كىشىنىڭ جەسىتىنى ھارۋىلارغا سېلىپ ئاپىرىپ كېچىلەپ دەپنە قىلدۇق-دە، تاڭ سەھەردە ئەسكەرلەرنى باشلاپ يولغا چىقتۇق. مىرزا ئابابەكرى بىزنى ئۇ

ئىشلاردىن خەۋەرسىز، قەشقەرگە يارەمگە ماڭىدى دەپلا ئويلايدۇ. شۇ تاپتا بىز بەش ئوغۇلنىڭ يۈرىكىمىز زەردەپ، مەن دادامنىڭ پاجىئەسىنى بىلگەن ھەمدىن بېرى مىرزا ئابابەكرىدىن قىساس ئېلىشنى بىر كۈنمۇ ئۇنۇتقىنىم يوق. پەقەت مۇۋاپىق پۇرسەت تاپالمايلا كەلگەنىدىم. ئاخىر ئانامنىڭ تىلىكى ئىجابەت بولۇپ، ئىگەم ئاللا جانابلىرىنى بىزگە ئەۋەتىپتۇ. ئەمدى ئۆزلىرىگە پەرمانبەردار بولۇپ ياۋۇز مىرزا ئابابەكرىنىڭ زۇلمىدىن خەلقنى تېزرەك قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن جېنىمىزنى پىدا قىلغىنىمىز قىلغان. بىز بىلەن كەلگەن 500 نەپەر ھېنىڭ نەپەرلىرىم. ئۇلار بىزنىڭ سىزنەمىزدىن چەمايدىغان ئىشەنچلىك كىشىلەر. ھەممىسى مىرزا ئابابەكرىگە ئۆچ. خىزمەتلىرىدە بولۇپ، ئاتا-ئانىمىزنىڭ، نەچچە مىڭلىغان بىگۇناھ ئاتا-ئانىلارنىڭ قىساسىنى ئېلىشىمىزغا ئىمكانىيەت بەرگەيلا!

بەش ئاكا-ئۇكا تەڭلا كېلىپ تىزلاندى.

— ئورنۇڭلاردىن تۇرۇڭلار ئەزىمەتلەر. ئاللا قىساس ئېلىش ئارزۇ-يۇڭلارغا يەتكۈزگەي.

ئۇلار قۇللۇق بىلەۋرۇپ ئورنىدىن تۇرۇشتى.

— ئوبدان ئارام ئېلىڭلار، بېڭسارنى ئېلىش جېڭىگە قاتنىشسىلەر. سىلەرنى ۋەزىپىگە تەيىنلەيمەن.

— يۈيرۇقلىرىنى ئادا قىلىمىز ئالىيلىرى.

ئەلىبەگ ئىنىلىرى بىلەن چىقىپ كەتتى. كەينىدىن قاناتبەگمۇ ماڭدى. سەئىدخان مىرزا ھەيدەر، مۇھەممەد سەئىد مىرزىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ قىرغىز مۇھەممەدبېكنى بارلىق قىرغىز-قازاق ئەسكەرلەرگە ئەمىر، ئەلىبەگنى مىك بېشى، تۆت ئىنىسىنى يۈز بېشى قىلىپ تەيىنلىدى.

3

مىرزا ئابابەكرى شۇ كېچىسى ئوردىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ھېچقايسى خوتۇنىنىڭ يېنىغا كىرمەي، خاس ھۇجرىسىدا ئۆزىلا يېتىپ

قالدى. پۇتۇن تېنى قىزىپ، بېشى چىڭقىلىپ ئاغرىپ كېتىۋاتاتتى. كۆزىگە ئاشۇ خۇمار خاتۇن، گاھ يالىڭاچ، گاھ كىيىم بىلەن كۆرۈنۈپ، ئۇنىڭ ئارامنى بۇزاتتى. قايسى تەرەپكە قارىسا ئاشۇ خۇمار خاتۇن... ئۇ كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇپ يېتىۋالدى. خۇمار خاتۇن ئەمدى خىيالدا پەيدا بولدى. ئۇ خەنجەر كۆتۈرۈپ كەلمەكتە ئىدى... مىرزا ئابابەكرى چاقماقلىق بىلەن خۇمار خاتۇننىڭ بىلىكىدىن تۇتۇۋېلىپ قايرىدى. خەنجەر يەرگە چۈشتى. خۇمار خاتۇننىڭ كارنىيىغا چاڭگال سىلىپ پۇتۇن كۈچى بىلەن بوغدى...

مىرزا ئابابەكرى چىڭ يۇمۇلۇپ كىرىشىپ كەتكەن قوللىرىنى مەيدىسىگە قويدى. "راست، ئۇ مەككار خاتۇننى شۇنداق ئۆلتۈردۇم. سەل بىخوتلۇق قىلغان بولسام، ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈۋېتەتتى، كاساپەت..." دەپ ئويلاپ كۆزلىرىنى ئاچتى.

40 يىلدىن بېرى كۆپ جەڭلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن، نەچچە مىڭلىغان ئادەمنى قىرغىن قىلغان بۇ پادىشاھ ھېچ ۋاقىتتا بۇ كېچىدىكىدەك ۋەھىمىدە قالمىغانىدى.

ئۇنىڭ كۆزلىرىگە ئىككى دېدەك ئايال كۆرۈندى. ئۇلارنى دالان ئۆيگە چاقىرىپ كىرىپ ئۆلتۈرگەنىدى. قان خۇمارى تۇتقان مىرزا ئابابەكرى ئۆي ئىچىدىكى قىيا-چىيانى ئاڭلاپ يۈگۈرۈپ كىرگەن مەپىكەش ساھىپىنىڭ قورسىقىغا قىلىچ تىقىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ يېقىلىشىغا ئۇلگۈرۈپ كىرىپ قالغان بۇۋى ئايسىخانىنمۇ تۇتۇۋېلىپ بوغۇزلىۋەتكەنىدى...

مىرزا ئابابەكرى يەنە ۋەھىمە باسقان كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى. خىيالدا خۇمار خاتۇن باشقىدىن پەيدا بولدى. "... سېنىڭ ياۋۇز تەلەتكىنى بىر كۆرۈپ باقاي دەپ ئۆيۈمدىن چىققان ئىدىم... مانا كۆردۇم، سەنمۇ ئادەمگە ئوخشايدىكەنسەن، بەلكى قاۋۇل ئەبلەخ ئىكەنسەن ..." دەۋاتاتتى. مىرزا ئابابەكرى قارا تەرگە چۆمۈلۈپ تاڭ ئاتقىچە زادى ئۇخلىيالمىدى. بامدات نامىزىغا ئەزان چىققاندا تۇرماقچى بولۇپ تۇرالمىدى. ئۇچ كۈنگىچە قىزىتمىسى ئۆرلەپ، جۆيلۈپ، خانىش-توقاللارنى، ۋەزىر-ۋۇزرالارنى ئارامدا

قويمدى. تۆتىنچى كۈنى قىزىتمىسى پەسلەپ، ئورنىدىن تۇردى-دە، تاماق-قىمۇ قارىماي ئوردىغا چىقتى. ۋەزىر، ئەمىر، بەگلەرنىڭ باشلىرى چۈشۈپ كەتكەنىدى. سۇلتاننى كۆرۈپ، يەرگىچە پۈكۈلۈپ تەزىم قىلىشتى.

— خۇدا سۇلتانىمىزنى ئامان قىلغاي!

مىرزا ئابابەكرى جاۋاب سالاممۇ قىلماي سورىدى:

— قەشقەر، بېگسارىدىن نېمە خەۋەر بار؟ — ئۇ باش ۋەزىر ئەبەيدۇلا قۇددۇس دوغلات بىلەن ئەمىر لەشكەر ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلاتقا چەكچەيدى. ھەر ئىككىسى ئېغىز ئاچالماي باش سىلىپ تۇرۇۋەردى.

— گەندە چىشلىۋالدىڭلارمۇ؟ تىلىڭلارنى تېخى كېسىپ تاشلىغىنىم يوقمۇ. سىز سۆزلەڭ ئەمىر لەشكەر، قانداق خەۋەرلەر بار؟

ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلات تىلى كالۋالىشىپ گەپ قىلالماي قالدى.

— سەن ئۆلۈمتۇكىنى قانداقمۇ ئەمىر لەشكەر دېگىلى بولسۇن؟ باش ۋەزىر، سىز سۆزلەڭ.

ئەبەيدۇللا قۇددۇس دوغلات تىزلاندى:

— شاھى جاھان، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا.

— ھە، كەچتىم، سۆزلە!

— سەئىدخاننىڭ لەشكەرلىرى قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىشنى توختىتىپ، بېگسارغا كېلىپ قەلئەنى قورشۇۋاپتۇ. ئالىلىرى يارىدەمگە ئەۋەتكەن ئەسكەرلىرىمىزدىن قىرغىز مۇھەممەدبېك بارلىق ئادەملىرى بىلەن سەئىدخانغا قوشۇلغاندىن كېيىن، سەردار ئەلىبەگ 500 ئادىمى بىلەن سەئىدخان تەرەپكە ئۆتۈپ، بىزنىڭ مەخپىيىتىمىزنى ئاشكارىلاپ قويغاچقا، ئۇلار ياپچاندا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ، قەشقەرگە يارىدەمگە ئەۋەتكەن ئەسكەرلىرىمىزگە توسۇپ زەربە بېرىپ ئۇلارنى كۆپ تالاپەتكە ئۇچرىتىپتۇ. شاھزادە يۈسۈپ مىرزا ئازغىنە ئەسكەر بىلەن قەشقەرگە قېچىپ بېرىۋاپتۇ. بېگسار ئەمىرى ئىمىن بەگ مىرزا بۇ ئەھۋالنى خەۋەر قىلىپ، "سەئىدخان ئادەملىرى قەلئەمىز سېپىلى ئاستىغا لەخمە قېزىشقا باشلىدى. دەرھال يارىدەمگە لەشكەر

ئەۋەتكىلار" دەپ ئارقا-ئارقىدىن ئوچ ئايغاقچى ئەۋەتكەنىكەن. ئۆزلىرىگە قاراپ قالغان ئىدۇق.

— نېمىشقا تۇنۇگۈن خەۋەر بەرمىدىڭ؟ — ئاچچىقلىنىپ سورىدى مىرزا ئابابەكرى. ئۇنىڭ قوشۇمسى مۇشتۇمدەك پولتىيىپ چىققانىدى.

— قىزىپ ياتقان ئىكەنلا شاھىم، ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمىدىم.

— جۈرئىتى يوق ناكەسلەر. گېپىمنى ئاڭلاپ تۇرۇڭ: ھازىردىن باشلاپ بىر ھەپتە ئىچىدە ياركەنت دېيارىدىن 60 مىڭ ئەسكەر توپلايسەن. كىمكى بۇ يارلىقىمغا قارشىلىق كۆرسىتىدىكەن، شۇ جايدا! چېپىپ تاشلاڭ. سۇن. كېلەر ھەپتە دۇشەنبە سەپراس بولغان 60 مىڭ ئەسكەرنى مەيدانغا كۆرمىسەم ھەممىڭنىڭ ئىت باشلىرىڭنى قىلىچتىن ئۆتكۈزىمەن!

— پەرمانلىرىنى ئادا قىلىمىز شاھىم، — دېدى باش ۋەزىر تىزلىنىپ.

— ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلات!

— خوش، شاھىم.

— تىلىڭنى چىقار! سېنىڭ تىلىڭ بارمۇ-يوق، بىر كۆرۈپ باقاي!

— گۇناھىمدىن ئۆتسىلە شاھىم.

— چىقار دەيمەن! بولمىسا بېشىڭ تېنىڭدىن يۇلۇنۇپ كېتىدۇ.

لاغىلداپ تىترىگەن ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلات تىلىنى ئاستا چىقاردى. مىرزا ئابابەكرى تەبىيارلاپ قويغان خەنجىرى بىلەن شارتلا قىلىپ ئۇنىڭ تىلىنىڭ ئۇچىنى كالپۇكى بىلەن قوشۇپ كېسىپ تاشلىدى.

— سەئىدخان قولىغا چۈشۈپ كەتكەن 5000 ئەسكىرىمنىڭ خۇنى بۇ جۈرئەتسىز ئەمىر لەشكەرلىرىڭ بويىندا. جاللات! ئېلىپ چىقىپ تىرىك كۆمۈۋېتىڭلار.

يۈزىگە نىقاب تارتىلغان قىزىل كىيىملىك ئىككى جاللات ئەمىر لەشكەرنى ئىتنى سۆرىگەندەك سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئوردا يولىدا قېپقىزىل قاندىن ئارغامچىدەك ئۇزۇن سىزىق ھاسىل بولۇپ قالدى.

4

دەل-دەرەخلەر ئاستا ئېغاڭشىپ تۇراتتى. ھاۋا بۇلۇتلۇق بولۇپ، كۈن يۈزىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ئوڭ، سول قاناتقا بۆلۈنگەن سەئىدخان ئەسكەرلىرى بېگىسار قەلئەسىنى ئىككى تەرەپتىن قورشۇۋالغانىدى. ئوڭ قاناتتىكى ئەسكەرلەرگە مىرزا ھەيدەر، سول قاناتتىكى ئەسكەرلەرگە سەئىد مۇھەممەد مىرزا ئەمىر لەشكەر بولغانىدى. قانابەگ، ئەلىبەگ باشچىلىقىدىكى نەچچە يۈز نەۋكەر سېپىل ئۈستىدىكى دۈشمەن ئەسكەرلىرىگە ئوق ياغدۇرۇپ تۇرغان مەرگەنلەرنىڭ ھمايىسىدە كېچە-كۈندۈز لەخمە كولاۋاتاتتى. سەئىدخان قەلئە ئىچىگە ئوق ئاتقۇچى قىسىم بىلەن قىلىچۋاز، نەيزىۋازلارغا ئۆزى بىۋاستە قوماندانلىق قىلىپ ئوق ياغدۇرۇپ، ئىمىن بەگ مىرزىنىڭ سېپىل ئۈستىدە چۆمۈلىدەك يامراپ يۈرگەن ئەسكەرلىرىنى باش كۆتۈرگۈزمەي قويغانىدى. ئوق تەگكەنلەر سېپىل ئۈستىدىن پات-پات غۇلاپ چۈشۈپ تۇراتتى.

لەخمە 17 كۈندە قېزىلىپ بىر-بىرىگە تۇتاشتۇرۇلدى. گۈڭگۇرت، ئاھاك ئارىلاشتۇرۇپ يەرلىك ئۈسۈلدا ياسالغان قاپ-قاپ پارتلاتقۇچ دورىلار لەخمىلەرگە توشۇلۇپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

سەئىدخانىڭ بۇيرۇقى بىلەن ھەر تەرەپتىن سېپىل ئۈستىگە ۋە قەلئە دەرۋازىلىرىغا يامغۇردەك ئېتىلىۋاتقان ئوق بىردىن توختىدى. ئىمىن بەگ مىرزا سەئىدخان بېگىسار قەلئەسىنى بۇنداق ھۇجۇم بىلەن ئالالمايدىغانلىقىنى بىلىپ يەتكەن بولسا كېرەك، شۇڭلاشقا چېكىنمەكچى بولۇۋاتقان ئوخشايدۇ دەپ كۆزەڭلىگەن ھالدا ۋارقىرىدى:

— بېگىسار قەلئەسىنى 1000 يىل قورشاپ تۇرساڭلارمۇ ئالالمايسىلەر، جېنىڭلار تېنىڭلاردا بار چېغىدا كەلگەن يولۇڭلار بىلەن قايتىپ قېلىڭلار. بولمىسا سۆلتانىمىز ئۈستۈڭلەرگە باستۇرۇپ كېلىپ ئاتا-ماناڭلارنى كۆزۈڭ-لەرگە كۆرسىتىدۇ.

سەئىدخان ئۇنىڭ ئالتۇن ئۇقا قادالغان كەمچەت تۇمقىنى قارىغا ئېلىپ ساداقتىن ئوق ئۇزدى. ئىمىن بەگ مىرزا كەينىگە ئۆرۈلۈپ ئۆز ئەسكەرلىرىگە سۆز قىلماقچى بولۇپ تۇرغىنىدا كېلىپ گەردىنىگە تەگكەن ئوق كېكىرتكىدىن چىقتى ۋە دۇم چۈشۈپ، شۇ يەردىلا ئۆلدى. ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى ئالاقزادە بولۇپ كېتىشتى. ھېچقايسىسى باش كۆتۈرەلمەي قالدى.

— ئەمر كەبىر، لەخمىلەر تۇتاشتۇرۇلۇپ، پارتلاتقۇچ دورىلار ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇندى، — دەپ مەلۇم قىلدى ئەلىبەگ. سەئىدخان بۇيرۇق قىلدى:

— قاناتبەگكە ئېيتىڭ، پىلتىگە ئوت يېقىپ، ھەممەيلەن لەخمىدىن تېز يېنىپ چىقسۇن.

— خوپ، ئالىيلىرى.

ئۇزۇن ئۆتمەي پىلتىگە ئوت يېقىپ بولغان قاناتبەگ ئادەملىرى بىر-بىرلەپ لەخمىدىن يېنىپ چىقتى. پارتلاتقۇچ دورىنىڭ گۈمبۈرلەپ پارتلىغان زەربىدىن قەلئەنىڭ ئېگىز سېپىلى سىلكىنىپ ئاجراشقا باشلىدى.

مۇستەھكەم ھېسابلانغان يېڭسار قەلئەسىنىڭ سېپىلى گۈمۈرۈلۈپ، شىمالىي تەرىپىدىن چوڭ بىر يوچۇق ئېچىلدى.

يۇزلىگەن جەڭ شوتىلىرىنىڭ بىرى غولىسا ئورنىغا يەنە بىرىنى دەسسىتىپىۇ سېپىلگە چىقالمىغان مىرزا ھەيدەر، سەئىد مۇھەممەد مىرزا قوشۇنلىرى ئاشۇ يوچۇق ئارقىلىق يېڭسار قەلئەسىگە ېسىپ كىردى. گىرەلەشمە جەڭ باشلاندى. ھەممە يانىنى قىلىچلارنىڭ جارانگ-جۇرۇڭ ئاۋازى ېسىپ كەتتى. قەلئە ئىچى قانغا بويالدى. ئاخىر تۇركۈم-تۇركۈملەپ ئەل بولغان دۇشمەن ئەسكەرلىرى قىلىچ، نەيزىلىرىنى تاشلىدى. سەئىدخان ئىمىن بەگ مىرزىنىڭ ئوردىسىغا كىرىپ تەخت ئۇستىگە چىقتى.

ئەلىبەگنىڭ ئادەملىرى جان ھەسەن، ئاختا مىرۇەلى، شاھدانە مۇھەممەد مەدىنىڭ باشلىق ئون نەچچە ئەمىر-بەگنىڭ باشلىرىنى كېسىپ كېلىپ سەئىدخاننىڭ ئالدىغا قويدى.

5

ئات تۇياقلىرىدىن، پىيادە نەۋكەرلەر ئاياغلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ-توپا 60 مېتىردىن ئوشۇق لەشكەرنىڭ باش-كۆزلىرىنى كۆرگۈسىز قىلىۋەتكەنىدى. بۇ چاغقىچە ياقىسىغا كىر قوندۇرماي كەلگەن سۇلتان مىرزا ئابابەك-رىنىمۇ تونۇغۇسىز ھالغا كەلتۈرۈپ قويغانىدى. بېگى ئېلىنغان پىيادە ئەسكەرلەر ئىچىدىكى يېشى چوڭلار ماڭالماي، بىردىن-ئىككىدىن ئايرىلىپ قېلىشقا باشلىدى. ھەمىتنىڭ سېپى دەپ ئاتىلىدىغان كۆز يەتكۈسىز چۆل-باياۋاندىن ئۆتكىچە ئارىلىقتا ماڭالماي قالغانلاردىن 100 دىن ئارتۇق كىشى چېپىپ تاشلانىدى. بۇ پاجىئە بۇ چاغقىچە جەڭگە چۈشۈپ باقمىغان، ھۇنەرۋەن، تىجارەتچى، دېھقانلاردىن مەجبۇرىي تۈتۈپ كېلىنگەن ئەسكەر-لەرنى قورقۇتۇپ، ۋەھىمگە سېلىپ قويىدى.

ئۇلار توپ-توپ بولۇشۇپ قېچىشقا يۈزلەندى. مىرزا ئابابەكرى ئەمىر، بەگ، سەردارلىرىنى ھەربىكەتلەندۈرۈپمۇ ئۇلارنى توسۇپ قالالمىدى.

— كىمكى قاچىدىكەن، تۇتۇۋالغان يەردە چېپىپ تاشلاڭلار! — دەپ يارلىق چۈشۈردى.

بېگىسارغا بىر كۈن بۇرۇن ئەۋەتىلگەن ئايغاقچىلار سايىدىن ئەمدىلا چىقىپ بوستانلىقتا دەم ئېلىۋاتقان مىرزا ئابابەكرىگە خەۋەر يەتكۈزدى:

— سەئىدخان بېگىسار قەلئەسىنى ئېلىپ، شاھدانە مۇھەممەدبېك باشلىق ئەمىر-بەگلەرنىڭ باشلىرىنى كېسىپ سازايى قىپتۇ. ئىمىن بەگ مىرزا ساداق بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. ئۇنىڭ بارلىق ئەسكەرلىرى ئەل بوپتۇ.

بۇ شۇم خەۋەردىن بېشى قايغان مىرزا ئابابەكرى زۇۋان سۈرمەي ئېتىنى كەينىگە بۇرىدى. ئۇ سانى كۆپ، ساپاسى يوق بېگى ئېلىنغان ئەسكەر بىلەن جەڭگە كىرىپ نۇسرەت قازىنالمايدىغانلىقىنى چۈشەنگەنىدى. شۇ ماڭغىنىچە يارىكەنتكە قايتىپ كېلىپ، چوڭ ئوغلى جاھانگىر مىرزىنى

ئۆز ئورنىغا تەختكە ئولتۇرغۇزدى.

— سەن مېنىڭ باھادىر ئوغلۇمسەن، يارىكەنت قەلئەسىنى سەئىدخانغا زىنھار تارتقۇزۇپ قويما. مەن قېرىپتىمەن، كاللامۇ ئىشلىمەس بولۇپ قاپتۇ، پادىشاھلىق قىلالمىغۇدەكمەن. بۇ يەردىن كېتىشنى مۇۋاپىق تاپتىم. ئىشەنـچىمنى يەردە قويمىغايسەن، — دېدى مىرزا ئابابەكرى ئوغلىغا تاج كىيدۈـرۈپ، ئۇنىڭ كۆزلىرى ياشلانغانىدى.

پۈتۈن تۇرقى ئاتىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان جاھانگىر مىرزا لام-جىم دېمەي نۇرغۇن دەپى-دۇنيانى ئېلىپ يولغا چىققان ئاتىسىنى ئۇزىتىپ قويدى. ئۇ بوشاڭ، راھەتپەرەس شاھزادە ئىدى. شۇڭا ئافغانىستىنى ئانچە ئويلاپ كەتمەي، سۇلتان بولغانلىقىغا خۇشاللىنىپ تېرىسىگە سىغماي قالدى. ھالبۇكى ئۇ تەختتە بەش كۈنلا ئولتۇرالىدى. مىرزا ھەيدەرنىڭ لەشكەر باشلاپ يارىكەنتكە يېقىنلاپ كەلگەنلىكىنى ئاياغاچىلاردىن ئىشتىكەن جاھانگىر مىرزا:

— مەن بىلەن كېتىشنى خالىغانلار نېمىنى خالسا شۇنى ئېلىپ ماڭسۇن، — دەپ پەرمان چۈشۈردى. سەردار، بەگ، نەۋكەرلىرى يارىكەنت شەھرىنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلىپ ئاندىن جاھانگىر مىرزا بىلەن قاچتى.

ئەمىر مىرزا ھەيدەر كوراگان سەئىدخانىنىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرىنى باشلاپ يارىكەنت شەھرىگە كىرگەندە، ئاھالە ئۇلارنى يىغا-زارە بىلەن كۈتۈۋالدى. ئۆي-ئۆيدىن ئوسۇلۇق، نان ئېلىپ چىقىپ، ئۆزلىرىنى زالىمـلىرىنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرغان ئەسكەرلەرگە تۇتتى...

بۇ چاغدا قەشقەر شەھرىدىكى ھۇنەرۋەن-كاسىپ، سودىگەر قاتارلىق شەھەر ئاھالىسى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ بۇ يەردىكى ئەمىر، بەگ، سەردارلىرى بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىۋاتاتتى. ئازغىنا نەۋكىرى بىلەن قەشقەرگە ئاران قېچىپ كېلىۋالغان يۈسۈپ مىرزا سۇلتان ئاتىسىنىڭ يېنىدا تۇرۇۋۇرمىگىنى ئۈچۈن ھەسرەت چەكتى. پاكار، ۋىجدانى بۇ ئادەمنىڭ ئاچچىقى شۇنچە يامان ئىدىكى، دائىم قازاندا ئېتىلىدۇرغان ئاقبالداقتەك

چېچىلىپلا تۇراتتى. ئۇ يارىكەنتتىن قەشقەرگە مېڭىش ئالدىدا ئاكىسى جاھانگىر مىرزىنىڭ ئوغلىنى قاينىتىپ:

— شاھ ئاتا، ماڭا 5000 ئەسكەر بەرسىلە. سەئىدخاننى قەشقەر شەھرىگە ئايلىغ باسقۇزماي، تىرىك پېتى باغلاپ ئېلىپ كېلەي، — دەپ پو ئاتقانىدى. ئەمما يېڭىساردىن ئۆتۈپ ياپچانغا كەلگەن چېغىدا سەئىدخان قوشۇنىغا ئۇچراپ لەشكىرىدىن ئايرىلىپ قالغانىدى.

قەشقەر ئەمىرى مىرزا ئابدۇللا بارلاس يۈسۈپ مىرزىنىڭ 5000 ئەسكىرى بىلەن ئەمەس، 100 گە يەتمىگەن قاچاقلار بىلەن كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ئۆزىدىن ئامەتنىڭ يۈز ئۆرۈگەنلىكىنى بىلگەنىدى. ئۇ يۈسۈپ مىرزا بىلەن كېڭىشىپ بارلىق ياساۋۇل-نەۋكەرلىرىگە قوزغىلاڭنى دەرھال بېسىقتۇرۇش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى.

قوزغىلاڭ پۈتۈن شەھەرگە يامرىغانىدى. مىرزا ئابدۇللا بارلاسنىڭ سەردار-نەۋكەرلىرى ياش-قېرى دېمەي ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى پۇقرانى قەتلى-ئام قىلىشقا باشلىدى. مانا شۇ چاغدا سەئىدخان قوشۇنلىرى قەشقەر شەھرىنى تۆت تەرەپتىن قورشۇالدى. سەئىد مۇھەممەد مىرزا شەرق تەرەپتىكى دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلغان بولۇپ، دۇشمەن دىققىتىنى مۇشۇ يەرگە مەركەزلەشتۈردى. ئۇنىڭ قوشۇنلىرى كېچىسى يوشۇرۇنۇپ بېرىپ قاتتىق زەربە بىلەن غەربىي دەرۋازىنى پاچاقلاپ تاشلاپ، شەھەرگە بېسىپ كىردى. شۇنىڭ بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان قوزغىلاڭچىلار جانلىنىپ، مىرزا ئابدۇللا بارلاسنىڭ نەۋكەرلىرىنى تەمتىرىتىپ قويىدى. كېچىچە جەڭ توختىمىدى. تاڭ سەھەردە سەئىد مۇھەممەد مىرزا قوشۇنلىرى شەرقىي دەرۋازىنى ئېچىپ، سەئىدخاننى شەھەرگە ئېلىپ كىردى. ئۇ بۇ قەدىم شەھەرنىڭ توپىسىنى يۈزلىرىگە سۈرتۈپ، تەگبىر ئېيتىپ ئوردىغا كەلدى.

مىرزا ئابدۇللا بارلاس بىلەن يۈسۈپ مىرزا ئۆزلىرىنى دالدىغا ئالغانىدى. لەشكەرلەر شۇنچە ئاختۇرۇپمۇ ئۇلارنى تاپالمىدى.

6

ئەنجانىڭ دومبۇق دېگەن يېرىدە بولغان جەڭدە سەئىدخانغا ئەل بولغان مىرزا ئابابەكرى ئەسكەرلىرى سەئىد مۇھەممەد مىرزا قوشۇنىغا قوشۇۋېتىلگەنىدى. ئۇلاردىن مىرزا ئابدۇللا بارلاس قوشۇنىدا ئاكا-ئۇكا، ئۇرۇق-تۇغقان قېرىنداشلىرى بارلار ئۆز قېرىنداشلىرىغا خىتاب قىلىپ، مىرزا ئابدۇللا بارلاس ئەسكەرلىرىدىن نۇرغۇن ئادەمنىڭ ئارقا - ئارقىدىن ئەل بولغۇزدى.

سەئىدخان جەڭنى توختىتىشقا بۇيرۇق قىلىپ، خانلىق مەدرىسە بامدات نامىزىنى ئوقۇندى. دۇئادىن كېيىن:

— بۇگۈندىن باشلاپ كاسىپ، ھۇنەرۋەن، تىجارەتچىلەردىن ھېچقانداق سېلىق ئېلىنمايدۇ، كۈچلۈكلەرنىڭ ئاجىزلارنى بوزەك قىلىشى مەنئى قىلىنىدۇ. ھەممە ئازاد! — دەپ جاكارلىدى.

ئازنا مەسچىت پەشتىقىدا ناغرا-سۇناي چېلىنىپ، كۆپچىلىك ساماغا چۈشتى.

سەئىدخان پەشتاق ئۈستىگە چىقىپ ساما كۆردى. سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنىڭ زۇلمىدىن ئازاد بولغان خەلق ئۆز خۇشاللىقىنى ساما ئويناپ تەنتەنە قىلماقتا ئىدى. سەللە ئورىغان ئاق ساقاللىق بوۋايلار، دوپپىلىق يىگىتلەر، ئاق بۆك كىيگەن ئۆسمۈر باللار شۇنىڭدەك مالخايلىرىنى قىرلاپ كىيگەن ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى ساماغا چۈشۈپ كېتىشكەنىدى. گاھ ئوڭغا، گاھ سولغا ئايلىنىپ، گاھ ئالدىغا، گاھ كەينىگە دەسسەپ سىلىق ھەرىكەت، بىر خىل رىتىم بىلەن ئويناپ، مىڭلىغان تاماشىبىننى ئۆزلىرىگە مەھلىيا قىلغانىدى.

نان، سامسا بىلەن تولغان تەۋەڭنى بېشىغا ئالغان ئوقەتچىلەر كىشىلەر توپىنى ئايلىنىپ يۈرەتتى. قوغۇن، تاۋۇز كۆتۈرگەن باققاللار، شاپتۇل، ئۈزۈم قاچىلانغان سېۋەتنى قولتۇقىغا ئالغان دېھقانلارمۇ خېرىدارلىرىغا نەرسىلىرىنى

ساتماقتا ئىدى...

سەئىدخان خەلق توپىغا نەزەر سېلىپ ساما كۆرۈۋاتقاندا، سەئىد مۇھەممەد مىرزا ئۇنىڭ يېنىغا چىقتى.

— شاھزادە، تۆۋەنگە چۈشكەن بولسىلا بۇنىڭدىنمۇ قىزىق ئويۇننى كۆرگەن بولاتتىلە، — دېدى ئۇ.

— ھەرقانداق ئويۇن ساما ئۇسسۇلىدەك نەپىس، جەلپكار بولماس ئاغا، — دېدى سەئىدخان. ئۇ بۇ ۋاقىتقا قەدەر ئۆزىنى سۇلتان، پادىشاھ، خان دەپ ئاتاشنى مەنئى قىلىپ كەلگەنىدى. "خان ياكى پادىشاھ بولۇش ئارزۇيۇم بولسىمۇ، ئاللا ماڭا ئۇنى نېسىپ قىلمىدۇ-يوق، بۇ نامەلۇم. شاھزادە، ئەمىر كەبىر ياكى سەئىدخان دەپ ئاتاشقا بولىدۇ. تەختتە ئولتۇر-ماي تۇرۇپ بۇيۇك ناملار بىلەن ئاتىلىشىم مۇۋاپىق بولماس" دەپ نەچچە قېتىم ئەسكەرتكەنىدى. ئۇ ئۆزىدىن چوڭلارنى "ئاكا"، "ئاغا"، كىچىكلەر-نى "ئۇكا" دەپ ئاتايتتى. ئۇنىڭ بۇنداق كەمتەرلىكى ئەسكەرلەر ئىچىدىمۇ، ئاۋام ئارىسىدىمۇ ھۆرمەت-ئابرويىنى ئۆستۈرگەنىدى.

— شۇنداق شاھزادە، ساما ئۇسسۇلى ئاۋامنىڭ قايغۇ-ھەسرىتىنى ئۇنتۇلدۇرۇپ، خۇشاللىقنى ناماياں قىلىدىغان ئاجايىپ ئۇسسۇل. مېنىڭ ئۆزلىرىنى پەسكە چۈشۈشكە دالالەت قىلىشىم يەنە باشقىچە بىر قىزىق ئويۇننى كۆرسىتىش ئۈچۈندۇر، — دېدى سەئىد مۇھەممەد مىرزا.

سەئىدخان سەئىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن پەشتاقتىن چۈشۈپ، جامە ئىچىدىكى خالىبراق بولغان كۆل بويىغا باردى. بۇ يەردە قارا پەرەنجە ئارتقان ئۈچ ئايال تۇراتتى.

— بۇ نومۇسسىز "خوتۇنلار"نى ئەلىبەگ تۇتۇۋاپتۇ. ئۇلارنىڭ گۈزەل چىرايىنى كۆرۈپ باقسىلا ئەمىر كەبىر، — دېدى سەئىد مۇھەممەد مىرزا. ئۇ ئەلىبەگكە ئىشارەت قىلىۋىدى، ئۈچ ئايالنىڭ پەرەنجىسىنى ئېلىۋەتتى. سەئىدخان بۇلارنىڭ ساقال-بۇرۇتلۇق "خوتۇنلار" ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ئۆزىنى تۇتالماي كۈلۈۋەتتى.

— بۇ غۇنچە بوي، ساقاللىق "مەلىكە" مىرزا ئاتابەكنىڭ كەنجى ئوغلى يۈسۈپ مىرزا ئىكەن، — دەپ تونۇشتۇردى قىزىقچىلىق قىلىپ سەئىد مۇھەممەد مىرزا، — قەشقەردىكى چېغىمدا خەتنە تويى بولغانىدى. چوڭ بولۇپ بۇنداق "ساقاللىق قىز" بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىكەن-مەن. بۇ ئىككىسىدىن ماۋۇ ئېگىز بويلۇق زىلۋا كەلگىنى قەشقەر ئەمىرى مىرزا ئابدۇللا بارلاس، ماۋۇ يوغان قورساق بولسا قەشقەر جامەسىنىڭ خاتىپى مەقسۇد بۇخارى دامولالام ئىكەن. ھازىر ئۆزگىرىپ ھۆرمەتلىك "مەلىكىنىڭ" چاچ-ساقاللىرىنى ياساپ، كىيىملىرىنى كىيگۈزۈپ قويىدىغان كىنىزەككە ئايلىنىپ قالغىنىغا زادىلا ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ.

بۇ ئۇچ كىشى سەئىدخان ئالدىدا تىزلاندى.

— بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كەچكەيلا شاھ ئالىيلىرى، — دېدى دامولالا يېلىنىپ.

— ھايات قالغىنىمدىن ئۆلگىنىم ياخشى! — يۈسۈپ مىرزا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — ئاتام لەشكەر تارتىپ كېلىپ سىلەرنى ئامان قويمايدۇ.

— ئەلبەگ، بۇلارنى سىزگە تاپشۇرىمەن. مىرزا ئاتابەكرى تۇتۇپ كېلىنگىچە زىندانىدا يېتىپ تۇرسۇن، — دېدى سەئىدخان يۈسۈپ مىرزا-نىڭ بويۇنتاۋلىق قىلغىنىنى پىسەنتىگە ئالماي.

— خوپ ئالىيلىرى.

— ئەلبەگ ياساۋۇللارغا بۇيرۇپ ئۇلارنى ئېلىپ كەتتى.

سەئىدخان سەئىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن چۇش ۋاقتىدا ئوردىغا كەلدى. بۇ ئوردا سانسىز مىرزىدىن ئىنىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا قالغان بولۇپ، ناھايىتى ھەشەمەتلىك ئىدى. سەئىد مۇھەممەد مىرزا مەرھۇم بوۋىسى روھىغا بېغىشلاپ فاتىھە ئوقىدى. سەئىدخان دۇئادىن كېيىن ئۇنى بوش قالغان تەختكە چىقاردى.

— مەن ئەتە سەھەر ياركەنتكە كېتىمەن ئاغا، سىز ئاۋام-خەلقىنىڭ تۇرمۇشى ئىزىغا چۈشكىچە قەشقەردە قېلىپ تۇرغايسىز. قانائەتسىز ئاغىمۇ

پىنگىزدا قالسۇن.

— خوپ، ئەمر كەبىر.

سەئىدخان ئوردا ساربيدا چۈشلۈك تاماق يەپ، بالا-چاقىلىرى تۇرۇ-ۋاتقان ساغان‌توقايدىكى باغقا چىقىپ كەتتى.

7

مىرزا ئابابەكرى خوتەنگە بېرىپ شۇ يەردە تۇرۇپ قالماقچى ئىدى، ئەمما خوتەندە بىر ئايمۇ تۇرالمىدى. سەئىدخان ئۆزىتكەن قوشۇن ئۇنى ئىز قوغلاپ كەلگەنىدى. ئۇ جەڭ قىلىشقا پېتىنالماي، تاغ يوللىرى ئارقىلىق تىبەتكە قاراپ قاچتى. قاراڭغۇ تاغقا بارغاندا 900 خېچىرغا ئارتىپ ماڭغان ئالتۇن-كۈمۈش ماللىرىنى ئېلىپ ماڭالماي، قويۇپ كېتىشكىمۇ چىدىماي ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتتى. قوغلاپ بارغۇچىلار كۆل دۆڭلىرىنى ئاختۇرۇپ نۇرغۇن ئالتۇن-كۈمۈش، تىللالارنى يىغىۋالدى.

مىرزا ئابابەكرى شۇ قاچقىنىچە تار، ئېگىز-پەس، ھاۋاسى شالاڭ تاغ يوللىرىدا خەتەرلىك داۋان، ھاڭلاردىن ئۆتۈپ، سوغۇق چۈشكەندە تىبەتكە بېتىپ باردى. بۇ يەردىمۇ ئۇنىڭغا خوۋلۇق بولمىدى. مىڭلىغان خەلقنى سەرگەردان قىلىۋەتكەن بۇ سۇلتان ئۆز بېشىغا مۇنداق قارا كۈنلەرنىڭ كېلىشىنى ئىلگىرى زادىلا ئويلاپ باقمىغانىدى.

تاڭغۇت پادىشاھلىقىنىڭ نەۋكەرلىرى تۆت تەرەپتىن قورشاپ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ پەرمانىغا بويسۇنمايدىغانلىقىنى، پاناھلىقىمۇ بەرمەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بارلىق ئوزۇق-تۈلۈكىنى تارتىۋالدى. "خوتا، 40 نەچچە يىل پادىشاھلىق قىلىپ نېمىگە ئېرىشتىم؟ مەن ئادىل پادىشاھ بولالمىدىمۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئەلنىڭ بۇنچە قاتتىق غەزىپ-نەپرىتىگە قالىمەن؟ بۇ زادى نېمە ئۈچۈن؟..." مىرزا ئابابەكرى تاملىرى تاش بىلەن قويۇرۇلغان ناھايىتى چوڭ بىر قورۇغا نەزەربەنت قىلىپ قويۇلغاندىن كېيىن ئۆزىگە شۇ

سوئالنى قويۇپ يىغلاپ كەتتى.مۇشۇ ئېغىلغا ئوخشايدىغان قورۇدا قىشنى ئۆتكۈزدى. ئۇ بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرى ئارقا-ئارقىدىن ئىككى قېتىم لەشكەر ئەۋەتىپ تاڭغۇت ئېلىنى بېسىۋالغانىدى. "تاڭغۇتلار ئىلگىرى ھەيۋىتىمنى كۆرگەن، بۇ نۆۋەتمۇ ماڭا غەلىمايى بويسۇنىدۇ" دەپ كەلگەنىدى. ئەمما ئۆز ئېلىنى جېنىدىن ئېزىز كۆرىدىغان تاڭغۇتلار ئۇنىڭغا بوي بەرمىدى.

— بىزگە قۇل بولغىن، بۇنىڭغا ماقۇل بولمىساڭ كەت. خەلقىم زالىمدىن بىزار، — دېدى ئۇنى ئوردىسىغا چاقىرغان لاما. مىرزا ئاباباكرى زۇۋان سۆزلىمەي ئارقىسىغا يېنىپ، تاش قورۇغا كەلدى. "ھىندىستانغىمۇ كېتىلمەيدىغان بولدۇم. قېچىپ قۇتۇلۇشۇمنى ئاللا خالىمىدى. بۇ يەردە قۇل بولغاندىن كۆرە ئۆز يۇرتۇمدا ئۆلگىنىم ئەۋزەل" دېگەن ئويغا كېلىپ قايتماقچى بولدى. كەچ كىرگىچە ئويلىنىپ، زاۋال ۋاقتىدا، كەچكى شەپەق نۇرى غىل-پال ئەكس ئېتىپ تۇرغان تاشقا تايىنىپ ئورنىدىن تۇردى. ئورۇقلاپ قالغاچقا، ئۇنىڭ بويى زىرائىپىدەك ئۆزىراپ كەتكەنىدەك كۆرۈنەتتى.

— قېرىنداشلىرىم، تۇغقانلىرىم، يات ئەلدە بىزگە ياخشى كۈن يوق ئىكەن. مەن يۇرتۇمغا قايتىش قارارىغا كەلدىم. مېنى ئۇ يەردە ئۆلۈم كۈتۈپ تۇرماقتا. ئۆلتۈرۈلسەم مېنى ئاتا-بوۋىلىرىمنىڭ ئايىغىغا دەپنە قىلىڭلار.

— سۇلتانىم، — دېدى ئۇنىڭ پېشىگە ئېسىلغان ئەتىۋارلىق خوتۇنى ھۆرلىتا بېگىم، — ھەرگىز قايتمىسلا، سەئىدخان سىلىنى تىرىك قويمايدۇ.

— ئاتا، قايتمىسلا! — 21 ياشلارغا كىرگەن تۇرغۇنجىز بىلەن 19 ياشلارغا كىرگەن بوستانگىر يامغۇردەك تۆكۈلۈپ تۇرغان ئاتىسىغا ئېچ ئاغرىتىپ تەڭلا تىزلاندى، — بىزگە بۇ يەردە قالماقتىن باشقا چارە يوق. كېيىن بەدەخشان، ھىندىستان تەرەپلەرگە كېتەرمىز.

— ياق بولمايدۇ. ئۇ يەردە بابۇر مىرزا بار. مەن ئۇنىڭ چوڭ ئانىسى، ھاممىسىنى ئۆلتۈرگەن. سىلەر بۇ يەردە قېلىپ تۇرۇڭلار. مەن خۇدا بۇيرۇسا پات ئارىدا بولغا چىقىمەن.

ئۇ قار ئېرىپ، يەر-جاھان كۆكىرىشكە باشلىغان ئەتىياز كۈنلىرىنىڭ

بىر سەھىرىدە يۇرتىغا قاراپ يولغا چىقتى.

8

— مىرزا ئابابەكرى ئايغاقچى ئەۋەتىپتۇ، — دېدى بارگاھ ئالى[1] غا كىرىپ كەلگەن ئەلىبەگ ئۇد چېلىپ ئولتۇرغان سەئىدخانغا سالام بېرىپ.

شاھزادىنىڭ قويۇق قارا قاشلىرى سەل تۇرۇلۇپ، چېھرىدە ھەيرانلىق ئەكس ئەتتى.

— باشلاپ كىرىڭ بەگ،

— خوپ ئالىيلىرى.

ئەلىبەگ چىقىپ كېتىپ ئۈچ كىشىنى باشلاپ كىردى. ئۇلارنىڭ چاچ-ساقاللىرى ئۆسۈپ، چىگىشلىشىپ كەتكەنىدى. ئۆزە تۇماقنى چۆكتۈ-رۈپ كىيگەنلىكى ئۈچۈن چاڭ-توپا باسقان كۆزلىرىنى ئارانلا كۆرگىلى بولاتتى.

— بىر قوشۇق قېيىمزدىن كەچكەيلا شاھ ئالىيلىرى، — دېدى ئۇلار تىزلىنىپ.

— سىلەرنى سۇلتان مىرزا ئابابەكرى ئەۋەتتىمۇ؟ — سورىدى سەئىدخان ئۇلارغا تەكشى سەپسېلىپ.

— شۇنداق، — جاۋاب بەردى بويلۇقراق كەلگەن ئايغاقچى.

— نېمە ئۈچۈن ئەۋەتتى؟

— سۇلتان بىر كۈنى كەچتە ئۈچمىزنى چاقىرىپ "سىلەر سەئىدخان يېنىغا بېرىپ، مېنىڭ كېلىۋاتقانلىقىمنى خەۋەر قىلىڭلار، مەن ئارقاڭلاردىن يېتىپ بارىمەن— " دېدى ۋە ھەر بىرىمىزگە بىر خۇمىردىن ئالتۇن بەردى. تاغ-داۋانلاردا ئىككى ھەپتە يۇرۇپ، ئاخىرى ھۇزۇرلىرىغا يېتىپ كەلدۇق.

---

① بارگاھى ئالى — پادىشاھ، ئەمرلەر تۇرىدىغان كاتتا چېدىر.

— ئۇ بۇ يەرگە كېلىپ نېمىش قىلماقچىكەن؟

— ئالىيلىرىدىن گۇناھىنى تىلىمەكچى ئوخشايدۇ.

— بۇلارنى ئوبدان تاماملاندۇرۇپ قەلئە ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇڭ، تىرىكچىلىك قىلسۇن.

— خوپ ئەمىر كەبىر، — ئەلىبەگ ئۇلارنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

سەئىدخان مىرزا ھەيدەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئەلىبەگنى مىرزا ئابابەكرىنى ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن ئەۋەتمەكچى بولۇپ ئۇنى چاقىرتتى.

— ئۇ خۇنپەرنى ساق ئېلىپ كەلگەيسىز بەگ. ئۇنىڭدا ئەلنىڭ قان قەرزى كۆپ، ئۇنى ئەل-جامەت ئالدىدا شەرىئەت بويىچە جازاغا تارتقايمىز.

— خودا بۇيرۇسا ئالىيلىرى.

ئەلىبەگ بارىگاھى ئالدىدىن چىقىپ تۆت ئىنسى ۋە 100 دەك نەۋكەر-نى ئېلىپ يۇرۇپ كەتتى. ئۇ مىرزا ئابابەكرى قاچقاندا قاراڭغۇ تاقىچە قوغلاپ بېرىپ، قايتقاندى. بۇ قېتىم يەنە شۇ يول بىلەن ماڭدى. يەنە شۇ قاراڭغۇ تاغ باغرىدا ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشتى. مىرزا ئابابەكرى تېخى تۇنۇگۈن كەچتە بۇ يەرگە بېتىپ كېلىپ، چېدىر تىكىپ ئارام ئېلىپ ياتقاندى.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ بىرقانچە قورۇقچىسى ئەلىبەگنى ئۇنىڭ ئالدىغا باشلاپ كىردى. ناھايىتى سالاپەتلىك كەلگەن بۇ پادىشاھ جۇدەپ مۇكچە-يىپ قالغاندى.

— سەئىدخانىڭ ئالدىدىن كەلدىڭلارمۇ؟ تەقدىر-قىسمەتتىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمىدى. مەن مانا يارکەنتكە ئۆزۈم قايتىپ كېتىۋاتقان ئىدىم. بۇگۈن شەنبە ئىكەن. شەنبە پادىشاھلار شىكار قىلىدىغان كۈن. مەن شىكارغا چىقتىم ئەمەس، شىكارچىغا ئولجا بولدۇم. قېنى ماڭايلى، دائىم زاۋال ۋاقتىدەك كۆكىرىپ تۇرىدىغان بۇ بەدبەخت جايدىن تېزرەك كېتەيلى، — دېدى ئۇ غەمكىن ھالدا.

قەھرى-غەزىپىنى تەسلىكتە بېسىپ تۇرغان ئەلىبەگ ئۆزىنىڭ كىملە-

كىنى ھازىرچە بىلدۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ئارتۇقچە گەپ قىلمىدى.ئۇ دۇبۇلغا-ساۋۇت كىيىپ، يۈزىنى سىم تور بىلەن نىقابلىۋالغانلىقى ئۈچۈن بۇ قاۋۇل سەردارنى بىر يەردە كۆرگەندەك قىلسىمۇ، تونىيالمىغان مىرزا ئابابەكرى ئۆتۈنۈش ئاھاڭىدا دېدى:

— سەردار، پېشىن نامىزىنى ئۆتۈۋېلىپ ماڭغان بولساق.

— مەيلى، دېگىنىڭىزچە بولسۇن.

ئەلبەگ ئۆزلىرى ئېلىپ كەلگەن يېمەكلىكتىن بىرمۇنچە نان، يەل-يېمىشنى مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئادەملىرىگە تارقىتىپ بەردى. قازانغا گۆش سېلىپ ھەم كاۋاپ پىشۇرۇپ قورساقلىرىنى ئوبدان غەملىۋالغاندىن كېيىن، پېشىن نامىزىنى ئۆتەشتى.

ئۆز باغرىغا قۇياش نۇرىنى چۈشۈرمەيدىغان بۇ ئېگىز تاغ قاپتىلىدىن قوزغىلىش ئالدىدا، ئەلبەگ چىلان تورۇق ئېتىنى يېتىلەپ كەلدى.

— ئېتىڭىز ھېرىپ قاپتۇ. مانا بۇ تۇلپارغا مىنۋېلىڭ، — دېدى ئۇ چىدىر ئالدىدا يىراقتا كۆز تىكىپ تۇرغان مىرزا ئابابەكرىگە.

مىرزا ئابابەكرى چاپچىپ تۇرغان ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، ئۇنىدىمەستىن ئۇزەڭگىگە پۇتىنى قويۇپلا مىندى.

— مېنى ئىنىم سەئىد مۇھەممەد مىرزا قېشىغا ئېلىپ بېرىڭلار، ھەرنېمە قىلسا شۇ قىلسۇن، — مىرزا ئابابەكرى يەنە بىرنېمە دېمەكچى بولدىيۇ، قولىنى سىلكىپ ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى.

— خاتىرجەم بولۇڭ سۇلتان، — ئەلبەگ ئۆز ئادەملىرى بىلەن مىرزا ئابابەكرى ۋە ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرىنى ئارىغا ئېلىپ يۈرۈپ كەتتى.

* * *

جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان تاغ تىزمىلىرى ھەر ياققا پۇت سۈنۈپ ئۇخلاۋاتقان ئەجدىھاغا ئوخشايتتى. ئەلبەگ مۇشۇ تاغنىڭ باغرىدىكى يىلان

باغرى يولدا مرزا ئابابەكرىنى ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. تۆگىنىڭ لوكسىدەك بۆرتۈپ چىققان چوققىلاردىن، ئات ئۈچسىدەك قۇملۇق قىرلاردىن، پىچاق بىسىدەك تىك قىيالاردىن ئۆتۈپ ئۇچىنچى كۈنى بىر ئاچا يولغا كەلدى. تۆت ئەتراپ چەكسىز كەتكەن سايى بولۇپ، دۆۋە-دۆۋە قۇم بارخانلىرى ھەرياندىن كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئەلىبەگ ھەمراھلىرىنى توختاشقا بۇيرۇدى:

— مۇشۇ يەردە توختاپ ئارام ئېلىۋالايلى، — دېدى-دە ئاتتىن چۈشتى. مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭغا تازا بىر قارىۋېتىپ خالىمغان ھالدا ئاتتىن چۈشتى. ئۇلارنىڭ قوللىرىدىكى ئاتنىڭ تىزگىنلىرىنى ياساۋۇللار ئالدى.

كۈن پېتىشقا نەيزە بويى قالغانىدى. باھار شامىلى قۇم بارخانلىرىنىڭ ئۈستىنى سىيپاپ ئۆتەتتى.

ئەلىبەگ ئىنىلىرىنى يېنىغا چاقىردى. قىلىچ، ئوقيا، نەيزە بىلەن قوراللانغان بۇ تۆت يىگىت مىرزا ئابابەكرىگە غەزەپ بىلەن كۆز تىكىپ تۇرۇشتى.

— مانا، — دېدى ئەلىبەگ گۈگۈم سايىسى چۈشۈپ قارايغان قۇم بارخانلىرىغا ېقىپ ئويغا پاتقان مىرزا ئابابەكرىنى كۆرسىتىپ، — رەھمەتلىك ئاتىمىز تۆمۈر بەگنى سېپىل ئاستىغا باستۇرۇۋەتكەن، رەھمەتلىك ئانىمىزنى بوغۇپ ئۆلتۈرگەن، يۈزلەپ-مىڭلاپ بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ قانلىرىنى تۆككەن زالىم مىرزا ئابابەكرى ئالدىمىزدا تۇرۇپتۇ.

تۆت يىگىت تەڭلا قىلىچىنى ئىلاپتىن سۇغۇردى.

— توختاڭلار ئىنىلىرىم، — دېدى ئەلىبەگ، ئاندىن مىرزا ئابابەكرىگە مەقتەك قادىلىپ تۇرۇپ يۈزىدىكى نىقابىنى ئېلىۋەتتى.

— سەن مېنى تونۇدۇڭمۇ زالىم؟

— تونۇدۇم. خۇمار خاتۇننىڭ چوڭ ئوغلىسەن، — دېدى مەڭىستىگەن تەرىزدە.

— بىز سېنى نېمە قىلساق بولار؟ ئۆزۈڭ ئېيتىپ باق! — ئاچچىقى

بىلەن ۋارقىردى ئەلىبەگ.

— سەئىدخان مېنى يولدا ئۇچۇقتۇرۇۋېتىڭلار دېگەنمىدى ؟ — سورىدى مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەي.

— مەن ئەمدى ساڭا يالغان سۆزلىمەيمەن قانخور، ئەمىر كەبىرىمىز سېنى تىرىك ئېلىپ بېرىشىمىزنى تاپىلىغان.

— ئۇنداق بولسا نېمىشقا ئۆلتۈرۈش قەستىدە بولسەن؟

— بىز قىساس ئالماقچى. سەندىن قىساس ئالمساق، ئۇ دۇنيادا ئاتا-ئانىمىزغا يۈز كېلەلمەيمىز، — دېدى ئەلىبەگ قەتئىي تۇرده.

— مېنى سوراقتا تارتىشقا سەن مۇناسىپ كەلمەيسەن. سەئىدخاندىن باشقا ھەرقانداق كىشىنىڭ سورىقىغا جاۋاب بەرمەيمەن. قانداق ئۆلتۈرگۈڭ كەلسە شۇنداق ئۆلتۈر.

ئەلىبەگ ئۇنى يۇكۈنۈپ ئولتۇرۇشقا بۇيرۇدى.

— سېنىڭ ئالدىڭدا قانداقمۇ تىزلىنىمەن؟ تېخى سارىڭ بولۇپ ئەقلىمدىن ئاداشقىنىم يوق، جاھان شاھلىرىنى چۆچۈتكەن سۇلتان ئىكەنلىكىم ئېسىڭدىن چىقتىمۇ ئەخمەق! — مىرزا ئابابەكرى مىيىقىدا كۈلۈمسىرەپ قويدى.

— پۇتۇڭدىن تارتىپ بېشىڭغىچە چانىساقمۇ دەردىمىز چىقمايدۇ، ساڭا رەھىم قىلىپ بىر قىلىچ ئۇرۇش بىلەن كاللاڭنى ئۈزۈپ ئېلىپ كېتەيلى دەۋاتىمىز، — ئەلىبەگ قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈردى.

— توختا! — دېدى مىرزا ئابابەكرى، — مەن تاھارەت ئېلىپ ئىككى رەكەت نامازنى ئوقۇۋالاي.

ئەلىبەگ ئىنىلىرىغا قارىدى، ئىنىلىرى ئونچىقماي تۇرىۋالدى. ئۇ ئانىقا ئارتىقلىق تولۇمدىكى سۇدىن مىس چۆگۈنگە توشتۇرۇپ قويۇپ، مىرزا ئابابەكرىگە بەردى. مىرزا ئابابەكرى بىر ياندىكى ئېگىز ئۆسكەن يۇلغۇن شاخلىرىنىڭ دالدىسىدا تاھارەت ئالدى. ئاندىن شامال ئۇرۇپ بېرىم چەمبەر ھاسىل بولۇپ قالغان قۇمساز يەرگە بېرىپ قىبلىگە قاراپ نامازنى ئوقۇدى،

سەجدىگە ئۇزاق باش قويۇپ گۇناھىنى تىلىدى، ئۇ ناماز‌نىڭ ئوقۇپ بولۇپ، ئەلىبەگلەرنىڭ قېشىغا كېلىپ بىر ئوتلام سۇ ئىچتى. ئاندىن كۆزىنى يۇمۇپ بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇردى، ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەندى، بىرنېمە دېمەكچى بولغاندەك لەۋلىرى توختىماي مىدىرايتتى. قىلىچىنى ئاللىقاچان تەييارلاپ تۇرغان ئەلىبەگ شەپە چىقارماستىن ئۇنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، بوينىغا غەزەپ بىلەن قىلىچ ئۇردى...

9

ئەلىبەگ ئىنىلىرى بىلەن يېمەكلىك، لازىملىق نەرسىلەر قاچىلانغان ھارۋىلارنىڭ چوڭراقىنى بوشاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە يوچۇق قالدۇرماي ئاق خامنى تەكشى يېيىپ، قۇرۇق قۇمدىن ھارۋىغا لىق ئۇستى. مىرزا ئابابەكرەـ نىڭ جەستىنى يالىڭاچلاپ، بېشى بىلەن قوشۇپ، ھارۋىغا ئۇسۇلغان قۇمغا يانتۇزدى، ئۇستىگە يەنە قۇم تاشلىدى، ئاخىرىدا يەنە نەم قۇمدىنمۇ تاشلاپ، گويا ھارۋىغا بىر قۇم قەبرە قاتۇردى. ھارۋىنىڭ كەينىدىن چىقىپ قالغان پۇتلىرىنىمۇ زەمبىل تېگىپ، شۇ يوسۇندا قۇم بىلەن چۈمكەپ، كېچىنى كېچە دېمەستىن ئېلىپ ماڭدى، ئەتىسى ئەتىگەندە بۇ ھارۋىنىڭ تۆپىسىگە بىر سايىۋەن ئورناتتى. ئەلىبەگ ئىنىلىرى بىلەن ھارۋىنىڭ يېنىدىن نېرى بولماي، پات-پات ئات يەڭگۈشلەپ، يۈرۈشنى بارغانسېرى چاپسانلاتتى، شۇنداق قىلىپ كەچ پېشىن بولغاندا ئەلىبەگلەر سەئىدخان بارىگاھىغا يېتىپ كەلدى. شاھزادە ئۇلارنى بارىگاھ ئالدىدا كۈتۈۋالدى.

— مىرزا ئابابەكرىنى ئېلىپ كەلدىڭلارمۇ؟

— ئېلىپ كەلدۇق، — دېدى ئەلىبەگ بوش ئاۋاز بىلەن.

— قېنى ئۇ؟

— مانا.

ئەلىبەگ ھارۋىدىكى قۇم بىلەن كۆمۈلگەن جەسەتنى كۆرسەتتى.

— نېمىشقا ئۇنى تىرىك ئېلىپ كەلمىدىڭلار؟
ئەلىبەگ تىزلىنىپ جاۋاب بەردى:
— ئۇنىڭدىن قىساس ئالمەن، دەپ قەسەم قىلغانىدىم.
— ئۇنى سىز ئۆلتۈردىڭىزمۇ ياكى بۈيرۇپ ئۆلتۈرگۈزدىڭىزمۇ؟ — ئاچچىقلىنىپ سورىدى سەئىدخان.
— ئۆزۈم ئۆلتۈردۈم ئەمىر كەبىر.
— ئۇنى قان قىزىقلىق قىلىپ شەخسىي ئۆچمەنلىك بىلەن ئالدىراپ ئۆلتۈرمەسلىك كېرەك ئىدى ئەلىبەگ. بىز "شەرىئەت ھۆكۈمى" بويىچە ئۇنىڭغا جازا بېرەتتۇق ئەمەسمۇ؟
— گۇناھ ئۆزۈمدە، جازاغا لايىقمەن.
— سىز 500 نەۋكەرنى باشلاپ بىز تەرەپكە ئۆتۈپ، سۇلتان مىرزا ئاباباكرىنىڭ كۇچىنى ئاجىزلاشتۇرغان، يېڭسار، قەشقەر قەلئەلىرىنى ئېلىشتا ئىنىلىرىڭىز بىلەن ئاجايىپ باھادىرلىق كۆرسەتكەنىدىڭىز، شۇنىڭ ئۈچۈن سىزگە ئىشىنىپ مىرزا ئاباباكرىنى تىرىك ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەنىدىم، ئىشەنچىمنى يەردە قويىدىڭىز. ئۇنى نامەردلەرچە ئۆلتۈرۈپسىز. بۇ سىزگە لايىق ئەمەس ئىدى. ئۇ قەشقەر، ياركەنت دىيارلىرىنى 40 يىلدىن كۆپرەك سورىغان پادىشاھ ئەمەسمۇ؟ بىزنى ئۇنىڭدىن ھېساب ئېلىشتىنمۇ مەھرۇم قىلدىڭىز.
— بىلۈمەن ئەمىر كەبىر، مەن جازاغا لايىق.
سەئىدخان ئەلىبەگكە نەزەر سېلىپ تۇرغان مىرزا ھەيدەرگە قارىدى.
— ئەلىبەگ باھادىر سەردار، لېكىن ئۇ ئەمىر كەبىرنىڭ پەرمانىغا خىلاپ ئىش قىلدى. ئەلىبەگدەك مۇشۇنداق ئالىي سەردارلىرىمىزنىڭ بىلىپ تۇرۇپ پەرمانىغا مۇخالىپ ئىش قىلىشىنى كەچۈرسەك، كېيىن باشقا سەردارلىرىمىزنى قانداق باشقۇرىمىز؟
سەئىدخان مىرزا ھەيدەرگە باش لىڭشىتىپ قويۇپ دېدى:
— ئىنىلىرىڭىز بىلەن خوشلىشۇۋېلىڭ ئەلىبەگ، سىزنى ئەپۇ قىلالماي-

مەن. مىرزا ئابابەكرىنى تىرىك ئېلىپ كەلگەن بولسىڭىز، خەلق ئۇ زالىمـ
نىڭ جازالانغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بولسا دەردى چىقماسمـ
دى؟ بىزنىڭ ئادالىتىمىز تېخىمۇ نامايان بولماسمىدى؟

— ئەمىر كەبىر، ئاكىمىزنىڭ گۇناھىدىن ئۆتسىلە، ئۇ ئالىيلىرىغا ئۆمۈرۋايەت سادىق، — ئوسمانبەگ ئىلتىجا قىلىپ ئىنىلىرى بىلەن كېلىپ تىزلاندى.

— ئىنىلىرىم، ئەمدى سىلەرگە ئەمىر كەبىر ئۆزى ئاكا بولىدۇ. ئۇنىڭ پەرمانىغا خىلاپلىق قىلماڭلار، مەن مەقسىدىمگە يەتتىم، — ئەلىبەگ ئىنىلىرىنى بىر-بىرلەپ قۇچاقلاپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى.

— ئەلىبەگ قەتلىئام قىلىنسۇن!

سەئىدخاننىڭ بۇيرۇقى بىلەن تەڭ بىرنەچچە ياساۋۇل كېلىپ ئەلىبەگنى يالاپ ئېلىپ كەتتى.

— مىرزا ھەيدەر ئاغا، ئەلىبەگنىڭ تەقدىرى بۇنداق بولار، دەپ كىم ئويلىغان؟ بىزنىڭ ئورناتماقچى بولغان ئادالىتىمىز كىسلگەن باشلار ئۈستىدە بەرپا بولىدىغان ئوخشايدۇ...— سەئىدخان گېپىنىڭ ئاخىرىنى تۈگىتەلمەي مەيدىسىنى تۇتقىنىچە ئولتۇرۇپ قالدى.

— " جاندىن كەچمىگىچە جانانغا يەتكىلى بولماس" دېگەندەك، ئۆزىمىزگە قاتتىق تەلەپچان بولمىساق، ئەل ئىچىدە ئادالەت ئورناتمىقىمىز قىيىن گەپ بولۇپ قالدۇ شاھزادە، — دېدى ئۇنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنگەن مىرزا ھەيدەر تەسەللىي بېرىپ.

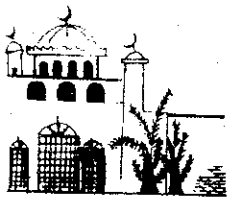
— بىز ئاكىمىز بىلەن ۋىدالىشۇالايلى، — دېگىنىچە ئەلىبەگنىڭ كەنجى ئىنىسى تۆمۈربەگ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يىغلامسىراپ يۈگۈردى، قالغان ئۈچ ئىنىسىمۇ يۈگۈرۈپ كېتىشتى. سەئىدخان مىرزا ھەيدەرگە قارىدى:

— ئەلىبەگ شىر يۈرەك ئەزىمەت ئىدى. يالقان بېرى جەننەتتە بولسۇن! بىز ئۇنىڭ نامىغا بارايلى، سىز ھازىرلا مىرزا ئابابەكرىنىڭ جەسىتىنى تۇغقانلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىڭ ئاغا.

مىرزا ھەيدەر ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ، ياساۋۇللىرىغا مىرزا ئابابەكرىنىڭ جەستى سېلىنغان ھارۋىنى ھەيدىتىپ يۈرۈپ كەتتى.

سەئىدخان مۇلازىملارغىمۇ ئىجازەت بېرىپ بارىگاھ ئالدىدا يالغۇز قالدى. ئۇ كۆز يېتىم يەردە يېڭىدىن ياپراق چىقىرىپ يېشىل تۇس ئالغان چىنار دەرىخىگە قاراپ چوڭقۇر ئويغا چۆمگەن ھالدا بابۇر مىرزىنىڭ مۇنۇ شېئىرىنى ئوقۇدى:

چەرخنىڭ مەن كۆرمىگەن جەۋرۇ جاپاسى قالدىمۇ،
خەستە كۆڭلۈم چەكمىگەن دەردۇ بالاسى قالدىمۇ؟

يىگىرمە ئۇچىنچى باب

تاج كىيگەن كۈن

1

يەر-زېمىن كۆكىرىپ ھاۋا خىلىلا ئىللىپ قالغانىدى. قاياقتىندۇر پەيدا بولۇپ قالغان كاككۇكلار ئەمدىلەتىن قاراڭغۇلاشقان باغلاردا سايراشقا باشلىغانىدى. تال-چىۋىقنى ئات ئېتىپ چېپىپ كەلگەن ئابدۇلرەشىدخان ئۆزى بىلەن تەڭتۇش ئاداشلىرىدىن ئايرىلىپ، بارىگاھى ئالىيغا كىردى. ئۇنىڭ مەڭزى توغاچتەك قىزىرىپ كەتكەنىدى. كۆرپە ئۈستىدە بەداشقان قۇرۇپ دۇتار چېلىپ ئولتۇرغان سەئىدخانغا ئەدەپ بىلەن سالام بەردى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئاتا، ئارامىلىرىنى بۇزغان بەڭباش ئوغۇللىرىنى كەچۈرسىلە.

— ۋەئەلەيكۇمئەسسالام ئوغلۇم. نەلەردە ئويناپ كەلدىڭ؟ — سورىدى سەئىدخان بېلىگە كىچىك ئويۇنچۇق خەنجەر ئېسىۋالغان ئوغلىغا مەسلىكى كېلىپ.

— نورۇزدۆڭدە سوقۇش قىلىپ ئويناپ، زەپەر قازىنىپ كەلدىم ئاتا،

— جاۋاب بەردى ئابدۇلرەشىدخان دۇبۇلغىسىنى ئوڭلاپ كىيىپ.

— هە، مۇنداق دە ئوغلۇم، سېنى شادىيانە چېلىپ كۈتۈۋالساق بولغۇدەك. قېنى ئېيتقىنا، قايسى دۇشمەن بىلەن سوقۇش قىلدىڭ؟

— سۇلتان مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئوغلى جاھانگىر مىرزا بىلەن. ئۇنى يېڭىپ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلدىم.

— باركاللا-باركاللا ئوغلۇم! خۇدا سېنى ئامان قىلغاي، — دېدى سەئىدخان، تەڭتۇش بالىلار بىلەن نورۇزدۆڭگە بېرىپ"دوست-دۇشمەن" بولۇشۇپ ئويناپ كەلگىنىنى بىلىپ، — دۇشمەنگە رەھىم قىلسا بولمايدۇ. شۇنداقلا بىگۇناھ كىشىلەرنى، ئاجىزلارنى ئۆلتۈرسىمۇ بولمايدۇ. بۇنى ئېسىڭدە تۇتقىن ئوغلۇم.

— بۇنى بىلمەن ئاتا، بىراق سىلىمۇ ئەلىبەگ ئاغىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپتىلىغۇ؟ بۇگۈن ئۇنىڭ ئوغلى رۇستەمبەگ شۇنداق دەيدۇ.

سەئىدخان تۇرۇپ قالدى. بىر ئاي ئىلگىرى چېپىپ ئۆلتۈرۈلگەن جەسۇر لەشكەر بېشى ئەلىبەگ ئۇنىڭ يادىدىن كەچتى. "ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلـگەنلىكى بالىلارغىچە تەسىر قوزغاپتۇ-دە..."

— ئوغلۇم، ئەلىبەگ بىزگە دۇشمەن ئەمەس، دوست ئىدى. ئۇ پەرمانىمغا خىلاپلىق قىلىپ، ئادالەتنى مەڭگۈستىمگەنلىكى ئۈچۈن ئۆلتۈرۈلـدى. بۇنى بىلىۋېلىشىڭ لازىم. بۇنىڭدىن كېيىن سەن ئەلىبەگنىڭ ئوغلى بىلەن دوست بول. ئۇنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتمە، ماقۇلمۇ؟

— ماقۇل ئاتا.

ئابدۇلرەشىدخان ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ چىقىپ كەتتى. سەئىدخان قولىغا دۇتارنى ئالدى. پەدىسىنى تۇزىدىيۇ، چالماستىن بېنىغا قويۇپ، تەمبۇرنى ئالدى. ئۇنىمۇ تامغا يۆلەپ قويۇپ ئۇدنى چالماقچى بولدى. ئۇ ھەر قاچان ئوي باسقاندا ساز چېلىپ غەمدىن قۇتۇلاتتى. ساز چېلىپ تۇرۇپ پىكىر يۈرگۈزەتتى. ھازىر ئۇنى خىيال باسقاندى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئەمىر كەبىر.

سەئىدخان خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، قول باغلاپ تۇرغان مىرزا ھەيدەرنى كۆردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ئاغا، ئەجەب ۋاقتىدا كەلدىڭىز، كېلىڭ، ئولتۇرۇڭ، — ئۇ يېنىدىن ئورۇن كۆرسەتتى. مىرزا ھەيدەر ئولتۇرۇپ قىلىنۋاتقان ئىشلار توغرۇلۇق سۆز ئاچتى:

— ئالىيلىرىنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ئىسسىق كۆل، يەتتە سۇدىن تارتىپ ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن دىيارىغىچە ھەمدە قوشنا ئەللەردىن بەدەخشان، كابۇل، كەشمىر، تاشكەنت، ھىندىستان، خۇراسان، خارەزىم، چىن ئەللىرىگىمۇ خانلىقىمىز قۇرۇلغان مۇبارەك كۈننى قوتلۇقلاش يۈزىسىدىن ئەلچى ئەۋەتىشنى ئۈمىد قىلىپ ئادەم ماشكەنتكە ئەۋەتتۇق. ئاكىلىرى مەنسۇرخانغىمۇ نامە ئەۋەتتۇق. سەئىد مۇھەممەد مىرزا، قاناتبەگ ۋە بارلىق ئەمىر، بەگ، سەردارلار ياركەنت شەھرىنىڭ كوچا، بازار، مەيدانلىرىنى رەتلەپ ياساش، زىننەتلەش، ئوردىنى خانلىقىمىزغا لايىق بەرپا قىلىپ چىقىش ئۈچۈن ھۈنەرۋەن، كاسىپلارنى بېتەكلەپ ئىشلىمەكتە. ئەمىر كەبىرنىڭ يەنە قانداق تاپشۇرۇقلىرى بار، بىلەي دەپ كېلىۋېدىم.

سەئىدخان ئۇنىڭ گېپىنى زەڭ قويۇپ تىڭشىغاندىن كېيىن دېدى:

— ھەرقايسى جاي، ئەللەردىن كەلگەن مېھمانلارنى ئوبدان كۈتۈۋېلىش، ئورۇنلاشتۇرۇش ناھايىتى مۇھىم. ئۇنىڭدىنمۇ زۆرۈرى — ئامەنىڭ ھالىغا يېتىش، يېتىم-يېسىر، مۇساپىرلاردىن خەۋەر ئېلىش. دېھقان، تىجارەتچى، ھۈنەرۋەن-كاسىپلاردىن ئالىدىغان باج-سېلىقنى كۆپەيتىشكە بولمايدۇ. مىرزا ئابابەكرى زامانىدا ئۇلارنىڭ يىلىكى قۇرۇپ كەتكەن، بۇ زالىم پادىشاھ يىغقان زور بايلىقنىڭ بىر قىسمىنى ئۆزى نابۇت قىلۇەتكەن بولسىمۇ، كۆپ قىسمى قولىمىزغا چۈشتى. ئۇ خەلقنىڭ بايلىقى، ئۇنى بىز نابۇت قىلىۋەتسەك بولمايدۇ. مەن خانلىقىمىز قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاز بولغاندا ئۈچ يىلغىچە تىجارەت، دېھقانچىلىقتىن باج-سېلىق ئالماي، دېھقانلار ۋە شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىشىمىز، شۇنداقلا

نامرات-غېرىلارغا، مېيىپ-ئاجىزلارغا 50 مىڭ سەر كۆمۈش تارقىتىپ بې-رىپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش يولىنى تېپىۋېلىشىغا ياردەم قىلىشىمىز ئىنتايىن زۆرۈر، دەپ قارايمەن. مەن يارىكەنتكە كەلگىنىمدىن بېرى بىرقانچە قېتىم كوچا ئارىلاپ، نامراتلارنىڭ كۆپلۈكىنى، ئۇلارنىڭ يارىدەمگە بەكمۇ موھتاج-لىقىنى بىلدىم. چىدىغۇسىز دەرىجىدە تۇرمۇش كەچۈرۈۋېتىپتۇ. بۇلارنى خالىلايدىغان ، بوزەك قىلىدىغانلارمۇ يوق ئەمەس ئىكەن، — سەئىدخان ئېغىر ئۇھ تارتىپ سۆزدىن توختىدى.

— جانابى ئاللا تىلەكلىرىگە يەتكۈزگەي ئەمىر-كەبىر. مەنمۇ شۇ ئارزۇدىمەن. بېقىندا ئۆزلىرىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن سەئىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن كېڭىشىپ، مەرھۇم ئەلىبەگنىڭ ئىنىسى ئوسمانبەگنى بىر تۇرکۈم ياساۋۇل، نەۋكەرلەرگە سەردار قىلىپ، پۇقرالارنىڭ ئامانلىقىنى قوغداشقا مەسئۇل قىلغانىدۇق. ھالال، قەيسەر بېگىت ئىكەن. كۈتكىنىمىزگە يارىشا ئوغرى، لۇكچەك، قىمارۋازلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ، پۇقرالارنى زىيان-زەخ-مەتتىن ساقلاپ، ئەلگە ئەمىنلىك بەخش ئېتىۋاتىدۇ...

2

سەئىدخان بالا-چاقىلىرى بىلەن تۇرۇۋاتقان بارىگاھى ئالىي — يارىكەنت شەھىرىدىن بىرقانچە چاقىرىم يىراقلىقتىكى بىر باينىڭ بېغى بولۇپ، ئەتراپى ئادەم بويى كېلىدىغان ئەنجان تېمى بىلەن قورشالغانىدى. قەشقەردىن سەئىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن بىقىندا كەلگەن قانائەتمۇ بارىگا-ھى ئالىيغا چۈشكەنىدى. ئۇ بۇگۈن ھەر كۈندىكىدەك ئەتىگەنلىك نامائىنى سەئىدخان بىلەن بىرگە يېپ، نەۋكەر، ياساۋۇللاردىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن تاشقىرىغا چىقتى. ئۇ مۇسىبەت كىيىمى كىيگەن يەتتە-سەككىز ئايالنىڭ باغ ئىشكى ئالدىدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ سورىدى:

— ئى مەرلۇمەلەر، نېمە ئىش بىلەن بۇ "بارىگاھى ئالىيى"غا

كېلىشتىلە؟

— بىز شاھزادە سەئىدخان بىلەن كۆرۈشكىلى كېلىۋېدۇق بەگ. مۇمكىنمىكىن، — دېدى بوش، مۇلايىم ئاۋاز بىلەن بىر قارا پەرەنجىلىك ئايال.

— ئۆزلىرىنىڭ كىملىكىنى شاھزادىغا ئېيتىشقا بولامدۇ؟ — سورىدى قاناتبەگ مېڭىپ بولۇپ، بىردىن توختاپ.

— ھۆرلىقا بېگىم دېسىڭىز كۇپايە بەگ.

بۇ ئىسىمنى ئاڭلىغان قاناتبەگ سەل جىددىيلەشكەن ھالدا كەينىگە ياندى. ئۇ تال باراڭلىق سەينادىن ئۆتۈپ بارىگاھى ئالىيغا كىردى. سەئىدخان پېشايۋاندا ئۇد چېلىپ ئولتۇراتتى.

— ئاغا، ئەمىر مىرزا ھەيدەر، سەئىد مۇھەممەد مىرزىلار كېلىشمەكچى ئىدى. بايا تاماق ۋاقتىدا سىزگە ئېيتىش ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپتۇ. قېنى ئولتۇرۇڭ، — دېدى سەئىدخان ئۇنى كۆرپىگە تەكلىپ قىلىپ.

— ئۇنداق بولسا قايتىپ كىرگىنىم ياخشى بولۇپتۇ شاھزادە، لېكىن مەن ئولتۇرماي. مىرزا ئابابەكرىنىڭ خانىشى ۋە بىرقانچە ئايال ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەنىكەن. دەرۋازا ئالدىدا قالدى، — دېدى قاناتبەگ.

— مۇلازىملارغا ئېيتىڭ ئاغا، باشلاپ كىرسۇن. مەن ئۇلارنى گۈلسىما سۇلتان بېگىم ھۇجرىسىدا كۈتۈۋالاي، — سەئىدخان قاناتبەگ بىلەن بىرگە چىقىپ خوتۇنىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ دېدى:

— ئانىسى، مېھمان كەلگەن ئوخشايدۇ، سىز مېھمانلارنى باشلاپ كىرىڭ.

قانداقتۇر بىر ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇپ ئولتۇرغان گۈلسىما سۇلتان بېگىم چىقىپ كەتتى.

"نېمىشقا كەلگەندۇ بۇ خوتۇن؟ ئۆزىنىڭ سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ قىزى ئىكەنلىكىنى پەش قىلىپ ئىمتىياز تەلەپ قىلامدىكىن، يا ئوغۇللىرىنىڭ گۇناھىنى تىلەمدىكىن؟ ياكى تاغسىنىڭ ئوغلى بابۇر مىرزىنىڭ يېنىغا

كېتىشنى تەلەپ قىلىپ كەلدىمكىن؟ ...“ سەئىدخاننىڭ ئويى تۇگمەي، گۇلسىما سۇلتان بېگىم خوتۇنلارنى باشلاپ كىردى.

— ئەسسالام شاھزادە! — ھۆرلىقا بېگىم خوتۇنلار بىلەن ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.

سەئىدخان ئورنىدىن تۇردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام خانىش، مەرھەمەت قىلسىلا.

ھۆرلىقا بېگىم ھەمراھلىرى بىلەن يېكەنداز ئۇستىدە ئولتۇردى.

— شاھزادە، مېنىڭ سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ قىزى ئىكەنلىكىم ئۆزلىرىگە ئايان، — دەپ سۆز باشلىدى ئۇ يىغلامسىراپ، — دادىسى ئورنىغا تەختكە ئولتۇرغان چوڭ ئوغلۇم جاھانگىر مىرزا سلىمنىڭ لەشكەرلىرى يارىكەنت شەھرىگە كىرىشتىن بۇرۇن قاچقانىكەن. ئاڭلىسام سانجۇ[1] دېگەن يەردە ئىمىش. مېنى ئېرىم سۇلتان مىرزا ئاباباكرى ئىككى ئوغلۇم بىلەن ئېلىپ كەتكەنىدى. ئوغلۇمنىڭ كىچىكى بايسۇنغۇر مىرزا ئاتىسى بىلەن يارىكەنتكە قايتىشقا ئۇنىماي مەن بىلەن تېبەتتە قالغانىدى. ئادەملىرىڭىز مېنى ئالغىلى كەلگەندە، ئۇ سۆزۈمگە كىرمەي كەشمىرگە كەتتى. ئىككىنچى ئوغلۇم تۇرئەنگىز مىرزا مەن بىلەن يارىكەنتكە يېنىپ كەلگەنىدى. دادىسىنىڭ ئولتۇرۇلۇپ يەرلىكىدە قويۇلۇپ بولغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ قاتتىق بىئارام بولدى. بۇ تەقدىر. شۇڭا مەن سىلىدىن ئاغرىنماسلىقىم كېرەك، لېكىن تەقدىرگە تەن بېرىشنى خالمايۋاتقان ئوغۇللىرىم ئىشى توغرۇلۇق كەلدىم، — خانىش سۆزدىن توختاپ يېپەك ياغلىقى بىلەن قارا چۈمبەل توسۇپ تۇرغان ياشلىق كۆزلىرىنى سۈرتۈۋالدى، — ئوغلۇم جاھانگىر مىرزا گۇناھسىز. ئۇ ئاتىسىنىڭ سۆزىنى بىرالماي يارىكەنت تەختىدە ئولتۇرغىنى راست...

— توغرا ئېيتتىلا ھۆرلىقا بېگىم، — ئۇنىڭ گېپىنى بۆلدى سەئىد-

---

① سانجۇ — يەر ئىسمى، ھازىرقى گۇما ناھىيىسىگە تەۋە يەر.

خان، — مەن مەقسەتلىرىنى چۈشەندىم. سىلى ئويلىغاندەك سۇلتان مىرزا ئاباباەكرىنىڭ بالا-چاقىلىرىنمۇ قارىلاپ جازالىماقچى ئەمەسمەن. ئەگەر ناۋادا جاھانگىر مىرزىمۇ تۇرئەنگىز مىرزىندەك ئالدىمغا كەلسە، ئۇ نېمىنى تەلەپ قىلسا شۇنى بېرىمەن.

— رەھمەت شاھزادە. ئاللا سىلىگە مەدەتكار بولغاي، ئەمدى كۆڭلۈم ئەمىن تاپتى. ئوغلۇم تۇرئەنگىز مىرزىنى ئېلىپ قەشقەرگە كېتىشىمگە رۇخسەت قىلغايلا. ئۇ بۇ يەردە بەربىر خاتىرجەم تۇرالمايدۇ.

— ھۆرلىقا بېگىم، سىلە بىلەن بىز دىن قېرىنداشلا ئەمەس، تۇغقان. مېنى مەرھۇم ئەرلىرى مىرزا ئاباباەكرىدەك بىرەھەم كۆرمىگەيلا. قېينىچىلىقلىرى بولسا ياردەم قىلىمەن. نەگە بارغىلىرى كەلسە سورىماي بېرىڭەرسىلە. ھەتتا خۇراسان، سەمەرقەنت تەرەپلەرگە كەتكىلىرى بولسىمۇ يولغا سېلىپ قويىمەن.

— رەھمەت شاھزادە، رەھمەت. مومىلىرى شاھ بېگىم، ھاممىلىرى مېھرى نىگار خېنىمنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىنى ئويلاپ ئۆزۈمدىن قاتتىق ئەنسىرىگەنىدىم.

سەئىدخان ئېغىر ئۇھ تارتتى. ئۇ مومىسى شاھ بېگىمگە بەك ئامراق ئىدى. ئۇنى كىچىكىدە شۇ مومىسى باققانىدى. شاھ بېگىم ئوغلى سۇلتان مەھمۇدخان بېنىغا پاناھ تارتىپ كەتكەندىن كېيىن ئۇزۇن يىللار دىدار كۆرۈشەلمىگەنىدى. 14 ياشقا كىرگەن چېغىدا دادىسى بىلەن تاشكەنتكە بېرىپ، ياشىنىپ قالغان شاھ بېگىمنى خۇش قىلىۋەتكەنىدى. بۇ خۇشلۇق ئۇزۇنغا سوزۇلمىدى. مۇھەممەد شايبانىخان بىلەن بولغان دەھشەتلىك ئۇرۇشلار نەتىجىسىدە شاھ بېگىم ئىككى خان ئوغلىدىن ئايرىلىپ، ئۆرە تۆپىدە كۆيئوغلى مۇھەممەد ھۈسەين كوراگان بېنىدا تۇرۇپ قالدى. ئۇرۇش بۇ يەردىمۇ تۇرغۇزماي كابۇلغا كېتىشكە مەجبۇر قىلدى. ئۇ بۇ يەردە ئۆزىنى يوقلاپ كەلگەن سەئىدخان بىلەن بىرقانچە قېتىم كۆرۈشكەن ۋە بۇ نەۋرىسىنىڭ ھىممىتىدىن رازى بولغانىدى. سەئىدخان ئەنجانغا كەتكەندىن

كېيىن ئۇنىڭ كابۇلدا تۇرغۇسى كەلمەي قالدى. ئۇ بەدەخشان پادىشاھى مەرھۇم سۇلتان مۇھەممەد خانىنىڭ قىزى بولغاچقا، يۇرتىغا كەتمەكچى بولدى. كەتمەكچى بولۇشىنىڭ يەنە بىر سەۋەبى، ئامراق ئىنىسى بولغان مىرزىخان كابۇلدا ئىسيان كۆتۈرۈپ، بابۇر مىرزا تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنىپ بەدەخشانغا قوغلۇپتىلگەنىدى. ئۇنىڭغىمۇ چوغ تارتىپ مېھرى نىگار خېنىم بىلەن يولغا چىقتى. كېتىۋاتقاندا، بەدەخشانغا ھۇجۇم قىلماقچى بولغان مىرزا ئابابەكرى ئەسكەرلىرىگە ئۇچراپ ئەسىر ئېلىنىدى. ياركەنتكە يالاپ كېلىنگەندىن كېيىن زىندانغا تاشلانىدى. مىرزا ئابابەكرى ئۆزىگە بېقىن تۇققان بولغان موغۇلىستان خانى مەرھۇم يۇنۇسخانىنىڭ بۇ ياشانغان رەپىقىسى بىلەن قىزىنى خۇشاللىق بىلەن كۇتۇۋېلىشىنىڭ ئورنىغا، زىنداندىمۇ ئاچ قويۇپ ئازابلىدى. مېھرى نىگار خېنىمنى زورلاپ ئەمرىگە ئالماقچى بولدى. ئۇ ماقۇل كەلمىگەندىن كېيىن شاھ بېگىم بىلەن بىرگە قىيناپ ئۆلتۈرۈۋەتتى...

سەئىدخان شۇلارنى ئويلاپ كۆزىدىن ياش ئاققىنىنمۇ سەزمىدى. ھۆرلىقا بېگىممۇ شۇلارنى ئەسلەپ كۆز يېشى قىلدى. بىرگە كەلگەن ھەمراھلىرىدىن ئىككى ئايال ئىچ-ئىچىدىن تېشىپ يىغلاپ كېتىشتى.

— بۇ ئىككىيلەنمۇ مىرزا ئابابەكرىنىڭ خوتۇنلىرى بولىدۇ، — دەپ تونۇشتۇردى ھۆرلىقا بېگىم پەرەنجىگە ئورالغىنىچە بۇقۇلداپ يىغلاۋاتقان ئايالنى كۆرسىتىپ، — ئېتى مېھرىنىسا ئايىم خېنىم. ئۇنى مەن ئەمرىگە ئۆتۈشتىن ئىلگىرى قەشقەردە ئالغانىكەن. نىكاھلىنىپ سەمەرقەنتتىن كەلسەم، ئۇنىڭ ھۇسەن مىرزا ئاتلىق بىر ئوغلى بار ئىكەن. مۇلايىملىقىدىن قانداق ئىشقا بۇيرۇسا ماقۇل دەيتتى. بۇ يېگىت 17 ياشقا كىرگەندە ئۇنى ئۆيلەپ قويماقچى بولدى. ھۇسەن مىرزا ھەممىگە ماقۇل دەپ كەلگەن بولسىمۇ، بۇ قېتىم ئۇنىماي تۇرۇۋالدى. سۇلتان دەسلەپ بېشىنى سىلاپ يۇمشاق گەپ قىلدى، ئالدىدى. يېگىت زادى ماقۇلغا كەلمىدى. ئاندىن قاتتىق دۆشكەلەپ يۇزىگە بىرنەچچە شاپىلاق ئۇرۇۋەتتى. ھۇسەن مىرزا

"سىلەر ئېلىپ بەرمەكچى بولغان قىزنى ياقتۇرمايمەن. ئۆلسەممۇ ئۇنىڭغا ئۆيلەنمەيمەن" دەپ قەسەم ئىچتى. دادىسى دېگىنىنى قىلمىسا ئۇنىمايدىغان كاج ئادەم بولغاچقا، شۇ يەردىلا بۇ ئوغلىنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنىدى. بۇ خېنىم شۇنىڭ ئۈچۈن يىغلايدۇ. ماۋۇ خېنىم بولسا پەخرىنسا سۇلتان بېگىم. خوتەن شاھى قۇل نەزەر مىرزىنىڭ قىزى. سۇلتان ئۇنىڭ دادىسىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، ئۇنى نىكاھىغا ئالغانىكەن. مەن سەمەرقەنتتىن كەلـ سەم قەمەربانۇ ئاتلىق بويىغا يەتكەن بىر قىزى بار ئىكەن. قاراپ ئولتۇرغـ ـدەك چىرايلىق بولۇپ، مىجەزى خۇش خۇي ئىدى. بۇ قىز نۇرىدىنبەگ ئاتلىق بىر سەردارنى ياخشى كۆرۈپ قالغانىكەن. بۇ قىزنىڭ دادىسى بولغان زالىم ئېرىمىز ئۇنىڭ بىلەن ياخشى كۆرگەن يىگىتنى زىندانغا سېلىپ، يا تاماق، يا سۇ بەرمەي ئۆلتۈرۈۋەتكەنىدى. بۇ ئانىسىنىڭمۇ شۇنىڭدىن بېرى كۆز يېشى توختىغىنى يوق. بەگلىرى بىر ئاي ئىلگىرى ئوردا ھەرەمخانىسـ ـىدىن ھەيدەپ چىقىرىۋەتكەنىكەن. كىشىلەرنىڭ ئۆيىدە يېتىپ-قوپۇپ يۈـ رۈپتۇ. تېبەتتىن كەلگىنىمدىن بېرى ئۆزلىرىنىڭ رۇخسىتى بىلەن جاھانباغدا تۇرۇۋاتاتتىم. قەمەر بانۇنى يېنىمغا ئەكىلىۋالدىم. بۇ تۆت ئايالمۇ مىرزا ئابابەكرىنىڭ توقال-چۆرىلىرى، ئۇلار ئىشتىمىگەن نىل-دەشنام، يېمىگەن تاياق قالمىغان. باغدا بىرگە تۇرۇۋاتىمىز. ئالدىلىرىغا بارىدىغانلىقىمنى ئاڭلاپ بىللە كېلىشتى.

بۇ مەزلۇملەرنىڭ تۇرمۇشىنى بىز لايىقىدا ئورۇنلاشتۇرىمىز ھۆرلىقا بېگىم. سىلى ئوغۇللىرى بىلەن قەشقەرگە كەتمەكچى بولسىلا سىلىنىمۇ رازى قىلىپ بولغا سېلىپ قويىمىز، — سەئىدخان ئۇلارنى كۈتۈش ئىشلىرىنى گۈلسىما سۇلتان بېگىمگە تاپشۇرۇپ، ئۆزى مىرزا ھەيدەر، سەئىد مۇھەممەد مىرزىلار كۈتۈپ تۇرغان مېھمانخانا ئۆيگە چىقىپ كەتتى.

3

سەئىد مۇھەممەد مىرزا بىر ھەپتە ئىچىدە جاھانگىر مىرزىنى تۇتۇپ

سانجوُدىن ئېلىپ كەلدى. بوُ ياش شاھزادە ئۆزىنى مەغرۇر تۇتقىنى بىلەن، روھىنىڭ چۈشكەنلىكى پەرىشان چىرايىدىن چقىپ تۇراتتى.

— ئولتوُرۇڭ، — دېدى سەئىدخان بارگاھى ئالىيغا ئېلىپ كىرىلگەندىن كېيىنمۇ ھېچكىمنى پىسەنتىگە ئالمىغاندەك گىدىيىپ تۇرغان جاھانگىر مىرزىغا. ئۇنىڭ بېشىدا تاج، ئوُچىسىدا شاھانە تون بار ئىدى. چىرايى، بوي-تۇرقى مىرزا ئابابەكرىگە تارتقانىدى.

مۇلازىملار قىرغاۋۇل گۆشىنىڭ شورپىسى بىلەن مانتا ئېلىپ كىرىپ ئۇنىڭ ئالدىغا سېلىنغان داستىخانغا قويدى. جاھانگىر مىرزا قورسقى ئاچقان بولسىمۇ، مېزىلىك تائامغا قارامىمۇ قويمىدى.

— تاماق يېگىڭىز يوق ئوخشايدوُ. ئانىڭىز جاھانباغدا بولمىسا ئوردا ھەرەمخانىسىدا. كۆڭلىڭىز خالىغان يەردە تۇرارسىز. بىللە تاماق يەپ سىرداشقوُم بار ئىدى. مەيلىڭىز بولمىسا چقىپ ئارام ئالسىڭىز بولىدوُ، قانداق تەلىپىڭىز بولسا تاغىڭىز سەئىد مۇھەممەد مىرزىغا ئېيتىڭ. ھازىردىن باشلاپ سىز ئەسىر ئەمەس، ئەركىن.

سەئىدخاننىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان جاھانگىر مىرزا مەڭدەپ قېلىپ جاۋاب يانداوُرماقچى بولدىبوُ، بوغوُزىغا تىقىلىپ قالغان گەپنى بىر يۆتەل بىلەن يوُتوُۋېتىپ تېز چقىپ كەتتى.

* * *

ياز قوُياشى قايتا ھېزەلگەن ياركەنت شەھرىنى تونوُردەك قىزىتىۋەتكەنىدى. يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى باراقسان دەرەخلەرنىڭ يوپوُرمىقىنى شىلدىرلاتقىچلىك شامالمۇ يوق ئىدى. كوچىلارغا دەممۇدەم سوُ سېپىلىپ تۇرسىمۇ ھايال ئۆتمەي قوُرۇپ كېتەتتى.

سەئىدخان مىرزا ھەيدەر، سەئىد مۇھەممەد مىرزا، قاناتبەگ قاتارلىق ئەمىر-ئەركانلار بىلەن كېڭىشىپ، ئەتە خانلىقنىڭ رەسمىي قوُرۇلغانلىقىنى

تەبرىكلەش پائالىيىتى ئۆتكۈزۈپ، بېگىدىن زىننەتلەپ ياسالغان ئوردىغا كۆچۈپ كىرمەكچى بولدى.

سەئىدخان بۇ كۈنى كېچىچە خىيال سۈرۈپ تۇرۇك ئۇخلىيالمىدى. بېشىدىن ئۆتكۈزگەن كەچمىشلەر كۆز ئالدىدىن بىر-بىرلەپ ئۆتمەكتە ئىدى...

ئۇ ئالمالىقتا خەتنە تويى بولغاندا، كۆك بۆرىگە يولۇققانلىقىدىن تارتىپ تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان ھۇزۇرىدا ئۆتكەن كۈنلەرنى، بابۇر مىرزا بىلەن بىرىنچى قېتىم جەڭگە قاتناشقان ۋاقتىنى، ئەسىرگە چۈشۈپ زىندانداپ ياتقان چاغدىكى ئىشلارنى، ئۆزىگە ئاشىق بولغان قىزنىڭ تەقدىرىنى، پەرغانە، ئۆرە تۆپە، ئاقسۇ، تارىم بويلىرىدا ئۆتكۈزگەن ئېغىر كۈنلەرنى، ئاددىي دېھقان قىزى بىلەن ئەنجاندا تۇرمۇش قۇرغانلىقىنى، كابۇلغا بارغانلىقىنى بىرمۇنبىر ئەسلەپ چىقتى. كابۇلدىن ئەنجانغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى، جانىبەگ سۇلتان، سۆيۈنچىلىك خانلار بىلەن قىلغان جەڭلىرىنى، سايراندا ئۆتكەن تويىنى، ئاخىرىدا سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنى پۈتۈنلەي مەغلۇپ قىلغانلىقىنى ئويلاپ، دەسلەپ بەگ ئەتكىسى، ئۇستازى، كېيىن قابىل سەركەردىسى، دوستى بولغان مىرزا ھەيدەر، سەئىد مۇھەممەد مىرزىلارنىڭ ھەر ئىشتا يار-يۆلەك بولۇپ كەلگەنلىكىدىن ئىپتىخارلىق ھېس قىلدى. ئەلىبەگكە قاتتىق ئېچىندى. ئاددىي دېھقان بالىسىدىن باتۇر سەركەردە بولۇپ يېتىشكەن چاغىدىكى قېيىن ئاغىسى قاناتبەگدىن رازى بولدى. ئۇنىڭ ماڭغان يولى ئۇزۇن، بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلار كۆپ ئىدى. ئەلىيۇرت بىلەن تەڭ تارتقان دەرد-ئەلەمنىڭ ئېغىر تۇيۇلمايدىغانلىقىنى، ئەلىيۇرت بىلەن تەڭ كۆرگەن راھەت-پاراغەتنىڭ تۇگمەيدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغانىدى. باشقا كۈن چۈشكەندە قىلىنغان ياخشىلىقنىڭ ئۇنتۇلمايدىغانلىقىنى، غېرىب-غۇرۇپا، يېتىم-يېسىرلەرگە قىلىنغان ياردەمنىڭ ئاخىر بىر كۈن كۆتمىگەن يەردىن يانىدىغانلىقىنى، ھاجەتمەنلەرگە قىلىنغان مىننەتسىز ياخشىلىقنىڭ ئامەت، يوشۇرۇن-ئاشكارا قىلىنغان يامانلىقنىڭ ئاپەت كەلتۈ-

ردىغانلىقىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتكەنىدى. مانا بۇگۈن ئۇ ئارمانىغا يېتىپ تاج كىيىش ئالدىدا تۇرىدۇ. ئۇ مۇشۇ كۈن ئۈچۈن قانچە-قانچە جەڭ مەيدانلىرىدا قىلىچىنى قانغا بوياپ، ياسىدىن ئوق ئۇزمىگەنمىدى!؟ ئۇ شۇلارنى ئويلىغىنىدا ھاياجاندىن يۈرىكى تىترىگەندەك بولۇپ، ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلدى. كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلدى.

"دۇنيادا ھەممە ئادەمنىڭ ئۆزىگە لايىق ئورنى بولىدىكەن، ھەتتا قۇرت-قوڭغۇزمۇ بىكاردىن بىكار ھېكمەتسىز يارىتىلمىغانىكەن. ئۇلاردىن بىرى كەم بولسا شۇنىڭ قەدرى ئۆتۈلىدىكەن. بىرى ئارتۇق بولسا شۇنىڭ جەبرى بولىدىكەن. بايلىققا، راھەتكە ئىنتىلمەيدىغان، يوقسۇزلۇقتىن، جاپا-دىن قاچمايدىغان ئادەم بولمايدىكەن. خاتىرجەملىك ئىچىدە ئارامسىزلىق، ئارامسىزلىق ئىچىدە خاتىرجەملىك ھامان مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىكەن. ھايات مانا شۇنداق داۋاملىشىدىكەن. جۇرئەتلىك، قورقماس كىشىلەر مۇرا-دىغا يېتىدىكەن. ئەكسىچە، نادان، قورقاق كىشىلەر جەبر-جاپا، كۈلپەتتىن قۇتۇلالمايدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن خۇشاللىقمۇ، قايغۇمۇ ئەبەدىي بىر-بىرىنى قوغلىشىدىكەن ..." سەئىدخان ھايات مۇساپىسىنى ئەسلەپ، پۈشايمان قىلغىدەك، ھەسرەت-نادامەت چەككىدەك تەتۈر قەدەم باسمىغانلىقىغا ئىشەنچ قىلدى. گويا قۇياش قارا بۇلۇتنى يېرىپ چىققاندەك خىيال دېڭىزىدىن بالقىپ چىققان بېيجىڭ ئارزۇ-تىلەكلەر ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى چۈلغۇۋالدى: "بىزنىڭ قۇرغان بۇ خانلىقىمىز جاپاكەش خەلقىمىزگە، ئەۋلادلارغا تىنچلىق، ئاسايىشلىق بەخش ئەتسە، ئالىم، ھۆكۈمالىرىمىز، ئەدىب-سەنئەتكارلىرىمىز، ئەمىر-سەردارلىرىمىز، تېرىقچىلىرىمىز، ھۈنەرۋەن-كاسىپلىرىمىز غەمسىز-قايغۇسىز ئۆز ئىشلىرى بىلەن بەنت بولسا. بىر-بىرىنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتماي، بىرى-بىرىگە نەپ يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئىنتىلسە، بەش كۈنلۈك بۇ ئالەمدە ھۆرمەتلىنىپ ياشىسا، تاجۇ-تەخت، زېمىن تالىشىدىغان، بىھۇدە قان تۆكىدىغان ئۇرۇشقا، زوراۋانلىققا مەڭگۈ خاتىمە بېرىلسە، ئاللا ئىشلىرىمىزدىن رازى بولسا..."

شۇنداق خىياللار ئىلكىدە ئۇ ياق-بۇ ياققا ئۆرۈلۈپ ياتقان سەئىدخان-نىڭ كۆزى تاڭ ئاتارغا يېقىن ئۇيقۇغا ئىلىنىشتى.

ئەتىسى سەئىدخان يەنىلا تاڭ سەھەردە تۇرۇپ بامدات نامىزىنى ئوقۇتىدى. نامازدىن كېيىن يېڭى قۇرۇلغان خاندانلىقنىڭ رونىق تېپىشى، ئەل-يۇرتنىڭ ئاۋاتلىششىنى تىلەپ ئۇزاق دۇئا قىلدى. "كىشىلەر شاھلار-نىڭ غېمى بولمايدۇ دەپ خاتا ئويلىشىدىكەن. ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەس، بىر ئائىلىنىڭ باشلىقى ئۆز ئائىلىسىنىڭ غېمىدە بولسا، بىر ئەلنىڭ پادىشاھى تۇمەن مىڭ ئائىلىنىڭ غېمىنى قىلىدىغان گەپ ئىكەن" دەپ ئويلىدى ئۇ.

بۈگۈن ئەتىگەندىلا بارىگاھى ئالىينىڭ ئەتراپىغا تەرەپ-تەرەپتىن ئا-دەملەر يىغىلىشقا باشلىدى. سەئىدخان ناشتىدىن كېيىن ئەمر كەبىرلىك ھۆكۈمىنى چۈشۈرىدىغان سارايدا ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان مىرزا ھەيدەر، سەئىد مۇھەممەد مىرزا، قاناتبەگ قاتارلىق سەردارلار ۋە جاي-جايلاردىن كەلگەن يۇرت كاتتىلىرى، مۇنتۇمرلەر بىلەن كۆرۈشۈپ خۇش كەيپ پاراڭلاشتى. بۈگۈن ئۆتكۈزۈلمەكچى بولغان خانلىقنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى تەبرىكلەش پائالىيىتى ھەققىدە كېڭەشتى. ئاندىن سەئىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن مىرزا ھەيدەر سەئىدخاننى ئىككى تەرەپتىن ھىمايە قىلىپ مېڭىپ، بارىگاھى ئالىينىڭ ئالدىدىكى ئوچۇقچىلىققا راسلانغان پاكلىقنىڭ سىمۇلى بولغان ئاق كىگىز ئۈستىگە ئېلىپ كېلىپ ئولتۇرغۇزدى. توپ ئىچىدىن ئاپئاق ساقال، گەۋدىلىك بىر ئادەم چىقىپ، ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ئېگىلىپ سەئىدخانغا ئېھتىرام بىلدۈردى. بۇ، قەشقەردە مىرزا ئابابەكرىنىڭ زۇلمىغا قارشى كۆتۈرۈلگەن قوزغىلاڭغا باشچىلىق قىلغان ئوبۇلقاسىم دامۇللا دېگەن كىشى ئىدى. بۇ كىشىنى بىرقانچە كۈن ئىلگىرى سۇلتان سەئىدخان يېڭى قۇرۇلغان خانلىقنىڭ شەيخۇلئىسلامى قىلىپ تەينىلىگەنىدى.

ئوبۇلقاسىم دامۇللا ئاۋۋال خاندانلىقنىڭ ئوچ بۇرجەك، نوقۇتره‌ك تۇغىنى سەئىدخانغا سۇندى. سەئىدخان تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ تۇغنى ئالدى-دە، باش ئۈستىگە كۆتۈرۈپ ئورنىدىن تۇردى ۋە ئۇنى قاناتبەگكە بەردى.

ئاندىن ئوبۇلقاسىم دامولا پارىلداپ تۇرغان ئالتۇن تاجنى سەئىدخاننىڭ بېشىغا كىيگۈزدى. سەئىد مۇھەممەد مىرزا شاھانە زەر تونىنى سەئىدخانغا ياپتى. مىرزا ھەيدەر ئۇنىڭ بېلىگە ئالماستىن كۆز قويۇلغان كەمەرنى باغلىدى.

— مۇبارەك، مۇبارەك! پادىشاھىمىز سۇلتان سەئىدخانغا مۇبارەك!

سەپ تارتىپ تۇرۇشقان مىڭلىغان ئادەم سەئىدخانغا ئالقىش سادالىرى ياڭراتتى. چوڭقۇر ھاياجان ئىلكىدە ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلگەن سەئىدخان ئاللاغا شۈكرى-سانا ئېيتىپ، ئەل-يۇرتنىڭ تىنچ-ئاسايىشلىقىنى تىلەپ، ئەتراپتىكى ئەل-جامائەت بولسا سەئىدخانغا ئۆزۈن ئۆمۈر، زور ئۇتۇقلار تىلەپ دۇئا قىلدى. ئاندىن ئوسمانبەگ بىر ئاق ئارغىماقنى يېتىلەپ كەلدى. سەئىدخان ئارغىماقنا مىندى-دە، "ئاللاھۇ ئەكبەر!" دەپ تەگبىر ئېيتقىنىچە شەھەرگە قاراپ يول ئالدى. مىرزا ھەيدەر، سەئىد مۇھەممەد مىرزا، قانائەتبەگ قاتارلىق سەردار، بەگ-سىپاھلار مۇ ئاتلىرىغا مىنىشىپ سەئىدخاننىڭ ئارقا-سىدىن ماڭدى. سەپ تارتىپ تۇرۇشقان ئاۋام-خەلقمۇ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ شەھەرگە قاراپ سەلدەك ئاقتى. نەچچە مىڭلىغان كىشىلەرنىڭ "ئاللاھۇ ئەكبەر" دەپ تەگبىر ئېيتقان ياڭراق ئاۋازى يىراق-يىراقلارغىچە تاراپ كەتتى.

4

سەئىدخان ئوردىنىڭ ھەيۋەتلىك دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندە ئاتتىن چۈشتى. دەرۋازا ئالدىدىن تارتىپ ئوردا ساربېنىڭ ئىشىكىگىچە سەپراست بولۇپ تۇرغان ئەسكەر-ياساۋۇللار ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، قىلىچلىرىنى يەرگە قارىتىپ تۇرۇشتى. سەئىدخان سالماق قەدەم بىلەن سەلتەنەتلىك سارايغا كىرىپ ئاق بېپەك پايانداز ئۈستىدىن ئالتۇن قۇببىلىق تەختكە چىقتى. ئابدۇلرەشىدخان تەختنىڭ ئوڭ تەرىپىدە تۇردى.

سەئىدخان تەختته ئولتۇرۇپ ئۇنلۇك ھەمدۇسانا ئېيتقاندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇرۇپ كۆپچىلىككە ھۆرمەت بىلەن نەزەر سالدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى ۋەتەنداش، مۆمىن قېرىنداشلىرىم، ئى قولداش، ئەمىر، سەردارلار، بەگلەر، باھادىر نەۋكەر-ياساۋۇللار، — دەپ سالام بېرىپ سۆز باشلىدى، — مەن بۇگۈن ئۇلۇغ پەرۋەردىگار ئالەمنىڭ ئىنايىتى بىلەن ھىجرىيە 920-يىلى شەئبان ئېيىنىڭ[1]1-كۈنى يارکەنت شەھىرىدە سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى پۈتۈن دۇنياغا جاكارلايمەن. ئۇلۇغ ئىگەمىز ئاللا بىزگە نۇسرەت ئاتا قىلىپ، زالىم دۈشمەنلىرىمىزنى يەرگە قارىتتى. ئادالەت، ھەققانىيەت زۇلۇم-ئاسارەت ئۇستىدىن، ھۆرلۈك، ئەركىنلىك، قۇللۇق-زالالەت ئۇستىدىن غالىپ كەلدى. بۈيۈك خانلىقىمىزغا يار-يۆلەك بولغان بارلىق قېرىنداشلىرىمغا سەمىمىي تەشەككۇر بىلدۈرىمەن. خانلىقىمىز تەۋەسىدىكى ھەممە ئۇلۇس، تائىپە كىشىلىرىنىڭ ئىجىل-ئىناق بولۇپ، تىنچ-ئاسايىشلىق تۇرمۇش كەچۈرۈشىگە تىلەكداشمەن. ئاللا بىزگە مەدەتكار! ھۆرلۈك، ئادالەت بىزگە ئەبەدىي يار بولغاي، ئامىن!

— ئامىن! — سەئىدخاننىڭ ياڭراق ئاۋازىغا كۆپچىلىكنىڭ ھەيۋەتلىك ساداسى قوشۇلۇپ، ئوردا ئىچى لەرزىگە كەلدى.

40 كۈنگىچە سەئىدىيە خانلىقىغا قاراشلىق شەھەر، ئايماق، يېزىلاردا خانلىقنىڭ تويى ئۆتكۈزۈلۈپ، سۆيۈنگەن خەلقنە ئاش تارتىلدى. ئون يىلغىچە ئالۋاڭ-سىپىلقتىن قۇتۇلغان دېھقان، تىجارەتچى، ھۈنەرۋەن-كاسىپ شاد خۇراملىققا چۆمۈپ تەنتەنە قىلىشتى.

ئاشۇ ئاخشىمى ۋەزىر-ۋۇزرا، ئەمىر-ئەركانلار بىلەن نوروزدۆڭگە بېرىپ، ئۆز خانلىقىنىڭ قۇرۇلغانلىقىغا تەنتەنە قىلىۋاتقان ئاۋامنى كۆرگەنده، سەئىدخاننىڭ نۇر جۈلا قىلغان كۆزلىرىدىن يەنە ياش قۇيۇلدى. ئۇ بى ۋاقىت ۋاپات تېپىپ، جەڭگاھتا شېھىت بولۇپ بۈگۈنكى كۈننى كۆرەلمىگەن يۈزلىگەن، مىڭلىغان قېرىنداشلىرى ئۈچۈن يىغلاۋاتامدۇ ياكى بۈنىڭدىن كېيىن قانداق قىلىپ خەلقنى بەخت-ساائادەتلىك تۇرمۇشقا يەتكۈزۈش ئۈچۈن غەم يەپ يىغلاۋاتامدۇ، بۇنى بىلىپ بولمايتتى، لېكىن ئۇ مۇراد سارىيىنىڭ بوسۇغىسىغا قەدەم قويغانىدى.

---

① ھىجرىيە 920-يىلى — مىلادى 1514—1515-يىللارغا توغرا كېلىدۇ. شەئبان ئېيى — 8-ئاي.

خاتىمە

... خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ئۇچتەك ئاقارغان ساقلىنى سىيپاپ سۆزدىن توختىدى، پۇچۇق گۈمبەز ئىچى تىمتاس بولۇپ قالدى. ئېڭىكىنى تىرەپ ئولتۇرغان شاھزادە گۈمبەزنىڭ تورۇسىدىكى يوچۇقتا ئۇۋا سېلىپ بالا چىقارغان قارلىغاچقا بىر قاراپ قويۇپ سورىدى:

— ئاتام خانلىقنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىغان كۈنى شۇ يەردە سىلىمۇ بار ئىكەنلا ھە ئۇستاز؟

ئابدۇلرەشىدخان باللىق خىيالى بىلەن "مېنىمۇ كۆرگەنىكەن" دەپ سۆيۈنۈپ قالغانىدى. بۇۋاينىڭ ئېيتىپ بەرگەنلىرىدىن قانتىق تەسىرلەنگەنلىكى چاقناپ كەتكەن كۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

— بار ئىدىم شاھزادەم، بولمامدىغان. بۇنداق خاسىيەتلىك كۈننى مەن كۈن ساناپ 40 نەچچە يىل كۈتتۈم ئەمەسمۇ؟ ئۇ كۈنى سۇلتان سەئىدخان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلاپ بولغاندىن كېيىن، سەئىد مۇھەممەد مىرزىنى سەئىدىيە خانلىقى لەشكەرلىرىنىڭ ئەمىر كەبىرى ھەم قەشقەر دىيارىنىڭ ئالىي ھاكىمى، مىرزا ھەيدەر كوراگاننى باش ۋەزىر قىلىپ تەينىلىدى. مەن ھەممىنى كۆرۈپ، قىلىنغان سۆزلەرنى ئاڭلاپ تۇردۇم. جىسمىم گويا دۇنيادا يوقتەك، مېنى ھېچكىم كۆرمىدى. يۇرىكىمنىڭ يىغىدىن توختاپ كۆلگەنلىگىنى ھېچكىم ئاڭلىمىدى. پەقەت بۇنى رەببىم ئاللا بىلىپ تۇردى.

خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى قۇم چۆگۈندىكى سۇنى ھېجىر تاۋاقتىكى قېتىق ئۇستىگە قۇيۇپ دۇغ ئېتىپ، ئابدۇلرەشىدخانغا سۇنۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مېنىڭ بىگۇناھ بالا-چاقىلىرىمنىڭ زالىم مىرزا ئابابەكرنىڭ تەقىبى ئاستىدا مەن بىلەن دىدارلىشالماي پىراق ئوتتىدا پۇچۇلىنىپ، خورلۇق دەستىدىن يۇرەك-باغرى زەردەپ بولۇپ تۇگەپ كەتكەنىدى. مەن مۇشۇ ساتار بىلەن قالغانىدىم. مانا شۇنداق ئەھۋالدا، بۇ ئۇلۇغ كۈنگە يەتكۈزگەن ئاللادىن شۇنچە مىننەتدار بولدۇمكى، تارتقان دەرد-ئەلەم، چەككەن جاپا-مۇشەققەتلەر ئونتۇلۇپ كەتكەندەك، تولا بەك ھەسرەتلىنىپمۇكەتمىدىم. ئارزۇيۇم ھەل بولدى، ئەمدى ماڭا ئەمەلنىڭ نېمە كېرىكى! مۇشۇ پۇچۇق گۈمبەزدە ئۆزۈمنى پادىشاھ بىلىپ، ئىبادەتىمنى قىلىپ ئىمارمان ياشاۋاتىمەن. سەئىدخانغا ھەر كۈنى سەھەر دۇئا قىلىمەن. ئۇ كۈرمەڭ جاپالارنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئاخىر خانلىقنى تىكلىدى، بۇنداق چوڭ مەملىكەتنى ئۆز تۇغى ئاستىغا جەم قىلىش بىر ئەلدە بىرنەچچە ئون ياكى بىرنەچچە يۈز يىلدا ئەقىل-ئىدراكتا، پەزىلەت ھەم باتۇرلۇقتا تەڭ بېتىشكەن بىر ياكى بىرنەچچىلا ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىدۇ. تۇمەنلىگەن ئادەم ئەنە شۇنداق بىر ئەزىمەتنىڭ بولىباشچىلىقىدا بەخت-سائادىتىنى تاپىدۇ. ئەمدى مەنمۇ سائادەتىنى تاپقان كىشىلەردىن ھېسابلىنىپ، ئۆزۈمنى يالغۇز ھېس قىلمايمەن شاھزادەم. مەن ئاشۇ خانلىقنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاھانغا جاكار ئېتىلگەن قۇتلۇق دەمدە ئاتاڭ ئولتۇرغان تەخت بېشىدا سېنى كۆرگەنىدىم. بۇنىڭغا ئىككى يىلچە بولغاچقا سېنى بايا دەرھال تونۇيالماي قاپتىمەن. ئەمما كۆزۈم غۇۋالىشىپ قالغىنى بىلەن دىلىم تېخى يورۇق.

— ھۆرمەتلىك ئۇستاز، شۇنچە جەبىر-جاپالارنى تارتىپتىلا، ئەمدى بۇ جايدا ئولتۇرۇۋۇۋېرىشلىرى مۇۋاپىق بولماس، ئاتام ئالدىغا بارسىلا، ئۇ جانابلىرىنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىدۇ، — بوۋاينىڭ سۆزلىرىدىن قەلبى لەرزىگە كەلگەن ئابدۇلرەشىدخان ئۇنىڭغا ئىزھار قىلماقچى بولغان تەشەككۇرىنى

كۆڭلىدىكى مېھر-مۇھەببىتىنى بىلدۈرۈش بىلەن ئىپادىلىگەنىدى. بۇنى چۈشەنگەن خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ھەشقاللا ئېيتىپ دېدى:

— رەھمەت شاھزادە، مەن قېرىپ قالدىم، كۆچ-ماداريم تۈگەپ ئاجىزلاپ كەتتىم، سۇلتان سەئىدخاننى ئىزدەيدىغانلار، ياردەم سورايدىغانلار ئازمۇ؟ ئۇنى ئىسسىق كۆل بويىدىن تارتىپ ئاقسۇغىچە، يەتتە سۇدىن تارتىپ خوتەن دىيارىغىچە بولغان ئاربلىقتىكى ھەممىلا ئادەم ئىزدەيدۇ. بىر پۈتۈم گۆرگە ساڭگىلىغاندا ئىزدەپ بېرىپ ئۇنىڭ قىممەتلىك ۋاقتىنى زايە كەتكۈزمەي. سەن كېلىپ تۇرساڭ بەس شاھزادە، مەن خۇرسەن بولىمەن.

— مەن كېلىپ تەلىم ئېلىپ تۇرىمەن، — دېدى ئابدۇلرەشىدخان بوۋايىنىڭ ياغاق قوللىرىنى تۇتۇپ، — خەير، خۇداغا ئامانەت بوۋا.

تاشقىرىدا يورغىلاپ يۈرگەن ئۇچ-تۆت كەپتەر ئابدۇلرەشىدخان چەقىشى ھامان گۈمبەز ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

* * *

ئابدۇلرەشىدخان ھەر ھەپتىدە بۇ گۈمبەزگە ئىككى-ئۈچ قېتىم كېلىپ بوۋايدىن ھال سوراپ تۇردى، خوجا مۇھەممەت سەرۋەرى كېيىنكى كۈنلەر-دە گۈمبەزدىن چىقمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى ئالاھىدە يوقلاپ بېمەكلىك، ئۇسسۇلۇق ئېلىپ كەلگەن شاھزادە بىلەن ئۇزۇنغىچە سىردىشاتتى. ساتار چېلىپ مۇقام غەزەللىرىنى ئوقۇپ بېرەتتى. يىل ئۆتۈپ باھار كەلدى. ئابدۇلرەشىدخان بوۋايىنىڭ ئەھۋالىنى ئاخىر ئاتىسىغا ئېيتتى. سەئىدخان ئاڭلاپ ئوغلى بىلەن ئۇنى يوقلاپ باردى. ئۇلار كىرگەندە، گۈمبەز ئىچى تىمتاس بولۇپ، ئىككى كەپتەر تاۋاقتىكى سۇنى ئىچىۋاتاتتى. تېخى كەلگىنىگە ئۇزۇن بولمىغان ئانا قارلىغاچ ئۇۋىسىدا مۆڭلىنىپ ۋىچىرلاۋاتاتتى، خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىمۇ ساتارنى تۇتقان ھالدا گۈمبەزنىڭ تېمىغا يۆلىنىپ مۇگدەپ قالغاندەك ئولتۇراتتى.

—ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئۇستاز، — سالام بەردى سەئىدخان.

بوۋاي جاۋاب قايتۇرمىدى، ئابدۇلرەشىد ئىتتىك بېرىپ ئۇنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغىنىچە ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قارىدى، خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى مۇڭدەپ قالغان بولماستىن، شۇنداق ئولتۇرغىنىچە بۇ پانىي دۇنيا بىلەن خوشلاشقانىدى، شاھزادە ئۆزىنى تۇتالماي ياش تۆككەن ھالدا ئۇنىڭ قولىدىكى ساتارنى ئالدى، سەئىدخان ئوغلىنى ئىشارەت بىلەن گۇمبەز تېشىغا ئېلىپ چىقتى.

— ئوغلۇم، قايغۇرما، ئۇستاز خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ھايات‌تىن بىر ئۆمۈر پاك، ھالال ئۆتكۈزگەن دانادۇر، بىز مەرھۇمنى ھۆرمەت-ئىززىتى بىلەن نامزىنى چۈشۈرۈپ ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىمىز. ھەسرەت چەكمە. كۆز يېشىنى ئاققۇزغان غالىپ بولالمايدۇ، ئۇنىڭدەك ئۇمىد بىلەن ياشىغان، جاپا-مۇشەققەتكە بەرداشلىق بېرەلىگەن كىشى ھەقىقىي غالىپتۇر.

سەئىدخان ئوغلى ئابدۇلرەشىد بىلەن چىغىر يولدىن چىقىپ چوڭ يولغا قەدەم قويدى، يىراقتا كارۋان يولى تۇتىشىپ كەتكەن قۇم بارخانلىرىدىكى ئالۋۇنلار چوغدەك يېلىنجاپ تۇراتتى ...

1994-يىلى 10-ئاينىڭ 23-كۈنى

قەشقەر.

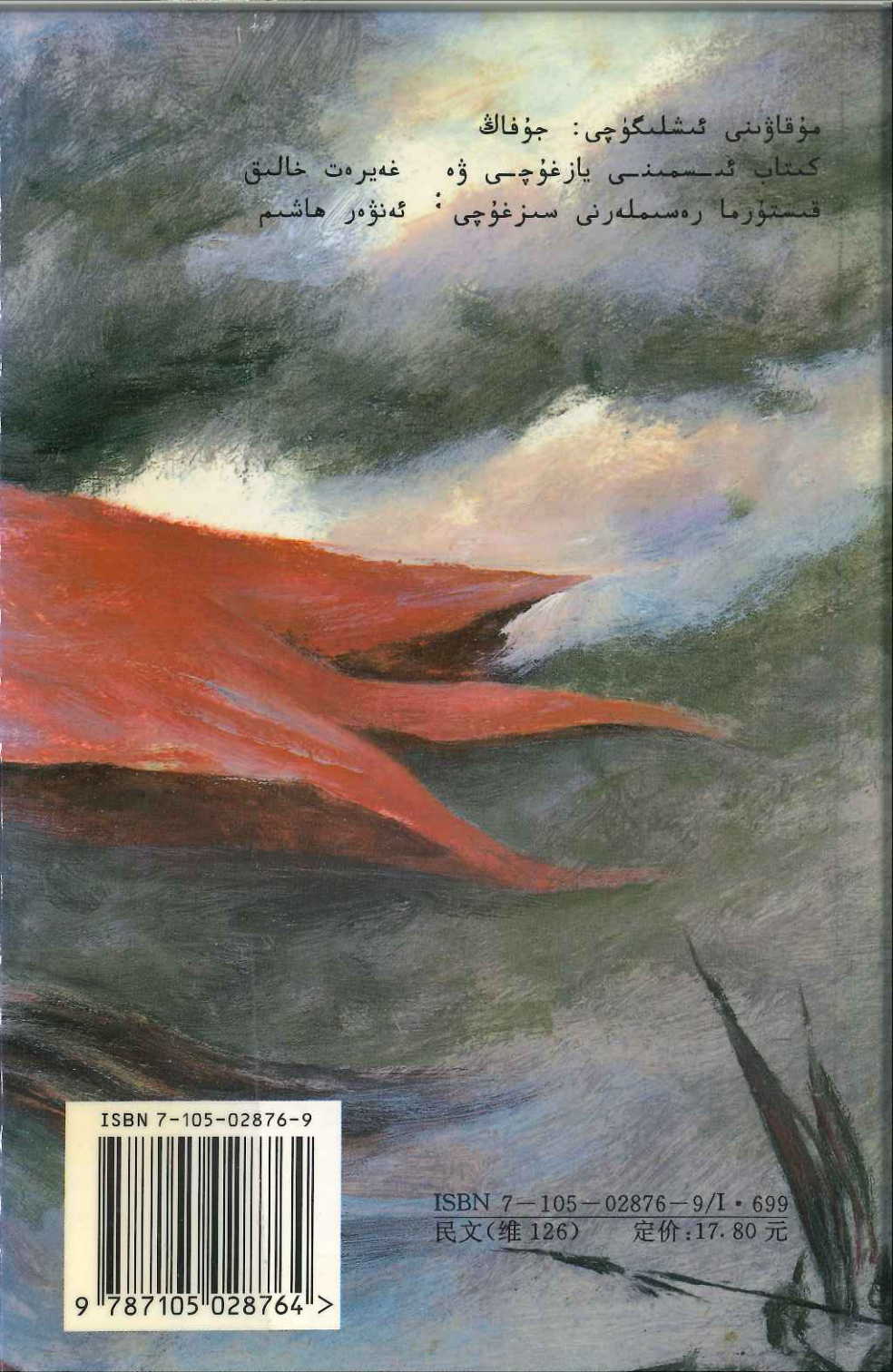
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخمەتجان ھوشۇر
مەسئۇل كوررېكتورى: خۇدابەردى خېلىل

سەئىدخان

(تارىخىي رومان)

ھاجى مىرزاھىد كېرىمى، ساۋۇت داۋۇت

نەشر قىلغۇچى ۋە تارقاتقۇچى: مىللەتلەر نەشرىياتى
(بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14-قورۇ،
پوچتا نومۇرى: 100013، تېلېفون نومۇرى: 64228007 〈010〉)
سانقۇچى: جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
تىزغۇچى: مىللەتلەر نەشرىياتى ئېلېكترونلۇق مەتبەئە مەركىزى
باسقۇچى: مىللەتلەر باسما زاۋۇتى
1997-يىل 10-ئايدا 1-قېتىم نەشر قىلىندى
1997-يىل 10-ئايدا بېيجىڭدا 1-قېتىم بېسىلدى
باھاسى: 17.80 يۈەن

ISBN 7-105-02876-9

ISBN 7—105—02876—9/I・699
民文(维126) 定价:17.80元